ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA IAȘI

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

VI

1969

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACŢIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA (redactor responsabil), D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU, L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, N. GRIGORAŞ, I. CAPROŞU (secretar ştiinţific de redacţie)

Adresa redacţiei : Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Iaşi, str. Karl Marx nr. 15

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia
Republicii Socialiste România
Filiala Iași

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie
„A. D. Xenopol"

Tom. VI, 1969

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. Inv. 8506

SUMAR

L. BOICU, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" la a XX-a aniversare . . . . . I-VII

STUDII

ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, Din activitatea Partidului Social-Democrat Român la sate între anii 1910—1914 1

D. ȘANDRU, Problema comasării micii proprietăți din România între cele două războaie mondiale 25

GH. I. FLORESCU, Despre împrejurările aducerii la putere a guvernului Al. Averescu (martie 1920) 51

GH. BUZATU, Unele aspecte privind lupta pentru acapararea petrolului românesc (Legea minelor din 1924) 67

I. SEFTIUC, România și Conferința de la Montreux (1936) 97

COMUNICĂRI ȘI NOTE

N. GOSTAR, *Ius italicum* în Dacia 127

PAUL PĂLTĂNEA, Cîteva date privind începuturile orașului Galați . . . 141

EMIL VÎRTOSU, Despre cosigilarea actelor domnești 151

N. GRIGORAȘ, Principalele amenzi din Moldova în timpul orînduirii feudale (secolele al XV-lea—al XVIII-lea) 159

D. CIUREA, Relațiile Moldovei cu puterile europene între anii 1834—1849 . . 177

S. MĂRIEȘ-AGAPI, Supușii străini din orașul Iași după catagrafia din anul 1838 185

L. BOICU, Memoriile lui Michal Czajkowski (Sadik Pașa) ca izvor documentar pentru istoria României în vremea Războiului Crimeii 203

AL. ZUB, Vasile Pîrvan și Italia. Perioada postbelică (1922—1927) . . . 213

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P. 124

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTE

I. CAPROȘU, Documente moldovenești inedite din vremea Movileștilor . 227

N. GRIGORAȘ, Trei documente inedite despre Miron Costin . 237

RECENZII

ISTORIA ROMÂNIEI

Acad. D. PRODAN, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, Vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 682 p.; vol. III, *Indice*, București, 1968, 135 p. *(N. Grigoraș)* 241

MIRCEA TOMESCU, Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918, București, Editura Științifică, 1968, 215 p. *(Al. Zub)* 243

G. ȘTREMPEL (redactor responsabil), FL. MOISIL, L. STOIANOVICI, Catalogul manuscriselor românești, vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 700 p. *(I. Caproșu)* 247

EMIL CERNEA, Figuri de juriști din trecut, Vasile Boeresu (1830—1883), în „Analele Universității din București", Seria științe sociale, științe juridice, XVI (1967), p. 117—121 *(C. C. Angelescu)* 248

N. ADĂNILOAIE, DAN BERINDEI, Reforma agrară din 1864, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 361 p. *(D. Vitcu)* . . 250

CRISTIAN POPIȘTEANU, România și Antanta Balcanică, București, Editura Politică, 1968, 358 p. *(I. Ciupercă)* 252

ELIZA CAMPUS, Mica Înțelegere, București, Editura Științifică, 1968, 405 p. *(D. Șandru)* 254

ISTORIE UNIVERSALĂ

ИВАН СНЕГАРОВ, Георги Кастриота-Скандербег (1405—1468) и отношението на Дебър и Охрид към освободителната му борба (IVAN SNEGAROV, Gheorghi Castriota-Skanderberg (1405—1468) și relațiile Debărului și Orhidei cu lupta lui eliberatoare), în „Исторически Преглед" nr. 2, 1968, p. 60—68 *(Paul Mihail)* 261

ISMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI, Osmanlî Tarihi (Istoria otomană), Vol. II, ediția II-a, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1964, XXVII+756 p.+45 foto. *(Tahsin Gemil)* 263

IRENA GIEYSZTOROWA, Research into the demografic history of Poland. Aprovisional summing-up, în „Acta Poloniae Historica", XVIII, Varșovia, 1968, p. 5—17 *(Ven. Ciobanu)* 269

ALAN W. FISHER (Michigan), Şahin Girey, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimeia, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas". N. F., Band 15, Heft 3, Wiesbaden, 1967, p. 341—365 *(Tahsin Gemil)* . 272

JACQUES DROZ, Le romantisme allemand et l'État. Résistance et collbaoration dans l'Allemagne napoléonienne, Paris, Payot, 1966, 310 p. *(J. Benditer)* 274

CLEMENS METTERNICH-WILHELMINE VON SAGAN, Ein Briefwechsel 1813—1815, Herausgegeben von Maria Ullrichová, Graz-Köln, 1966, 286 p. + 16 pl. *(R. Ciocan-Ivănescu)* 279

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A Bibliography of modern history, edited by John Roach ; Cambridge, University Press, 1968, 388 p. *(Ecaterina Negruți-Munteanu)* 282

PIERRE LALUMIÈRE et ANDRÉ DEMICHEL, Les règimes parlementaires européens, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, 625 p. *(Ichil Benditer)*. 284

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNIEI

GHEORGHE ȘINCAI, Opere, I. Hronica Românilor. Tom. I. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe. București, Editura pentru literatură, 1967, CCXXIX + 604 p. *(I. Caproșu)* 287

DIMITRIE ONCIUL, Scrieri istorice. Vol. I—II. Ediție critică îngrijită de Aurel Sacerdoțeanu, București, Editura Științifică, 1968, 720 p. + 560 p. și 38 planșe în afara textului *(N. Grigoraș)* 28

N. GRIGORAȘ și I. CAPROȘU, Biserici și mănăstiri vechi din Moldova. Pînă la mijlocul secolului al XV-lea, București, Editura Meridiane, 1968, 68 p. + 6 figuri în text și 72 planșe *(I. Solcanu)* 28

Călători străini despre țările române. Vol. I. Volum îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968, 590 p. *(N. Grigoraș)* 290

N. STOICESCU, Bibliografie privind monumentele feudale din Moldova, în „Mitropolia Olteniei", anul XIX (1967), nr. 3—4, p. 328—356 ; nr. 9—10, p. 840—856 și 928—1108. Anul XX (1968), nr. 1—2, p. 171—180 ; nr. 5—6, p. 495—512 *(I. Caproșu)* 292

I. D. ȘTEFĂNESCU, Arta veche a Maramureșului, București, Editura Meridiane, 1968, 158 p. + 73 planșe *(I. Solcanu)* 293

Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie — Academia Republicii Socialiste România, Institutul de istorie, Исторические связи народов С.С.С.Р. и Румынии в XV-начяле XVIII в. Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV—începutul celui de al XVIII-lea. Vol. II (1633—1673), Editura „Știința", Moscova, 1968, 446 p. *(Paul Mihail)* 295

LIDIA A. DEMENY, L. DEMENY, N. STOICESCU, Răscoala seimenilor sau răscoală populară ? 1655. Țara Românească, București, Editura Științifică, 1968, 325 p. + 2 hărți *(I. Caproșu)* 296

EMIL VÎRTOSU, Paleografia româno-chirilică, București, Editura Științifică, 346 p. *(I. Caproșu)* 297

NICOLAE STOICESCU, Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române, București, Editura Militară, 1968, 383 p. *(I. Caproșu)* 299

Acad. D. PRODAN, Supplex Libellus Valachorum, Ediție nouă, refăcută, București, Editura Științifică, 1967, 536 p. *(I. Caproșu)* 299

GH. PLATON, Izgonirea țăranilor răzvrătitori de pe moșii. Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași, a. Istorie, Monografii, 1, 1966, 82 p. + 2 anexe *(I. Toderașcu)* 300

CORNELIA BODEA, Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 390 p. *(D. Agache)* 302

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prof. univ. MIRON CONSTANTINESCU, prof. univ. ȘTEFAN PASCU (sub redacția), Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 515 p. *(A. Macovei)* 303

BARBU THEODORESCU, Nicolae Iorga, București, Editura Tineretului, Colecția „Oameni de seamă", 380 p. *(Gh. Buzatu)* 305

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI, V. CHERESTEȘIU, L. IORDAKI, Lucrări și publicații din România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917—1944, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 184 p. *(I. Ciupercă)* 306

NICOLAE TITULESCU, Documente diplomatice, București, Editura Politică, 1967, 893 p. *(I. Ciupercă)* 307

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI, Lupta pentru formarea Frontului popular în România, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 157 p. *(Gh. I. Florescu)* 308

ISTORIE UNIVERSALĂ

N. IORGA, Materiale pentru o Istoriologie umană, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 374 p. *(Gh. Buzatu)* 309

VIRGIL VĂTĂȘIANU, Istoria artei europene. Epoca medie. Vol. I. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, 680 p. + 822 figuri *(I. Solcanu)* 312

A. GARCIA Y BELLIDO, La latinizacion de Hispania, în „Archivo Espanol de Arqueologia", 40, 1967, p. 3—29 *(D. Ciurea)* 313

ЗДРАВКО СТ. ПЛЯКОВ, За демографския облик на Българския град през XV-средата на XVIII в. (Aspectul demografic al orașului bulgar între secolul al XV-lea și jumătatea secolului al XVIII-lea), în „Исторически Преглед", 1968, nr. 2, p. 29—48 *(Tahsin Gemil)* 314

ELISABETH GECK, Johannes Gutenberg. Vom Bleibuchstaben zum Computer, Bad Godesberg, „Inter Nationes", 1968, 129 p. *(D. Ciurea)* 315

HAUPT WALTHER, Kleine sächsische Münzkunde, Berlin, 1968, 184 p. + 142 planșe *(D. Ciurea)* 315

Pour le bi-centenaire de la naissance de Saint-Just (1767—1794), în „Annales Historiques de la Révolution Française", Quarantième année, Janvier-Mars, 1968, p. 1—144 *(J. Benditer)* 316

KLAUS ZERNACK (Frankfurt a.M.), Stanislaus August Poniatowski. Probleme einer politischen Biographie, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Heft 3, 1967, p. 371—392 *(Ven. Ciobanu)* 319

A. J. ANTHONY MORRIS, Parliamentary democracy in the Nineteenth Century, Oxford, Pergamon Press, 1967, 188 p. *(I. Ciupercă)* 320

SALVADOR DE MADARIAGA (Oxford), Portrait of Europe, Alabama, University Press, 1967, 204 p. *(D. Ciurea)* 321

MAX GALLO, L'Affaire d'Ethiopie aux origines de la guerre mondiale, Paris, Editions du Centurion, 1967, 290 p. *(J. Benditer)* 321

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie
de la République Socialiste de Roumanie
Filiale de Jassy

Annuaire
de l'Institut d'histoire
et d'archéologie
„A. D. Xenopol"

Tome VI, 1969

SOMMAIRE

L. BOICU, L'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" au XXe anniversaire . . . . . I-VII

ÉTUDES

ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU, L'activité du Parti Social-Democrat Roumain parmi les paysans entre 1910 et 1914 1

D. ȘANDRU, Le problème du remembrement des propriétés parcellaires paysannes en Roumanie entre les deux guerres mondiales . . 25

GH. I. FLORESCU, Les circonstances de la nomination du gouvernement présidé par le général Alexandre Averesco (Mars 1920) 51

GH. BUZATU, Quelques aspects de la lutte pour le pétrole roumain (La loi des mines de 1924) 67

I. SEFTIUC, La Roumanie et la Conférence de Montreux (1936) 97

COMMUNICATIONS ET NOTES

N. GOSTAR, *Jus Italicum* en Dacie . 127

PAUL PĂLTĂNEA, Les débuts de la ville de Galatz . 141

EMIL VÎRTOSU, Les actes princieres scellés de plusieurs sceaux . 151

N. GRIGORAȘ, Les principales amendes en Moldavie sous le régime feodal (XV—XVIIIe siècles) 159

D. CIUREA, Les relations de la Moldavie et des puissances européennes de 1834 à 1849 177

S. MĂRIEȘ-AGAPI, Les étrangers dans la ville de Iassy selon la statistique de 1838 185

L. BOICU, Les mémoires de Michel Czajkowski (Sadik Pascha) comme source documentaire de l'histoire roumaine pendant la guerre de Crimée . . 203

AL. ZUB, Vasile Pârvan et l'Italie (1922—1927) 213

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTS

I. CAPROȘU, Documents moldaves inédits datant de l'époque des princes Movila 227
N. GRIGORAȘ, Trois documents inédits concernant Miron Costin . 237

COMPTES-RENDUS

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

Acad. D. PRODAN, Le servage en Transylvanie au XVI-e siècle, tome II, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1968, 862 p.; tome III, *Index* Bucarest, 1968, 135 p. *(N. Grigoraș)* 241

MIRCEA TOMESCU, Histoire du livre roumain du début jusqu'en 1918, Bucarest, Editions Scientifiques, 1968, 216 p. *(Al. Zub)* 243

G. ȘTREMPEL (rédacteur responsable), FL. MOISIL, L. STOIANOVICI, Catalogue des manuscrits roumains, tome IV, Bucarest, Editions de l'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1967, 700 p. *(I. Caproșu)* . . 247

EMIL CERNEA, Juristes d'autrefois. Basile Boeresco (1830—1883). „Annales de l'Université de Bucarest", Série sciences sociales, sciences juridiques, XVI 1967), p. 117—121 *(C. C. Angelesco)* 248

N. ADĂNILOAIE, DAN BERINDEI, La réforme agraire de 1864, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1967 361 p. *(D. Vitcu)* 250

CRISTIAN POPIȘTEANU, La Roumanie et l'Entente Balkanique, Bucarest, Editions Politiques, 1968, 358 p. *(J. Ciupercă)* 252

ELISE CAMPUS, La Petite Entente, Bucarest, Editions Scientifiques, 1968, 405 p. *(D. Șandru)* 254

HISTOIRE UNIVERSELLE

ИВАН СНЕГАРОВ, Георги Кастриота-Скандербег (1405 — 1468) и отношението на Дебър и Охрид към освободителната му борба (IVAN SNEGAROV, Georges Castriota-Skanderberg (1405—1468) et les relations de Debar et d'Ohridie avec sa lutte pour la libération), „Istoriceski Pregled", 1968, No. 2, p. 60—68 *(Paul Mihail)* 261

ISMAIL HAKKI UZUNCARSILI, Osmanlî Tarihi (Histoire ottomane), tome II, 2e édition, Türk Tarih Kurumu Basîmevi, Ankara, 1964, XXVIII + 756 p. + 48 photos *(Tahsin Gemil)* 263

IRENA GIEYSZTOROWA, Research into the demografie history of Poland Aprovisional summing-up, „Acta Poloniae Historica", XVII, Varșovie, 1968, p. 5—17 *(Ven. Ciobanu)* 269

ALAN W. FISHER (Michigan), Sahin Girey, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimeia, „Jahrbücher für Geschichite Osteuropas", N.F., Band 15, Heft 3, Wiesbaden, 1967, p. 341—365 *(Tahsin Gemil)* . 272

JACQUES DROZ, Le roumantisme allemand et l'État. Résistance et collaboration dans l'Allemagne napoléonienne, Paris, Payot, 1966, 310 p. *(J. Benditer)* 274

CLEMENS METTERNICH-WILHELMINE VON SAGAN, Ein Briefwechsel 1813—1815, Herausgegeben von Maria Ullrichova, Graz-Köln, 286 p. + 16 pl. *(R. Ciocan-Ivănescu)* 279

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A Bibliography of modern history, edited by John Roach, Cambridge University Press, 1968, 388 p. *(Ecaterina Negruţi-Munteanu)* 282

PIERRE LALUMIÈRE et ANDRÉ DEMICHEL, Les régimes parlementaires européens, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, 625 p. *(Ichil Benditer)* 284

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

GEORGES ŞINCAI, Oeuvres, I, La chronique des Roumains, Tome I, Ouvrage édité par Florea Fugariu avec une étude sur la langue de Şincai, Préface et notes de Manole Neagoe, Bucarest, Editions littéraires, 1967, CCXXIX + 604 p. *(J. Caproşu)* 287

DÉMÉTRE ONCIUL, Oeuvres historiques, Tomes I et II, Edition critique publiée par A. Sacerdoţeanu, Bucarest, Editions Scientifiques, 1968, 720 p. + 560 p. et 38 planches hors texte *(N. Grigoraş)* 288

N. GRIGORAŞ et J. CAPROŞU, Eglises et monastéres de Moldavie antérieurs du milieu du XV siècle, Bucarest, Editions Meridiane, 1968, 68 p. + 6 figures et 72 planches *(J. Solcanu)* 289

Voyageurs étrangers dans les pays roumains, Tome I, publié par Marie Holban, Bucarest, Editions Scientifiques, 1968, 590 p. *(N. Grigoraş)* . 290

N. STOICESCU, Bibliographie relative aux monuments de Moldavie, publiée dans la revue „Mitropolia Olteniei" (L'Archevéché d'Oltenie), XIXe année (1967), no. 3—4, p. 328—356; no. 9—10, p. 840—856 et p. 928—1 108. XXe année (1968), no. 1—2, p. 171—180; no. 5—6, p. 495—512 *(J. Caproşu)* 292

I. D. ŞTEFĂNESCU, L'art ancien du Maramureş, Bucarest, Editions Meridiane, 1968, 158 p. + 53 planches *(J. Solcanu)* 293

Académie des Sciences de l'U.R.S.S., Institut d'Histoire — Academie de la République Socialiste de Roumanie, Institut d'Histoire. Relations historiques entre les peuples de l'U.R.S.S. et la Roumanie du XVe siècle au début du XVIIIe siècle, Tome II (1633—1673), Moscou, Editions Scientifiques, 1968, 446 p. *(Paul Mihail)* 295

LIDIA A. DEMÉNY, L. DEMÉNY, N. STOICESCU, Révolte des seimeni ou révolte populaire? 1655. Valachie, Bucarest, Editions Scientifiques, 1968, 325 p. + 2 cartes *(J. Caproşu)* 296

ÉMILE VÎRTOSU, Paléographie roumaine cyrillique, Bucarest, Editions Scientiques, 346 p. *(J. Caproşu)* 297

NICOLAE STOICESCU, Courtisans et „sloujitori". Contributions à l'histoire de l'armée roumaine, Bucarest, Edition Militaire, 1968, 383 p. *(J. Caproşu)* 299

Acad. D. PRODAN, Supplex Libellus Valachorum, Nouvelle édition révisée, Bucarest, Editions Scientifiques, 1967, 536 p. *(J. Caproşu)* 299

GEORGES PLATON, L'expulsion des paysans perturbateurs des terres appartenant aux boyards ou aux monastères. Annales scientifique de l'Université de Iassy, Histoire, Monographies, 1, 1966, 82 p. + 2 annexes *(J. Toderaşcu)* 300

CORNÉLIA BODEA, La lutte des Roumains pour l'unité nationale, 1834—1849, Bucarest, Editions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie, 1967, 390 p. *(D. Agache)* 302

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prof. univ. MIRON CONSTANTINESCU et prof. univ. ŞTEFAN PASCU (sous la rédaction de) L'achèvement de l'unification de l'Etat national roumain. L'union de la Trasylvanie et de l'ancienne Roumanie, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1968, 515 p. *(A. Macovei)* 303

BARBU THEODORESCU, Nicolae Iorga, Editions de la Jeunesse, 380 p. *(Gh. Buzatu)* 305

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAŞI, V. CHERESTEŞIU, L. IORDAKI, Ouvrages et publications imprimées en Roumanie concernant la Grande Révolution d'Octobre 1917, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1967, 184 p. *(J. Ciupercă)* . 306

NICOLAE TITULESCU, Documents diplomatiques, Bucarest, Editions politiques, 1967, 893 p. *(J. Ciupercă)* 307

P. CONSTANTINESCU-IAŞI, La lutte pour la constitution du Front populaire en Roumanie, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1968, 157 p. *(Gh. I. Florescu)* 308

HISTOIRE UNIVERSELLE

N. IORGA, Matériaux pour une Historiologie humaine, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1968, 374 p. *(Gh. Buzatu)* 309

VIRGIL VĂTĂŞIANU, Histoire de l'art européen. Le Moyen Age, Tome I, Bucarest, Editions Didactiques et Pédagogiques, 1968, 680 p. + 822 figures *(J. Solcanu)* 313

A. GARCIA Y BOLLIDO, La latinizacion de Hispania, in „Archivo Espanol de Arqueologia", 40, 1967, p. 3—29 *(D. Ciurea)* 312

ЗДРАВЛО СТ. ИЛЯКОВ, За демографския облик на Българския град през XI-средата на XVIII-в. (Sur les aspectes demographiques de la ville bulgare (XV—XVIIIe siècles), dans „Istoriceski Pregled", 1968, No. 2, p. 29—48 *(Tahsin Gemil)* 314

ELISABETH GECK, Johannes Gutenberg. Vom Bleibuchstaben zum Computer, Bad Godesberg, „Inter Nationes", 1968, 129 p. *(D. Ciurea)* 315

HAUPT WALTHER, Kleine sächsische Münzkunde, Berlin, 1968, 184 p. + 14[0] planşe *(D. Ciurea)* 315

Pour le bi-centenaire de la naissance de Saint-Just (1767—1794), „Annales Historiques de la Révolution Française", Quarantième année, Janvier-Mars, 1968, p. 1—144 *(J. Benditer)* 316

KLAUS ZERNACK (Frankfurt a.M.), Stanislaus August Poniatowski. Probleme einer politischen Biographie, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Heft 3, 1967, p. 371—392 *(Ven. Ciobanu)* 319

A. J. ANTHONY MORRIS, Parliamentary democracy in the Nineteenth Century, Pergamon Press, 1967, 168 p. *(J. Ciupercă)* 320

SALVADOR DE MADARIAGA (Oxford), Portrait of Europe, Alabama, University Press, 1967, 204 p. *(D. Ciurea)* 321

MAX GALLO, L'Affaire d'Ethiopie aux origines de la guerre mondiale, Paris, Editions du Centurion, 1967, 290 p. *(J. Benditer)* 321

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" LA A XX-A ANIVERSARE

Sărbătorirea celei de a XX-a aniversări a Filialei din Iaşi a Academiei Republicii Socialiste România a prilejuit tuturor institutelor de cercetare din oraşul nostru şi, printre ele, şi Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", o trecere în revistă, pătrunsă de simţul obiectivităţii şi al responsabilităţii, a drumului parcurs, a situaţiei actuale şi a perspectivelor ştiinţei ieşene.

Vechi centru de cultură, Iaşul este oraşul în care au vieţuit şi au scris opere de seamă cronicarii Grigore Ureche, Miron şi Neculae Costin, Ion Neculce, precum şi marele cărturar Dimitrie Cantemir. De vechea capitală a Moldovei se leagă începuturile istoriografiei româneşti moderne căci, aşa cum se ştie, Mihail Kogălniceanu a fost, alături de Nicolae Bălcescu, unul din întemeietorii acestei istoriografii. El a inaugurat aici primul curs de istoria patriei prin memorabilul său Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională, *ţinut la 24 noiembrie 1843 la Academia Mihăileană, şi a început, în 1840, tipărirea izvoarelor istoriei patriei. În această privinţă, iniţiativa lui Mihail Kogălniceanu a fost urmată de Th. Codrescu, care, între anii 1852—1895, a publicat la Iaşi cea mai întinsă colecţie de documente pentru acea vreme* (Uricariul — *25 de volume). În deceniile următoare, un mare pas înainte în cercetarea istorică l-a făcut A. D. Xenopol, care, timp de 37 de ani, a fost titularul catedrei de istoria României la Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi. Acesta, prin prodigioasa sa activitate, a ridicat mult pentru acea epocă prestigiul ştiinţei istorice româneşti. Cercetător cu vederi largi şi cu vastă pregătire de specialitate, avînd solide şi întinse cunoştinţe de filozofie, economie politică, drept ş.a. şi fiind dotat cu spirit de sinteză şi cu un remarcabil talent de scriitor, A. D. Xenopol a elaborat, pe lîngă alte lucrări valoroase, prima mare sinteză a istoriei României, a publicat numeroase lucrări în străină-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate, impunîndu-se și ca un interesant cercetător în domeniul teoriei istoriei. De orașul Iași sînt legate, de asemenea, începuturile activității istorice a lui N. Iorga, care a tipărit aici, în revista „Arhiva" condusă de Xenopol, primele sale studii de istorie.

Această prestigioasă tradiție a fost continuată în prima jumătate a secolului nostru de I. Ursu, Ilie Minea, Orest Tafrali, Paul Nicorescu, Gh. Ghibănescu, M. Costăchescu ș. a., în vreme ce P. Constantinescu-Iași și Andrei Oțetea au în plus meritul de a fi întreprins cercetări de pe poziția științifică a materialismului istoric.

Numeroase studii și, în primul rînd, colecțiile de izvoare datorate ieșenilor constituie și astăzi instrumente de lucru indispensabile pentru cercetători.

Dezvoltarea activității științifice în domeniul cercetărilor arheologice și istorice la Iași a determinat crearea în 1916 a „Muzeului de antichități", din imobilul prof. Orest Tafrali, fondator și al revistei „Arta și arheologia", iar în 1940 a Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol" de către prof. Ilie Minea, din inițiativa căruia a apărut, începînd cu anul 1925, revista „Cercetări istorice" și „Buletinul institutului A. D. Xenopol", devenit periodic al acestui Institut.

Lipsa însă a unui profil de cercetare bine determinat, concepția idealistă a multora dintre istorici, insuficiența mijloacelor materiale și transferul la București al celor mai proeminenți specialiști au dus vremelnic studiile istorice din Iași la impas. Numărul restrîns de istorici rămași fideli Iașului sau deveniți ieșeni prin adopțiune îi revenea misiunea să înnoade o valoroasă tradiție, să reanimeze viața științifică și să stăruie ca, într-un viitor apropiat, cercetările istorice din orașul nostru să se ridice la un nivel care să facă cinste trecutului și să corespundă exigențelor unui prezent de înfăptuiri fără precedent.

Crearea în 1949 a Institutului de istorie și arheologie ca unitate autonomă a Filialei din Iași a Academiei Republicii Socialiste România a oferit cercetătorilor istorici cadrul și condițiile necesare atingerii obiectivelor mai sus menționate. Istoricii au procedat, ca și celelalte domenii ale științei, la însăși schimbarea concepției asupra cercetării. De la investigarea individuală, limitată în chip firesc la o tematică restrînsă, în care de multe ori se cultiva fără finalitate amănuntul, s-a trecut la abordarea unor teme majore, de însemnătate fundamentală, a căror cunoaștere în lumina concepției materialismului istoric era impusă de noul stadiu al dezvoltării istoriografiei române, de noua sa orientare. Astfel, cercetarea planificată, efectuată în largi colective de specialiști, istorici și arheologi, a devenit linia directoare a întregii activități a Institutului.

În cei 20 de ani, instituția noastră a cunoscut o continuă dezvoltare. Debutînd în 1949 ca secție (cu două sectoare — istoria medie și modernă a României) a Institutului de istorie și filologie, ea și-a lărgit profilul prin adăugarea unui sector de istorie veche și arheologie în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1953, transformat apoi într-o secție în 1957, a unui sector de istorie contemporană în 1958 și a unui sector de istorie universală în 1967. De asemenea, în 1957 a luat ființă „Muzeul de istorie a Moldovei" prin transformarea vechiului „Muzeu de antichități". În 1963, Institutul a dobîndit o structură adecvată, devenind Institut de istorie și arheologie, care astăzi funcționează cu două secții : secția de istorie veche și arheologie, avînd trei sectoare (orînduirea comunei primitive, orînduirea sclavagistă și arheologie feudală), secția de istorie medie, modernă și contemporană a României, cu trei sectoare (istorie medie, modernă și contemporană) și un sector de istorie universală. Numărul cercetătorilor a crescut de la 7 în 1949 la 36 în 1969, dintre care 29 sînt sub 40 de ani.

Se cuvine să menționăm că Institutul dispune astăzi de două localuri proprii (pentru cele două secții), de o bibliotecă ce a sporit de la cîteva sute de volume în 1949 la 38.000 actualmente, de un fond de manuscrise și o colecție arheologică, de o filmotecă, o publicație, „Arheologia Moldovei", ajunsă la cel de-al șaselea tom și de periodicul „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", care continuă din 1964 revista „Studii și cercetări științifice. Istorie", totalizînd acum, împreună, 31 de tomuri. Ambele periodice sînt trimise peste hotare în schimbul a 286 de reviste și cărți străine.

Tematica cercetării a fost aleasă în funcție de cerințele istoriografiei noastre și de posibilitățile de informare și creație ale membrilor Institutului, remarcabil fiind faptul că ea a rămas, în linii generale, stabilă, ceea ce îngăduie o specializare și perfecționare crescînde.

I. O dată cu înființarea Filialei din Iași a Academiei R. S. România și a Institutului nostru, cercetările arheologice s-au desfășurat metodic, prin vaste campanii de investigații și săpături. Cercetările paleolitice în nordul Moldovei și pe Valea Bistriței au prilejuit descoperiri în 58 de localități, însumînd 127 de obiective. La Valea-Lupului (Iași) și Ghireni (Botoșani) au fost semnalate urme de locuire clactoniană, iar la Holboca (Iași) a fost degajat un craniu de Elephas Trogontherii Pohlig, *aparținînd musterianului tîrziu.*

În domeniul neoliticului, sondajele de la Perieni (Bîrlad), săparea integrală între 1951—1961 a așezării cucuteniene de la Trușești (Botoșani), lucrările de la Stoicani (Galați), Valea-Lupului și reluarea, cu începere din 1961, a cercetărilor arheologice în așezările de renume mondial de la Cucuteni — Băiceni au oferit importante precizări și noi contribuții privitoare la periodizare și la viața materială și spirituală a populațiilor neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei.

Săpăturile de la Folteşti (Galați), Valea-Lupului, Dolheștii Mari (Suceava), Bogdănești (Bacău), Terchești (Vrancea), Lichitișeni (Bacău), Gîrbovăț (Galați), Trușești (Botoșani) ș.a. au prilejuit importante concluzii referitoare la perioada de trecere de la neolitic la bronz, cît și la epoca bronzului. În sfîrșit, pentru geneza, evoluția și caracteristicele culturii tracice și daco-getice din mileniul I î.e.n., corespunzătoare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celor două epoci ale fierului (Hallstatt și La Tène), prezintă interes rezultatele săpăturilor de la Stoicani, Stînceşti (Botoşani), Lunca Ciurei (Iaşi) şi, îndeosebi, cele de la Piatra Neamţ, unde a fost identificată şi apoi cercetată aşezarea geto-dacică întărită (secolul I î.e.n.) de pe înălţimea Bîtca Doamnei, aşezare care, pentru prima dată în istoriografie, a pus în lumină unitatea dacilor de pe ambele versante ale Carpaţilor sub raportul construcţiei cetăţilor şi a sanctuarelor.

În domeniul orînduirii sclavagiste a continuat valorificarea materialelor arheologice, epigrafice şi numismatice din vechile colecţii ale muzeului, iar săpăturile de la Bărboşi (Galaţi), au dus la descoperirea unui castellum roman pe ruinele cetăţuii dacice distruse.

Începînd cu anul 1956, în planul de cercetare al Institutului a fost inclusă perioada începuturilor îndepărtate ale feudalismului, corespunzătoare în timp procesului de formare a poporului român. Numeroasele săpături arheologice în localităţi şi puncte de pe întreg cuprinsul Moldovei au permis precizări ale caracteristicilor culturii materiale dacice şi, îndeosebi, aducerea de noi dovezi concludente, de o deosebită importanţă, privitoare la continuitatea elementului autohton în secolele III—X, care şi-a conservat etnicitatea şi cultura materială şi spirituală după retragerea aureliană şi în vremea migraţiei popoarelor. Cercetările de la Hlincea, Răducăneni, Bîrlad, Arsura, Probota (Iaşi) ş. a. au îngăduit precizarea etapelor culturale ale secolelor X—XIII, ale trăsăturilor caracteristice care stau la baza culturii medievale din secolele XIV—XV.

O ramură nouă, arheologia feudală, şi-a dovedit însemnătatea în urma săpăturilor de la Suceava, Iaşi, Vaslui, Baia ş.a., care au adus precizări valoroase relative la fazele de dezvoltare a acestor centre urbane.

Rezultatele laborioasei şi pasionantei activităţi a arheologilor se vădesc în publicarea unei monografii şi a 238 studii tipărite în „Arheologia Moldovei" şi alte reviste din ţară şi străinătate. Pentru contribuţia la cercetările de la Hăbăşeşti, arheologii ieşeni au fost distinşi cu premiul de stat pe anii 1949 şi 1954. Un arheolog a colaborat, în calitate de autor, la elaborarea vol. I al tratatului de istoria României. Actualmente, membrii secţiei de istorie veche şi arheologie definitivează pentru tipar monografiile relative la săpăturile arheologice de la Truşeşti, cultura Noua, depozitele de bronzuri de pe teritoriul României la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul Hallstatt-ului, precum şi corpusul inscripţiilor feudale din oraşul Iaşi.

II. Continuînd o veche tradiţie, medieviştii ieşeni şi-au dat contribuţia la alcătuirea colecţiei Documente privind istoria României (Seria A, Moldova), editată între anii 1950—1957, pregătind 20 de volume, dintre care 11 au fost publicate. Ei colaborează şi la noul corpus întocmit pe baze ştiinţifice, Documenta Romaniae Historica, pentru care au încheiat elaborarea a trei volume şi au în lucru un al patrulea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Preocupările membrilor sectorului de istorie medie au fost dirijate, cu deosebire, către studiul structurii social-economice și al organizării statului feudal Moldova, fără a se neglija cu totul istoria politică după cum o demonstrează lucrările consacrate constituirii statului feudal, politicii lui Ștefan cel Mare, frămîntărilor și răscoalelor țărănești din secolele XVI—XVII ș.a. Actualmente, sectorul și-a îndreptat atenția și către istoria artei medievale, ceea ce este și firesc dacă luăm în considerare bogăția și valoarea monumentelor de pe teritoriul Moldovei.

Rezultatele activității medieviștilor sînt concretizate în 11 volume de documente și 83 de studii tipărite. La acestea sînt de adăugat monografia consacrată organizării fiscale a Moldovei în orînduirea feudală (vol. I, sub tipar la Editura științifică), monografiile privitoare la boierime, țărănime, robie, organizare fiscală, militară, judecătorească, administrativă, orășenească ș.a., parțial publicate sau aflate în discuția consiliului științific înainte de a fi predate spre editare.

Sectorul de istorie modernă și-a concentrat preocupările către studiul descompunerii feudalismului și al ascensiunii capitalismului pe teritoriul fostului principat al Moldovei. Faptul se datorește, pe de o parte, însemnătății temei, iar pe de altă parte, posibilităților de documentare ale arhivelor statului din Iași, necercetate metodic în trecut. Întîietatea a fost dată izvoarelor, despuierii arhivelor din Iași, București și din principalele orașe ale Moldovei. Un volum de documente consacrat relațiilor agrare din Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a fost publicat în colaborare cu Institutul de istorie „N. Iorga" din București, un altul, privitor la frămîntările țărănești între 1848—1859, se află pregătit, în manuscris. De asemenea, au fost extrase din arhive statisticele moldovene de pînă la 1859. Importanța problemei țărănești explică numărul relativ mare de studii care i-au fost consacrate, ca și extinderea cercetărilor și asupra perioadei de încheiere a epocii moderne : 1907—1918.

Concluziile la care au ajuns membrii sectorului de istorie modernă în studierea descompunerii feudalismului și ascensiunii capitalismului în Moldova se reflectă, în mare măsură, în volumul Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864, *apărut în 1963 și distins cu premiul „N. Bălcescu" al Academiei R. S. România. Actualmente, sectorul și-a extins aria preocupărilor asupra istoriei demografiei, relațiilor internaționale ale României ș.a.*

Activitatea sectorului de istorie modernă s-a concretizat în două volume și 78 de studii publicate. Au fost terminate monografiile Breslele de slujitori în Moldova (1749—1832) *și* Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856). *S-a încheiat elaborarea* Ediției critice a Regulamentului Organic moldovean, *a monografiei* Banca Națională a Moldovei, *a monografiei* Comisia centrală de la Focșani *și a volumului de documente* Frămîntări țărănești în Moldova (1848—1859). *În stadiul definitivării se află volumele* Pro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

blema agrară în România între 1907—1918 *şi* Gospodăria boierească în Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.

Sectorul de istorie contemporană, înfiinţat în 1958, şi-a concentrat atenţia asupra situaţiei economice şi social-politice, precum şi asupra politicii externe a României între 1918 şi 1929, fără să neglijeze şi perioada următoare. Situaţia politică a României între 1918—1922, reforma agrară din 1921, politica naţională a petrolului, economia şi politica internă a României între 1922—1928, originile şi constituirea Micii Înţelegeri *au format obiectul principalelor cercetări ale sectorului.*

Rezultatele dobîndite în studiul acestei problematici sînt consemnate în 22 lucrări publicate. Sectorul a colaborat, de asemenea, la editarea volumului Ecoul Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie 1917 în presa din România, *Bucureşti, 1967. Într-un stadiu avansat de redactare sau definitivare se află monografiile* Reforma agrară din 1921, Politica naţională a petrolului *şi* Economia României între 1922—1928.

Menţionăm că şase dintre membrii secţiei de istoria medie, modernă şi contemporană a României au colaborat la elaborarea volumelor II, III, IV şi VI ale Tratatului de istoria României.

Cel mai tînăr sector al Institutului, înfiinţat în 1967, sectorul de istorie universală, are în studiu relaţiile româno-polono-tătare în secolul al XVIII-lea, teme de ştiinţe auxiliare ş.a. Alegerea problemelor de cercetare a fost determinată, în mare măsură, de posibilităţile încă reduse ale documentării. Sectorul urmăreşte o specializare strictă, plecînd tocmai de la condiţiile informării în acest domeniu la Iaşi şi de la perspectivele de dezvoltare ale tinerilor, în care scop accentul va cădea pe orientalistică.

În mai puţin de doi ani de existenţă, sectorul a publicat patru studii, are sub tipar două lucrări şi într-un stadiu avansat de redactare studiile Diplomatica latină în Ţările Române *şi* Figuri şi opere ale istoriografiei universale.

În cursul celor două decenii, membrii secţiei de istorie medie, modernă şi contemporană a României şi cei ai sectorului de istorie universală au publicat două volume (unul de documente) şi 184 de studii, fără să mai vorbim de laborioasa activitate de popularizare a ştiinţei prin presă, radio, simpozioane, conferinţe etc.

III. Activitatea Institutului în cei 20 de ani s-a desfăşurat într-un spirit de colaborare cu muzeele judeţene, cu institutele similare din ţară şi, începînd îndeosebi cu anul 1955, şi-a sporit continuu legăturile cu străinătatea. Participarea unor reprezentanţi ai Institutului nostru la congrese, conferinţe, simpozioane în numeroase ţări europene, vizitele de studiu în prestigioase centre ştiinţifice de peste ho-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lare au îngăduit istoricilor ieșeni să-și lărgească progresiv mijloacele și obiectivele activității lor.

Firește, cercetătorii noștri au conștiința deplină a neajunsurilor care mai stăruie și a drumului ce urmează să fie parcurs pentru ridicarea la nivelul dorit a producției lor științifice. Creșterea numărului membrilor sectorului de istorie medie într-o măsură care să asigure îndeplinirea îndatoririlor de colaborare la colecția Documenta Romaniae Historica, *sporirea și perfecționarea mijloacelor și posibilităților de documentare la Iași, urmărirea cu fermitate a direcțiilor bine stabilite de specializare a tinerilor, perfecționarea acestora în țară și străinătate, o grijă și responsabilitate crescînde pentru valorificarea prin publicare a lucrărilor monografice și de sinteză ș.a. sînt obiectivele imediate care se află în centrul atenției conducerii și tuturor membrilor Institutului.*

A XX-a aniversare a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" coincide cu sărbătorirea unui sfert de secol de la eliberarea României de sub jugul fascist. Rezultatele activității istoricilor ieșeni constituie o părticică a marilor înfăptuiri ale poporului nostru sub conducerea P.C.R. Sensul și amploarea realizărilor pe plan național oferă un ghid și o măsură pentru ceea ce avem de făcut la Iași în domeniul specialității noastre.

L. Boicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ACTIVITATEA PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT ROMÂN LA SATE ÎNTRE ANII 1910—1914

DE

ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU

În ultimul deceniu istoriografia noastră a acordat un interes deosebit activității Partidului Social-Democrat Român, după reînființarea sa, în ianuarie 1910 și pînă la izbucnirea primului război mondial. Acest interes este justificat prin faptul că, după evenimentele petrecute în primăvara și vara anului 1907, Uniunea Socialistă, transformată în Partid Social-Democrat, a polarizat activitatea elementelor celor mai înaintate din țară în direcția organizării muncitorimii și răspîndirii ideilor socialiste.

O atenție deosebită s-a acordat în special eforturilor depuse de partid în direcția sprijinirii revendicărilor muncitorești, a organizării sale. Au apărut unele studii consacrate reconstituirii Partidului Social-Democrat [1] și a situației și activității lui în preajma izbucnirii primului război mondial [2]. În aceste lucrări s-au prezentat, în special, probleme organizatorice și programul general al partidului, fără să se neglijeze programul agrar adoptat în cadrul programului general la congresele partidului și ale comisiei generale a sindicatelor. De asemenea, s-a analizat problema reformelor după răscoala din 1907, ca și cele propuse la sfîrșitul anului 1913 și începutul lui 1914.

---

[1] N. Copoiu, *Congresul de reconstituire a partidului social-democrat din România (1910)*, în „Analele Institutului de istorie de pe lîngă C.C. al P.C.R.", 1965, nr. 6, p. 3—13, *Relacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910)*, București, Ed. Politică, 1966.

[2] Idem, *Partidul social-democrat din România în ajunul izbucnirii primului război mondial*, în „Studii", revistă de istorie, București, an. XI, 1958, nr. 4, p. 35—53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Problema agrară în viața ideologică și social-politică la începutul secolului al XX-lea a intrat în preocuparea unui studiu special [3]. De altfel, baza ideologică a programului agrar al Partidului Social-Democrat a făcut obiectul unor ample și juste considerații în fiecare studiu care s-a ocupat de activitatea social-democrată în această perioadă.

În afară de lucrările care ating această problemă, fără ca ea să facă obiectul unor preocupări deosebite [4], un studiu special a fost consacrat de D. Hurezeanu poziției mișcării muncitorești față de problema agrară și lupta de clasă a țărănimii între 1907 și 1917, în care se tratează pe larg și cu competență principalele probleme pe care le ridica situația țărănimii și atitudinea social-democrației și a mișcării muncitorești față de chestiunea agrară, în general.

În ceea ce privește activitatea mișcării socialiste în această perioadă, autorul o reduce la trei aspecte : a) aniversarea an de an a răscoalelor din 1907 ; b) creșterea interesului pentru abordarea teoretică a problemei agrare ; c) sporirea „acțiunilor practice ale mișcării socialiste în vederea influenței socialiste la sate" [5], fără însă a analiza mai îndeaproape aceste acțiuni.

Studiile apărute pînă în prezent privind Partidul Social-Democrat și problema agrară, cu toate că aduc contribuții serioase, prezintă însă problemele, după părerea noastră, în mod unilateral, nu în toată complexitatea lor. În general sînt comentate pe larg programele agrare elaborate de Uniunea Socialistă, de congresul din 1910 și de cel din aprilie 1914, dar fără să se urmărească mai de aproape evoluția an de an a acestor programe și complexul împrejurărilor care au determinat adoptarea lor. Se trece, de obicei, cu prea multă ușurință asupra activității Partidului Social-Democrat Român de la 1910 și pînă în a doua jumătate a anului 1913, deci asupra începuturilor activității acestuia, ca, de altfel, și asupra frămîntărilor țărănești din această perioadă. De asemenea, în studiile apărute se utilizează numai materiale din publicații și, mai ales, acelea din presa socialistă, ceea ce nu poate contribui la cunoașterea tuturor aspectelor problemei. În sfîrșit, se fac generalizări asupra activității social-democrației fără să se indice însă acțiunile concrete, întreprinse la țară, singurele, de altfel, care pot da

[3] I. Popescu-Puțuri, *Problema agrară și viața ideologică și social-politică a României la începutul secolului al XX-lea*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", 1967, nr. 1, p. 19—40.

[4] Vezi Traian Lungu, *Poziția partidelor politice din România față de problema agrară între anii 1913—1921*, în „Studii", an. IX, 1956, nr. 2—3, p. 19—32. Autorul în ceea ce privește partidul social-democrat român, se limitează numai la indicarea pe scurt a programului agrar adoptat la 1910 și a lărgirii acestui program la 1914. Vezi și vol. *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București. Ed. Politică, 1967.

[5] D. Hurezeanu, *Poziția mișcării muncitorești față de problema agrară și lupta de clasă a țărănimii între 1907 și 1917*, în „Studii", an. XV, 1963, nr. 4, p.785—786.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o imagine exactă și concludentă asupra rolului mișcării muncitorești în lumea satelor.

În studiul de față încercăm, în limita materialului publicat și a celui de arhivă, care ne stă la dispoziție, să aruncăm mai multă lumină tocmai asupra acestor acțiuni ale social-democrației române între anii 1910—1914.

*

Încercările de soluționare a problemei țărănești prin reformele inițiate de guvernul liberal, după răscoala din 1907, nu au dat rezultatele scontate. Retragerea partidului liberal de la conducere, la sfîrșitul anului 1910, a fost motivată de șeful partidului, Ionel I. C. Brătianu, printre altele, și de necesitatea pregătirii unui alt program [6]. Se recunoștea astfel, în mod deschis, că legile agrare votate și aplicate sub spectrul răscoalei din 1907 își dovediseră ineficacitatea în ceea ce privește situația agrară și necesitățile celei mai numeroase pături sociale din România de atunci.

Guvernul conservator, care a succedat la conducerea țării, era cu totul mărginit și retrograd în ceea ce privește soluționarea problemei agrare. Sfîșiat de numeroase contradicții și lupte interne era departe de a veni cu un program agrar închegat și viabil. Mai mult, conservatorii de diferite nuanțe se arătaseră ostili reformelor inițiate de liberali și declaraseră în repetate rînduri că nu aveau intenția, în cazul în care ar fi venit la putere, să le respecte.

Între anii 1910—1914, aplicarea legilor agrare liberale, în oarecare măsură stingherită de noua guvernare, demonstra din ce în ce mai evident neputința lor față de gravitatea problemelor ridicate de raporturile existente în agricultură și de intensificarea frămîntărilor și mișcărilor țărănești.

După reprimarea răscoalelor din 1907 țărănimea devenise deosebit de prudentă. Experiența anului 1907 o făcuse să fie din ce în ce mai conștientă de necesitatea unei clarificări ideologice, a unei mai bune organizări și a obținerii unui sprijin politic în susținerea revendicărilor ei. Această tendință a determinat, desigur, printre altele, eforturile evidente, mai ales, după 1911, a unora dintre partidele politice, ca cel național-liberal, naționalist-democrat și altele, de a o atrage politicește, sub pretextul luminării satelor, a ridicării morale și intelectuale a sătenilor. Efectele acestei propagande asupra spiritului țărănimii, situația din ce în ce mai încordată dintre țărani și proprietari, ca și urmările participării României la cel de-al doilea război balcanic, au impus soluționarea problemei agrare prin măsuri mai radicale și anume prin exproprierea marii proprietăți și acordarea de drepturi politice mai largi.

---

[6] *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, publicate de G. Fotino, vol. III, București, 1939, p. 373.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acele împrejurări, reînființarea Partidului Social-Democrat Român la 1910 însemna un eveniment important. Alcătuit din elementele socialiste rămase credincioase partidului după defecțiunea „generoșilor", din 1899, din muncitorii sindicaliști și intelectualii cu vederile cele mai progresiste din acele vremuri, partidul social-democrat și-a propus, de la început, să lupte pentru apărarea intereselor muncitorești, pentru organizarea proletariatului. Problema țărănească nu a rămas în afara preocupărilor mișcării socialiste. Comunitatea de interese ale proletariatului și țărănimii în lupta pe care o duceau impunea ca o necesitate firească apropierea lor. Însă, în această direcție, programul agrar elaborat de Partidul Social-Democrat era cu totul insuficient și nu avea un caracter revoluționar.

Ideile mai vechi ale unor socialiști asupra rolului Partidului Social-Democrat mai aveau influență și după 1907. De exemplu, C. Racovski scria în 1908 că „noi ne-am abținut și ne vom abține de la o acțiune practică între țărani, atita timp cît nu vom fi foarte organizați la orașe... toată discuția teoretică și programul nostru agrar vor servi nu atit spre a face o acțiune politică la sate, cît spre a ne deosebi de partidele burgheze, de partidul liberal, mai ales, în chestiunea agrară" [7].

Desigur însă, la 1910, în afara acestor opinii care circulau în rîndul unor vechi socialiști, atitudinea partidului social-democrat român față de problema agrară a fost determinată și de unele motive de oportunitate politică. Împrejurările de după marea răscoală din 1907 făceau ca orice tentativă mai radicală de rezolvare a problemei agrare de încercare de a organiza lupta țărănimii, să declanșeze o ripostă viguroasă și promptă din partea guvernului și aceasta ar fi avut un efect cu totul negativ în momentele acelea, cînd mișcarea social-democrată făcea efortul de a se organiza într-un partid politic. Pe de altă parte, baza ideologică adoptată în problema agrară nu era de natură să determine un program de luptă revoluționar.

Programul agrar publicat în ajunul congresului de constituire a partidului, în cadrul proiectului de program general, a fost scris de M. Gh. Bujor sub influența lui C. Dobrogeanu-Gherea. În raport se sublinia că țărănimea va găsi în partid pe „protectorul ei natural", dar, dat fiind însemnătatea deosebită a problemei agrare în România, se recomandă o cercetare serioasă a situației agrare la noi. În acest fel se amîna adoptarea unui program agrar definitiv [8]. Această amînare a adoptării unei hotărîri în chestiunea agrară avea în vedere, desigur, și publicarea apropiată a lucrării lui C. Dobrogeanu-Gherea, *Neo-*

[7] „Viitorul Social", București, nr. 6, ianuarie 1908, p. 454; vezi și D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 790.

[8] N. Copoiu, *Congresul de reconstituire a partidului social-democrat din România (1910)*, loc. cit., p. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iobăgia. Apărută în cursul anului 1910, lucrarea lui Dobrogeanu-Gherea a avut o influență covîrșitoare asupra mișcării socialiste la noi. C. Dobrogeanu-Gherea în Neoiobăgia a analizat în profunzime structura sistemului agrar din România și situația țărănimii în urma reformei din 1864. El a subliniat contradicțiile proprii sistemului bazat pe munca în dijmă și a dezvăluit cauzele juste care au dus la izbucnirea răscoalei din 1907.

C. Dobrogeanu-Gherea însă, ca și socialiștii din Europa occidentală, ignora energia revoluționară a țărănimii asuprite, considerînd-o un element individualist și reacționar. De asemenea, el aprecia, în mod exagerat, că în România rămășițele feudale erau dominante, că țara noastră, fiind o țară înapoiată, era silită să urmeze țările evoluate. Socotind că România se afla sub o „întocmire economică și politico-socială agrară particulară", numită de el Neoiobăgia [9], țara se afla în fața unei „revoluții sociale capitaliste pașnice", în timp ce țările capitaliste înaintate stăteau în fața „unei revoluții sociale socialiste" [10]. Desființarea neoiobăgiei după el, implica „chemarea maselor muncitoare țărănești și orășenești la viața politico-socială" [11]. Înfăptuirea prefacerii trebuia să o facă statul sprijinit de toate grupările democratice începînd cu social-democrația. Un rol important, în această direcție, după C. Dobrogeanu-Gherea, trebuia să-l aibă sufragiul universal. În acest sens se justifica adoptarea de către socialiști numai a căilor de luptă legale.

Soluția propusă de C. Dobrogeanu-Gherea pentru desființarea regimului neoiobag consta în desființarea raporturilor de producție medievale, a neoiobăgiei, a inalienabilității pămîntului, a legilor tutelare. Consecința ar fi fost proletarizarea în masă a țărănimii. Situația unui proletar agricol, deși mai proastă decît a celui industrial, o găsea oricum mai bună decît aceea a semiiobagului existent atunci în satele României. Social-democrația, în asemenea împrejurări, ar fi avut un rol important în organizarea de sindicate de proletari agricoli, în îndrumarea și susținerea intereselor acestora [12].

Desființarea neoiobăgiei ar fi dus la modificarea repartiției terenurilor agricole. Proprietarii și arendașii, ar fi fost forțați să-și muncească moșiile cu inventar propriu, cu muncitori agricoli salariați, ceea ce ar fi impus trecerea la o cultură intensivă care ar fi cerut cheltuieli de investiții remarcabile. Aceasta ar fi avut drept consecință vînzarea a numeroase moșii. Pămînt de vînzare s-ar fi găsit suficient și la prețuri convenabile, ceea ce ar fi făcut cu putință ca țăranii mai înstăriți și statul să cumpere pămînt cu care să se rotun-

---

[9] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 369.
[10] *Ibidem*, p. 420—421.
[11] *Ibidem*, p. 406—407.
[12] *Ibidem*, p. 374—379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jească micile proprietăți existente. C. Dobrogeanu-Gherea aprecia că, în acest caz, era posibil să nu mai fie necesară o expropriere. „Dacă însă această transformare nu s-ar face destul de radical și de repede... atunci va fi absolută nevoie de răscumpărare silită" [13].

În conformitate cu ideile expuse, obiectivul principal al luptei social-democrației era obținerea dreptului de vot universal, cheia de boltă care să ducă la desființarea neoiobăgiei. Social-democrația trebuia să fie alături de orice partid politic care susținea reforme cu caracter mai avansat, reforme care să grăbească transformarea capitalistă a țării și deci desființarea neoiobăgiei. Astfel, limitele programului agrar al social-democrației erau determinate de baza ideologică a partidului în această problemă, bază ce își avea sursa în concepția neoiobăgistă a lui C. Dobrogeanu-Gherea.

Inițial Partidul Social-Democrat a adoptat în program ideea răscumpărării silite, „cît va fi trebuința, a unei părți cît mai întinse din proprietatea mare" [14]. Iată, de exemplu, formularea cu totul generală care era inclusă în programul electoral al partidului, din februarie 1911 : adoptarea unei reforme agrare care să pună țărănimea „la adăpostul exploatării nemiloase și prădalnice a proprietarilor, legi care să hotărască răscumpărarea silită a pămînturilor și care să fie date obștiilor sătești precum și reforme cari să înlăture toate dispozițiunile din legi și regulamente ce dau ca robi pe țărani în mîinile exploatatorilor agricoli. Toate aceste reforme, cari corespund nevoilor adînci ale păturilor de jos și ale națiunii întregi nu vor putea fi smulse claselor stăpînitoare decît prin votul universal" [15]. Așadar, nu se prevedea exproprierea, ci răscumpărarea pămîntului, e drept silită, dar fără să se indice în ce proporții ar fi afectat această expropriere marea proprietate. De asemenea, nu se preconiza împroprietărirea țăranilor, ci darea pămîntului obștiilor sătești.

La cel de al doilea congres al Partidului Social-Democrat, din 29 iunie—1 iulie 1912, s-a susținut din nou votul universal, care ar „aduce după sine forțamente rezolvarea chestiunei agrare în dauna, bineînțeles, a marii proprietăți" [16]. Chestiunea agrară nu a figurat pe ordinea de zi a congresului, ea a *fost foarte puțin atinsă în discuțiile* care au avut loc în legătură cu scumpirea traiului. În împrejurările de atunci, cînd frămîntările țărănești începuseră să sporească în intensitate, această atitudine a nemulțumit cercurile mai înaintate și a uimit chiar și pe reprezentanții celorlalte partide politice [17].

---

[13] C. Dobrogeanu-Gherea, *Neiobăgia*, București, 1910, p. 389—390.
[14] N. Copoiu, *Congresul de reconstituire a partidului...*, p. 10.
[15] „România muncitoare", București, s. II, an. VI, nr. 98, 17 februarie 1911, p. 1.
[16] *Ibidem*, an. VIII, nr. 51—52, 8 iulie 1912, p. 8 și nr. 85, 1 noiembrie 1912, p. 1.
[17] Ziarul „Mișcarea" din Iași condamna într-un editorial neglijarea de către social-democrație a clasei celei mai numeroase și muncitoare, nesocolindu-se astfel „realitățile elementare ale vieții noastre sociale și politice". Se arăta apoi că mișca-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La alegerile parțiale din octombrie 1912, se preciza necesitatea unei exproprieri silite și împărțirea pământului la țărani, în arendă, pe termene lungi. Ideea arendării la obștii țărănești era susținută de unele elemente din conducerea partidului, ca de exemplu, avocatul Toma Dragu, care apreciau în mod inexact că obștiile de arendare și, în general, mișcarea cooperatistă la sate era o formă de trecere la socialism.

Partidul Social-Democrat Român de la reînființare și pînă în toamna anului 1913 s-a menținut, în ceea ce privește programul agrar, între aceste limite: vot universal, desființarea neoiobăgiei, răscumpărarea sau exproprierea silită a unei părți din marea proprietate, fără împroprietărire.

Evenimentele politice și sociale din a doua jumătate a anului 1913 a determinat o schimbare a programului agrar a partidului social-democrat. Hotărîrea publică a conducătorului partidului liberal, în urma războaielor balcanice, de a efectua o expropriere parțială a marii proprietăți și o reformă electorală a determinat o revizuire a programelor celorlalte partide politice. Unul din șefii Partidului Social-Democrat, C. Racovski, afirma atunci, referindu-se la necesitatea adoptării unei soluții mai radicale în problema agrară că ar fi „extraordinar ca liberalii să înainteze, iar noi să fim acolo unde eram la 1907" [18].

La congresul partidului din 20 aprilie 1914 se sublinia că proletariatul are tot interesul ca lupta de clasă la sate „să se desfășoare în toată plenitudinea ei" [19]. Congresul a adoptat soluția exproprierii totale și fără despăgubire a marii proprietăți. Asupra problemei împroprietăririi țăranilor discuțiile au fost deosebit de vii, unii participanți menținîndu-se la opinia arendării pământului, „prin comună la obștii și individual pe termene lungi și arende mici", formulă care, evident, nu atrăgea țărănimea [20]. Elementele mai înaintate din partid au formulat și susținut ideea împroprietăririi țăranilor fără plată [21]. În iunie 1914 Partidul Social-Democrat a hotărît declararea

---

rea social-democrată poartă „păcatul unei superficialități care o va îndepărta de la drumul care ar putea-o conduce la obținerea unor succese reale și efective" (An. IV, nr. 148, 6 iulie 1912, p. 1).

[18] „Viitorul Social", nr. 10, mai 1914, p. 479. La întrunirea partidului din 24 noiembrie 1913 comitetul executiv aprecia că „Numai exproprierea totală a marii proprietăți și închirierea ei la țărani pe termene lungi și cu prețuri foarte mici ar aduce ușurarea dorită în mizeria țărănească și ar scăpa țara de regimul odios al neoiobăgiei". („România Muncitoare", an. IX, nr. 97, 26 noiembrie 1913, p. 1; vezi și Arh. Institutului de studii ist. și soc. pol. Manifeste, MM. 1911. doc. 2, inv. 2065).

[19] „Viitorul Social", nr. 10, mai 1914, p. 479—480.

[20] N. Copoiu, *Partidul social-democrat din România în ajunul izbucnirii primului război mondial*, loc. cit. p. 48.

[21] C. Racovski, *Pentru votul universal, expropriere totală, republică democratică*, București, 1914, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei greve generale care să determine clasele conducătoare să treacă la reforme cît mai democratice. Această acțiune a fost împiedicată de izbucnirea primului război mondial.

De la reînființarea Partidului Social-Democrat, în 1910, pînă în aprilie 1914 putem considera că programul agrar al partidului nu a fost complet definitivat. Lipsa unei clarificări ideologice în această direcție a determinat, desigur, necesitatea analizării îndeaproape a problemei agrare. Lucrarea lui C. Dobrogeanu-Gherea consacrată acestei probleme, deși bine documentată, analizînd într-o viziune largă procesele capitale ale sistemului agrar la noi, prin adoptarea unor teze greșite, nu a ajutat partidului în găsirea unor soluții juste, corespunzătoare momentului. De asemenea, influența ideilor greșite preconizate de unele elemente din conducerea partidului în ceea ce privește rolul social-democrației la sate sau rezultatele cooperației la țară au determinat o politică agrară oficială a partidului neclară și departe de a corespunde nevoilor impuse de împrejurările politice de atunci.

În preajma izbucnirii primului război mondial, susținerea înfăptuirii exproprierii totale a marii proprietăți și a desființării moșierimei era „un semn neîndoios al radicalizării poziției mișcării socialiste față de una din problemele esențiale ale dezvoltării social-economice a României" [22].

În activitatea sa dintre anii 1910—1914 partidul a fost secundat îndeaproape de mișcarea sindicalistă. Deși exista tendința de a exagera rolul sindicatelor și așa-zisa lor „neutralitate", în fapt, așa cum se sublinia într-un raport al Comisiei Generale a Sindicatelor la congresul din ianuarie-februarie 1910, rolul sindicaliștilor era să propovăduiască ideile socialiste în sindicate și nu neutralitatea lor [23]. Chiar dacă în toată această perioadă raporturile dintre partid și sindicate nu au fost destul de bine clarificate, activitatea sindicatelor și a partidului a mers în aceeași direcție. Organele centrale ale ambelor ramuri ale mișcării muncitorești se uneau în multe acțiuni. În comitetul executiv al partidului se aflau membri care făceau parte și din Comisia Generală a Sindicatelor. Comisia Generală a Sindicatelor, prin persoana secretarului său, era reprezentată la toate ședințele comitetului executiv [24]. În problema agrară, mișcarea sindicală prevedea în programul său crearea de sindicate agricole, după modelul celor muncitorești. La congresul din 1910, Comisia Generală a Sindicatelor, își propunea înființarea unei școli de propagandiști „pe care să-i revărsăm în toată țara, cum se revarsă Nilul" [25].

[22] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 798.

[23] N. Copoiu, *Congresul de reconstituire a partidului...*, p. 12.

[24] C. Racovski, *Tactica sindicală (Cum trebuie înțeleasă neutralitatea)*, în „Viitorul Social", nr. 8—9, martie, 1914, p. 366.

[25] N. Copoiu, *Congresul de reconstituire a partidului...*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acțiunea desfășurată, în această direcție, între activitatea sindicaliștilor și cea a socialiștilor nu se poate face o delimitare precisă.

★

În perioada de la reînființarea partidului pînă la izbucnirea primului război mondial activitatea social-democrației la sate s-a manifestat în diferite forme, de multe ori trecînd dincolo de limitele prevăzute de programul agrar adoptat de comitetul executiv.

Acțiunile întreprinse de socialiști s-au orientat în două direcții principale: 1. aceea a acțiunilor indirecte, întreprinse prin intermediul presei socialiste și organizarea de întruniri în vederea răspîndirii socialismului și pentru sprijinirea revendicărilor țărănești și 2. aceea a acțiunilor directe ale socialiștilor la sate cu scopul: a) propagării ideilor socialiste; b) organizării de greve agricole; c) organizării de sindicate agricole.

Să urmărim modul cum s-a desfășurat această activitate între anii 1910—1914.

După reînființarea partidului eforturile de demascare a promisiunilor făcute de partidele politice de guvernămînt, ca și acțiunile întreprinse de acestea la sate au crescut în intensitate. Ziarul oficios al partidului „România Muncitoare", publica cu regularitate articole în care se caracteriza cu justețe și obiectivitate programul conservator și cel liberal, arătîndu-se că ele nu prezintă vreo opoziție de concepții și sentimente ci opoziție de persoane și coterii, se sublinia întotdeauna caracterul neprecis, intenționat confuz al programelor electorale ale celor două partide [26]. De asemenea, s-au condamnat promisiunile vagi, soluțiile care reprezentau jumătăți de măsură în privința exproprierii și a colegiului unic, numit de obicei „colegiul minciună" [27].

Presa socialistă nu neglija să publice și să înfiereze toate fărădelegile și abuzurile comise la sate. Aproape în fiecare număr „România Muncitoare" publica relatări despre barbariile la care se dedau jandarmii rurali, indicîndu-se numele victimelor, felul abuzurilor și al maltratărilor.

„România Muncitoare", ca și celelalte organe socialiste, precum revista „Viitorul Social", „Calendarul Muncii", făceau efortul să țină vie în amintirea muncitorimii și țărănimii evenimentele petrecute cu ocazia răscoalei țărănești din 1907, demascîndu-se atrocitățile comise

---

[26] „România Muncitoare", an. VI, nr. 90, 30 ianuarie 1911, p. 1; nr. 98, 17 februarie 1911, p. 3 etc.

[27] *Idem*, an. IX, nr. 75, 5 octombrie 1913, p. 1; nr. 76, 8 octombrie 1913, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în acele împrejurări de guvern. În fiecare an în luna martie, se comemora marea răscoală la clubul social-democrat din Piața Amzei [28].

Presa socialistă a întreprins o campanie susținută pentru eliberarea din închisoare a sergenților, caporalilor și soldaților care la 1907 au refuzat să tragă la comanda șefilor lor în țărani. Această campanie, sprijinită de toate elementele progresiste de atunci, a determinat pe rege, în 1912, să acorde grațierea.

În general răspîndirea la sate a literaturii socialiste și, mai ales a „României Muncitoare" se făcea cu mari dificultăți; cu toate acestea, între 1910—1914, în această direcție se observă mari progrese [29].

Relatările comunistului de mai tîrziu Gh. Vasilescu-Vasia, în această direcție, sînt edificatoare. El obișnuia să se ducă la gara Călărași pentru a vinde „România Muncitoare" țăranilor care călătoreau cu trenul. Gh. Vasilescu mărturisea că uneori nu izbutea să vîndă nici un număr. „Atunci, ca să nu scap prilejul ca gazeta să pătrundă la sate, mai ales, cînd avea articole speciale din viața țăranilor o dădeam și gratuit. Cu modul acesta „comerțul" meu de ziare se încheia regulat cu pierderi. Dar, mulțumirea sufletească că ideea pătrundea la sate întuneca cu totul pierderea bănească" [30].

Același relatează că la 1911, cu prilejul condamnării unui muncitor care încercase să facă propagandă socialistă la sate, a răspîndit cu cîțiva tovarăși peste 200 exemplare din „România Muncitoare" în satele din jurul Călărașilor. „Ca să nu facem pe placul jandarmilor, cărora le-ar fi convenit de minune o nouă arestare de „instigatori", am împărțit ziarul în timpul nopții aruncîndu-l prin curți. Scăpasem noi de ochii jandarmilor statului, dar în schimb am avut mult de furcă cu un alt soi de jandarmi, cîinii de pe la casele sătenilor, care stîrniseră o harmalaie de-ți lua urechile. Dar nu ne-am lăsat de loc pînă nu am împărțit toate foile ce le aveam cu noi" [31]. Acțiuni de acest fel erau întreprinse și de alți socialiști din diverse părți ale țării.

Social-democrația a căutat să fie alături de principalele mișcări țărănești, să sprijine revendicările țăranilor și să demaște ilegalitățile comise de guvern. Cu cea mai mare promptitudine ea acționa în ajutorul țăranilor.

Un exemplu în această privință este acțiunea întreprinsă de Partidul Social-Democrat în vara anului 1911, cu prilejul răscoalei

---

[28] „România Muncitoare", an. VII, nr. 5, 20 martie 1911, p. 4.

[29] Tirajul atins la 1 mai 1912 de „România Muncitoare" era de 17.000 exemplare („Calendarul Muncii", București, 1913, p. 89). Deși este vorba de un număr festiv, trebuie să remarcăm că, în condițiile de atunci, tirajul era destul de ridicat. Aceste exemplare erau destinate nu numai muncitorimii de la orașe, ci și celei de la sate.

[30] Arh. Centrală a C.C. al P.C.R., fond. nr. 95, dosar 1 329/2 022, f. 25.

[31] *Ibidem*, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țăranilor din nordul văii Dîmboviței și anume din satele : Rucăr, Sătic, Podul Dîmboviței, Dîmbovicioara și Ciocanul. Răscoala, provocată de samavolniciile comise de un proprietar în tăierea unor păduri care se aflau în litigiu de judecată cu moșnenii din Rucăr, a fost înăbușită de autorități cu o cruzime puțin obișnuită chiar pentru acele timpuri [32]. Teroarea deslănțuită de administrație, jandarmerie și armată a indignat toate cercurile progresiste din țară. Partidul Social-Democrat a încercat să trimită delegații săi la fața locului, dar guvernul conservator le-a interzis intrarea în sate. În asemenea condiții el a început să organizeze mitinguri de protest în capitală cu participarea tuturor celor care erau uimiți și îngroziți de barbariile ce se comiseseră în acele sate. La 18 iunie 1911 a avut loc o întrunire în sala clubului la care au luat cuvîntul I. C. Frimu, N. D. Cocea, Ștefan Gheorghiu și Toma Dragu. Cu această ocazie s-a citit o telegramă de la sătenii din Rucăr prin care cereau sprijinul muncitorimii de la orașe [33]. Partidul Social-Democrat a făcut apel la toate organizațiile muncitorești din țară să organizeze întruniri publice de protest în care să se ceară încetarea teroarei la Rucăr și pedepsirea celor vinovați de ororile petrecute [34]. La 25 iunie a organizat o altă întrunire în sala Dacia la care au participat și cîțiva moșneni din Rucăr împreună cu avocatul lor. Cu acest prilej s-a adoptat o moțiune de protest și s-a hotărît instituirea unui comitet de juriști și avocați care să apere în fața instanțelor cauza țăranilor. La 26 iunie s-au ținut întruniri de protest la Galați, Ploiești și s-au trimis telegrame de către muncitorimea brăileană, cea din Giurgiu, sindicatul mixt din Tulcea, clubul muncitoresc din Iași, organizația „Muncitorii conștienți" din Măgurele și de „Muncitorii organizați" din Botoșani [35].

Partidul social-democrat a fost singurul partid politic de atunci care a încercat să ia măsuri practice de ajutorare a țăranilor constituind un comitet de specialiști care să intervină pe calea justiției și de asemenea la chemarea căruia au răspuns numeroase organizații muncitorești și democrate, din cele mai îndepărtate colțuri ale țării. Nu numai din țară, dar și de peste hotare socialiștii au protestat. În Viena, la 6 iulie, muncitorii români socialiști au organizat o întrunire, iar românii emigrați în America au publicat în „România Muncitoare" o telegramă de protest [36].

---

[32] Vezi amănunte la G. Pîrnuță, *Solidaritatea mișcării muncitorești din România cu răscoala țăranilor din partea de nord a fostului județ Muscel din vara anului 1911*, în „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.", an. X, 1964, nr. 1, p. 115—124.

[33] „România Muncitoare", an. VII, nr. 31, 23 iunie 1911, p. 2.

[34] *Ibidem.*

[35] *Ibidem*, nr. 33, 29 iunie 1911, p. 2.

[36] Gh. Pîrnuță, *op. cit.*, p. 122—123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Țăranii în această mișcare s-au adresat direct partidului, ceea ce dovedește că, în acea perioadă, propaganda socialistă contribuise la orientarea țărănimii spre o alianță cu muncitorimea de la orașe. Cercurile conducătoare începuseră, pe drept cuvînt, să fie preocupate și îngrijorate de manifestările din ce în ce mai frecvente ale acestei alianțe.

La aceasta o contribuție deosebită au avut-o acțiunile directe întreprinse de socialiști la sate.

Propaganda ideilor socialiste în mijlocul țăranilor a început să se facă în mod mai organizat după 1910. Ea urmărea, în special, organizarea țărănimii în sindicate agricole sau în societăți de ajutor reciproc, care trebuiau să sprijine pe țărani în lupta pentru obținerea unor condiții de muncă mai avantajoase. Ca formă de luptă se recomanda nu răscoala ci greva agricolă. Desigur, această propagandă se adresa în special muncitorilor agricoli salariați și țăranilor săraci.

Grevele agricole deveniseră o formă frecventă de manifestare a luptei țărănimii. În Transilvania, ele se manifestaseră de la sfîrșitul secolului XIX și cu o forță sporită din vara anului 1903, cînd s-au identificat pînă la 38 greve la seceriș. Inițiatorii grevelor făceau parte, de obicei, din cercurile „socialiste agrare" [37]. În vechea Românie grevele agrare semnalate, în special, de la începutul secolului al XX-lea, s-au înmulțit după 1907. Ele s-au răspîndit, așa cum s-a constatat, ca urmare a creșterii influenței mișcării muncitorești. Grevele agrare ale muncitorilor agricoli s-au împletit cu refuzul de a ieși la lucru al țăranilor învoiți. Aceste greve au avut loc în județele Dolj, Vlașca, Teleorman, Ialomița, Rîmnicul Sărat etc. [38].

Un exemplu dintre cele mai edificatoare în ceea ce privește rolul pe care-l aveau elementele înaintate socialiste în propaganda la sate și încercarea de organizare a țăranilor îl constituie cazul sindicalistului Gr. Dorobanțu [39]. Originar de prin părțile jud. Mehedinți, fiu de țăran, avînd absolvite 4 clase primare, Gr. Dorobanțu și-a început viața luptînd din greu cu mizeria. S-a angajat întîi ca servitor, mai apoi a intrat pitcher în serviciul județean la comuna Hinova, iar după efectuarea stagiului militar a devenit paznic în port la Constanța, și apoi supraveghetor la Steaua Română, tot în

---

[37] Egyed Acațiu, *Grevele de seceriș din Transilvania de la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec.* XX, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", I—II, 1958—1959, p. 229—238.

[38] M. Iosa, *Acțiuni țărănești în România în perioada 1907—1917*, în „Studii", an. XV, 1962, nr. 4, p. 846—847, vezi și „România Muncitoare", an. VIII, nr. 17, 1 martie 1912, p. 3 etc.

[39] Informații prețioase asupra lui Gr. Dorobanțu și Gh. Vasilescu-Vasia, ne-au fost oferite, cu deosebită amabilitate, de tov. Anghelescu Niță, directorul Muzeului regional Călărași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constanța. Venit la București, s-a angajat chelner la restaurantul „Enescu" de unde a fost dat afară ca instigator al personalului la grevă. Între timp a devenit sindicalist și a început să frecventeze clubul social-democrat, intrînd în legătură cu I. C. Frimu, Ștefan Gheorghiu, Gh. Cristescu și alții [40]. În vara anului 1911, pentru a-și cîștiga existența și probabil și în scopul răspîndirii ideilor socialiste între țărani, s-a hotărît să se angajeze la muncă pe o moșie. La 5 iunie este tocmit, împreună cu alți 30 muncitori agricoli, de către logofătul moșiei Roseți-Volnași (jud. Ialomița), ținută în arendă de N. N. Seceleanu. Aici el are ocazia să constate mai îndeaproape starea de mizerie a țăranilor și nedreptățile pe care le sufereau. A observat, astfel, că legea învoielilor agricole nu era respectată. Angajamentele se făceau din iarnă cu 1 leu și 25 bani ziua cu brațele. Se dădeau țăranilor înainte 10 sau 15 lei și trebuiau să muncească la acest preț indiferent de suma stabilită în tabelele regionale. Mîncarea pe care o primeau era insuficientă și rea. Dacă încercau să protesteze erau bătuți de jandarmi. Mai crunt erau asupriți țăranii cu dijma la tarla. Țăranul lua o parte, iar arendașul două părți. Pogoanele de pămînt erau măsurate inexact. Țăranii erau obligați să îndeplinească diferite prestații ilegale și gratuite, ca podărit, cărături etc.

În acele împrejurări, Gr. Dorobanțu începe să protesteze și să sfătuiască pe țărani să lupte pentru aplicarea strictă a legii. Muncitorii agricoli cu care fusese angajat se opun condițiilor de lucru, iar unii dintre ei fug. Gr. Dorobanțu nu se mai duce nici el la munca cîmpului, își găsește o gazdă în sat și începe să țină consfătuiri cu sătenii. În ziua de 19 iunie 1911 el organizează o întrunire la școală la care s-a adunat aproape tot satul, mulți dintre săteni ce nu au încăput în sală rămînînd pe afară.

La această întrunire, Gr. Dorobanțu le-ar fi spus țăranilor că el face parte dintr-o mare organizație alcătuită din doctori și avocați și că intenționează să-i lămurească pe săteni asupra multor lucruri. El a declarat „că pentru muncitori nu mai există dreptate, că un țăran pentru o palmă sau pentru furtul unui dovleac este închis la beciu și voiește să zorească vremea ca și muncitorul să aibă dreptul să dea cu palma cînd e lovit. A mai susținut ca țăranul să muncească numai 8 oare pe zi iar prețurile să nu se mai plătească după tariful stabilit de legile agricole în vigoare ci după voia fiecărui muncitor" [41].

---

[40] După înfățișare părea să fie un om inteligent și îndrăzneț (vezi fotografia lui în „Universul", București, 1911, an. XXIX, nr. 278, 10 octombrie, p. 2). Citise toată literatura socialistă existentă atunci în țară; dale fiind cunoștințele lui, țăranii l-au luat drept student.

[41] „Neamul Românesc", București, an. VI, nr. 91, 12 august 1911, p. 1451.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gr. Dorobanțu, cu acest prilej, le-a citit pasagii din cartea lui Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, și i-a îndemnat pe țărani să facă grevă generală. În acest scop el a propus organizarea unei societăți cu numele „Munca", pentru constituirea căruia fiecare țăran trebuia să dea cîte 50 de bani pe lună, „spre a se strînge un capital a se da celor ce vor avea nevoie de hrană cînd se vor răscula, căci așa se va face în toată țara" [42]. Cu același prilej, Gr. Dorobanțu se spune că le-ar fi citit o scrisoare pe care le-a spus că a primit-o „de la club din București și arată cum încă 80 de tovarăși ai lui sînt răspîndiți prin țară, făcînd același lucru ca și el să formeze societatea încet pe nesimțite să nu prindă de veste autoritățile". El își lua angajamentul că va scrie unui tovarăș al său care, în duminica următoare, va aduce cărți de membru de la clubul din București și ziarul „România muncitoare". Nu știm în ce măsură aceste afirmații făcute de acuzatorii lui Gr. Dorobanțu nu sînt exagerate, deoarece nici unul din țăranii martori la proces nu au susținut toate acuzațiile ce i s-au adus. În orice caz țăranii s-au lăsat convinși de necesitatea organizării unei societăți de ajutor adunînd pe loc o sumă de circa 40 de lei [43].

În timpul adunării, notarul, avertizat de învățător, a sosit la școală și a încercat să confiște hîrtiile și broșurile pe care Gr. Dorobanțu le avea pe catedră. Țăranii s-au revoltat însă și au smuls hîrtiile din mîinile notarului restituindu-le lui Dorobanțu. Sosind și prmiarul, Gr. Dorobanțu a fost invitat la primărie unde a plecat însoțit de „întreaga mulțime care protesta că ce are cu el, căci le-a adus legea lor". Fiind arestat, Gr. Dorobanțu le-ar fi spus țăranilor: „eu mi-am făcut datoria, acum rămîne să v-o faceți și voi, cuvinte care erau un îndemn oamenilor a nu-l lăsa la primărie unde se dispusese arestarea lui și față de aceasta o parte din oameni au voit să pătrundă în primărie, lovind în ușă și numai cu mare greutate dînșii putînd fi liniștiți a nu se revolta contra autorităților" [44].

Gr. Dorobanțu, după rapoartele procurorului și ale autorităților care l-au arestat, avea evidente legături, în ceea ce privește activitatea ce o desfășura în *Roșeți-Volnași*, cu *Partidul Social-Democrat*. „România Muncitoare" urmărea îndeaproape desfășurarea procesului. La 4 august 1911 ea sesiza că Gr. Dorobanțu se afla de două luni arestat fără să fie judecat; în timpul instrucției procurorul Mironescu l-a maltratat, iar în arest preventiv medicul ia administrat chinină spunîndu-i: „la această doctorie, anarhistule, ca să te înveți minte, te-ai găsit tu ca să pui țara la cale" [45].

---

[42] „Universul", an. XXIX, nr. 278, 10 octombrie 1911, p. 2 (raportul procurorului).
[43] *Ibidem*.
[44] *Ibidem*.
[45] „România Muncitoare", an. VII, nr. 43, 4 august 1911, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La cercetarea procurorului de Ialomița, Gr. Dorobanțu a declarat că „s-a dus numai pentru muncă și nicidecum pentru altceva. A adăugat că dacă a vorbit țăranilor, în felul arătat mai sus, a făcut-o pentru că a văzut starea lor de mizerie și nicidecum povățuit de cineva să facă acest lucru". În felul acesta el refuza să demaște pe tovarășii săi socialiști sau să declare numele vreunei persoane de legătură.

La 25 august Partidul Social-Democrat a organizat o întrunire la clubul socialist, iar la 28 august în sala „Dacia", cu participanți din provincie. Întrunirea a adresat o scrisoare ministrului de justiție pentru eliberarea lui [46].

În fața campaniei de presă socialistă cercurile guvernante au căutat motive care să justifice arestarea făcută, iar oficiosul partidului conservator a declarat că Gr. Dorobanțu nu ar fi în depline facultăți mintale. Acestei declarații Ștefan Gheorghiu i-a răspuns arătînd că în mai multe rînduri cei ce au protestat contra nedreptăților au fost maltratați și tratați ca nebuni [47].

În acest timp, Gr. Dorobanțu consemna în închisoare, pe foi de abecedar, toate abuzurile practicate de arendașul moșiei, modul în care era eludată legea învoielilor agricole și impilările ce le sufereau țăranii de pe moșia Roseți-Volnași. El a scris, de asemenea, o scrisoare de protest către ministul de interne arătînd că anarhiști sînt cei ce provoacă starea de mizerie la sate și cei ce arestează și impilează fără dreptate [48].

La începutul lui octombrie s-a judecat la Călărași procesul lui Gr. Dorobanțu, în prezența apărării reprezentată de avocații socialiști: Toma Dragu, C. Petrescu din București și Traian Bellu din Constanța, de asemenea, ca martor a fost citat și I. C. Frimu. Martorii țărani care participaseră la consfătuirile cu Gr. Dorobanțu nu au declarat nimic din care să rezulte că acuzatul i-ar fi îndemnat la răscoală sau că ar fi vorbit împotriva legilor în vigoare. Ei au arătat că au fost îndemnați pe cale pașnică să ceară îmbunătățirea salariilor lor și constituirea unei societăți de ajutor reciproc.

Avocații s-au străduit să demonstreze că Dorobanțu nu a acționat împotriva legilor în vigoare, dreptul de a face grevă avîndu-l și țăranii ca și muncitorii; țăranii au dreptul să ceară pentru munca lor orice preț, legea tocmelilor agricole nefixînd decît minimul, de asemenea și ei aveau dreptul și libertatea de a se întruni și discuta ceea ce îi interesa. Dar libertățile și drepturile consfințite de legile în vigoare, atunci, se opreau la barierele satului. Deși învinovățit fără probe evidente el este condamnat conform art. 181 din codul penal,

---

[46] „România Muncitoare", an. VII, nr. 50, 31 august 1911, p. 2.
[47] *Ibidem*, nr. 53, 11 septembrie 1911, p. 1.
[48] *Ibidem*, nr. 57, 25 septembrie 1911, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

combinat cu art. 60 al. 1 la o lună închisoare [49]. Apărarea a făcut, bineînțeles, apel, dar rezultatul acestuia a fost prelungirea condamnării la 3 luni închisoare și plata a 250 lei amendă [50].

În noiembrie 1911 „o notă informativă de la poliția și siguranța generală a statului arăta că Toma Dragu în prima ședință a Comitetului comisiei generale a sindicatelor intenționa să propună alcătuirea unor liste de subscripție „care să se trimită la toate sindicatele din țară și capitală, ca muncitorii organizați să ajute băneșteț toți de a se aduna suma de 250 lei, pentru a se plăti amenda corecțională a lui Gr. Dorobanțu, căci altfel el este expus a face încă 50 de zile închisoare peste cele 3 luni" pervăzute [51]. În adevăr, această acțiune s-a efectuat, ajutorul strîns depășind suma prevăzută; pînă la 8 martie 1912 se adunase 304 lei și 10 bani [52].

Cazul Gr. Dorobanțu a stîrnit numeroase comentarii în presa timpului. El a avut un rol deosebit de important în dezvoltarea mișcării socialiste din jud. Ialomița. Gr. Vasilescu socotea acest proces „o dată memorabilă în istoria mișcării socialiste locale" [53]. Cu ocazia procesului, prezența tovarășilor bucureșteni „a fost folosită drept un minunat prilej de propagandă". În ziua cînd s-a pronunțat condamnarea lui Gr. Dorobanțu s-a organizat o întrunire la Călărași la care au participat peste 200 de persoane. În amintirile scrise în fortul de la Jilava, Gr. Vasilescu-Vasia, afirma că „întrunirea a lăsat o frumoasă impresie, iar roadele ei înlănțuite cu alte manifestări... aveau să se vadă în curînd" [54]. Într-adevăr, cîteva luni mai tîrziu, în orașul Călărași a luat ființă sindicatul mixt.

Propaganda socialistă la sate după reînființarea partidului s-a manifestat din ce în ce mai intens și mai bine organizat. Muncitorii de la orașe sindicaliști și membri ai Partidului Social-Democrat erau urmăriți îndeaproape de poliție, în ceea ce privește legăturile pe care le aveau cu familiile lor la țară. De exemplu, în martie 1911 siguranța statului se informa de aproape de activitatea lui Ilie C. Rădulescu zis Bătrînu, tîmplar în București și membru în comitetul electoral al Partidului Social-Democrat, deoarece: „fiind din comuna Ștefănești, jud. *Ialomița, avînd ocazie să meargă în familie poate* să propage ideile socialiste printre țăranii din localitate" [55].

---

[49] „Universul", an. XXIX, nr. 265, 17 octombrie 1911, p. 5. Gh. Vasilescu-Vasia spunea cu acest prilej că „s-a dovedit astfel încă o dată că în codurile justiției burgheze se pot găsi oricînd articole și paragrafe, în baza cărora cei ce amenință tihnita exploatare a robilor de la orașe și sate să fie trimiși la pușcărie" (Arh. Centrală a C.C. al P.C.R., fond. 95, dosar 1 329/2 022, f. 22).

[50] „România Muncitoare", an. VII, nr. 74, 24 noiembrie 1911, p. 4.

[51] Arh. St. București, Poliția și siguranța generală, dosar 191/1908, f. 133.

[52] „România Muncitoare", an. VIII, nr. 19, 8 martie 1912, p. 4.

[53] Arh. Centrală a C.C. al P.C.R., fond. 95, dosar 1 329/2 022, f. 21.

[54] *Ibidem*, f. 22.

[55] Arh. St. București, Direcțiunea Poliției și Siguranței generale, dosar 105/1911, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ministerul de interne era informat că sindicaliștii din Ploiești intenționau de sărbătorile Paștelui „să se împartă în grupe de cîte 2—3 și să meargă la sate să facă propagandă printre țărani" [56].

Nu avem documente oficiale ale partidului care să certifice o acțiune organizată în această direcție. Este cert însă că se ducea o activitate intensă și nemărturisită public. Socialiștii nu puteau să uite extinderea pe care o luase activitatea de organizare a cluburilor socialiste la sate între 1898—1899 și rolul pe care l-au avut aceste cluburi în răscoala țăranilor din 1899 [57]. C. Dobrogeanu-Gherea, referindu-se la această mișcare constata că „în trei luni de zile au fost create sute de cluburi. Socialiștii nici nu visaseră o asemenea reușită. Șuvoiul popular, stîrnit, a venit cu atîta furie și putere, încît a crescut peste capetele socialiștilor de atunci și pentru o vreme oarecare a distrus însăși mișcarea socialistă care îi dăduse drumul" [58].

Poate spaima izbucnirii acestui val al mișcării țărănești pe care nu era în stare să-l domine și să-l dirijeze a oprit Partidul Social-Democrat de a lua măsuri efectiv organizatorice la sate imediat după reînființarea sa. Un delegat la congresul din ianuarie 1910 a relatat că în județul Mehedinți era în perspectivă să se înființeze 3 sindicate agrare, el a fost împiedecat în această acțiune, socotită momentan inoportună, de un reprezentant al Comisiei generale a Sindicatelor [59].

Activitatea la sate a socialiștilor, fără a fi confirmată oficial de conducerea partidului, era urmărită și sprijinită îndeaproape. Lui Gr. Dorobanțu i se atribuise afirmația că partidul ar fi însărcinat 80 de tovarăși care să ducă activitate socialistă la sate. Alte documente nu ne certifică această afirmație. Totuși rezultatele propagandei socialiste începe să îngrijoreze din ce în ce mai mult cercurile conducătoare. De exemplu, pe atunci, capii bisericii „înspăimîntați de pătrunderea socialismului printre «drept binecredincioși»" trimiseseră circulare preoților din sate ca să „țină predici în biserici contra socialismului" [60].

Probabil teama de propaganda din ce în ce mai activă a socialiștilor și unele motive de consolidare politică au determinat pe liberali să înceapă din luna mai 1912 înființarea de cluburi liberale la sate, cluburi care trebuiau să joace un rol cultural și în același timp să propage și să explice politica liberală. Cu această ocazie oficiosul Partidului Social-Democrat observa, cu ironie, că liberalii uitau că în urmă cu 10 ani au oprit cu mare sălbăticie înființarea cluburilor socialiste la sate [61]. De altfel și alte partide politice încercau să atragă pe țărani,

[55] *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, p. 135.

[57] Gh. Matei și M. Damaschin, *Despre mișcările țărănești din 1899 și cluburile socialiste la sate*, în „Studii", 1953, nr. 1, p. 102—108.

[58] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 288.

[59] N. Copoiu, *Congresul de reconstituire a partidului...*, p. 10.

[60] Arh. Centrală a C.C. al P.C.R., fond. 95, nr. 1 329/2 022, f. 26.

[61] „România Muncitoare", an. VIII, nr. 37, 13 mai 1912, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai ales pe cei mai înstăriți, învățătorii și preoții de partea lor [62].

Lumea satelor începea să devină o arenă de dispută pentru atragerea țăranilor la politica principalelor partide ale timpului.

În aceste împrejurări activitatea Partidului Social-Democrat la sate s-a intensificat. La 23 august 1912 direcția poliției și siguranței generale, adresa următoarea telegramă cifrată prefecților de județe: „Sînt informat că sindicaliștii ar fi început să facă propagandă la sate și că în acest scop au și început a trimite agenți propagandiști, între care pe Ilie Moscovici, student în medicină și C. I. Popovici, cizmar din București. Acestora li s-au procurat de Comisia Generală a Sindicatelor bilete de abonament pe C.F.R. pe întreaga țară.

Am informațiuni precise că propaganda aceasta are de scop înrăutățirea raporturilor între proprietari și săteni și propagarea grevelor la sate, sub pretextul de înființare de sindicate agricole țărănești cu promisiunea că, în caz de grevă, vor fi susținuți cu fonduri de la centru, vă rog să luați măsuri de a opri această propagandă în special destinată să agite pe locuitorii de la sate contra proprietarilor. În consecință, dacă vreun agent va fi găsit în vreo comună rurală făcînd o asemenea propagandă va fi trimis la urma lui, înconștiințîndu-mă de aceasta telegrafic și pe cît se poate veți căuta chiar a împiedeca asemenea agenți de a merge la sate și de a veni în contact cu sătenii" [63]. Inspectorii jandarmeriei rurale au primit scrisori confidențiale în care li se indicau semnalmentele celor doi sindicaliști.

Activitatea întreprinsă de socialiști în organizarea de sindicate agricole era astfel îndeaproape urmărită și împiedicată de poliție. Cu toate acestea în principalele centre industriale ale țării sindicatele și organizațiile muncitorești încep o vie acțiune de atragere a țărănimii din satele din jur. Ca urmare, frămîntările și mișcările țărănești din aceste regiuni au fost mult mai violente și au avut sprijinul direct al socialiștilor. În „Calendarul Muncii" din 1913 se consemna faptul că în anul precedent socialiștii au fost „nevoiți, mai ales, în Moldova, în județele Bacău și Neamț, unde sînt multe herăstraie să intrăm în legătură cu satele" [64]. În această privință interesantă este mișcarea țăranilor din Dobreni (jud. Neamț), moșie aparținînd prefectului județului. Această mișcare care a avut loc în toamna anului 1912 este urmarea tocmai a activității duse aici de socialiști. În Piatra Neamț se înființase un sindicat mixt care trebuia să cuprindă atît lucrătorii de diferite bresle din oraș, cît și țăranii din împrejurimi. În acest scop, în cursul lunii august, chiar C. I. Popovici, Ilie Moscovici și N. Radu, secretarul sindicatului

[62] Arh. St. București, Ministerul de Interne, dosar 123/1911, f. 2 și 3.

[63] Arh. St. București, Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale, dosar 80/1910, f. 45—46.

[64] „Calendarul Muncii", București, 1913, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mixt, au ținut o întrunire cu țăranii din comuna Dobreni îndemnîndu-i să se organizeze în sindicate. Acțiunea întreprinsă de aceștia a avut succes, cu atît mai mult cu cît cea mai mare parte a țăranilor din Dobreni, prin ocupația lor de tăietori de lemne și meseriași în fasonarea lemnului, aveau strînse legături cu muncitorii din Piatra Neamț. Țăranii au început să citească presa și literatura socialistă care le era furnizată de sindicat, să se preocupe de organizarea sindicatelor și să se înscrie în mare număr în sindicatul mixt din Piatra Neamț.

Această situație a alarmat pe prefectul județului. El a luat măsuri drastice pentru a pune capăt acțiunii întreprinse de socialiști. În primul rînd a schimbat jandarmii din comună înlocuindu-i cu un corp special de jandarmi, care se făcuseră remarcați și în alte împrejurări prin brutalitatea lor. Aceștia au reușit să terorizeze întreaga comună. Pentru alinierea caselor, pentru lipsa unei șipci din gard, frunze în curte etc. jandarmii au încheiat procese de contravenție. Țăranii erau amendați pentru orice lucru de nimic, erau bătuți, urmăriți să nu facă întruniri. Noaptea, în casele unde vedeau lumină, intrau ca să nu lase oamenii să citească, le confiscau broșurile etc. În același timp, pentru orice act de care aveau nevoie de la Bancă, primărie, școală etc., țăranii trebuiau să facă dovadă că nu sînt sindicaliști. De exemplu, dacă voiau să facă împrumuturi la Banca Populară, în sumă egală cu capitalul depus de ei, preotul care era secretar și casier al băncii le cerea să aducă de la primărie dovadă cu nu fac parte din sindicat [65].

La 5 noiembrie 1912 toți locuitorii din comună se aflau dați în judecată din cauza contravențiilor încheiate de jandarmi. Țăranii înscriși în sindicat au cerut Comisiunii Generale a Sindicatelor să le trimită un avocat. De la București a fost trimis avocatul Al. Nicolau, care împreună cu N. V. Radu, secretarul sindicatului din Piatra, s-a deplasat în comuna Dobreni. La sosirea judecătorului din Piatra s-a constatat că erau 200 procese de contravenții la care, conform legii nu era necesară *prezența unui avocat*. Cu acest prilej însă în comuna Dobreni prefectul mobilizase și jandarmii din comunele vecine, iar la plecare avocatul, sub un pretext oarecare, a fost arestat împreună cu însoțitorul său de comandantul companiei de jandarmi Neamț. La protestele întemeiate ale avocatului, comandantul s-a grăbit să încheie și un proces verbal de ultragiere a reprezentanților forțelor publice. Sub stare de arest au fost transportați la Piatra Neamț, unde după cîteva ore, au fost eliberați [66]. Comandantul companiei de jandarmi afirma cu această ocazie că era „convins că acest d-nu avocat sub masca de a-și exercita meseria sa în o

[65] „România Muncitoare", an. VIII, nr. 86, 4 noiembrie 1912, p. 2; nr. 88, 11 noiembrie 1912, p. 1—2.

[66] Arh. St. București, Ministerul de Interne, dosar 251/1912, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ședință judecătorească, unde nu avea acest drept, ascundea intenții de natură a tulbura ordinea și liniștea publică, convingere bazată pe mișcările antecedente ale locuitorilor din com.Dobreni, care sub influența acestor persoane ce obișnuiesc a cutreera prin sate, sînt induși în eroare prin propagandele ce caută a face printre locuitori" [67].

Evenimentele din Dobreni dovedesc că socialiștii duceau în adevăr o activitate organizată la sate în vederea atragerii țărănimii în sindicate și organizații muncitorești. Cu toate piedicile și greutățile impuse de autorități această activitate a reușit în unele regiuni să atragă țărănimea. În multe comune la întrunirile muncitorești participau țăranii din comunele respective și din satele din jur, ca de exemplu, la Bicaz, Piatra Neamț, Mînăstirea Cașin (jud. Bacău), Ploiești (jud. Prahova) etc. [68].

În comuna Ploiești și Țințăreni țăranii revoltați împotriva abuzurilor arendașului moșiei și sprijiniți de socialiștii din orașul Ploiești au ieșit înarmați împotriva autorităților. În aprilie 1913, în sala sindicatelor din Ploiești a avut loc o întrunire de sprijinire a țăranilor revoltați; cu acest prilej, avocatul Toma Dragu venise în localitate pentru „a se consfătui cu capii mișcării socialiste de aici asupra evenimentelor din Ploiești" [69].

În cursul anului 1913 arestările făcute în rîndul muncitorilor care făceau propagandă la sate a crescut. De exemplu, Dumitru St. Mihail este arestat pentru că ținea consfătuiri cu țăranii din comuna Latinu (jud. Brăila) [70]. Socialistul V. Irimia este arestat în timp ce călătorea de la Piatra Neamț, unde-și avea domiciliul, la Mirosla-veşti (jud. Suceava), la părinți. Cu acest prilej, țăranii din comunele pe unde a trecut i-au venit în ajutor, oferindu-i bani de cheltuială și, ca o dovadă de solidaritate, se consemnează faptul că țăranii făceau acest gest „fără să zică nici unul vreun cuvînt" [71].

O dovadă, mai mult, asupra eficacității propagandei socialiste la sate în vederea organizării de sindicate este cazul petrecut la 28 mai 1913 cu *prilejul Congresului Partidului* Național-Democrat al lui N. Iorga. La acest congres un delegat țăran din județul Ialomița, Vasile Zănescu a propus „ca țăranii să fie organizați în sindicate asemănătoare sindicatelor muncitorești de la orașe". Propunerea la care nici unul din șefii Partidului Național Democrat nu au știut ce să răspundă [72].

---

[67] Arh. St. București, Ministerul de Interne, dosar 251/1912, f. 17.
[68] M. Iosa, *op. cit.*, p. 853.
[69] Arh. St. București, Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 191/1908, f. 175.
[70] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 797.
[71] „România Muncitoare", an. X, nr. 5, 14 ianuarie 1914, p. 2.
[72] Arh. St. București, Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 84/1913, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfîrşitul anului 1913 existau pe lîngă sindicate pe bresle şi sindicate mixte în majoritatea oraşelor ţării, de exemplu : la Brăila, Călăraşi, Focşani, Galaţi, Iaşi, Huşi, Piatra Neamţ, Rîmnicul Vîlcea, Tulcea, Alexandria, ca şi în unele comune rurale, de pildă, la Slobozia, Chilia Veche şi Turcoaia.

În comuna Turcoaia (jud. Tulcea), ai cărui locuitori se ocupau parte cu munca cîmpului, iar parte cu extragerea pietrei din carierele existente şi cu pescuitul, la alegerile comunale din vara anului 1914, lista socialistă a ieşit cu o mare majoritate de voturi, înfrîngînd pe adversari. Jandarmeria rurală, din această comună, a încercat să înăbuşe mişcarea socialistă. Arestările făcute, închiderea şi sigilarea localului sindicatului şi alte măsuri nu au izbutit să împiedice activitatea sindicatului mixt organizat în comună şi care număra peste 300 de membri [73].

La Alexandria, în primăvara şi vara anului 1914, sindicatul mixt a desfăşurat o vie activitate socialistă la care a participat un număr de ţărani, în ciuda eforturilor primăriei şi poliţiei de a-i împiedica [74].

Ioan Nădejde, într-un articol publicat în ziarul liberal „Voinţa Naţională" şi intitulat „Mişcarea sindicalistă la sate", atrăgea atenţia asupra stăruinţei pe care social-democraţii o pun pentru atragerea ţăranilor în sindicate. El constata că afară de acţiunea făţişă din jud. Neamţ, pe ascuns acelaşi lucru se urmăreşte pretutindeni. Legătura cu sătenii e ţinută prin ţăranii veniţi la oraşe şi angajaţi prin fabrici, prin porturi etc. I. Nădejde arăta că această acţiune a socialiştilor se bucură de succes şi prinde rădăcini şi vinovaţi de aceasta, ca şi de grevele organizate şi răscoalele de la sate erau numai proprietarii şi arendaşii care nu respectau legiuirile agrare în vigoare şi mai ales legea învoielilor agricole [75].

I. Nădejde aprecia just că vinovaţii erau arendaşii şi proprietarii, dar respectarea legii învoielilor agricole nu ar fi îndreptat situaţia la sate, însăşi adoptarea unui alt program agrar de către liberali, în toamna anului 1913, era o dovadă concludentă că legea învoielilor agricole ca şi celelalte legi liberale votate după 1907 nu avuseseră nici un rezultat eficace pentru îmbunătăţirea stării ţăranilor şi normalizarea şi echilibrarea raporturilor între ţărani şi proprietari.

*

Activitatea la sate a socialiştilor după reînfiinţarea Partidului Social-Democrat Român în ianuarie 1910 şi pînă în preajma izbuc-

---

[73] „România Muncitoare", an. X, nr. 14, 6 februarie 1914, p. 1 ; nr. 15, 9 februarie 1914, p. 2 ; nr. 88, 3 august 1914, p. 1.

[74] Vezi, de exemplu, întrunirea din 17 august 1914, contra războiului („România Muncitoare", an. X, nr. 97, 24 august 1914, p. 2).

[75] „Voinţa Naţională", Bucureşti, an. XXVIII, nr. 8224, 2 iunie 1913, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nirii primului război mondial s-a manifestat din ce în ce mai intens și mai bine organizat.

Programul agrar adoptat oficial de partid era limitat de împrejurările politice de atunci care impuneau partidului multă prudență în atacarea unei probleme atît de grave și asupra căreia era concentrată atenția vigilentă a conducerii. Aceasta a determinat să se aprecieze că activitatea la sate a Partidului Social Democrat Român în această perioadă a fost „sporadică și cu totul insuficientă" [76].

În realitate acțiunile întreprinse de social-democrație au depășit programul agrar declarat oficial, iar în aceste acțiuni socialiștii s-au bucurat constant de îndrumarea și sprijinul, mai mult sau mai puțin public, al conducerii partidului și Comisiunii Generale a Sindicatelor.

Social-democrația în toată această perioadă și-a concentrat efortul, în special, în atragerea țărănimii spre socialism. Organizarea propagandei socialiste la sate se accentuează din anul 1911, ea avea ca obiectiv principal sprijinirea revendicărilor țărănimii, îndrumarea ei spre o formă de luptă mai eficace în această direcție și anume grevele agricole. În acest scop social-democrația a încercat diferite mijloace pentru îndrumarea țărănimii să se organizeze în societăți de ajutor și sindicate agricole.

În a doua jumătate a anului 1912 acțiunea de organizare a sindicatelor agricole a devenit țelul principal al socialiștilor la sate. Activitatea, în această direcție, a fost împiedicată de poliția și siguranța statului care urmărea îndeaproape orice mișcare a socialiștilor în lumea satelor. Fără a obține succesele pe care le realizase în organizarea cluburilor socialiste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, propaganda socialistă dintre anii 1910—1914 a avut rezultate însemnate, mai ales, în centrele cu caracter industrial-muncitoresc mai pronunțat. Apropierea dintre țărănime și muncitorimea organizată de la orașe, ca și înclinația evidentă a sătenilor de a se organiza în societăți și sindicate, a determinat cercurile conducătoare politice de a contracara propaganda socialistă, prin organizarea la sate, începînd din 1912, de cluburi, case de lectură sau de citit [77], care sub motive de ridicare culturală și morală a sătenilor încercau să facă și o educație politică în sensul ideilor național-liberale sau naționalist-democrate, după culoarea politică a partidului care le inițiase.

Semnificativ este că aceste organizații au apărut la început în regiunile în care mișcarea socialistă se dovedise mai eficace.

Evenimentele politice din vara anului 1913, ca și intensificarea mișcărilor țărănești, ca urmare a propagandei politice întreprinse la sate, au determinat schimbarea programului agrar al principalelor

---

[76] I. Scurtu, *Contribuții privind mișcarea țărănistă din România în perioada 1907—1914*, în „Studii", t. 21, 1968, nr. 3, p. 519.

[77] Arh. St. București, Ministerul de Interne, dosar 410, 1913, f. 7—20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partide politice. Partidul Social-Democart Român a adoptat, în acele împrejurări, platforma politică cea mai înaintată susținînd expropierea totală a marii proprietăți fără despăgubire.

LE PARTI SOCIAL-DEMOCRATE ROUMAIN ET LA CLASSE PAYSANNE DE 1910 À 1914

RÉSUMÉ

Dans la dernière décennie, l'historiographie roumaine a accordé un interêt spécial à l'activité du parti social-démocrate roumain après sa reconstitution, en janvier 1910, jusqu'à la déclaration de la première guerre mondiale. En ce qui concerne l'attitude du parti social démocrate roumain relativement à la question agraire, l'auteur constate que. les .tudes publiées n'ont pas été suffisamment approfondies. Ces études se sont bornées à donner des indications générales sur l'activité des sociaux-démocrates sans préciser les actions concretes entreprises, les seules qui peuvent faire connaitre le rôle du mouvement socialiste dans le milieu rural.

L'auteur, utilisant des matériaux déja publiés et des informations inédites extraites des archives met en évidence l'attitude que les socialistes roumaine immediatement après la reconstitution du parti adoptèrent à l'égard des paysans et qui se manifesta : 1) par des actions indirectes, telles que des compagnes de presse dans les journaux socialistes et l'organisation de manifestations publiques dans les principaux centres industriels, ayant pour objet de repandre les idées des socialistes et d'obtenir que les revendications des paysans soient satisfaites ; 2) par des actions directes tendant à propager les idées socialistes à organiser des grèves agricoles et à constituer des syndicats agricols. L'auteur décrit dans tous leurs détails ces actions et particulièrement les actions directes.

On constate que l'activité des socialistes dans cette période a été intense et bien organisée.

Le programme agraire officiel du Parti social-démocrate était assez limité a cause des circonstances politiques qui ont imposé au parti beaucoup de prudence relativement à un problème si grave et sur lequel était concentrée l'attention vigilante du gouvernement. Malgré ces circonstances, les actions concretes entreprises par les socialistes ont dépassé le programme agraire déclaré officiellement et dans ces action les socialistes ont eu constamment l'appui du comité éxecutif du parti et de la commision générale des syndicats ouvriers. La propagande socialiste dans les milieux paysans s'est intensifiée en 1911, son principal objectif étant d'inciter les paysans à adopter des méthodes de lutte plus efficaces : la grève agricole. A cet effet les socialistes ont essayé, par divers moyens, de déterminer les paysans à s'organiser en sociétés mutuelles et en syndicats agricoles.

Au cours de la deuxième moitié de l'année 1912, l'organisation des syndicats agricoles a été le but principal des socialistes. Leur activité, dans cette direction, a été entravée par la police et par les services de la Sûreté d'Etat, qui surveillaient attentivement toutes les manifestations socialistes dans les villages. Sans obtenir des succès aussi importants que ceux realisés à la fin du XIX siècle par la creation de clubs socialistes dans les milieux ruraux, la propagande socialiste entre 1910—1914 a enregistré des résultats remarquables, spécialement dans les centres industriels. À la veille de la première guerre mondiale les socialistes ont reusi à organiser dans la plupart des villes, et dans quelques villages, à côté des syndicats professionnels des syndicats mixtes d'ouvriers et de paysans. L'activité de certains de ces syndicats a inquiété le gouvernement roumain qui craignit que le mouvement socialiste ne prit ainsi dans les villages, une ampleur de nature à contraindre les grands propriétaires fonciers à faire certaines concessions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROBLEMA COMASĂRII MICII PROPRIETĂȚI DIN ROMÂNIA INTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

DE

D. ȘANDRU

Problema consolidării micii proprietăți creată prin legile de reformă agrară din 1918—1921 a format obiectul unor analize atente din partea a numeroși agronomi, economiști, juriști, sociologi, oameni politici [1]. Luarea ei în studiu și căutarea de soluții practice au fost im-

[1] Vezi G. Cipăianu, *Înriurirea reformei agrare asupra producțiunii agricole în România întregită.* (Sporirea producțiunii agricole a țării), București, 1921; Const. Garoflid, *Politica pe care statul trebuie s-o urmeze în situația agricolă nouă creată agriculturii de reforma agrară,* (Sporirea producțiunii agricole a țării), București, 1924; D. G. Ghițoiu, *În slujba plugăriei noastre,* București, Cartea Românească, S.A., 1924; R. C. Stere, *Despre comasare și alte măsuri destinate a înlătura și a împiedica fărîmițarea proprietăților țărănești,* în „Buletinul agriculturii", București, Seria II-a, an. VIII (1927), vol. IV, nr. 10—12, octombrie-decembrie; Octav I. Goruneanu, *Regimul circulațiunii pămînturilor rurale. Studiu economico-juridic. Legislație-Doctrină-Jurisprudență,* Constanța, Institutul de arte grafice „Constanța", 1932; Paul P. Nițescu, *Proprietatea parcelară și raționalizarea agricolă,* București, Socec, S.A., 1932; Horia N. Lupan, *Problema pulverizării proprietății țărănești,* în „Viața agricolă", an. XXV (1934), nr. 12, decembrie; Er. Grințescu, *Cadastrul, cartea funduară și comasarea,* București, 1936; Const. Moldoveanu, *Cooperația și problema comasării proprietății țărănești,* București, 1937; C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătățirile agricole și bunul părintesc. Comasarea proprietăților agricole în comuna Dorolea, din jud. Năsăud,* Bistrița. Tipografia G. Matheiu; N. Ghiulea, *Comasarea, întîia problemă a agriculturii noastre,* București, „Biblioteca de politică economică și socială", 1937; G. Ionescu-Sisești et N. Cornățzeanu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences,* Bucarest, 1937; Dr. E. Grințescu, *Consolidarea proprietății ca mijloc de ridicarea agriculturii,* Al XIII-lea Congres agricol. Raport general, București, 28 februarie 1937; Ion Th. Voiculescu, *Circulația terenurilor agricole,* în „Democrația", București, an. XXVI (1938), nr. I—IV, ianuarie-aprilie; Ion Vasiliu, *Agricultura,* în *Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic,* Consiliul Superior Economic, 1939; Andrei Rădulescu, *Dreptul și proprietatea rurală,* București, Tipografia „Cuvîntul românesc", 1940; G. Ionescu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puse, pe de o parte, de una din urmările firești ale reformei: creșterea ponderii micii proprietăți în ansamblul proprietății funciare, iar pe de altă parte, de fărîmițarea continuă a acesteia.

Literatura de specialitate, atunci cînd urmărește fenomenul divizibilității și parcelării proprietății țărănești, îl leagă organic de legile de împroprietărire din anii 1918—1921, considerîndu-l ca o consecință firească a prevederilor lor. O parte a autorilor, care cercetează această chestiune, bazîndu-și documentarea numai pe datele statistice existente în Vechiul Regat, stabilesc, însă, originea fenomenului în a doua jumătate a secolului trecut. Între aceștia, amintim pe Const. Garoflid, Const. Moldoveanu, G. Cipăianu, D. G. Chițoiu, Er. Grințescu ș.a. [2].

După reforma agrară din 1864, proprietatea țărănească din vechea Românie a cunoscut, în condițiile înmulțirii populației rurale și a menținerii regimului succesoral egalitar, o fărîmițare continuă. Datorită acestor factori, ca și a altor mai puțin importanți, proprietatea țărănească de la 1864, care avea atunci o medie statistică de 4,06 ha, după recensămîntul din 1896 scăzuse la 3,4 ha, iar în 1905 la 3,2 ha, fără ca în aceste calcule să fi fost socotiți și copărtașii proprietății mici, care reduceau în realitate și mai mult această medie statistică [3]. Ca și în Vechea Românie, și în celelalte provincii pînă la reforma agrară din 1918—1921 mica proprietate era divizată. În Moldova de Nord, de pildă, gospodăriile posedînd între zero și 5 ha, reprezentau 86,00% din totalul gospodăriilor de la zero la 50 ha, fiind mult mai fărîmițate decît cele din vechea Românie. În Transilvania, fenomenul apare pretutindeni, dar el era deosebit de accentuat în județele Caraș-Severin și Maramureș unde 50,51% din micii proprietari stăpîneau în medie proprietăți cultivabile mai mici de 1/2 ha, distribuite în parcele minuscule [4].

Sișești, *Problema decăderii agriculturii prin pulverizarea excesivă a proprietății*, în „Viața agricolă" an. XXXI (1940), nr. 6, iunie; Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940; Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. II, Agricultură, economie rurală, cooperație, București, Editura „Tiparul românesc", S.A.R., 1943; Valeriu Bulgaru, *Divizibilitatea proprietății țărănești*, în *Problema agrară*, București, Cartea Românească, Institutul Economic Românesc, 1946; Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, Cartea Românească, Institutul Economic Românesc, 1946.

[2] Vezi G. Cipăianu, *Înrîurirea reformei agrare asupra producțiunii agricole în România întregită*, (Sporirea producțiunii agricole a țării), București, 1921, p. 28; Const. Moldoveanu, *Cooperația și problema comasării proprietății țărănești*, București, 1937, p. 7—8; I. Vasiliu, *Agricultura*, în *Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 72.

[3] Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, Editura Gutenberg, 1920, p. 6, 39, 227—228; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 8.

[4] Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovacs și L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1909—1918*. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 25; „Independența economică", București, an. II (1919),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În articolul de față ne propunem să urmărim evoluția fărîmițării proprietății mici, cauzele care au determinat-o și măsurile, atît cele solicitate, cît și cele practice întreprinse pentru consolidarea ei, abordînd în mod special comasarea. Prin comasarea terenurilor înțelegem operația tehnico-juridică în urma căreia parcelele dispersate sînt unite în unul sau mai multe trupuri, în vederea alcătuirii unei unități mai mari, avînd un perimetru rațional și o amplasare corespunzătoare față de centrele gospodărești și față de centrele populate. Comasarea terenurilor urmează să fie efectuată cu respectarea unor principii de bază conform cărora: schimbul de suprafețe între unități se face fără a diminua suprafața totală a acestora; schimburile se fac între terenul de aceeași categorie de folosință sau cu compensări de teren sau bănești echivalente cu cheltuielile necesare transformării folosinței ulterioare în cea existentă inițial; comasarea se efectuează cu respectarea strictă a consimțămîntului deținătorilor de teren [5].

Pînă la reforma agrară din 1918—1921 s-au întreprins acțiuni neînsemnate atît pentru preîntîmpinarea divizibilității proprietății mici, cît și pentru raționalizarea ei. Dreptul civil, și în special cel cu caracter agrar din Vechea Românie din perioada antebelică, nu cunoaște nici o dispoziție legislativă privitoare la indivizibilitate, comasare sau instituirea moștenitorului unic pentru proprietatea agricolă cu singura excepție a vînzării loturilor de 5 ha prin „Casa Rurală" [6]. De altfel, instituția comasării, ca mijloc de consolidare a proprietății, nu se întîlnește în provinciile României în perioada anterioară votării legilor agrare decît în Transilvania [7].

În Transilvania, o serie de legi au permis efectuarea unui volum de comasări a micilor proprietăți. Primele lucrări de comasare s-au executat încă din anul 1836, pe baza legilor X și XII. Legile din 1871, 1880 și 1892 reglementau normele după care trebuia să se efectueze comasarea pămînturilor agricole, dar ele au sfîrșit prin a crea nemulțumiri elementului românesc, deoarece nu țineau cont de raporturile economice locale. Consecințele acestor legi s-au manifestat în reducerea numărului de vite, acolo unde s-a înfăptuit comasarea, căci o parte dintre țărani n-au mai putut să se ocupe cu creșterea lor și au emigrat. Alarmat de situația creată, guvernul maghiar a instituit o

---

nr. 7—8, din 1.IV—1.V, p. 19—20; Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de eri și în România de mîine*, București, Imprimeria „Independența economică", 1919, p. 42.

[5] Vezi Dr. ing. S. Hartia, *Dicționar de economie agrară*, București, Editura Agrosilvică, p. 51.

[6] Valeriu Bulgaru, *Divizibilitatea proprietății țărănești*, în *Problema agrară*, București, Cartea Românească, Institutul Economic Românesc, 1946, p. 80. Prin legea din 1908 pentru organizarea „Casei Rurale" loturile de 5 ha vîndute de această instituție erau declarate indivizibile prin moștenire.

[7] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nouă procedură a comasării prin legile VII şi XXXIV din 1908 care stabileau norme mai bune în această direcţie [8]. Pe baza lor au fost comasate, începînd de la 1908, în 17 judeţe din Transilvania, fără Banat, o suprafaţă de 1 965 577 jugăre (cca 950.000 ha) în hotarul a 627 comune [9]. De altfel, legea de comasare din 1908 pe baza căreia s-au comasat definitiv prin metodele comasării capitaliste, terenurile a 831 comune, reprezentînd 18% din suprafaţa provinciei, a rămas în vigoare între cele două războaie mondiale [10], dar ea căzuse în desuetudine după votarea legii agrare.

Dată fiind existenţa în perioada discutării proiectelor de reformă agrară a unor proprietăţi parcelare pe cuprinsul întregii ţări, s-a impus, încă de atunci, înscrierea în textul legilor a unor norme care să împiedice pe viitor continuarea fenomenului divizibilităţii şi să contribuie la consolidarea micii proprietăţi. Interesul legiuitorilor din 1918—1921 pentru rezolvarea acestei probleme s-a manifestat printr-o serie de măsuri referitoare la indivizibilitate, inalienabilitate, comasare şi cultivarea lotului. Înscrierea acestor norme în legile agrare a generat numeroase discuţii contradictorii care, în unele cazuri, au sfîrşit prin compromisuri de moment, compromisuri care n-au rezolvat însă nici parţial problema.

Decretele privitoare la reforma agrară din Moldova de Nord şi Transilvania stipulează doar cîteva norme referitoare la inalienabilitate şi lotul minim indivizibil. În Moldova de Nord inalienabilitatea era statornicită pînă la amortizarea datoriei. Cu toate acestea lotul nu se putea vinde, ipoteca sau amaneta înainte de 10 ani de la primirea lui. În caz de înstrăinare prin execuţie silită, aceasta trebuia să se facă numai către ţărani. Execuţiile silite erau prohibite pentru casă şi o suprafaţă de 1 ha, considerate ca minimum de existenţă. Inalienabilitatea unui minimum de suprafaţă nu s-a prevăzut pentru Nordul Moldovei, cu toate că ea era aici extrem de necesară, datorită existenţei unei industrii care ar fi putut absorbi surplusul de braţe de muncă din agricultură. În Transilvania loturile erau declarate inalienabile pînă în 1930 [11].

Decretul-lege pentru Nordul Moldovei *nu prevedea norme pentru* o comasare la nivelul întregii provincii. Un început timid de comasare, menit să stimuleze totodată colonizarea, apare atunci cînd decretul stipulează că loturile întregi de teren se puteau acorda celor ce nu aveau pămînt de loc sau doreau să se colonizeze şi să cedeze fondului rural pămîntul lor [12]. Nici decretul din Transilvania nu impune

[8] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 62.
[9] Er. Grinţescu, *Cadastrul, cartea funduară şi comasarea*, Bucureşti, 1936, p. 113.
[10] I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 1 şi 73.
[11] G. Ionescu-Siseşti, *Reforma agrară în România*, Bucureşti, Editura „Reforma Socială", 1920, p. 38—39.
[12] *Ibidem*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comasarea, ci numai înscrierea celor ce ar fi fost împroprietăriți în cărțile funduare. În fine, decretul—lege din Vechea Românie avea o singură prevedere referitoare la împroprietărire — art. 38 — și nu înserează în el nici una din măsurile întîlnite în celelalte două [13].

Legile agrare votate în 1921 au repus toate problemele legate de consolidarea proprietății mici ce trebuia creată, fără a rezolva însă chestiunea în totalitatea ei [14]. În capitolul XVII al legii agrare din Vechea Românie — referitor la indivizibilitatea loturilor — art. 126—135 înscriu dispoziții restrictive referitoare la dreptul special de succesiune. Astfel, prin art. 126 se stipula că pămîntul cultivabil nu se putea divide prin succesiune decît pînă la 2 ha în regiunile de șes și pînă la 1 ha în regiunile de deal și de munte. Pentru loturi de casă, fabrici, grădini de legume, plantații de pomi și vii, diviziunea proprietății era permisă fără nici o limită [15].

În fine, prin art. 133 legea agrară dădea drept proprietarilor să declare indivizibilă și transpusă succesiunii o suprafață de 50 ha. Măsuri similare erau înserate și în legea agrară pentru Nordul Moldovei (art. 95 și 102). În Transilvania, art. 121 al legii prevedea că toți proprietarii de pămînt puteau declara indivizibilă și supusă transmisiunii o suprafață de pînă la 50 jugăre. Pe de altă parte, însă, Codul civil din România stabilea, în materie de succesiune, egalitate în drepturi pentru moștenitorii de același grad, atît pentru proprietățile urbane, cît și pentru cele rurale [16].

În vederea reglementării moștenirii lotului indivizibil, legea instituia o procedură destul de complicată ce trebuia făcută sub controlul justiției [17]. Astfel, se prevedea dreptul pentru testatar de a lăsa pămîntul numai unuia dintre comoștenitori — chiar dacă acesta întrecea în suprafață cota fixată de lege — dar care trebuia în schimb să despăgubească pecuniar pe ceilalți comoștenitori. Dacă testatarul nu desemna el însuși pe unicul moștenitor al pămîntului, judecătoria de ocol avea sarcina de a media trecerea pămîntului în stăpînirea comoștenitorului considerat că-l poate munci în cele mai bune condițiuni [18].

Pe de altă parte, înserarea dreptului de preemțiune al statutului la cumpărarea pămînturilor dobîndite prin reformă constituia o prevedere suplimentară, dar laterală, menită a preîntîmpina parcelarea și

---

[13] G. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. 39.

[14] Vezi R. C. Stere, *Despre comasare și alte măsuri destinate a înlătura și a împiedica fărîmițarea proprietăților țărănești*, în „Buletinul agriculturii", București, Seria a II-a, an. VIII (1927), vol. IV, nr. 10—12, octombrie-decembrie, p. 71.

[15] *Împroprietărirea sătenilor. Legea agrară scrisă pe înțelesul tuturor*, București, Imprimeria Statului, 1921, p. 90.

[16] Horia N. Lupan, *Problema pulverizării proprietății țărănești*, în „Viața agricolă", an. XXV (1934), nr. 12, decembrie, p. 509.

[17] Vezi Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 82; R. C. Stere, *op. cit.*, p. 71.

[18] R. C. Stere, *op. cit.*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a încuraja consolidarea proprietăţii mici [19]. În ansamblul unor măsuri cu caracter de obligativitate, acest drept ar fi putut contribui într-un anumit grad la frînarea parcelării, dar el a devenit în practică la fel de facultativ ca şi celelalte dispoziţii, iar uneori aplicîndu-se a stimulat fărîmiţarea proprietăţii. De altfel, statul a exercitat preemţiunea destul de rar şi în această direcţie efectul său a fost aproape nul [20]. În 1922—1933 pentru exercitarea dreptului de preemţiune a statului în vederea cumpărării loturilor s-au rezervat în buget doar 14 milioane lei. Pe baza acestui drept statul a cumpărat în anii 1934—1937 o suprafaţă de numai 3 995 ha [21].

Legiuitorii reformei agrare din 1921 nu au înscris în textul legilor măsuri radicale care să contribuie la raţionalizarea proprietăţii parcelare deja existente. În proiectul de reformă agrară întocmit de ministrul Al. Vaida-Voievod — proiect ce nu a devenit lege — în art. 71 se prevede, între altele, şi dispoziţia conform căreia dacă jumătate din locuitorii proprietari de teren cultivabil din sat şi-ar fi dat cvizul la comasare, aceasta s-ar fi executat printr-o redistribuire a pămînturilor anterior deţinute de săteni împreună cu cel atribuit prin hotărîrea de împroprietărire pe baza distribuirii de loturi unice împroprietăriţilor [22].

Proiectul de lege agrară din Vechea Românie prezentat Senatului cuprindea 18 articole prin care se reglementa operaţiunea de comasare, articole ce au fost votate în Senat. S-a fixat aici principiul că lucrările de comasare să se facă odată cu cele de împroprietărire, simplificîndu-se prin aceasta întreaga operaţie. În Expunerea de motive a proiectului se arăta că „pentru a opri fărîmiţarea proprietăţii ţărăneşti, deja destul de parcelată, am prevăzut indivizibilitatea loturilor vîndute şi comasarea obligatorie a întregii proprietăţi ţărăneşti, atunci cînd locuitorii o vor cere.

Această comasare a proprietăţii mici, care s-ar repeta la fiecare 30 de ani, este mijlocul cel mai sigur pentru oprirea parcelărilor pămîntului sub limita folosinţei lui economice. Comasarea se impune şi pentru organizarea proprietăţii în raport cu asolamentul regiunii.

---

[19] R. C. Stere, *op. cit.*, p. 39.

[20] Vezi Arh. Ist. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Argeş, dosar 49/1930; 327/1937—1938; 328/1937; jud. Bacău, dosar 170/1936—1937; jud. Cîmpulung, dosar 88/1936—1940; jud. Dorohoi, dosar 43/1931; jud. Iaşi, dosar 32/1930; 52/1931—1932; 191/1936; 206/1937—1938; jud. Gorj, dosar 311/1937—1938; jud. Mureş, dosar 641/1938; 650/1939—1940; jud. Odorhei, dosar 121/1938—1939; jud. Olt, dosar 20/1929—1940; 148/1937; jud. Rîmnicul-Sărat, dosar 20/1929—1930; jud. Romanaţi, dosar 27/1929—1930; 154/1936—1938; 173/1937—1939; jud. Satu-Mare, dosar 547/1935—1936; jud. Sibiu, dosar 338—1936—1937; 380/1937—1938; jud. Teleorman, dosar 42/1930; 294/1936—1937; jud. Vaslui, dosar 57/1932; 111/1936—1937.

[21] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România, 1908—1921*, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 568; I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 67.

[22] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 68—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu deosebire atunci cînd moșia mare dispărînd țăranii trebuie să-și organizeze asolamentul numai pe pămîntul lor" [23].

Proiectul de lege pentru organizarea comasării proprietății înscria următoarele principii: lucrările de comasare, împreună cu cele de ameliorare, puteau cuprinde una sau mai multe comune, exceptîndu-se de la comasare terenurile situate în vatra satului, cele irigate, drenate sau apărate de inundații, grădinile de zarzavat, pomi, legume, viile și proprietățile mai mici de 100 ha; cererea de comasare trebuia făcută de primar, autorizat de Consiliul Comunal, fie de cel puțin cinci proprietari interesați, fie de Casa Centrală a Cooperației și Împroprietăririi sătenilor. Cheltuielile trebuiau suportate de cei interesați, iar Casa Centrală putea acorda împrumuturi pe termen lung pînă la cel mult 50% din costul lucrărilor. Proprietarilor li se crea posibilitatea să se constituie în asociații de ameliorare [24].

Acest proiect, deși votat în Senat, a fost respins de Cameră. Opoziția a cerut însă reglementarea comasării printr-o lege specială, odată cu înființarea cadastrului și a cărților funciare. Din cauza opoziției din Cameră, cele 18 articole au fost scoase din lege și înlocuite cu dispoziții de principiu în art. 136 din legea agrară, iar o lege specială nu s-a mai votat [25]. Garoflid — care a militat cu consecvență încă înaintea votării legilor agrare pentru instituirea unor măsuri ferme care să împiedice divizibilitatea pămîntului și pentru executarea comasării ca un mijloc de concentrare a proprietății parcelare [26] — amintea cîțiva ani mai tîrziu despre modul cum capitolul comasării a fost scos din legea agrară: „Motive de ordin politic — spunea el — m-au silit atunci să scot această chestiune din discuția Parlamentului, lăsînd în lege numai principiul" [27]. Totuși, atît în timpul discutării proiectului în corpurile legiuitoare, cît și după aceea, i-au fost aduse critici întemeiate pentru faptul că în el nu s-au înscris măsuri de cadastrare și comasare care să consolideze odată cu noua repartiție a pămîntului și proprietatea noastră țărănească [28].

Capitolul al XVIII-lea al legii agrare pentru Vechea Românie se referă la comasări, dar sînt prevăzute în art. 136 numai măsuri de principiu. În fine, prin art. 137—140 *se prevede referitor la cultivarea loturilor* dreptul statului de a stabili și impune micilor agricultori obliga-

---

[23] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 65; vezi și Const. Garoflid, *Expunere de motive la legea agrară din 1921.*

[24] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 65—67.

[25] *Ibidem*, p. 67—68.

[26] Const. Garoflid, *Chestia agrară în România, București*, Editura Gutenberg, 1920, p. 39.

[27] Idem, *Politica pe care statul trebuie s-o urmeze în situația agricolă nouă creată agriculturii de reforma agrară* (Sporirea producțiunii agricole a țării), București, 1924, p. 75.

[28] D. G. Chițoiu, *În slujba plugăriei noastre*, București, Cartea Românească, S.A., 1924, p. 201—202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţii privitoare la planul de cultură, sub sancţiuni ce puteau merge pînă la deposedarea ţăranilor de loturile lor.

Aceste măsuri, care tindeau să împiedice fărîmiţarea pămîntului, erau anihilate însă de alte dispoziţii ale legii agrare care permiteau parcelarea terenurilor atribuite sătenilor la împroprietărire. Art. 93 din legea agrară pentru Vechea Românie stabilea că acolo unde nu se puteau face loturi de 5 ha să li se atribuie ţăranilor terenuri chiar de $^1/_2$ ha, limită minimă prevăzută de art. 95, dar uneori se admitea scăderea şi pînă la $^1/_4$ ha [29]. Aşadar, chiar legiuitorul a admis principiul neeconomic al fărîmiţării proprietăţii ţărăneşti [30], principiu lărgit şi mai mult de practica împroprietăririi pe loturi de completare. În comune ca Drăguşeni şi Fîntîna Mare (judeţul Baia) [31], Doagele (judeţul Vaslui) [32], Albeni, Vădeni, Bărbăteşti, Turbarea, Tupăneşti, Petreşti, Vierşani (judeţul Gorj) [33], Tătărăi (judeţul Dîmboviţa) [34] ş. a., lotul de completare a fost de 0,50 ha, iar în comunele Tismana (judeţul Gorj) [35] şi Vatra Dornei (judeţul Cîmpulung) [36] s-au creat loturi de completare de numai 0,25 ha. Multor categorii din partea inferioară a tabelelor de împroprietărire de pe cuprinsul ţării, neajungîndu-le pămîntul cultivabil, le-au fost distribuite suprafeţe mai mici de un ha.

Pe de altă parte, prin reformă, ţăranii au primit aproape pretutindeni loturile cuvenite — care şi aşa erau destul de mici — în cîte 2—5 parcele [37]. Pe de o parte, mobilul acestei fărîmiţări la împroprietărire a fost întreţinut de sătenii înscrişi pe tabele care solicitau a li se atribui fiecăruia pămînt de aceeaşi calitate — şi cum terenul dat la împroprietărire era diferit în ce priveşte calitatea, s-a găsit propice metoda a se atribui tuturor cîte un lot în fiecare tarla. Astfel, după efectuarea în 1929 şi 1930 a parcelării cadastrale a terenurilor din comuna Negoieşti (judeţul Dolj) pentru împroprietărirea celor îndreptăţiţi de pe tabelul nr. 1, în 1934, atunci cînd rezervele de teren au fost împărţite ca loturi individuale celor de pe tabelul nr. 2, s-au ivit asemenea neînţelegeri pentru parcelarea acestora, dată fiind calitatea diferită a tarlalelor, încît au intervenit organele jandarmeriei. Conflic-

[29] Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii şi metode în legiuirile române şi străine, Bucureşti*, I. E. Torouţiu, 1943, p. 102.

[30] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 12—13.

[31] Arh. Ist. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Fălticeni, dosar 5/1924—1945, f. 149—150; dosar 83/1936—1937, f. 117.

[32] *Idem*, jud. Vaslui, dosar 54/1932—1934, f. 68—69.

[33] Arh. St. Tg. Jiu, Fond. Camera agricolă, jud. Gorj, dosar 3 435/1942, f. 108—111.

[34] Arh. Ist. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Dîmboviţa, dosar 114/1932—1933, f. 85.

[35] Arh. St. Tg. Jiu, Fond. Camera agricolă jud. Gorj, dosar 3 435/1942, f. 108—111.

[36] Arh. Ist. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Cîmpulung, dosar 20/1931—1932, f. 69.

[37] C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătăţirile agricole şi bunul părintesc. Comasarea proprietăţilor agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud*, Bistriţa, Tipografia G. Matheiu, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul a putut fi aplanat numai printr-o parcelare pe temeiul căreia fiecare locuitor înscris în tabel a primit cîte o parcelă de teren de bună calitate pe vale și cîte una de slabă calitate pe pămînturile din deal [38]. După deposedarea unor locuitori din Găești (județul Dîmbovița) de terenul primit în islazul comunal, s-a aporbat împroprietărirea lor pe rezervele de interes obștesc, dîndu-li-se terenuri în patru loturi, din care două de cîte 50 ari și două de cîte 25 ari [39]. În 1931, la parcelarea operată în comuna Stulpicani (județul Cîmpulung) s-a distribuit lotul tip de 1,2 400 ha, în două locuri, pentru a se da fiecăruia atît pămînt de calitate bună, cît și de calitate slabă [40]. În comunele Gostavăț, (județul Olt) și Cotnari (județul Iași) au fost distribuite celor îndreptățiți cîte 4—5 loturi, mărimea fiecărei parcele fiind de 0,50 ha [41].

Pe de altă parte, practica împroprietăririlor pe loturi dispersate a fost încurajată de inginerii topografi. Aceștia, fiind plătiți după numărul punctelor trigonometrice efectuate, pentru a încasa mai mulți bani, îndemnau pe țărani să primească loturile parcelate înșelîndu-i că e mai bine să aibă teren de diferite calități, spre a nu fi supuși „riscurilor naturale" ce amenințau agricultura [42].

Este cunoscut că prin reformă s-a urmărit, între altele, crearea unei clase țărănești libere din punct de vedere economic. Realizarea acestui scop depindea, în mare măsură, de modul cum erau aplicate dispozițiile numeroase ale legii, atît de susceptibile de o elastică interpretare. În direcția stabilizării micii proprietăți, articolele legii din 1921 au fost rar și dificil aplicate [43] și în condițiile sporirii populației țării cu peste 200 000 de suflete anual [44], ele n-au stăvilit prin nimic procesul de diviziune și parcelare ci, din contra, l-au agravat, stipulațiile lor rămînînd în această direcție în cea mai mare parte simple deziderate ale legiuitorului.

Din această cauză, regimul juridic instituit prin legea din 1921 a fost modificat la 13 martie 1925 și 20 august 1929 [45], dar numai în ceea

---

[38] Arh. Ist. Centrală, Fond Reforma agrară din 1921, jud. Dolj, dosar 301/1934—1936, f. 263.

[39] *Idem*, jud. Dîmbovița, dosar 251/1939, f. 12.

[40] *Idem, jud.* Cîmpulung, dosar 20/1931—1932, f. 111.

[41] Arh. Ist. Centrală. Fond Reforma agrară din 1921, jud. Olt, dosar 122/1936—1937, f. 96; Arh. St. Iași, Fond. 217, dosar 1/1926, f. 363.

[42] N. Ghiulea, *Comasarea, intiia problemă a agriculturii noastre*, București, „Biblioteca de politică economică și socială", 1937, p. 14.

[43] G. Ionescu-Sisești et N. Cornățzeanu, *La reforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, Bucarest, 1937, p. 88.

[44] G. Ionescu-Sisești, *Problema decăderii agriculturii țărănești prin pulverizarea excesivă a proprietății*, în „Viața agricolă", an. XXXI (1940), nr. 6, iunie, p. 163.

[45] Vezi „Monitorul Oficial", nr. 58 din 13 martie 1925; Ion Th. Voiculescu, *Circulația terenurilor agricole*, în „Democrația", București, an. XXVI (1938), nr. 1—4, ianuarie-aprilie, p. 17; Octav I. Goruneanu, *Regimul circulațiunii pămînturilor rurale. Studiu economico-juridic. Legislație-Doctrină-Jurisprudență*, Constanța Institutul de arte grafice „Constanța", 1932, p. 77—91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce privea pămîntul obţinut prin legile de împroprietărire. În fapt, deşi ele îşi puneau ca scop să consolideze proprietatea, au facilitat, în comparaţie cu prevederile legii agrare, procesul de divizibilitate a micii proprietăţi, anulînd o serie de interdicţii privitoare la vînzarea loturilor. Astfel, legea din 1929 nici nu mai aminteşte măcar de restricţia înstrăinării minimului de un ha, ceea ce echivala cu lăsarea liberei circulaţii, fără nici un minimum [46].

O serie de legi cu aplicaţie restrînsă stabileau, pe de altă parte, principiul indivizibilităţii totale sau parţiale pentru unele categorii de proprietate mică şi chiar mijlocie. Astfel, legea din 15 mai 1925 referitoare la împroprietărirea decoraţilor cu ordinul „Mihai Viteazul" — care acorda acestora fără plată cîte 25 ha, respectiv 25 jugăre — declara lotul inalienabil şi indivizibil, înstrăinarea lui fiind lovită de plin drept de nulitate de ordine publică [47]. Legea pentru colonizări din 7 aprilie 1936 impunea pe beneficiarii loturilor — de 10 ha — la restricţii de transmisiune; ea declara că loturile de colonizare nu se puteau împărţi în porţiuni mai mici decît jumătatea lotului tip, iar cele mai mari de 10 ha se puteau divide numai în porţiuni de cîte 5 ha [48].

În privinţa comasării însă, legea specială prevăzută de art. 136 al legii agrare pentru Vechea Românie nu a mai fost votată, iar legea maghiară care servise la comasare în Transilvania nu putea fi extinsă şi asupra celorlalte provincii; mai mult, ea nu mai putea fi aplicată nici în Transilvania, astfel că între cele două războaie mondiale a lipsit o lege privitoare la comasare. S-a încercat între 1928 şi 1930 continuarea lucrărilor de comasare începute după 1908 într-o serie de comune din Transilvania, ca Seleuş, Meşendorf, (judeţul Tîrnava Mare) ş.a., dar neterminate din cauza izbucnirii primului război mondial. Opoziţia sătenilor faţă de operaţia comasării a fost însă atît de puternică încît ea nu a putut fi nici reluată. În Ardeal — ripostau sătenii din Meşendorf — prin comasările de dinainte de război făcute cu forţa jandarmilor, cele mai bune terenuri le-au ocupat grofii în dauna celor mulţi şi, din această cauză, acum nimeni din comuna noastră nu mai solicită continuarea ei [49].

Pentru prima dată, după reformă, se aminteşte de comasare la art. 121 *al legii pentru organizarea ministerelor din 2 august 1929*, atunci cînd se stabileau atribuţiile Direcţiei Cadastrului din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor: „Direcţiunea Cadastrului, a Comasării şi Ame-

[46] Octav I. Goruneanu, *op. cit.*, p. 76—91; vezi şi A. Palica şi I. Bogosalvievici, *Contribuţii la studierea legii circulaţiei bunurilor agrare din august 1929*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj, Series IV, Historia, fasciculus I (1960), p. 157 şi urm.

[47] „Monitorul Oficial", nr. 105, din 15 mai 1925; Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 83.

[48] Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 84.

[49] Vezi Arh. Ist. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Tîrnava Mare, dosar 33/1930, f. 8, 9, 160 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liorării agricole, are ca atribuție cadastrarea țării, comasarea proprietății funciare, irigarea și drenarea terenurilor susceptibile de ameliorațiuni" [50]. În fine, legea pentru organizarea cadastrului funciar și introducerea cărților funciare în Vechea Românie, promulgată la 20 aprilie 1933, dispunea prin art. 33 executarea lucrărilor de comasare, odată cu cele tehnico-cadastrale [51].

Toate aceste măsuri n-au stăvilit însă procesul divizibilității micii proprietăți. Fenomenul fărîmițării proprietății mici era îndeobște cunoscut după reformă [52], dar Recensămîntul din anul 1930 a constituit primul act care a atras atenția specialiștilor asupra intensității diviziunii de pe cuprinsul întregii țări și din acest punct de vedere el ne oferă o situație destul de apropiată de realitate. Cifrele statistice inserate în recensămînt au fost luate ca bază de calcul de cei mai mulți autori care au studiat chestiunea pulverizării micii proprietăți. Dacă pînă la cunoașterea datelor recensămîntului întîlnim puține referiri și numai cîteva articole privitoare la această problemă, după 1930 apare o bogată literatură care încearcă să stabilească intensitatea diviziunii în anumite comune, regiuni agricole și pe țară, perspectivele procesului și să găsească soluții eficiente de remediere a răului.

Agronomii, juriștii, sociologii, oamenii politici ș.a. care au studiat problema pulverizării au recunoscut în unanimitate intensitatea ei generată prin succesiune și vînzările parțiale efectuate fără nici o piedică [53]. O parte dintre autori consideră ca o altă cauză, e drept secundară, și existența legilor de prohibire a înstrăinării loturilor de împroprietărire care — spunea ei — au împiedicat, chipurile, procesul normal de regrupare parcelară [54]. Or, legile de înstrăinare a proprietății au permis o oarecare circulație a pămînturilor dobîndite prin împroprietărire, dar n-au limitat întru nimic procesul diviziunii ci, din contra, l-au agravat.

Majoritatea articolelor ce tratează această chestiune se bazează pe rezultatele anchetelor întreprinse într-o serie de sate de pe cuprinsul întregii țări și înmănunchierea lor ne oferă în acest sens un tablou extrem de concludent. Procesul divizibilității micii proprietăți, și legat de el, chestiunea comasării, a fost studiat de Andrei Corteanu, Andrei Rădulescu, I. Vasiliu, George Georgian, C. I. Ciulei, Er. Grințescu, Horia Lupan, Marius Gormsen, Valeriu Bulgaru, R. C Stere, G. Ionescu-Sisești ș.a. [55].

---

[50] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 26; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 69; Conform acestei legi, Direcția Cadastrului avea 3 servicii: Cadastrului, Comasării și Ameliorării.

[51] „Monitorul Oficial", nr. 90, din 20 aprilie 1933; N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 26.

[52] Vezi R. C. Stere, *op. cit.*, p. 62.

[53] C. I. Ciulei, *op. cit.*, p. 3—5; N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 17.

[54] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 17.

[55] Vezi Dr. E. Grințescu, *Consolidarea proprietății ca mijloc de ridicarea agriculturii.* Al XIII-lea Congres agricol. Raport general, București, 28 februarie 1937, p. 2; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 15; R. C. Stere, *op. cit.*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toţi aceşti autori, fără deosebire, pornind de la constatarea că proprietatea noastră funciară mică era o proprietate agricolă neeconomică, arătau consecinţele negative ale pulverizării: regimul parcelar era lipsit de rentabilitate; nu permitea aplicarea asolamentului şi a unei culturi intensive, a folosirii seminţelor selecţionate; nu permitea organizarea tehnică a producţiei; ducea la o adevărată risipă de teren prin creşterea numărului de hotare dintre loturi, odată cu divizarea lor, hotare care constituiau adevărate pepiniere de buruieni; la o risipă de timp prin deplasarea de la o parcelă la alta şi prin părăsirea unor loturi mici şi depărtate de locuinţa proprietarului ce determina ca pămîntul de cultură să se împuţineze an de an. Pe de altă parte, ţărănimea proprietară de loturi parcelare nu putea să beneficieze de credite pe termen lung, căci băncile nu primeau ca garanţii ipotecare terenurile dispersate [56]. S-a atras atenţia asupra scăderii producţiei pe unitatea de suprafaţă la mica proprietate [57], considerîndu-se însă în mod eronat divizibilitatea ca o cauză unică a acestui proces. Totuşi, la nivelul întregii economii agrare, fenomenul fărîmiţării proprietăţii mici a contribuit simţitor, alături de alţi factori, la scăderea producţiei agricole a ţării [58]. C. I. Ciulei, apreciind că pierderile de producţie la hectar s-ar ridica la o valoare de 500 lei anual pentru terenurile fărîmiţate şi considerînd că sub acest regim se aflau cel puţin 6 milioane hectare, socotea la 3 miliarde lei pagubele ce le suferea anual agricultura ţării noastre pe această cale [59]. S-a subliniat, în acelaşi timp, că multe din parcelele cunoscute sub numele de „sfori", „curele", „surine", lungi uneori de cîţiva km şi late de cîţiva metri, nici nu aveau acces economic la drumuri, fapt ce complica chestiunea printr-o serie continuă de conflicte şi procese purtate între ţărani [60].

Studiul întocmit de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, pe baza datelor culese cu ocazia Recensămîntului din 1930 şi publicat în numărul din martie 1933 al „Buletinului Informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor" stabilea media pe ţară a suprafeţelor exploatărilor agricole la 3,90 ha, cu diferenţieri importante pe provincii istorice sau regiuni agricole mari, astfel: regiunea de deal a Munteniei şi Moldovei — 2,25 ha, centrul şi nordul Transilvaniei 2,45 ha, Cîmpia Tisei — 3,40 ha, şesul Moldovei — 4,75 ha, şesul Dunării —

[56] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 14, 17, 19, 29; Sp. Bălan, *Necesitatea comasării proprietăţii agricole*, în „Agricultura nouă", Cluj, an. IV (1937), nr. 7—8, iulie-august, p. 293—294; Elie Bufnea, *Creditul şi cărţile funduare*, Bucureşti, 1933, p. 6; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 19—20.

[57] Paul P. Niţescu, *Proprietatea parcelară şi raţionalizarea agricolă*, Bucureşti, Socec, S.A., 1932, p. 43—44.

[58] D. G. Chiţoiu, *op. cit.*, p. 201—202.

[59] Ing. Const. I. Ciulei, *Îmbunătăţirile funciare şi comasarea pămînturilor*, în „Viaţa agricolă", an. XXXI (1946), nr. 1, ianuarie, p. 7.

[60] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 17—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5,90 ha, Dobrogea — 8,70 ha, dar la calcularea acestei medii au fost avute în vedere și proprietățile mijlocii și mari cu peste 50 ha, care ocupau între 7 și 15% din suprafața cultivabilă a țării, fapt ce reducea cu mult media exploatării pentru micile proprietăți [61].

S-a subliniat — și aceasta este realitatea — că fenomenul pulverizării apăsa în special asupra proprietății de pînă la 5 ha, care cuprindea 70% din numărul exploatărilor agricole și că principala cauză care îl genera o constituie succesiunea [62]. Datele oferite în direcția fărîmițării ne apar extrem de concludente. În 22 comune cadastrate din județul Ilfov, la proprietățile sub 50 ha existau în medie 2—3 parcele pe ha. Dacă se calcula numai suprafața proprietăților sub 5 ha, diviziunea apărea și mai evidentă. În comuna Bălăceanca s-au găsit în cifră medie 4 ha pe cap de familie cu un număr de 10—30 parcele sau 4—7 parcele pe ha. Comuna Ferdinand avea în proprietate 1 400 ha. În urma aplicării legii rurale din 1864 și a legii agrare din 1921 existau 350 capi de familie. În 1937 numărul capilor de familie proprietari a ajuns la 1 200. În 1921 existau 1 000 parcele al căror număr a ajuns după 16 ani la 4 355, iar întinderea medie a proprietății a scăzut la 1—1,5 ha. În comuna Cernica din același județ, de la 200 proprietari a 2 606 ha în 1921 s-a ajuns în 1937 la 800 proprietari. Numărul parcelelor a crescut de la 400 în 1921 la 1 315 în 1937, iar întinderea medie a proprietății s-a redus la 0,75—1 ha. În comuna Islaz, din 120 proprietari existenți în 1921, după 16 ani s-a ajuns la 431, iar numărul parcelelor a sporit de la 250 la 1 187, reducîndu-se pe calea succesiunii media proprietății la 1,5 ha [63]. În comuna Glodeanu-Siliștea (județul Buzău) cei 700 capi de familie care cultivau 3 400 ha aveau proprietățile fărîmițate în parcele de 1—5 ha, situate pînă la 15 km depărtare de locuințele celor ce le cultivau. În comuna Pantelimonul de Sus (județul Constanța), cei 237 capi de familie posedau 4 000 ha arabile și 1 100 ha islaz. Proprietățile lor erau cuprinse între 5 și 20 ha, dar fărîmițate în cîte 5—10 parcele și situate pînă la 20 km distanță de sediul proprietarilor. În comuna Hoghilog (județul Tîrnava Mică), 263 capi de familie aveau 1 320 ha — cîte 5 ha în medie —, împărțite în 8 515 loturi sau 32 parcele de fiecare. Un oarecare Johan Gunther poseda 26 ha divizate în 147 parcele; Mihai Costea avea 8 ha împărțite în 23 parcele, dintre care unele așezate

[61] C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătățirile agricole și bunul părintesc. Comasarea proprietăților agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, p. 3.

[62] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 14; Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, București, Cartea Românească, Institutul Economic Românesc, 1946, p. 30.

[63] Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 72; vezi și Dr. E. Grințescu, *op. cit.*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 15 km distanţă de sat; un alt proprietar stăpînea cele 2 ha împărţite în 50 de parcele [64].

Un proces mult mai intens îl cunoaşte pulverizarea în regiunile de deal şi munte unde pămîntul de cultură era insuficient faţă de densitatea populaţiei. Aici fărîmiţarea ajunsese la limită, *„iar limita* — scria Andrei Corteanu în 1931 — *este părăsirea parcelei devenită inutilizabilă"* [65]. Parcelele astfel părăsite se transformau într-un fel de

[64] Exemplele în acest sens pot fi continuate. În comuna Bereşti—Tazlău (judeţul Bacău), 478 capi de familie aveau 1 500 ha. Proprietăţile lor erau în medie de cîte 3 ha, locuitorii stăpînindu-le divizate în cîte 5—6 parcele, unele lungi de 2 km şi late de 8—10 m. În comuna Ruseţu (judeţul Brăila), cca 5 000 ha aparţineau la 1 208 proprietari, dar deşi media proprietăţilor era de 5 ha, majoritatea ţăranilor stăpîneau între 0 şi 2 ha. Ing. N. Mateescu a găsit pe teritoriul a trei sate cadastrate de el în judeţul Ilfov în cifre medii, 4 ha pe cap de familie cu 10—30 parcele. În unele cazuri loturile erau lungi de 2—300 m şi late cît o fîşie de 50 cm, iar depărtarea lor de sat era de 9—10 km. Agronomul Sp. Bălan, care a lucrat în 1936 într-o echipă studenţească la Muncelul de Sus (judeţul Roman), constata că din cei 846 proprietari, 497 posedau întinderi de la o prăjină (170 m.p.) pînă la 2 ha; 318 între 2 şi 5 ha; 25 între 5 şi 10 ha; 5 între 10 şi 20 ha şi unul singur avea peste 100 ha. Dintre aceştia, un proprietar a 1,5394 ha avea terenul împărţit în 7 parcele, un altul, posesor a 3,4905 ha în 9 parcele, altul cu 6,8178 ha în 7 parcele situate la mari distanţe unele de altele, iar un alt ţăran avea 16,3964 ha divizate în 28 parcele. În comuna Gherăeşti (judeţul Roman), inginerul Constantin Ciulei a constatat cu prilejul executării unor lucrări de măsurătoare făcute pe islazul comunal că cei 700 capi de familie aveau aproape 2 000 ha fărîmiţate în peste 4 000 parcele. În comuna Ghimpaţi (judeţul Vlaşca) şi în trei sate vecine cu aceasta: Crova, Copaciu şi Naipiu, cercetate de Ciulei, în calitate de specialist agronom delegat pe lîngă o echipă studenţească trimisă de Fundaţia Culturală Carol, acesta făcea constatarea că aici fărîmiţarea proprietăţii atinsese proporţii alarmante. Din cei 2 547 proprietari înscrişi pe rolurile fiscale cu 6 686 ha teren, un număr de 1 745 prorpietari, adică aproape 70%, stăpîneau — pînă la 2 ha — o suprafaţă de 1 644 ha sau mai puţin de un hectar în medie de familie, fărîmiţate în cîte 3—5 parcele. La Ghimpaţi, unde 600 ţărani posedau 1 053 ha, Ciulei a identificat aproape 3 000 de parcele. Reiese astfel că reveneau cîte 5 parcele de fiecare proprietar şi cîte 35 ari în medie de fiecare parcelă; 172 proprietari sau aproape 30% din numărul contribuabililor de aici stăpîneau mai puţin de 50 ari. Ca specialist, autorul anchetei explica prin această diviziune faptul că ţăranii de aici obţineau o producţie cantitativă şi calitativă inferioară mediei generale pe ţară. „Fărîmiţarea aceasta a proprietăţii rurale — concluda el — împiedică de fapt orice încercare de îmbunătăţire a culturilor, astfel că ofensiva agricolă devine inoperantă în asemenea împrejurări". Ziarul „Universul", într-un număr din septembrie 1934 menţiona că în Peştişani (judeţul Gorj) toţi locuitorii stăpîneau terenurile împărţite în 10, 20 şi chiar 40 de parcele, situate la mari depărtări de casă. Situaţii similare sînt semnalate şi în judeţul Mehedinţi (vezi N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 12—13; Dr. E. Grinţescu, *op. cit.*, p. 8—9; Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 72—73; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 16—17; C. Jornescu, *Pămîntul în cadrul economiei capitaliste*, Bucureşti, 1937; Er. Grinţescu, *Cadastrul, cartea funduară şi comasarea*, Bucureşti, 1936, p. 109; Sp. Bălan, *Necesitatea comasării proprietăţii agricole*, în „Agricultura nouă", Cluj, an. IV (1937), nr. 7—8, iulie-august, p. 293—294; Const. I. Ciulei, *Comasarea proprietăţilor rurale pe cale cooperativă*, în „Viaţa agricolă" an. XXVI (1935), nr. 9, septembrie, p. 321—322.

[65] Andrei Corteanu, *Justiţia la sate*, în „Universul" din 21.XI.1931; Christache Ch. Milian, *Problema agrară. Majorat agricol? sau obşti săteşti?*, T. Măgurele, „Tiparniţa", 1937, p. 95; Dr. E. Grinţescu, *Consolidarea proprietăţii agricole ca mijloc de ridicarea agriculturii...*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proprietate comună la care se credeau îndreptățite întîi rudele, apoi, cu încetul, întregul sat [66]. În această direcție sînt mai mult decît edificatoare cercetările efectuate într-o serie de comune din regiunea de deal și de munte din nordul Olteniei și sudul Transilvaniei ca: Rîmeștii de Beica (județul Vîlcea), Ilimbav, Fofeldea și Sărăuș, (județul Sibiu), unde parcelele mai mici și mai depărtate de casă erau părăsite de proprietarii lor, din cauză că nu le puteau cultiva rentabil [67].

În comuna Rîmeștii de Beica (județul Vîlcea), suprafața cultivabilă de 1 353 ha aparținuse după reformă la 582 proprietari. Deși în 1937 numărul contribuabililor căzuse la 459, aici se agravase însă procesul de fărîmițare: 306 familii stăpîneau suprafețe pînă la 2 ha; 72 familii erau posesoare a unor terenuri de pînă la 4 ha, iar 81 aveau pînă la 6 ha, dar numai 10 din acest total stăpîneau pămîntul într-un singur lot; restul îl aveau divizat în 3—10 parcele. Cum pămîntul era situat pe dealuri, el nu putea fi arat și îngrășat din care cauză unele parcele începuseră a fi părăsite [68]. Din procesul-verbal încheiat de autoritățile județene Sibiu la 27—29 martie 1937 reieșea că la Ilimbav din suprafața totală de 1 463 ha pe care se întindea comuna, terenul neproductiv indicat a fi de numai 49 ha la cadastrul funciar întocmit în 1883, ocupa în 1937 peste 300 ha, din pricina degradării, iar surpafața cultivabilă se redusese de la 683 ha la cel mult 400 ha. Fărimițarea proprietății atinsese aici limita oricărei posibilități de rentabilitate a culturilor. Din examinarea datelor cadastrului funciar și a situației de pe teren se constată că media proprietății cultivabile nu trecea de 5 ha, iar această suprafață medie era fărîmițată în cel puțin 40 parcele. Preotul Ion Alexandru stăpînea 13 ha divizate în 196 parcele. Dintre acestea nu cultiva regulat decît 50, alte 40 mai rar, iar restul de 106 erau părăsite și acaparate de vecini; un oarecare Teodosie Hordobeț poseda 17 ha în 280 parcele, din care 120 erau părăsite și acaparate de vecini; Ion Tărchilă abandonase 30 din cele 115 parcele care formau proprietatea lui de 8 ha. Inginerul agronom Constantin Ciulei, sintetizînd situația din acea comună, găsea în fărîmițarea excesivă de aici explicația pentru faptul că producția de cereale era mică, numărul vitelor în scădere, iar populația săracă [69].

Directorul cadastrului, dr. Er. Grințescu, consemna în Raportul la cel de al XIII-lea Congres agricol din 28 februarie 1937 existența pe cuprinsul întregii țări a unor suprafețe de cîte 50 ari pînă la un ha, aparținînd aceluiași proprietar împărțite în cîte 20—30 parcele, a unor terenuri de cîteva hectare lungi de km a căror lățime nu trecea de

---

[66] Andrei Corteanu, *op. cit.*; Christache Gh. Milian, *op. cit.*, p. 95.

[67] C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătățirile agricole și bunul părintesc. Comasarea proprietăților agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, p. 6 și 8.

[68] *Ibidem*, p. 9.

[69] *Ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10—20 m. „Cîteodată — spunea el — aspectul e şi mai defectuos. Sînt parcele cu un singur rînd de vie, ori de o lăţime de o jumătate de metru" [70].

Se estima, în general, la peste 700 000 ha întindere totală ce se sustrăgea din pămîntul cultivabil al ţării prin numărul mare de parcele care sporea pe cel al răzoarelor, iar pierderea reprezenta pentru unele proprietăţi pînă la 20 şi chiar 30% din suprafaţa lor [71].

Pornind de la datele Recensămîntului din 1930, de la o serie de anchete cu caarcter local, unii autori au încercat chiar să stabilească gradul agravării procesului de fărîmiţare în anii ce s-au scurs după 1930. Astfel, C. I. Ciulei, calcula pe baza unui procent probabil de succesiuni a proprietăţilor mai mici de 50 ha, reducerea mediei ei pe ţară pentru anul 1937 la 3 ha, iar pe provincii la următoarele cifre: 1,50 ha în Moldova de Nord, 2,80 ha în Transilvania şi Vechea Românie şi 6,50 ha în Dobrogea [72].

S-a arătat, pe bună dreptate, că în România postbelică guvernele au pus accentul pe lucrările de cultură şi asolament, neglijînd problema organizării muncii şi mai ales pe cea a consolidării proprietăţii [73] şi că uneori intervenţionismul statului în loc să sprijine regruparea micii proprietăţi a contribuit la pulverizare [74]. Problema consolidării proprietăţii privea unificarea loturilor mici prin comasare şi statornicirea acesteia. Literatura atît de bogată publicată după 1933 în România în legătură cu problema pulverizării micii proprietăţi a constituit însă un semnal de alarmă dat de specialişti şi nespecialişti, care odată cu menţionarea fenomenului, au indicat şi revendicat o serie de soluţii pentru preîntîmpinarea dezvoltării lui sau, în cele mai multe cazuri, pentru înlăturarea acestuia. Între ele, menţionăm soluţia lăsării întregii proprietăţi ca moştenire unui singur fiu, soluţie neaplicabilă, de altfel, în România unde industria nu era capabilă să absoarbă întregul surplus de braţe de muncă din agricultură [75]. G. Ionescu-Sisești vedea rezolvarea chestiunii în chiar sistemul capitalist al proprietăţii, stăvilindu-se fărîmiţarea loturilor printr-o lege specială şi prin încurajarea diferenţierii agricultorilor. Pe de o parte — scria el — să se încurajeze bunii agricultori spre a putea cum-

[70] Dr. Er. Grinţescu, *op. cit.*, p. 8; Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 72.

[71] Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 73; Tudor Popescu-Buzău, *Problema agricolă în România în prezent, trecut şi viitor*, Bucureşti, 1936, p. 122; M. Lazăr, *Aspecte social-agrare ale economiei ţărăneşti*, Timişoara, 1944, p. 162.

[72] C. I. Ciulei, *op. cit.*, p. 6 şi 8; Idem, *Proprietatea indivizibilă, bunul părintesc şi comasarea*, în „Agricultura nouă", Cluj, an. IV (1937), nr. 3, martie, p. 196; Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940 p. 34.

[73] Dr. Er. Grinţescu, *op. cit.*, p. 1.

[74] Paul P. Niţescu, *op. cit.*, p. 43—44.

[75] Andrei Rădulescu, *Dreptul şi proprietatea rurală*, Bucureşti, Tipografia „Cuvîntul Românesc", 1940, p. 32—34; G. Ionescu-Sisești et N. Cornăţzeanu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*. Bucarest. 1937, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pără pămînt, iar pe de alta, să se sprijine fără nici un sentimentalism crearea unei clase a lucrătorilor agricoli, căci s-ar consolida astfel țăranii pe proprietățile lor, ca și clasa celor angajați pe bani în agricultură, iar din cei din urmă o parte ar putea merge la oraș, în industrie [76].

O altă soluție, sugerată de data aceasta de toți cercetătorii care au studiat chestiunea, se referea la comasarea proprietății pe cale cooperativă capitalistă [77]; în fine, se propunea de alți autori soluția lotului minim indivizibil de 5 ha al micii proprietăți care trebuia să hrănească o familie și să facă posibilă amortizarea pămîntului, adică răscumpărarea părților celorlalți moștenitori și a inventarului necesar [78].

Ideea comasării a fost considerată însă ca singura soluție eficientă pentru corijarea inconvenientelor provenite de pe urma diviziunii și pentru posibilitatea construirii unor unități agricole rațională [79]. Spre a raționaliza agricultura, trebuie rațională intîi pămîntul — scria Constantin Moldoveanu — încercînd să convingă pe cititor de necesitatea și urgența comasării [80]. Dacă prin reforma agrară s-a dat țăranilor pămînt, prin reforma comasării — scria, în același sens, N. Ghiulea — li se va crea acestora posibilitatea de a-l folosi [81]. S-au scos în evidență totodată de către promotorii comasării foloasele ei economice: putința de a se realiza o cultură modernă și rațională, economii la cheltuielile de producție, posibilitatea țăranilor de a avea acces la credite și, ca o încununare a acestora, posibilitatea statului de a iniția o politică agrară încadrată în politica lui generală [82].

Desigur că înfăptuirea comasării constituia o necesitate imperioasă pentru regruparea proprietății parcelare din perioada interbelică. Această operație rezolva însă numai parțial problema întrucît progresul agricol al micii proprietăți era organic legat și de alți factori la fel de importanți. Insuficiența pămîntului, lipsa inventarului viu și mort, scumpetea creditului, presiunea fiscală ș.a., toate acestea, trebuiau rezolvate paralel cu regruparea proprietății parcelare pentru ca ea să poată deveni în adevăr rentabilă.

Începînd din vara anului 1935, unii agronomi au desfășurat o largă activitate de popularizare în sate a comasării prin intermediul Fun-

---

[76] G. Ionescu-Sisești, *Problema decăderii agriculturii țărănești prin pulverizarea excesivă a proprietății*, în „Viața agricolă", an. XXXI (1940), nr. 6, iunie, p. 165.

[77] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 35—40; Idem, *Obștiile de comasare*, în „Prezentul economic, financiar, social", București, an. II (1936), nr. 368, p. 1; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 17; R. C. Sterc, *op. cit.*, p. 70; Const. I. Ciulei, *Comasarea proprietarilor rurale pe cale cooperativă*, în „Viața agricolă", an. XXVI (1935), nr. 9, septembrie, p. 322 și urm.

[78] N. Ghiulea, *Comasarea, intiia problemă a agriculturii noastre...*, p. 20.

[79] *Ibidem.*

[80] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 20.

[81] N. Ghiulea, *op. cit.*, p. 29.

[82] *Ibidem*, p. 30—32; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

daţiei Culturale Carol. Alături de agronomi, căminele culturale s-au dovedit la fel de active în popularizarea ideii [83]. A fost elaborat şi un statut al obştiilor de comasare. Din anchetele întreprinse a reieşit că obştiile de comasare şi exploatare agricolă găseau aderenţi în unele sate, în special acolo unde fenomenul era mai adînc. Astfel, primele obştii, deşi erau formate din ţăranii cei mai înstăinaţi, s-au constituit la 6 şi 11 ianuarie 1936 în comunele Glodeanu-Siliştе (judeţul Buzău) şi Pantelimonul de Sus (judeţul Constanţa), Mohu (judeţul Sibiu), Ciuciu (judeţul Alba) ş.a. [84].

S-au propus şi o serie de proiecte de comasare care n-au găsit însă ecoul necesar la Ministerul Agriculturii. Andrei Corteanu, pornind de la constatarea că proprietatea mică realiza o producţie mică, a întocmit un proiect detaliat sub formă de memoriu prin care solicita crearea de societăţi agricole cu scop de a orgainza pe aceste terenuri, dintr-una sau mai multe comune, comasate, o exploatare agricolă raţională cu mijloace moderne după modelul fermelor din S.U.A. [85] Unii autori şi-au exprimat însă rezerve faţă de el pe temeiul faptului că ar fi putut produce nemulţumiri în rîndul intelectualilor şi ţărănimii care ar fi crezut că prin această măsură s-ar fi urmărit reluarea pămîntului de la ţărani [86]. În 1936 un plan de comasare a fost înaintat de Const. Ciulei [87]. El propunea un anteproiect de comasare a proprietăţilor agricole, compus din opt articole care, dacă ar fi fost supus discuţiei şi votării Parlamentului, ar fi urmat să impună cu obligativitate comasarea [88].

Adîncirea procesului de pulverizare şi diviziune a micii proprietăţi impunea o serie de măsuri practice care să ducă, pe de o parte, la stăvilirea lui, iar pe de altă parte, la găsirea unor remedii pentru rentabilizarea proprietăţii parcelare. Din aceste necesităţi au ieşit după 1930 o serie de noi prevederi referitoare la regimul succesiunii, indivizibilitate şi comasare inserate în Codul agricol din 22 martie 1937 [89]. Art. 9 al Legii pentru organizarea şi încurajarea agriculturii — care era în vigoare şi după cel de al doilea război mondial — repre-

[83] Const. I. Ciulei, *Primele obştii de comasare şi exploatare agricolă*, în „Viaţa agricolă", an. XXVII (1936), nr. 1, ianuarie, p. 1—2; Const. I. Ciulei, *Comasarea proprietăţilor agricole*, în „Agricultura nouă", Cluj, an. III (1936), nr. 9, septembrie, p. 333—338.

[84] Idem, *Primele obştii de comasare şi exploatare agricolă*, în „Viaţa agricolă", an. XXVII (1936), nr. 1, ianuarie, p. 1. Arh. St. Arad, Fond. Consilieratul agricol jud. Arad, dosar 12/1937, f. 1 şi urm.; Arh. St. Deva, Fond Consilieratul agricol jud. Hunedoara, dosar 35/1937, f. 2—3, 7—40.

[85] G. Ionescu-Sişeşti, *Problema decăderii agriculturii ţărăneşti prin pulverizarea excesivă a proprietăţii*, în „Viaţa agricolă", an. XXXI (1940), nr. 6, iunie, p. 164.

[86] *Ibidem*.

[87] C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătăţirile agricole şi bunul părintesc. Comasarea proprietăţilor agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud...*, p. 9 şi urm.

[88] *Idem, Comasarea proprietăţilor agricole*, în „Agricultura nouă", Cluj, an. III (1936), nr. 9, septembrie, p. 335—337.

[89] „Monitorul Oficial", nr. 67 din 22 martie 1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zenta, în ceea ce privește indivizibilitatea proprietății țărănești, un progres față de regimul instituit în 1921 căci unifica instituția indivizibilității și o extindea la întreaga țară, unifica suprafața indivizibilă la 2 ha și aplica restricții indivizibilității la vînzare [90]. „Proprietățile agricole — menționa art. 9 — nu se pot divide nici prin vînzare, nici pe cale de succesiune decît pînă la întinderea minimă de 2 ha, care este declarată indivizibilă în puterea acestei legi. În calculul acestei suprafețe nu intră locurile de casă" [91]. Măsura era cu atît mai necesară cu cît proprietatea sub 2 ha reprezenta atunci la nivelul întregii țări peste 60% din numărul total al exploatațiilor [92].

Stadiul indivizibilității legale era însă criticabil deoarece în condițiile de atunci suprafața de 2 ha era prea mică și nu putea salva integritatea lotului economic necesar întreținerii unei familii, considerat de cei mai mulți de 5 ha, iar de unii autori chiar cel puțin 7—10 ha. Legea nu avea aplicabilitate generală asupra totalității proprietății mici; unele acte juridice, ca donația, rămîneau mai departe o cauză a divizibilității, iar procedura pentru stabilirea moștenitorului unic era prea complicată [93]. Pe de altă parte, sistemul de succesiune al legii din 1937, combinat cu prevederile legii agrare din 1921 complicau și mai mult posibilitățile de aplicare a principiului [94], iar menținerea aceluiași sistem de moștenire prin Codul civil făceau aproape inoperante prevederile legii [95].

Intențiile legiuitorului din 1937 de a stăvili procesul atît de intens al pulverizării n-au putut prinde viață. Divizibilitatea și parcelarea au continuat să-și producă efectele negative asupra solului cultivabil al țării. Chestiunea rămînea și după 1937 la fel de acută, iar acțiunile întreprinse în această direcție, practic, n-au fost aplicate. În 1943, Direcția Geniului Rural din Ministerul Agriculturii și Domeniilor atrăgea atenția Camerelor de agricultură județene — întocmai ca și Direcția Aplicării Reformei Agrare, căreia-i succedase — asupra faptului că fărîmițarea și răzlețirea proprietății noastre continua să dea de gîndit pentru viitorul agricol al țării. Cu toate că Ministerul

---

[90] În proiectul de lege suprafața indivizibilă era fixată la 2,50 ha. Cf. Const. I. Ciulei, *Proprietatea indivizibilă, bunul părintesc și comasarea*, în „Agricultura nouă", Cluj, an. IV (1937), nr. 3, martie, p. 105. Idem, *Comasarea, îmbunătățirile agricole și bunul părintesc. Comasarea proprietăților agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud...*, p. 3; N. Ghiulea, *Comasarea, întîia problemă a agriculturii noastre...*, p. 53.

[91] „Monitorul Oficial", nr. 67 din 22 martie 1937.

[92] Const. I. Ciulei, *Cîteva lămuriri cu privire la comasarea proprietăților agricole*, în „Analele economice și statistice", București, an. XX (1937), nr. 10—12, octombrie-decembrie, p. 149.

[93] Valeriu Bulgaru, *Divizibilitatea proprietății țărănești*, în *Problema agrară ...*, p. 84.

[94] *Ibidem.*

[95] Vezi „Argus" din 25.XII.1942; Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, București, vol. II, Agricultură, economie rurală, cooperație, Editura „Tiparul Românesc", S.A.R., 1943, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Agriculturii a luat măsuri restrictive cu privire la regimul juridic al proprietății, pentru ca pe această cale ea să-și îndeplinească rolul economic — se menționa în circulara nr. 217.815 din 13 octombrie a Direcției Geniului Rural către Camerele agricole — deocamdată acest proces de fărîmițare nu cunoaște limite și continuă, fie pe calea vînzărilor și mai ales pe calea succesiunilor, să-și producă efectul său atît de păgubitor pentru agricultorul nostru în general[96].

Dar documentele de arhivă scot în evidență inconsecvența Ministerului Agriculturii în privința aplicării prevederilor legii pentru organizarea și încurajarea agriculturii. Pe de o parte, printr-o serie de ordine circulare se punea în vedere Serviciilor agricole județene să anuleze orice înstrăinare de pămînt care ar fi fost făcută cu eludarea art. 9 din Codul agricol[97], iar pe de altă parte, același minister aproba concomitent vînzarea de pămînturi în suprafețe mai mici de 2 ha[98].

În legea privitoare la organizarea și încurajarea agriculturii din 1937 s-au prevăzut și măsuri de comasare a proprietăților mici, dar înfăptuirea ei devenea obligatorie numai atunci cînd era cerută de cel puțin 66% din proprietarii posedînd pînă la 10 ha proprietate comasabilă și stăpînind laolaltă cel puțin 51% din întinderea proprietăților mai mici de 10 ha[99]. Or, înfăptuirea ei pe această cale era extrem de complicată[100].

Imediat după votarea Codului agricol, Ministerul agriculturii a creat pe lîngă Direcția Cadastrului două servicii speciale de comasare și ameliorare agricolă pentru a studia modalitățile de executare a acestor lucrări. S-au făcut studii de către numeroși specialiști pentru realizarea unei comasări cît mai ieftine. S-a studiat organizarea și

---

[96] Arh. St. Tg. Jiu, Fond. Camera agricolă, jud. Gorj, dosar 3 556/1943, nepag.

[97] Vezi Ordinul circular nr. 63 007 din 8 martie 1939 al Ministerului Agriculturii și Domeniilor către Serviciile agricole județene, în Arh. Ist. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Teleorman, dosar 348/1938—1939, f. 62—63.

[98] În această direcție exemplificăm avizele favorabile de vînzare cu cîteva din multiplele cazuri întîlnite în județul Gorj. În iulie 1937 Ettimie I. Moia din comuna Turbați obținea de la stat renunțarea la preemțiune pentru suprafața de un pogon ce voia să-l vîndă cu 2 000 lei; Elisabeta G. P. Munteanul din comuna Valea cu Apă vindea în aceeași lună un lot de 2 500 m.p. cu 2 000 lei; cu aprobarea Direcției Reformei Agrare în decembrie 1937 Vasile C. Dragu din comuna Iași a vîndut pe aceeași bază un pogon cu 16 000 lei; Paraschiva M. Tisten din Pocruia înstrăina în aceeași lună 1 118 m.p. cu 1 000 lei; în ianuarie 1939 statul renunța la preemțiune aprobînd lui Const. C. Tilvescu din comuna Gîrbești a vinde 7 500 m.p. cu 10 000 lei; Ion Filipescu vindea în 1939 suprafața de 1 250 m.p. cu 1 000 lei din pămîntul primit în 1864 la Dănești; în februarie 1939 Grigore și Maria Oprișor din Gîrbova vindeau 5 000 m.p. cu 4 000 lei din pămîntul primit prin legea rurală din 1864 etc. (Arh. St. Tg. Jiu, Fond. Camera agricolă, jud. Gorj, dosar 2 405/1937, nepag.).

[99] „Monitorul Oficial", nr. 67 din 22 martie 1937; C. I. Ciuleu, *Comasarea, îmbunătățirile agricole și bunul părintesc. Comasarea proprietăților agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud...*, p. 37.

[100] Vezi Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 73; Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcționarea obștiilor de comasare și s-a cerut prefecturilor de județe să popularizeze cît mai larg în sate ideea comasării [101].

Cu toate măsurile întreprinse în această direcție, rezultatele practice au fost mai mult decît modeste. Pe baza prevederilor legii din 22 martie 1937 s-a efectuat o singură comasare în comuna Dorolea (județul Năsăud). Încă de la 8 octombrie 1937, la Dorolea s-a creat o obște de comasare și îndrumare agricolă în care se înscriseră 90% din locuitorii comunei. La 10 ianuarie 1938 un număr de 100 proprietari din totalul de 170 au introdus cerere de comasare în urma căreia cele 1.350 ha divizate în 8.000 parcele au fost raționalizate și împărțite în numai 170 [102].

Experiența dobîndită la Dorolea a determinat pe o serie de agronomi să o extindă și în alte provincii ale țării, dar lucrările începute nu au avut finalitate [103]. Amintim în această direcție tentativa de comasare, combinată cu mari lucrări de ameliorare funciară, începută în 1939 în regiunea bazinului hidrografic al Jijiei, dar neterminată din cauza situației internaționale creată după anul 1940 [104]. Problema comasării Văii Jijiei — prima mare încercare de acest fel din țara noastră — a fost luată în studiu direct de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Peste 20% din suprafața ei era stricată de văi și coaste. Regiunea ce trebuia supusă comasării cuprindea teritoriul a 108 comune din județele Iași, Botoșani, Dorohoi, Fălciu, Roman și Baia și o suprafață de peste 500.000 ha. S-a stabilit pe baza antecalculației că prin comasarea acestei regiuni proprietățile agricole de aici puteau cîștiga cel puțin 30% ca spor la producție față de situația anterioară coma-

---

[101] Const. I. Ciulei, *Cîteva lămuriri cu privire la comasarea proprietăților agricole*, în „Analele economice și statistice", București, an. XX (1937), nr. 10—12, octombrie-decembrie, p. 151—160. Uniunea Camerilor din Agricultură cu circulara nr. 26 din 11 martie 1938 aducînd la cunoștința președinților Camerilor de agricultură județene dispozițiile Ministerului Agriculturii publicate în „Monitorul Oficial" nr. 51 din 3 martie 1938 privitoare la pregătirea, organizarea și aplicarea lucrărilor de comasare, arăta rolul însemnat ce revenea acestor instituții în această direcție (Arh. St. Buzău. Fond. Camera Agricolă, jud. Buzău, dosar 52/1939 nepag.).

[102] C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătățirile agricole și bunul părintesc. Comasarea proprietăților agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud...*, p. 37, 101—103; Idem, *Pregătirea și organizarea lucrărilor de comasare a pămînturilor în com. Dorolea—Năsăud*, în „Viața agricolă", an. XXIX (1938), nr. XI, noiembrie, p. 247—252; Idem, *Îmbunătățirile agricole și comasarea pămînturilor*, în „Viața agricolă", an. XXX (1939), nr. 6—7, iunie-iulie, p. 187; Idem, *Îmbunătățirile funciare și comasarea pămînturilor în regiunea Jijiei din nordul Moldovei*, București, M.O., Imprimeria Centrală, 1940, p. 6. Ciulei menționează aici că la Dorolea ar fi existat 14 000 parcele, în timp ce I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 73, stabilește la Dorolea existența a 1 700 ha divizate în 12 000 parcele; vezi și Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 86. Arh. St. Bistrița, Fond. Camera agricolă jud. Năsăud, dosar 943/1938, f. 8.

[103] Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 73.

[104] Const. Ciulei, *Îmbunătățirile agricole și comasarea pămînturilor*, în „Viața agricolă", an. XXX (1939), nr. 6—7, iunie-iulie, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sării [105]. Lucrarea trebuia efectuată — după părerea lui Ciulei, care a lucrat de altfel efectiv aici — prin intermediul a 30 obştii de comasare. Odată cu comasarea trebuia amenajată o reţea de iazuri, iar din căderea apei să construiască o centrală electrică şi prin ea irigarea [106]. Cum lucrarea pretindea acţiuni de mare diversitate, finanţarea operaţiei trebuia făcută de stat, instituţii de credit şi ţărani [107]. Lucrările începute cu concursul ministerelor agriculturii şi apărării naţionale au fost abandonate însă în urma izbucnirii războiului.

În preajma celui de al doilea război mondial, înfăptuirea practică a comasării rămînea pentru mulţi acelaşi deziderat revendicat şi mai înainte. Ion Vasiliu amintea în 1939 că Direcţiei Cărţilor Funciare şi a Cadastrului Funciar din Ministerul Justiţiei îi stătea în acel timp în faţă o sarcină covîrşitoare: aceea de a înfăptui comasarea teritoriilor comunale de pe cuprinsul întregii ţări [108]. Aşadar, după două decenii de discuţii şi intervenţii legale ale statului, chestiunea rămăsese în acelaşi stadiu ca şi înaintea votării legii agrare. Explicaţia insuccesselor de după votarea Codului agricol care legifera comasarea trebuie căutată în însăşi metoda de comasare capitalistă impusă de stat. Nu trebuie neglijată nici agravarea situaţiei internaţionale a României din anii premergători celui de al doilea război mondial. Pe de altă parte, cauza trebuie căutată într-o multitudine de factori de ordin psihologic, tehnic, financiar şi juridic.

Neîncrederea ţăranilor faţă de comasare este atestată atît de unii autori cît şi de materialele arhivistice [109].

Printre puţinele cereri de comasare găsite în arhive trebuiesc menţionate cele ale ţăranilor înstăriţi care-şi sporiseră proprietăţile prin cumpărarea unor loturi de la ţăranii nevoiaşi. In primăvara anului 1930, de pildă, preotul din comuna Tungujei (judeţul Vaslui) solicita Ministerului Agriculturii comasarea celor opt parcele de 16,5000 ha, achiziţionate de acesta [110]. În vara lui 1933, un oarecare Ghiţă Tăgîrţoi din comuna Folteşti (judeţul Covurlui) cerea, în acelaşi sens, comasarea celor cinci loturi de împroprietărire cumpărate de el de la alţi săteni [111].

---

[105] Ing. agr. Const. I. Ciulei, *Imbunătăţirile funciare şi comasarea pămînturilor în regiunea Jijiei din nordul Moldovei*, Bucureşti, M.O., Imprimeria centrală, 1940, p. 3 şi 6—7.

[106] *Ibidem*, p. 6—10.

[107] *Ibidem*, p. 11—15.

[108] Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 71.

[109] C. I. Ciulei, *Comasarea, îmbunătăţirile agricole şi bunul părintesc. Comasarea proprietăţilor agricole în comuna Dorolea din jud. Năsăud*, Bistriţa, Tipografia G. Matheiu, p. 9; Idem, *Comasarea proprietăţilor agricole*, în „Agricultura nouă", Cluj, an. III (1936), nr. 9, septembrie, p. 335—337. Arh. St. Arad, Fond. Consilieratul agricol jud. Arad, dosar 12/1937, f. 1 şi urm. Arh. St. Bistriţa, Fond. Camera agricolă jud. Năsăud, dosar 943/1938, f. 9, 14—16, 43; Arh. St. Deva Fond. Consilieratul agricol jud. Hunedoara dosar 35/1937, f. 2 şi urm.

[110] Arh. st. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Vaslui, dosar 33/1930, f. 3—4.

[111] *Idem*, jud. Covurlui, dosar 84/1933, f. 2—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deși comasarea era revendicată în special de elemente înstărite de la sate care-și majoraseră suprafețele de pămînt pe calea cumpărării, numărul lor era neînsemnat în raport cu cel al țăranilor cumpărători de pămînt care nu erau interesați în comasare. În cele mai multe localități, terenurile din jurul satelor fuseseră cumpărate de chiaburi, comercianți, cămătari, funcționari, care prin comasare nu aveau totdeauna de cîștigat. Din această cauză ei exploatau neînțelegerea și neîncrederea țărănimii, ridicînd-o cu o argumentare lipsită de o bază reală împotriva ideii de comasare. În plus, cei cu suprafețe mari și care nu resimțeau atît de mult vicisitudinile rezultate din divizarea loturilor — căci ei nu le aveau de obicei atît de parcelate ca țăranii cu proprietăți mici — nu manifestau interes pentru comasare, cu atît mai mult cu cît se temeau că prin aplicarea ei ar fi putut primi pămînturi mai depărtate de vatra satului.

Comasarea impunea un număr mare de ingineri topografi și instrumente de măsurat. Or, inventarul ce-l poseda statul, ca și numărul restrîns de specialiști [112], nu făcea posibilă aplicarea unor măsuri de anvergură la nivelul întregii țări. Pe de altă parte, comasarea solicita investirea unor sume importante : 400 lei la hectar. Bugetul țării nu putea suporta asemenea cheltuieli pentru cele cîteva milioane hectare comasabile. În fine, dispozițiile din legea împroprietăririi, combinate cu cele din Codul agricol din 1937 erau insuficiente pentru aplicarea hotărîtă a comasării, din care cauză se impunea votarea unei legi speciale de comasare [113].

În anii celui de al doilea război mondial s-a încercat din nou, pentru raționalizarea micii proprietăți, să se încurajeze inițiativa țăranilor spre comasare. Legea nr. 626 din 22 septembrie 1942 admitea — pe această linie — schimbări de terenuri în vederea înfăptuirii comasării, scutind această operație de taxele fiscale și de avocatură [114]. Ca și celelalte, nici această măsură, stimulatorie într-un anumit sens, nu a produs o schimbare pozitivă în regimul micii proprietăți [115], astfel că după aproape un sfert de veac de la votarea legilor agrare niciuna din dispozițiile lor constructive nu a fost aplicată, iar fărîmițarea proprietății s-a accentuat [116]. În 1946, Marius Gormsen, prezentînd situația

---

[112] Vezi Egon Nasta, *Reforma agrară și cadastrul, Studiu critic*, București, Tipografia „Universul", 1932, p. 7 ; Arh. St. Rădăuți, Fond. Prefectura jud. Rădăuți, dosar 16/1935, f. 14 ; 1/1922, f. 154 ; Arh. Ist. Centrală, Fond. Reforma agrară din 1921, jud. Cîmpulung, dosar 20/1930—1931, f. 98 ; *Idem*, Vechiul Regat, Generale, dosar 39/1923—1933, f. 303 ; 201/1934, f. 30 ; 210/1935, Circulara nr. 75 824 din 3 aprilie 1935 a Direcției Reformei agrare către Serviciile agricole județene.

[113] N. Ghiulea, *Comasarea, intîia problemă a agriculturii noastre...*, p. 21—22.

[114] „Monitorul Oficial", nr. 222, din 22 septembrie 1942 ; Arh. St. Tg. Jiu, Fond. Camera agricolă, jud. Gorj, dosar 3 556/1943, nepag.

[115] Arh. St. Tg. Jiu, Fond. Camera agricolă, jud. Gorj, dosar 3 556/1943, nepag.

[116] Valeriu Bulgaru, *op. cit.*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de atunci a structurii obişnuite a micii proprietăţi din România, înfăţişa acelaşi tablou cunoscut mai înainte, cu deosebirea că fenomenul se generalizase : proprietăţi parcelare care variau între patru şi zece loturi pe exploatare. Alcătuirea tipică a unei proprietăţi individuale ţărăneşti era formată din parcele mai mici de un hectar, lungi de cîteva sute de metri şi late de 5—10 metri, iar în unele cazuri lăţimea lor era chiar sub un metru ; distanţa între parcele, cît şi între fiecare dintre ele şi gospodăria micului proprietar, era în medie de 4—7 km, iar în cazurile cel mai grave aceste depărtări ajungeau la 10, 20 şi chiar la mai mulţi kilometri [117].

În concluzie, proprietatea mică din Ramânia a cunoscut între cele două războaie mondiale un proces continuu de fărîmiţare. Legislaţia interbelică privitoare la limitarea fenomenului diviziunii şi parcelării nu a fost eficientă pentru a-l preveni. S-a încercat să se legifereze norme de comasare capitalistă ca o cale de raţionalizare a micii proprietăţi, dar statul nu a înscris dispoziţii cu caracter de obligativitate, din care cauză rezultatele au fost minore. În complexul unor legi generale referirile speciale la raţionalizarea pămîntului şi consolidarea proprietăţii parcelare deveneau uneori vagi, iar aplicarea lor în ansamblul altor norme era adesea inoperantă. Din această cauză, problema consolidării micii prporietăţi nu şi-a putut găsi o rezolvare între cele două războaie mondiale.

LE PROBLÈME DU REMEMBREMENT DES PROPRIÉTÉS PARCELLAIRES PAYSANNES EN ROUMANIE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

RÉSUMÉ

Le problème de la consolidation des petites propriétés créées en Roumanie par les lois pour la réforme agraire de 1918—1921, a été étudié par André Corteanu, André Rădulescu, Jean Vasiliu, Constantin I. Ciulei, Er. Grintzesco, Marius Gormsen, Valeriu Bulgaru, G. Ionesco-Sisești, etc.

Le petite propriété rurale s'est considérablement morcellée depuis 1864 (lorsque fut mise en application la première réforme agraire en Roumanie) et jusqu'à la veille de la seconde guerre mondiale. La principale cause qui a contribué à la dispersion parcellaire des propriétés paysannes a été le système successoral roumain, basé sur le principe du partage égal et forcé entre les enfants. Les lois agraires de 1918—1921 n'ont pas prévu de remèdes suffisamment efficaces contre le morcellement des terres. Les dispositions insérées dans ces lois pour constituer des lots indivisibles furent difficilement applicables. Les propriétés paysannes continuèrent donc à se diviser en parcelles de plus en plus petites. En outre, quelques textes des lois agraires de 1918—1921 ont prévu des mesures qui ont contribué à augmenter la dispersion parcellaire.

Les recensements généraux auxquels on procéda en Roumanie mirent en évidence l'ampleur qu'avait prise le morcellement de la petite propriété rurale. La dispersion parcellaire avait eu lieu sur le territoire tout entier de notre pays. Les

[117] Marius Gormsen, *op. cit.*, p. 29—30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ravages étaient particulièrement évidents dans les régions des collines et des montagnes, où, par endroits, les parcelles étaient devenues tellement petites que les propriétaires les avaient abandonnées. De tels cas furent enregistrés dans les communes de Rîmești de Beica (département de Vîlcea), Ilimbav, Fofeldea et Sărăuș (département de Sibiu). Ainsi, à Ilimbav, un paysan était propriétaire de 13 hectares divisés en 196 parcelles, dont il avait abandonné 106. Un autre paysan était propriétaire de 17 hectares divisés en 280 parcelles, dont il avait abandonné 120.

Le stade auquel était arrivé le démembrement de la petite propriété rurale rendait nécessaires des mesures, d'une part, pour empêcher le morcellement de continuer dans les mêmes proportions, d'autre part pour que l'exploitation des terres paysannes soit rationalisée. De nombreuses solutions furent proposées, parmi lesquelles la plus interessante fut considérée celle du remembrement des propriétes par la coopération. A cet effet, André Corteanu et Constantin Ciulei ont élaboré des projets qui tenaient compte de l'état de fait et des possibilités pratiques de réalisation. Ces projets n'ont pas été pris en considération par les gouvernements de l'époque. Cependant le Ministère de l'Agriculture adopta une série de mesures pour enrayer le morcellement et pour consolider la petite propriété paysanne. Dans ce but furent modifiées les conditions de la transmission des petites propriétés rurales. En pratique, ces modifications furent éludées.

Une loi pour le remembrement des propriétés, dont l'objet aurait été de réunir en un ensemble continu les parcelles séparées, ne fut pas votée par les Chambres. Des dispositions éparses, inserées dans la loi du 2 août 1929 pour l'organisation des ministéres et dans la loi du 20 avril 1933 relative au cadastre, n'ont point rendu réalisable un tel remembrement.

Ce n'est que par le Code de l'agriculture du 22 mars 1937 que des dispositions plus pratiques furent prises en vue du remembrement. Leur mise en application fut subordonnée à l'adhésion de la majorité des petits propriétaires intéréssés, domiciliés dans la commune respective. L'Etat n'assuma aucune obligation effective à cet égard. Il évita d'imposer une telle opération si elle n'était pas exigée par la majorité des petits propriétaires. Dans ces conditions, de maigres résultats furent tardivement obtenus. Dans une seule commune de Roumanie (Dorolea, département de Năsăud) on parvint au remembrement des parcelles dispersées. En Moldavie, dans la région du bassin de la Jijia, les opérations de remembrement furent coordonnées avec les travaux cadastraux et d'ameliorations fonciers. Les préludes de la seconde guerre mondiale firent suspendre ces travaux qui finalement furent abandoné.

Les essais des promoteurs de la consolidation de la petite propriété rurale sont restés de simples desiderats. Le remembrement qu'il ont préconisé n'a pu être réalisé pendant la période comprise entre les deux guerres mondiales, malgré les avantages qu'il présentait pour l'organisation plus rationnelle des exploitations agricoles paysannes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE IMPREJURĂRILE ADUCERII LA PUTERE A GUVERNULUI AL. AVERESCU (MARTIE 1920)

DE

GH. I. FLORESCU

Desăvîrșirea Unirii, la 1 decembrie 1918, rezultat al luptei pline de energie și abnegație a poporului român, a imprimat caracteristici noi dezvoltării țării noastre, creînd condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății, mișcării muncitorești revoluționare. Odată cu aceasta s-a modificat potențialul economic al țării, creîndu-se condiții favorabile dezvoltării rapide a forțelor de producție. Din punct de vedere economic, perioada postbelică s-a caracterizat prin refacerea producției materiale și restabilirea economică a țării. Burghezia și moșierimea, prin aplicarea unor măsuri cu caracter financiar, administrativ, social sau politic, a urmărit înlăturarea distrugerilor și a altor urmări grele provocate de război.

Dacă situația economică a burgheziei române s-a întărit, în schimb pozițiile economice și politice ale moșierimii au slăbit, ca urmare a *reformei agrare și a celei electorale*, impuse claselor conducătoare de avîntul revoluționar al luptei maselor, ca și de necesitatea dezvoltării capitaliste a țării.

Din punct de vedere social, după război, ca rezultat al creșterii rolului industriei și a posibilităților mai largi de dezvoltare, burghezia industrială se impune tot mai mult în cadrul coaliției burghezo-moșierești. Masele muncitoare cunosc un proces rapid de radicalizare, amenințînd prin lupta lor ordinea de stat existentă în România[1]. Aceste

[1] V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării Partidului Comunist Român. Sistemul partidelor politice*, în „Studii", tom. 19 (1966), nr. 3, p. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schimbări în raportul forțelor de clasă, adîncind contradicțiile social-economice ale regimului burghezo-moșieresc precum și creșterea frămîntărilor populare, au influențat în mod hotărîtor viața politică din România între 1918—1921 [2].

În această perioadă se constată o regrupare a forțelor politice, caracterizată prin dispariția unor vechi partide — ca cel conservator — și crearea unor formațiuni politice noi, cum ar fi Partidul Țărănesc, condus de I. Mihalache. Partidul Național Liberal, partidul marii burghezii a băncilor și finanțelor, ia locul conservatorilor, înscriind însă în programul lui o serie de reforme cerute de necesitățile dezvoltării capitaliste a țării. După Unirea din 1918, alături de Partidul Național-Democrat condus de N. Iorga, care exista încă din 1910, a activat Partidul Național Român din Transilvania, precum și alte partide politice. În perioada ce urmează primului război mondial, Partidul Socialist, care se va transforma apoi în partid comunist, a constituit forța politică cea mai înaintată din România.

Apariția unor noi formațiuni politice pe lîngă cele existente și compromiterea acestora din urmă vor duce la agravarea crizei politice din România [3].

După război se succed la cîrma țării numeroase guverne, reprezentînd, în diferite combinații, toate partidele politice ale vremii. Printre formațiunile politice noi, care au reușit să se impună pe arena politică a țării, în anii ce au urmat războiului, s-a aflat și *Liga Poporului*, condusă de generalul Alexandru Averescu.

Prezentul studiu își propune să analizeze unele din împrejurările în care *Liga Poporului* [4] a ajuns la guvern, la 13 martie 1920.

*

În primăvara anului 1918, în atmosfera de nemulțumire a unor largi pături ale maselor ce doreau o îndreptare a situației existente, la Iași se pun bazele unei noi formațiuni politice, denumită *Liga Poporu-*

---

[2] Cf. V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării Partidului Comunist Român. Sistemul partidelor politice*, în „Studii", tom. 19 (1966), nr. 3, p. 444.

[3] *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 224.

[4] Despre *Liga Poporului*, vezi îndeosebi: *Actul constitutiv al Ligii Poporului și apelul d-lui general Al. Averescu*, Iași, 1918; P. P. Negulescu, *Partidele politice*, București, 1926; Alexandru Otetelișanu. *Rostul Partidului Poporului și rolul generalului Averescu*, București, 1923; Mircea Ștefan Cioroiu, *Alexandru Averescu, mareșal al României*, București, 1938. Dintre studiile apărute în ultimul timp, o mențione specială pentru cel datorat Eufrosinei Popescu: *Crearea Ligii Poporului și activitatea ei pînă în martie 1920*, în „Studii", tom. 21 (1968), nr. 2, p. 337—354; cf. și V. Liveanu, *op. cit.*, p. 462—467 și *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, 1967, p. 351—393.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui [5]. Printre fondatorii acestei grupări se numărau unii politicieni desprinşi din Partidul Conservator, ca C. Argetoianu, Matei Cantacuzino, Gr. Filipescu, Alex. Otetelişanu, alăturîndu-li-se, apoi generalii G. Văleanu, Gr. Crăiniceanu, C. Coandă, iar, mai tîrziu, un grup de tineri ofiţeri în rezervă şi reprezentanţi ai intelectualilor, printre care V. M. Kogălniceanu, P. P. Negulescu, D. Zamfirescu, I. Petrovici ş.a.

Aşa după cum se vede, *Liga* cuprindea alături de unele elemente reacţionare, personalităţi cu vederi democratice, care credeau sincer în ţelurile proclamate de *Actul* de constituire [6]. Astfel, se menţiona că scopul grupării lui Averescu consta, în primul rînd, în a da „o nouă îndrumare a Naţiunii" [7]. Totodată, se sublinia că *Liga* izvora din dorinţa fondatorilor ei de a da o „îndrumare mai bună, mai sănătoasă, mai dreaptă, mai conştientă" maselor populare [8].

Un alt punct din program, care a stîrnit cea mai mare neliniştе în rîndul Partidului Naţional Liberal, unanim considerat ca fiind principalul vinovat de dezastrul suferit în război, a fost acela care prevedea stabilirea răspunderilor „pentru abuzurile şi greşelile comise în conducerea intereselor ţării şi care au fost cauza nenorocirilor actuale" [9].

În sfîrşit, ultimul punct al *Actului* constitutiv al *Ligii* avea menirea să contribuie la atragerea maselor ţărăneşti în jurul grupării. În această privinţă este destul să amintim că acest punct prevedea trecerea pămîntului expropriat în mîinile ţăranilor prin mijlocirea obştiilor săteşti. Încercînd să confere oarecare siguranţă aplicării întocmai a acestor prevederi, membrii *Ligii* au avut grijă să înscrie în *Actul* lor de constituire şi obligaţia ca toate grupările politice ce i se vor alătura, să-şi mărginească libertatea de acţiune, în scopul realizării depline a principiilor adoptate [10].

După adoptarea, în primăvara anului 1918, a *Actului* de constituire şi pînă în anul 1920, acesta va rămîne singurul program al noii formaţiuni politice. Atacată de celelalte partide datorită lipsei unui program [11], *Liga Poporului*, reluînd toate declaraţiile privind activitatea sa viitoare, publică în 1920, un program, în care dezvoltă aceleaşi principii înscrise în *Actul* de constituire.

Astfel, programul preconiza în mod demagogic înfăptuirea unei reforme constituţionale care să aşeze organizarea politică a României pe temelii „largi şi democratice în adevăratul înţeles al cuvîntului,

---

[5] Eufrosina Popescu, *op. cit.*, p. 340; vezi şi P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 238; Alexandru Otetelişanu, *op. cit.*, p. 3–4.

[6] Eufrosina Popescu, *op. cit.*, p. 344.

[7] *Actul constitutiv al Ligii Poporului şi apelul d-lui general Al. Averescu*, Iaşi, 1918, p. 5.

[8] Mircea Şt. Cioroiu, *op. cit.*, p. 150.

[9] *Actul constitutiv...*, p. 5.

[10] *Ibidem*, p. 6.

[11] Eufrosina Popescu, *op. cit.*, p. 345.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu îngrădirile necesare pentru ca drepturile naţiunii să nu mai poată fi ştirbite" [12]. Un punct nelipsit din programele tuturor partidelor politice din această perioadă, deci şi din cel al *Ligii*, folosit cu deosebită pricepere pentru atragerea maselor de ţărani, era acela privind reforma agrară. În acest sens se prevedea realizarea neîntîrziată a împroprietăririi ţăranilor, pe baza modificărilor introduse în Constituţie în 1917, lărgind-o la nevoie, pentru a se putea asigura tuturor familiilor rurale cîte un lot de cel puţin 5 ha pămînt [13]. Înscriind şi alte prevederi legate de reforma agrară şi comparîndu-le cu ceea ce-şi propusese şi înfăptuise prin programul său Partidul Liberal, membrii *Ligii* urmăreau să evidenţieze avantajele şi progresul ce se va obţine prin punerea în practică a noului program, faţă de ceea ce realizaseră liberalii.

Programul mai prevedea înfăptuirea unor reforme administrative, financiare, industriale, sanitare, precum şi măsuri privind învăţămîntul, lucrările publice sau măsuri legate de consolidarea României întregite.

O dată constituită ca organizaţie politică, *Liga Poporului*, refuzînd denumirea de partid [14], reuneşte oameni izolaţi ca şi grupări politice sau asociaţii, respectîndu-le, dacă era nevoie, şi opiniile proprii în probleme social-economice [15]. P. P. Negulescu, unul dintre membrii ei, arăta că „noul partid nici n-a voit să fie la început un partid propriu-zis, ci s-a mulţumit să fie o «ligă» — adică un instrument de luptă" [16]. Acum cînd toate partidele vechi erau compromise, *Liga* evita chiar titulatura de partid, încercînd astfel să inducă în eroare marea masă de oameni ai muncii. Noua formaţiune politică, urmărind să-şi mascheze adevăratele intenţii, arăta că încearcă să realizeze un echilibru de forţe prin ridicarea ţărănimii şi transformarea ei într-un „factor de echilibru", fără însă a deveni un partid al ţărănimii, deci un partid de clasă [17].

Constituită ca formaţiune politică în primăvara anului 1918, lărgindu-şi necontenit rîndurile [18] şi mărindu-şi popularitatea, *Liga Poporului* ajunge ca în 1919, după „un an de organizare şi aşteptare" [19] şi după *diverse aranjamente politice, să contribuie la scăderea, într-o anumită* măsură, a influenţei exercitate de liberali în ţară, lichidînd-o treptat şi pe cea a conservatorilor şi reducînd la tăcere sau apropiindu-şi multe din formaţiunile noi.

---

[12] *Programul Ligii Poporului*, Tîrgovişte, 1920, p. 3.
[13] *Ibidem*, p. 5.
[14] P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 238.
[15] *Ibidem*, p. 239.
[16] *Ibidem*, p. 238; vezi şi Alexandru Otetelişanu, *op. cit.*, p. IV.
[17] P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 238.
[18] Eufrosina Popescu, *op. cit.*, p. 345.
[19] C. Argetoianu, *Memorii*, în „Magazin istoric", nr. 3, martie, 1968, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Liga Poporului cu programul și principiile sale, alăturate numelui generalului Averescu, încerca să se opună creșterii mișcării muncitorești, desfășurînd o puternică agitație demagogică, făgăduind țăranilor satisfacerea cererilor lor, declarînd că dacă va fi nevoie se va pune în fruntea lor pentru „a face revoluție" [20]. Imediat după înființare, C. Argetoianu, cel mai apropiat colaborator al lui Averescu, cunoscînd adevăratele intenții ale celor ce au pus bazele acestei noi formațiuni politice, nota că „în această perioadă, partidul nostru era un partid de dictatură, așa-l vedeam și așa-l vream eu pe față, așa-l vrea și Averescu, dar, camuflat sub culorile unei false democrații" [21].

Cu toate că în rîndul membrilor *Ligii* se manifestau poziții diferite, ceea ce accentua caracterul demagogic al programului lor, chiar de la început se observă tendința comună, accentuată de ambițiile șefului acestei grupări, de a realiza un guvern de „mînă forte", bazat pe dictatura unui singur om și avînd doar un singur „partid de control" [22].

Urmărind aducerea la guvern, se trece la întărirea și lărgirea organizațiilor *Ligii*, încercîndu-se și o apropiere de alte partide. Dar, așa cum nota în memoriile sale C. Argetoianu, Partidul Național Român era în relații bune cu liberalii și „nu intra în contact cu partidele noastre decît cu sfială" [23], iar în Partidul Conservator Naționalist, cu care se încerca o fuziune, se manifestau și tendințe opoziționiste. Take Ionescu propunea colaborarea, păstrînd aceste relații pînă la ajungerea lui Averescu la guvern. Cu socialiștii s-au dus tratative de colaborare și înțelegere, dar fără rezultat [24].

În ajunul primelor alegeri parlamentare bazate pe votul universal, amînate mereu de liberali, care la 12 septembrie 1919 demisionează tocmai pentru a trece puterea unui guvern „neutru", care să organizeze aceste alegeri și să semneze tratatul de pace cu Austria, *Liga Poporului* capătă tot mai mult un caracter de partid, orientîndu-și acțiunile în direcția ajungerii la cîrma țării. Noul guvern condus de generalul Văitoianu sprijinea campania electorală a liberalilor, fiind, așa cum îl caracteriza „Îndreptarea", o „ediție militară" a acestora [25].

Declarînd la 24 octombrie 1919, cu ocazia deschiderii Congresului *Ligii* că Văitoianu nu poate asigura libertatea deplină a alegerilor, Averescu va căuta să le compromită, folosind în acest scop noi mijloace. Astfel, prin numeroase telegrame adresate regelui, din diferite

---

[20] V. Liveanu, *op. cit.*, p. 464; vezi și *Relații agrare și mișcări țărănești...*, p. 352.
[21] *Ibidem*, p. 463.
[22] Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război 1916—1918*, București, ed. a II-a, f.a., p. 253.
[23] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 72.
[24] *Ibidem*, p. 75; vezi și Eufrosina Popescu, *op. cit.*, p. 394.
[25] „Îndreptarea" din 16.X.1919, p. 1; Bibl. Acad., Arhiva palatului. LXXXII/varia 1, f. 8 și 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regiuni ale țării, se arăta că alegerile au fost organizate sub „cea mai riguroasă stare de asediu" [26].

Primele alegeri bazate pe votul universal, din noiembrie 1919, vor constitui un nou prilej de verificare a influenței exercitate de *Ligă* în rîndul maselor.

Dar, cu toate succesele obținute, șeful *Ligii Poporului* nu a avut curajul să participe la noile alegeri, de frica unei înfrîngeri. În această situație se ajunge la realizarea unei înțelegeri între *Ligă* și Partidul Conservator Național, ambele hotărînd să se abțină de la alegeri în semn de protest contra stării de asediu, a cenzurii, cerînd alegeri libere și interzicerea amestecului autorităților administrative în propaganda electorală [27]. Această înțelegere, denumită „opoziția unită", urmărea, pe de o parte, să anihileze tendințele de guvernare ale conservator-naționaliștilor și, în același timp, să dea *Ligii* un caracter democratic, executînd presiuni asupra regelui în scopul aducerii acesteia la cîrma țării [28]. Pe lîngă acestea, liderii *Ligii Poporului* și ai Partidului Conservator Național au reușit să atragă de partea lor și elemente oportuniste din Partidul Socialist, încheind cu aceștia un acord prin care se abțineau de la alegeri. La aceste alegeri, după unele informații, s-au abținut de la vot aproximativ 50% din alegători [29].

După alegeri, „opoziția unită" a desfășurat o vie activitate pentru combaterea metodelor folosite de guvern, care au avantajat net pe liberali, cerînd anularea rezultatelor alegerilor. În telegramele expediate regelui se arăta că în timpul alegerilor s-au făcut „presiuni și abuzuri", iar administrația a rămas în mîinile Partidului Național Liberal [30]. De asemenea, se arăta că noul parlament „nu exprimă voința națiunii poporului românesc" [31], insistîndu-se pentru noi alegeri și guvern național.

Rezultatele primelor alegeri de după război au constituit indiciul unei accentuări a crizei politice a claselor dominante și a partidelor burgheze. Ele au marcat falimentul definitiv al Partidului Conservator, care n-a obținut decît cîteva voturi și un insucces evident al Partidului Național Liberal. În schimb, în alegerile din noiembrie 1919 un surprinzător succes l-au obținut țărăniștii în Vechiul Regat, beneficiind de pe urma abținerii *Ligii Poporului*. În Ardeal, Partidul Național Român a reunit sufragiile unanime, în lipsa unor contracandidați ai restului grupărilor politice.

---

[26] Bibl. Acad., Arhiva palatului. LXXXII/varia 1. f. 2.
[27] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 79.
[28] *Ibidem.*
[29] P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 239.
[30] Bibl. Acad., Arhiva Palatului. LXXXII/varia 1. f. 12 și 13.
[31] *Ibidem*, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Situația creată după alegeri, mai ales creșterea influenței țărăniștilor, îl determină pe I. I. C. Brătianu la sfîrșitul anului 1919 [32], să înceapă a se orienta către gruparea condusă de generalul Al. Averescu. Liderul liberal întrevedea, deja în acel moment, posibilitatea de a folosi *Liga* pentru a stăvili creșterea influenței țărăniștilor. Acest plan al liberalilor se baza pe faptul că, în perioada respectivă, *Liga* reprezenta cu adevărat singura contrapondere pentru țărăniști, dat fiind prestigiul de care se bucura generalul Al. Averescu în rîndul țărănimii în urma războiului.

În urma noilor alegeri s-a format un „bloc parlamentar", o coaliție alcătuită din partide adversare liberalilor (Partidul Național Român, Partidul Național-Democrat, Partidul Țărănesc și altele).

Reunind partidele politice care aveau o majoritate în Parlament, „blocul" a primit mandatul creării guvernului. El a fost constituit oficial la 5 decembrie 1919 de către Al. Vaida-Voievod.

Deși *Liga Poporului* nu semnase acordul de înfăptuire a „blocului", liderul ei — generalul Averescu — a intrat și el, ca ministru de interne, în cabinetul condus de Vaida-Voievod. Cooptarea lui Averescu în guvern s-a făcut nu fără a se periclita serios unitatea „blocului". Astfel, N. Iorga s-a pronunțat fățiș împotriva acestei colaborări, cunoscute fiind tendințele dictatoriale ale generalului [33]. Pentru acest motiv, nici un reprezentant al Partidului Național-Democrat nu a intrat în guvernul Vaida-Voievod. O atitudine similară au adoptat-o și țărăniștii. Aceștia erau îngrijorați mai ales de declarațiile anterioare, repetate, ale lui Averescu în sensul nerecunoașterii alegerilor și, deci, al anulării rezultatelor lor. Concomitent, Averescu refuza să recunoască caracterul de Adunare Constituantă al Camerelor rezultate din alegeri. Pentru a-i mulțumi pe țărăniști și a salva, astfel, unitatea „blocului", Vaida-Voievod a căzut de acord cu Averescu ca acesta să facă o declarație prin care se angaja să recunoască noul Parlament drept Adunare Constituantă. Această declarație nu a întîrziat să apară, fiind semnată de Averescu la 9 decembrie 1919 [34]. În tratativele purtate cu Averescu, Vaida-Voievod a făcut însă generalului unele concesii, care n-au fost aduse la cunoștință celorlalte grupări reprezentate în „bloc". Este vorba de promisiunea lui Vaida-Voievod că avea să se procedeze curînd la o nouă consultare a corpului electoral [35], la care urma să participe — de data aceasta — și *Liga Poporului*.

Cum se explică această atitudine a lui Vaida-Voievod, de natură să zdruncine coeziunea „blocului"? Fără îndoială, unii lideri ardeleni (mai ales O. Goga și O. Tăslăoanu) erau conștienți de fragilitatea

---

[32] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 79.
[33] „Adevărul" din 18.XII.1919, p. 3.
[34] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, București, f.a., p. 287.
[35] Eufrosina Popescu, *op. cit.*, p. 353.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„blocului" şi, din această cauză, ei se orientau în 1919 către o fuziune cu o grupare politică de pe urma căreia ar fi rezultat un puternic partid [36], în care preponderenţa, bineînţeles, le-ar fi aparţinut. În acest sens, ardelenii au şi purtat unele negocieri cu reprezentanţii *Ligii Poporului*. Partidul Naţional Român punea atunci mare preţ pe realizarea unei fuziuni cu o grupare politică din Vechiul Regat, căci aceasta ar fi permis dispariţia caracterului lui de partid regional în cadrul României întregite.

În ceea ce-l priveşte pe Averescu, el a colaborat cu guvernul „blocului" datorită unor multiple motive. La fel ca şi unii dintre liderii ardeleni, el ţinea de asemenea la realizarea fuziunii cu P.N.R. Aşa după cum rezultă din cele afirmate de oficiosul *Ligii*, la sfîrşitul anului 1919, împlinirea acestui ţel a reprezentat pentru Averescu o „dorinţă mare" [37], care nu avea să se realizeze. În calea unei astfel de fuziuni au stat puternicele contradicţii dintre partide, nehotărîrea unor lideri ardeleni (I. Maniu), ca şi tendinţa fiecărei părţi de a-şi asigura, fiecare, supremaţia în partidul unificat care ar fi rezultat. De altfel, Averescu a şi părăsit guvernul „blocului" imediat după ce s-a convins de eşecul încercărilor de fuziune.

Intrarea lui Averescu în guvern a fost condiţionată de cererea lui expresă de a i se încredinţa portofoliul Internelor. Liderul *Ligii* a pretins, după 5 decembrie 1919, să i se dea mînă liberă la numirea prefecţilor, fapt care a întîmpinat opoziţia unor grupări ale „blocului" [38]. La toate acestea adăugîndu-se şi un atac deschis al lui N. Iorga, preşedintele Camerei [39], la adresa tendinţelor dictatoriale ale liderului *Ligii*, Averescu a răspuns prin demisia sa din guvernul „blocului". Ea s-a produs la 13 decembrie 1919, dar a fost anunţată abia după trei zile.

În scrisoarea adresată lui Vaida-Voievod, prin care explica cauzele retragerii din guvern, Averescu a motivat retragerea lui prin aceea că „blocul" „nu numai că era lipsit de coeziunea necesară unei majorităţi serioase, dar era în realitate o pură ficţiune" [40].

Demisia lui Averescu a provocat cea dintîi criză a guvernului „blocului" [41]. Ea s-a accentuat în perioada următoare prin demisia lui O. Goga [42], motivată de plecarea lui Averescu din guvern [43].

Demisionînd din guvern, generalul Averescu a urmărit satisfacerea intereselor propriei sale grupări politice. El era convins că demi-

---

[36] Cf. Octavian C. Taslăoanu, *Producţia — un program economic. Epoca guvernului Averescu. 1920*, Cluj, 1924, p. 77.

[37] „Îndreptarea" din 12—14.XII.1919, p. 3; vezi şi „Neamul Românesc" din 18.XII.1919, p. 1.

[38] „Lumea" (Iaşi) din 13.XII.1919, p. 2.

[39] „Îndreptarea" din 17—20.XII.1919, p. 1.

[40] „Adevărul" din 18.XII.1919, p. 3.

[41] „Îndreptarea" din 16—18.XII.1919, p. 3.

[42] Arh. St. Bucureşti, Fondul Senatului, dosar 13 084/1919—1920, f. 18.

[43] „Îndreptarea" din 19—21.XII.1919, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sia sa avea să dea o puternică lovitură guvernului Vaida-Voievod, putînd fi urmată chiar de căderea cabinetului. Acest lucru nu putea să fie decît în avantajul *Ligii*, ce se credea atunci singura îndreptăţită să i se încredinţeze formarea unui cabinet şi organizarea de noi alegeri. Totodată, Averescu nu şi-a prelungit şederea în guvern şi pe motiv că a refuzat categoric să asocieze numele grupării sale la eşecul evident al programului cabinetului Vaida-Voievod. În acest fel, şeful *Ligii* urmărea să-şi asigure din timp sprijinul unei părţi cît mai importante a corpului electoral.

La sfîrşitul anului 1919 şi începutul anului 1920 situaţia guvernului Vaida-Voievod a devenit îngrijorătoare. Cabinetul Vaida-Voievod s-a aflat în faţa unor complicate probleme interne şi externe. Datorită incapacităţii de a le rezolva, el a trebuit să facă faţă unei viguroase campanii dezlănţuite de partidele care nu făceau parte din „bloc". În fruntea acestei campanii s-a situat, din primul moment, P.N.L. [44], care era neliniştit de avîntul frămîntărilor sociale din ţară. C. Argetoianu consemnează în memoriile sale că cercurile dominante erau profund alarmate de „gravitatea" situaţiei, care „nu sta atît în activitatea nulă sau negativă a guvernului şi a Parlamentului, ci în formele de descompunere socială ce se înmulţeau" [45].

În aceste împrejurări, se vorbeşte pentru prima dată despre tratativele duse între liberali şi Averescu în vederea constituirii unui guvern al *Ligii* [46]. Era clar că guvernul „blocului democratic" nu va reuşi să se menţină mult timp la conducerea ţării. La toate acestea se mai adăuga şi faptul că în alegerile parţiale din 8 şi 9 februarie pentru Senat, „blocul" nu a obţinut nici un loc, demonstrînd prin aceasta nemulţumirea maselor faţă de neaplicarea programului de reforme anunţat. La aceste alegeri *Liga* a obţinut un „strălucit" [47] succes, ocupînd toate locurile vacante în Senat.

După toate aceste succese, membrii *Ligii Poporului* au declarat la 10 februarie 1920 noul cabinet ca şi căzut, iar problema succesiunii la guvern — „deschisă" [48].

Neînţelegerile în sînul „blocului" creşteau [49], starea populaţiei satelor devenea tot mai îngrijorătoare [50], iar ca urmare, regele dorea

---

[44] „Neamul Românesc" din 27.XII.1919, p. 1.

[45] Arhiva Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Fond C. Argetoianu, Caiet 32, partea a VI-a, nr. 1—2, fila 350 şi Arh. St. Bucureşti, fond. M.A.I., dosar 165/1920, f. 1.

[46] „Patria" (Cluj) din 4.I.1920, p. 2 şi 5.II.1920, p. 1; vezi şi „Adevărul" din 6.I.1920.

[47] Arh. St. Bucureşti, Fondul Senatului, dosar 13 080/1919—1920, f. 9; „Îndreptarea" din 11.II.1920, p. 1.

[48] „Îndreptarea" din 10.II.1920, p. 1 şi 12.II.1920, p. 1.

[49] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, Bucureşti, f.a., p. 337.

[50] Arh. St. Bucureşti, Fondul Senatului, dosar 13 084/1919—1920, f. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demisia guvernului [51]. O nouă criză a guvernului a fost determinată de demisia altor titulari [52] ai guvernului „blocului", care au adus guvernul în „ajunul căderii" [53]. Mărturiile unor observatori străini vin să întărească aceste constatări, arătînd, la jumătatea lunii februarie 1920, că „situația politică de aici (din România — n. ns.) e de plîns" [54]. Comentînd evenimentele zilei, aceeași sursă ne informează că liberalii și-au atins scopul, discreditînd guvernul în ochii opiniei publice care vorbea „de un nou guvern Averescu" [55].

La 3 martie 1920, șeful *Ligii* declara că regele i-a oferit posibilitatea constituirii unui nou guvern, însă n-a acceptat deoarece nu i s-a acordat și dreptul de a dizolva vechiul Parlament. Tot atunci s-a acreditat chiar ideea unei posibile lovituri de stat averescane [56]. Potrivit unor alte mărturii contemporane, situația internă devenise „din ce în ce mai neliniștitoare" [57].

Cercurile conducătoare ajung la ideea constituirii unui guvern care să ia măsuri serioase pentru îndreptarea situației interne. Ele erau neliniștite de programul de reforme democratice (reforma agrară, desființarea jandarmeriei rurale, legea privind locuințele, legea sindicatelor ș.a.) anunțat de guvernul „blocului". Înspăimîntate de valul revoluționar, se fac auzite tot mai multe voci care se pronunțau pentru constituirea unui guvern „tare", „omogen", sub îndrumarea generalului Averescu, aceasta fiind, după părerea unor oameni politici ai vremii, singura soluție care să permită înnăbușirea valului de lupte revoluționare [58].

În memoriile sale, C. Argetoianu nota că „anarhia tot mai mare ce amenința să copleșească țara sub ocîrmuirea unui guvern incapabil și demagogic cerea o imediată schimbare și o mînă de fier la frînele statului — iar nemaipomenitul succes al Ligii Poporului [59] ... a arătat că omul chemat să ia aceste frîne în mînă era Averescu" [60]. În aceste împrejurări, generalul Averescu „a apărut în prim plan" [61], polarizînd în jurul său speranțele tuturor reprezentanților claselor dominante. *Liga Poporului* grupează în jurul său cele mai influente și reac-

[51] N. Iorga, *op. cit.*, p. 340.
[52] Arh. St. București, Fondul Senatului, dosar 13 084/1919—1920, f. 21—22 și Fondul Președinției Consiliului de Miniștri, dosar 26/1920, f. 14.
[53] „Îndreptarea" din 24.II.1920, p. 1.
[54] Arh. M.A.E., Praga. Raportul nr. 28/16.II.1920
[55] *Ibidem.*
[56] „Viața Românească", anul XX, nr. 11, noiembrie 1967, p. 69.
[57] Laur Preda, *Figuri în relief*, Iași, 1936, p. 27 și P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 239.
[58] *Ibidem.*
[59] Se referă la alegerile pentru Senat.
[60] Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Fond C. Argetoianu, Caiet 32, partea a VI-a, nr. 1—2, f. 302.
[61] R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, Paris, 1937, p. 614; vezi și P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ționare grupări ale claselor dominante, care doreau să organizeze ofensiva împotriva avîntului mișcării muncitorești [62]. Conservatorii conduși de Marghiloman, aripa Partidului Național Român a lui O. Goga și O. Tăslăoanu, fracțiunea naționalist-democrată a lui A. C. Cuza ș.a. se hotărăsc să acorde sprijin lui Averescu pentru formarea unui guvern „tare".

Dar, pentru a ajunge la guvern, Averescu avea nevoie, în primul rînd, de sprijinul liberalilor, care aveau o puternică influență asupra regelui. Acordul s-a încheiat în urma unor intense tratative. Asigurîndu-l de sprijinul lor pe șeful *Ligii*, Vintilă Brătianu și I. G. Duca, în cursul negocierilor duse cu C. Argetoianu, au cerut acestuia din urmă să asigure „ordinea" în țară, să respecte interesele băncilor și ale celorlalte întreprinderi liberale, să nu treacă peste limitele decretului liberal de expropriere din decembrie 1918 și să creeze în acest scop un minister special al reformei agrare încredințat lui C. Garoflid. S-a cerut totodată să fie abandonată chestiunea tragerii la răspundere a celor vinovați de înfrîngerea din 1916 [63]. Hotărîndu-se să sprijine crearea unui guvern Averescu, liberalii nu au urmărit altceva decît să-l folosească în scopul reprimării avîntului revoluționar iar apoi să-l înlocuiască. Mai tîrziu, membrii *Ligii Poporului* se vor convinge de aceasta, declarînd că „acest partid (Partidul Național Liberal — n. ns.) care profita de «Armistițiul politic» consimțit de noi pentru a se organiza era să ne atace nu atunci cînd ne-ar fi convenit nouă, ci atunci cînd nu mai avea nevoie de noi" [64].

Acordul încheiat cu *Liga* a permis liberalilor să se întărească, iar atunci cînd li s-a ivit ocazia să lovească în aceasta, discreditînd-o în fața maselor și a celorlalte grupări politice [65]. Pentru moment însă, *Liga Poporului*, avînd sprijinul unei largi coaliții a claselor dominante, a putut fi adusă la guvern.

În condițiile existente, la începutul anului 1920 se ajunge la înlocuirea guvernului „blocului" [66].

Guvernul Vaida-Voievod, zdruncinat de puternice contradicții interne și lovit de opoziție, nu a mai reușit să se mențină la cîrma țării [67]. Conflictul izbucnit între suveran și guvern, în legătură cu proiectele mai multor legi, a dat posibilitatea regelui să impună demisia guvernului [68]. Procedînd astfel, Ferdinand exprima atît veto-ul său,

---

[62] V. Liveanu, *op. cit.*, p. 465.

[63] *Relații agrare și mișcări țărănești...*, p. 353; Arh. St. București, Fond Casa regală, dosar 9/1921, f. 1.

[64] Arh. St. București, Fond Casa regală, dosar 9/1921, f. 1 și 3.

[65] R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 615; „Revista politică și parlamentară", anul I, nr. 4, noiembrie 1920, p. 73.

[66] „Revista politică și parlamentară", anul II, nr. 13, 15 noiembrie 1921, București, p. 266.

[67] „Democrația", anul VIII, nr. 3—4, martie-aprilie, 1920, p. 105—106.

[68] R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 615.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cît și opoziția cercurilor reacționare nemulțumite de proiectele de reformă ale „blocului". La 12 martie 1920, în urma declarațiilor regelui privind incapacitatea guvernului, schimbarea acestuia a fost hotărîtă [69]. Fără a aștepta revenirea în țară a lui Vaida-Voievod, care se afla la Londra, regele declară guvernul ca fiind „incapabil" de a mai răspunde încrederii sale [70]. La 13 martie, el a impus demisia „blocului" [71], procedeu care a stirnit nemulțumiri în rîndul cercurilor democratice din țară și surpriza unor cercuri politice din străinătate.

Cu formarea noului cabinet a fost însărcinat generalul Al. Averescu [72]. Avînd aprobarea cercurilor politice din Franța [73], precum și sprijinul Partidului Național Liberal, guvernul Averescu este adus la conducerea țării, trecîndu-se chiar peste sentimentele de neîncredere în posibilitățile de guvernare ale acestuia, manifestate de rege și unele personalități politice [74].

Noul cabinet, condus de Al. Averescu, avea o compoziție eterogenă [75].

După ce a anunțat componența noului guvern, Averescu a depus jurămîntul [76] și s-a prezentat Camerei [77]. Cu această ocazie a declarat că „prima și cea mai de căpetenie a sa grijă va fi ca, prin autoritatea în care are dreptul, să pună stavilă oricărei încercări de a zdruncina cîtuși de puțin așezămintele noastre sociale și de stat" [78]. Totodată, ședințele Camerelor au fost amînate pentru 25 martie 1920 [79], răstimp în care miniștrii trebuiau să ia în primire departamentele, iar guvernul să facă cunoștință cu situația exactă din țară. Abia după aceea, guvernul urma să-și expună modul în care înțelegea să-și desfășoare activitatea viitoare [80].

---

[69] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, București, f.a., p. 360.

[70] *Ibidem.*

[71] Gh. Buzatu, *Guvernarea „blocului democratic" (decembrie 1919—martie 1920)*, (în manuscris, la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași).

[72] *Dezbaterile Senatului* (ședința din 13 martie 1920), p. 652.

[73] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. V, București, 1927, p. 32.

[74] Mircea Șt. Cioroiu, *op. cit.*, p. 142.

[75] În acest guvern, premierul deținea și portofoliul Internelor. În rest, posturile au fost atribuite după cum urmează: C. Argetoianu — Finanțe și ad-interim la Justiție, Duiliu Zamfirescu — Externe, general I. Rășcanu — Război, P. P. Negulescu — Culte și Instrucțiune, Gh. Vâleanu — Lucrări publice, O. Tăslăoanu — Industrie și Comerț, T. Cudalbu — Agricultură și Domenii, iar I. Inculeț, I. Nistor și A. Mocsony, au fost desemnați miniștri de stat.

[76] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 364.

[77] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 31.

[78] Partidul Poporului, *Studiu asupra situației țării în martie 1920—ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 207; *Dezbaterile Senatului* (ședință din 13 martie 1920), p. 652.

[79] *Ibidem.*

[80] *Ibidem*; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 364 și Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Generalul Averescu a fost adus la cîrma țării fără a i se fi dat, inițial, dreptul de a dizolva Parlamentul [81]. Regele, neavînd încredere deplină în el, nu voia să-i dea o deplină autoritate, folosindu-l doar pentru liniștirea spiritelor revoluționare din țară. Odată instalat, guvernul a întîmpinat ostilitatea Parlamentului, în care domina „blocul". Declarațiile lui Maniu demonstrau tocmai acest lucru. Liderul ardelean a afirmat categoric că „blocul întreg era contra generalului Averescu, care nu avea dizolvarea" [82]. Averescu a fost nevoit să se prezinte regelui pentru a-i înfățișa adevărata stare de lucruri și imposibilitatea de a guverna cu un parlament ostil. Sub presiunile lui Averescu, regele a fost pus în situația de a alege între guvernul „forte" al *Ligii* și vechiul Parlament. Negăsind altă soluție, a fost nevoit să acorde în cele din urmă lui Averescu dreptul de a dizolva cel dintîi Parlament al României întregite.

Guvernul Al. Averescu a debutat în politica internă prin dizolvarea Camerei Deputaților la 25 martie 1920, urmînd a organiza noi alegeri [83].

În ședința Senatului din 25 martie, în declarația sa, după ce arată greutățile din interior, Averescu a expus punctul de vedere al cabinetului său privind politica externă, declarînd apoi că „guvernul va face tot ce-i va sta în putință pentru menținerea ordinei în actuala noastră alcătuire socială și politică. Sforțările cele mai mari vor fi făcute — arăta el — pentru a se îmbunătăți starea maselor largi și în suferință ale națiunii". În continuare specifica că „la orice nesocotința brutală de a se zdruncina această ordine, se va pune cu cea mai mare energie o stavilă nesovăitoare izvorită de sentimentul datoriei" [84].

Declarația se mai referea la modul de realizare a reformei agrare, prin împroprietărirea individuală [85], la măsurile necesare pentru o statornicire a bugetului prin reducerea cheltuielilor, sporirea veniturilor prin noi impozite, împrumuturi interne și externe, precum și la înfăptuirea unificării monetare. Au fost preconizate, de asemenea, unele măsuri privind înființarea unui minister al refacerii regiunilor care au suferit de pe urma războiului, urmînd a fi reorganizate căile ferate și dezvoltat comerțul, creîndu-se un minister al comunicațiilor, precum și unul al muncii. Se tindea la înfăptuirea unificării legislative, economice etc. și la descentralizarea administrativă a țării [86].

---

[81] *Dezbaterile Senatului* (ședința din 30 iunie 1920), p. 115.

[82] *Ibidem.*

[83] J. Benditer și E. Bold, *Aspecte ale situației României burghezo-moșierești între anii 1920—1921.* În „Studii și cercetări științifice. istorie". anul VIII. 1957. fascicola 1, p. 145.

[84] *Dezbaterile Senatului* (ședința din 25 martie 1920), p. 654; P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 239.

[85] Arh. St. București, Fond M.A.I., dosar 123/1920, f. 1.

[86] *Dezbaterile Senatului* (ședința din 25 martie 1920), p. 654.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum se vede, în declarația guvernului se întîlneau multe din principiile și prevederile cuprinse în programul amintit al *Ligii Poporului*.

✦

Din cele expuse rezultă că, după primul război mondial din 1914—1918, configurația politică a României a suferit mari transformări, datorită unor profunde schimbări de ordin economic, social, național etc. În perioada respectivă asistăm la dispariția lentă dar sigură a vechiului Partid Conservator, paralel cu apariția de noi formațiuni politice. Între noile grupări politice o ascensiune importantă a înregistrat *Liga Poporului*, aflată sub îndrumarea generalului Al. Averescu.

Fondată la Iași, în primăvara anului 1918, *Liga*[87] a reunit o serie de personalități cu cele mai diferite orientări politice. Acest fapt a determinat caracterul deosebit de eterogen al noii grupări, în care s-au întîlnit unii dintre cei mai înrăiți conservatori, cu democrați convinși. În toate manifestările sale, *Liga* a încercat să demonstreze că ea repreo grupare organic legată de cerințele vremii și de împlinirea năzuințelor maselor. În realitate ea reunea — după cum s-a arătat — elemente cu convingeri politice deosebite, care în majoritate nu urmăreau decît țeluri politicianiste burgheze. Aceste elemente au ocupat conducerea Ligii și tindeau ca, folosindu-se de popularitatea de care se bucura generalul Al. Averescu, să ajungă la guvern.

Împlinirea acestui deziderat nu a fost, după cum s-a văzut, de loc ușoară în condițiile generale existente în România după 1918. Generalul Al. Averescu și colaboratorii săi din conducerea *Ligii* au trebuit să adopte o tactică specială, care nu putea să nu țină seama de complexitatea raporturilor dintre forțele politice din România.

În cele din urmă, *Liga Poporului* a fost adusă la putere la 13 martie 1920. Acest lucru a fost posibil în bună măsură datorită acordului Partidului Național Liberal și, în genere al tuturor forțelor reacționare din România, care-și vedeau amenințate interesele de clasă în urma avîntului luptei maselor populare. Izvoarele vremii nu lasă nici o îndoială în ce privește determinarea scopurilor precise cu care a fost adus la putere guvernul Al. Averescu. El trebuia să fie și a fost un cabinet „tare" și de „mînă forte". Un biograf al generalului afirma că guvernul instaurat în martie 1920 a reprezentat „o replică dată anarhiei și curentelor revoluționare"[88].

Guvernarea averescană din 1920—1921 a răspuns încrederii pe care i-au acordat-o forțele reacționare din România. Adoptînd deviza

---

[87] Ea s-a transformat în partid la 16 aprilie 1920, imediat după venirea generalului Al. Averescu la putere.

[88] M. Șt. Cioroiu, *op. cit.*, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„muncă, cinste, legalitate" [89], guvernul Averescu a trecut în scurt timp la reprimarea mișcărilor revoluționare din țară. În același timp, cabinetul a elaborat un program de consolidare a situației României după război [90]. În acest sens s-au adoptat unele măsuri de moment [91], care au permis trecerea în perioada imediat următoare, la stabilizarea internă și externă a țării.

Guvernarea generalului Al. Averescu s-a prelungit pînă în decembrie 1921. Adus la putere cu acordul quasi-unanim al cercurilor conducătoare din țară, guvernul s-a găsit în curînd lipsit de sprijinul unora dintre aceste forțe. Liberalii au fost cei dintîi care și-au retras sprijinul lor, considerîndu-se lezați de politica economică a guvernului. O mare nemulțumire domnea în rîndul maselor populare din țară.

În aceste împrejurări s-a înregistrat scăderea vertiginoasă a popularității generalului Al. Averescu. Pe drept cuvînt se poate afirma că guvernarea din 1920—1921 în loc să consolideze, a uzat *Partidul Poporului*. Astfel s-a petrecut ceea ce N. Iorga prevăzuse, în mod atît de plastic, într-o ședință a Camerei, că guvernarea generalului Al. Averescu reprezintă acea „vreme de verificare", care „nu înlătură numai partea greșită de popularitate, ci zdrobește popularitatea însești" [92].

LES CIRCONSTANCES DE LA NOMINATION DU GOUVERNEMENT PRÉSIDÉ PAR LE GÉNÉRAL ALEXANDRE AVERESCO (MARS 1920)

RÉSUMÉ

Dans la période qui suivit la première guerre mondiale, la vie politique en Roumanie a subi les conséquences des transformations économiques, sociales et nationales qui s'étaient produites et qui furent accompagnées d'agitations populaires de plus en plus profondes. Le regroupement des forces politiques amena la disparition de quelques-uns des anciens partis et la création de partis nouveaux. L'après-guerre fut l'époque de nombreux gouvernements de coalition auxquels participèrent la plupart des partis politiques.

Dans le présent article, l'auteur expose les circonstances dans lesquelles, le 13 mars 1920, la „Ligue du Peuple" qui était un des groupes politiques issus de la guerre, se vit confier la mission de former un nouveau gouvernement.

Créé à Iassy, en Moldavie, au début de 1918, par le général Alexandre Averesco, la „Ligue du Peuple" obtint l'adhésion de personnalités politiques de différentes tendances qui prétendirent fonder un nouveau parti ayant pour mission la réalisation des revendications du peuple. En réalité, le but poursuivi par les fondateurs de cette ligue

[89] Al. Otetelișanu, *op. cit.*, p. 17.

[90] Cf. Partidul Poporului, *Studiu asupra situației țării în martie 1920—ianuarie 1922 și aprilie 1926*, passim.

[91] N. Iorga, *Sub trei regi*, București, 1932, p. 341.

[92] N. Iorga, *Discursul la mesaj ținut în Camera Deputaților în ziua de 29 iulie 1920*, București, 1920, p. 64

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fut de capter les masses par un programme alléchant et de pouvoir ainsi rétablir l'ordre public qui leur semblait menacé par la lutte des ouvriers et des paysans pour de meilleures conditions de vie.

En étudiant l'activité déployée par la „Lique du Peuple", l'auteur met en évidence les méthodes dictatoriales des chefs de ce nouveau groupe politique, ainsi que les traits caractéristiques de la vie politique en Roumanie pendant cette période.

La complexité des relations entre les forces politiques de la nouvelle Roumanie a déterminé les chefs de la Ligue à adopter une tactique spéciale, tendant à amoindrir l'influence du parti national-libéral, à liquider graduellement le parti conservateur, à réduire au silence ou à attirer dans ses rangs la plupart des membres des nouveaux groupes politiques.

Dans ces conditions, à la fin de 1919 et au début de 1920, la „Ligue du Peuple" devint la seule force politique qui pouvait barrer la route à la révolution en marche. Afin de faciliter la formation d'un gouvernement „à poigne", le parti national-libéral et les autres partis politiques réactionnaires ont conclu un accord pour que le pouvoir fut confié au général Averesco.

Aussitôt après avoir été constitué, le cabinet Averesco entreprit de réprimer les forces révolutionnaires. Le programme du nouveau gouvernement prévoyait des mesures destinées à consolider la situation de la Roumanie d'après-guerre, mesures qui amenèrent une certaine stabilité de la politique intérieure aussi bien que de la politique étrangère de cet Etat. Le principal objectif fut cependant d'annihiler la lutte des masses populaires pour des réformes sociales et économiques.

Le cabinet Averesco se maintint au pourvoir jusqu'en décembre 1921, quoiqu'il eut perdu très tôt l'adhésion de la majorité du corps électoral et de la plupart de ceux qui au début lui avaient fait confiance. Sa politique créa de profonds mécontentement, car les Roumains, en grande majorité, se rendirent compte que, sous prétexte de sauvegarder l'ordre public, le général Averesco en réalité poursuivait des buts très égoïstes et notamment s'efforçait de conserver le plus longtemps possible la présidence du conseil des ministres.

Dans la présente étude l'auteur décrit les complication de la vie politique en Roumanie de 1919 à 1921 et les méthodes auxquelles eut recours la classe dominante, après la première guerre mondiale, pour empêcher les masses ouvrières et paysannes de réaliser leurs revendications.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNELE ASPECTE PRIVIND LUPTA PENTRU PETROLUL ROMÂNESC (LEGEA MINELOR DIN 1924)*

DE

GH. BUZATU

Așa după cum s-a subliniat cu alt prilej [1], în perioada imediat următoare sfîrșitului primului război mondial s-a întețit lupta — pe plan internațional — pentru acapararea resurselor de petrol din diferite regiuni de pe glob. Deosebita însemnătate economică, politică, socială și militară pe care a capătat-o „aurul negru" în acest timp explică îndeajuns caracterul aprigei dispute ce s-a angajat între marile trusturi de petrol. Ele au beneficiat indeaproape de ajutorul guvernelor lor. A urmat un adevărat *război al petrolului* între Anglia și Statele Unite ale Americii, la care au mai participat — într-o măsură — Franța, Belgia, Olanda, Italia și alte țări. Părțile în luptă și-au disputat toate regiunile de pe glob unde existau zăcăminte petrolifere ori unde prezența lor nu era decît bănuită.

România, care dispunea de cele mai mari bogății petrolifere din Europa capitalistă în acel timp, nu putea scăpa atenției trusturilor internaționale, cu atît mai mult cu cît acestea — deținînd dinainte de 1914 importante poziții în industria noastră petrolieră — căutau acum să și le dezvolte și consolideze. În virtutea acestor considerente, România a ajuns să fie privită ca o adevărată „pradă de cucerit" [2]. Acest lucru a ieșit îndeosebi la iveală atît la Conferința de pace de la Paris din

---

* Prezentul studiu face parte dintr-o lucrare în pregătire intitulată *Politica națională a petrolului în România între 1918—1929.*

[1] Cf. Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier în 1923*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", tom. V (1968), p. 145—146.

[2] *Ibidem*, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anul 1919 [3], cît şi cu prilejul încheierii convenţiei petroliere anglo-franceze de la San Remo în 1920 [4].

După primul război mondial intervine un fapt nou, deosebit de important în lupta pentru petrolul românesc. Înainte de 1914, întîietatea şi-o disputau numai capitalurile străine, care controlau aproximativ 94% din investiţiile în industria petrolieră [5]. În perioada postbelică se remarcă consolidarea poziţiilor industriale şi bancare ale unor grupări ale burgheziei româneşti. Ca atare se manifestă tot mai evident tendinţa burgheziei naţionale — mai ales a celei grupate în jurul Partidului Naţional Liberal — de a-şi întări poziţiile economice şi financiare, în comparaţie cu cele deţinute de capitalul străin. Aceste străduinţe au avut rezultate obiective pozitive pentru ţara noastră, determinînd între altele dezvoltarea industriei naţionale şi reducerea într-o anumită măsură a dominaţiei capitalului străin în economia României [6].

În perioada cercetată atitudinea burgheziei româneşti faţă de capitalurile străine nu a fost unitară. Dacă P.N.L. se pronunţa pentru întărirea capitalului autohton şi colaborarea condiţionată a capitalurilor străine în economia ţării, alte partide politice (conservator, naţional, ţărănesc ş.a.) optau pentru promovarea unei politici a „porţilor deschise" [7]. Poziţia acestor din urmă grupări politice se explică prin legăturile lor cu finanţa internaţională, o mai slabă bază economică şi teama de întărirea dominaţiei liberale în detrimentul lor.

Tendinţa burgheziei româneşti — în speţă a celei liberale — de a-şi consolida situaţia în economia ţării s-a manifestat cu pregnanţă îndeosebi în ramura industriei petroliere. Acest fapt nu este de loc surprinzător. Disputa purtată imediat după 1918 pentru acapararea resurselor de ţiţei de pe glob nu lăsa să se întrevadă nici o îndoială în ce privea rolul şi importanţa acestei industrii în deceniile imediat următoare. Pe deasupra, într-o perioadă de conjunctură favorabilă în industria petrolului se puteau obţine, prin investiţii pe termen nu prea lung, beneficii maxime. În plus, nu trebuie pierdut din vedere faptul că burghezia liberală şi-a dat seama de rolul pe care-l ocupa petrolul — un preţios combustibil — în consolidarea independenţei economice şi politice a ţării.

---

[3] Vezi Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond. 71/1914, vol. 223, f. 174—175 (Telegrama no. 333 din 23 aprilie 1919 a lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde). (În continuare vom cita Arh. M.A.E., Fond.).

[4] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 147; Arh. M.A.E., dosar 71/1914, E_2 Petrol, vol. 231, f. 149—151 (Raport no. 1 717/20/1.B din 23 iulie 1920 al lui Boerescu din Londra către M.A.E. al României).

[5] O. Constantinescu, *Contribuţia capitalului străin în industria petroliferă românească*, Bucureşti, 1937, p. 123—124.

[6] Cf. V. Axenciuc, *Situaţia economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice", nr. 4/1966, p. 145.

[7] *Ibidem*, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Strădaniile burgheziei românești de consolidare a pozițiilor proprii în industria de țiței au fost încununate de crearea cîtorva mari societăți naționale : *Redeventza* (1918), *Creditul Minier* (1919), *I.R.D.P.* (1920) ș.a. Ultimele două au ajuns să ocupe, în scurt timp, un loc însemnat atît în ce privește ponderea lor în producția de țiței a României, cît și a cuantumului capitalurilor investite. De asemenea, în 1920 ele au primit în concesiune de la statul român perimetre situate în unele din cele mai bogate regiuni petrolifere.

Încercările capitalului autohton de a-și lărgi influența în domeniul industriei petroliere au întîmpinat, după cum era de așteptat, o puternică rezistență din partea capitalurilor străine. Marile trusturi internaționale *Standard Oil, Royal Dutch-Shell* și *Anglo Persian Co.* dețineau poziții importante la noi, controlînd direct unele dintre cele mai mari societăți petroliere, respectiv *Româno-Americană, Astra Română* și, în parte, *Steaua Română*. Se înțelege că trusturile străine nu se împăcau cu ideea de a ceda din interesele lor ceva — și de bună voie — capitalului autohton. Ca urmare, după 1918 a izbucnit un puternic conflict între capitalurile străine și cel național pentru petrolul românesc. Acest conflict s-a întețit mai cu seamă după instaurarea la putere, în ianuarie 1922, a guvernului liberal condus de I.I.C. Brătianu.

Guvernul liberal sprijinea interesele acelei părți a burgheziei românești dornice să-și consolideze pozițiile în economia țării. El a proclamat oficial planul exploatării bogățiilor României — inclusiv a petrolului — „prin noi înșine", adică în primul rînd cu ajutorul capitalului național. În ce privește petrolul, conflictul izbucnit între capitalurile străine și cel autohton s-a manifestat cu tărie în anul 1923, cu prilejul înfăptuirii reformei de naționalizare a subsolului minier [8]. Acest conflict a atins, însă, punctul culminant în 1923—1924, în cursul elaborării și adoptării noii legi a minelor care trebuia să pună în aplicare principiul naționalizării subsolului minier și să stabilească regulile de valorificare a lui. Guvernul liberal a inserat în lege unele prevederi care favorizau societățile petroliere cu capital național, fapt ce a stîrnit o puternică reacție din partea capitaliștilor străini.

În prezentul studiu ne propunem să analizăm — îndeosebi pe baza unor materiale inedite * — împrejurările în care a fost adoptată legea minelor din 1924, insistînd asupra luptei ce s-a angajat cu acel prilej între capitalurile străine și cel național pentru petrolul românesc. Problema ce formează obiectul preocupărilor noastre s-a aflat în atenția mai multor cercetători. Astfel, excepție făcînd extrem de numeroasele

[8] Gh. Buzatu, *op. cit.*, passim.

* O importanță inestimabilă pentru cercetarea temei noastre prezintă voluminosul dosar grupînd materialele ce privesc relațiile României cu celelalte state în perioada înfăptuirii naționalizării subsolului minier și a elaborării legii minelor, aflat în păstrare la Arhivele M.A.E. (Vezi Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924)).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

articole sau comentarii apărute în presa vremii, care nu prezintă un caracter strict ştiinţific, în ultimul timp s-au tipărit două studii întinse asupra regimului minier introdus de liberali în 1924 [9]. Dezvăluiri interesante privind condiţiile în care a fost adoptată legea a făcut, la numai cîţiva ani după aceea, un partizan al politicii economice liberale, de altfel foarte bun cunoscător al problemei petrolului românesc [10]. Nici unul dintre autorii menţionaţi nu a apelat însă la sursele de arhivă. Negreşit, utilizarea materialelor păstrate în diversele arhive din ţară (Arhivele M.A.E., Arhiva istorică centrală, Biblioteca Centrală de Stat) prezintă un rol fundamental în elucidarea temei tratate, înlesnind înfăptuirea unei analize riguroase a împrejurărilor complexe în care s-a votat legea minelor şi analiza faptelor din singurul unghi de vedere admis de ştiinţa istorică contemporană : acela al strictului adevăr istoric. Aceste avantaje au fost întrevăzute încă din 1929 de către Al. Topliceanu, care — fără a fi cunoscut îndeaproape documentele oficiale, dar deţinînd informaţii provenind din culisele acţiunilor desfăşurate — a afirmat : „Cînd, mai tîrziu, va veni vremea să se poată vorbi deschis despre împrejurările în care s-a alcătuit această lege (a minelor din 1924 — n.n.), cît şi despre greutăţile ce au trebuit să fie învinse ca proiectul (legii — n.n.) să devină fapt, foarte multe lucruri ce par azi neînţelese se vor lămuri destul de precis. Se va vedea atunci lupta ce a fost necesară ca să ne putem asigura libertatea de a dispune noi de avutul nostru, asaltat cu atîta îndîrjire de trusturile străine" [11].

După promulgarea constituţiei la 28 martie 1923 s-a crezut, un moment, că guvernul liberal intenţiona să aducă în dezbaterea camerelor legea specială a minelor încă în cursul sesiunii din anii 1922—1923. În curînd avea să se constate însă că „importanţa şi dificultatea materiei reclamă... un timp mai îndelungat" pentru pregătirea legii [12]. De aceea, guvernul a hotărît să amîne votarea legii minelor pentru următoarea sesiune parlamentară, din anii 1923—1924.

Lupta care s-a angajat între capitalurile străine şi cel naţional în jurul noii legi a minelor a fost mult mai aprigă decît cea purtată în jurul naţionalizării subsolului minier. Luînd cunoştinţă de conţinutul

[9] Vezi A. Roman, *Uneltirile trusturilor imperialiste cu prilejul întocmirii legii minelor din 1924*, în „Studii şi referate privind istoria României", II, Bucureşti, 1953; S. Mihail, *Caracterul şi urmările legii minelor din 1924*, în „Studii privind istoria economică a României", I, Bucureşti, 1960.

[10] Cf. Al. Topliceanu, *Lupta pentru petrol. Trusturile străine şi politica României*, Bucureşti, 1929.

[11] *Ibidem*, p. 88.

[12] Vezi „Moniteur du Pétrole Roumain", nr. 8/15 aprilie 1923, p. 576 (În continuare vom cita M.P.R.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

articolului 19 din constituție, care prevedea naționalizarea, capitaliștii străini au înțeles că interesele lor în România nu fuseseră atinse. De asemenea, ei și-au dat seama că adoptarea art. 19 a echivalat numai cu proclamarea principiului naționalizării subsolului minier. Amănuntele de punere în aplicare a acestui principiu urmau de-abia să fie stabilite prin noua lege. În această situație, capitaliștii străini întrevedeau posibilitatea ca legea să se îndepărteze simțitor de principiul proclamat prin constituție, stabilind un regim minier de exploatare a terenurilor petrolifere ale statului român care să le fie favorabil. Exprimînd tocmai acest punct de vedere, buletinul industriei petroliere din România sublinia, la scurt timp după promulgarea constituției, că „nu atît principiul naționalizării, cît aplicarea lui va fi, în cele din urmă, hotărîtoare pentru soarta industriei noastre" [13]. Pentru a-și asigura într-o măsură cît mai largă menținerea pozițiilor lor în cadrul industriei petroliere din România, capitaliștii străini au apelat la sprijinul guvernelor lor ca să facă demersuri în acest sens. Este cazul, de pildă, al petroliștilor britanici care, prin intermediul Legației engleze din București, au căutat să obțină „asigurarea că legislația ce va fi introdusă în domeniul minier va salvgarda într-o manieră satisfăcătoare interesele capitalului britanic plasate în întreprinderile miniere din România" [14].

Rămînînd în continuare posesori ai vechilor concesiuni petrolifere, capitaliștii străini au acordat — după adoptarea constituției — toată atenția obținerii de noi perimetre petrolifere dintre cele trecute în proprietatea statului român. După unele evaluări, suprafața totală a acestor terenuri se ridica la 150—200.000 ha. O parte din această suprafață imensă cuprindea în mod cert bogate resurse de țiței, în timp ce pe alta existența lor era presupusă. Asupra tuturor acestor terenuri ale statului și-au îndreptat atenția marile trusturi internaționale de petrol.

Această tendință a făcut ca, după proclamarea constituției din 1923, marile societăți cu capital străin din România — filiale ale marilor trusturi — să vegheze îndeaproape asupra sistemului pe care urma să-l introducă legea minelor în privința exploatării terenurilor statului. Vorbind în numele acestor cercuri, un colaborator de la „Moniteur du Pétrole Roumain" scria la începutul anului 1924 că esența problemei petrolului în România consta atunci în „valorificarea terenurilor petrolifere ale statului". Această problemă a căpătat o semnificație nouă în urma naționalizării subsolului minier, care, sporind suprafața terenurilor deținute de stat, a dat soluționării ei „o importanță și o amploare pe care nu au avut-o în trecut" [15].

[13] M.P.R., nr. 8/15 aprilie 1923, p. 530.

[14] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 54 (Nota no. 87 din 18 mai 1923 a Legației britanice din București către I. G. Duca, ministrul afacerilor externe al României).

[15] M.P.R., nr. 4/15 februarie 1924, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu încape îndoială că marile societăți străine s-ar fi împăcat cel mai bine cu instaurarea unui regim al libertății miniere, potrivit căruia ele ar fi obținut — fără nici un fel de piedici — concesiunea unor întinse perimetre petrolifere de-ale statului. În acest domeniu pretențiile capitalului străin s-au ciocnit însă de rezistența capitalului național, care dorea să-și rezerve sieși rolul principal în valorificarea perimetrelor petrolifere naționalizate. Capitalul autohton spera că, prin înscrierea în legea minelor a unor măsuri restrictive în ce privește concesionarea terenurilor petrolifere ale statului român, va reuși să atingă un dublu țel: pe de o parte să intimideze într-o măsură capitalurile străine, silindu-le la o „colaborare", iar pe de altă parte să profite în primul rînd de tranzacțiile făcute de stat cu perimetrele sale petrolifere. Aceaste planuri aveau în vedere favorizarea societăților cu capital exclusiv național, printre care *Creditul Minier* și *I.R.D.P.*

Lucrările pentru întocmirea legii minelor s-au intensificat după promulgarea constituției. Primele cercetări în vederea statornicirii noii legi miniere s-au desfășurat în cadrul Institutului Geologic al României. Aici, încă din vara anului 1922 inspectorul general al minelor, inginerul I. Tănăsescu, a început redactarea în formă primitivă a anteproiectului legii minelor. Textul a fost examinat apoi, către sfîrșitul anului 1923, de către o „comisiune intimă" ce lucra în cadrul Ministerului de Industrie și Comerț, alcătuită din: Tancred Constantinescu, titularul departamentului, Vintilă Brătianu, ministrul finanțelor, A. Rădulescu, consilier la Curtea de Apel din București, Grigore Dumitrescu, deputat, I. Tănăsescu și L. Mrazec, directorul Institutului Geologic al României [16]. În comisie a fost cooptat și profesorul I. N. Angelescu, director general la Industrie și Comerț [17].

Activitatea „comisiunii intime" s-a desfășurat mult timp în deplină discreție, astfel că textul definitiv al anteproiectului legii minelor nu a putut deveni cunoscut integral decît în februarie 1924. În acest răstimp, cu toate eforturile guvernului de a se păstra tăcere asupra prevederilor înscrise în anteproiect, acest lucru nu a fost posibil. Pe diferite căi, unele dispoziții au devenit cunoscute la scurt timp după înserarea lor în anteproiect; în privința altora se făceau doar simple presupuneri, dintre care unele s-au dovedit în cele din urmă întemeiate deoarece aveau ca fundament intențiile mai mult sau mai puțin evi-

[16] Alte amănunte vezi la L. Mrazec, *Precuvîntare*, în George Stoian și V. Gheorghiade, *Legiuirile miniere vechi și noi ale României*, VII$_1$, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu", S.A., 1925, p. V—VI.

[17] Cf. M.P.R., nr. 4/15 februarie 1924, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dente ale guvernului relativ la caracterul și conținutul viitoarei legiuiri miniere [18].

Referitor la conținutul discuțiilor purtate în jurul anteproiectului, trebuie să subliniem că el prezintă un dublu aspect ce reflectă însești pozițiile părților angajate în luptă. În primul rînd se impune să urmărim atitudinea guvernului liberal în timpul pregătirii anteproiectului. Apoi este necesar să cunoaștem modul în care au reacționat capitaliștii străini și partidele burgheze din opoziție față de intențiile manifeste ale guvernului în domeniul legislației miniere. Este de la sine înțeles că în atenția noastră se află numai problema petrolului, neglijînd celelalte aspecte — multiple — pe care le-a ridicat stabilirea regimului minier în 1924.

Studierea poziției adoptată de guvernul liberal prezintă un netăgăduit interes. Ea ne permite să stabilim cadrul precum și limitele în care s-a desfășurat acțiunea guvernului în vederea pregătirii legii. În acest scop va trebui să cercetăm care a fost punctul de vedere al cabinetului Brătianu în diferite probleme concrete, *fundamentale* pentru definirea caracterului și conținutului noului regim minier : *condițiile de concesionare a terenurilor petrolifere ale statului, statutul societăților concesionare ale perimetrelor statului, situația „drepturilor cîștigate"* etc. Se înțelege de la sine că nu intră în preocupările noastre analiza prevederilor tehnice ale regimului minier pregătit de liberali, deoarece acestea nu sînt concludente pentru stabilirea poziției guvernului în cadrul politicii naționale a petrolului. În schimb, se impune să insistăm asupra unor chestiuni care ne permit să întrevedem finalul luptei angajată în jurul legii minelor. Astfel urmează să vedem dacă guvernul Brătianu era destul de hotărît în aplicarea prevederilor trecute în anteproiect, fiind dispus să meargă pînă la capăt în aplicarea lor. Dacă nu, care au fost cauzele care au silit guvernul să consimtă la unele compromisuri ? În legătură cu aceste fapte trebuie surprinse oscilările guvernului în ce privește traducerea în fapt a propriilor sale măsuri, lucru ce ne va da posibilitatea să întuim orice eventuale concesii, esența și întinderea lor. Aceste aspecte prezintă o mare însemnătate, impunîndu-se atenției cercetătorului problemei. Al. Gane, autorul unei lucrări fundamentale asupra naționalizării subsolului minier din 1923, a subliniat — cu puțin înainte de adoptarea legii liberale a minelor — că, în ciuda tendinței guvernului de a încuraja capitalul

[18] Deja la 13 noiembrie 1923 ministrul american la București, Peter A. Jay, comunica la Washington unele din stipulațiile „anticipate" ale anteproiectului : monopolul de stat al desfacerii interne a produselor petroliere, favorizarea societăților naționale, confiscarea la nevoie a conductelor aparținînd societăților particulare etc. (Vezi Department of State, *Papers relating to the Foregin Relations of the United States, 1924*. II, Washington, Government Printing Office, 1939, p. 597).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

național, poziția lui nu putea fi în nici un caz „exclusivă", adică hotărîtă. În adevăr, guvernul nu putea să nu țină seama de dificultățile economice și financiare ale țării ori de eventualitatea presiunii capitaliștilor străini [19]. Aceste prevederi s-au dovedit întemeiate, căci guvernul Brătianu s-a arătat dispus — în multe probleme ținînd de regimul minier — să consimtă la acordarea unor înlesniri capitaliștilor străini. Această poziție a cabinetului liberal, care în vremea pregătirii legii minelor a fost departe de a fi ireconciliant, a ieșit în evidență încă în momentul cînd anteproiectul se afla în faza inițială.

Dar cu toate acestea, ar fi greșit să credem că guvernul liberal nu a dat dovadă și de fermitate în realizarea politicii sale petroliere. Astfel este adevărat că, în urma repetatelor intervenții întreprinse în 1923 mai ales de către reprezentanții Angliei și S.U.A. la București, ministrul de externe I. G. Duca a dat asigurări precise că guvernul său va avea toată „solicititudinea" față de interesele societăților petroliere cu capital străin [20]; în același timp, însă, este necesar să subliniem că guvernul român nu a găsit necesar să se angajeze prea mult în ce privește natura prevederilor înscrise în noul regim minier. În proiectul notei remisă la 9 noiembrie 1923 Legației britanice din București, întocmit de către ministrul de finanțe Vintilă Brătianu, acesta găsea util să consemneze: „Soluțiunea definitivă va depinde însă de hotărîrea Parlamentului, care va avea să dea forma definitivă legii minelor; în orice caz o abatere de la principiile constituționale ar fi izbită de nulitate". Iar în încheiere: „Credem dar că acesta este cel mai bun răspuns dat unor asemenea intervenții repetate în legătură cu legiuirea noastră internă, în afară de aceia ce acel ministru (I. G. Duca — n.n.) ar putea comunica, căci asemenea proceduri nu sînt compatibile cu relațiile obișnuite între statele independente" [21].

O altă problemă care trebuie precizată de la început privește atitudinea partidelor burgheze din opoziție (național, țărănesc, al poporului etc.) față de intențiile guvernului Brătianu în domeniul legislației miniere. În cursul pregătirii legii minelor, campania purtată de partidele din opoziție contra guvernului liberal își găsea o explicație în tendința de răsturnare a liberalilor de la putere. În plus, forțele opoziției aveau concepții deosebite în ceea ce privea atitudinea ce trebuia adoptată față de capitalurile străine. Cu anumite nuanțe, ele erau în majoritate adepte ale promovării unei politici economice a „porților deschise", ceea ce presupunea o strînsă colaborare a capitalurilor străine și admiterea lor în țară fără nici un fel de restricții, de genul aceiora pe care liberalii tocmai se pregăteau să le treacă în legea minelor.

[19] Al. Gane, *Le régime minier roumain et la nationalisation du sous-sol*, Paris, Jouve et C-ie, Éditeur, 1924, p. 148—149.
[20] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920-1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 101.
[21] *Ibidem*, f. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exprimînd acest punct de vedere, C. Argetoianu, membru al partidului poporului în acel moment, declara că orice „măsuri de restrîngere în materie de colaborare cu capitalul străin ar fi... dăunătoare" țării. El aprecia că „în politica internă nici un gest nu trebuie făcut, nici un așezămînt nu trebuie înjghebat care să jignească susceptibilitatea" capitalurilor străine [22]. În ceea ce privește partidele național și țărănesc, ele au fuzionat în 1926 pe baza aceluiași principiu al colaborării active a capitalurilor străine în economia țării [23]. Atitudinea grupării naționalist-democrate a lui N. Iorga era pronunțat nuanțată față de cea a restului partidelor din opoziție. Liderul acestui partid a semnalat însemnătatea deosebită pentru dezvoltarea țării a exploatării bogățiilor subsolului într-un ritm mai accentuat. El a indicat stabilirea unei strînse corelații între politica externă și cea economică a statului român. În consecință, fiind partizan convins al întăririi legăturilor noastre cu marii Aliați din Apus, îndeosebi cu Franța, N. Iorga a recomandat să se deschidă porțile concursului economic numai „prietenilor veritabili ai țării". În același timp, istoricul a specificat că România trebuie să refuze orice „tutelă" străină și să respingă necondiționat orice tendință de „acaparare" [24].

La 15 octombrie 1923 guvernul și-a anunțat — prin mesajul regal de deschidere a Parlamentului — intenția de a proceda la adoptarea legii minelor în cursul lunilor viitoare [25]. Cu scopul de a liniști campania inițiată pe această temă atît în țară cît și în străinătate, guvernul a dat asigurări că interesele capitalurilor străine în industria petrolieră română nu erau amenințate prin noua lege. Paralel cu aceasta, guvernul liberal a făcut cunoscut prin Tancred Constantinescu că legea urma să fie rezultatul conlucrării tuturor factorilor interesați, astfel ca drepturile nimănui să nu fie lezate. „...Nimic definitiv nu se va face — a declarat ministrul industriei și comerțului — fără ca mai înainte să se asculte glasul tuturor factorilor competenți pe care problema îi interesează" [26]. În același timp, cercurile guvernante au făcut cunoscut că prin lege se vor garanta „drepturile cîștigate" în toată întinderea lor.

---

[22] Cf. C. Argetoianu, *Îndrumări politice*, București, 1924, p. 29.

[23] Cf. Florin M. Manoliu, *La Reconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, J. Gamber, 1931, p. 233.

[24] Cf. N. Iorga, *La situation politique de la Roumanie d'après sa Constitution*, în „L'Année politique française et étrangère", fasc. 1/1926, p. 43—44.

[25] Arhivele Statului București, Fondul Senatului, dosar 14 145, f. 5; Fond. Parlament, dosar 2 017 (sesiunea 1923—1924), f. 4.

[26] M.P.R., nr. 23/1 decembrie 1923, p. 1 663.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Faptul că în timpul pregătirii anteproiectului guvernul a canalizat discuțiile pe tărîmul „drepturilor cîștigate" subliniază că în această direcție era el dispus să facă cele mai mari concesii. Concomitent, aceasta dovedește dezacordul care s-a creat între guvernul liberal și cercurile petroliere străine în legătură cu interpretarea diferită pe care o dădeau esenței problemei petrolului în perioada pregătirii legii minelor. Pentru cercurile petroliere străine, problema valabilității „drepturilor cîștigate" fusese deja rezolvată prin art. 19 din constituție [27]. Ele cereau acum ca guvernul, în legea pe care o pregătea, să prevadă ca acordarea concesiunilor de perimetre petrolifere ale statului să se facă în condiții de perfectă egalitate între societățile naționale și cele străine. Cu alte cuvinte, capitaliștii străini doreau să se bucure prin lege de drepturi egale cu capitaliștii autohtoni, ceea ce pentru ei însemna menținerea — fără nici un fel de discriminare — a vechiului sistem de concesionare a terenurilor petrolifere și pe care-l considerau ca ținînd tot de domeniul unor „drepturi cîștigate" [28].

Dar guvernul liberal înțelegea să dea o cu totul altă interpretare esenței problemei petrolului. El credea că prin repetatele asigurări date în sensul că legea va consolida „drepturile cîștigate" în toată amploarea lor, va reuși să potolească într-o măsură campania dusă împotriva lui. Acest lucru nu s-a întîmplat, însă, deoarece asigurările guvernului veneau într-un moment cînd cercurile petroliere străine apreciau — cum s-a văzut — că problema „drepturilor cîștigate" fusese definitiv reglementată prin art. 19 din constituție. În 1923—1924 aceste cercuri erau preocupate în cel mai înalt grad de modul în care vor reuși să intre în stăpînirea extrem de bogatelor perimetre ale statului român. Or, în această problemă guvernul liberal aprecia că are și el un cuvînt de spus, trecînd în consecință în anteproiectul legii minelor unele prevederi care favorizau societățile cu capital național.

Intenția guvernului Brătianu nu era nicidecum de a înlătura pe capitaliștii străini din rîndul beneficiarilor terenurilor concesionate de stat, ci doar de a crea o situație avantajoasă pentru întreprinderile pur românești, în special pentru cele legate de finanța liberală. În consecință, guvernul a inserat în anteproiect obligația de „naționalizare" sau „românizare" a societăților cu capital străin ce doreau să obțină în concesiune perimetre petrolifere de la statul român.

---

[27] În această privință capitaliștii străini s-au arătat neliniștiți doar de inscrierea în anteproiectul legii a prevederii relative la obligativitatea *validării* „drepturilor cîștigate" (Vezi *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, 1924*, II, p. 601, Nota no. 36 din 29 martie 1924 a lui P. A. Jay către I. G. Duca). În curînd, guvernul a venit cu explicații care subliniau că „validarea" nu însemna o verificare a „drepturilor cîștigate", ci doar simpla lor înregistrare.

[28] *Papers relating to the Foregin Relations of the United States, 1924*, II, p. 601.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hotărîrea guvernului de a înscrie în anteproiectul legii dispoziția relativ la „naționalizarea" societăților străine a devenit cunoscută atunci cînd elaborarea noului regim minier nu se afla într-un stadiu prea avansat. Astfel, în octombrie 1923 se aflase deja că anteproiectul reglementa mult controversata problemă a valorificării terenurilor statului în sensul că toate societățile petroliere din România puteau primi în concesiune perimetre de la stat, dar „cu gradațiuni determinate de caracterul național al capitalurilor și personalului lor, inclusiv cel de direcțiune" [29]. „Naționalizarea" societăților petroliere, pe care urmărea s-o înfăptuiască guvernul liberal, evidențiază în mod pregnant tendința capitalului autohton de a participa într-o măsură mai mare ca în trecut la exploatarea țițeiului românesc.

Reprezentanții capitalurilor străine s-au pronunțat din primul moment contra prevederilor restrictive înscrise de liberali în anteproiectul legii minelor. De altfel, ei au fost în permanență convinși că elaborarea unei noi legi era inutilă și au insistat pentru menținerea intactă a vechiului regim al libertății miniere consfințit prin legea lui P. P. Carp din 1895. După ce guvernul și-a reafirmat voința de a veni cu o nouă lege, capitaliștii străini au veghеat în permanență ca prevederile ei să nu lezeze în vreun fel interesele lor în România. În acest scop, au inițiat — în presa din țară și de peste hotare — atacuri deschise contra guvernului liberal. Ei și-au exprimat nemulțumirea împotriva noii legi miniere și în cadrul unor adunări ale industriașilor petroliști din țară, prin memorii, ca și prin combaterea la tot pasul a hotărîrilor adoptate de comisia ce se ocupa cu elaborarea anteproiectului. Prin acțiunile lor, capitaliștii străini urmăreau să-și mențină nestingherite pozițiile în industria petrolieră din România, pretinzînd aplicarea unui adevărat regim al „porților deschise".

Acțiunile capitaliștilor străini îndreptate contra legii minelor au sporit în intensitate pe măsură ce deveneau tot mai îndeaproape cunoscute intențiile guvernului relativ la petrol. O mare neliniște a trezit în rîndurile lor știrile referitoare la faptul că legea va impune „naționalizarea" societăților petroliere străine. Deși se aflau de mai mult timp într-un război petrolier, marile trusturi au ajuns curînd la o înțelegere. Încă din 1922 ele constituiseră un sindicat internațional — O.P.Q. — la care au aderat ulterior și societăți franceze, belgiene și olandeze. Scopul sindicatului consta în 1923—1924 în apărarea intereselor grupurilor respective „angajate în industria de petrol din România" ,față de orice eventuale dispoziții restrictive ale legii minelor [30]. După ce Parlamentul român avea să voteze legea minelor în iunie 1924, sindicatul O.P.Q. a întocmit un lung memoriu, pe

[29] M.P.R., nr. 20/15 octombrie 1923, p. 1 393.
[30] *Ibidem*, p. 1 395

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care l-a remis lui N. Titulescu spre a fi transmis guvernului de la București [31].

În acțiunile îndreptate împotriva legii minelor trusturile internaționale de petrol au apelat și la sprijinul guvernelor lor. Ele sperau că în urma demersurilor oficiale ale reprezentanților marilor puteri din capitala României vor reuși să intimideze guvernul Brătianu și să obțină importante concesii de la acesta. Analiza documentelor politicii externe americane din perioada respectivă, dovedește că — începînd cu finele anului 1923 — ne găsim în fața unor acțiuni conjugate ale reprezentanților oficiali ai statelor apusene la București pe lîngă guvernul liberal în problema legii minelor. După unele informații, fiecare intervenție oficială era precedată de ample convorbiri și schimburi de vederi între miniștrii Angliei, Franței, S.U.A., Olandei și Belgiei [32]. După toate probabilitățile, seria intervențiilor străine a inaugurat-o ministrul britanic Herbert G. Dering. Acesta, într-o notă înmînată lui I.G. Duca la 10 noiembrie 1923, și-a exprimat surprinderea față de „diversele indicații" apărute în presa internă asupra unor stipulații pe care guvernul le-ar fi introdus în anteproiectul legii minelor. Dering enumera și prevederile care provocau cea mai mare neliniște petroliștilor străini : stabilirea monopolului de stat în desfacerea internă a produselor petroliere, „insistența pentru o majoritate de acționari români în fiecare întreprindere de petrol" și preponderența cetățenilor români în consiliile de administrație [33]. Intervenția ministrului britanic trebuia urmată de o alta a lui Peter A. Jay, ministrul S.U.A. în capitala României. În prealabil, el a solicitat la 13 noiembrie 1923 instrucțiuni guvernului american în legătură cu atitudinea cea trebuia s-o adopte după remiterea notei britanice [34]. La 22 noiembrie, Jay a primit autorizația Departamentului de Stat de a protesta cu hotărîre în cazul cînd va considera că prevederile noului regim minier erau de natură să prejudicieze „interesele" americane în România [35].

La 10 decembrie 1923 reprezentantul american a informat pe secretarul Departamentului de Stat, Charles Hughes, că a intrat în legătură cu ministrul englez din capitala României. Acesta l-a pus la curent cu demersurile lui în chestiunea noului regim minier. Pentru moment, ambii miniștri au ajuns la concluzia că nu mai era necesar

---

[31] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 452 (Scrisoarea lui N. Titulescu către Vintilă Brătianu de la 27 octombrie 1924, din Ferrat-Franța). O traducere a memoriului, în *Ibidem*, f. 440—451.

[32] *Papers relating to the Foregin Relations of the United States. 1924*, II, p. 597—647.

[33] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 104 (Nota no. 196 din 10 noiembrie 1923 a Legației britanice către I. G. Duca).

[34] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 597.

[35] *Ibidem*, p. 598.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să întreprindă vreo acțiune pe lîngă cabinetul din București, făcînd un „protest de precauție" (precautionary protest), întrucît nu era cunoscut cu precizie și nici definitiv stabilit conținutul anteproiectului legii minelor. Jay a anunțat, totuși, guvernul american că pentru orice eventualitate a luat toate măsurile de rigoare pentru a interveni la timp și eficace în scopul apărării „drepturilor și intereselor în vigoare ale cetățenilor Statelor Unite". Nu au fost neglijate nici legăturile cu reprezentanții întreprinderilor petroliere americane din România [36].

Rezultă indubitabil că, un timp, acțiunile îndreptate împotriva guvernului liberal au fost oarecum limitate datorită faptului că petroliștii străini nu dispuneau încă de informații precise asupra conținutului anteproiectului legii minelor. După cum s-a arătat, știrile care circulau în legătură cu prevederile anteproiectului se întemeiau mai mult pe supoziții reieșind din intențiile guvernului liberal. Această situație a făcut ca atacurile capitaliștilor străini să fie lipsite, la început, de vigoarea pe care o putea da numai cunoașterea exactă a dispozițiilor trecute în anteproiect. Pe de altă parte, capitaliștii străini încă nu pierduseră speranța că guvernul român avea să revină asupra unora din prevederile anteproiectului, chiar în timpul cît acesta se afla în curs de elaborare.

În aceste condiții se înțelege că apariția anteproiectului avea să contribuie la intensificarea acțiunilor îndreptate împotriva noului regim minier. Făcînd cunoscut cuprinsul anteproiectului, guvernul și-a definit în mod limpede poziția lui față de principalele chestiuni legate de întocmirea regimului minier. In ce-i privește pe capitaliștii străini, aceștia — după ce au făcut cunoștință cu stipulațiile anteproiectului — au putut să aprecieze care erau măsurile ce loveau în interesele lor, dirijînd ca urmare campania lor contra acelor dispoziții ce nu le erau pe plac. Astfel, după apariția anteproiectului legii minelor lupta purtată între capitalurile străine și cel național a trecut pe tărîmul unor probleme concrete, pe cînd anterior ea se desfășurase mai mult în jurul dispozițiilor anticipate pe care le-ar fi putut cuprinde legea minelor. Singur acest fapt — apariția anteproiectului — a fost de natură să înțeleagă conflictul izbucnit pentru dominarea petrolului românesc.

Anteproiectul legii minelor a fost terminat în februarie 1924. El a fost tot atunci supus spre dezbatere unei „mari comisiuni parlamentare" alcătuită din mai mulți deputați și senatori [37]. Lucrările comisiei au fost inaugurate de către ministrul industriei și comerțului, care

---

[36] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States*, 1924, II, p. 599.

[37] În această comisie intrau 10 deputați și 4 senatori (Cf. „Argus" din 18 februarie 1924, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a prezentat chiar în cadrul primei reuniuni o largă expunere pe marginea conținutului anteproiectului ce a devenit în felul acesta cunoscut unui cerc mai larg. În zilele următoare, în presa economică din țară au apărut ample relatări privind dispozițiile anteproiectului [38].

În expunerea amintită, Tancred Constantinescu a insistat asupra principalelor probleme reglementate prin anteproiect: semnificația noii legislații miniere, clasificarea zăcămintelor miniere, lucrările prealabile concesiunilor (explorările), întinderea terenurilor concesionabile ale statului, obligațiile concesionarilor, drepturile statului, regimul „drepturilor cîștigate" etc. Referitor la regimul concesionării perimetrelor petrolifere ale statului, anteproiectul stabilea că pe viitor aveau să primească concesiuni numai acele societăți care dispuneau în majoritate de capital românesc (60%), emis în acțiuni nominative. Se cerea, de asemenea, ca cetățenii români să dețină majoritatea locurilor în consiliile de administrație și în comitetele de conducere ale întreprinderilor. Societățile străine puteau primi și ele în concesiune perimetre de la stat, numai dacă se obligau să se supună condițiilor de mai sus — adică dacă s-ar fi „naționalizat" sau „românizat" — într-o perioadă de maximum 5 ani. Societățile străine erau obligate să se supună acestor dispoziții numai în cazul cînd achiziționau perimetre petrolifere de la stat, nu și de la particulari [39].

Din prezentarea sumară a anteproiectului legii minelor, rezultă că multe din informațiile obținute sau presupunerile făcute anterior cu privire la natura prevederilor înserate în el s-au adeverit. Dintre acestea, stipulația referitoare la „naționalizarea" societăților petroliere avea să stîrnească cea mai aprigă reacție din partea cercurilor petroliere străine.

După ce anteproiectul a fost dezbătut în cadrul „marii comisiuni parlamentare", care nu i-a adus nici o modificare esențială, el a apărut la 5 martie 1924 în paginile mai multor ziare și reviste economice sau politice din țară [40]. Este interesant de semnalat faptul că, în timp ce majoritatea publicațiilor au tipărit textul integral al anteproiectului, oficiosul liberal a făcut să apară doar o expunere asupra principalelor dispoziții [41]. În acest fel, cabinetul Brătianu căuta să diminueze efectul defavorabil pe care l-ar fi putut produce eventual unele articole cuprinse în anteproiect. De altfel, oficiosul liberal a ținut să sublinieze că anteproiectul se afla încă în stadiu de „discuție" și că, deo-

[38] Vezi „Bursa", nr. 1 010/24 februarie 1924, p. 122—123; M. Bucur, *Noua lege a minelor*, în „Argus" din 18 februarie 1924, p. 1.
[39] *Ibidem*.
[40] „Argus" din 5 martie 1924, p. 3—4.
[41] „Viitorul" din 5 martie 1924, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

camdată, nimic nu fusese definitiv stabilit [42]. Această interpretare a fost menținută de guvern și în lunile imediat următoare.

Cercurile străine interesate în industria română de petrol și-au manifestat — imediat și deschis — nemulțumirea față de conținutul anteproiectului la care s-a oprit guvernul român. Ele s-au arătat mai ales potrivnice prevederilor înscrise în articolele 35—36 referitoare la „naționalizarea" întreprinderilor petroliere [43]. Făcîndu-se ecoul opiniei acestor cercuri, unele organe economice din țară s-au pronunțat pentru revizuirea „în bloc" a anteproiectului. S-a cerut, de asemenea, ca „să se amine legea" pentru ca pe calea „unei discuțiuni cît mai largi" să se ajungă la stabilirea unor modalități care „să asigure și apărarea proprietății statului și o naționalizare treptată în capital și personal și respectul drepturilor cîștigate de societățile existente" [44].

Din inițiativa „Asociației industriașilor de petrol din România" — care reunea pe reprezentanții tuturor întreprinderilor din țară — s-au organizat adunări de protest împotriva măsurilor trecute în anteproiect. O importantă întrunire a avut loc la 25—26 martie 1924 la sediul din București al societății *Distribuția*. La întrunire, prezidată de C. Osiceanu, au participat delegați ai marilor întreprinderi petroliere străine [45]. S-a procedat la alegerea unei comisii, care avea menirea să consemneze într-un raport toate prevederile anteproiectului ce nu conveneau petroliștilor. Pe această bază urma să se întocmească un memoriu ce trebuia înaintat lui Tancred Constantinescu. Bineînțeles, cele mai aprige critici le-au provocat articolele 35—36 din anteproiect. Exprimîndu-și dezacordul față de „naționalizarea" societăților petroliere, delegații au cerut în majoritate să se prevadă „asimilarea" întreprinderilor străine mai vechi cu cele naționale; alții au opinat pentru o „nationalizare cît mai largă" [46], adică pentru menținerea intactă a vechiului regim.

Guvernul a încercat să liniștească într-un fel campania dezlănțuită contra anteproiectului. Între altele, a creat o așa-numită „comisiune mixtă" compusă de delegați ai Parlamentului și reprezentanți ai industriei miniere [47]. Consimțind ca în această comisie să-și trimită delegați și unele societăți petroliere străine sau naționale, guvernul urmărea să *demonstreze că el era dispus să asculte de sugestiile venite* din partea petroliștilor. Știrea despre înființarea comisiei nu a fost însă întîmpinată cu prea mare entuziasm de către cercurile interesate. Se considera că rolul ei era neînsemnat, din moment ce guvernul sta-

[42] „Viitorul" din 5 martie 1924, p. 1.
[43] Viator, *Legea minelor*, în „Argus" din 19 martie 1924, p. 1.
[44] M.P.R., nr. 7/1 aprilie 1924, p. 510.
[45] Vezi „Argus" din 28 martie 1924, p. 1.
[46] *Ibidem*.
[47] La lucrările comisiei au participat delegați ai societăților *Steaua Română*, *Columbia*, *I.R.D.P.* și *Creditul Minier* (Cf. „Argus" din 10 martie 1924, p. 5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bilise dinainte „principiile generale (ale legii — n.n.) și comisiunea nu avea să se pronunțe decît asupra amănuntelor tehnice" [48]. La 25 martie 1924 anteproiectul legii minelor a fost aprobat de către Consiliul Economic Superior, fără a-i aduce vreo modificare importantă [49]. Din acest moment, anteproiectul a devenit *proiect de lege*. El urma să fie supus — la sfîrșitul lunii martie — spre aprobare Consiliului de Miniștri, iar în cursul lunii aprilie trebuia să fie depus pe birourile Camerelor.

Din cele expuse s-a putut constata că anteproiectul legii minelor, deși a trecut prin mai multe comisii, nu a suferit prea multe și radicale modificări. În aceste condiții era de așteptat ca cercurile petroliere străine, care combătuseră de la bun început anteproiectul, să întîmpine cu și mai mare nemulțumire, la sfîrșitul lunii martie 1924, vestea că proiectul avea să fie prezentat, în forma în care se afla, spre votare Camerelor. Această știre a stîrnit — după cum relatează „Adevărul" — o adevărată „furtună" [50] atît în țară cît și în străinătate. S-au făcut demersuri „insistente" — ne informează același ziar — ca să se amîne legea și să se modifice proiectul legii minelor [51].

La 29 martie 1924 reprezentantul american Jay a prezentat o notă lui I. G. Duca, ministrul de externe român, prin care exprima nemulțumirea S.U.A. față de conținutul proiectului de lege. Se arăta că unele prevederi atingeau direct interesele societăților petroliere americane din România, fapt ce provoca o „serioasă aprehensiune" guvernului de la Washington [52]. Jay menționa două dispoziții ale proiectului cu care americanii nu puteau fi de acord: stipulația referitoare la „naționalizarea" în 5 ani a societăților petroliere [53] și dispoziția privind validarea „drepturilor cîștigate", care părea că pune sub semnul întrebării cele stabilite deja prin art. 19 din constituția de la 1923 [54]. În încheierea notei adresată lui Duca, reprezentantul american își exprima speranța că „nu este în intenția guvernului regal de a adopta o legislație de caracterul celei precizate și de altmintrelea susceptibilă să lezeze drepturile și interesele cetățenilor americani în România" [55].

Paralel cu intervenția diplomatului american s-au desfășurat acțiunile reprezentanților oficiali ai celorlalte puteri la București. Notarii-

[48] M.P.R., nr. 6/15 martie 1924, p. 432.
[49] „Bursa", nr. 1 015/30 martie 1924, p. 223; „Argus" din 27 martie 1924, p. 1
[50] „Adevărul" din 1 mai 1924, p. 4.
[51] *Ibidem.*
[52] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, 1924*, II, p. 600-601; Cf. și Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, vol. 63 (1922—1924), f. 116. (Nota no. 36 din 29 martie 1924 a lui P. A. Jay către I. G. Duca).
[53] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 116
[54] *Ibidem*, f. 117.
[55] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea guvernului român de a trece prin Parlament proiectul de lege a minelor în forma cunoscută a pus în mişcare şi pe diplomaţii englez, francez, olandez şi belgian din capitala României. Ei au cerut de urgenţă instrucţiuni guvernelor lor pentru a acţiona. Deşi nu au întreprins vreun demers oficial pe lîngă guvernul român, unii dintre miniştrii străini şi-au manifestat deschis nemulţumirea. În cercurile diplomatice de la Bucureşti se ştia că Dering a declarat că existau serioase motive de protest, în timp ce ministrul francez de Manneville a calificat proiectul legii minelor ca fiind „intolerabil pentru interesele străine" [56].

Acţiunile reprezentanţilor marilor puteri nu au rămas fără efect. În răspunsul lui Duca la nota lui Jay se arăta că proiectul legii minelor, apărut în presă, nu reprezenta decît „un simplu studiu", care nu ieşise încă din birourile Ministerului de Industrie şi Comerţ. De aceea — aprecia Duca — orice discuţie asupra lui era prematură; proiectul definitiv nu va ieşi din cadrul prevederilor constituţionale [57]. Concomitent, Tancred Constantinescu a făcut cunoscut presei că guvernul a hotărît să amîne votarea legii minelor pentru sesiunea Parlamentului din toamna aceluiaşi an [58]. El a declarat că era necesar ca bazele noului regim minier să constituie mai departe „obiectul unui studiu atent şi serios", lucru ce necesita încă vreme pentru definitivarea proiectului de lege [59]. Ministrul industriei şi comerţului a promis că, în acest răstimp, guvernul se va strădui să împace toate interesele, astfel încît prin lege să nu se impună „nimic în chip forţat". Ministrul a mai amintit că un alt considerent pentru care votarea legii s-a amînat se datora faptului că Parlamentul trebuia să intre, în lunile aprilie-mai, în vacanţă, dat fiind că regele urma să plece într-un turneu peste hotare [60].

Explicaţiile date de guvern în legătură cu cauzele amînării legii minelor au fost puţin convingătoare. În cercurile politice şi financiare s-a subliniat cu insistenţă că guvernul român fusese silit să facă acest pas în urma protestului cu care a fost întîmpinat proiectul legii minelor. Peter A. Jay, de exemplu, informa la 8 aprilie 1924 Departamentul de Stat că nota ce a prezentat-o anterior lui Duca a constituit factorul decisiv care a silit guvernul român să renunţe la intenţia de a vota legea în cursul lunii aprilie 1924 [61]. De asemenea, în paginile

---

[56] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924,* II, p. 600. (Scrisoarea no. 582 din 29 martie 1924 a lui P. A. Jay către Charles Hughes).

[57] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 62 (1922—1924), f. 118. (Nota no. 18 din 6 aprilie 1924 a lui I. G. Duca către P. A. Jay.).

[58] „Argus" din 30 martie 1924, p. 1.

[59] *Ibidem.*

[60] *Ibidem.*

[61] Cf. *Papers relating to the Foregin Relations of the United States. 1924,* II, p. 602. (Scrisoarea no. 586 din 8 aprilie 1924 a lui P. A. Jay către Departamentul de Stat.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presei interne s-a menționat că decizia guvernului a fost luată în urma „presiunii" capitaliștilor străini [62] și a „demersurilor societăților petroliere cu capital străin" [63].

Negreșit, amînarea votării legii minelor trebuie pusă în legătură și cu vizita pe care regele Ferdinand avea s-o facă în străinătate în primăvara anului 1924. Amînînd adoptarea legii, guvernul a urmărit să ușureze într-un fel misiunea monarhului în străinătate. Acest lucru este dovedit și de faptul că — imediat după revenirea din Apus — guvernul și-a schimbat poziția, hotărînd să supună proiectul definitiv al legii minelor în discuția Camerelor încă înainte de terminarea sesiunii din 1923—1924. Proiectul a și fost depus la Senat în 26 mai 1924.

Așa după cum era de așteptat, după această hotărîre a guvernului Brătianu, campania împotriva proiectului legii miniere a reizbucnit cu și mai mare violență. Nemulțumirea s-a datorat nu atît faptului că guvernul a decis să se voteze legea cu cîteva luni mai devreme, cît mai ales insuficienței noilor concesii pe care le făcuseră liberalii în *proiectul definitiv*. La fel ca și în perioada anterioară, acțiunile capitaliștilor străini au cunoscut forme diferite : întruniri de protest, întocmirea de memorii adresate guvernului sau Parlamentului, intervenția diplomaților marilor puteri etc. În acest cadru, la 11 iunie, a fost prezentat ministrului de industrie și comerț un lung memoriu semnat de delegați ai 26 de societăți petroliere cu capital în majoritate străin [64]. Memoriul pretindea modificarea proiectului definitiv al legii alcătuit de guvern în punctele lui fundamentale : dispozițiile privind prospecțiunea terenurilor necunoscute, drepturile exploratorilor, regimul concesiunilor miniere, „nationalizarea" societăților, sancțiunile, stabilirea și cuantumul redevențelor, distribuția internă a produselor petroliere, validarea „drepturilor cîștigate" etc.

În același timp, la cererea expresă a trusturilor petroliere mondiale, au intervenit reprezentanții oficiali ai marilor puteri la București. Semnalul l-a dat avocatul lui *Standard Oil*, Guy Wellman, care la 21 mai 1924 a cerut lui Charles Hughes să trimită de urgență — pe cheltuiala trustului — o telegramă lui Jay la București, cerîndu-i-se *să se opună „cu tărie" (to oppose strongly)* votării proiectului de lege pe marginea căruia s-au formulat obiecțiuni [65]. Imediat, la 24 mai, secretarul de stat american a comunicat lui Jay că trebuie să intervină pentru a obține modificarea articolelor din proiectul legii minelor care

[62] „Bursa", nr. 1 021/11 mai 1924, p. 348.

[63] „Argus" din 5 mai 1924, p. 1.

[64] Acest memoriu a fost semnat, printre alții, de delegații societăților petroliere din România : *Astra Română, Româno-Americană, Colombia, Aquila Franco-Română, Orion, Sospiro* și *Petrol-Block*. *Steaua Română* nu a semnat acest memoriu. (Vezi „Argus" din 13 iunie 1924, p. 5—6.).

[65] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States*, 1924, II, p. 604.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„prejudiciau" interesele americane [66]. La 27 mai 1924, Jay a raportat că s-a întîlnit cu Duca și i-a cerut „cu cea mai mare energie" ca interesele americane să fie respectate [67]. De asemenea, a adăugat că urma să discute cu ceilalți miniștri acreditați în capitala României pentru a prezenta proteste orale guvernului Brătianu [68]. Se pare că Hughes a apreciat ca fiind insuficiente măsurile lui Jay. De aceea, la 31 mai, a cerut subordonatului său să facă un protest scris. Urmărind, desigur, să intimideze guvernul român, silindu-l la concesii maxime, Hughes a indicat ca să se arate cu precizie clauzele din proiectul legii minelor ce provocau neliniște americanilor, dar să evite să ofere „sugestii" în ceea ce privea sensul revizuirilor de dorit [69].

Rezultă că după hotărirea guvernului Brătianu de a depune proiectul legii minelor în dezbaterea Camerelor se înregistrează o activizare a tuturor acțiunilor îndreptate împotriva prevederilor introduse în noul regim minier. Această campanie a culminat cu intervențiile oficiale, la începutul lunii iunie 1924, ale reprezentanților marilor puteri la București. Atunci, pentru prima dată de la începerea lucrărilor de pregătire a noii legi miniere, guvernul Brătianu s-a aflat în fața unei acțiuni de asemenea amploare — demersul direct, concomitent, dar nu comun, al miniștrilor Angliei, Franței, Belgiei, Olandei și Statelor Unite.

Primul a intervenit ministrul britanic Herbert Dering. Într-o notă prezentată lui Duca la 2 iunie 1924, Dering atrăgea atenția, chipurile pe un ton din cele mai „amicale" [70], asupra stipulațiilor din proiectul legii minelor ce păreau că ar cauza o „serioasă atingere capitalului străin plasat în România" și, implicit, celui britanic [71]. Dering a formulat obiecții în ce privește conținutul articolelor referitoare la „naționalizarea" societăților străine, necesitatea exproprierii conductelor petroliere, comasare etc. [72]. La 4 iunie 1924 a urmat intervenția Legației franceze din București [73]. Trebuie să specificăm că, dintre toate demersurile făcute de miniștrii străini în 1924 în problema legii minelor, nota franceză era redactată în cel mai evident ton moderat. Faptul își găsea o explicație în relațiile politice cordiale existente între

---

[66] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 604 (Telegrama no. 15 din 24 mai 1924 a lui Charles Hughes către Jay).

[67] *Ibidem*, p. 605. (Telegrama no. 18 din 27 mai 1924 a lui P. A. Jay către Charles Hughes).

[68] *Ibidem*.

[69] *Ibidem*, p. 606, nota 9.

[70] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 122 (Nota no. 98 din 2 iunie 1924 a lui H. G. Dering către I. G. Duca).

[71] *Ibidem*, p. 122—123.

[72] *Ibidem*, f. 123—124.

[73] *Ibidem*, f. 125. (Nota no. 69 din 4 iunie 1924 a lui de Manneville către I. G. Duca).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele două țări și a fost de natură, după cum vom vedea, să-l îngrijoreze și chiar să-l nemulțumească pe ministrul american Jay care se gîndea la un hotărît demers colectiv. În esență, nota franceză recunoștea că proiectul definitiv al legii minelor, depus la Senat, a suferit „fericite" retușări în „punctele esențiale" față de anteproiectul din martie [74]. Totuși, de Manneville găsea că și-n ultima redactare a proiectului existau prevederi „de natură să prejudicieze serios interesele franceze a căror importanță este considerabilă". Dintre articolele incriminate ale proiectului, art. 33 a reținut în mod deosebit atenția ministrului francez, care era, însă, încredințat, că dificultățile intervenite aveau să fie depășite cu succes [75]. În aceeași zi cu ministrul Franței, au intervenit și reprezentanții Belgiei și Olandei [76].

În sfîrșit, la 6 iunie 1924 s-a produs intervenția lui Peter A. Jay [77]. Pe un ton pretins „amical" [78], Jay a înșirat cu grijă toate prevederile proiectului ce nu conveneau americanilor: „naționalizarea" societăților petroliere (art. 33 din proiectul definitiv), calificată drept „confiscare" a întreprinderilor străine [79], confiscarea instalațiilor petroliere la expirarea concesiunilor (art. 99), exproprierea conductelor petroliere (art. 195), obligativitatea introducerii în proporție de 75% personal român pentru toate categoriile de personal (art. 81), procedura de validare a „drepturilor cîștigate" (art. 237 și 241) etc. Deși Jay s-a străduit să păstreze un ton moderat, n-a reușit acest lucru. El nu și-a ascuns temerea că aplicarea „riguroasă" a legii în forma propusă de guvern va avea drept unic efect „lichidarea fortată și dezastruoasă" a societăților străine din România. Ministrul american lăsa să se înțeleagă că un asemenea rezultat nu putea decît să dăuneze serios relațiilor bilaterale româno-americane [80]. Peste scurt timp, Jay a revenit cu un „Memorandum" înmînat lui Duca, specificînd că adoptarea legii minelor va face „ ... o impresie rea în Statele Unite" [81].

Acțiunile întreprinse de către reprezentanții oficiali occidentali la București s-au produs în ciuda faptului că guvernul Brătianu a operat importante modificări în proiectul de lege prezentat Camerelor. Unele din aceste modificări („naționalizarea" societăților miniere și regimul

[74] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 125.
[75] *Ibidem.*
[76] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 606. (Telegrama no. 21 din 3 iunie 1924 a lui P. A. Jay către Charles Hughes).
[77] *Ibidem*, p. 607—608; Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944. Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 129—131. (Nota no. 64 din 6 iunie 1924 a lui P. A. Jay către I. G. Duca.).
[78] *Ibidem*, f. 129.
[79] *Ibidem*, f. 130.
[80] *Ibidem*, f. 131.
[81] *Ibidem*, f. 128—129. („Memorandum" adresat de P. A. Jay lui I. G. Duca la 21 iunie 1924).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de expropriere a pipe-lines-urilor particulare) au fost calificate de însuşi ministrul Jay ca fiind „fundamentale" (fundamental changes); era vorba de faptul că guvernul a acceptat să fie prelungit termenul „naţionalizării" de la 5 la 10 ani, iar în ce priveşte exproprierea conductelor a admis ca ea să se facă cu o „justă şi prealabilă despăgubire" [82]. Importanţa modificărilor introduse în proiectul definitiv al legii minelor a fost subliniată de nota — identică în conţinut — adresată de guvernul român Legaţiilor S.U.A., Angliei şi Franţei, ca răspuns la demersurile amintite mai sus [83]. Guvernul român aprecia că prevederile noi introduse satisfăceau „în întregime" interesele societăţilor petroliere străine [84]. Totodată, el a respins ca fiind „nefondate" criticile privind art. 33. În încheiere, pe un ton demn, guvernul român îşi exprima încrederea că „un examen aprofundat al proiectului de lege astfel cum se prezintă el astăzi, vă va dovedi că el dă satisfacţii preocupărilor legitime ale naţionalilor Dv. şi că el este departe de a justifica criticile la care a dat naştere în diverse cercuri" [85].

Însă, cu toate asigurările date de guvernul român, campania dezlănţuită de către cercurile deţinînd interese în industria română de petrol a continuat. Ea a influenţat nemijlocit asupra discuţiilor purtate în Parlament în jurul proiectului de lege a minelor.

Discuţiile în Parlament pe marginea proiectului legii miniere au reprezentat ultima fază ce a precedat adoptarea noului regim minier. În ansamblu, dezbaterile nu au fost prea ample. Ele s-au desfăşurat la sfîrşitul unei lungi sesiuni — cea mai lungă din istoria Parlamentului nostru pînă atunci [86] — şi aglomerată cu votarea a numeroase legi şi de primă importanţă (regimul apelor, legea învăţămîntului primar ş.a.). Aşa după cum a remarcat deputatul ţărănist Virgil Madgearu, discuţia legii minelor a avut loc „sub auspicii cu totul deosebite", la un „sfîrşit de sesiune, într-o atmosferă de dezinteresare parlamentară, care se aseamănă cu aceea a unei lipse totale de interes..." [87].

Proiectul legii a fost depus mai întîi la Senat, în 26 mai 1924. Aşa după cum am amintit, proiectul prezentat Senatului conţinea importante modificări în raport cu textul primitiv adoptat de Consiliul Eco-

---

[82] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 606. (Articolul 195 din anteproiect vorbea despre posibilitatea exproprierii conductelor de către stat fără a se aminti nimic de despăgubiri. Vezi „Argus" din 18 iunie 1924, p. 1.).

[83] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 137—138 (Notă din 24 iunie 1924).

[84] *Ibidem*, f. 137.

[85] *Ibidem*, f. 138.

[86] N. Iorga, *Sub trei regi*, Bucureşti, 1932, p. 306.

[87] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor (şedinţa din 25 iunie 1924)*, p. 3256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nomic Superior în martie 1924. Așa, depildă, termenul „naționalizării" a fost prelungit la 10 ani și s-a admis ca proporția capitalului străin în societățile străine ce-și asumau obligația de a se „naționaliza" să reprezinte 45% în loc de 40% [88]. Aceste concesii au fost întîmpinate cu oarecare satisfacție din partea cercurilor petroliere interesate [89].

În timpul cît proiectul legii minelor s-a aflat în dezbaterea Camerelor, unele revizuiri a suferit mai întîi în cadrul comitetului de delegați al Senatului. Interesante amendamente s-au depus în legătură cu textul articolelor 35—36 din anteproiect, devenite 32—33 în urma unor modificări [90]. Astfel, la art. 32 s-au adăugat două noi aliniate ce stabileau unele avantaje pentru exploratorii individuali ai terenurilor necunoscute. Acestora li se acorda un an pentru a se constitui în societate, în cazul în care doreau să primească în concesiune suprafața explorată de ei cu succes. În caz contrar, statul putea prefera pe oricine, iar exploratorului i se recunoștea doar un drept la redevență [91].

Comitetul delegaților de la Senat a definit și cuprinsul art. 33, care în ultima redactare apărea serios „îndulcit" față de anteproiectul din martie. S-a menținut clauza potrivit căreia concesiunile petrolifere ale statului se acordau numai societăților naționale, denumite *Societăți anonime miniere române*. În această categorie intrau numai acele întreprinderi care aveau acțiuni nominative, 60% din capital deținut de cetățeni români și 2/3 din membrii consiliului de administrație, ai consiliului de directori și dintre cenzori ocupate de cetățeni români. Președintele consiliului de administrație trebuia să fie tot un cetățean român. În ce privește restul societăților — denumite *societăți anonime române* — s-a stabilit, pentru cazul în care ar fi dorit să obțină perimetre petrolifere de la stat, ca ele să se angajeze a se „naționaliza" în 10 ani [92], adică să ajungă să aibă un statut identic cu cel fixat pentru „societățile anonime miniere române", mai puțin ponderea capitalului (45% capital străin). Prevederea a fost menținută întocmai și în textul definitiv al legii minelor.

Modificările introduse de comitetul delegaților Senatului s-au făcut cu asentimentul guvernului. Raportorul legii la Senat a făcut o declarație în acest sens [93]. Fără a mai suferi alte schimbări esențiale, pro-

---

[88] Cf. *Parlamentul și legea minelor*, în M.P.R., nr. 12/15 iunie 1924, p. 993.

[89] Vezi „Argus" din 12 iunie 1924, p. 1.

[90] Cf. Arhivele Statului București, Fondul Senatului, dosarul Legii Minelor din 1924, no. 14 293, f. 308.

[91] *Ibidem*.

[92] *Ibidem*.

[93] *Ibidem*, f. 446.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iectul a fost adoptat de Senat la 18 iunie 1924 cu o majoritate de 83 voturi contra 4 [94].

În aceeași zi proiectul legii minelor a fost depus pe biroul Adunării Deputaților [95]. La Cameră s-a creat, de asemenea, un comitet de delegați pentru examinarea proiectului. Rolul acestui comitet s-a redus doar la simpla înregistrare și admitere a proiectului [96].

Discuțiile purtate la Cameră în jurul proiectului legii minelor au depășit în amploare pe cele din Senat. Acest lucru s-a datorat mai ales atacurilor deschise ale opoziției. În plus s-a prezentat un mare număr de amendamente (73), dintre care 9 au fost respinse iar celelalte admise [97]. Cele mai multe amendamente s-au propus la art. 33 — patru. Dintre acestea nu a fost primit cel care cerea ca proporția capitalului străin în societățile „naționalizate" (45%) să fie emisă în acțiuni la purtător, nu nominative [98]. Deși guvernul și-a însușit majoritatea amendamentelor [99], acest lucru nu a afectat laturile esențiale ale regimului minier. Proiectul a fost adoptat de Cameră în unanimitate cu 134 voturi la 27 iunie 1924 [100]. El a devenit astfel lege, care a fost promulgată de rege la 3 iulie și tipărită în „Monitorul Oficial" la 4 iulie 1924 [101].

Cu prilejul dezbaterii în Parlament a proiectului legii minelor s-a putut defini și atitudinea partidelor din opoziție față de noul regim minier pregătit de liberali. Reprezentanții partidelor național și țărănesc au combătut proiectul de lege. Deputatul ardelean I. Lapedatu a învinuit guvernul că prin adoptarea legii urmărea atingerea unor „scopuri speciale" în favoarea partizanilor P.N.L. [102]. În cadrul discuțiilor generale a luat cuvîntul și liderul partidului național Iuliu Maniu [103]. Țărăniștii au combătut și ei proiectul legii miniere. Virgil Madgearu a dezvoltat, de altfel, cel mai convingător atac împotriva regimului minier propus de liberali [104].

În cursul discuțiilor parlamentare au luat cuvîntul și reprezentanți ai majorității, ca și mai mulți membri ai guvernului. În cuvîntă-

---

[94] *Dezbaterile Senatului (ședința din 18 iunie 1924)*, p. 1 716.

[95] Arhivele Statului București, Fond. Parlament, dosar 2 043 (sesiunea 1923—1924), f. 170.

[96] *Ibidem*, f. 226.

[97] *Ibidem*, f. 288—362.

[98] *Ibidem*, f. 288.

[99] Toate amendamentele au fost cercetate personal de către Tancred Constantinescu, nelipsit de la ședințele Camerei, și admise de el (*Ibidem*, f. 308, 311, 316, 318, 323, 325, 326, 327).

[100] Arhivele Statului București, Fond. Parlament, dosar 2 043 (sesiunea 1923—1924), f. 364.

[101] O temeinică analiză a regimului minier introdus în 1924 vezi la N. I. Moruzi, *Le régime juridique du sous-sol minier en Roumanie (La Loi des Mines de 1924)*. Paris, Jouve et C-ie, Éditeurs, 1926.

[102] *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 23 iunie 1924)*, p. 3 212.

[103] *Ibidem*, p. 3 218.

[104] *Ibidem*, p. 3 256 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile lor, toți aceștia au căutat să justifice principiile înscrise în proiectul de lege, cu scopul de a liniști opoziția și cercurile interesate. În genere, intervențiile deputaților majorității și ale miniștrilor s-au caracterizat printr-un ton moderat. S-a subliniat necontenit faptul că prevederile noii legi nu aveau să lezeze interesele nimănui. Pentru înțelegerea spiritului în care s-au produs aceste intervenții, deosebit de semnificative sînt cuvintele cu care Tancred Constantinescu și-a încheiat discursul la Cameră înainte de a se proceda la votarea legii minelor: „....Desigur, trebuie să menajăm capitalul străin, să-l facem să vină în țară și să-i dăm posibilitatea să cîștige cît mai mult, să-l punem în condițiuni egale cu cel românesc, să-i acordăm toate menajamentele cu putință, să nu avem nimic contra lui, nici noi, nici toate guvernele din țara românească" [105].

Adoptarea legii minelor a fost întîmpinată cu proteste vehemente de către capitaliștii străini. Nemulțumirea lor a fost exprimată cu hotărîre pe cele mai diverse căi, imediat după ce a intervenit votul Camerelor. S-a cerut direct modificarea radicală a legii abia votate. Legația română din Londra comunica lui Duca că, încă înainte de adoptarea legii minelor, Foreign Office-ul ar fi declarat că „dacă legea trece definitiv, se va produce nu numai în City, dar pretutindeni, o mișcare contra României" [106]. O știre din Stokholm confirma faptul că „protestările sînt energice contra legii minelor" în rîndurile cercurilor apusene [107], dar mai ales la Londra [108] și Washington [109]. Influente ziare și reviste economice ale cercurilor de afaceri („Financial News", „Petroleum Times" „The Economist" ș.a.) au consacrat articole speciale analizei stipulațiilor legii, pe care le-au socotit „inacceptabile" [110].

În zilele imediat următoare promulgării legii o activitate intensă a desfășurat ministrul american Jay. Solicitînd în prealabil permisiunea Departamentului de Stat al S.U.A. [111], Jay și-a motivat atitudinea prin aceea că noul regim minier atingea grav interesele americane, mai

---

[105] *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 27 iunie 1924)*, p. 3 427.

[106] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 151 (Telegrama no. 2 416 a lui Djuvara din Londra către Duca, din 28 iunie 1924).

[107] *Ibidem*, f. 158 (Telegrama no. 377 din 1 iulie 1924 a lui Păcliano din Stockholm către Duca).

[108] *Ibidem*, f. 164 (Telegrama no. 34 890 din 3 iulie 1924 a lui Duca către Legația română din Londra).

[109] *Ibidem*, f. 308 (Telegrama no. 3 902 a lui Bibescu din Washington către Duca, din 15 iulie 1924).

[110] Cf. „Adevărul" din 4 iulie 1924, p. 1; „Bursa", anul 1924, p. 593, 642, 705, 796 și 804.

[111] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 615.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult decît pe cele anglo-franceze. În continuare, acțiunile lui Jay s-au desfășurat întrutotul conform directivelor transmise de către secretarul de stat american la 15 iulie 1924 [112].

După unele informații [113], Jay a încunoștiințat guvernul român prin intermediul lui Barbu Stirbey că va părăsi imediat capitala țării dacă interesele americane în industria petrolieră nu aveau să fie respectate. În același timp, ministrul american a exprimat regretul guvernului din Washington pentru felul în care cabinetul român înțelegea să trateze nu numai interesele în petrol, dar și pentru lipsa de bunăvoință față de reclamațiile creanțierilor americani (afacerea Baldwin, modul în care s-a înfăptuit consolidarea bonurilor de tezaur aflate pe piața americană). Totodată, Jay imputa guvernului român — în mod cu totul nedrept — faptul că pînă atunci nu se ajunsese la un acord pentru reglementarea datoriilor de război ale României către S.U.A. [114]. Iorga notează că, după intervențiile lui Jay, ar fi urmat o audiență de trei ore a lui I. I. C. Brătianu la rege, cu care prilej cel dintîi și-ar fi prezentat demisia. Premierul a evidențiat însă impresia total nefavorabilă pe care ar fi provocat-o demiterea unui cabinet ca rezultat al unei intervenții străine. Atunci regele a îndemnat la înțelegere, declarînd că nu poate admite o „ruptură" cu americanii [115].

Reacțiile Angliei și Franței față de noua lege minieră au fost mai rezervate. Este adevărat că, la un moment dat, se întrevăzuse posibilitatea unei acțiuni comune a S.U.A. cu cele două puteri [116], ceea ce nu s-a mai întîmplat. Astfel, la 6 iulie 1924 ministrul american informa pe Hughes că deși toți reprezentanții puterilor occidentale la București erau nemulțumiți de noua lege, în ultimă instanță ei au ezitat — conformîndu-se instrucțiunilor primite de la guvernele lor — să treacă la o „măsură extremă". O notă discordantă, ce l-a iritat profund pe Jay, a făcut mai ales ministrul francez, care nu a putut să nu țină seama, în împrejurările survenite, de anumite „considerente politice" în ce privea raporturile cu România [117].

Este posibil ca această situație la care s-a ajuns să se fi datorat înțelegerii perfectate în răstimp între guvernul român și cele mai multe dintre societățile petroliere anglo-franceze în problema aplicării dispozițiilor legii minelor. Cert lucru este că, imediat după adoptarea

---

[112] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 616—617.

[113] N. Iorga, *Memorii*, IV, p. 177—178.

[114] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944. Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 323—324 (Nota no. 73 din 10 iulie 1924 a lui P. A. Jay către I. G. Duca). La această notă guvernul român a replicat printr-un lung și documentat „Mémoire" din 20 iulie 1924, însoțit de două anexe (*Ibidem*, f. 349—363 și 369—372).

[115] N. Iorga, *Memorii*, IV, p. 177—178; Idem, *Supt trei regi*, p. 387.

[116] Cf. „Bursa", nr. 1 030/13 iulie 1924, p. 496.

[117] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 615.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legii, majoritatea întreprinderilor străine — mai puțin filialele trusturilor *Standard Oil* și *Dutch-Shell (Româno-Americană* și *Astra Română)* — au declarat că acceptă dispozițiile noului regim minier, fiind de acord să se „naționalizeze" în termenul prevăzut [118]. Faptul l-a nemulțumit pe Jay. El a găsit prilejul să conchidă că interesele americane în industria petrolieră română erau serios amenințate, în comparație cu cele anglo-franceze [119]. După alte aprecieri, prin legea din 1924, într-adevăr, Rockefeller ar fi fost „singurul lezat", iar englezii „deliberat avantajați" de către guvernul român [120].

Cum a întîmpinat guvernul Brătianu campania dezlănțuită împotriva legii minelor votată în Parlament? Înainte de toate, el s-a străduit să încredințeze guvernele marilor puteri (S.U.A., Anglia și Franța) că este animat de cele mai bune intenții. Astfel dorea să prevină intervenții neplăcute din partea acestor guverne care — la cererea expresă a trusturilor internaționale de petrol — se pregăteau să întreprindă acțiuni energice. Se știa, de pildă, că Foreign Office-ul redactase o „notă teribilă", aprobată de însuși premierul britanic [121], dar care nu a mai fost remisă guvernului român. Prin reprezentanții săi oficiali, guvernul Brătianu a dat explicații amănunțite asupra naturii noului regim minier. S-a evidențiat că interesele capitalurilor străine nu erau atinse prin lege. Dispozițiile privind „naționalizarea" se aplicau numai pentru societățile care ar fi dorit să achiziționeze perimetre petrolifere de la stat, nu și de la particulari [122]. În sfîrșit — și nu în cele din urmă — guvernul a subliniat că era dreptul său incontestabil de a adopta măsuri pe plan intern menite să preîntîmpine acapararea bogățiilor țării și să contribuie la salvarea independenței ei economice [123].

Eforturile guvernului român au fost încununate de succes. Guvernele din Londra și Paris au renunțat la ideea de a mai prezenta proteste oficiale împotriva legii minelor [124]. Inițial, o atitudine „intransigentă" a adoptat numai guvernul american [125]. El a luat și o măsură demonstrativă precum chemarea lui Jay la Washington pentru „consultări" în legătură cu „tratamentul nesatisfăcător al intereselor americane în România" [126]. Plecarea lui Jay din București a survenit, în

---

[118] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 173—174 (Telegrama Direcției presei din cadrul M.A.E. către Legațiile României din 17 țări, din 5 iulie 1924).

[119] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 617.

[120] Cf. Essad Bey, *L'Épopée du Pétrole*, Paris, Payot, 1934, p. 274—275.

[121] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 304 (Telegrama no. 2 506 a Legației române din Londra către Duca, din 8 iulie 1924).

[122] *Ibidem*, f. 173.

[123] *Ibidem*, f. 143 (Nota din 27 iunie 1924 a lui I. G. Duca către Legația britanică din București).

[124] *Ibidem*, f. 308.

[125] *Ibidem*, f. 312.

[126] *Papers relating to the Foreign Relations of the United States. 1924*, II, p. 617.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primul rînd, ca urmare a adoptării legii minelor [127], dar și datorită nesatisfacerii pretențiilor americane într-o serie de alte probleme (consolidarea bonurilor de tezaur, afacerea Baldwin, reglementarea datoriilor de război către S.U.A.) [128]. La Washington, Jay a avut convorbiri la Departamentul de Stat și întrevederi cu președintele Coolidge și secretarul de stat Hughes. Concluzia la care s-a ajuns consta în aceea că relațiile dintre cele două țări nu puteau merge pînă la o ruptură și că o înțelegere era posibilă și necesară [129]. La 16 septembrie 1924 ministrul român la Washington comunica deja că diferendul cu S.U.A. „se va sfîrși cu bine", iar apoi a anunțat apropiata revenire a lui Jay la București [131]. În curînd conflictul româno-american a fost aplanat [132], iar Jay a sosit la București la începutul lui noiembrie 1924. Acest deznodămînt a fost posibil numai după ce cabinetul Brătianu a dat noi asigurări în sensul respectării intereselor americane în industria română de petrol ; mai mult, el s-a angajat să procedeze grabnic la rezolvarea afacerii Baldwin și să depună eforturi pentru a se ajunge la un acord în chestiunea datoriilor de război către S.U.A.

Dacă guvernul I. I. C. Brătianu a reușit să ajungă la o soluție pozitivă cu guvernele marilor puteri în problema legii minelor din 1924, acest lucru a fost imposibil de realizat cu cele două trusturi mondiale *Standard Oil* și *Royal Dutch-Shell*, care nu au acceptat nici un moment prevederile noului regim minier și nici nu au renunțat la planul de a acapara terenurile petrolifere ale statului român. În tot timpul cît legea minelor din 1924 s-a aflat în vigoare trusturile mondiale nu nu încetat lupta pentru a obține revizuirea ei [133]. Campania împotriva regimului minier liberal a fost însoțită de puternice acțiuni represive împotriva României.

În concluzie, adoptarea legii minelor din 1924 a constituit prilejul unei îndîrjite dispute pentru petrolul românesc. În această dispută s-au înfruntat două tabere adverse — capitalurile străine și cel națio-

[127] Arh. M.A.E., Fond. 71/1920—1944, Dosare speciale, vol. 63 (1922—1924), f. 323 (Nota no. 73 din 10 iulie 1924 a lui Bibescu către Duca).

[128] *Ibidem*, f. 324.

[129] *Ibidem*, f. 401 (Telegrama no. 4743 din 23 iulie 1924 a lui Bibescu către I. G. Duca).

[130] *Ibidem*, f. 416 (Telegrama no. 5206 din 16 septembrie 1924 a lui Bibescu către Duca).

[131] *Ibidem*, f. 426 (Telegrama no. 5481 a lui Bibescu către Duca, din 15 octombrie 1924).

[132] *Ibidem*, f. 462 (Telegrama no. 5738 a lui Bibescu către Duca, din 19 octombrie 1924).

[133] Despre împrejurările în care s-a ajuns, în anul 1929, la revizuirea regimului minier liberal, vezi Gh. Buzatu, *Premisele modificării legii minelor din 1924* (în manuscris, la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nal - -, fiecare dispunînd de mijloace materiale sensibil inegale. Caracterul luptei angajată pentru petrolul românesc nu a fost identic de ambele părți. Din partea capitalurilor străine, care au solicitat și obținut asistența la tot pasul a guvernelor proprii, a fost evident *o luptă de acaparare a țițeiului românesc*. Capitalul autohton, reprezentat mai cu seamă de cel liberal, a urmărit — dimpotrivă — să-și rezerve într-o măsură mai mare participarea la exploatarea zăcămintelor petrolifere ale statului român. Ca atare, gradul de dominație a capitalurilor străine în industria noastră petrolieră avea să scadă în raport invers proporțional cu întărirea pozițiilor capitalului național. Între 1922—1926, tendințele capitalului autohton au fost susținute de către guvernul liberal, care prin diverse măsuri concrete — mai întîi naționalizarea subsolului minier în 1923, apoi legea minelor din 1924 — a acționat în cadrul unei realiste (dar nu și hotărîte) *politici naționale a petrolului*, menită să prevîntîmpine acapararea de către trusturile mondiale a uneia din bogățiile de bază ale țării noastre.

QUELQUES ASPECTS DE LA LUTTE POUR LE PÉTROLE ROUMAIN (LA LOI DES MINES DE 1924)

RÉSUMÉ

L'étude fait partie intégrante d'une thèse en préparation *(La politique nationale du pétrole en Roumanie entre 1918—1929)*.

Utilisant des materiaux inédits provenant des Archives historiques centrales et des Archives du Ministère des Affaires étrangères de Bucarest, l'auteur met en évidence le rôle du pétrole dans l'élaboration de la loi des mines de 1924. En 1923—1924 une lutte acharnée éclate entre les grands truts étrangers *(Standard Oil* et *Royal Dutch-Shell* en l'espèce) et le gouvernement libéral roumain présidé par Jean J. C. Brătianu (1922—1926). Les trusts du pétrole, qui possédaient de solides positions dans l'industrie roumaine de „l'or noir", voulaient une loi favorable aux leurs intérêts, consacrant le régime de l' *„open door"*. En même temps, le gouvernement — conformément à son programme économique, inspiré de la doctrine libérale *„par nous même"* était résolu d'inscrire dans la loi quelques stipulations restrictives pour les capitaux étrangers, mais favorables aux sociétés nationales, en ce qui concerne la distribution des nouveaux périmètres pétrolifères appartenant à l'Etat roumain.

La lutte qui s'est declenchée autour de la loi des mines avait un caractère bien différent pour chaque partie. D'une part, les trusts luttaient pour *l'accaparation du pétrole roumain*. D'autre part, le gouvernement libéral voulait éviter l'accaparament presque total des champs pétrolifères du pays par les capitaux étrangers. Ainsi il a actioné *dans l'esprit d'une réaliste politique nationale du pétrole*. Dans ce but, le gouvernement roumain a inscrit dans le projet de la loi minière l'obligation de *nationalisation* ou de *roumanisation* (60% capital roumain pour chaque société) en cinq ans pour toutes les sociétés qui voulaient prendre en concession de riches périmètres pétrolifères d'Etat. Cette stipulation du

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

projet a déclenché la tempête. Les trusts internationaux ont appélé au secours de leurs gouvernaments, dont les représentants à Bucarest (le ministre américan Peter A. Jay s'y remarqué particulièrement) n'ont pas retardi d'intervenir avec promptitude auprès du gouvernement Bratiano. Il fut réduire aux différentes concessions — notamment à la prolongement de la nationalisation à dix ans — mais a maintenu la clause de *roumanisation* dans les articles 32—33 de la loi définitive, promulguée par le roi à 3 juillet 1924.

L'auteur de cet article montre que la loi minière de 1924 a eu des effets positives sur le developpement de l'industrie pétrolière roumaine. Son but essentiel — l'encouragement du capital national — a été atteint dans quelque mesure. Ainsi, en 1928, les sociétés nationales détenaient presque 60% de la production du pays et 20% de toutes les investissements (en 1914, respectivement 2% et 6%).

Mais la loi de 1924 n'a pas eu une vie longue. Sous la pression permanente des trusts étrangers (les filiales des *Standard Oil* et *Shell* en Roumanie n'ont reconnu les prévisions du régime minier de 1924), la loi „rouge" — d'après Essad-Bey — a ete remplacée en 1929 par le gouvernament présidé par Juliu Maniu avec une nouvelle loi reposée sur le principe de la porte ouverte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMÂNIA ŞI CONFERINŢA DE LA MONTREUX (1936)*

DE

I. SEFTIUC

Istoria diplomaţiei europene din perioada interbelică are înscrisă în paginile ei pentru anii 1922—1923 şi 1936 două localităţi elveţiene care ne poartă imediat cu gîndul la pasionanta chestiune a strîmtorilor : Lausanne şi Montreux. Într-adevăr, în aceste două orăşele de pe malul Lémanului s-au desfăşurat, în împrejurări istorice deosebite, două conferinţe care au stabilit statutul juridic al Bosforului şi Dardanelelor.

Două însemnate prevederi ale Convenţiei de la Lausanne din 24 iulie 1923 — cea referitoare la demilitarizarea zonei strîmtorilor şi cea relativă la internaţionalizarea strîmtorilor prin instituirea unei Comisii internaţionale — au nemulţumit serios Turcia, ele constituind, evident, o încălcare a suveranităţii şi o ştirbire a independenţei statului turc.

Îngrijorată de creşterea pericolului de război, ca urmare a unei anumite evoluţii a situaţiei internaţionale după 1933, de politica Italiei în Mediterana orientală, de ascuţirea contradicţiilor între marile puteri, Turcia — ori de cîte ori s-a ivit prilejul, între anii 1933—1936 — şi-a spus cuvîntul în această problemă vitală pentru securitatea ei — în problema strîmtorilor — cerînd dreptul de a le remilitariza.

Nota turcă din 10 aprilie 1936, constatînd schimbarea situaţiei din Europa, din punct de vedere militar şi politic, faţă de momentul cînd se iscălise, în 1923, Convenţia strîmtorilor şi apreciind, totodată, că dispoziţiile articolului 18 din această Convenţie, privitoare la garan-

---

* Studiul de faţă reprezintă un capitol al unei lucrări în pregătire intitulată *România şi problema strîmtorilor între cele două războaie mondiale.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ția comună a celor patru mari puteri (Anglia, Franța, Italia și Japonia) au devenit incerte și inoperante și că ele nu mai puteau acoperi Turcia în fața unei primejdii din afară contra teritoriului ei, informa puterile semnatare ale Convenției de la Lausanne că guvernul de la Ankara era gata să înceapă tratative „pentru a ajunge, în scurtă vreme, la acorduri menite să reglementeze regimul strîmtorilor în condiții de siguranță indispensabile inviolabilității teritoriului turc și în spiritul cel mai larg pentru dezvoltarea constantă a navigației comerciale între Mediterana și Marea Neagră" [1].

Cu excepția Italiei, toate statele mari și mici, care au luat parte la negocierile din care a rezultat Convenția din 1923, au răspuns favorabil, din diferite motive, la nota guvernului kemalist. S-a ajuns, astfel, la Conferința de la Montreux, chemată să dea un nou statut juridic Bosforului și Dardanelelor.

Cele două proiecte de Convenție prezentate Conferinței — proiectul turc, apoi cel britanic [2] — au provocat serioase dezbateri, fapt ce reflecta marile interese aflate în cauză și pe care fiecare stat, mare sau mic, n-a prididit să le apere. Nu ne propunem să intrăm în analiza acestor proiecte, a discuțiilor pe care ele le-au antrenat, a luptei care s-a dus la Conferință pentru victoria unui punct de vedere sau a altuia. Există numeroase lucrări, în marea lor majoritate cu caracter juridic, atît în literatura burgheză din Occident sau din România epocii interbelice, cît și în istoriografia marxistă, sovietică sau românească, care evidențiază cele mai diferite aspecte ale luptei pentru strîmtori la Conferința de la Montreux, cît și însemnătatea operei înfăptuite de aceasta în contextul internațional al epocii.

În paginile ce urmează, ne-am propus să analizăm poziția țării noastre la Conferință, să trecem în revistă principalele obiective care au călăuzit activitatea politico-diplomatică a României la Montreux și cum au fost ele realizate, ecoul intern și internațional al uneia din ultimele manifestări de politică externă românească legate de numele lui N. Titulescu, însemnătatea noii Convenții și a Conferinței din care ea a rezultat pentru salvgardarea unor însemnate interese și pentru întărirea păcii și a securității în zona Balcanilor și a Mării Negre.

---

[1] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România, fond 8, Convenții S_1. (În continuare, vom cita Arh. M.A.E., 8, S_1). Textul notei remisă de guvernul turc semnatarilor tratatului de la Lausanne. Vezi și N. Dascovici, *Marea noastră sau regimul strîmtorilor*, Iași, 1937, p. 181—184.

[2] Pentru analiza detaliată a celor două proiecte, vezi: *Actes de la Conférence de Montreux concernant le régime des Détroits (22 juin — 20 juillet 1936). Compte-rendu des séances plénières et procès-verbaux des débats du Comité technique*, Paris, 1936. (În continuare, vom cita: *Actes...*); G. Warsamy, *La Convention des détroits (Montreux, 1936)*, Paris, 1937, p. 88—92, 101—108; Faruk N. Berkol, *Le statut juridique actuel des portes maritimes orientales de la Mediterranée (les Détroits, le Canal de Suez)*, Paris, 1940, p. 173—174, 192—189; Paul Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, București, Editura Politică, 1966, p. 154—157, 164—168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

✦

La 22 iunie 1936, locul rezervat României, prezentă la negocieri, era ocupat de N. Titulescu, şeful delegaţiei noastre, însoţit fiind de miniştrii C. Conţescu şi V. Pella, de generalul Samsonovici, comandorul Roşca şi de către C. Mihalopol [3]. Prestigiul de care se bucura „marele european" în lumea diplomatică s-a vădit fără întîrziere : lui Titulescu i-a revenit cinstea de a propune biroul Conferinţei şi aplauzele care au însoţit alegerea preşedintelui Bruce, a vicepreşedintelui N. Politis şi a secretarului general Aghnides — sancţionînd faptul — s-au adresat şi reprezentantului României, pentru inspiraţia dovedită în desemnarea fiecăruia dintre cei trei diplomaţi [4].

O cinste de mare semnificaţie s-a făcut României şi prin alegerea ministrului C. Conţescu, fost reprezentant al ţării noastre la Conferinţa de la Lausanne şi delegat al României în Comisiile internaţionale ale Dunării, ca preşedinte al Comitetului tehnic [5]. Datorită acestui din urmă fapt, numeroase argumente aduse de România în apărarea intereselor sale în cursul dezbaterilor „au putut cîntări adesea ceva mai mult în balanţa finală a rezultatelor obţinute" [6].

Activitatea desfăşurată de delegaţia română în cadrul Conferinţei — în numele intereselor naţionale — a fost deosebit de fructuoasă, ea circumscriindu-se în marile coordonate ale politicii externe româneşti din perioada interbelică : lupta hotărîtă împotriva revizionismului prin înregimentarea în tabăra statelor care promovau o politică antirevizionistă, pentru menţinerea *statu-quo-ului* teritorial consfinţit de tratatele de la Versailles ; apărarea suveranităţii naţionale, respectarea principiului egalităţii în drepturi a naţiunilor ; lupta pentru apărarea păcii prin crearea şi extinderea sistemului securităţii colective.

Apărîndu-şi cu ardoare, înainte de toate, interesele proprii, România nu a pierdut din vedere nici interesele celorlalte state riverane, a ţărilor balcanice. Alături de alte state, ea a sprijinit cu căldură revendicările legitime ale poporului turc şi a găsit în Conferinţa strîmtorilor încă un prilej pentru a dovedi ataşamentul faţă de alianţele din care făcea parte şi faţă de angajamentele internaţionale pe care şi le asumase. România a dorit — şi în acest sens a acţionat solidar şi cu alte state prietene şi aliate — ca noua Conferinţă să contribuie, prin rezultatele ei, la întărirea securităţii statelor din bazinul Mării Negre şi a păcii în Europa, să demonstreze că există o cale mai bună şi mai

---

[3] Arh. M.A.E., 8, S$_1$, vol. XI., M.A.E. către legaţia română din Ankara, telegrama 33 835/18.IV.1936.

[4] *Actes...*, p. 27 ; „Adevărul" din 26.VI.1936.

[5] *Actes...*, p. 189.

[6] Arh. M.A.E., 8, S$_1$, vol. XII (1936), *Dare de seamă analitică asupra Convenţiei privitoare la regimul strîmtorilor* (în continuare se va cita *Dare de seamă...*), p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

indicată pentru punerea de acord a tratatelor cu realităţile — calea colaborării între naţiuni, prin respectarea tuturor intereselor aflate în cauză — decît repudierea unilaterală şi faptul împlinit, metode ale căror consecinţe nefaste Europa începuse deja să le simtă.

Poziţia României în problema strîmtorilor a fost strălucit expusă în discursul rostit la şedinţa inaugurală din 22 iunie 1936 de către N. Titulescu [7]. Cu acest prilej, şeful delegaţiei române a învederat identitatea de interese a Republicii turce şi a României, importanţa pe care o aveau pe linia menţinerii solidarităţii dintre cele două naţiuni strîmtorile, definite clar şi cuprinzător de către N. Titulescu ca fiind: „însăşi inima Turciei, dar... şi plămînii României" [8]. Analizînd interesele României în raport cu cererea Turciei, Titulescu a subliniat cu justeţe că „tot ceea ce atinge securitatea Turciei, atinge securitatea României, după cum tot ce are legătură cu Marea Neagră interesează ţara mea în cel mai înalt grad, pentru că prin Marea Neagră şi strîmtori trece singura noastră ieşire spre marea liberă" [9]. În virtutea acestor realităţi, „o elementară înţelepciune" a „comandat" României şi Turciei să se unească, legîndu-şi, prin Înţelegerea Balcanică, soarta una de alta şi totodată de aceea a Greciei şi a Iugoslaviei. Un fapt esenţial, subliniat de Titulescu în „situaţia de incertitudine internaţională" [10] din acel timp, era acela că Înţelegerea Balcanică fusese alcătuită nu numai din înţelegerea intereselor reciproce ale statelor componente, ci şi din înţelegerea „primatului securităţii regionale în raport cu interesele speciale ale fiecărei din aceste ţări" [11].

Problemele care se dezbăteau la Montreux, privind modificarea, pe calea legală a consimţămîntului mutual, a unor clauze ale Convenţiei din 1923, puteau da naştere la „interpretări curioase" [12] din partea statelor revizioniste; acestea voiau să găsească în Conferinţa strîmtorilor o nouă ocazie de a se agita pentru scopurile lor, un precedent pentru ca, sfidînd legea şi morala internaţională, să încalce în continuare, prevederile tratatelor postbelice. Pentru a preveni efectul acestor interpretări eronate şi pentru ca eventualele hotărîri ale Conferinţei să nu mai poată fi considerate de revizionişti ca o încurajare a politicii lor agresive, revanşarde, Titulescu — „un antirevizionist prea cunoscut" cum îi plăcea să se caracterizeze —, a ţinut să precizeze cu tărie că „nu este vorba de loc în cererea turcească de vreo revizuire teritorială" şi citînd lunga istorie a reparaţiilor, care nu a fost decît o suită de revizuiri paşnice a unuia din capitolele tra-

[7] *Actes...*, p. 22—23.
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*
[10] „Adevărul" din 25.VI.1936.
[11] *Actes...*, p. 23.
[12] „Zorile" din 25.VI.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatelor de pace, el lăsa să se înţeleagă că această metodă (a revizuirii neteritoriale, n. ns.) nu era o inovaţie [13].

Plasînd problema reînarmării strîmtorilor în cadrul realităţilor internaţionale, N. Titulescu a arătat că, din punct de vedere principial, cerea Turciei, neatingînd nici direct, nici indirect, o revizuire teritorială, poate fi discutată cu toate ţările interesate, întrucît Turcia a ales căile definite prin legile internaţionale şi în mod evident a admis în prealabil legea consimţămîntului mutual: „În aceste timpuri, cînd respectul angajamentelor internaţionale este un principiu cu atît mai preţios, cu cît aplicarea lui a devenit mai rară, Turcia, credincioasă legii, în loc să recurgă la repudierea unilaterală, care poate crea faptul împlinit, dar nu poate niciodată să creeze dreptul, a avut marele merit de a se feri de acest procedeu, alegînd pe acela al căii legale, care necesită consimţămîntul mutual" [14]. Făcînd o distincţie clară între metoda de a repudia legea internaţională în mod unilateral, aşa cum făcuse Germania, de pildă, şi procedeul urmat de Turcia, care a „întărit credinţa în contracte" prin respectul dovedit faţă de angajamentele internaţionale ce şi le asumase, primul nostru delegat a declarat că atitudinea corectă şi loială a guvernului de la Ankara îndreptăţeşte o recompensă. Chemînd participanţii la Conferinţă să apere interesele propriilor lor ţări, „poruncile lor naţionale", N. Titulescu, gîndind la „recompensa" meritată de Turcia, adică la satisfacerea revendicărilor ei legitime, a adăugat, tocmai pentru a sublinia ce consecinţe nefaste ar comporta ignorarea deziderateloi turceşti: „Dar să nu uităm că dacă o ţară care a făcut din respectul ordinei teritoriale actuale în Europa şi din mijloacele care o asigură fundamentul politicii ei externe, prezintă în anumite domenii cereri raţionale, dar care nu întîlnesc comprehensiunea ce caută, se va fi adus o mare lovitură încrederii ce există în sistemul de adaptare a legilor pe cale de consimţămînt mutual" [15].

Discursul lui Titulescu, prin eleganţa formei şi îndeosebi prin conţinutul de idei — edificator pentru politica externă ce România înţelegea s-o promoveze şi al cărei purtător de cuvînt se făcea distinsul nostru diplomat — s-a bucurat de un larg răsunet în ţară şi peste hotare. Ziarul „Izvestia", ocupîndu-se de cuvîntarea sa, scria: „Titulescu a confirmat deplina solidaritate a Înţelegerii Balcanice şi a felicitat Turcia în legătură cu respectarea de către ea a obligaţiilor internaţionale" [16]. Pe prima pagină unde se comenta Conferinţa de la Montreux, „Le Temps" publica în rezumat cuvîntarea lui Titulescu, concluzînd, la rîndu-i, că „domnul Titulescu proclamă solidaritatea ţări-

[13] *Actes...*, p. 23.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem.*
[16] „Izvestia", nr. 145 (6 002) din 23.VI.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor balcanice"[17]. Cotidianul grec „Messager d'Athènes" adăuga acestor comentarii, ca și celor aparținînd ziarului turc „Kurun" [18] încă o subliniere de o însemnătate vitală pentru țara noastră, pentru cauza menținerii păcii europene : România se pronunța categoric împotriva revizuirii tratatelor [19] și pe această linie ea conlucra activ cu ceilalți parteneri din Înțelegea Balcanică, Titulescu dovedindu-se cel mai fervent apărător al acestui principiu în organismul internațional menționat [20].

Ziarele românești înregistrau, în marea lor majoritate, cu vădită bucurie și mîndrie noua manifestare a politicii noastre externe, relevînd că interesele României au găsit în personalitatea lui N. Titulescu „o magistrală apărare", că ori de cîte ori s-au pus în discuție mari probleme de ordin internațional, România a știut să fie „. . . . și un campion în lupta pentru apărarea drepturilor micilor state", dacă acestea din urmă respectau, în politica lor externă, principiile izvorîte din dreptul internațional și din Pactul Societății Națiunilor [21]. Cuvintele „pline de înțelepciune și de prietenie" ale lui N. Titulescu din discursul său trebuiau să găsească un ecou favorabil în opinia publică internațională, întrucît ele semnificau nu numai „o convingătoare și caldă apărare a intereselor vitale românești în Marea Neagră", dar și „o înaltă expresiune a solidarității în jurul intereselor reciproce și a securității regionale" a țărilor făcînd parte din Înțelegea Balcanică [22].

Analiza proiectului de convenție prezentat de Marea Britanie dovedește că aceasta urmărea să stîrbească interesele statelor riverane ale Mării Negre, punea semn de egalitate între riverani și neriverani cînd era vorba de stabilirea regimului de trecere a vaselor de război în Marea Neagră, pe care englezii o considerau o „mare liberum", deschisă tuturor, fără nici un fel de „drepturi speciale" pentru riverani ; de asemenea, Anglia voia să statornicească un regim care ar fi supus Convenția Strîmtorilor singurelor decizii ale Societății Națiunilor.

Împotriva acestei din urmă preocupări britanice — reflectată de art. 23 al proiectului englez — s-au ridicat serioase obiecții, care au asociat în același front de împotrivire, înainte de toate, România, Uniunea Sovietică și Franța.

Preocupată de apărarea și promovarea consecventă a principiilor securității colective, delegația sovietică, condusă de Maxim Litvinov, a propus un amendament la art. 23 din proiectul englez, care prevedea că, în cazul unui război, asistența cerută de un stat căzut victimă agresiunii să poată fi acordată nu numai pe baza obligațiilor decurgînd din Pactul Societății Națiunilor, ci și a tratatelor de asistență mutuală [23].

[17] „Le Temps", nr. 27 321 din 24.VI.1936.
[18] Arh. M.A.E., 8_1, S_1, vol. XI, Legația de la Ankara, tel. 1 300/3.VI.1935.
[19] „Le Messager d'Athènes", nr. 4 304 din 22—23.VI.1936.
[20] *Idem*, nr. 4 405 din 24.VI.1936.
[21] „Zorile" din 25.VI.1936.
[22] „Viitorul" din 25.VI.1936.
[23] *Actes...*, p. 109 ; „Adevărul" din 11.VII.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vorbind, în şedinţa din 9 iulie, în sprijinul amendamentului prezentat şi explicînd detaliat sensul real al acestuia, M. Litvinov a subliniat că în redactarea „formulei înfăţişate, Uniunea Sovietică a ţinut seama „de toate observaţiile prezentate de delegaţii Franţei şi României" [24], şi că motivele care au determinat delegaţia sovietică să supună acest text dezbaterilor au fost deja discutate şi de reprezentanţii celor două state amintite [25].

P. Boncour, reprezentantul Franţei, s-a raliat la punctul de vedere sovietic, arătînd necesitatea imperioasă a admiterii lui [26]. El a adăugat că Parisul subordonează chiar semnarea Convenţiei de acceptarea acestui amendament şi, confirmînd sublinierile lui Litvinov referitoare la existenţa unei înţelegeri tripartite în legătură cu necesitatea completării art. 23 din proiectul britanic, a dezvăluit că U.R.S.S. a acţionat „nu numai ca urmare a unei inspiraţii personale, ci exprimînd sensul conversaţiilor şi al schimburilor de vederi pe care le-a avut aici la Conferinţă şi în alte locuri" [27].

O aprigă dispută purtată în jurul unei chestiuni de interes vital pentru România — întărirea eficacităţii pactelor regionale din care ea făcea parte şi a tratatelor de asistenţă mutuală aflate în vigoare — nu putea lăsa indiferentă delegaţia noastră. Prezenţa României s-a făcut din nou simţită atunci cînd, în sprijinul tezei afirmate de Litvinov şi susţinută convingător de Boncour, s-a ridicat N. Titulescu [28]. El a găsit un prilej în plus să reafirme o coordonată principală a politicii externe româneşti — respectarea angajamentelor asumate de România prin tratate bilaterale sau multilaterale, solidaritatea deplină a acesteia cu Franţa şi Turcia — tocmai pentru a reclama stabilitatea unui raport necesar şi firesc între Convenţia Strîmtorilor şi posibilitatea funcţionării normale a reţelei de alianţe existente în Europa. „Am venit în mijlocul dvs. ca să susţin noua redacţiune propusă de delegaţia sovietică şi să spun că în cazul special al României sînt motive deosebite ca această redacţiune să fie admisă" [29] — şi-a început Titulescu alocuţiunea. Mergînd pe firul acestei idei, el a judecat că dacă s-ar referi la textul prezentat de delegaţia britanică ar exclude orice asistenţă, datorată în virtutea unui pact regional şi ar trebui să se plaseze numai pe punctul de vedere al asistenţei ordonată de Societatea Naţiunilor, adică să se plaseze în faţa unui caz teoretic: „Căci dacă unanimitatea a jucat o dată în cazul războiului italo-etiopian, remarca Titulescu,

---

[24] *Actes...*, p. 109—110; „Izvestia" nr. 158 din 10.VII.1936.
[25] *Ibidem.*
[26] *Actes...*, p. 110; *Documents diplomatiques français (1932—1939)*, 2e Série (1936—1939), Paris, Imprimerie Nationale, 1964, doc. 348, p. 525. (În continuare: *Doc. dipl. fr.*).
[27] *Ibidem.*
[28] *Ibidem*, p. 112—113.
[29] *Ibidem*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu știu dacă va mai juca și a doua oară". El socotea că în cazul cînd Consiliul ar fi divizat asupra chestiunii de a ști cine este agresorul, România ar putea să se adreseze guvernului turc pentru a cere să-și respecte angajamentele sale internaționale. Titulescu s-a indignat contra faptului că delegația britanică, ignorînd principiul egalității în drepturi a națiunilor și acordurile regionale de alianță, dădea la o parte Pactul Balcanic și a adăugat că alături de Înțelegerea Balcanică, România are pacte de asistență mutuală înregistrtae la Societatea Națiunilor și un pact cu Franța [30] și ea nu ar putea să-și imagineze un singur moment că Turcia și-ar putea lua responsabilitatea de a vedea încetînd efectele acestui din urmă pact. Titulescu a sfîrșit prin a întreba pe reprezentanții Marii Britanii, după ce a declarat că nu ar putea concepe un viitor în care România să nu fie legată de Turcia: „În virtutea cărui drept împiedicați să joace la Montreux securitatea regională ce preconizați la Geneva" [30a].

Noua luare de poziție a lui Titulescu, o veritabilă filipică, mărturie elocventă a talentului său oratoric neîntrecut și a inteligenței sale scăpărătoare, a căzut ca „un trăsnet" în Adunarea de la Hôtel Palace, provocînd derută în rîndurile delegației britanice, care, pe loc, invocînd deocamdată „motive de curtoazie" față de diplomatul român, a făcut un prim pas de retragere de pe pozițiile inițiale. Sir Alexander Cadogan a negat că proiectul britanic excludea orice asistență care urma să fie acordată în virtutea Pactului Balcanic și a propus, fără a consulta opinia Downing Street-ului, adăugarea unei dispoziții speciale la art. 16 din proiect, motivînd că articolul menționat conținea clauza care risca să limiteze drepturile și obligațiile Turciei în virtutea pactelor semnate de ea [31]. Dacă ulterior Anglia a cedat, acceptînd amendamentul sovietic — ceea ce a grăbit încheierea cu succes a lucrărilor Conferinței — energica poziție adoptată de România, în memorabila ședință din 9 iulie, explică, firește, alături de alți factori, concesia britanică.

Mai mult ca oricînd, negocierile de la Montreux, trebuind să răspundă unor deziderate de importanță excepțională pentru securitatea europeană, ignorate de proiectul britanic, s-au găsit în centrul atenției opiniei publice internaționale. Ample comentarii însoțeau comunicatele, uneori destul de lapidare, venite din orașul care a dat denu-

---

[30] Un diplomat francez remarca în mod special atitudinea reprezentantului României, atunci cînd scria, de la Montreux, că „domnul Titulescu a pus cu cea mai mare vigoare accentul pe legăturile care unesc Franța și țara sa, pe care le-a calificat de mai multe ori ca alianțe și la care el nu înțelege să renunțe" (*Doc. dipl. fr.*, tom. 2, doc. 421, p. 648).

[30a] *Actes...*, p. 113.

[31] Acest „adaos" la articolul 16 prevedea dreptul de trecere prin strîmtori a vaselor de război pentru a acorda ajutor statului căzut victimă unei agresiuni, potrivit tratatului de ajutor reciproc, printre ai cărui participanți ar fi Turcia, cu condiția ca acest tratat să fi fost încheiat în limitele statutului Ligii Națiunilor (*Ibidem*, p. 113).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mire Convenţiei strîmtorilor din 1936. Precizăm cu legitimă mîndrie că nici una dintre intervenţiile care s-au produs în şedinţa din 9 iulie — şi reamintim că au luat cuvîntul M. Litvinov, P. Boncour, N. Politis, diplomaţi cu „loc rezervat" în analele diplomaţiei europene interbelice — n-a fost mai mult elogiată şi comentată decît cea a lui N. Titulescu. Elogii şi comentarii — nu atît pentru eleganţa verbului cu care Titulescu obişnuise de mult Geneva, cît mai ales pentru mesajul al cărui purtător să făcea intervenţia, mesajul sentimentelor de pace şi prietenie ale poporului român—apărute în „Pravda" sau „Izvestia", „l'Humanité" sau „Le Temps", „Times" sau „Daily Worker", ziare din Turcia sau din ţările scandinave, au făcut cunoscut lumii, prin ştirile primite de la Montreux, politica externă a României, componentele ei fundamentale.

Referindu-se tocmai la politica externă românească pe care o lega, evident, şi de atitudinea noastră la Montreux, parizianul „Le Temps", scria: „Domnul Titulescu personifică mai mult decît oricare alt om de stat român politica de fidelitate faţă de Mica Înţelegere, de Înţelegerea Balcanică şi de strînsă cooperare cu Franţa în cadrul Societăţii Naţiunilor. Graţie autorităţii sale şi prestigiului său personal, România a putut să joace în cursul acestor ultimi ani un rol important pe arena internaţională..." [32]. Acelaşi ziar, comentînd direct evenimentele de la Montreux, scriind despre amendamentul sovietic negociat cu P. Boncour şi Înţelegerea Balcanică, nu putea trece cu vederea poziţia lui Titulescu, care „cu vehemenţă" criticase, pentru motivele deja expuse, poziţia Marii Britanii. Ministrul de externe român a profitat de această intervenţie, sublinia mai departe „Le Temps", pentru a afirma „profundul său ataşament la acordurile ţării sale cu Înţelegerea Balcanică şi cu Franţa, ataşament pe care nici un text nu-l va atinge, nici direct, nici indirect" [33]. Într-un articol intitulat „Conferinţa strîmtorilor la un punct mort", organul central de presă al Partidului Comunist Francez, „l'Humanité", releva, în acelaşi timp, că la Conferinţa strîmtorilor, P. Boncour ca şi N. Titulescu au sprijinit „viguros" punctul de vedere sovietic şi că delegatul nostru a exprimat, totodată, fidelitatea României faţă de aliaţele sale.

Aprecieri pozitive la adresa atitudinii adoptată de România în problema strîmtorilor a formulat şi presa sovietică. „În mod hotărît s-a pronunţat pentru propunerea delegaţiei sovietice delegatul român Titulescu", arăta „Pravda", reţinînd, totodată, reproşul României faţă de opunerea Angliei la pactele regionale şi declaraţia reprezentantului guvernului Tătărăscu că ţara noastră nu va renunţa niciodată la sprijinul la care are dreptul şi speră să-l obţină de la Franţa [34].

---

[32] „Le Temps", nr. 27 341 din 14—15.VII.1936.
[33] *Idem*, nr. 27 348 din 11.VII.1936.
[34] „Pravda" nr. 189 (6 795) din 11.VII.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesante sînt, prin surprinderea exactă a sensului intervenției românești, și relatările ziarului sueduez „Svenska Dagbladet", care aducea la cunoștința cititorilor săi că România „nu poate să urmeze calea raționamentelor Angliei în această afacere și că stă alături de delegațiile franceză și rusă, care, precum se știe, se tem ca politica engleză să nu împiedice convențiile de asistență mutuală, ca tratatul franco-rus, alianța franco-română, precum și Pactul Balcanic, să-și aibă efectul lor rapid în regiunea Mării Negre, tocmai atunci cînd poate să fie mai mare necesitatea" [35]. Cotidianul din Stockholm nota mai departe, și nu fără temei, că argumentarea din propunerea sovietică era considerată de România deosebit de favorabilă, această țară avînd nevoie de asistența Franței sau a aliaților săi din Mica Înțelegere, tocmai pe calea strîmtorilor. Critica adusă acțiunii engleze de către Titulescu părea să fie întemeiată — se grăbea să adauge „Svenska Dagbladet" — întrucît ea se baza pe faptul că Anglia, în anul anterior, recunoscuse tratatul franco-rus ca fiind conform Pactului Societății Națiunilor și concomitent susținuse la Geneva principiul pactelor regionale și al tratatelor de asistență mutuală [36].

Opinii similare celor analizate mai sus împărtășeau în paginile lor și ziarele turcești, atunci cînd se refereau la acțiunile diplomației românești în cadrul Coferinței strîmtorilor. Într-un articol intitulat semnificativ „România pe scena europeană", ziarul „Tan" descifra exact motivul pentru care țara noastră a reacționat atît de prompt față de tema britanică: „Protestul vehement al domnului Titulescu... în contra tezei engleze la Conferința de la Montreux nu este altceva decît repercusiunea îngrijorării pe care o provoacă la București situația internațională. România spre a nu pierde garanțiile obținute pentru asigurarea integrității sale în urma acordurilor încheiate cu Franța, Mica Înțelegere și Antanta Balcanică și spre a fi un factor determinant în domeniul politicii externe a Europei, care intră într-o nouă fază de dezvoltare, face maximum de sforțări" [37].

„Energica și impresionanta intervenție" a lui Titulescu la Conferință *era comentată și de presa britanică. Potrivit informațiilor* furnizate de corespondentul său de la Montreux, „Times" declara că „un adevărat uragan s-a deslănțuit, cînd Titulescu a intervenit pentru a lămuri punctul de vedere britanic, întrebînd de ce Marea Britanie susține pactele de asistență mutuală la Geneva, însă se opune acestora, la Montreux" [38]. „Daily Express" și „Daily Herald" informau că dele-

---

[35] M.A.E., 8, S_1, vol. XII, Legația Regală a României de la Stockholm, tel. 706, 12.VII.1936.

[36] *Ibidem.*

[37] *Idem,* Legația României din Turcia, Istanbul, tel. 1363/17.VII.1936.

[38] Citat după: „L'Indépendance roumaine" din 12.VII.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gatul român a combătut teza engleză arătînd că erau în joc „interese sacre ale României" [39]. Sînt demne de reţinut şi aprecierile organului de presă al Partidului Comunist Englez, „Daily Worker" : „Reprezentanţii guvernului Baldwin, care timp de cîteva zile au fost principalii factori ai obstrucţiei la conferinţă, au fost nevoiţi să asculte o declaraţie foarte aspră (din partea lui N. Titulescu — n.ns.) cu privire la inconsecvenţa grosolană a politicii guvernului englez" [40].

Exprimînd atitudinea diferitelor grupări politice sau a anumitor guverne, presa europeană nu putea fi desigur unanimă în a aprecia pozitiv poziţia României ; făţiş sau într-o formă voalată, o parte a publicisticii italiene sau engleze n-a ezitat să atace pe N. Titulescu. Cele două exemple de mai jos sînt concludente în această privinţă.

Ziarul „L'avvenire d'Italia", de pildă, ocupîndu-se de aşa-zisele „puncte moarte" ale situaţiei internaţionale, nu s-a putut abţine, cum se comunica de la Roma, de „a-şi ieşi din fire", vorbind de activitatea lui N. Titulescu la Conferinţa strîmtorilor : „La Montreux — citim în acest cotidian — Marea Britanie s-a certat cu Rusia şi România, provocînd ameninţările lui Litvinov şi izbucnirile incomparabilului Titulescu" [41].

În termeni mai mult sau mai puţin eleganţi, atitudinea lui N. Titulescu de sprijinire a propunerilor sovietice şi franceze era blamată şi de unele ziare londoneze. „Times" nu-i putea ierta reprezentantului român că „ ...s-a dat pe faţă de partea Franţei şi a Sovietelor", iar „Evening Standard" îi dezaproba maniera de acţiune, atunci cînd scria că la Montreux delicateţea lui s-a preschimbat „în furie şi impertinenţă" [42]. Anglia nu-l va ierta, se pare, pentru punctul de vedere adoptat la Montreux [43]. Dosarul iminentei înlăturări a lui Titulescu mai includea deci încă o „piesă".

Dacă activitatea lui Titulescu la Montreux a întrunit atîtea aprecieri favorabile în opinia publică internaţională, este lesne de înţeles că ea a trebuit să bucure cu atît mai mult poporul român. Compatrioţii săi au folosit luările de poziţie în noua confruntare internaţională pentru a constata încă o dată, pe de o parte, devotamentul cu care Titulescu apăra interesele româneşti şi a solidariza astfel mai mult ţara

---

[39] Citat după „L'Indépendance roumaine" din 12.VII.1936.

[40] „Daily Worker" din 11.VII.1936.

[41] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, Legaţia de la Roma, tel. 307/13.VII.1936.

[42] Gh. Zaharia şi D. Tuţu, *Aspecte ale politicii externe a României în anii 1933—1936*, în „Analele Institutului de istorie a partidului", nr. 5/1965, p. 134.

[43] La cîteva zile după discursul pronunţat de Titulescu, presa sovietică făcea cunoscut că unele cercuri engleze şi-au exprimat nemulţumirea faţă de manifestarea diplomatului nostru la Montreux („Pravda" din 11.VII.1936). Referindu-se la cauzele externe care au contribuit la înlăturarea lui Titulescu, un ziar turc menţiona „atacul împotriva Angliei într-o şedinţă a Conferinţei de la Montreux" (Arh. St. Bucureşti, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, Informaţii, dosar 474, f. 17).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu cel care-i reprezenta și asigura credincios linia politică peste hotare ; pentru a demonstra, pe de altă parte, că România a rămas fidelă politicii sale tradiționale, antirevizioniste, de apărare a independenței naționale și a integrității teritoriale, de menținere a legăturilor de alianță cu toate statele interesate în promovarea păcii și a colaborării internaționale.

Presa românească, de coloratură politică foarte pestriță, abundă în aprecieri care se referă la modul în care N. Titulescu „a apărat cu strălucire și folos interesele vitale ale României [44], punînd în valoare „toată gama bogată a talentului său diplomatic pentru a susține punctul de vedere românesc... în fața Conferinței strîmtorilor de la Montreux" [45]. O deosebită „vigilență, perspicacitate și promptitudine" a dovedit diplomatul nostru cînd a replicat delegației engleze, mai ales că problema ridicată de Titulescu, cum remarca atît de îndreptățit ziarul „Lupta", „punea în joc însăși securitatea României și funcționarea normală a întregului sistem de alianțe, făurit cu o genială prevedere de domnul ministru al afacerilor străine într-o acțiune neobosită și migăloasă" [46]. Arătînd că politica externă a României era o politică de apărare a frontierelor, iar „restul derivă din acest scop suprem" — prin „restul" înțelegîndu-se „menținerea alianței franceze, crearea și dezvoltarea Micii Înțelegeri, fidelitatea față de Înțelegerea Balcanică, alianța militară cu Polonia, prietenia cu Rusia" — un cotidian bucureștean de limbă franceză găsea în poziția reprezentantului țării noastre la Montreux un argument în plus pentru a demonstra că politica românească pe plan internațional „nu s-a dezmințit sau contrazis" [47].

Lupta plenipotențiarilor români pentru respectarea principiului egalității de tratament a tuturor națiunilor, mari și mici, pentru punerea „pe picior de egalitate" a tuturor acțiunilor „ce Pactul are în vedere" — aluzie la discuțiile pe marginea articolului 23 din proiectul britanic — nu scăpa atenției presei : dacă Conferința de la Montreux a avut, în primul rînd, drept scop să asigure libertatea de navigație prin strîmtori, „nu se poate spune — scria „Dreptatea", relevînd tocmai eforturile României în acest sens — că ea n-a fost, în același timp, un prilej de afirmare a egalității statelor, în cadrul statutelor în vigoare astăzi" [48].

Contribuția delegației noastre la Montreux — avem în vedere, în cazul de față, mai ales intervenția lui Titulescu pe marginea unor stipulații ale proiectului britanic — era scoasă în evidență de ceilalți participanți români la tratative, care, desigur, cunoșteau bine atmosfera de la Conferință : „Trebuie să constatăm cu satisfacție și mîndrie — se spunea într-un raport al delegației la Conferință — că intervenția

[44] „Lupta" din 12.VII.1936.
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem.*
[47] „L'Indépendance roumaine" din 14.VII.1936.
[48] „Dreptatea" din 12.VII.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

energică şi categorică a Excelenţei Voastre făcută în momentul plecării la Bucureşti a fost hotăritoare în această chestiune (este vorba de discuţiile referitoare la art. 23 din proiectul britanic — n.ns.). De unde pînă atunci nu voia să facă nici o concesie, cu toate intervenţiile lui Litvinov şi P. Boncour, ea (delegaţia engleză — n.ns.) a declarat imediat după intervenţia Excelenţei Voastre că înţelege să studieze şi problema pactelor de asistenţă mutuală" [49]. Un prim pas al delegaţiei britanice spre concesii — cum rezultă clar din cele relatate mai sus — era deci făcut şi contribuţia românească în această privinţă rămîne un fapt incontestabil, care, conjugat cu alţi factori ai realităţii internaţionale, a determinat Marea Britanie să părăsească, peste puţin timp, rigiditatea poziţiei de care se crampona serios iniţial. Anglia şi-a schimbat poziţia, admiţînd revendicările prezentate de U.R.S.S., Franţa şi România, ca rezultat al acţiunilor diplomatice desfăşurate de aceste trei state, al presiunii opiniei publice engleze asupra cercurilor conducătoare, a victoriei punctului de vedere al Foreign Office-ului asupra Amiralităţii britanice; atitudinea oficialităţilor de la Londra a fost influenţată, într-o însemnată măsură, şi de semnarea acordului austro-german din 11 iulie 1936 ca şi de politica mediteraniană a Italiei. Succesul acţiunilor diplomatice ale României, Franţei şi Uniunii Sovietice şi-a găsit întruchiparea în art. 19 al Convenţiei de la Montreux.

*

O chestiune importantă care a intrat în preocupările Conferinţei de la Montreaux a fost problema Comisiei Internaţionale a Strîmtorilor. Această Comisie fusese instituită conform stipulaţiilor Tratatului de la Lausanne şi a funcţionat pe teritoriul Turciei între anii 1924—1936, avînd sediul la Istanbul. Alături de demilitarizarea strimtorilor, această creaţie a Convenţiei din 1923 a fost greu suportată de către Republica Turcia. Activitatea Comisiei Strimtorilor ar merita o tratare specială şi nu intenţionăm să facem acest lucru în studiul de faţă. Ne mărginim doar să subliniem că această instituţie — pusă sub preşedinţia unui reprezentant turc şi alcătuită din delegaţi ai tuturor statelor semnatare ale Convenţiei din 1923, cu excepţia U.R.S.S. şi a Iugoslaviei — a avut o existenţă lipsită de importanţa ce i se atribuise iniţial, devenind în cele din urmă un simplu organism statistic [50]. Privită de Turcia ca o posibilitate de imixtiune a marilor puteri în treburile ei interne, aflată în continuă luptă cu autorităţile turceşti [51], Comisia Strîmtorilor a urmărit aplicarea dispoziţiilor relative la deplina libertate a navigaţiei

[49] Aceste constatări erau făcute de C. Contescu şi V. Pella în raportul final consacrat Conferinţei strîmtorilor; vezi M.A.E. 8, S_1, vol. XII, 1936, *Darea de seamă...*, p. 19—20.

[50] *Ibidem*, p. 30.

[51] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comerciale prin strîmtori şi a vegheat la respectarea stipulaţiilor privitoare la trecerea bastimentelor de război şi a aeronavelor militare. Ea a făcut sforţări pentru înlăturarea dificultăţilor întîmpinate de navele de comerţ la trecerea prin strîmtori, pentru evitarea accidentelor, care nu constituiau raritaţi, din cauza ceţii sau a viscolului, în general pentru îmbunătăţirea condiţiilor de navigaţie, preconizînd instalarea de radiofaruri la intrarea în Bosfor, instalarea de vapoare-far, geamanduri etc. Alături de această preocupare, Comisia Strîmtorilor a insistat în permanenţă, după cum vom vedea în continuare, în vederea reducerii sau a înlăturării complete a taxelor de navigaţie pentru vasele aflate în tranzit, după ce se obţinuse, de la 1 iulie 1932, ca urmare a demersurilor sale repetate, reducerea taxei percepute de Serviciul de Salvare [52].

Delegată în Comisia Strîmtorilor, România a dovedit — stau mărturie rapoartele diplomatice ale reprezentanţilor ei la Istanbul — un interes deosebit pentru respectarea principiilor libertăţii de trecere şi pentru crearea celor mai bune condiţiuni de navigaţie prin Bosfor şi Dardanele.

Turcia dorea să se debaraseze de Comisia Strîmtorilor, dar aştepta momentul prielnic.

Încă în 1932, cînd s-a pus problema intrării Turciei în Societatea Naţiunilor, legaţia română de la Londra, bazată pe diferite surse, informa guvernul Vaida-Voievod că Republica Turcia ar intenţiona, după ocuparea locului la Geneva, să ceară suprimarea Comisiei Strîmtorilor [53]. Întemeindu-se pe aceste informaţii, oficialităţile de la Bucureşti cereau trimişilor de la Atena, Geneva şi Ankara să se pronunţe asupra veridicităţii acestei ştiri, cercetînd dacă într-adevăr Turcia era hotărîtă să ridice chestiunea strîmtorilor şi dacă avea un plan pentru înlocuirea regimului existent.

Răspunsurile primite nu confirmau ştirile parvenite de la Londra. Ambasadorul român la Atena gîndea că Turcia, abia intrată în Liga Naţiunilor, nu ar face o asemenea „greşeală politică". Referitor la poziţia guvernului grec, despre care în informaţiile primite din capitala *Marii Britanii so spunea că ar fi fost deja cîştigată, împreună cu Germania* şi Italia, în favoarea abolirii regimului din 1923, ambasadorul Langa-Răşcanu comunica că în nici un caz Atena n-ar putea sprijini Turcia [55]. La Ankara au circulat două versiuni : una că Turcia ar condiţiona intrarea în Societatea Naţiunilor de desfiinţarea Comisiei Strîmtorilor şi alta că imediat după admiterea ei în Ligă, guvernul turc va

---

[52] Arh. M.A.E., S$_1$, vol. VIII (1933), Istanbul, Delegaţia României în Comisia Strimtorilor, tel. 823/2.II.1933 şi 843/24.III.1933.

[53] *Idem*, vol. VII (1932), Legaţia de la Londra, tel. 1351/29.VI.1932.

[54] *Idem*, M.A.E, către Legaţiile de la Atena, Geneva şi Ankara, tel. 36017/7.VII.1932.

[55] *Idem*. Legaţia de la Atena, tel. 1740/9.VII.1932.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cere înlăturarea acestei Comisii [56]. În rîndul cercurilor oficiale din capitala Republicii, ambele versiuni au produs „mirare", ele fiind considerate ca provenind dintr-o sursă „puţin binevoitoare" Turciei şi necorespunzînd intenţiilor acesteia [57]. Neexcluzînd totuşi posibilitatea ca Turcia să ceară desfiinţarea Comisiei după primirea ei în Ligă, ambasadorul român de la Ankara aprecia realist situaţia cînd scria: „Cunoscînd eforturile făcute de Turcia pentru a scăpa de orice influenţă şi amestec străin, precum şi faptul că această Comisie a strîmtorilor este considerată ca aducînd o ştirbire a suveranităţii turce, ni se pare foarte probabil ca la momentul oportun Turcia să ceară desfiinţarea Comisiei Strîmtorilor" [58]. Discuţiile purtate la Geneva de reprezentantul român, Antoniade, atît cu delegatul turc, cu diplomatul grec N. Politis, cît şi cu diferiţi membri ai Secretariatului General al Societăţii Naţiunilor, întăreau cele relatate în corespondenţele primite din Grecia şi de la Ankara [59].

Nici în cursul anilor următori, întrucît voia să rezolve principala chestiune — remilitarizarea strîmtorilor — Turcia nu a ridicat problema desfiinţării Comisiei de la Istanbul. Despre această chestiune nu se vorbea nici în nota turcă din 10 aprilie 1936. Anglia, ca principal stat interesat, a primit favorabil nota turcă, dar nu gîndea că guvernul Turciei urmăreşte să desfiinţeze Comisia, ci era informată că ea îşi va continua lucrările, însă pe alte baze [60]. Turcia arăta că voia să scape de prezenţa ei şi de aceea nu a găsit necesar cel puţin să înştiinţeze Comisia Strîmtorilor în legătură cu nota din 10 aprilie 1936 [61]. Din această cauză, toţi membrii Comisiei şi-au exprimat nemulţumirea faţă de această atitudine a cercurilor conducătoare turce pe care totuşi ei o înţelegeau din momentul în care un delegat a afirmat că Republica kemalistă a considerat întotdeauna Comisia Strîmtorilor ca un „coşmar" [62].

Precum s-a văzut, proiectul turc păstra tăcere asupra acestei chestiuni, dorind deci ca această ştirbire a independenţei şi suveranităţii turceşti să dispară. Şeful delegaţiei turce la Montreux, Rüstü Aras, spunea în plenul Conferinţei că existenţa acestei Comisii constituia o „jenă morală" pentru Turcia şi „restringea responsabilitatea sa" [63]. Dacă astfel vedea lucrurile Turcia, Anglia, în schimb, nu a renunţat de la început la ideea menţinerii Comisiei şi lordul Stanhope, chiar în şedinţa

---

[56] Arh. M.A.E., 8, S_1, Legaţia de la Ankara, tel. 1078/9.VII.1932.
[57] *Idem*, tel. 1085/10.VII.1932.
[58] *Ibidem*.
[59] *Idem*, Legaţia de la Geneva, tel. 428/8.VII.1932.
[60] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. X, 1936, Delegaţia României în Comisia Strîmtorilor, Istanbul, tel. 1112/15.IV.1936.
[61] *Ibidem*.
[62] *Idem*, tel. 1119/28.IV.1936.
[63] *Actes...*, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 23 iunie — ocupîndu-se de principiile generale ale proiectului turc — a cerut să nu se abandoneze ideea unui organ internațional [64]. Ea apare și în proiectul britanic (art. 21) [65] și Anglia a reclamat cu insistență, cu prilejul discuțiilor, păstrarea ei [66], fiind susținută, pe această linie, de către delegația franceză [67].

Printre țările care au sprijinit fără reticențe cererea turcă s-a numărat și România [68], care a apreciat cum se cuvine această cerere [69]. Această atitudine prietenoasă a produs „o impresie excelentă", a atras sincere mulțumiri din partea Turciei, întrucît adeziunea României era cea dintîi care se producea [70], cum menționa și Aras [71]. Poziția pe care s-a situat România în această chestiune importantă nu poate fi înțeleasă suficient dacă nu o legăm de interviul dat de N. Titulescu ziarului francez „Le Temps", la 29 iulie 1936 [72]. O telegramă din Montreaux, purtînd semnătura lui N. Titulescu, dădea unele explicații în legătură cu sensul interviului, arătînd că „după cum am expus la București (deci Titulescu discutase în prealabil chestiunea, probabil în zilele de după 9 iulie, cînd s-a aflat în țară — n.ns.), noul regim al strîmtorilor atrage după sine" și alte consecințe [73], așa cum a arătat, de altfel, Titulescu și la Geneva, în prezența lui Eden și P. Boncour [74]. În aceeași corespondență diplomatică din Montreux, el relata că a expus, în interviul acordat cotidianului parizian, „teza românească în chestiunea Dunării" așa cum au conceput-o înaintașii noștri, arătînd regimul de capitulațiuni la care România este supusă" [75]. Din textul interviului rezulta—după însăși aprecierea lui Titulescu—că „în cazul nostru nu este vorba de o revizuire, întrucît conform art. 7 din statutul Dunării din 1921, prin voința Angliei, Franței, Italiei și României, C.E.D.-ul poate fi suprimată" [76]. Conștient că „intrăm într-o luptă lungă și grea", dar totodată „inevitabilă și dreaptă", șeful delegației române la Conferința făcea apel la concursul guvernului ca în momentul cînd se vor formula critici la adresa tezei românești, la care în mod firesc se aștepta,

[64] *Actes...*, p. 33.

[65] *Ibidem*, p. 295.

[66] *Ibidem*, p. 106. Două motive invoca Marea Britanie pentru menționarea Comisiei: 1) Suprimarea unei comisii ar putea avea consecințe periculoase pentru alte Comisii Internaționale și 2) un motiv de ordin administrativ: complicarea regulilor relative la trecerea strîmtorilor ce urmau să fie introduse de noua Convenție făcea mai necesară decît înainte existența unei Comisii a Strîmtorilor.

[67] *Ibidem*, p. 106.

[68] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 30.

[69] *Actes...*, p. 105. Vezi și M. Blondel, *La Conférence de Montreux et le nouveau régime des Détroits*, Paris, 1938, p. 17.

[70] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 30.

[71] *Actes...*, p. 106.

[72] „Le Temps" din 29.VII.1936.

[73] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, Titulescu din Montreux, tel. 199/29.VII.1936.

[74] Idem, *Dare de seamă...*, p. 30.

[75] *Idem*, Titulescu de la Montreux, tel. 199/29.VII.1936.

[76] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Editura Științifică, 1967, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„străinătatea să ştie că România nu face decît un singur suflet" [77]. În interviul lui Titulescu, cererea României era privită ca o necesitate [78]. După descrierea tuturor prerogativelor care se exercitau pe teritoriul unei ţări suverane, Titulescu, intrînd pe portiţa paralelismului discret făcut deja la Montreux de către Conţescu şi a discuţiilor sale la Geneva şi Bucureşti, a făcut legătura între poziţia adoptată de România în ceea ce priveşte suprimarea Comisiei Strîmtorilor şi noua acţiune diplomatică română [79]. Ca şi la Montreux şi Geneva, N. Titulescu, vorbind de soluţionarea acestei importante probleme, preciza că „românii fac o dogmă din egalitatea în drept şi demnitate" [80]. Cum era şi de aşteptat, noua iniţiativă a ministrului nostru de externe a atras aprecierile cele mai elogioase ale presei române [81], dovadă a ralierii totale a opiniei publice la iniţiativa patriotică a lui N. Titulescu.

Această scurtă incursiune în problema Dunării întreprinsă mai sus atestă existenţa unei posibilităţi în plus de „întîlnire" a României şi Turciei pe calea unor acţiuni convergente, de sprijin reciproc, în vederea satisfacerii acestor doleanţe de interes naţional [82].

În problema Comisiei Strîmtorilor, punctul de vedere turc, susţinut de către România, a ieşit pînă la urmă victorios. Noul statut al Bosforului şi Dardanelelor a trecut asupra guvernului turc toate sarcinile desfiinţatei Comisii, atît faţă de Societatea Naţiunilor, cît şi faţă de statele contractante, cărora li se va procura anual un raport conţinînd toate datele necesare asupra bastimentelor militare şi a navelor comerciale trecute prin strîmtori (art. 24). La 14 august 1936, Comisia îşi încheia activitatea [83]. Ultimele şedinţe au avut drept scop rezolvarea problemelor referitoare la lichidarea fondurilor, stabilirea destinaţiei acestora şi predarea arhivelor la Societatea Naţiunilor [84].

Dacă cercetăm problematica vastă a Montreux-ului, nu putem exclude din tratare o chestiune care a preocupat marea majoritate a delegaţiilor şi care a provocat numeroase discuţii: chestiunea taxelor. În Convenţia de la Lausanne, taxele admisibile de perceput erau numai cele justificate de un serviciu efectiv, precum pilotaj, faruri, remorcaj etc. Interpretînd această dispoziţie a Convenţiei în sensul

---

[77] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 13.

[78] Arh. St. Bucureşti, Fond. Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Externă, dosar 814, f. 29—36.

[79] M. Titulescu, *Discursuri*, p. 547.

[80] *Ibidem*.

[81] Arh. St. Bucureşti, Fond. Min. Prop. Naţ. (Presa externă), dosar 814, f. 16—18, 19—21, 22—23.

[82] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XI, Legaţia de la Ankara, tel. 1049/2.VI.1936.

[83] *Idem*, vol. XII, Delegaţia României în Comisia Strîmtorilor, Istanbul, tel. 1153/6.VIII.1936 şi 1154/8.VIII.1936.

[84] *Idem*, Legaţia de la Ankara, tel. 1457/1.VIII.1936; M.A.E., către N. Titulescu, la Cap Martin, tel. 44712/22.VIII.1936; Delegaţia României în Comisia Strîmtorilor, Istanbul, tel. 1153/6.VII.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

larg al accepţiei ei, turcii au introdus controlul sanitar chiar în cazul cînd acesta nu era necesar [85].

În numeroase rapoarte adresate anual Societăţii Naţiunilor, de către Comisia Strîmtorilor, în demersurile speciale făcute de aceasta din urmă sau de diferite guverne ale ţărilor interesate, pe lîngă Turcia, se aprecia că vizita sanitară impusă vaselor care traversau strîmtorile „în tranzit" şi taxele sanitare care se percepeau ca fiind necorespunzătoare unor servicii directe şi reale, ilegale, în absolută contradicţie cu dispoziţiile Convenţiei din 1923 [86]. Numeroase intervenţii pentru reducerea sau suprimarea acestor taxe percepute de la navele aflate în tranzit ca şi protestele împotriva încălcării Convenţiei Strîmtorilor, făcute pe lîngă guvernul turc, sub semnătura Comisiei, au rămas fără rezultat [87], deşi promisiunile nu au lipsit niciodată [88]. Autorităţile turceşti arătau că atribuţiile Comisiei Strîmtorilor, fixate prin regulamentul din 1925, nu prevedeau dreptul ei de a se amesteca în stabilirea taxelor asupra navigaţiei, chestiune considerată ca fiind de competenţa exclusivă a guvernului turc [89]. În ciuda demersurilor, nu puţine la număr, făcute pe parcursul mai multor ani, taxa sanitară a continuat totuşi să fie percepută şi, în virtutea acestui considerent, delegaţia turcă la Montreux a insistat ca ea să fie consacrată prin noua Convenţie.

Cu un asemenea punct de vedere nu puteau fi de acord multe ţări riverane, între care România şi Bulgaria, ca şi alte state ca Anglia sau Grecia, care făcea un trafic intens prin strîmtori şi aveau deci interesul ca taxele să nu îngreuneze posibilităţile de intensificare a acestuia. În Comisia Strîmtorilor, România, alături de celelalte state reprezentate în acest organism de la Istanbul, a depus eforturi — e adevărat neîncununate de succes — pentru crearea celor mai bune condiţiuni de navigaţie, şi prin înlăturarea acestor taxe. În februarie 1933, reprezentantul nostru în Comisia Strîmtorilor, V. Anastasiu, sugera chiar Bucureştiului un demers la Ankara, aşa cum făcuse Anglia, pentru ca să se obţină dacă nu abolirea completă a taxelor sanitare pentru vasele în tranzit, cel puţin reducerea sau achitarea lor o singură dată, fie la intrarea în Dardanele, fie la întoarcerea vaselor din Marea Neagră, la intrarea în Bosfor. El conchidea că numai demersuri stăruitoare şi repetate ale tuturor puterilor semnatare ale Tratatului de la Lausanne ar putea convinge guvernul turc

---

[85] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 8.

[86] *Idem*, vol. VIII (1933), Delegaţia României în Comisia Strîmtorilor, tel. 528/2.II.1933; tel. 828/24.III.1933.

[87] *Idem*, tel. 828/24.III.1933 şi 849/28.III.1933.

[88] S-a promis, de pildă, că de la vasele tranzitînd Strîmtorile nu se vor mai percepe taxe sanitare decît odată şi că aceste taxe sanitare unice vor fi reduse simţitor (*Idem*, tel. 849/22.II.1933).

[89] *Idem*, tel. 823/2.II.1933; tel. 824/14.II.1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să se conformeze dispoziţiilor din acest tratat, referitoare la respectarea intereselor navigaţiei internaţionale a Strîmtorilor [90].

În cercurile diplomatice de la Ankara se afirma, în preajma Conferinţei de la Montreux, că Anglia va cere înlăturarea taxelor foarte mari percepute de Turcia pentru faruri, control sanitar şi salvare şi că Grecia ar putea ridica aceleaşi pretenţii. Turcia nu părea însă dispusă să ia în consideraţie o reducere a taxelor, date fiind marile cîştiguri ce le obţinea de pe urma lor (încasări anuale de 2 milioane lire turceşti) [91].

Dacă problema taxelor a preocupat numeroase ţări cu mulţi ani înainte de Conferinţa Strîmtorilor, se înţelege că fiecare dintre ele va folosi Montreux-ul, fie pentru a le consacra *de jure* în Convenţie — e cazul Turciei — fie pentru a scăpa de ele — e cazul celorlalte ţări. Trebuie precizat că majoritatea delegaţiilor au refuzat să satisfacă dorinţa Turciei, întemeindu-se pe normele dreptului internaţional, care nu prevedeau perceperea unor astfel de taxe [92].

La intervenţiile reprezentanţilor Angliei, Bulgariei şi Greciei, s-a asociat şi România, prin luările de poziţie ale lui C. Conţescu, V. Pella şi C. Mihalopol. Aceştia au arătat că taxa sanitară impusă unui vas aflat în trecere şi fără cazuri de boală la bord poate crea dificultăţi navigaţiei, mai ales că ea se adăuga altor taxe destul de mari şi numeroase : pilotaj, remorcaj, salvare, Camera de Comerţ etc. după cum vizita sanitară putea determina întîrzieri apreciabile navelor aflate în cursă [93]. Contînd pe spiritul amical al Turciei şi pe revizuirea punctului său de vedere, C. Conţescu s-a referit special la multiplele taxe pe care le plăteau navele româneşti, la cheltuielile mari ce rezultau pentru statul nostru din aceste plăţi şi care se repercutau asupra situaţiei economice a ţării şi făceau mai dificilă concurenţa mărfurilor naţionale cu cele străine [94]. Tot pentru a apăra interesele lor naţionale, delegaţii români au făcut, de asemenea, rezerve asupra necesităţii perceperii taxei pentru pilotaj şi faruri [95]. Relativ la drepturile de far, ei au specificat că România are un serviciu de faruri şi radiofaruri, care au costat nu puţini bani, şi cu toate acestea ea nu percepe nici o taxă. Guvernul român nu punea taxe decît în cazul

---

[90] *Idem*, Delegaţia României în Comisia Strîmtorilor, (*Ibidem*, tel. 828/11.II.1933).

[91] *Idem*, vol. XI, Legaţia de la Ankara, tel. 1137/12.VI.1936.

[92] Pentru argumentele folosite de diverse delegaţii, vezi *Actes...*, p. 38—40, 192, 223—225 ; G. Warsamy, *op. cit.*, p. 93—94 ; M. Blondel, *op. cit.*, p. 15.

[93] *Actes...*, p. 39—40, 193.

[94] Dacă proiectul (turc, n.ns.) este adoptat astfel — atrăgea atenţia ministrul român — navigaţia se va găsi grevată de drepturi de natură să determine pe anumiţi armatori şi statele care posedă o marină comercială să limiteze numărul trecerilor sau să ia pentru scurgerea mărfurilor lor alte dispoziţii oneroase pentru România ce nu are altă ieşire decît Marea Neagră (*Ibidem*).

[95] *Ibidem*, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd îi era imposibil să găsească în bugetul său normal sumele indispensabile pentru a asigura progresele tehnice ale navigației [96]. În legătură cu pilotajul și remorcajul, delegații români erau de părere că acestea — în perioada amenințării de război — trebuie să devină obligatorii (să fie plătite) nu din momentul în care măsurile de apărare sînt luate de către Turcia, ca rezultat al acestei amenințări, ci începînd din momentul în care Societatea Națiunilor sau organismul prevăzut în Convenție va fi recunoscut existența amenințării de război [97]. Delegația britanică, a cărei intransigență a ajuns pînă la a propune trimiterea chestiunii înaintea Curții Permanente de Justiție Internațională de la Haga [98], a propus, în noul proiect de convenție prezentat de ea, să se recunoască principiul taxei sanitare, în schimbul reducerii ei la jumătate [99] (prin faptul că în loc să fie percepută la ambele treceri va fi percepută numai la una) și al consolidării definitive a numărului și a cuantumului unora dintre taxe ce se percepeau atunci (taxe pentru faruri, geamanduri și o taxă de salvare), astfel încît ele să nu mai poată fi sporite pînă la o eventuală revenire a Convenției [100]. Abia la 15 iulie 1936, la mai bine de o săptămînă după Anglia [101], România ridica rezerva în ceea ce privește caracterul obligatoriu al taxei sanitare [102], după ce obținuse alte reduceri de taxe: taxa dublă prevăzută pentru vasele care ar fi întîrziat mai mult de 60 zile, a fost impusă numai acelora care ar fi întîrziat mai mult de 6 luni, justificîndu-se aceasta prin penuria de export de pe Dunăre [103] și prin necesitatea de a nu paraliza activitatea șantierelor noastre navale sub

---

[96] *Actes...*, p. 225.

[97] *Ibidem*, p. 260—262.

[98] *Ibidem*, p. 226. O astfel de soluție era în vederile Angliei încă din 1933. Reprezentantul englez în Comisia Strîmtorilor declara delegatului român că Marea Britanie — în cazul în care demersurile sale pe lîngă guvernul turc în problema taxelor sanitare nu va avea ciștig de cauză — va aduce litigiul în fața Consiliului Ligii Națiunilor sau a Curții de la Haga (Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. VIII, Istanbul, tel. 828/11.II.1933).

[99] *Actes...*, p. 63.

[100] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 8—9; *Actes...*, p. 222.

[101] *Actes...*, p. 65.

[102] *Actes...*, p. 132.

[103] *Ibidem*, p. 259. Conform prevederilor proiectului britanic, taxele se aplicau unei îndoite treceri a strîmtorilor (adică unei treceri din Marea Egee în Marea Neagră și drumului de întoarcere spre Marea Egee și invers); totuși dacă un vas de comerț străbătea din nou strîmtorile cu scopul de a se înapoia în Marea Egee sau Marea Neagră, după caz, mai mult de 60 zile după intrarea în strîmtori, pentru călătoria la dus, vasul, fără deosebire de pavilion, va putea fi supus pentru a doua oară plății acestei taxe (*Ibidem*, p. 269). Intervenția energică și documentată a președintelui Comitetului tehnic, C. Contescu, a convins delegația turcă să admită termenul de 6 luni în loc de 60 zile, dată fiind necesitatea rămînerii, pentru un timp mai îndelungat, a vaselor străine în porturile Mării Negre în vederea unei reparații în șantierele navale ale riveranilor sau pentru încărcarea mărfurilor (*Ibidem*, p. 259).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

povara unei taxe de întîrziere a reparaţiunilor; taxa de o livră otomană, achitată pentru întreţinerea quarzilor sanitari a fost suprimată; taxele percepute de Camerele de Comerţ au fost, de asemenea, înlăturate; s-a renunţat la plata remorcajului şi a pilotajului, cel din urmă devenind obligatoriu — dar tot neremunerat — doar în cazul cînd Turcia s-ar socoti ameninţată de o primejdie de război [104]. C. Mihalopol, expertul României de la Serviciul Porturi, care procurase numeroase date necesare pentru discutarea competentă, cu exemple concrete, a acestei chestiuni, a declarat, ca specialist în materie şi ca membru al delegaţiei române, că rezultatele obţinute sînt satisfăcătoare, ele reprezentînd pentru viitor o situaţie mult mai avantajoasă decît cea din trecut [105]. Prin aceasta România îşi vedea satisfăcută încă o însemnată revendicare din programul cu care delegaţia ei venise la Montreux.

O altă problemă în care România era direct interesată şi în care a reuşit să obţină un cîştig de cauză, concretizat în art. 12 al Convenţiei de la Montreux, a fost problema submarinelor.

Nici proiectul turc, nici cel prezentat ulterior de delegaţia britanică nu prevedeau dreptul pentru riveranii Mării Negre de a construi în şantierele străine sau de a cumpăra de la alte state şi a trece prin strîmtori submarinele de care aveau nevoie, avînd în vedere, aşa cum sublinia contraamiralul Roşca, că „submarinele sînt extrem de eficace pentru apărarea coastelor şi a intereselor maritime vitale" [106]. O asemenea situaţie nu putea fi îngăduită de către România şi dezbaterile pe marginea art. 9 al proiectului britanic a prilejuit o nouă intervenţie românească [107]. Delegaţii români au revenit de mai multe ori asupra acestei cereri [108], reclamînd de fiecare dată nu numai dreptul de a achiziţiona submarine oriunde, întrucît România nu avea şantiere de construcţie şi ar fi fost pusă în situaţia de a nu se înarma, pentru apărarea coastelor maritime, ci şi pe acela de a le trimite prin strîmtori, pentru reparaţii, recondiţionare etc. Delegaţia turcă a refuzat multă vreme să satisfacă aceste cereri, atît pentru motivul că interzicea din principiu

---

[104] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 9.

[105] *Ibidem.*

[106] *Actes...*, p. 281.

[107] „România nu are posibilitatea pentru moment şi poate pentru mult timp de a construi la ea acasă submarine. Ea este, în consecinţă, obligată de a şi le procura din altă parte. Acesta este un drept care nu va putea fi contestat" — spunea Contescu în intervenţia sa şi continua apoi: „...întocmai ca şi celelalte state, şi ea are dreptul să se înarmeze. Dacă România nu ar avea posibilitate ca submarinele comandate în străinătate să ajungă acasă, dacă ea nu ar avea posibilitatea, dat fiind că nu are şantiere nici pentru construcţie, nici pentru reparaţie, de a face să iasă submarinele pe care le-a cumpărat, ea se va găsi într-un raport de inferioritate faţă de alţi riverani la Marea Neagră" (*Actes...*, p. 70).

[108] *Ibidem*, p. 202, 281—282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intrarea submarinelor străine în Marea Neagră, cît și din considerentul că nu ar fi vrut să acorde același drept și Bulgariei [109]. Însă punctul de vedere românesc era cu evidență just și participanții la Conferință nu au putut să nu sesizeze și să recunoască acest lucru în discursurile lor. Întrucît chestiunea interesa direct și Uniunea Sovietică, M. Litvinov a susținut propunerile românești, găsind că următoarea formulă, pe care o propunea să fie înscrisă în Convenție, ar putea să garanteze drepturile riveranilor: „Puterile Mării Negre au dreptul de a dobîndi submarine în afara Mării Negre și a le aduce în porturile lor" [110]. La poziția plină de înțelegere a Marii Britanii [111] și a Franței [112], în această chestiune, s-a alăturat și delegatul Japoniei, Sato [113]. În fața acestui front larg de sprijin a revendicărilor românești, R. Aras a cedat, consimțind ca un nou articol să fie inserat în Convenție; el prevedea — tranșînd astfel o chestiune foarte importantă pentru marina României — că statele riverane, prin excepție la interdicția generală, aveau dreptul de a trece prin strîmtori submarinele construite sau cumpărate în afara Mării Negre cu condiția de a aviza în timp util Turcia. De asemenea, submarinele riveranilor vor putea străbate strîmtorile pentru a se duce în porturile străine în vederea reparațiilor, sub condiția ca lămuriri să fie date Turciei din vreme în această privință. În ambele cazuri, submarinele vor trebui să navigheze în timpul zilei și la suprafață și să străbată strîmtorile în mod izolat (art. 12 din Convenția de la Montreux).

*

Conferința de la Montreux și-a încheiat lucrările la 20 iulie 1936. Rezultatele ei ca și modul în care în jurul mesei rotunde a tratativelor s-a rezolvat o însemnată problemă a relațiilor internaționale ofereau o pildă de abordare constructivă, realistă, a unor chestiuni litigioase, prin metode pașnice, cu respectarea intereselor tuturor părților.

În aprecierea justă a rezultatelor Conferinței trebuie de pornit de la analiza realităților internaționale ale anului 1936. Această analiză arăta că noua Convenție a Strîmtorilor s-a încheiat într-un moment cînd încrederea în posibilitatea de a reglementa în mod colectiv și pe cale pașnică problemele internaționale începea să se clatine. În asemenea condiții internaționale cererea Turciei a apărut ca o intervenție dreaptă și, nu întîmplător, a întrunit adeziunea tuturor țărilor

[109] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă*, p. 13.
[110] *Actes...*, p. 70.
[111] *Ibidem*, p. 71.
[112] *Ibidem*, p. 237—282.
[113] *Ibidem*, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care voiau să dea statelor revizioniste o lecţie de morală internaţională şi să arate calea cea mai indicată pentru ca diverse probleme dificile să-şi găsească soluţionarea prin negocieri, care să strîngă laolaltă toate părţile interesate.

Privită numai în această lumină, putem înţelege ecoul atît de larg pe care l-a avut Conferinţa de la Montreux, putem pătrunde înţelesul afirmaţiei lui N. Titulescu, care, referindu-se la instrumentul diplomatic elaborat în orăşelul de pe malul Lémanului, sublinia că el „va marca o dată importantă în viaţa internaţională" [114]. Semnificaţia cuvintelor lui Titulescu o găsim exprimată în diverse organe de presă de la Moscova sau Londra, de la Paris sau Ankara, în discursurile unor oameni politici de prestigiu, în lucrări de istorie sau drept — toate întărind prin spusele lor marele adevăr pronunţat de un ziar românesc şi anume că „Conferinţa de la Montreux aduce un puternic aport operei de consolidare a păcii în această regiune a continentului şi oferă un strălucit exemplu de înţelegere între popoare prin colaborare leală şi prin respectarea angajamentelor internaţionale [115].

În judecarea rezultatelor Conferinţei de la Montreux nu trebuie pierdut din vedere încă un fapt pe care delegaţii noştri l-au subliniat, şi anume că Turcia ar fi putut, fără teamă de nereuşită, să procedeze singură la remilitarizarea strîmtorilor [116] exact cum Germania dăduse exemplu prin remilitarizarea zonei renane.

Noul statut al Strîmtorilor completa suveranitatea statului turc şi suprima orice teamă de atac asupra unui punct vital al teritoriului ei; el sporea totodată, din punct de vedere internaţional, puterea şi prestigiul Turciei. Prietenă cu toate statele riverane, Turcia devenea pentru acestea „un avant-post puternic şi sigur" [117].

Convenţia de la Montreux a dat cîştig de cauză Turciei, dar ea nu a neglijat nici interesele celorlalţi riverani şi în general ale tuturor puterilor maritime, interesate într-un regim de libertate a navigaţiei prin strîmtori. Prin măsurile preconizate pentru trecerea flotei de război, s-a întărit securitatea statelor riverane; s-a îngrădit posibilitatea pătrunderii în strîmtori şi Marea Neagră a vaselor de război neriverane, a bastimentelor unei flote duşmane.

Regimul instituit la Montreux a pus în evidenţă eficienţa pactelor şi a înţelegerilor regionale în menţinerea păcii şi a securităţii în zona Balcanilor, a dovedit că „regionalismul (e vorba de pactele regionale

---

[114] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 541; „Adevărul" din 22.VII.1936.

[115] „Prezentul" din 22.VII.1936.

[116] Aceastăidee „a plutit" continuu în atmosfera Conferinţei şi cei prezenţi au înţeles că „este mai avantajos tuturor să încheie o Convenţie, fie chiar cu multe concesii pentru turci, în schimbul multor altele în favoarea părţilor contractante, decît să nu se încheie nici una" (Arh. M.A.E., 8, S_1. vol. XII, *Dare de seamă*, p. 2—3, 40).

[117] *Idem*, Istanbul, tel. 1552/22.VIII.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de care regimul strîmtorilor a fost legat — n.n.) nu este decît o metodă practică, organic integrată în sistemul instituțiilor geneveze" și că deci „celelalte hotărîte în cele două colțuri ale Lémanului (la Geneva și Montreux — n.ns.) nu se bat cap în cap" [118].

Acordul la care s-a ajuns în problema strîmtorilor trebuie privit și ca o manifestare de solidaritate anglo-franco-rusă, care apărea ca „un imperativ indispensabil" [119] în momentul în care se realizase acordul von Papen-Schuschnigg din 11 iulie 1936, ca o reacție a unor grupări de state din care nu făcea parte Austria, Germania sau Italia, împotriva solidarității italo-germane [120].

Un fapt deosebit de semnificativ, care a ieșit în evidență cu prilejul negocierilor de la Montreux, a fost solidaritatea deplină manifestată de membrii Înțelegerii Balcanice care, pornind de la considerentul „că strîmtorile dezarmate nu sînt un exemplu, ci o tentație" [121], au sprijinit revendicările legitime ale Turciei. Această solidaritate era consecința intereselor comune pe care le aveau statele din acest organism pentru ca regimul ce se va institui la strîmtori să permită lărgirea colaborării între ele, să întărească securitatea sud-est-ului european. Relațiile amicale existente între aceste state, faptul că ele și-au coordonat punctele de vedere anterior datei de 22 iunie 1936, permitea cu mult înainte de terminarea lucrărilor Conferinței să se manifeste optimism în legătură cu modul solidar în care ele vor acționa față de revendicările turcești [122].

Țările care alcătuiau această organizație n-au formulat, de la bun început, nici o obiecție fundamentală la proiectul turc, dovedind în felul acesta că interesele lor sînt solidare cu interesele turcești [123]. În cursul negocierilor, Iugoslavia și Grecia — alături de România — acționînd în spiritul garantării și întăririi securității în Balcani, s-au împotrivit acelor prevederi din proiectul britanic care ignorau, în ceea ce privește trecerea prin strîmtori în vreme de război, Turcia fiind neutră, excepțiile cerute de jocul acordurilor regionale [124]. Atunci cînd s-a pus problema Comisiei Strîmtorilor, delegații statelor balcanice au declarat că nu văd, în principiu, nici un inconvenient în privința asumării

---

[118] „Prezentul" din 23.VII.1936.

[119] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XI, Delegația României la Montreux, tel. (fără număr) din 16.VII.1936.

[120] *Idem*, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 4—19.

[121] J. Abrevaya, *La Conférence de Montreux et le régime des Détroits*, Paris, 1938, p. 9.

[122] „L'Indépendance Roumaine" din 25.VI.1936.

[123] *Actes...*, p. 35; F. N. Berkol, *op. cit.*, p. 192. Împărtășindu-și impresiile de la ședința de deschidere a conferinței, delegatul francez Ponsot, ambasadorul Franței la Ankara, remarca — referindu-se tocmai la membrii Înțelegerii Balcanice — că „adeziunea lor de principiu (față de punctul de vedere turc — n.ns.) a luat caracterul unei politici concertate strins cu Turcia" (*Doc. dipl. fr.*, tom. II, doc. 337, p. 511).

[124] *Actes...*, p. 111—112, 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de către Turcia a funcţiilor prevăzute de Comisie [125] făcînd în plus şi o altă propunere care să convină tuturor părţilor aflate la negocieri [126]. Referindu-se la această solidaritate, care nu a putut trece neobservată, ziarul englez „New Chronicle" nota, pe drept cuvînt: „Cel mai interesant aspect al Conferinţei a fost unanimitatea şi solidaritatea Înţelegerii Balcanice; statele membre ale acesteia au profitat de ocazie pentru a arăta lumii întregi completa lor identitate de vederi" [127]. Turcia care a simţit sprijinul celorlalţi membri ai Înţelegerii Balcanice în problemele de bază ridicate la Conferinţă a exprimat, prin diverse mijloace, aceeaşi realitate. Rüstü Aras declara, după semnarea Convenţiei, că „Înţelegerea Balcanică a dat o probă strălucită la Montreux, dovedind acordul perfect care există între statele membre" [128], iar presa turcă sublinia că în cursul negocierilor din orăşelul elveţian s-a confirmat solidaritatea statelor Înţelegerii Balcanice care „în frunte cu România, a dat Turciei un concurs atît de preţios" [129].

În ceea ce priveşte România, se impune de la început precizarea că întreaga desfăşurare a Conferinţei dovedeşte că cei ce au reprezentat-o la Montreux au acţionat, prin toate mijloacele, pentru ca interesele ei să fie salvgardate, pentru a asigura funcţionarea normală a „plăminilor" României [130]. „N-am înţeles încă de la începutul dezbaterilor să ne lăsăm intimidaţi de nici o rezistenţă, ori de unde ar fi venit. Din contra — mărturiseau reprezentanţii României — au fost chestiuni în care de 3—4 ori de-a rîndul fie în şedinţele tehnice, fie în cele plenare, a trebuit să revenim cu aceleaşi sau cu noi argumente, pînă cînd reuşeam să fim ascultaţi" [131].

Ca rezultat al cunoaşterii exacte a tuturor datelor problemei strîmtorilor, a unei strînse colaborări între membrii delegaţiei române, specialişti recunoscuţi în materie; ca urmare a intervenţiilor numeroase din şedinţele plenare, în care s-a făcut auzit cuvîntul României mai ales prin glasul lui N. Titulescu, ca şi a luărilor de poziţie în şedinţele Comitetului tehnic, în care temeinicia argumentelor lui C. Conţescu sau V. Pella n-au putut trece neobservate, datorită, înainte de toate, poziţiei juste adoptate de statul român — care ţinea seama de revendicările turceşti şi de necesitatea adaptării regimului strîmtorilor la noile realităţi internaţionale — România a obţinut prin Convenţia de la Montreux „serioase şi reale garanţii de securitate" [132].

---

[125] *Actes...*, p. 106.
[126] *Ibidem*, p. 107.
[127] Arh. St. Bucureşti, Fond. Casa Regală, Cabinet-Externe; dosar 117/1936, f. 48.
[128] „Adevărul" din 22.VI.1936.
[129] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, Istanbul, tel. 1395/12.VII.1936.
[130] Idem, *Dare de seamă...*, p. 6.
[131] *Ibidem*, p. 5.
[132] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timp de pace (art. 2) sau în timp de război — Turcia nefiind beligerantă (art. 4) — în cazul cînd Turcia s-ar fi găsit sub amenințarea unui pericol iminent de război (art. 6) sau în vreme de război, Turcia fiind parte beligerantă (art. 5), trecerea vaselor de comerț prin strîmtori, indiferent de încărcătură — cu plata unor taxe convenabile — ar fi fost asigurată României în conformitate cu prevederile Convenției de la Montreux. În afară de posibilitatea ce îi era asigurată, de a se aproviziona cu materiale de război din Franța, de exemplu, potrivit stipulațiilor aceleiași Convenții, România ar fi avut dreptul să aducă în Marea Neagră orice vase de război pe care le-ar fi cumpărat în străinătate precum și permisiunea de a trimite bastimentele militare de care dispunem spre a fi reparate sau modernizate în șantierele navale din Occident.

Ei îi era asigurată, de asemenea, asistența pe care ar fi dorit-o în vreme de război. Dacă Pactul Societăților Națiunilor și-ar fi găsit aplicarea, această asistență ar fi fost asigurată, întrucît, în asemenea cazuri, strîmtorile nu mai erau la dispoziția Turciei, ci a Societății Națiunilor (art. 25).

Dacă ar fi existat vreo îndoială asupra definirii agresorului și dacă Societatea Națiunilor nu s-ar fi pronunțat, România ar fi putut găsi garanții în Convenția de la Londra din iulie 1933, care lega atît țara noastră, cît și Turcia.

În ipoteza puțin probabilă a unui război negeneralizat, Convenția de la Montreux îi lăsa larg deschisă calea acordurilor suplimentare de asistență mutuală a cărei aplicare era admisă cu anticipație de art. 19 al noii convenții.

Din punct de vedere al securității României se aprecia că Convenția de la Montreux era mai avantajoasă ca cea de la Lausanne, întrucît, conform prevederilor acesteia din urmă, dacă Turcia ar fi fost neutră și România beligerantă, vasele de război ale agresorului ar fi putut trece Dardanelele și Bosforul pentru a o ataca în Marea Neagră, pe cînd după Convenția din 1936 acest pericol era exclus (art. 19 și 25) [133].

Analiza tuturor acestor condiții, evident avantajoase pentru România, a dat posibilitate lui N. Titulescu să conchidă, la încheierea Conferinței strîmtorilor, că „toate interesele românești, în special acelea derivînd din tratatele de asistență mutuală deja existente, vor fi întotdeauna respectate" [134].

Cînd vorbim de recunoașterea drepturilor și intereselor României prin Convenția de la Montreux, asociem acest succes activității politico-diplomatice desfășurată de N. Titulescu, politicii externe realiste

---

[133] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, *Dare de seamă...*, p. 36—37; „Adevărul" din 23.VII.1936.

[134] *Actes...*, p. 182; vezi și „Adevărul" din 22.VII.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

promovată în permanenţă, în numele intereselor supreme ale ţării, de acest mare diplomat român. Nu întîmplător s-a relevat că dacă România îşi menţinea „locul de stat important în concertul european", acest lucru se datora „politicii de nestrămutată fidelitate alianţelor sale şi principiilor care stau la baza acestor tratate : acelea ale Pactului Societăţii Naţiunilor şi ale sistemului securităţii colective" [135].

Scoţînd în evidenţă dintre stipulaţiile Convenţiei Strîmtorilor în special cele care se raportau direct la garantarea intereselor româneşti, presa vremii atrăgea atenţia — şi chestiunea merită să fie reţinută — că dacă cineva ar pune la îndoială avantajele obţinute de ţara noastră la Montreux, n-ar face-o decît din tendinţa de a combate, de a denigra politica internaţională realistă care apărea nemijlocit legată de numele lui Titulescu : „Acelora care şi-au putut măcar exprima îndoiala asupra rezultatelor favorabile pentru România a tratativelor de la Montreux — şi exprimarea îndoielii pornea doar din spiritul de interesată adversitate faţă de opera ministrului nostru de externe — textul Convenţiei ne dă cea mai categorică desminţire : prin colaborarea d-lui Titulescu cu dl. P. Boncour, sprijinit de dl. Litvinov, s-au stabilit normele după care, în orice eventualitate, interesele României sînt apărate" [136]. Exemplul Montreux-ului a dovedit „cît de utile au fost, pentru asigurarea intereselor româneşti, legăturile de alianţă statornicite prin stăruinţa şi prevederea d-lui Titulescu între ţara noastră şi statele Înţelegerii Balcanice şi raporturile de bună vecinătate cu Rusia Sovietică. Colaborarea diplomatică cu aceste puteri şi cu aliata noastră fidelă, Franţa, a îngăduit României să asigure un succes categoric şi practic ideii securităţii regionale care este una din bazele politicii noastre şi a aliaţilor noştri" [137].

O concluzie în plus care merită a fi reţinută este şi aceea că noua Convenţie a Strîmtorilor deschidea calea unei extinderi a cadrului de atunci al sistemului românesc de alianţe, prin întemeierea probabilă a unui pact franco-turc, care trebuia să fie, după o fericită expresie, „articularea între pactul sovieto-francez şi pactul Înţelegerii Balcanice" [138].

Prietenia româno-turcă ca şi cea franco-română au trecut cu bine examenul Montreux-ului. Turcia, ca şi alte state, între care Japonia [139], au apreciat la justa valoare contribuţia României la reuşita Conferinţei, la elaborarea unei Convenţii care să garanteze nu numai interesele Turciei şi nici exclusiv acelea ale riveranilor, ci şi interesele tuturor statelor prezente la masa tratativelor. Amiciţia româno-turcă a ieşit consolidată şi acest lucru era deosebit de important pentru

[135] „Zorile" din 23.VII.1936.
[136] *Ibidem.*
[137] „Lupta" din 22.VII.1936.
[138] „L'Europe Nouvelle", nr. 962 din 18.VII.1936, p. 732.
[139] *Actes...*, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România, avînd în vedere rolul pe care trebuia să-l joace statul turc în apărarea și organizarea noului regim al strîmtorilor. Nu întîmplător N. Titulescu a relevat în declarația făcută cu prilejul închiderii Conferinței că funcționarea noului regim al Strîmtorilor se baza în întregime pe încrederea puterilor, mari și mici, în loialitatea Turciei [140] și diplomatul român nu a ezitat — bazîndu-se pe cordialitatea raporturilor româno-turce — să aducă un omagiu „loialității legendare a Turciei", cum remarca și „Le Petit Parisien" [141]. Cercurile conducătoare de la Ankara n-au scăpat nici un prilej pentru a exprima „marea apreciere a Turciei pentru atitudinea României..." [142]; „dovada de încredere în amiciția și loialitatea Turciei", dovedită de România, a produs o vie satisfacție la Ankara, atrăgînd după sine, în mai multe rînduri, expresii de sinceră gratitudine din partea lui Rüstü Aras [143].

Cercetarea atentă a condițiilor internaționale în care s-a desfășurat Conferința Strîmtorilor și, mai ales, a rezultatelor obținute la Montreux, în special sub raportul preocupărilor țării noastre, probleme pe care am încercat să le analizăm în paginile de față, confirmă pe deplin justețea concluziei la care a ajuns delegația română în urma negocierilor din care s-a născut noul statut al Bosforului și Dardanelelor: „Pentru România ale cărei țeluri politice nu tindeau la cîștigarea unei hegemonii individuale în Marea Neagră, ci numai la satisfacerea intereselor ei garantate prin Pactul Societății Națiunilor, prin pactul special cu Franța și prin pactul Balcanic, pentru a nu mai vorbi de interesele sale economice — toate aceste obiective le considerăm atinse... Conferința de la Montreux dotează țara cu un act internațional în care nici unul din interesele ei vitale n-a fost nici uitat și nici sacrificat" [144].

Constatările de mai sus nu necesită nici un comentariu, ele redînd fidel realizarea, prin stipulațiile Convenției [145], a principalelor deziderate românești care stătuseră în centrul atenției delegației românești și în jurul cărora s-au concentrat toate acțiunile politico-diplomatice ale României la Montreux.

Conferința Strîmtorilor din vara anului 1936 rămîne un moment important și semnificativ al luptei desfășurate de țara noastră pentru întărirea securității colective europene, al colaborării dintre România

---

[140] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 542.
[141] Cf. „Adevărul" din 23.VII.1936.
[142] Arh. M.A.E., 8, S_1, vol. XII, Legația de la Ankara, tel. 1387/22.VII.1936.
[143] Idem, *Dare de seamă...*, p. 39; Istanbul, tel. 1552/22.VII.1936.
[144] Idem, *Dare de seamă...*, p. 41.
[145] Pentru prevederile Convenției de la Montreux, vezi N. Dașcovici, *op. cit.*, p. 267—284; A. Rădulescu, *Regimul juridic al Bosforului și Dardanelelor*, București, 1940, p. 19—30; P. Gogeanu, *op. cit.*, p. 181—196; В. А. Дранов, *Черноморские проливы международно-правовой режим*, Москва, 1948, p. 208—211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi Turcia, al conlucrării dintre ţările balcanice şi riverane, în scopul salvgardării intereselor lor şi al apărării păcii. Tradiţia pozitivă a acestor legături, pentru care în perioada postbelică s-au profilat largi posibilităţi de dezvoltare, îmbracă în zilele noastre aspecte şi forme noi, stimulate şi favorizate şi de politica externă a României socialiste, care militează activ pentru transformarea Balcanilor într-o zonă a păcii şi colaborării internaţionale.

LA ROUMANIE ET LA CONFÉRENCE DE MONTREUX (1936)

RÉSUMÉ

Les intérêts économiques et les nécessités de la sécurité nationale justifient pleinement l'attitude que la Roumanie adopta entre les deux guerres mondiales pour que le statut du Bosphore et des Dardanelles garantisse effectivement la liberté de navigation dans les Détroits.

Imposée par les réalités internationales des années 1930—1936, la révision du statut des détroits-statut qui datait de 1923-a été l'oeuvre de la conférence de Montreux.

Au cours de cette conférence — au succès de laquelle la Roumanie a contribué incontestablement — nos délégués se sont efforcés de sauvegarder les intérêts vitaux de notre pays et d'assurer le fonctionnement normal de ses „poumons". Connaissant la question des Détroits dans tous ses détails, les membres de la delégation roumaine à Montreux ont collaboré intimement avec les représentants de la France, de l'U.R.S.S. et de la Turquie. Leurs interventions furent nombreuses dans les séances plénières, au cours desquelles à maintes reprises ce fut surtout la voix éloquente de Nicolas Titulesco qui fit connaître le point de vue de la Roumanie. Importante fut aussi la contribution des délégués roumains aux travaux du comité technique et notamment la part prise par Constantin Contzesco et Vespasien Pella à ces travaux. A la suite de la juste position de l'Etat roumain qui a tenu compte des revendications légitimes de la Turque et de la nécessité d'adapter le régime des Détroits à la nouvelle realité internationale, la Roumanie a obtenu, par la convention du 20 juillet 1936, gain de cause dans les principaux priblèmes qui l'intéressait directement: liberté complète de la navigation commerciale, restrictions pour le passage des bâtiments de guerre des Etats non riverains dans les Détroits, connexion du régime des Détroits avec les pactes régionaux et les traités d'assistance mutuelle, suppression ou réduction de certaines taxes de navigation, libre passage des sous-marins à travers le Bosphore et les Dardanelles etc.

Quoique songeant surtout à obtenir pleine satisfaction pour ces revendications, la Roumanie a tenu compte aussi des intérêts des autres Etats riverains, notamment de la Turquie. Ankara a apprécié élogieusement l'attitude amicale de la delegation roumaine. L'amitié roumano-turque et franco-roumaine, la solidarité de l'Entente Balkanique se sont raffermies à Montreux.

Avec d'autres Etats, la Roumanie a milité pour que le régime des Détroits consolide les pactes régionaux et les traités d'asistance mutuelle, pour que s'établisse un rapport nécessaire entre la convention des Détroits et les traités d'alliance qui avaient été conclus en Europe. L'attitude de la Roumanie fit l'objet de nombreux commentaires internes et internationaux.

La conférence et Montreux a été pour la Roumanie l'occasion de mettre de nouveau en évidence les traits caractéristiques de sa politique étrangère et de souligner qu'elle n'entendait pas modifier sa politique traditionnelle: s'opposant nettement à la révision des clauses territoriales des traités de paix de 1919—1920, elle

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lutta pour faire respecter le principe que les Etats ont tous des droit égaux, elle lutta pour affermir les relations d'amitié ou d'alliance entre les Etats qui désiraient maintenir la paix et intensifier la collaboration internationale.

En étudiant sans parti pris les conditions internationales dans lesquelles s'est déroulés la conférence de Montreux, et surtout en étudiant les résultats obtenus — par rapport aux préoccupations et au interêts de la Roumanie l'auteur constate que furent pleinement justifiées les conclusions de la délégation roumaine concernant les négociations qui eurent pour résultat le nouveau statut du Boshore et des Dardanelles: „Pour la Roumaine qui n'a jamais songé à acquérir l'hégémonie dans la Mer Noire, pour la Roumanie qui s'est uniquement préoccupée que soit donnée satisfaction à ses intérêts garantis par le Pacte de la Société des Nations, par le traité qu'elle a conclu avec la France et par le Pacte Balkanique, tous ces objectifs nous les considérons atteints... La conférence de Montreux est un acte international qui n'a ni omis, ni sacrifié, aucun des intérêts vitaux de la Roumanie".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IUS ITALICUM ÎN DACIA

DE

N. GOSTAR

Un izvor antic, de natură juridică, aminteşte în provincia Dacia cinci oraşe, care au beneficiat în sec. III de un privilegiu cu totul aparte, de care nu se puteau bucura majoritatea oraşelor, în special *coloniae*, din provinciile imperiului roman. Este vorba de un *ius Quiritium*, prin care locuitorii anumitor *coloniae* din provincii erau asimilaţi locuitorilor din Italia. Prin acest drept, cunoscut sub numele de *ius italicum* sau *ius Italiae*, se prevedea scutirea cetăţenilor romani, din oraşul respectiv, de impozitul funciar *(tributum soli, tributum)* şi de impozitul personal *(tributum capitis, capitatio)*. Era deci cel mai de seamă privilegiu la care putea aspira o *colonia* din afara Italiei [1]. Nu am încerca să trecem la analiza acestei probleme, dacă nu ar

[1] Despre *ius italicum* începînd cu anul 1900: C. Jullian, *Jus Italicum*, în *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Ch. Daremberg, Edm. Saglio, Edm. Pottier, III, 1, Paris, 1900, p. 745—748, cu bibliografia pînă la 1900; A. v. Premerstein, *Ius Italicum*, în *RE*, X (1917), 1239 şi urm.; A. Sacchi, *Jus Italicum*, în *Nuovo Digesto Italiano*, M. D'Amelio, A. Azara, VII, 1938, p. 508—509; I. Luzzato, *Apunti sul Ius Italicum*, în *Mélanges Fernand De Visscher*, IV, Bruxelles, 1950, p. 79—110; F. Vittinghoff, *Römische Stadtrechtsformen der Kaiserzeit*, în *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, LXVIII, 1951, p. 465—475; A. Berger, *Encyclopädie Dictionary of Roman Law*, în *Transactions of the American Philosophical Society, Held at Philadelphia for Promoting Useful Knowledge*, N.S., vol. 43, Part. 2, 1953, Philadelphia, 1953, p. 750—751; J. Triantaphyllopoulos, *Persönliches ius italicum, in Akte des VI. Internationalen Kongress für griechische und lateinische Epigraphik*, Viena. 1962, p. 399—403; M. Kaser, *Roman Private Law*, Durban, 1965, p. 95. Pentru *ius italicum* în Dacia: Th. Mommsen, CIL, III, p. 169, 172, 182—183, 228; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, I (ediţia I. Vlădescu), Bucureşti. f.a., p. 168, 170; P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, II, Becicherecul Mare, 1894, p. 79—83; G. Brandis, *Dacia*, în *RE*, IV (1901), 1967—1968; V. Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis*, în *Analele Acad. Române, Memoriile Secţiunii Istorice*, XXXVI, 1913, p. 43—44; N. Iorga, *Istoria Românilor*, 1, 2, Bucureşti, 1936, p. 192, 223; Acad. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1944, p. 128—130; V. Hanga, *Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului R.P.R.*, Bucureşti, 1955, p. 151, 153; G. Forni, *Dacia Romana tributim descripta*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Bucureşti, 1960, p. 233—240; M. Macrea, *Istoria României, I* (sub red. acad. C. Daicoviciu, acad. E. Condurachi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exista unele controverse în legătură cu *ius Italicum* în Dacia, controverse datorate unor neconcordanțe dintre izvorul antic de natură juridică și documentele epigrafice.

Orașele din Dacia, care au beneficiat de *ius italicum*, ne sînt cunoscute numai datorită unui fragment din lucrarea *de censibus* a jurisconsultului roman *Domitius Ulpianus*, scrisă în șase cărți, în timpul domniei împăratului Caracalla (anii 212—217)[2] și păstrată, în mod fragmentar, în culegerea tîrzie, *Digesta*, 50, 15, 1[3]. Un fragment din *Ulpiani de censibus libri VI*, anume *liber I [de iure italico]*, 8—10 (după împărțirea Digestelor), ne-a păstrat următorul text: *in Dacia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris italici est. Zarmizegetusa quoque eiusdem iuris est: item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit.* Din scrierea lui Ulpian se deduce deci că în Dacia aveau *ius italicum* următoarele orașe: *Dierna (= Zernensium), Sarmizegetusa, Napoca, Apulum* și *Potaissa (= Patavissensium).*

Prima localitate, *Zernensium colonia,* este *Dierna* (azi Orșova), pe Dunăre și, după mărturia lui Ulpian din *Digesta*, era o *colonia* întemeiată de împăratul Tralan, informație de care nimeni nu se îndoia. De abia după anul 1900, în urma descoperirii unei inscripții la *Apulum*, se constată că de fapt *Dierna*, cel mai de vreme în ultimii ani ai sec. II, era numai un *municipium*[4]. Deci dacă *Dierna* avea numai rangul de *municipium* în timpul lui Septimiu Sever (sau poate chiar mai tîrziu), nu a putut fi o *colonia* întemeiată de Traian. Față de informația eronată a textului juridic, V. Pârvan a încercat să propună o emendare la paragraful lui Ulpian, în sensul că cuvintele *colonia a divo Traiano deducta* s-ar fi raportat la *Sarmizegetusa* și deci jurisconsultul roman a făcut aici o confuzie între cele două localități[5]. Nu prea demult regretatul M. Macrea, care era de aceeași părere, adăoga că orașul *Dierna* s-ar părea că la rangul de *colonia* nu a ajuns niciodată[6]. Dacă am lua în considerare această părere cu privire la confuzia dintre *Zernensium* și *Zarmizegetusa*, atunci trebuie să excludem *Dierna* dintre orașele dacice care au beneficiat de *ius italicum*, ceea ce nu se poate face numai pe baza unei ipotetice emendări a textului antic. Trebuie să admitem deci că a existat în Dacia o localitate *Dierna* cu *ius italicum* și să respingem numai *colonia a divo Traiano deducta.*

În mod mai mult ca sigur că aici textul lui Ulpian a suferit o schimbare, probabil datorită redactorilor digestelor. Din acest motiv credem că este necesar să analizăm ordinea în care apar în *Digesta* localitățile cu *ius italicum.* Comparînd deci ordinea de enumerare a orașelor dacice din *Digesta* cu vechimea rangului de *colonia* pentru fiecare (în cazul că și *Dierna* ar fi devenit *colonia*), obținem următorul rezultat:

Digesta 50, 15, 1, 8—10,	după vechime,
1. *Zernensium colonia (Dierna),*	1. *Sarmizegetusa,*
2. *Zarmizegetusa,*	2. *Napoca,*
3. *Napocensis colonia,*	3. *Apulum,*
4. *Apulensis (colonia),*	4. *Potaissa,*
5. *Patavissensium vicus.*	5. *Dierna.*

Ne întrebăm deci, care a fost ordinea folosită de Ulpian? ordinea după vechimea coloniei? ordinea geografică? ordinea cronologică de învestire cu *ius italicum*? sau localitățile au fost scrise la întîmplare. Dacă s-ar fi folosit ordinea după importanță,

---

I. Nestor, Gh. Ștefan), București, 1960, p. 365, 367; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 17, 19, 73, 75, 146, 152, 209, 222, 382, 384, 395.

[2] Jörs, *Domitius* 68, în *RE*, V (1903), 1452.

[3] O. Lenell, *Palingenesia Iuris Civilis, Iuris consultorum reliquiae quae Iustiniani Digestis continentur ceteraque*, II, Leipzig, 1889, 385 și urm.; Th. Mommsen, P. Krueger, *Corpus Iuris Civilis*, I, Berlin, 1920, p. 908.

[4] J. Jung, *Mittheilungen aus Apulum*, în *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes*, III, 1900, p. 182—185; CIL, III, 14 468; ILS, 7 149.

[5] Pârvan, *op. cit.*, p. 43.

[6] Macrea, *op. cit.*, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci observăm că *Dierna*, care stă pe primul loc în *Digesta*, în realitate este ultima. Dacă am presupune că Ulpian a avut în vedere ordinea geografică, adică înşirarea localităţilor de la sud spre nord, atunci metoda ar fi valabilă numai pentru primele două localităţi. S-ar putea însă ca Ulpian să fi avut în vedere ordinea cronologică de investire a oraşelor cu *ius italicum*, dar acest lucru noi nu-l putem verifica, deoarece nu avem nici o informaţie sigură cînd şi în ce împrejurări oraşele dacice au obţinut acest drept. O ordine strict geografică sau cronologică nu vedem nici pentru alte provincii atît la jurisconsultul Ulpian cît şi la jurisconsultul Paulus. Nici în ceea ce priveşte provinciile cei doi jurisconsulţi nu au folosit o ordine geografică mai riguroasă [7]. S-ar putea totuşi ca pentru Dacia, Ulpian să fi avut în vedere ordinea vechimii rangului pe care îl aveau oraşele, care este posibil să fi avut şi un corespondent în cronologia obţinerii dreptului italic, cu observaţia însă că *Dierna*, care este prima în lista din *Digesta*, în originalul lui Ulpian să fi stat pe alt loc, poate chiar pe ultimul loc.

Această părere ne obligă să deducem că în fruntea listei a stat *Sarmizegetusa*, despre care inscripţia CIL, III, 1443, spune că *[ex]au[c]toritate imp. Cae[s]aris divi Nerv[ae f.] Traiani Augusti condita colonia Dacica* şi de fapt această *colonia Dacica* (care se va numi apoi *Sarmizegetusa*) [8] a fost *colonia a divo Traiano deducta* şi nu *Dierna*. Pe baza acestor observaţii, textul din *Digesta*, 50, 15, 1, al lui Ulpian, *de censibus*, I, 8—10, credem că poate suferi următoarea emendare: *in Dacia quoque Zarmizegetusa colonia a divo Traiano deducta iuris italici est. Zernensium quoque eiusdem iuris est: item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit*, cu observaţia că *Zernensium* putea să nu fi figurat pe locul al doilea, ci poate la urmă, după *Patavissensium vicus*.

În consecinţă, în textul original al lui Ulpian, în fruntea listei, după cum ar fi şi normal, a figurat *Sarmizegetusa*, cea mai veche *colonia* din Dacia. Cînd această localitate a obţinut *ius italicum*, nu reiese din textul lui Ulpian; poate tot pe timpul lui Traian, dar certitudine absolută nu există.

Oraşul *Dierna* (azi Orşova). *Zernensium* cum apare în *Digesta*, nu putea fi decît *municipium* pe timpul lui Septimiu Sever, fără să ştim care a fost împăratul care l-a ridicat pe această treaptă [9]. Deşi unii autori admit că, în cazuri rare, şi un

---

[7] Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1, începe cu localitatea *Tyr*, deoarece acest oraş era patria lui natală. După Syria (împreună cu Fenicia şi Palestina) trece la Dacia, apoi la Bithynia şi încheie cu Cilicia. Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, începe cu provinciile iberice, trece apoi la Gallia Narbonensis, Germania inferioară şi apoi la Syria, Macedonia, Asia, Pisidia ca să încheie cu Africa.

[8] O. Hirschfeld, *Kleine Schriften*, Berlin, 1913, p. 745—746; R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, I, Messina, 1926, p. 314; Acad. C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana. Sarmizegetusa romană* [2], Bucureşti, 1966, p. 8—9; E. M. Smallwood, *Documents illustrating the principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966, p. 177, nr. 479.

[9] CIL, III, 14 468 = ILS, 7 149, *[Aes]culapio et H[yg]iae L. Iu[l. B]assinus dec(urio) col(oniae) Apul(ensis), Ilvir col(oniae) Nap(ocensis), Ilam(en) col(oniae) Drob(etensis), Ilam(en) munic(ipii) Dier(nensis), dec(urio) munic(ipiorum) Apul(ensis) e[t] Por(olissensis), trib(unus) leg(ionis) IIII Fl(aviae) pro salute Iul[iae] Beronices con[i]u[g]is v.l.s.* Datarea lui Jung, *op. cit.*, p. 185, numai în sec. II, şi nu mai tîrziu, nu mai poate fi admisă. *Drobeta* devine colonie în timpul lui Septimiu Sever (Pârvan, *op. cit.*, p. 41 şi urm.), cea de a doua localitate de la *Apulum* este ridicată la rangul de municipiu tot de Septimiu Sever (Daicoviciu. *La Trans.*, p. 128—129; idem. *Aşezarea autohtonă de la Apulum*, în „Studii şi Cercetări de Istorie veche", I. 2, 1950. p. 225—228), iar *Porolissum* este cunoscut ca municipiu tot de la Septimiu Sever (Daicoviciu, *Porolissum*, în *RE*, XXII (1953), 268). Deci inscripţia poate data numai începînd cu anii de domnie a lui Septimiu Sever (193—211), dar nu avem motive să o datăm şi mai tîrziu, în timpul lui Caracalla, deşi lipsa epitetului *Antoniniana*, pentru legiune, ne-ar împiedica spre o asemenea datare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

municipium putea obține *ius italicum* [10], în ultimul timp această părere nu a mai fost împărtășită (vezi mai jos). Ar fi însemnat deci că și *Dierna* să fi fost ridicată la rangul de *colonia*, fie de Septimiu Sever fie de Caracalla, deși ne-am aștepta ca acest lucru să fi fost consemnat de Ulpian, așa cum face și pentru alte localități [11]. În această situație ar trebui să admitem că *Dierna*, deși numai *municipium*, ar fi obținut totuși *ius italicum*. În textul lui Ulpian, după emendarea noastră, nu se specifică ce este *Zernensium*, dar ar putea fi subînțeles cuvîntul *colonia*. În concluzie nu ne rămîne decît să spunem, că deși nu putem încă întrezări care a fost situația reală a acestui oraș [12], totuși *Dierna* nu poate fi exclusă din lista cetăților cu *ius italicum*.

Situația pentru *Napoca* (azi Cluj) este destul de clară. Mai întîi o așezare rurală daco-romană, pe locul unei așezări dacice [13], este ridicată la rangul de *municipium* pe timpul lui Hadrian și apoi devine *colonia* pe timpul lui Marcus Aurelius sau a urmașului său Commodus [14]. *Ius italicum* l-a putut obține de la unul din acești doi împărați, mai puțin siguri ar fi Septimiu Sever sau Caracalla, căci atunci ar fi normal să se fi specificat în textul lui Ulpian.

Cea de-a patra localitate este *Apulum* (azi Alba-Iulia). Cu numele acesta se cunosc două așezări civile; prima, *canabae legionis XIII geminae*, care devin *municipium Aurelium Apulense* pe timpul lui Marcus Aurelius și după 180 *colonia Aurelia Apulensis*. Cea de-a doua localitate *Apulum*, la început o așezare rurală, devine *municipium Septimium Apulense*, deci a primit rangul de *municipium* de la Septimiu Sever și încă în timpul lui Gordian III avea această calitate [15]. După Gordian III

---

[10] Jullian, *op. cit.*, p. 746, „c'est donc par exception que des municipes ont le droit italique"; Premerstein, *op. cit.*, 1 240—1 241, 1 250 și urm.; E. Kornemann, *Municipium*, în *RE*, XVI (1933), 633; Berger, *op. cit.*, p. 530.

[11] *Dig.*, 50, 15, 1, 3, *Laodicea* de la Septimiu Sever; *Dig.*, 50, 15, 1, 4, *Emesa* de la Caracalla; *Dig.*, 50, 15, 1, 7, *Sebastea* tot Septimiu Sever.

[12] Colonie după Jullian, *op. cit.*, p. 746. nota 7; colonie încă sub Traian: Király, *op. cit.*, p. 81; C. Patsch, *Dierna*, în *RE*, V (1903), 476; Brandis, *op. cit.*, 1967—1968; Hirschfeld, *op. cit.*, p. 746; Paribeni, *op. cit.*, p. 315; Vittinghoff, *op. cit.*, p. 467; colonie sub Septimiu Sever: Kornemann, *Colonia*, în *RE*, IV (1900), 548; M. Fluss, *Severus 13*, în *RE*, II A (1923), 1982; colonie sub Caracalla, Pârvan, *op. cit.*, p. 44; probabil devine colonie după Septimiu Sever, Daicoviciu, *La Trans.*, p. 130; nu a fost colonie sub Traian, Forni, *op. cit.*, p. 236; nu a ajuns niciodată la rangul de colonie, Macrea, *op. cit.*, p. 365; nu se știe dacă a devenit vreodată colonie, Tudor, *op. cit.*, p. 17. Este greu de admis, așa cum procedează Forni, *op. cit.*, p. 236, că în inscripția fragmentară, CIL, III, 1580 (aflată în ruinele cetății medievale din Mehadia) ——— *Paulus dec(urio) col(oniae)*, să fie mai curînd *colonia Dierna* decît *Drobeta* (sau chiar *Sarmizegetusa*). Mai degrabă s-ar putea să aibă dreptate Al. Bărcăcilă, *Rectificarea interpretării inscripției CIL, III, 8009 = 1559*, în *Studii și Cercetări de Istorie veche*, 18, 1, 1967, p. 183—184, pentru inscripția lui *P. Aelius Ariorto IIII vir. an. M.D.*, unde ultimele litere s-ar referi la *m(unicipium) D(iernense)* și nu *D(robetense)*. Tot Bărcăcilă, *Știri noi din preajma Porților de Fier*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXXII, 1939, p. 162—165, fig. 23, interpretează just inscripția aflată în fața Orșovei, peste Dunăre, în care citim: *Ulp. Ant(onius) Quintus dec(urio) aedilic(ius), quaest(or) M D*, unde ultimele litere sînt completate prin *m(unicipium) D(iernense)*.

[13] Săpăturile din Piața Libertății din Cluj, din anul 1948; cf. I. Mitrofan, *Contribuții la cunoașterea orașului Napoca*, în *Acta Musei Napocensis*, I, 1964, p. 197 și urm.; idem, *Descoperiri arheologice în Cluj și împrejurimi*, în *Acta Musei Napocensis*, II, 1965, p. 657 și urm.

[14] M. Fluss, *Napoca*, în *RE*, XVI (1935), 1 693—1 694; Daicoviciu, *op. cit.*, p. 129; Macrea, *op. cit.*, p. 363; Forni, *op. cit.*, p. 237.

[15] Daicoviciu, *La Trans.*, p. 128—129, nota 4; idem, *Așezarea autohtonă*, p. 225 și urm.; И. Т. Кругликова, *Дакия в эпоху римской оккупации*, Москва, 1955,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(sau poate încă în timpul acestui împărat) apare o *colonia nova Apule(n)s(is)*, cunoscută într-o inscripție din anul 250 [16]. Această *colonia nova Apule(n)s(is)* nu poate fi alta decît fostul *municipium Septimium Apulense*, care ridicat la o nouă treaptă devine o *colonia nova* [17], spre deosebire de *colonia Aurelia*, considerată de acum ca fiind *vetus*. *Ius italicum* a primit deci *colonia Aurelia Apulensis*, căci numai aceasta era *colonia* cînd scria Ulpian. S-ar putea deci ca acest drept să-i fi fost conferit de însuși Commodus, care o ridică la rangul de *colonia*.

Situația pentru *Potaissa* (azi Turda) este însă mai complicată. După Ulpian, *Potavissensium vicus* este ridicat de Septimiu Sever direct la rangul de *colonia*. Inscripțiile ne arată însă că sub Septimiu Sever localitatea de-abia devine *municipium Septimium Potaissense* [18], deci trecerea s-a făcut normal, de la *vicus* la *municipium* și nu direct la *colonia*. Dar în viața acestui *vicus* intervine ceva nou, care va duce la o ridicare treptată a așezării rurale spre o așezare de aspect urban; ne referim la mutarea legiunii a V-a macedonica de la *Troesmis*, din Moesia inferior, la *Potaissa*, în Dacia, din anul 167 [19]. Transferarea legiunii la *Potaissa* implică apariția unor *canabae legionis V Macedonicae* [20], care, deși nu sînt amintite de inscripții, nu pot fi puse la îndoială, ele existînd în timpul staționării legiunii la *Troesmis* [21]. Se pune deci întrebarea dacă nu a existat și aici un *vicus* alături de *canabae*. Dacă însă avem în vedere că asemenea *canabae* apar și sub denumirea de *vicus canabarum* iar locuitorii *vicani canabenses* [22], atunci Ulpian, cînd vorbește de *Patavissensium vicus*, probabil că se referă în realitate la un asemenea *vicus canabarum*. În ce privește existența la *Potaissa* a unui *vicus* mai vechi, și deci separat de *vicus canabarum*, este doar o ipoteză, care, pe baza materialului epigrafic existent pînă acum, nu poate fi discutată. Oricum în timpul lui Septimiu Sever exista la *Potaissa* un *vicus veteranorum et civium Romanorum* și care era înainte de toate așezarea canabelor și deci acest vicus a fost ridicat de Septimiu Sever la rangul de *municipium*, destul de tîrziu însă, după vreo 30 de ani de la venirea legiunii la *Potaissa*.

Dacă facem abstracție de faptul că Ulpian omite trecerea acestui *Patavissensium vicus* prin *municipium*, atunci ar trebui să admitem că tot Septimiu Sever a fost cel

---

p. 124—125; Forni, *op. cit.*, p. 235; Macrea, *op. cit.*, p. 364; Tudor, *op. cit.*, p. 152, la ridicarea la rangul de *municipium* de Septimiu Sever, „se referă în chip confuz Ulpian (*Dig.*, 50, 15, 8), cînd afirmă că pe timpul respectivului împărat, *colonia Apulensis* a beneficiat de *ius italicum*". Interpretînd în felul acesta pe *Ulpian* înseamnă să excludem *colonia Apulensis* dintre orașele dacice cu drept italic, ceea ce nu ni se pare firesc.

[16] Inscripția CIL, III, 1176 = ILS, 514, este o dedicație pentru împăratul Decius, în calitatea acestuia de *restitutor Daciarum*, de unde s-a dedus că rangul de *colonia* l-a primit de la acest împărat. În eventualitatea cînd noua colonie s-ar datora lui Decius, atunci în inscripție ar fi trebuit să se numească *colonia Deciana*, ceea ce nu s-a întîmplat și deci *colonia nova Apulensis* este anterioară anilor de domnie ai acestui împărat.

[17] Daicoviciu, *ibidem*. Vittinghoff, *op. cit.*, p. 467, în mod greșit pune pe seama lui Hadrian acordarea rangului de colonie pentru orașele *Napoca* și *Apulum*, iar despre *Potaissa* nu amintește de loc.

[18] Daicoviciu, *Potaissa*, în *RE*, XXII (1953), 1017; Forni, *op. cit.*, p. 238; Macrea, *op. cit.*, p. 366; Tudor, *op. cit.*, p. 214.

[19] E. Ritterling, *Legio*, în *RE*, XII (1925), 1579.

[20] Daicoviciu, *op. cit.*, 1015.

[21] R. Vulpe, *Histoire ancienne de Dobroudja*, București, 1938, p. 182, 184; idem, *Canabenses și Troesmenses*, în „Studii și Cercetări de Istorie veche", IV, 3—4, 1953, p. 557 și urm.; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. II. Romanii la Dunărea de jos*, București, 1968, p. 146—147, 167.

[22] A. Schulten, *Canabae*, în *RE*, III (1899), 1454.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care îl ridică la rangul de *colonia*[23]. Dar dacă titulatura de *municipium* pentru *Potaissa* apare pînă acum în şapte inscripţii, cea de *col(onia) Pot(aissa)* este cunoscută numai dintr-o singură inscripţie ce nu lasă nici un fel de îndoială, însă, din păcate, fragmentară şi care nici nu se poate data[24]. În schimb, inscripţia CIL, III, 7689 (= 913) credem că este un document îndeajuns de sigur, din care se poate vedea că încă în timpul lui Caracalla, urmaşul lui Septimiu Sever, *Potaissa* era încă tot un *municipium*. Deşi inscripţia este fragmentară, cu scrierea destul de ştearsă, totuşi atît Th. Mommsen cît şi A. v. Domaszewski au reuşit să citească în r. 2—3 următoarele litere:

-----AD ANTON----
----MVN.S.POT.ET.V

În inscripţie probabil că este vorba de un *veteranus (?)* (al cărui nume este greu de descifrat) *[leg(ionis) I* sau *II] ad(iutricis) Anton[in(ianae)]*, devenit magistrat *mun(icipii) S(eptimii) Pot(aissensis)*[25]. După epitetul *Antoniniana* al legiunii, inscripţia

---

[23] Domaszewski, CIL., III, p. 1 382, sub Septimiu Sever mai întîi municipiu şi apoi colonie; Kornemann, *Colonia*, în *RE*, IV (1900), 548; idem, *Municipium*, în *RE*, XVI (1933), 604—605, municipiu sub Septimiu Sever şi tot atunci colonie; Pârvan, *op. cit.*, p. 44, colonie în timpul lui Septimiu Sever; Premerstein, *op. cit.*, 1246, colonie sub Septimiu Sever; Fluss, *op. cit.*, 1982, ridicată la rangul de colonie de Septimiu Sever; I. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice", III, 1936—1940, p. 325, ridicată la rangul de colonie de Septimiu Sever, dar poate şi de un urmaş (sub semnul întrebării); Daicoviciu, *op. cit.*, 1017, ridicată la rangul de colonie de un urmaş al lui Septimiu Sever, probabil Caracalla; Forni, *op. cit.*, p. 238, colonie sub Septimiu Sever sau Caracalla; Tudor, *ibidem*, municipiu şi colonie sub Septimiu Sever.

[24] I. Téglás, *Potaissai leletek és dombormüvek*, în „Archaeologiai Értesitö", XXXV, 1915, p. 45, fig. 5 şi p. 48; Daicoviciu, *ibidem*; Forni, *ibidem*. Inscripţie pe un altar din care nu s-au păstrat decît ultimele două rînduri:

II VIR COL
POT V L S

După descrierea lui I. Téglás, din altar nu lipseşte nimic din părţile laterale. Inscripţia a fost găsită în noul cartier al oraşului Turda, pe valea Sinduiui, acolo unde s-au mai găsit alte două inscripţii cu *municipium Septimium Potaissense (Daicoviciu, Note arheologice şi epigrafice, în „Anuarul Inst. de Studii Clasice", I, 2, 1926—1932, p. 61)* şi deci *colonia Potaissa* este fostul *municipium*. Se mai consideră că şi inscripţiile CIL, III, 1030, 7709 şi cea din „Arch. Ért.", XXIX, 1909, p. 162, s-ar referi tot la *colonia Potassia*. În inscripţia CIL, III, 7709, fragmentară, se vorbeşte despre un *M. Aur. Au----- / AVG C-----*, deci un *aug(ustalis) c[ol(oniae)]*, dar nu ştim a cărei colonii (ar putea fi şi *Napoca*). Acelaşi lucru şi cu inscripţia din „Arch. Ért.", XXIX, 1909, p. 162, a unui *P. Ael. Maximianus AVG COL.* Inscripţia CIL., III, 1039, a fost aflată la *Apulum* şi este un altar dedicat de *C. Aelius Primus DEC C-OT*, care a fost citit *dec(urio) c(oloniae) [P]ot(aissae)*, dar mai curînd poate fi *dec(urio) c(oloniae) [v]ot(um)*. Se mai cunosc astfel încă două inscripţii pe două altare, CIL, III, 12575, 12577, aflate la Valea Singeorgiului (jud. Hunedoara), unul al lui *Grattius Paternus D C P* şi celălalt al lui *Lucius Grattius D C P*, dar în ambele cazuri se citeşte *d(ecurio) c(oloniae) p(osuit)*, iar *colonia* aici se ştie că este *Sarmizegetusa*.

[25] Domaszewski, CIL, III, p. 1 384, 2 484, admite lectura *[leg(ionis) - -] ad(iutricis) Anto[nin(ianae)?]*. Nu ar fi sigur deci *Antoniniana*, dar Mommsen, CIL, III, p. 176, vedea clar AD ANTON------, deci pe piatră ar fi putut încăpea ANTON[INIAN].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este din anii domniei lui Caracalla (212—217), deci cînd *Potaissa* era tot *municipium*. Dacă informaţia lui Ulpian conţine totuşi un adevăr, în sensul că, pe vremea cînd scria el, *Potaissa* era *colonia*, atunci această avansare s-a putut face numai în timpul lui Caracalla, deşi ne-am aştepta să fi fost menţionat numele acestui împărat.

La prima lectură a textului lui Ulpian, am deduce că localitatea *Potaissa* primeşte *ius italicum*, de la Septimiu Sever, încă de pe cînd era numai *vicus*. În realitate, din comparaţia altor cazuri, o localitate, ajunsă în situaţia de a se bucura de *ius italicum*, mai întîi era ridicată la rangul de *colonia*, după care urma conferirea de *ius italicum* [26]. Concluzia este deci că *Potaissa*, care a putut primi titlul de *colonia* de la Caracalla, numai acesta putea să-i ofere *ius italicum*. În orice caz este mai greu de admis ca Septimiu Sever să-i fi acordat *ius italicum*, încă de pe timpul cînd a fost numai *municipium*.

Cu aceasta trecem la concluzia că în momentul cînd Ulpian redacta lucrarea *de censibus*, adică între anii 212—217, în Dacia erau cinci oraşe cu *ius italicum*, dintre care patru *coloniae* — *Sarmizegetusa*, *Napoca*, *Apulum*, *Potaissa* — şi localitatea *Dierna* — care în timpul lui Septimiu Sever putea fi numai *municipium* — şi despre care lipsesc dovezile că ar fi fost ridicată la rangul de *colonia*, ceea ce totuşi nu poate fi exclus [27]. Toate aceste localităţi sînt numai oraşe din fosta *Dacia superior* şi anume din Banat dar mai ales din Transilvania. Printre coloniile Daciei ce nu ar fi beneficiat de *ius italicum*, se numără oraşe importante, ca *Romula*, dar mai ales *Drobeta*, colonie mai veche decît *Potaissa* şi indiscutabil mai veche decît vecina ei *Dierna*. Desigur că ne punem întrebarea, dacă nu a putut fi şi aici o confuzie din partea lui Ulpian şi deci în loc de *Dierna* să fi fost în realitate *Drobeta* cu *ius italicum*, ambele localităţi la Dunăre şi foarte apropiate şi motivul aproprierii să fi dat naştere la o eventuală eroare.

Se mai pune întrebarea, dacă numai aceste cinci oraşe din Dacia au fost investite cu *ius italicum*, sau dacă nu cumva au mai fost şi altele. Se ştie că lucrarea *de censibus* a lui Ulpian în *Digesta* este reprodusă în mod fragmentar, ca şi *de censibus* a lui Paulus [28]. Este apoi un fapt cunoscut că au mai fost şi alte cetăţi cu *ius italicum*, care nu apar în textele celor doi jurisconsulţi păstrate în *Digesta* [29]. Dar dacă la unele cetăţi avem atestat *ius italicum* din partea mai multor jurisconsulţi — cum este *Berytus* la Gaius [30], Ulpian [31] şi Paulus [32], *Philippi* la Celsius [33] şi Paulus [34], *Troas* la Gaius [35] şi Paulus [36], *Tyr* la Ulpian [37] şi Paulus [38] etc. — pentru localităţile din Dacia nu avem cu ce face comparaţie, căci nu se cunosc decît din fragmentul primei cărţi *de censibus* a lui Ulpian. Credem totuşi că în Dacia anilor 212—217, numărul de cinci oraşe, cu *ius italicum* (dacă facem comparaţie cu alte provincii), este destul de ridicat şi nu avem de ce ne îndoi că nu ar fi complet.

---

[26] Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1, 4, *Emisenae civitati Phoenices imperator noster ius coloniae dedit iurisque italici fecit*; Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 9, *imperator noster Antoninus civitatem Emisenorum coloniam et iuris italici fecit*.

[27] Macrea, *op. cit.*, p. 365, 367, exclude *Dierna* dintre oraşele cu *ius italicum*.

[28] Jullian, *op. cit.*, p .746; Jörs, *op. cit.*, p. 1 452.

[29] Ne referim înainte de toate la *ius italicum* de «tip Marsyas», pentru care a se vedea Jullian, *op. cit.*, 746—747 şi Premerstein, *op. cit.*; cf. Triandaphylopoulos, *ibidem*.

[30] *Dig.*, 50, 15, 7; Lenell, *Palingenesia*, I, 247, *Gai ad legem Iuliam et Papiam* (455).

[31] *Dig.*, 50, 15, 1, 1.

[32] *Dig.*, 50, 15, 8, 3—4.

[33] *Dig.*, 50, 15, 6; Lenell, *Palingenesia*, I, 155, *Celsi Digestorum lib.* XX (180).

[34] *Dig.*, 50, 15, 8, 8.

[35] Nota 30.

[36] *Dig.*, 50, 15, 8, 9.

[37] *Dig.*, 50, 15, 1.

[38] *Dig.*, 50, 15, 8, 4—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În legătură cu *ius italicum* în Dacia este necesar de a încerca să vedem care era rangul unui oraș ce putea aspira la acest privilegeu, mai ales că orașul *Dierna* este cunoscut numai ca *municipium* și se contestă faptul că ar fi avut vreodată rangul de *colonia*. Pentru cei mai mulți autori moderni, de *ius italicum* se bucurau, în primul rînd, *coloniae civium Romanorum*, în cazuri mai rare *municipia civium Romanorum* și chiar anumite *oppida latina* sau comunități de cetățeni romani (nota 10). Jurisconsultul P. Iuventius Celsus, *Dig.*, 50, 15, 6, vorbind în mod accidental în digestele sale despre localitatea *Philippi* din Macedonia, spune: *colonia Philippenses iuris italici est* [39]. Jurisconsultul Gaius, *Dig.*, 50, 15, 7, amintește numai: *iuris italici sunt Troas, Berytus, Dyrrachium*, fără a spune ce sînt, dar știm, că atunci cînd scria el [40], aceste trei orașe erau *coloniae*. Ulpian începe lucrarea *de censibus* I (*Dig.*, 50, 15, 1), *sciendum est esse quasdam colonias iuris italici*, deci colonii numai, deși într-un singur caz folosește în termenul *civitas* pentru *Palmyra* [41]. Paulus, care de obicei nu dă calitatea orașelor, folosește de două ori *colonia* pentru *Emesa* și pentru *Antiochia* din Pisidia [42]; apare și *Tyriorum civitas* [43], dar știm că această localitate era de fapt *colonia*. Plinius cel bătrîn, în *nat. hist.*, 3, 139, *ius italicum habent eo conventu Alutae, Flanates a quibus sinus nominatur, Lopsi, Varvarini*, adică patru localități din Liburnia, din *conventus Scardonitanus*, cu *ius italicum* (*Alutae* în loc de *Alvona*). În *nat. hist.*, 3, 140, *Alvona* este *oppidum* ca și *Flanona* și *Lopsica*. După unii autori calitatea acestor orașe nu este cunoscută [44], după alții ar fi *municipia* [45]. Recent s-a dovedit însă că *Alvona* era *municipium* încă înainte de Claudius și în aceeași situație se găseau și celelalte localități liburnice cu *ius italicum* [46]. Aceste localități însă, tot după Plinius, *nat. hist.*, 3, 130, au fost alipite la *regio X Italiae* [47], de unde s-ar explica și acordarea de *ius italicum* [48]. În aceeași situație ar fi și localitatea *Antipolis* din Gallia Narbonensis, amintită de Strabo, IV, 184, și care nu era decît un *oppidum latinum* [49].

Mai controversată este situația orașului *Stobi* din Macedonia, amintit de Paulus ca fiind cu *ius italicum*, fără să i se specifice rangul [50]. *Stobi* este cunoscut numai ca

---

[39] Lenell, *Palingenesia*, II, 1246, P. Iuventius Celsus T. Aufidius Haenius Severianus, *iterum consul* în anul 129; Diehl, *Iuventius 13*, în *RE*. X (1919), 1 363—1 364.

[40] Lenell, *op. cit.*, 1 246, *ad legem Iuliam Papiam lib. VI*, de unde este extras paragraful din *Dig.*, 50, 15, 7, a fost scris după moartea lui Antoninus Pius, iar activitatea lui Gaius a ținut pînă după anul 178; B. Kübler, *Gaius*, în *RE*, VII (1910), 489—494, începe activitatea de jurisconsult pe la 161, iar ultima lui scriere datează din 178; este posibil să mai fi trăit încă în timpul lui Commodus.

[41] *Dig.*, 50, 15, 1, 5, *est et Palmyrena civitas in provincia Phoenice* (sic) *prope barbaras gentes et nationes collocata*; din text nu rezultă în mod clar dacă *Palmyra* avea sau nu *ius italicum*, iar numele acestei cetăți lipsește la Paulus.

[42] *Dig.*, 50, 15, 8, 6 și 10—11.

[43] *Dig.*, 50, 15, 8, 4—5.

[44] Jullian, *op. cit.*, p. 746, cu părerile mai vechi; Premerstein, *op. cit.*, 1 240.

[45] Kornemann, *Municipium*, în *RE*, VI (1933), 395—396.

[46] G. Alföldi, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta, 1965, p. 68—69; M. Suić, *Nin. Problemi arheoloških istrazivanja. Problems of Archaeological Excavations*, Zadar, 1968, p. 37 și urm.; cf. M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Veneția, 1958, p. 27, 106, 280.

[47] A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Ricerche storico-topografico*, Berna, 1954, p. 84 și urm.

[48] Cf. Jullian, *op. cit.*, p. 746; Premerstein, *op. cit.*, 1 240—1 241; Vittinghoff, *op. cit.*, p. 468—469, 471.

[49] Vittinghoff, *loc. cit.*

[50] *Dig.*, 50, 15, 8, 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

municipium [51], de unde concluzia că şi municipiile beneficiau de *ius italicum* [52]. Mai nou F. Vittinghoff a căutat să demonstreze că *Stobi* primeşte dreptul de *colonia* în timpul lui Elagabal [53], cînd Paulus scrie lucrarea *de censibus* [54], dar încă pînă acum nu s-a putut dovedi data la care *Stobi* devine *colonia*.

Faptul că nu avem o documentare suficientă pentru *Dierna* şi mai aies că din analiza altor cazuri nu s-a putut trage o concluzie cu privire la raportul dintre *municipia* şi *ius italicum*, ne abţinem de a mai discuta calitatea acestui oraş al Daciei, care totuşi nu a fost lipsit de dreptul italic. În ce priveşte informaţia lui Aulus Gellius, 16, 13, 3, că în vremea lui (sec. II) se făcea confuzia între *municipium* şi *colonia*, nu interesează aici, deoarece din punct de vedere juridic deosebire totuşi există.

Motivul acordării de *ius italicum* oraşelor din Dacia la fel nu ne este cunoscut. Unele oraşe din Orient, cum au fost *Heliopolis* şi *Laodicea*, şi-au cîştigat merite faţă de Septimiu Sever în timpul războiului civil împotriva lui Pescenius Niger [55]. Oraşele din Africa, *Carthago, Utica*, primesc *ius italicum* de la Septimiu Sever şi Caracalla, deoarece împăraţii erau originari din această provincie, iar *Leptis Magna* este chiar oraşul natal al lui Septimiu Sever [56]. La fel cetatea *Emesa* era oraşul Iuliei Domna, mama lui Caracalla [57]. Alte oraşe, cum a fost *Tyr*, au primit *ius italicum* datorită celebrităţii şi trecutului şi ca fiind o veche cetate aliată romanilor, sau *Berytus*, datorită importanţei de care se bucura în Orient [58]. Pentru Dacia, numai cu privire la *Sarmizegetusa* putem deduce că a primit *ius italicum* în vederea atragerii coloniştilor într-o ţară de curînd cucerită [59], în cazul că Traian i-a acordat acest drept. *Apulum* şi *Potaissa* erau oraşele Daciei unde stăteau cele două legiuni ale provinciei

---

[51] B. Saria, *Stobi*, în *RE*, IV A (1931), 49, 54, devine colonie spre sfîrşitul principatului, iar monedele locale, cu numele lui Elagabal, au pe revers *MVNICIPIVM STOBENSIVM* şi cu titlul de colonie apare numai la Stephanus Byzantinus.

[52] Nota 10.

[53] Vittinghoff, *op. cit.*, p. 467, 471, unde nu admite *ius italicum* pentru municipii.

[54] Lenell, *Palingenesia*, II, 1247—1248; Berger, *Iulius Paulus 382*, în *RE*, X (1917), 716.

[55] Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1, 2—3, *est et Heliupolitana, quae a divo Severo per belli civilis occasionem Italicae coloniae rem publicam accepit. est et Laodicena colonia in Syria Coele, cui divus Severus ius italicum ob belli civilis merita concessit.*

[56] Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 11, *in Africa Carthago, Utica, Leptis magna a divis Severo et Antonino iuris italici sunt.*

[57] Nota 26.

[58] Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1; Vittinghoff, *op. cit.*, p. 470—471.

[59] Jullian, *op. cit.*, p. 748, „Trajan et ses successeurs ont peut être voulu, par ce moyen, favoriser la colonisation de la Dacie". După Tudor, *op. cit.*, p. 284, *ius italicum* în Dacia ar fi „binefaceri ce se dădeau mai ales cu prilejul unor vizite imperiale în provincie". Adeseori se atribuie lui Septimiu Sever acordarea de *ius italicum* celor mai multe oraşe din provincii; după Luzzato, *op. cit.*, p. 102, acordarea acestui privilegiu, din partea lui Septimiu Sever, nu este altceva decît un preludiu la *Constitutio Antoniniana* a lui Caracalla; F. De Visscher, *La Constitution Antonine et la dynastie africaine des Sèvères*, în „Revue Internationale des Droits de l'antiquité", ser. III, tom. VIII, 1961, p. 234, în timpul lui Septimiu Sever se va proceda la egalizarea condiţiei provinciilor cu Italia, prin înmulţirea dreptului municipal şi concesia dreptului italic „et ce *jus italicum*, qui assimile une partie du sol provincial au sol italique, est, depuis Septime Sévère, accordé en dehors de toute déduction effective du colons romains".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și deci *ius italicum* ar putea fi în legătură cu anumite acțiuni în războaiele interne sau externe, ca și atașamentul populației civile față de politica unui anumit împărat sau a unei dinastii. Din faptul că din zece orașe ale Daciei, jumătate aveau *ius italicum*, se deduce intensa și profunda romanizare a acestei provincii, care, deși cea mai nouă printre provincii, dă dovadă, în vremea împăratului Caracalla, de o viață romană îndeajuns de dezvoltată. Acest excepțional privilegiu este în primul rînd expresia atașamentului orașelor din Dacia față de politica împăraților, este rezultatul loialității locuitorilor cetățeni romani pentru casa domnitoare a Antoninilor și Severilor. Credem că orașele Daciei au avut un rol precumpănitor în apărarea ideii de autocrație, care a stat la baza unității imperiului roman în sec. II—III.

Dacă facem comparație cu provinciile vecine, vedem că împărații, pe motivul unor merite deosebite, au acordat o mai mare atenție orașelor dacice decît celor din provinciile moesice sau pannonice, unde nu se cunoaște nici un oraș cu *ius italicum*. Numai în Syria (luată împreună cu Fenicia și Palestina) și în Macedonia, numărul coloniilor cu *ius italicum* atingea pe cel din Dacia [60].

Din cele analizate mai sus se poate deduce că în afară de confuziile semnalate, cunoașterea acestui *ius italicum* în Dacia este îndeajuns de incompletă, aceasta din motivul că tot ce știm se rezumă la Ulpian, care este destul de laconic, deoarece capitolul privitor la localitățile cu acest drept, cu puține excepții, nu este altceva decît o simplă enumerare. În al doilea rînd, autorii Digestelor nu au folosit decît în mod fragmentar scrierile lui Ulpian și Paulus, iar autorii moderni chiar au scos în evidență unele lacune din textul păstrat [61]. Au fost intenționat omise unele localități, mai ales acelea care nu mai puteau interesa pe redactorii bizantini ai Digestelor. O eventuală prescurtare, trunchiere sau adaptare a textelor juridice romane este cauza, credem noi, cu *Zernensium colonia a divo Traiano deducta*, ca și cu *Patavissensium vicus qui a divo Severo ius coloniae impetravit*.

Ne întrebăm totuși, de ce mai apare Dacia cu orașele ei în *Digesta*, mai ales că aceste orașe nu mai prezentau nici o importanță pentru legislația lui Iustinian, Dacia fiind de mult pierdută pentru imperiu. Apariția Daciei în *Digesta* se poate însă explica prin propaganda imperială, referitoare la restaurarea imperiului roman și la planurile lui Iustinian de cucerire a teritoriului nord-dunărean, așa cum reiese din scrierile lui Ioannes Lydus [62] și Procopius [63]. Dar din cele cinci localități ale Daciei cu *ius italicum*, numai *Dierna* mai era în stăpînire romano-bizantină în timpul lui Iustinian [64]. Credem noi că așa se explică de ce *Dierna* apare în fruntea orașelor din Dacia și că ar fi fost întemeiată de Traian, pe urmele căruia dorea să meargă

---

[60] În Syria: *Berytus* (Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1, 1; Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 3—4); *Tyr* (Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1; Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 6); *Heliopolis* (Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1, 2); *Laodicea* (Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1, 3; Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 3—4); *Emesa* (Ulpian, *Dig.*, 50, 15, 1, 4; Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 6). Pentru *Palmyra* și *Sebastea*, amintite de Ulpian (*Dig.*, 50, 15, 1, 5 și 7), nu reiese în mod sigur că au primit *ius italicum*. Im Macedonia: *Philippi* (Celsus, *Dig.*, 50, 15, 6; Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 8); *Dyrrachium* (Gaius, *Dig.*, 50, 15, 7; Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 8); *Cassandrea*, *Dium*, *Stobi* (Paulus, *Dig.*, 50, 15, 8, 8).

[61] A se vedea aparatul critic a lui Th. Mommsen și P. Krueger, *Corpus Iuris Civilis*, I, p. 908 și urm.; cf. Jörs, *Digesta*, în *RE*, V (1903), 523 și urm. Caracterizarea lui Forni, *op. cit.*, p. 234, „tutta la testimonianza di Ulpiano relativa alla posizione giuridica delle città daciche (*Dig.*, 50, 15, 1, 8—9), è quanto mai lacunosa, inessatta e non esente da errori", ni se pare exagerat de severă.

[62] *De mag.*, II, 28.

[63] *Bell. goth.*, III, 14, 33; *de aedif.*, IV, 6, 5; Tudor, *Istoria Românilor*, I (sub red. Acad. C. Daicoviciu, Acad. E. Condurachi, I, Nestor, Gh. Ștefan), București, 1960, p. 661 și urm.

[64] Procopius, *de aedif.*, IV, 6, 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iustinian [65]. Numele vechi al orașului era *Dierna*, așa cum apare în incripții [66], dar încă în sec. II se manifestă tendința de a se pronunța cu *dz* (*Tsiernensis* într-o inscripție din anul 157 [67]) în loc de *d*, care în sec. IV—VI devine *Zerne* [68]. Așa credem că se explică și forma *Zernensium*, folosită de autorii Digestelor, în loc de *Diernensium* pe care o va fi folosit-o Ulpian. În schimb *Zarmizegetusa*, *Napocensis*, *Apulensis*, ne mai fiind în imperiul roman, rămîn cu vechea pronunțare, transmisă de Ulpian. Numai în ce privește *Patavissensium* observăm că aici este un caz de arhaism. Pronunțarea dacică, preromană, a fost *Patavissa* și în felul acesta o cunoaște și

---

[65] Nota 63. A se vedea și *Novella*, XI, 1—2, a împăratului Iustinian, din anul 535 (R. Schoell, W. Kroll, *Corpus Iuris Civilis III, Novellae*, Berlin, 1928, p. 94). Se pare că istoricii din vremea lui Iustinian considerau că cetățile de la nordul Dunării, în stăpînire romană, erau îndeosebi ctitoriile lui Traian (Procopius, *bell. goth.*, III, 14, 32).

[66] La Ptolemeu, III, 8, 4, *Dierna*; în Tab. Peut., segm. VII, *Tierna*. Pe stampilele de pe cărămizile din sec. IV, aflate la *Dierna* și în alte localități de pe malul drept al Dunării, în mod constant D R P DIERNA și DIERNA (CIL, III, 8277, 2 a, b; 12677; E. Swoboda, *Forschungen am obermoesischen Limes*, Viena, 1939, p. 49, 51, 54; Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 166; Tudor, *Contribuții privitoare la armata Daciei ripensis*, în *Studii și Cercetări de Istorie veche*, XI, 2 ,1960, p. 346—347; C. S. Nicolăescu-Plopșor, E. Bujor, V. Boroneanț, E. Comșa, N. Constantinescu, P. Diaconu, S. Morintz, Al. Păunescu, G. Popilian, P. Roman, D. V. Rosetti, *Rezultatele arheologice din zona Porților de Fier*, Craiova, 1968, p. 40); în inscripția CIL, III, 14468 = ILS, 7149, *Dier(na)*, în alte două inscripții (CIL, III, 8009=1 559; N. Vulić, în „Spomenik", 77, 6, 1934, p. 70; Swoboda, *op. cit.*, p. 60—61; Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 162—165, fig. 23), *D(ierna)*.

[67] CIL, III, 1568.

[68] În *Not. dign., or.* XLII, 37, apare deja *Zernis*, dar dincolo peste Dunăre, pe malul drept, tot în *Not. dign., or.*, XLII, 28, este *Transdiernis*, deci se păstrează numele vechi. În sec. IV *Dierna-Zernis* (Orșova) este încă sub ocupație romană și această ocupație s-a menținut pînă cel mai tîrziu în primii ani ai sec. V (C. S. Nicolăescu-Plopșor, și colaboratorii, *op. cit.*, p. 39—42). Procopius, *de aedif.*, IV, 6, 5, cînd vorbește de *Zérnes*, se referă de fapt la *Transdiernis*, căci este plasată la sud de Dunăre, iar vechea *Dierna*, de la nord de Dunăre, nu a mai fost menținută de romani în sec. VI (Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *ibidem*). Deci localitatea dacică pentru autorii Digestelor era această *Transdiernis*, care devine *Zérnes* în sec. VI și astfel este cunoscută și de Procopius. Pentru *Transdiernis* (azi Tekija) a se vedea E. Braun, *Transdierna*, în *RE*, VI A (1937), 2 150; Swoboda, *ibidem*; Bărcăcilă, *ibidem*. Nu este o dovadă certă că actualul hidronim *Cerna*, de origine slavă, care se varsă în Dunăre la Orșova, este moștenit din dacicul *Dierna*, cum afirmă Th. Capian, *Limbă și Cultură*, București, 1943, p. 170, „astfel slavii din Dacia au schimbat numele dac de rîu *Tierna-Tsierna* din Banat în *Tsárnă* «neagră»; etimologia lui Capidan a fost însușită de Tudor, *Orașe*, p. 19. Relativ la transformarea toponimului *Dierna* în *Zernes* (din *Diern(ens)es*) este un fenomen constatat și la un alt toponim dunărean. Astfel localitatea *Diana* (azi Kladovo), pe malul drept al Dunării, cunoscută prin stampilele D \ R DIANA, de pe cărămizile din sec. IV (Swoboda, *op. cit.*, p. 49; Tudor, *Armata Daciei ripensis*, p. 346—347; Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii, *op. cit.*, p. 40), din *Dian(ens)es* devine *Zánes* la Procopius, *de aedif.*, IV, 4 (ed. Haury, 1913, p. 124, 31); IV, 6, 6 și 8. Schimbarea lui *d* urmat de *i* + o vocală în *dz* și *z*, din cuvintele latine, este un fenomen frecvent constatat în inscripțiile din provinciile dunărene (H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 94—95; Al. Rosetti, *Istoria limbii române* [4], I, București, 1964, p. 91); *dz* se menține în textele medievale românești în cuvintele de origine latină (Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, V, VI, București, 1966, p. 246—247). Miron Costin, cronicar moldovean din sec. XVII, scrie în mod frecvent: *astădzi, aședzare, audzind, cădzut, dzice, dzile, dumnedzău, lucreadză, Sturdzea* etc. Pentru etimologia toponimului *Dierna*, a se vedea I. I. Russu, *Limba traco-dacilor* [2], București, 1967, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ptolomeu [69] şi astfel a fost păstrată de autorii romani [70], printre care şi Ulpian. Curînd însă coloniştii romani l-au pronunţat cu sincoparea lui *v* intervocalic, aşa cum făceau şi cu alte cuvinte [71], devenind *Potaissa*, cum este cunoscut în toate inscripţiile din Dacia şi probabil că sincoparea lui *v* a determinat şi trecerea lui *a* la *o*.

JUS ITALICUM EN DACIE

RÉSUMÉ

Une source historique ancienne, de nature juridique, mentionne cinq villes dans la province de Dacie qui ont joui aux IIIe siècles d'un privilège que n'ont pu obtenir la plupart des villes, surtout celles dénommées *coloniae*, dans les provinces de l'empire romain. Il s'agit du *jus quiritium*, grâce auquel les habitants des provinces furent assimilés aux habitants d'Italie. En vertu du ce droit, connu aussi sous le nom de *jus italicum*, ou *jus Italiae*, les citoyens romains de la ville respective furent exonérés du paiement de l'impôt foncier *(tributum soli, tributum)* et de l'impôt personnel *(tributum capitis, capitatio)*. Ce fut le principal privilège auquel pouvait aspirer une *colonia* en dehors de l'Italie.

Les villes de Dacie qui ont bénéficié du *jus italicum* nous sont connues uniquement par un fragment de l'ouvrage du jurisconsulte *Domitius Ulpianus*, intitulé *de censibus*, reproduit au *Digeste*, 50, 15, 1, 8—9 : *in Dacia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta juris italici est. Zarmizegetusa quoque eiusdem juris est : item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo jus coloniae impetravit.*

La première ville citée, *Zernensium colonia*, est *Dierna* qui déjà aux temps de Septime Sévère était à peine *municipium* (CIL, III, 14468 = Dessau, ILS, 7149) et donc ne pouvait être une *colonia* créée par Trajan. Les autres villes, *Zarmizegetusa, Napoca, Apulum et Potaissa* (= *Patavissensium vicus)* sont probablement énumérées dans l'ordre suivant lequel le rang de *colonia* leur fut accordé. En réalité, *Dierna* fut la dernière des villes qui aurait pu obtenir le rang de *colonia*, quoique au Digeste elle soit citée avant les autres viles de Dacie. En tenant compte de cette constatation, le texte d'Ulpien, inséré au Digeste, devrait être émendé de la manière suivante : *in Dacia quoque Zarmizegetusa colonia a divo Traiano deducta juris italici est. Zernensium quoque eiusdem juris est : item Napocensis colonia et Auplensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo jus coloniae impetravit*, avec la remarque que *Zernensium* aurait pu ne pas figurer à la seconde place, mais à la fin, après *Patavissensium vicus*.

Selon le Digeste, *Patavissensium vicus* aurait été élevé au rang de *colonia* par Septime Sévère. Des inscriptions prouvent que Septime Sévère a érigé *Potaissa* au rang de *municipium* (C. Daicoviciu, *RE*, XXII (1953), 1017) et donc cette ville a été promue au rang de *colonia* probablement à l'époque de Caracalla. Par conséquent, lorsque Ulpien a écrit son ouvrage *de censibus*, c'est-à-dire à une date qui se place entre 212—217, il y avait en Dacie cinq villes jouissant du *jus italicum*, dont quatre

---

[69] Ptolemeu, III, 8, 4, *Patroüissa*, pentru *Pataoüissa* (Daicoviciu, *op. cit.*, 1 014 ; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 376).

[70] Tab. Peut., segm. VIII, *Patavissa* ; Geogr. Rav., 188, 9, *Patabissa*. În inscripţia CIL, III, 2086 (sec. III), din *Salonae* (Dalmaţia), apare încă *Patavisesis*, sub această formă arhaică. Pentru etimologie Russu, *op. cit.*, p. 127.

[71] Mihăescu, *op. cit.*, p. 91—92 ; Rosetti, *Istoria limbii rom.* [4], I, p. 89—90. Sub numele de *Potaissa* apare mai întîi în inscripţia CIL, III, 1627, din anul 107/108 (Daicoviciu, *op. cit.*, 1015).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

coloniae : Zarmizegetusa, Napoca, Apulum et *Potaissa* — et la ville de *Dierna*, relativement à laquelle nous n'avons pas de preuve qu'elle ait été érigée au rang de *colonia*, ce qui pourtant ne pourrait être exclu.

Du fait que des dix villes de Dacie la moitié étaient dotées du *jus italicum*, il résulte que cette province avait été intensément et profondément romanisée. Quoique la Dacie ait été la plus récente des provinces, la civilisation romaine y était implantée à l'époque de Caracalla. Cet exceptionnel privilège exprime, en premier lieu, l'attachement des habitants des villes de Dacie à la politique des empereurs. Il est le résultat de la loyauté des habitants citoyens romains pour la maison régnante des Antonins et des Sévères. Nous avons la conviction que les villes de Dacie ont eu un rôle important dans la défense de l'idée d'autocratie qui fut à la base de l'unité de l'empire romain aux IIe et IIIe siècles.

Si nous comparons la Dacie aux provinces voisines, nous constatons que les empereurs, considérant que les villes de Dacie avaient des mérites exceptionnels, leur ont accordé bien plus de faveurs qu'aux provinces de Mésie et de Pannonie, où on ne connait aucune ville qui avait obtenu le *jus italicum*. Ce n'est qu'en Syrie (avec la Phénicie et la Palestine) et en Macédoine que le nombre des colonies à *jus italicum* était égal à celui de la Dacie.

Pourtant nous demandons pourquoi les villes de Dacie ont été mentionnées au Digeste (publié le 16 décembre 533), attendu qu'elles ne présentaient plus la moindre importance pour la législation de Justinien, la Dacie étant depuis longtemps abandonnée par l'empire. La présence de la Dacie dans le Digeste pourrait s'expliquer par la propagande impériale tendant à la restauration de l'empire romain et par les projets de Justinien de reconquérir les territoires situés au nord du Danube, ainsi qu'il résulte des oeuvres de Joannes Lydus, *de mag.*, II, 28 et Procopius, *bell. goth.*, III, 14, 33 et *de aedif.*, IV, 6, 5. Des cinq villes à *jus italicum* de Dacie, seule *Dierna* demeurait encore, à l'époque de Justinien, sous la domination romaine-byzantine. Nous croyons que c'est la raison pour laquelle *Dierna* a été citée au début de la liste des villes de Dacie et que sa création a été attribuée à Trajan, Justinien ayant l'intention de continuer la politique de celui-ci. L'ancien nom de la ville fut *Dierna*, ainsi qu'il résulte des inscriptions. Aux IVe—VIe siècles ce nom fut changé en celui de *Zernes*. A cause de cette modification, les auteurs du Digeste ont adopté la dénomination *Zernensium*, au lieu de *Diernensium*, dont aurait usé Ulpien.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CÎTEVA DATE PRIVIND ÎNCEPUTURILE ORAȘULUI GALAȚI

DE

PAUL PĂLTĂNEA

Problema începuturilor orașului Galați nu este încă elucidată. Lăsînd la o parte ipotezele nefundate menționate în lucrările lui Pantazi Ghica [1], Moise Pacu [2], M. Drăghicescu [3] și în *Marele dicționar geografic* [4], reluăm discuția cu intenția de a face unele precizări care, chiar dacă nu vor putea fixa, cu certitudine, momentul transformării satului în tîrg, ne vor duce, totuși, la concluzia că Galații, ca și multe alte orașe ale Moldovei, au avut o origine rurală.

Chiar dacă pentru perioadele anterioare feudalismului dezvoltat nu avem o documentare arheologică mai bogată, informațiile cunoscute sînt, totuși, suficiente pentru a admite prezența unei modeste așezări civile pe vechiul teritoriu al orașului. Amintim, în acest sens, cele 15 săgeți „scitice" [5], găsite într-un mormînt și care, fără îndoială, au avut o semnificație monetară [6]. În general, s-a admis că ele au circulat din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. pînă la sfîrșitul secolului al

---

[1] Pantazi Ghica, *Monumenti naționali. Monastiri și biserici ortodoxe. Rapoturi de la comisiunile întocmite pentru cercetarea lor*, partea I, București, 1882, p. 45—63.

[2] Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, București, 1891, p. 91—92.

[3] Mihail Drăghicescu, *Note pentru a servi la istoricul principalelor puncte pe Dunăre...*, Galați, 1892, p. 348—349.

[4] *Marele dicționar geografic al României*, III, București, 1900, p. 463—464.

[5] Muzeul de istorie Galați, nr. inv. 636—644; M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui*, „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 429; Idem, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui*, Galați, 1941, p. 5. Este eronată afirmația că aceste săgeți sînt de fier (C. G. Marinescu, I. Brezeanu, *Galați*, București, 1967, p. 104). I. T. Dragomir, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațiului din cele mai vechi timpuri și pînă la întemeierea orașului*, „Danubius", I, Muzeul regional de istorie Galați, 1967, p. 182.

[6] V. Canarache, *Atelierele monetare din antichitate și rolul lor în dezvoltarea vieții economice din spațiul carpato-dunărean*, *Studii și referate privind istoria României*, partea I, Editura Academiei, 1954, p. 183; C. Preda, *Triburile geto-dace și circulația monedelor lui Filip al II-lea la nord de Dunăre*, „Studii și cercetări de istorie veche", VII (1956), nr. 3—4, p. 272; Florentina Preda, *Vîrfuri de săgeți cu valoare monetară descoperite pe litoralul de nord-vest al Mării Negre*, „Analele Uni-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V-lea [7], dată propusă şi pentru săgeţile descoperite la Galaţi [8], dar ele persistă şi în secolele IV—III î.e.n., ca la Poiana [9] şi Tariverdi [10]. Desigur că ele au aparţinut populaţiei autohtone şi în acest caz nu este exclus să fi existat un raport de contemporaneitate între aceste săgeţi şi amforele elenistice găsite la Galaţi şi pe terasa Brateşului, folosite, desigur, de băştinaşi.

Amfora elenistică, sigură din secolele IV—III î.e.n. [11], descoperită lîngă grădina publică, în condiţii necunoscute, probează fie o locuire temporară a unor elemente elenistice, în drum spre Barboşi şi Poiana, de altfel prezente în aceste două aşezări [12], fie existenţa localnicilor. Nu există însă nici un temei să-i atribuim amforei numai caracterul de urnă de incineraţie [13], deoarece, chiar dacă ar fi vorba de un cimitir al populaţiei geto-dacice, contemporan cu cele de la Murighiol, Telița sau sau Satu-Nou, amfora elenistică este folosită în aceste cimitire în proporţie aproape egală şi ca vas de ofrandă [14] şi ca urnă de incineraţie [15].

Sigur este că, în această vreme (secolele IV—III î.e.n.), teritoriul oraşului este locuit, nelipsind populaţia autohtonă, care este documentată pe terasa Brateşului [16] sau în aşezarea de la Brăiliţa [17].

Lipsesc, deocamdată, informaţii pentru secolele următoare pînă la cucerirea romană, cînd, desigur, o dată cu construirea castrului de la Tirighina—Barboşi şi constituirea acelui *territorium* semnalat de V. Pârvan [18], se stabilesc elemente romane şi la Galaţi. Prezenţa acestora este documentată prin cîteva materiale arheo-

---

versităţii C. I. Parhon", seria Ştiinţe sociale, istorie, IX (1960), nr. 16, p. 7—17; Bucur Mitrea, *Sur les monnaies des cités pontiques découvertes sur le teritoire des populations locale*, „Studii clasice", III (1961), p. 84.

[7] Fl. Preda, *op. cit.*, p. 14.

[8] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 182.

[9] R. Vulpe şi colectivul, *Activitatea şantierului arheologic Poiana—Tecuci, 1950*, S.C.I.V., II (1951), nr. 1, p. 214.

[10] R. Vulpe, *Cercetări în teritoriul rural al Hisiriei*, S.C.I.V., VI (1955), nr. 3—4, p. 546.

[11] V. Canarache, *Importul amforelor stampilate la Istria*, Editura Academiei, 1957, p. 10, *f.* 6; I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 183.

[12] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana şi drumul roman prin Moldova de jos*, „Analele Academiei Române", memoriile secţiunii istorice, s. II, tom. XXXVI, p. 102, 117, 121; Idem, *Dacia, civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene*, ed. a IV-a, revăzută şi adnotată de Radu Vulpe, Editura Ştiinţifică, 1967, p. 93.

[13] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 183, nr. 18.

[14] Exspectatus Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, „Studii şi cercetări de istorie veche", VI (1955), nr. 3—4, p. 573; G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița*, Materiale şi cercetări arheologice, VIII, p. 379.

[15] Exspectatus Bujor, *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei geto-dace din nord-estul Dobrogei*, S.C.I.V., VII (1956), nr. 3—4, p. 244; Idem, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, „Materiale şi cercetări arheologice", III, p. 248; Idem, *Şantierul arheologic Murighiol*, „Materiale şi cercetări arheologice", VI (1959), p. 327; B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei. Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Editura Academiei, 1960, p. 411; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Satu Nou, cimitirul geto-dacic*, „Materiale şi cercetări arheologice", VII, p. 203; Idem, *Şantierul Satu-Nou. Necropola geto-dacă*, „Materiale şi cercetări arheologice", VIII, p. 370, fig. 1/4; Gh. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, „Materiale şi cercetări arheologice", VIII, p. 373.

[16] I. T. Dragomir, *loc. cit.*

[17] Informaţie de la F. Anastasiu şi M. Harţuche, cărora le mulţumim şi pe această cale.

[18] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 104—106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logice, descoperite întîmplător în diferite puncte ale orașului: un sarcofag de piatră [19] conținînd și podoabe de aur [20], o piuă [21] și unele fragmente ceramice găsite în locuri diferite [22]. Existența pivei și a ceramicei sînt, fără îndoială, dovada unei așezări civile, care va continua să existe chiar și după părăsirea castrului de la Bărboși, în secolul IV [23].

Nu este exclus ca persistența și dezvoltarea așezării să fie determinată și de schimburile comerciale ce se făceau între Bărboși și Tyras, folosidu-se și drumul ce trecea prin Galați [24].

Tezaurul de monede bizantine de la începutul secolului al VII-lea, descoperit pe malul Dunării, în apropiere de punctul „Vadul lui Rașcu", vatra viitorului sat al lui „Galat" și format din monede emise între anii 613—685 [25], ne îndreptățește să admitem continuitatea așezării civile. De altfel, credem că acest tezaur ne indică punctul cel mai important al hinterlandului de circulație al monedei bizantine în nordul Dunării [26].

Deși pentru secolele următoare nu mai avem, deocamdată, o documentare arheologică, nu este exclusă prezența populației localnice care a continuat să existe.

Dezvoltarea primelor relații feudale sînt de pus în legătură cu pescuitul, care va fi fost ocupația de bază a locuitorilor autohtoni, datorită poziției orașului, situat pe malul Dunării și nu departe de Siret, Prut și lacul Brateș. Celelalte ocupații specifice feudalismului, agricultura, păstoritul și diversele meșteșuguri, vor fi existat și ele, fără să fi ajuns la stadiul de dezvoltare al pescuitului.

Este drept că nu avem, în prezent, nici un fel de documentare pentru existența unei așezări civile la Galați în perioada secolelor XI—XV, dar este posibil ca cercetări ulterioare să dovedească existența la Galați a unuia din cele 80 de „goroduri" cucerite de Sviatoslav, cneazul de la Kiev, la 969, cu ocazia luptelor împotriva bulgarilor [27]. De asemenea, descoperirea unor așezări din secolele X—XI, la limita actuală a orașului, pe malul Brateșului [28], pe malul bălții Mălina [29] și la Șendreni [30], precum

---

[19] Muzeul de istorie Galați, nr. inv. 3 009. C. Moisil, *Sarcofagiu de piatră*, Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, III/2, 1910, p. 85—86; M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise*, p. 430; Maria Alexandrescu-Vianu, *Un sarcophage mithriaque au Musée d'histoire de Galatzi*, „Revue des études sud-est européennes", V (1967), 1—2, p. 229—233; I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 186.

[20] Arh. St. Galați, Primăria orașului Galați 1867, dosar 82. Sarcofagul a fost descoperit în 1867 și nu la datele propuse de M. Petrescu-Dîmbovița și I. T. Dragomir.

[21] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 186.

[22] Fragmentele ceramice au fost găsite de autor în următoarele puncte: str. Republicii — hotelul Dunărea; str. Nicolae Bălcescu nr. 32 și Științei nr. 31.

[23] Nicolae Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni—Barboși*, „Materiale și cercetări arheologice", VIII, p. 508.

[24] V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 120; B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu Republica romană, reflectate în descoperiri monetare*, „Studii și cercetări numismatice", II (1958), p. 185.

[25] Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, „Studii și cercetări numismatice", I, 1957, p. 196—197.

[26] B. Mitrea, recenzie la studiul lui Irimia Dimian, „Studii și cercetări de numismatică", II, 1958, p. 498.

[27] Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, București, Editura Academiei, 1967, p. 27.

[28] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 188, nr. 39.

[29] N. Gostar, *op. cit.*, p. 506.

[30] Dan Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Șendreni—Galați*, „Danubius" I, 1967, p. 129—132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și prezența unor toponime cumane formate, însă, din rădăcini slave. Covurlui și Suhurlui [31], ne îndreptățește să admitem prezența unei așezări rurale, dar nu și a unei cetăți cumane, după cum credea Al. Philippide [32].

Această argumentație ne îndreptățește să admitem ipoteza că Galații datează, probabil, din perioada anterioară întemeierii statului moldovean [33], chiar dacă nu este amintit în lista orașelor moldovenești alcătuită între anii 1387—1392 [34], din care mai lipsesc și alte orașe a căror atestare este sigură din secolul al XIV-lea [35]. Deocamdată, nu avem destule temeiuri ca să stabilim vreo legătură între toponimul pîrîului Chineja — dovada unei formațiuni politice [36], moneda tătărească găsită la Oancea, pe Prut, datînd, probabil, din anii 1314—1341 [37], și existența Galaților.

Toponimul Galați este destul de răspîndit [38] și, de aceea, credem că toate aceste toponime, nu însă și unele forme derivate, își au originea într-o rădăcină comună, slavul **гълкъ** care a avut inițial sensul de „murdar" și apoi pe cel de „negru" [39]. Dintre ipotezele emise, în legătură cu originea toponimului Galați, nu mai putem admite astăzi pe cea susținută de cunoscutul romanist Gustave Weigand care explica numele orașului prin cel al tribului celtic „gallatae" [40]. Al. Philippide a pledat pentru originea cumană a toponimului, prin derivarea din arabul „kalhat" cetate [41]. Cum însă la Galați n-a existat o asemenea cetate, anterioară invaziei cumane, nu vedem rațiunea pentru care cumanii ar fi putut denumi astfel locul pe care s-a dezvoltat ulterior orașul.

Este destul de greu să presupunem că termenul cuman s-a impus datorită castrului de la Barboși [42], prea departe de Galați. Nici sensul ceva mai larg, care s-a

---

[31] Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, p. 372—373; Constantin N. Velichi, *Contribuțiuni documentare la istoria vechiului ținut al Covurluiului*, Galați, 1940, p. 3, nr. 1; I. Conea, I. Donat, *Contributions à l'étude de la toponymie petchénègue-comane de la Plaine Roumaine du Bas Danube, Contributions onomastiques*, 1958, p. 139 și urm.; C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, „Studii și cercetări științifice, istorie", XIV (1963), fasc. 2, p. 223—224.

[32] Al. Philippide, *op. cit.*, II, p. 373.

[33] Constantin C. Giurescu, *Tirguri...*, p. 225.

[34] Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, „Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 203—216.

[35] *Ibidem*, p. 215.

[36] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 208.

[37] Octavian Iliescu, *Monede tătărești din secolele XIII—XV găsite pe teritoriul R.P.R.*, „Studii și cercetări de numismatică", III, 1940, p. 272.

[38] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 280—281; Constantin C. Giurescu, *Tirguri...*, p. 226.

[39] E. Bernekev, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908—1913, s.v. Comunicat de N. Frățilă căruia îi mulțumim și pe această cale; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 282; Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, București, 1952, p. 229. Ulterior rectifică această ipoteză admițînd teza lui Drăganu numai pentru toponimicele ardelenești (*Toponimia românească*, 1963, p. 271). Constantin C. Giurescu, *Tirguri...*, p. 226.

[40] G. Weigand, *Balkan-Archiv, Fortsetzung des Jahresberichts des Instituts für rümanische Sprache*, I, p. 5. Pentru alți filologi care au susținut această ipoteză, v. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 271.

[41] Al. Philippide, *op. cit.*, II, p. 373. Etimologie admisă și de Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 271, nr. 4; C. N. Velichi, *op. cit.*, p. 3, nr. 1; I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 191.

[42] Petre Diaconu, *Крепость X—XV вв. в Пэкуюл луй Соаре (новые археологические исследований*, Dacia, nouvelle série, V, 1961, p. 501, nr. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atribuit recent acestei rădăcini cumane „gala", de „cetăți naturale" [43] nu corespunde cu înfățișarea geografică a orașului, care este situat la loc deschis pe terasa inferioară a Dunării.

A rămas neobservat însă faptul că în fostul județ Covurlui, toponim de origină cumană, se mai păstrează topicul de „Cetățuia" pentru fortificații naturale. Sînt cunoscute deocamdată, „Cetățuia" de la nord de Măluşteni [44], „Cetățuia" de pe valea Ghirecii [45], „Cetățuia" de la Pechea [46], „Cetățuia" de la Stoicani [47] și „Cetățuia" de la vest de Umbrărești [48] unde a fost, probabil, mănăstirea „de călugărițe Cetățuia, ce iaste la ținutul Covurluiului în gura Covurluiului", amintită într-un document din 15 iulie 1599 [49]. Persistența acestor topice românești de origine latină ne face să credem că influența cumană nu a fost în zona Covurluiului atît de puternică încît să poată impune toponime chiar și în afara zonei locuite de cumani de vreme ce chiar pe apa Covurluiului nu a putut fi asimilat topicul românesc.

Mult mai plauzibilă ni se pare explicația dată de Ion Bogdan care derivă toponimul din radicalul ГАЛ + sufixul ЪЦЬ formă destul de răspîndită în slava meridională, unde cu ajutorul numelor proprii s-au format „foarte multe numiri de localități" [50]. Ipoteza a fost reluată mult mai tîrziu de N. Drăganu, care credea că rădăcinii ГАЛ i s-a adăugat sufixul АК [51]. Este greu de precizat dacă în limba română toponimul a intrat cu forma Galați, cum crede I. Bogdan [52] sau prin singularul Galaț, transformat apoi în pluralul Galați [53].

Există discuții și cu privire la prima amintire documentară. Recent, pornind de la o prezumpție mai veche a lui Constantin Karadja [54], C. Marinescu și I. Brezeanu au afirmat că „prima mențiune în scris a Galaților datează din epoca lui Alexandru cel Bun". Ar fi vorba de lista orașelor din Țările Române care și-au trimis delegați la conciliul de la Constanța (1414—1418), „unde apare și o așezare urbană cu numele de Galff sau Gall, nume ce se apropie de denumirea orașului" [55]. Precizăm, în primul rînd, că textele cronicii lui Ulrich Richenthal, publicate de Karadja nu conțin și forma *gall* și în al doilea rînd toponimul *gali* apare numai în unul din cele șase manuscrise principale în care s-a păstrat cronica sus amintită. Acest manuscris, denumit Ettenheim-Münster II, a fost terminat în 1467 [56], așa că dacă admitem această

---

[43] Constantin Turcu, *Originea numelui Galata*, „Cronica", I, nr. 33 din 24 septembrie 1966, p. 10.

[45] M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise*, p. 436.

[48] *Ibidem*, p. 434.

[46] Idem, *Călătorie de cercetare arheologică*, p. 18.

[47] Idem, *Archäologische Forschungsreise*, p. 432.

[48] *Ibidem*, p. 434.

[49] Constantin I. Andreescu, Constantin A. Stoide, *Documente și regeste*, I, *Documente moldovenești din sec. XVI*, Iași, 1934, p. 32, nr. 106.

[50] Ion Bogdan, *Diploma birlădeană din 1134. Principatul Birladului*, „Analele Academiei Române", Memoriile secțiunii istorice, s. II, tom. XI, București, 1889, p. 109.

[51] Vezi nota 38 — După cum a arătat Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 226, nr. 15, pare puțin probabilă derivarea din sudicul „galac". agropyrum repens, troscot, pir.

[52] I. Bogdan, *Diploma birlădeană*, p. 109.

[53] N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, 1909, p. 225; D. Ciurea, *Cîteva date pentru istoricul Galaților (sec. XVI—XVII)*, „Studii și cercetări științifice, Istorie", VIII (1957), fasc. 1, p. 227; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei, 1963, p. LVI; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 226.

[54] Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (in Baden) în anul 1418*, „Analele Academiei Române", Memoriile secției istorice, s. III, tom. VII, 1927, p. 70.

[55] C. G. Marinescu, I. Brezeanu, *Galați, ghid turistic al regiunii*, București, 1967.

[56] Constantin I. Karadja, *op. cit.*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

identificare, ea documentează doar existența orașului în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Aceasta nu exclude, însă, existența unui târg pe la mijlocul domniei lui Alexandru cel Bun. După unele izvoare armenești, în 1413, exista la Galați o colonie de armeni [57].

Tradiția istorică moldovenească de factură mai recentă (secolul al XVIII-lea), menționează, în povestirea mitropolitului Gheorghe al III-lea (1723—1730) despre călătoria împăratului bizantin Ioan al VIII-lea prin Moldova [58], existența orașului în secolul al XV-lea. Astfel, în *Istoriile Țării Românești și a Țării Moldovei* datorate lui Vasile Cămărașul (1733) se adaugă la capitolul domniei lui Alexandru cel Bun următoarea informație: „În vremea acestui domn (Alexandru — n.ns.), venit-au pre la Moldova și Andronie Paleologul... Petrecutu-l-au Alexandru Vodă cu multă cinste pînă la Galați" [59]. Așa cum s-a arătat, relația mitropolitului Gheorghe provine dintr-un mediu mănăstiresc, iar informațiile ei, în problema legăturilor Moldovei cu Bizanțul nu pot rezista criticii istorice [60].

Cum alte variante ale legendei [61] dau ca punct terminus al călătoriei un oraș de pe brațul nordic al Dunării, se impune întrebarea cum se explică faptul că prima variantă, deocamdată cea mai veche, amintește, totuși, Galații. Ne îngăduim să credem că în mentalitatea autorului anonim, nevoit să justifice o sumă de date, cele mai multe fictive, o călătorie prin Moldova a unui împărat bizantin nu putea sfîrși decît la Galați.

În actul din 1 septembrie 1435 prin care Iliaș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, își împart Moldova, sînt amintite, printre altele, și „morile Covurluiului" [62]. Aceasta este prima mențiune internă a județului Covurlui și este logic să admitem existența unei reședințe, care, desigur, a fost la Galați, așa cum ținutul Horincii, existent în vremea lui Ștefan cel Mare, și-a avut reședința, probabil, la Oancea [63].

O altă mențiune o avem din 1445 și nu din 1434 cum greșit a indicat N. Iorga [64], cînd negustorul liovean Zindrich cumpăra mărfuri de la Galați, probabil pește, în valoare de 800 florini [65]. Deci, dacă la această dată tîrgul avea formată și o piață externă trebuie să admitem că trecerea de la sat la tîrg s-a făcut în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. La aceasta se mai adaugă și actul din 23 octombrie 1445 (regest românesc), prin care Ștefan scutește două care ale mănăstirii Humor trimise să aducă pește „de la Galați sau ori de unde" [66]. Dania a fost reîntărită, la 8 octombrie 1454, de Petru al III-lea Aron [67].

S-a exprimat părerea că prin aceste documente nu se poate argumenta existența orașului Galați în secolul al XV-lea, deoarece numele acestuia nu apare în nici un

---

[57] Dj. H. Siruni, *Armenii în România (cu prilejul unui centenar)*, „Arhiva românească", V, 1940, p. 168.

[58] Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XVI-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, 1964, p. 119 și urm.

[59] „Revista pentru istorie, archeologie și filologie", XIV (1913), p. 160; Al. Elian *op. cit.*, p. 121, nr. 1. Aceleași amănunte, redate însă pe scurt, la C. Negruzzi care dă sfîrșitul călătoriei tot la Galați (*Păcatele tinereții*, ed. V. Ghiacioiu. Craiova, 1937, p. 407—408 și p. 486); Al. Elian, *op. cit.*, p. 123, nr. 2.

[60] Al. Elian, *op. cit.*, p. 119—149.

[61] *Ibidem*, p. 126.

[62] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 682, nr. 192.

[63] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/1, ed. a IV-a, București, 1943, p. 409.

[64] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, 1937, p. 95.

[65] I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau* Gotha, 1911, p. 31.

[66] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 235, nr. 64.

[67] *Ibidem*, p. 515—516, nr. 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

document original din acest secol[68]. Afirmația trebuie combătută însă, deoarece respectivele documente n-au fost categorisite drept „îndoielnice"[69]. S-a mai afirmat că tîrgul Galați „este probabil satul de la gîrla Brateșului, amintit în documentul din 15 iulie 1448"[70]. Identificarea propusă nu ni se pare cea mai îndreptățită, deoarece gîrla Brateșului nu este lacul Brateș, cum greșit a afirmat M. Costăchescu[71], ci un piriu care se vărsa în lacul Brateș. În documentul din 15 iulie 1448 satul de la gîrla Brateșului este amintit împreună cu satul „Tonceștii cu gîrla". Tonceștii erau, după relatarea călătorului polon Woyciech Miástkowski, ce trece prin Galați în 1640, la patru mile distanță de oraș[72], deci și satul de la gîrla Brateșului se afla nu prea departe de tîrgul Galați, care s-a dezvoltat, așa cum am arătat, pe malul Dunării.

Ne lipsesc, deocamdată, informații despre situația tîrgului în vremea lui Ștefan cel Mare. Expresia „la Dunăre" folosită în documentul dat la 13 martie 1466, sătenilor Slobozieі Negoiești a Episcopiei Romanului în legătură cu negoțul lor[73] ca și în actul de danie de la 1 aprilie 1470, pentru mănăstirea Neamțului care este slobodă „să trimită trei măji ale lor după pește... la Dunăre"[74] poate fi pusă în legătură cu existența unor sate sau tîrgușoare de pescari pe malul Dunării, printre care era, desigur, și Galații, identificare admisă și de Al. Gonța[75].

În prima tradiție din *O samă de cuvinte* se arată că în zilele lui Ștefan Vodă „viind turcii... să treacă în Moldova la Gălați i-au bătut foarte rău pe turci..."[76]. Este drept că s-a demonstrat de Constantin C. Giurescu că cele mai multe din tradițiile adunate de Ioan Neculce se bazează pe realități istorice[77].

Acțiunea întreprinsă de Ștefan cel Mare pentru scoaterea Munteniei de sub influența turcească, prin înlăturarea lui Radu cel Frumos, avea, fără îndoială, și unele substrate economice. Prin arderea Brăilei la 27 februarie 1470, Ștefan cel Mare a urmărit să înlăture concurența portului muntean care, desigur, stînjenea activitatea orașelor moldovenești de la Dunăre și poate a Galaților, atunci în formare[78]. Se poate admite, deci, că Galații s-au dezvoltat după 1484, ipoteză formulată încă din 1874 de către episcopul Melchisedec[79] și susținută în continuare de N. Iorga[80], N. Gheorghiu[81],

---

[68] *Documente privind istoria României*, veacul XIV, XV, A, I, Editura Academiei, 1954, p. 212, nr. 251. Ion Bogdan afirma și el că n-a întîlnit Galații în nici unul din documentele secolelor al XIV-lea și al XV-lea (*Diploma bîrlădeană* din 1134, p. 108).

[69] Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 225, nr. 4.

[70] D. Ciurea, *Situația internă a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare*, „Studii", X (1957), p. 73, nr. 3; Idem, *Cîteva date pentru istoricul Galaților*, p. 227.

[71] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 340. În documentele slave se face distincție între „gîrle", denumite cu termenul românesc respectiv, și lacuri, pentru care se folosea termenul de *iezer*.

[72] P. P. Panaitescu, *Călători polonі în Țările Române*, București, 1930, p. 42.

[73] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, p. 95—96—LX.

[74] *Ibidem*, I, p. 143—144, LXXXIV.

[75] Alex. I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, „Biserica Ortodoxă Română", LXXV (1957), p. 410; actul de danie este datat greșit: 30 septembrie 1503.

[76] Ioan Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția I. Iordan, 1955, p. 105.

[77] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 476—477.

[78] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/1, p. 60.

[79] Melchisedec, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, I, București, 1874, p. 132.

[80] N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 225; Idem, *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1928, p. 26, 88.

[81] N. Gheorghiu, *Cîteva observări asupra județului Covurlui*, „Anuar de geografie și antropogeografie", III (1911—1912), 1913, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gh. N. Munteanu-Bîrlad [82], D. Ciurea [83] și C. C. Giurescu [84]. În schimb P. P. Panaitescu socotește că Galații n-au existat în secolul al XV-lea [85].

Se știe că în Moldova toate tîrgurile au fost înființate pe „pămînt domnesc" [86] și Galații, desigur, n-au făcut excepție de la această regulă. Dovada o avem în unele documente ulterioare secolului al XV-lea.

La 4 martie 1644, Paraschiva, feciorul lui popa Iane din Galați, dăruiește bisericii domnești din acest oraș, Sf. Dumitru, ctitoria lui Vasile Lupu, o vie așezată la Vadul Ungurului între „viile domnești" [87]. Constantin Mihai Racoviță dăruiește mănăstirii Sf.Spiridon din Iași, la 1 ianuarie 1757, „tot locul domnesc ce iaste în tîrgul Galați [88], iar într-un hrisov din 1 februarie 1800 se amintește locul „ci-au fost domnesc a tîrgului Galați" care fusese dăruit de Alex. Ion Mavrocordat postelnicului Constantin Caragea [89]. În afară de acest „loc domnesc" exista și moșia tîrgului, din care, cum am văzut mai sus, tîrgoveții aveau dreptul să facă danii. Alte mărturii se găsesc într-o „țidulă" din 1 august 1802, unde se vorbește de „cheltuiala hrisovului pentru locul tîrgului Galați" sau chiar într-un act de vînzare, din 8 noiembrie 1835, pentru un loc aflat „pe dreapta moșie a tîrgului, în mahalaua sfintei biserici Vovidenia" [90]. Putem deci afirma cu certitudine că și orașul a avut un privilegiu domnesc prin care i s-a întărit hotarul, care era identic, poate cu cel amintit în dania din 1 ianuarie 1757 adică: „den sus la malul Dunării la schele, din scursura ce iaște din susul magaziei Docuzluiului, malul Dunării în giosu păr în gîrla Reapidii, ce iaste hotar țării Moldovei ... de acolo pe malul Riapidii spre miadzănoapte în lungul locului păn unde să înceape Riapidea, adică pînă în Brateș... de acolo tot alături cu Brateșul spre apus pînă suptu mal asupra Galaților în lungul locului pînă în gura scursurii la Dunăre, unde iaste magaziia Docuzluiului... [91].

Nu cunoaștem data fixării acestui hotar sau al altuia, dar nu avem nici un argument ca să credem că Ștefan cel Mare este acela care revizuiește și hotarul orașului Galați, cum afirmă D. Ciurea [92].

Ca și alte orașe ale Moldovei, Galații au avut și „ocolul" lui [93], care va fi luat ființă odată cu hotarul tîrgului. Dintr-o relatare mai tîrzie, cronica lui Miron Costin, știm că în prima domnie a lui Alexandru Iliaș (sept. 1620—oct. 1621) turcii au luat cîteva sate ascultătoare „cătră ocolul Gălaților" pentru a le alipi de teritoriul cetă-

---

[82] Gh. N. Munteanu-Bîrlad, *Galații*, 1927, p. 27.

[83] D. Ciurea, *Cîteva date pentru istoricul Galaților*, p. 227.

[84] Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 226—227.

[85] P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, 1947, p. 136; *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 414 (cap. redactat de P. P. Panaitescu).

[86] *Viața feudală*, p. 44; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 150.

[87] *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a Statului*, p. 343, nr. 1 710.

[88] Dr. V. Răscanu, dr. Gh. Gh. Năstase, dr. St. Birsan, Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași*, I, București, 1956, p. 24.

[89] Bibl. Acad., Doc. X/307.

[90] Gh. Munteanu-Bîrlad, *Un document gălățian*, „Orizonturi", II, nr. 12, 1940, p. 660, 662.

[91] Dr. V. Răscanu, dr. Gh. Gh. Năstase, dr. St. Birsan, Gh. Băileanu, *op. cit.*, p. 24.

[92] D. Ciurea, *Situația internă a Moldovei*, „Studii", X/6, p. 73. Stîlpul „gălățenilor" amintit într-un document din 28 iulie 1606 („Arhiva istorică", III, p. 69), se referă mai degrabă la stîlpul „galateenilor", căci mănăstirea Galata avea proprietăți în balta Brateșului.

[93] Pentru rostul „ocolului", vezi Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 141 și urm.

[94] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1954, p. 63; D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", II, 1965, Iași, Anexă, p. 232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ții Ismail [94]. Moșia „Poiana ocolului" ce exista la 20 octombrie 1793, în hotar cu Bălenii, este, desigur, în legătură tot cu acest ocol al Galaților, indicîndu-ne, cu aproximație, latura nordică [95].

S-a arătat că satele din ocoalele tîrgurilor aveau obligația să se îngrijească de aprovizionare și întreținerea curților domnești din tîrguri [96]. Nefiind cunoscută, pînă acum, nici o abatere de la această regulă, rămîne să admitem că și la Galați au existat curți domnești sau poate ocolul Galaților a fost creat în legătură cu braniștea domnească aflată nu departe de tîrg (comuna Braniștea) și amintită într-un document din 15 mai 1546: „braniștea noastră (domnească — n.ns.) din veac" [97].

În primele decenii ale secolului al XVI-lea Galații încep să prospere. Pe harta Moldovei întocmită de George Reicherstorffer între 1527, anul primei sale misiuni în Moldova, și 1541, data publicării hărții [98], Galații sînt arătați ca o așezare urbană cu trei turnuri, ca și Bîrladul, Vasluiul și Fălciul [99], orașe mari, cu importanță în viața economică a Moldovei. În locul vechiului drum ce ducea la brațul nordic al Dunării se dezvoltă „drumul Galaților" amintit într-un document din 12 mai 1546 [100].

Piața orașului se lărgește prin prezența tot mai frecventă, a brașovenilor. Îi întîlnim în 1542 cumpărînd mărfuri în valoare de 200 aspri [101]; în 1545 valoarea produselor cumpărate se ridica la 1 010 aspri [102], iar în 1546, un oarecare Mathia cumpăra trei buți de vin „moscatello", adus din Creta [103]. Negustorii din Lemberg au și ei relații mai strînse cu Galații. Așa într-un proces comercial, judecat la Lemberg este adusă ca mărturie și o scrisoare, dată în Galați, la 9 februarie 1587 de Pero Galantha, cunoscut negustor din Constantinopol care aducea în Moldova, prin Galați, mai ales „malvasie" [104]. La începutul anului 1595 se cumpăra carne de la Galați, care prin intermediul unor negustori ieșeni se vindea la Lemberg [105]. Veniturile încasate de domn, prin aplicarea vămii de la Galați, sau a altor taxe, erau destul de mari. Într-un an, 1580, s-au încasat de la Galați trei mii de ducați [106].

Multe din produsele țării, însă, se îndreptau, prin Galați, spre Constantinopol. De pildă, în ianuarie 1582, Dumitru Movilită a împrumutat 31 000 aspri pentru o datorie ce o făcuse cînd a cumpărat „grîul acela pentru Galați" [107].

---

[95] Bibl. Acad., Doc. CLX/49, p. 50.

[96] P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 166; *Viața feudală*. p. 418 (cap. redactat de P. P. Panaitescu); Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 143.

[97] Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 171, 174; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 337, nr. 10; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 148, nr. 2.

[98] I. Toloiu, *Cu privire la cea mai veche „Descriere a Moldovei"*, „Studii", XII/3, 1959, p. 130—131; Maria Holban, *În jurul Chorographiilor lui Reischerstorffer*, „Studii", XVII (1965), 1, p. 148; C. C. Giurescu (*Tîrguri...*, p. 224) crede că harta înfățișează situația Moldovei dintre anii 1527—1538.

[99] A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, București, 1864, III, p. 127—143; C. C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 224—227.

[100] Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 171, 174.

[101] Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și al Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, p. 267.

[102] *Ibidem*, p. 275.

[103] N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 196; Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul*, Sighișoara, 1920, p. 128, nr. 5.

[104] N. Iorga, *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, București, 1900, p. 85.

[105] *Ibidem*, p. 99.

[106] D. Ciurea, *Cîteva date pentru istoricul Galaților*, p. 228.

[107] *Documente privind istoria României, sec. XVI*, vol. III, p. 182, nr. 235; D. Ciurea, *Cîteva date pentru istoricul Galaților...*, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această prosperitate economică este stînjenită de ocuparea orașului de către turci, cum s-a întîmplat în august 1552 [108] sau în vara anului 1595, cînd tătarii ard orașul cu ocazia expediției făcute pentru a susține campania lui Sinan împotriva lui Mihai Viteazul [109].

Începînd cu secolul al XVII-lea informațiile documentare se înmulțesc și diferitele aspecte ale istoriei orașului pot fi urmărite cu mai multă ușurință.

LES DÉBUT DE LA VILLE DE GALATZ

RESUMÉ

Les fouilles archéologiques ont mis en évidence que sur le territoire de l'actuelle ville de Galatz il y a eu des établissements civils déjà au VIe siècle avant notre ère et jusqu'au VIIe siècle de notre ère. Quoique pour les siècles suivants nous n'ayons pas encore de preuves archéologiques, il n'est pas exclu que ce territoire ait été habité.

Ont été découverts dans les limites actuelles de la ville de Galatz des établissements datant des X—XIe siècles. Ces découvertes, ainsi que des noms coumans de localités, prouvent qu'il y a eu là des établissements raux, mais non pas une cité coumane ou autochtone.

L'auteur invoque de nouveaux arguments contre l'hypothèse émise par le professeur Alexandre Philippide, qui a prétendu que le nom Galatz était d'origine coumane et qu'il dérivait de l'arabe „Kalhat" (cité). Plus probable semble l'explication donnée par le professeur Jean Bogdan : le radical slave гал le suffixe ьць

La ville de Galatz est mentionnée pour la première fois dans des documents datant de la première moitié du XVe siècle. Cette ville s'est développée surtout après 1484.

Bâtie sur un territoire appartenant au Prince, comme la plupart des villes de Moldavie, Galatz a possédé aussi le territoire avoisinant, qui fit partie, peut-être, de la forêt princière toute proche.

Au XVIIe siècle on constate à Galatz une grande prospérité, par suite d'opérations commerciales de plus en plus intenses.

[108] N. Iorga. *Studii istorice*.... p. 330, XL, 332.
[109] Hurmuzaki, *Documente*, Suplement II$_1$, p. 345. CLXXVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE COSIGILAREA ACTELOR DOMNEŞTI

DE

EMIL VÎRTOSU

Am arătat, altădată, pe larg, ce este cosigilarea actelor domneşti, interne şi externe [1]. Şi anume s-a vădit, din cercetarea actelor domneşti interne (de cele externe nu ne ocupăm acum), emise în prima perioadă de stabilizare a domniei lui Ştefan cel Mare (1459—1479), că o mare parte din aceste acte purtau nu numai sigiliul domnului emitent dar şi sigilii, în număr par, ale marilor boieri şi ierarhi: unele 4 altele 6, 8, 10, 12 sigilii de acest fel (majoritatea 6). Această plurisigilare am denumit-o *cosigilare* şi ea a reprezentat o concesie de ordin politic, o abdicare parţială a lui Ştefan cel Mare de la drepturile sale de domn şi de suzeran feudal. Cosigilarea actelor domneşti interne reprezintă o formă a garantării feudale, în care domnul renunţă parţial la dreptul său suveran de unisigilare. În fapt, este un privilegiu pe care marea boierime moldoveană l-a obţinut de la puterea centrală într-un moment istoric determinat (1459) [2]. Încetarea cosigilării, la douăzeci de ani după introducerea ei în viaţa politică a Moldovei, reprezintă deschiderea unei noi perioade din istoria Moldovei, ca o dată de la care sfatul domnesc este reaşezat în situaţia de auxiliar al puterii centrale şi nu mai mult.

La cele spuse în cercetarea noastră anterioară vom adăuga acum unele informaţii şi observaţii noi privind formularul diplomatic.

De curînd, Biblioteca Academiei a achiziţionat un act original de la Ştefan cel Mare, din 5 iunie 1475 (6983), ale cărui conţinut şi dată erau cunoscute, dar numai **în parte şi eronat, după o tălmăcire** prescurtată din 1806. Prin acest act, se întăreşte vînzarea făcută de Măgdălina, fata lui Ilie Uriache, a părţii de moşie părintească, a treia parte din satul Măstiacăn (мѫстѧкыроу, deci rotacism), în Cîmpul lui Dragoş, ca şi o poiană numită Poiana Lungă, pentru 100 zloţi tătărăşti, lui Micu Şuşa. Actul este ros, rupt şi şters, sigiliul domnesc lipseşte, păstrîndu-se numai şnurul roşu. Dar prezenţa originalului ne-a îngăduit să constatăm că sîntem în faţa unui act cosigilat, prevăzut iniţial cu şase cosigilii, atîrnate cu şnur albastru închis, cîte trei la stînga şi la dreapta sigiliului domnesc, aşezat la mijloc. Din cele şase cosigilii,

---

[1] *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *Introducere* la *Documente privind istoria României*, II, Bucureşti, 1956, p. 405—437.

[2] Nu a fost o simplă „practică de cancelarie", cum admite D. Ciurea (*Situaţia internă a Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare*, în „Studii", nr. 6 (1957), p. 701, n. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puse cu ceară neagră înlăuntrul a tot atîtea emisfere de ceară naturală, se mai păstrează trei: două la stînga, deteriorate, și cel de-al treilea, la dreapta, întreg, dar neciteț [3].

Reluînd cu acest prilej cercetarea materialului documentar, semnalăm omiterea dintre actele cosigilate a actului emis în Suceava la 12 august 1461 (6969) și păstrat numai în traducere, act prin care Ștefan cel Mare întărește lui Husin și soției sale Marușca stăpînirea asupra satelor Urvicolesa, Stroinți și Molnița, al căror uric de la Alexandru cel Bun arsese și stăpînirea le era contestată, dar judecata din fața divanului domnesc o recunoaște drept bună. În coroborație se anunță astfel validarea prin sigiliu: „Iar pentru mai mare întăritură tuturor celor scrise mai sus, poruncit-am credinciosului boierului nostru, Dobrul logofătul, a scrie și a lega pecetea noastră și a boierilor noștri către această carte". Este, potrivit cuprinsului și formulei de cosigilare, un act cosigilat, fără să putem ști cîte cosigilii avea [4]. Iar despre actul din 8 decembrie 1466 (6974) putem spune că a fost inițial prevăzut cu șase cosigilii, cîte trei la stînga și la dreapta sigiliului domnesc, legate cu șnur albastru deschis, din care se mai păstrează numai trei: unul la stînga, două la dreapta, toate relativ bine conservate [5].

*

Actele domnești emise între anii 1459—1479 pot fi împărțite în două mari categorii:

I. Acte în care, la mărturii *(testes)*, formula respectivă menționează „mărturia" domnului, a fiilor domnești, a înalților ierarhi ai țării și a marilor boieri.

II. Acte în care, la mărturii *(testes)*, formula respectivă menționează „credința" domnului, a fiilor domnești, a înalților ierarhi ai țării și a marilor boieri.

Întîia categorie cuprinde două mari variante:

A. Acte în care se menționează „mărturia" **мартоурия, мартѹрїѧ, мартоурїа, мартоѹрїа, марторїа, марторие**).

B. Acte în care se menționează „marea mărturie" (slav **велика, великаа, велика.ѧ мартоурия** etc.) [6].

Aceste două mari variante nu au, nici cronologic, nici ca obiect, o delimitare precisă. La început, ele îndeplinesc doar o funcție stilistică, legată de concepția respectivă a diacului domnesc scriitor al actului, aceasta judecînd după faptul că amîndouă formulele apar cam din primii ani de domnie a lui Ștefan cel Mare: „mărturia" apare întîi în actul din 12 iunie 1459 [7], iar „marea mărturie" în actul din 13 aprilie 1460 [8]. Amîndouă formulele sînt folosite concomitent, cu predominarea formulei „marea mărturie", pînă la cele două acte din 8 decembrie 1466 [9], dată de la care începînd nu mai întîlnim decît formula „marea mărturie". Este evident că această din urmă formulă convenea mai mult domnului feudal, prin amploarea și solemnitatea ei. Iată acum pe larg cele două variante, cu nuanțele lor.

Formula simplă, cu „mărturia", care este totodată și cea mai veche, apare pentru întîia oară într-un act din 12 iunie 1459, scris de diacul Vulpaș, la Iași: „Iar aceasta este *mărturia* [10] a însăși domnia mea mai sus scrisului Ștefan voievod și a boierilor

---

[3] Bibl. Acad., *Peceți*, 545; tălmăcirea prescurtată a fostului mare pitar Ioan Stamati, din 1806 (*Documente privind Istoria României*, A, XIV—XV, vol. I, p. 402, nr. 476), poartă data: 1475 (6983), care trebuie întregită după original: 5 iunie 1475 (6983).

[4] *D.I.R., A*, XIV—XV, vol. I, p. 315.

[5] Bibl. Acad., *Peceți*, 439; publicat în *D.I.R., A*, XIV—XV, vol. I, p. 353.

[6] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, *passim*.

[7] *D.I.R., A*, XIV—XV, vol. I, p. 306.

[8] *Ibidem*, p. 309.

[9] *Ibidem*, p. 352—353.

[10] Sublinierea ne aparține.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noștri <urmează înșiruirea a 20 de nume și se încheie> și alți boieri, care au fost la aceasta, mari și mici" [11].

Cu unele variații stilistice, formula se regăsește în actele cosigilate din 18 octombrie 1462 [12], 18 februarie 1466 [13] și 17 august 1461 (aici cu formula „sînt martur") [14].

În actele din 12 august 1461 [15], 11 iunie 1466 (acesta fără formula de cosigilare) [16] și în actul din 5 decembrie 1460 (cu formula „martori") [17] apare la *testes* și mitropolitul Theoctist.

Actul din 13 august 1464 aduce, alături de mitropolitul Theoctist, pe mitropolitul Tarasie (în unele traduceri este Tanasie) al Romanului, iar ambele nume sînt precedate de precizarea „mitropoliții noștri" [18], precizare care nu mai apare în actul din 15 septembrie 1466 [19].

Formula mai solemnă, cu „marea mărturie", apare întîia oară în actul din 13 aprilie 1460:

„Iar la aceasta este *marea mărturie* [20] a domniei noastre, a mai sus scrisului Ștefan voievod, și a tuturor boierilor noștri <urmează înșiruirea a 24 de nume, și se încheie> și a tuturor celorlalți boieri ai noștri, mari și mici, și toți megiașii lor, care au fost la aceasta" [21].

Cu variații stilistice, formula apare în actele din 20 aprilie 1462 [22], 22 aprilie 1462 [23], 8 decembrie 1466 (două acte) [24] și 30 iunie 1467 [25].

În alte acte, formula se completează cu prezența înalților ierarhi ai Moldovei, în primul rînd mitropolitul Theoctist, care apare în actul din 8 august 1461: „Iar la aceasta este marea mărturie a domniei mele, a mai sus scrisului Ștefan voievod, și a mitropolitului nostru chir Teoctist și a boierilor noștri <urmează înșiruirea a 22 de nume, și se încheie> și alți pani ai noștri, mari și mici, care au fost la aceasta" [26].

Cu variații stilistice, formula apare în actele din 15 mai 1462 [27], 5 iunie 1464 [28], 11 iunie 1464 [29], 2 octombrie 1467 [30].

Într-un act din 10 septembrie 1471, formula se completează astfel: „...mitropoliții noștri, chir Theoctist de Suceava și chir Tarasie de tîrgul Roman" [31], pentru ca, în actul din 11 aprilie 1465, mitropolitul Theoctist să fie absent și să apară ca ierarh numai „episcopul nostru chir Tarasie de la Roman" [32].

Relativ paralel, aceeași formulă amintită are, în locul înalților ierarhi, prezența fiilor domnești, după cum găsim întîia oară în actul din 20 octombrie 1469:

---

[11] *D.I.R.*, A, XIV—XV, vol. I, *loc. cit.*, p. 423.
[12] *Ibidem*, p. 306.
[13] *Ibidem*, p. 342.
[14] *Ibidem*, p. 316.
[15] *Ibidem*, p. 315.
[16] *Ibidem*, p. 345 (traducere prescurtată).
[17] *Ibidem*, p. 312.
[18] *Ibidem*, p. 334—335.
[19] *Ibidem*, p. 351.
[20] Sublinierea ne aparține.
[21] *D.I.R., A*, XIV—XV, vol. I, p. 309.
[22] *Ibidem*, p. 318.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*, p. 352—353.
[25] *Ibidem*, p. 357.
[26] *Ibidem*, p. 314.
[27] *Ibidem*, p. 319.
[28] *Ibidem*, p. 332—333.
[29] *Ibidem*, p. 333.
[30] *Ibidem*, p. 359.
[31] *Ibidem*, p. 381.
[32] *Ibidem*, p. 359.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Iar la aceasta este marea mărturie a domniei mele însăşi, a mai sus scrisului Ştefan voievod, şi a iubitului fiu al domniei mele Alexandru şi a boierilor noştri <urmează înşiruirea a 20 de nume, şi se încheie> şi alţii destui dintre boierii noştri moldoveni, mari şi mici" [33].

Cu variaţii stilistice, aceeaşi formulă apare în actul din 5 iunie 1470 [34].

Apare apoi, lîngă Alexandru, fiul lui, Petre („preaiubiţii copii ai domniei mele"). În actele din 1 iulie 1475 [35] şi 5 iunie 1472 [36]. Lîngă aceştia apare şi fiul Bogdan, în actele din 26 august 1474 [37], 22 mai 1476 [38] şi 24 mai 1479 [39], iar în actul din 29 aprilie 1479, lîngă Alexandru apare Bogdan, lipsind Petru [40].

O altă completare a formulei aduce alături de fiul domnesc pe înalţii ierarhi ai ţării, întîia oară într-un act din 2 octombrie 1468: „Iar la aceasta este marea mărturie a însăşi domniei mele şi a preaiubitului nostru fiu Alexandru, a mitropolitului nostru Theoctist de Suceava, a episcopului nostru chir Tarasie (Tanasie) de tîrgul Romanului şi a tuturor boierilor noştri moldoveni < urmează înşiruirea a 25 de nume, şi se încheie > şi a tuturor celorlalţi boieri ai noştri, mari şi mici" [41].

Cu variaţii stilistice, aceeaşi formulă apare în actul din 18 iunie 1470 [42].

În alt act, din 25 aprilie 1472, lîngă fiul Alexandru apare şi fiul „Pătraşcu" (Petru), iar după episcopul Tarasie (Tanasie) de Roman este trecut episcopul Ioanichie de Rădăuţi [43], pe cînd într-un act din 14 octombrie 1473, lîngă cei doi fii domneşti amintiţi apare al treilea fiu, Bogdan, urmat de aceiaşi ierarhi [44].

În anumite momente şi în legătură directă cu cuprinsul actului constatăm lîngă înalţii ierarhi (mitropolit, episcop) prezenţa unor egumeni ai mănăstirilor domneşti. Astfel, în actul din 8 februarie 1470, lîngă Mitropolitul Theoctist şi episcopul Tarasie (Tanasie) al Romanului apare egumenul chir Iosaf al Putnei [45], iar într-un act din 28 mai 1470 lîngă cei doi înalţi ierarhi sînt amintiţi egumenul chir popa Teodor de la Bistriţa şi chir popa Siloan de la Neamţ [46]. În sfîrşit, în actul din 12 septembrie 1464 este prezent ca martor numai episcopul Tarasie, mitropolitul fiind parte, urmat de: popa Teodor egumenul de la Bistriţa, popa Iosaf de la Neamţ, popa Anastasie de la Moldoviţa şi popa Stahie de la Pobrata [47].

Din cercetarea întregului material documentar existent şi arătat mai înainte mai rezultă:

1. Actele unisigilate, pe care n-a mai fost cazul să le prezentăm aici, au în general la mărturii formula următoare:

„Iar la aceasta este *credinţa* [48] domniei noastre, a mai sus scrisului Ştefan voievod şi *credinţa* mitropolitului nostru chir Theoctist şi *credinţa* boierilor noştri

---

[33] *D.I.R., A*, XIV—XV, vol. I, p. 368.
[34] *Ibidem*, p. 375.
[35] *Ibidem*, p. 389.
[36] *Ibidem*, p. 390.
[37] *Ibidem*, p. 401.
[38] *Ibidem*, II, p. 2.
[39] *Ibidem*, p. 12.
[40] *Ibidem*, p. 7.
[41] *Ibidem*, I, p. 364.
[42] *Ibidem*, p. 376.
[43] *Ibidem*, p. 388.
[44] *Ibidem*, p. 399.
[45] *Ibidem*, p. 369; tătarul Oană a fost, desigur, al mănăstirii Putna.
[46] *Ibidem*, p. 374; Ştefan cumpără o ocină şi o dăruieşte mănăstirii Putna.
[47] *Ibidem*, p. 335—336; mitropolitul vinde un sat al mitropoliei şi cumpără altul în loc.
[48] Sublinierea ne aparţine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<urmează înșiruirea lor, și se încheie>și *credința*[49] boierilor noștri moldoveni, mari și mici"[50].

2. Concomitent. actele cosigilate au în general la mărturii o formulă foarte asemănătoare, dar în care un singur termen este total deosebit, astfel:

„Iar la aceasta este *mărturia* a însăși domnia mea mai sus scrisului Ștefan voievod și a boierilor noștri <urmează înșiruirea lor, și se încheie> și alți boieri care au fost la aceasta, mari și mici"[51].

Actele unisigilate exprimă deci „credința" (slav вѣра) domnului, a fiului domnesc, a marilor ierarhi și a boierilor.

Actele cosigilate aduc, în locul „credinței", la *testes*, „mărturia" și „marea mărturie" (slav великаѧ мартоурнѧ) a acelorași personaje, începînd, cum era normal, cu mărturia domnului.

Observăm că, în tot ceea ce privește fondul practic propriu-zis al celor două formule, valoarea juridică a celor două categorii de acte: unisigilate și cosigilate, rămîne exact și întotdeauna aceeași. Cele două formule întăresc, în formă solemnă, un fapt juridic. Formal însă, deosebirea între cele două categorii de acte, deci între cele două formule, este foarte mare. Actul unisigilat, folosind expresia „credința" arată că este un act de voință a emitentului, arată voința emitentului, în speță a voievodului, de a crea o situație juridică nouă, un drept, de a întemeia un drept, într-o formă cît mai solemnă. În acest sens este revelatoriu un act din 20 noiembrie 1499 (7007), în care diacul Matei înlocuiește expresia „credință" din formula de la *testes* prin „voința": „Iar la acestea este *voința*[52] domniei noastre, a mai sus scrisului nou Ștefan voievod și *credința* preaiubitului fiu al domniei mele Bogdan voievod și *credința*[53] boierilor noștri"[54].

Deși acest act apare spre sfîrșitul domnici lui Ștefan cel Mare și deși, în formulă, în celelalte două locuri apare expresia normală „credința", se vădește într-aceasta sensul diplomatic și juridic al expresiei „credința", așa cum trăia el în spiritul contemporanilor.

Așadar, în opoziție cu „credința" din actele unisigilate apare „mărturia" sau „marea mărturie", în actele cosigilate. Aici nu mai este vorba de *întemeierea*, atunci, a unui drept, a unei situații juridice noi, ci numai de *recunoașterea* unui drept preexistent, la care recunoaștere emitentul actului și ceilalți martori au fost față, au participat.

Nuanțarea formulei dezvăluie, implicit, și atitudinea domnului față de cele două categorii de acte, față de cele două categorii de acte juridice: în cea dintîi, domnul apare ca întemeietor, creator al unui drept; în cea de a doua, domnul aduce o simplă recunoaștere a unui drept creat de predecesori, o simplă prezență și acceptare, deci.

*

Cercetînd în continuare situația fiilor domnești, observăm că ea urmează situația domnului. În schimb situația înalților ierarhi ai țării prezintă unele aspecte deosebit de interesante. Constatăm astfel că mitropolitul Theoctist apare la mărturii în actele *unisigilate* de la *începutul domniei lui Ștefan cel Mare*, *emise la Suceava*, după cum urmează: 30 august 1459[55], 3 septembrie 1459[56], 23 aprilie 1460[57], 5 octombrie

[49] Sublinierea ne aparține.
[50] *D.I.R.*, *A*, XIV—XV, vol. I, p. 307: actul din 30 august 1459.
[51] *Ibidem*, p. 306: actul din 12 iunie 1459.
[52] Sublinierea noastră.
[53] *D.I.R.*, *A*, XV, vol. I, p. 306.
[54] *Ibidem*, II, p. 294.
[55] *Ibidem*, I, p. 307.
[56] *Ibidem*, p. 308.
[57] *Ibidem*, p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1462 [58] și 3 decembrie 1462 [59]. Dar, după 3 decembrie 1462, mitropolitul Theoctist, ca și ceilalți înalți ierarhi ai țării, nu mai apar decît în actele *cosigilate*, ultima dată în actul din 14 octombrie 1473, împreună cu episcopii Tarasie al Romanului și Ioanichie al Rădăuților [60]. După această dată, înalții ierarhi nu mai apar niciodată în actele domnești, nici în actele unisigilate, nici în cele cosigilate.

Constatăm de asemenea că mitropolitul Theoctist și episcopii figurează la mărturii nu numai la actele cosigilate emise în capitala Suceava [61], ci și la actele cosigilate emise la Bacău [62] și Vaslui [63], ceea ce ne îndreptățește să admitem că aceștia însoțeau pe domnul itinerant în deplasările lui, împreună cu marii boieri ai divanului.

*

Cancelaria domnească a Moldovei folosește la *testes* formula cu „mărturia" sau „marea mărturie", numai atîta timp cît durează cosigilarea, adică de la 12 iunie 1459 — 24 mai 1479 inclusiv, numai în actele cosigilate și numai ca o manifestare a cosigilării pe linia garantării feudale. În legătură cu aceasta trebuie să avem în vedere și necesitatea semnalării unor erori sau inovații stilistice strecurate în redactarea formularului, ca și a celor provenite din deficiențe în transcrierea actelor. Astfel:

1. Inovație trebuie considerată prezența la *testes*, o singură dată, a formulei: „marea și dreapta mărturie", în actul din 11 iunie 1464 [64].

2. La fel, prezența în actul din 25 aprilie 1472, la *testes*, a formulei: „marea mărturie și credință", adică punerea la un loc a celor două formule [65].

3. Actul scris de Borcea, în Suceava, la 7 mai 1479 (6987), prin care Ștefan cel Mare cumpără satul Tîrnăuca și-l dăruiește mănăstirii Putna, are greșit „credința" în loc de „mărturia". Normal, deși lipsit de formula de cosigilare, actul, prin conținut este un act cosigilat [66].

4. Actul din 17 august 1461 (6969), păstrat într-o traducere incompletă, pare să fie un act cosigilat, și după conținut și după formula de la *testes*: „sînt martur singur domnie me Ștefan voevod..." [67].

5. La fel, actul din 11 iunie 1466 (6974), păstrat într-o traducere incompletă pare să fie un act cosigilat și după conținut și după formula de la *testes*: „Și la aceasta sînt martur însumi domnia mea de mai sus scris Ștefan voevod și mitropolitul nostru chir Teoctist și boierii noștri..." [68].

6. Actul din 27 mai 1470 (6978), păstrat în original la mănăstirea Putna, ar fi urmat să fie cosigilat, și după conținut și după formula de la *testes*:

„Iar la aceasta este marea mărturie a însuși domniei mele, a mai sus scrisului Ștefan voievod, și a preaiubitului fiu al domniei mele Alexandru și a mitropolitului nostru chir Teoctist de Suceava și a episcopului nostru chir Tarasie de la tîrgul Romanului și a rugătorilor noștri egumeni de la toate mănăstirile noastre <urmează înșiruirea a 23 de nume, și se încheie> și toți ceilalți boieri ai noștri, care au fost la aceasta, mari și mici" [69].

7. Actul din 5 iunie 1470 (6978), păstrat într-o traducere incompletă și trei copii slave rupte, pare să fie un act cosigilat, după conținut și după formula de la *testes*:

[58] *D.I.R., A*, XIV—XV, vol. 1, p. 324.
[59] *Ibidem*, p. 327.
[60] *Ibidem*, p. 399.
[61] *Ibidem*, p. 314, 335, 339, 359, 364, 369, 374, 376, 381, 389.
[62] *Ibidem*, p. 319.
[63] *Ibidem*, p. 332, 333.
[64] *Ibidem*, p. 333.
[65] *Ibidem*, p. 388.
[66] *Ibidem*, II, p. 8—9.
[67] *Ibidem*, I, p. 316 (nr. 380).
[68] *Ibidem*, p. 345.
[69] *Ibidem*, p. 374.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Iar la aceasta este mare mărturie domnia mea însuși, mai sus scrisul Ștefan voievod și preaiubitul meu fiu Alexandru <urmează înșiruirea a 27 de nume>[70].

8. Actul din 27 mai 1473 (6981), păstrat numai într-un foarte succint rezumat, în care se arată că „martori" au fost „mitropolitul Țării de Jos" Tarasie, episcopul Ioanichie de Rădăuți, fiii domnești Alexandru și Petru, și „boieri sfetnici", este probabil, un act cosigilat, și după conținut: întărirea unei moșii cumpărate, și după formula de la *testes*, arătată mai sus[71].

9. Este, evident, o greșeală de redactare, în actul unisigilat scris de Borcea, la 27 mai 1480 (6988), prezența la *testes* a formulei „marea mărturie"[72], deoarece, la data de mai sus, cosigilarea încetase de un an de zile, iar formula cu „mărturia" sau „marea mărturie" dispăruse din formularul diplomatic moldovenesc îndată după 24 mai 1479, spre a nu mai reapărea în domnia lui Ștefan cel Mare.

10. Actul din 15 aprilie 1463, păstrat într-un original defectuos, este întregit de editor într-un mod eronat, în sensul că la formula *testes* se vorbește o dată de „marea mărturie a domniei mele", iar mai departe se spune: „<și *credința* boierilor au fost>"[73]. În realitate, actul fiind cosigilat, completarea este „mărturia".

11. Actul din 29 aprilie 1479 are întregile lipsurile în același mod neconform cu formularul diplomatic. Se spune: „Și la aceasta este marea mărturie a însuși domniei mele, a mai sus scrisului nou Ștefan voievod și <credința> copiilor domniei mele..."[74]. Și aici se impune completarea „mărturia" în loc de „credința", actul fiind cosigilat.

12. Nu putem cunoaște ce formular folosesc la *testes* actele cosigilate din 30 decembrie 1465[75] și 5 iunie 1475[76].

*

În concluzie: cosigilarea actelor domnești interne este un fapt bine stabilit pentru perioada 1459—1479 din istoria Moldovei. Introducerea cosigilării aduce cu sine două modificări importante în formularul diplomatic moldovenesc:

1. Modificarea formulei prin care se anunță în coroboratic validarea și sigiliile boierilor, modificarea apărută după introducerea sociglării și aplicată inconsecvent.

2. Modificarea formulei de la mărturii *(testes)*, în sensul introducerii formulei: „mărturia", „marea mărturie", în locul formulei „credința".

Cele două modificări arată pe viu corespondența dintre cosigilare și formularul diplomatic, adică dovedesc existența unui spirit juridico-diplomatic consecvent și nuanțat în organizarea cancelariei domnești a Moldovei.

LES ACTES PRINCIERS SCELLÉS DE PLUSIEURS SCEAUX

RÉSUMÉ

L'auteur ne s'occupe que des actes internes, émis par le prince régnant de Moldavie Etienne le Grand, durant la première période de son règne (1459—1479), et non pas des actes relatifs aux relations avec les Etats étrangers ou leurs ressortissants.

Fréquemment les actes internes de ce prince furent scellés non seulement du sceau princier, mais aussi des sceaux des grands boyards et des membres du haut

---

[70] *D.I.R., A*, XIV—XV, vol. 1, p. 375.
[71] *Ibidem*, p. 394.
[72] *Ibidem*, II, p. 18.
[73] *Ibidem*, p. 329 (sublinierea noastră).
[74] *Ibidem*, II, p. 7.
[75] *Ibidem*, I, p. 340 (nr. 409).
[76] *Ibidem* p. 402 (nr. 476).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clergé qui faisaient partie du conseil princier. Les sceaux apposés sur de tels actes par les dignitaires de la couronne furent toujours en nombre pair: 4, 6, 8, 10 ou 12 sceaux. Ce fut une concession politique qu'Etienne le Grand accorda, une renonciation partielle à ses droits de prince régnant et de suzerain féodal. Ce fut aussi une forme de garantie féodale que les grands boyards et les membres du haut clergé assumèrent pour les actes internes du chef de l'État. Le prince renonça publiquement au droit qu'il avait de sceller lui seul de tels actes. Cette renonciation fut expressément annoncée dans la partie finale de l'acte, dénommée *coroboratio*.

Dans la présente étude l'auteur met en évidence les modifications introduites dans le formulaire des actes princiers scellés de plusieurs sceaux. Dans ces actes, la formule finale consacrée aux témoins *(testes)* de l'acte mentionne le témoignage („mărturia") du prince régnant, de ses fils, des membres du haut clergé et des grands boyards. Les actes munis du seul sceau princier mentionnent „la croyance" du prince, de ses fils, des membres du haut clergé et des grands boyards. Il s'agit de formes juridiques différentes, et non pas d'actes ayant des effets juridiques différents.

La formule relative aux „témoins" insérée dans les actes scellés de plusieurs sceaux signifiait qu'un droit existant auparavant était reconnu par le prince et le conseil princier; les boyards qui avaient étudié le cas et qui avaient été d'avis de reconnaître le droit du solliciteur apposaient leurs sceaux. Les actes munis du seul sceau princier, par la formule exprimant „la croyance" („credința") du chef de l'État des membres du haut clergé et des grands boyards, créaient un droit nouveau. Au point de vue juridique, ces deux catégories d'actes avaient la même valeur.

L'auteur du présent article souligne que les actes munis du seul sceau princier ont eu pour objet, surtout des donations de terres appartenant au domaine de la couronne, donations faites par le prince régnant.

Le chef de l'Etat n'a jamais voulu renoncer à un tel droit ni consentir à l'exercer avec le concours du conseil princier. Ainsi, du moins pour la période 1459—1479, nous pouvons délimiter les droits appartenant au seul prince et les droits appartenant au conseil princier.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRINCIPALELE AMENZI DIN MOLDOVA ÎN TIMPUL ORÎNDUIRII FEUDALE (SECOLELE AL XV-lea — al XVIII-lea) [1]

DE

N. GRIGORAȘ

Amenzile principale, menționate în documentele și izvoarele interne moldovenești de pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, sînt: gloaba, osluhul, deșugubina, zavesca, hatalmul, tretina, urmărirea sau „urma" răufăcătorilor și feriia.

1. *Gloaba*. Cea mai veche și des citată amendă a fost gloaba. Poate că la început s-a plătit în animale [2]. Melchisedec presupunea că gloaba ar fi fost de origine romană și că ar veni din *deglubo* (= despoi), iar globnicii luau „ca gloabă cai... de multe ori cai foarte ordinari și slabi și, de aceea, a rămas în popor zicerea gloabă ca un epitet de ocară pentru un cal rău" [3]. Ion Bogdan a considerat gloaba tot ca o amendă, susținînd însă că vine din cuvîntul slav **гловa** (= gloabă), amendă, iar **гловник** = globnic era slujbașul care aduna sau încasa gloabele („cf. sîrb vechiu **гловар**") [4]. M. Costăchescu a scris doar că: „gloaba era o amendă de natură nehotărîtă" [5].

În evul mediu chiar și crimele se calculau și se plăteau în animale, în pămînt sau în bani. *Odată cu apariția diferențierii de clasă s-a stabilit*, pentru membrii diferitelor clase sau categorii sociale, o cotă diferită de compensare, în pămînt, în animale, în obiecte sau în bani. Totodată, și organele de stat percepeau o amendă de la cel condamnat. În Moldova, în tot timpul orînduirii feudale, nu au fost desființate pedepsele corporale, tinzîndu-se ca să fie transformate în amenzi (gloabe).

---

[1] Comunicare prezentată în ziua de 24 septembrie 1966 la Sesiunea solemnă a Secției de științe istorice închinată sărbătoririi centenarului Academiei Republicii Socialiste România.

[2] N. Iorga, *Les caracteres commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 89.

[3] Melchisedec, *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 64.

[4] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 596.

[5] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1933, p. 292.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se știe însă că cei care nu puteau plăti amenzile primeau pedepsele corporale hotărîte de instanțe.

Se plătea gloabă pentru omucidere [6], tîlhărie, furt, răpiri de fete, produceri de răni sîngeroase, loviturі de pe urma cărora rămîneau vînătăi, pentru certuri [7], pentru bătăi, pentru „șugubini de muieri" [8], toate fiind clasificate sub denumirile de „fapte mari" și „fapte mici" [9].

Trebuie reținut că în timpul domniei lui Alexandru cel Bun globnicul apare printre puținii demnitari existenți, ca vornicul și logofătul, ceilalți martori nefiind indicați ca avînd vreo funcție [10]. Documentar se poate afirma că gloaba exista în prima jumătate a secolului al XV-lea, deoarece la 30 ianuarie 1424 globnicul apare ca dregător domnesc [11], avînd ca subalterni pe globnicii din ținuturi, din ocoale și din orașe.

Gloaba, ca amendă, este consemnată documentar pentru prima oară la 20 decembrie 1431. Pentru a-și răscumpăra „capul" de la domn, un oarecare Giurgiu și-a pierdut partea sa din satul Tămîrtașeuți, care a fost dată la doi boieri ce i-au plătit amenda [12].

Local, adică în sate și în orașe, gloaba se lua sau se încasa de către dregătorii care judecau (sudții) [13]. A încasa gloaba de la cei vinovați, chiar în baza unei hotărîri judecătorești, era echivalent, cum se exprimau contemporanii, cu a-i prăda [14]. Dar, nu numai judecătorii și globnicii aveau dreptul să judece și să ia gloabe, ci și alți slujbași ca: pripășarii, osluharii, pererubții [15], pîrcălabii, staroștii, șoltuzii, pîrgarii și vornicii de tîrg [16].

Pentru răscumpărarea crimelor se plăteau sume mari de bani [17]. Cu anumite excepții, domnul sau dregătorii cu atribuții judecătorești stabileau gloaba, iar organele executive, adică globnicii, o încasau [18].

În secolul al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor, pentru majoritatea amenzilor aplicate de domni sau de către dregătorii lor, s-a menținut denumirea de gloabă. Din secolul al XVII-lea se menționează însă existența a mai multor feluri de gloabe și anume: gloaba domnească [19], gloaba mare, gloaba mică [20], gloaba de întors [21] și gloaba de casă [22]. Numeroase informații ne arată apoi că gloaba se trimi-

---

[6] *Documente privind istoria României, A. Moldova* (în continuare se va cita *D.I.R., A)*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 260 (1446 martie 11).

[7] *Ibidem*, nr. 353 (1458 aprilie 12).

[8] *Ibidem*, sec. XVI, vol. I, nr. 168 (1522 februarie 17).

[9] *Ibidem*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 425; sec. XV, vol. II, nr. 33.

[10] *Ibidem*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 60 (1425 ianuarie 30).

[11] *Ibidem*, nr. 59 (1424 octombrie 9).

[12] *Ibidem*, nr. 107.

[13] *Ibidem*, nr. 266 (1447 august 22); „nici judecătorii să nu ia gloaba de la acești oameni... nici globnicii lor".

[14] *Ibidem*, nr. 270 (1448 aprilie 6); „și de asemenea nici judecătorii... și globnicii lor.. să nu aibă treabă a-i judeca pe acești oameni, nici să-i prade, nici să nu ia gloabă".

[15] *Ibidem*, nr. 353 (1455 aprilie 12), nr. 365, 413.

[16] *Ibidem*, sec. XV, vol. II, nr. 16.

[17] *Ibidem*, sec. XVI, vol. II, nr. 143.

[18] *Ibidem*, sec. XV, vol. II, nr. 318 (1453 iulie 8); „globnici, pripășari, osluhari, pererubți..., nici să nu judece pe acești oameni, nici gloabă să nu adune de la dînșii".

[19] *Ibidem*, sec. XVII, vol. III, nr. 160.

[20] *Ibidem*, nr. 242. În document sînt menționate gloabele mici.

[21] *Ibidem*, vol. IV, nr. 375 (1619 ianuarie 9).

[22] Arh. St. București, M-rea Galata, VI/19 (1629 noiembrie 17).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tea la „Poarta domnească" [23], adică numai pentru domn. O gloabă domnească, plătită, în valoare de 60 taleri, este menționată între anii 1612—1613 [24].

Gloabele în natură trimise la „Poarta domnească" cuprindeau un număr de boi care varia de la 12 [25] la 50 [26], care, cînd se luau, însemnau o adevărată jecmănire a celor condamnați. De asemenea și gloabele datorate celorlalți dregători se luau obișnuit tot în vite. La 14 ianuarie 1614, Ștefan Tomșa scria pîrcălabilor de Neamț despre plîngerea călugărilor de la mănăstirea Pîngărați, care reclamaseră că li se tulburau satele din care se luau „gloabe mici, vaci și porci și alte gloabe" [27].

Alte informații menționează gloabele care trebuiau plătite, care se plătiseră, cui trebuiau să se plătească și care nu trebuiau plătite [28]. Se indică în izvoare gloabele care reveneau domnului, dregătorilor puterii centrale sau slujbașilor locali. Nu poate fi însă nici o îndoială că atunci cînd se poruncea slujbașilor domnești să ia „50 de boi" și să-i trimită „la domnie" [29], că o asemenea gloabă revenea domnitorului, ca și sumele fixate de comun acord între părți în caz de nerespectare a unei obligații [30], sau atunci cînd una din ele, deși căzuse de acord pentru aplanarea unui litigiu, o acționa din nou în justiție pe cealaltă [31].

Locuitorii care încălcau dispozițiile și hotărîrile domnești erau pasibili de plata unor gloabe (amenzi) ridicate, obișnuit de cîte 50 de boi [32], de 12 boi [33] sau chiar un număr mai mic [34]. Se lua gloabă în boi și de la cei care nu se prezentau în termenele fixate la procese [35].

Gloabele din satele mănăstirești au fost donate în bună parte, adică făcute venit mănăstirilor [36]. Egumenii au primit dreptul să încaseze din unele sate proprietate mănăstirească pînă și gloabele pentru crime [37]. Domnii pretindeau că au lăsat aceste gloabe călugărilor pentru ca ei să aibă cu ce să-și cumpere bocanci [38], odăjdii [39] sau ciubote [40]. Și robii vinovați erau amendați (globiți) de către hatmani sau de către subalternii lor. Din cauza unor asemenea gloabe robii fugeau în alte țări [41]; de aceea, domnii au fost nevoiți să acorde și pentru robi un regim propriu de

---

[23] *D.I.R., A.* sec. XVII, vol. III, nr. 212; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XVII/7; XLI/2; Schitul Giurgeni, II/1.

[24] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. III, nr. 160. „A păgubit acele părți de ocină..., pentru o *gloabă domnească*".

[25] *Ibidem*, nr. 212; Bibl. Acad., DLXXXIX/47.

[26] Arh. St. Iași, CLVIII/15, CCCXII/31; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava. XLI/2; Schitul Giurgeni, II/1.

[27] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. III, nr. 242.

[28] *Ibidem*, sec. XVI, vol. III, nr. 35 (1574 martie), „a plătit... pentru dînsul o gloabă lui Gugu vatag, 120 zloți tălărăști".

[29] *Ibidem*, nr. 273, 518; „să iai de la dînsul 12 boi și să-i trimiți la domnia mea"; sec. XVII, vol. II, nr. 165; „aceia vor da gloabă domniei mele 50 boi".

[30] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 189—190.

[31] *D.I.R., A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 1.

[32] *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 65, 85; vol. III, nr. 168.

[33] *Ibidem*, vol. II, nr. 407; Arh. St. București, M-rea Sf. Sava, XLVII/5.

[34] *D.I.R., A.*, sec. XVII, vol. III, nr. 175; Arh. St. București, Achiziții noi, MMDCXCI/7.

[35] Arh. St. Iași, CCXVIII/4. Domnul a dat „învățătură" logofătului ca să ia doi boi gloabă și să-i aducă „la domnie pentru că n-au venit la soroc" (1652 decembrie 11).

[36] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. IV, nr. 155, 326; sec. XVII, vol. II, nr. 196.

[37] *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 196.

[38] *Ibidem*, vol. III, nr. 78.

[39] *Ibidem*, nr. 148.

[40] *Ibidem*.

[41] Bibl. Acad., CLXXXVI/40, 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judecată, precum şi scutiri speciale [42]. Robii criminali dacă nu erau răscumpăraţi de proprietarii lor puteau reveni, „ca gloabă", hatmanului. Cînd se reclama, domnul putea să anuleze asemenea hotărîri [43].

Uneori gloaba nu putea fi suportată nici chiar de către un sat întreg. Un asemenea caz s-a intîmplat înainte de 11 decembrie 1707 cînd sătenii din satul Cuciur al mănăstirii Putna fugiseră pentru că se găsise un om ucis pe „hotarul" lor. Ulterior descoperindu-se ucigaşul, domnitorul i-a anunţat că nu mai este cazul să se teamă de globnici şi de „împrejuraşi", şi chiar dacă ar fi fugit din ţară să se întoarcă [44]. Din cazul satului Cuciur se constată că în asemenea situaţii locuitorii nu aşteptau nici încheierea cercetărilor şi îşi părăseau satele şi bunurile, ştiind că aveau să fie jefuiţi şi pedepsiţi cu închisoarea şi cu bătaia.

Gloaba de intors este amintită numai în documentul din 9 ianuarie 1619 şi se referă la acţiunea abuzivă a unor desetnici „de albine" din ţinutul Hîrlăului, cărora domnul le-a poruncit să restituie ce luaseră fără drept, avertizîndu-i că altfel, vor plăti tot ce au luat în plus precum şi „gloaba de întors" [45]. Prin urmare, gloaba de intors pare a fi fost o amendă aplicată de domni slujbaşilor abuzivi.

Gloaba de casă este menţionată în următorul singur pasaj din documentul cu data de 17 noiembrie 1629, care se referă la scutirile acordate unor ţărani aşezaţi într-o slobozie a mănăstirii Galata: „nici un lucru domniei mele nu vor lucra, nici nu vor da dajde... nici *gloabă de casă*, nici zloţi" [46]. Nu ar fi exclus ca „gloaba de casă" să fi fost impozitul pe case, considerat de scriitorul documentului ca o gloabă.

Marele hatman putea să amendeze pe călăraşii de sub comanda sa şi să încaseze de la ei gloabe. Acelaşi mare dregător putea acorda încasarea acestor gloabe unora dintre subalternii săi [47].

2. *Osluhul.* S-a afirmat că **ослꙋха** „înseamnă neascultare, nesupunere la ordinele superioare", iar **ослꙋхъ** s-ar fi numit „cel neascultător, nesupus" şi că osluharii ar fi fost nişte dregători domneşti delegaţi să cerceteze şi amendeze pe cei acuzaţi că nu se supun „ordinelor celor mari" [48]. Ion Bogdan a susţinut că **ослꙋха** ar fi un cuvînt vechi rusesc, însemnînd neascultare, „sinonim cu **непослꙋшанїе** iar **ослꙋхаръ** (pl. - **оре**) osluhar „executor al celor ce nu se supuneau sau călcau poruncile domneşti" [49]. Mihai Costăchescu acceptînd părerea lui Ion Bogdan a scris că „osluha era o dare pentru nesupunere, neascultarea poruncilor domneşti, cf. vechiul rus **ослхаꙋ** neascultare". Osluhar se numea cel care strîngea asemenea dări [50]. După cum se constată, Mihai Costăchescu a confundat o amendă cu un impozit.

Un alt cercetător, care a încercat să se ocupe mai pe larg de osluh, n-a făcut altceva decît să înşire, unul după altul, documentele în care este amintit, rămînînd totuşi la părerile exprimate de Melchisedec şi Ion Bogdan, trăgînd concluzia, „că nu se poate da azi, pînă la 1504, în baza documentelor moldoveneşti cunoscute, altă explicaţie decît aceasta impusă de sensul cuvîntului" [51].

---

[42] Arh. St. Bucureşti, M-rea Neamţ, CXXXII/12; M-rea Secul, I/6.

[43] *Idem*, M-rea Sf. Sava. XXXV/10.

[44] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 128, nr. 9.

[45] *D.I.R., A*, sec. XVII. vol. IV. nr. 375.

[46] Arh. St. Bucureşti, M-rea Galata, VI/19.

[47] Bibl. Acad., LXXXVI/70 (1733 septembrie 2).

[48] Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, Bucureşti, 1874, p. 123.

[49] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 600; vezi şi Damian P. Bogdan, *Acte moldoveneşti inainte de Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1938, p. 63, care afirmă că **ослꙋхаръ** (= osluhar), funcţionar domnesc însărcinat cu pedepsirea delicvenţilor faţă de hotărîrile domneşti; rus vechi **ослꙋха** şi **ослꙋшанїе** — nesupunere, neascultare.

[50] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 210.

[51] Virgil Pîntea, *Impozite, taxe şi amenzi moldoveneşti pînă la 1504*, în „Cercetări istorice", an. XIII—XVI (1940), p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. P. Panaitescu, ultimul care s-a ocupat de osluh, afirma că „înseamnă neascultare, nesupunere. Substantivul *osluşnic, nesupus, rebel*, este contrariu cuvîntului poslušnic, supus, om dependent, şerb". Deci, conchidea P. P. Panaitescu, „osluha înseamnă nesupunere, neascultare, în special „neascultarea, nesupunerea oamenilor muncitori dependenţi de pe moşiile boierilor şi mănăstirilor" [52], iar „osluharii erau dregătorii speciali, care se ocupau de nesupunerile sătenilor faţă de stăpînii lor feudali. Ei ajutau pe stăpîni să execute pe sătenii ce cutezau să se împotrivească şi încasau cu acest prilej o amendă pentru domnie, un venit domnesc special" [53].

Osluhul apare pentru prima oară la 1 august 1444, împreună cu darea, ilişul, podvoada, desetina etc. Deci, la prima vedere s-ar părea că a fost o contribuţie, o obligaţie fiscală, ca şi celelalte [54]. La 1 august 1444 nu sînt însă indicaţi slujbaşii care stringeau osluhul, adică osluharii, împreună cu ceilalţi agenţi ai fiscului [55]. În documentul din 11 martie 1446 nu se menţionează osluhul împreună cu celelalte contribuţii, dar se arată că osluharii luau gloabă cînd în sate se făceau morţi de om [56].

Trebuie precizat că numai în documentele din 1 august 1444 [57] şi din 5 aprilie 1448 [58] este consemnat osluhul la un loc cu dările, pe cînd în celelalte sînt menţionaţi numai osluharii. Dar, documentul din 1 august 1444 nu ni s-a păstrat în original, ci într-o copie slavă, de aceea, s-ar putea susţine că cel care l-a copiat a putut transcrie **ослѣхъ** în loc de **ослѣхаръ**. Deci sigur, numai în documentul din 5 aprilie 1448 este consemnat osluhul [59].

Din conţinutul documentelor din 11 martie 1446 [60] şi din 8 decembrie 1454 [61], se pot surprinde atribuţiile osluharilor şi natura osluhului. Frazele din aceste două documente, care se referă la osluhari sînt următoarele: „Şi de asemenea, nici osluharii să nu umble în aceste sate, nici judeţii, oricari, să nu ia gloabă, cînd se va face vreo moarte în satele lor" [62]; „De asemenea, nici judeţii, nici osluharii să nu umble în aceste sate, nici să ia gloabă cînd se va face vreo moarte" [63].

Urmînd aceste texte s-ar putea conchide că judecătorii după ce dădeau hotărîrile în procesele de omucidere, osluharii urmau să încaseze gloabele fixate. S-ar putea totuşi susţine că primii judecau alte infracţiuni, iar osluharii numai pe criminali. Totuşi, la 20 ianuarie 1456 se făcea următoarea precizare: „şi de asemenea, judecătorii de la Succava sau vornicii, sau oricare dintre ureadnici, sau pripăşari, sau osluhari să nu îndrăznească a bintui pe acei oameni şi nici într-un nimic a-i judeca pe ei şi nici a-i prăda, nici gloaba, nici tretina a lua de la ei, orice s-ar întîmpla acolo fie şi deşugubină sau răpire de fecioară" [64].

Care infracţiuni dintre cele enumerate în documentul din 20 ianuarie 1456 intrau în competenţa de judecată a osluharilor? S-ar părea că le reveneau crimele, deci deşugubinele, şi ca atare încasau amenzile pentru omucidere [65]. În acest sens poate

---

[52] P. P. Panaitescu, *Pripăşari şi osluhari*, în „Studii şi articole de istorie", an. II (1957), p. 64.

[53] *Ibidem*, p. 65.

[54] *D.I.R., A.* sec. XIV. XV, vol. I. nr. 242.

[55] *Ibidem.*

[56] *Ibidem*, nr. 260; „Şi de asemenea nici osluharii să nu aibă a lua gloabă cînd se va face vreo moarte în satele lor".

[57] *Ibidem*, nr. 242.

[58] *Ibidem*, nr. 270.

[59] *Ibidem*, „osluh".

[60] *Ibidem*, nr. 260.

[61] *Ibidem*, nr. 329.

[62] *Ibidem*, nr. 260.

[63] *Ibidem*, nr. 329.

[64] *Ibidem*, nr. 341.

[65] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi interpretat și următorul pasaj din documentul cu data de 22 august 1447, prin care domnul dispunea ca „...nici globnicii, nici pripășarii, nici osluharii să nu îndrăznească să-i tulbure, și nici judecătorii să nu ia gloabă de la acești oameni... fie între acești oameni deșugubină, fie furtișag, fie orice fel de faptă sau mare sau mică" [66].

Dispoziția domnească din 5 aprilie 1448 ar putea da naștere la anumite discuții, pentru că deși se referă și la osluh, nu enumeră pe osluhari printre ceilalți dregători de stat. Iată pasajul: „Și de asemenea, nici judecătorii din Iași și din Hîrlău și globnicii lor, și nici pripășarii să nu aibă treabă să judece pe acești oameni, nici să-i prade, nici să ia gloabă, nici tretină de la acești oameni, nici pentru osluh, orice fel de faptă s-ar întîmpla între acești oameni" [67]. Am putea oare admite că nemenționarea osluharilor în acest document s-a datorat unei omisiuni a diacului, sau că osluhul îl puteau încasa și alți slujbași, sau că unii dintre aceștia, cînd primeau o asemenea sarcină, se numeau osluhari? Totuși, pasajul citat lasă să se înțeleagă că și pentru osluh se lua tretină.

Documentul din 13 martie 1466, ultimul din secolul al XV-lea în care sînt menționați osluharii, împreună cu pîrcălabii, starostii, globnicii, pripășarii și „gonitorii de urmă", ne informează că aveau atribuția de a judeca pe cei care comiseseră furturi, omoruri, răpiri de fete sau alte infracțiuni [68]. După această dată osluharii nu mai sînt amintiți în documente pînă către sfîrșitul secolului al XVI-lea. S-ar putea ca amenzile încasate pentru omucideri să-și fi schimbat denumirea și ca osluharii să fi fost numiți altfel, sau să fi fost înlocuiți cu alți slujbași.

La 3 septembrie 1585, Petru Șchiopul a acordat un privilegiu pîrcălabului Bucium. pentru oamenii care s-ar fi așezat în hotarul satului Lunca Mare, pe care rabotnicii. osluharii. pripășarii și dajnicii nu aveau să-i tulbure [69]. Privilegiul, în afară de faptul că-i menționează pe osluhari între ceilalți slujitori domnești. nu dă nici o indicație despre atribuțiile lor și nici despre natura osluhului. Într-un zapis dintre anii 1600—1601 este indicat „pan Vicol osluhar" [70]. Aceasta este, probabil, ultima mențiune documentară din Moldova care se referă la acești slujitori.

Documentele Țării Românești au și mai puține informații despre osluhari și despre atribuțiile lor, dar îi menționează între dregătorii locali, ale căror atribuții se pot însă preciza mult mai ușor. În două privilegii acordate mănăstirii Cozia. primul la 12 decembrie 1424 [71] și al doilea la 25 iunie 1426 [72], sînt menționați următorii dregători: sudeți, globnici, vornici, vameși, birari, vinăriceri, găletari, vameși de stupi, oi, porci, osluhari și finari, fără a li se indica atribuțiile.

După 22 august 1447 apar în documentele moldovenești mențiuni despre deșugubină, ca amendă care se lua pentru omucideri, distinctă de cele care se încasau pntru furturi [73], „fapte mari sau mici" [74] și răpiri de fecioare [75]. La 3 februarie 1467 este amintită deșugubina mare, amendă încasată pentru infracțiunile mai grave, spre deosebire de cele care se luau pentru tîlhării, furturi, răpiri de fecioare, răni sîngeroase și loviturl cu vînătăi [76]. După 19 august 1472 globnicii încasau deșugubinele [77], ca și gloabele pentru răpirile de fete [78].

---

[66] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 266 (1447 august 22), nr. 318.
[67] *Ibidem*, nr. 270.
[68] *Ibidem*, nr. 413.
[69] *Ibidem*, sec. XVI, vol. III, nr. 350.
[70] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 62.
[71] *Documente privind istoria României, B, Țara Românească* (în continuare se va cita *D.I.R., B)*, sec. XIII, XIV, XV, nr. 67.
[72] *Ibidem*, nr. 85.
[73] *D.I.R., A*, sec. XV, vol. II, nr. 26.
[74] *Ibidem*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 329.
[75] *Ibidem*, nr. 341.
[76] *Ibidem*, nr. 425.
[77] *Ibidem*. nr. 464.
[78] *Ibidem*; vezi și vol. II, nr. 16, 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi osluharii mai sînt incidental menţionaţi în Moldova pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, se poate admite că osluhul a fost înlocuit prin deşugubină, iar osluharii prin anumiţi globnici şi din secolul al XVII-lea prin deşugubinari.

În concluzie, spre deosebire de cele afirmate pînă acum se poate susţine că osluhul a fost o amendă care se lua sau încasa pentru omucideri, nicidecum pentru neascultare sau nesupunere faţă de domn sau faţă de stăpînii de moşii.

3. *Deşugubina* vine din slavul **дѣшегоубство** (= moarte de om — homicidium), „ucidere", „crimă de moarte". **Дѣшегоубина** sau „şugubina"[79] mare[80] se plătea în primul rînd pentru omucidere[81], iar cea obişnuită pentru tîlhărie şi adulter[82].

S-a afirmat mai de mult de către un cercetător că vinovaţii de asemenea fapte dacă plăteau deşugubina scăpau de pedepse, „iar dacă nu aveau cu ce se răscumpăra, chestiunea ajungea la domnie şi acolo dacă nu se puteau răscumpăra, trebuiau să-şi ia osînda"[83]. Dimitrie Cantemir consemnează că părinţii dădeau fiilor lor următorul sfat: „fiul meu, fereşte-te să furi, iar pentru vreo dragoste oprită, nu e nici o primejdie de moarte, decît să plăteşti banii şugubinei"[84].

După judecarea proceselor de omor domnitorii luau ca deşugubină, în înţelesul de amendă, moşii întregi, dacă vinovaţii nu puteau da bani[85] sau vite, în special boi[86]. În acelaşi timp, vinovatul era obligat să despăgubească partea lezată sau familia celui ucis, să suporte cheltuielile de judecată şi să plătească o sumă mare de bani slujitorilor care făcuseră cercetările.

Dregătorii care aveau drept să încaseze deşugubini, evident că după ce-i judecau pe vinovaţi, au fost: pîrcălabii, marii vătavi, globnicii şi deşugubinarii[87], dar mai ales marii vornici[88].

Cu ocazia încasării amenzilor, în special a deşugubinilor, globnicii şi deşugubinarii se dedau la nenumărate abuzuri. De aceea, domnii erau nevoiţi să le atragă permanent atenţia ca să „nu ia, nici jefuiască" alţi oameni, „care nu vor fi vinovaţi... să nu se jefuiască... tatăl pentru fiu şi nici fiul pentru tată"[89]. La 15 ianuarie 1605, domnitorul Ieremia Movilă se adresa dregătorilor săi, între care sînt amintiţi şi globnicii, arătîndu-le: „că fac multe răutăţi şi prădăciuni şi tulburări oamenilor" vecini ai episcopiei de Rădăuţi, „încît adeseori nu pot să se odihnească". De aceea, el a împuternicit pe episcop şi pe ureadnicul lui că dacă vor mai intra în acele sate să fie bătuţi şi alungaţi „cu mare ruşine"[90].

Pîrcălabii, globnicii, deşugubinarii şi ceilalţi slujitori domneşti, nu respectau nici dispoziţiile lui Ştefan Tomşa, deoarece, contrar ordinelor sale, învăluiau şi globeau unde şi pe cine nu trebuia. Unor asemenea dregători el le scria următoarele: „...v-am mai scris două rînduri de cărţi şi voi de cărţile domniei mele n-aţi ascultat. Bine să ştiţi că de va mai veni jalobi la domnia mea vom trimite nişte armaşi de vă vor spînzura acolo în ţinut"[91]. De asemenea, Miron Barnovschi făcea cunoscut public că se pustiiseră multe sate şi se împrăştiaseră vecinii, fiindcă pîrcălabii îi prădau şi-i ciuboteau „fără ispravă", iar deşugubinarii umblau toată vremea şi făceau

---

[79] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 597.
[80] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 425.
[81] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 60.
[82] Melchisedec, *Cronica Hlişilor*, p. 64—65.
[83] *Ibidem.*
[84] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, Bucureşti, f.a., p. 129—130.
[85] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. III, nr. 414; sec. XVII, vol. III, nr. 258 etc.
[86] *Ibidem*, sec. XVI, vol. IV, nr. 324, 328 (se dau 50 boi pentru o selişte pe care s-a făcut o moarte de om); sec. XVII, vol. I, nr. 298; vol. II, nr. 50 etc.
[87] Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava, XXXIV/bis/12; M-rea Pîngăraţi, III/29.
[88] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. III, nr. 240.
[89] *Ibidem*, sec. XVI, vol. III, nr. 569; sec. XVII, vol. II, nr. 159 şi 177.
[90] *Ibidem*, sec. XVII, vol. I, nr. 333.
[91] *Ibidem*, vol. V, nr. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„năpăști femeilor și fetelor oamenilor". îi băgau „în fiară si-i ciuboteau pre menciuni" [92].

Din secolul al XVII-lea s-ar părea că deșugubinarii au ajuns un fel de supraveghetori ai comportării locuitorilor din sate. Misiunea lor era deci de a umbla permanent din loc în loc, cercetînd toate denunțurile privitoare la adultere și, după simulacre de judecată, încasau deșugubinele.

4. *Hatalmul* vine de la ungurescul *hatalom* și înseamnă putere, forță (cu hatal = cu sila). În Moldova hatalamul a avut înțelesul de amendă [93] aplicată pentru distrugerea, mutarea sau încălcarea semnelor de hotar [94].

Informațiile documentare arată care era cuantumul acestei amenzi. Astfel, Ștefan Tomșa amenința că va lua 12 boi hatalm pentru încălcare de hotar [95]. Marele logofăt Gheanghea îi avertiza pe niște răzeși, care țineau cu „tărie" un vad de moară, cu un hatalm de 12 boi [96]. Pentru un stîlp de hotar stricat și mutat, Moise Movilă a poruncit ca să se ia un număr de boi și să fie trimiși „la domnie" [97]. În general, pentru încălcările de hotar, hatalmul varia de la 3 [98] la 50 de boi [99]. Cifra cea mai frecvent citată în documente este aceea de 12 boi [100]. Hatalm se lua și de la martorii care jurau fals [101].

5. *Urmărirea răufăcătorilor.* Din felul cum sînt redactate cele cîteva documente moldovenești, în care se menționează urmărirea sau „urma" răufăcătorilor, nu-i putem preciza clar natura. Un document din 25 august 1454, primul în care e consemnată, ne informează că sătenii plăteau urmărirea răufăcătorilor pe hotarul satului lor [102]. La 31 august 1458 se consemna că locuitorii satului Bahrinești ar fi avut obligația să „gonească" pe urma tîlharilor în hotarul satului lor [103].

Ultima informație referitoare la gonirea „pe urma tîlharilor" are data de 3 februarie 1467. Potrivit acestei informații, locuitorii din satele mănăstirii Bistrița nu aveau să dea gloabă „nici pentru deșugubină mare, nici pentru *urmărire*, nici pentru furt" etc. [104]. Deci, sătenii din satele acestei mănăstiri, dacă nu ar fi fost sculați, urmau să plătească o amendă pentru urmărirea răufăcătorilor.

Slujbașii însărcinați cu urmărirea răufăcătorilor, care încasau probabil și amenda amintită s-au numit „gonitorii de urmă". Aceștia mai sînt consemnați o singură dată, la 13 martie 1466, după pîrcălabi, starosti, globnici, pripășari și osluhari, deci ultimii, dar avînd și atribuții judecătorești, ca și ceilalți [105].

Poate că „gonitorii de urmă" făceau anchete la fața locului pentru tîlhării sau organizau potere pentru prinderea hoților și a complicilor lor [106].

În Țara Făgărașului, hoții se căutau după urmele lăsate de ei sau de vitele și bunurile furate, cînd le duceau în alte localități. Dacă păgubașii, luînd „urma" —

---

[92] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XV, p. 66 (1628 ianuarie 13).

[93] August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, p. 592.

[94] *D.I.R., A*, sec. XVII, vol. III, nr. 400. Să se ia „hatalam cum este obiceiul din veci" (1610 iunie 11).

[95] Arh. St. Iași, DXII/3.

[96] Bibl. Acad., XLVII/222.

[97] Arh. St. Iași, CDXXIII/16—17.

[98] Bibl. Acad., CXLI/115 (1655 decembrie 8).

[99] Arh. St. București, Achiziții noi, MMDCXXXIX/8.

[100] *Idem*, M-rea Neamț, XXVII/5; M-rea Bisericani, XI/23.

[101] N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 78, nr. 57. S-au luat 22 boi de hatalm pentru un jurămînt strîmb.

[102] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 324.

[103] *Ibidem*, nr. 335; „nici pe urma tîlharilor să nu gonească în hotarul acelui sat".

[104] *Ibidem*, nr. 425.

[105] *Ibidem*, nr. 413.

[106] Virgil Pintea, *op. cit.*, p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evident că însoțiți de reprezentanții autorităților locale sau centrale — ajungeau într-un sat și locuitorii se dezvinovățeau „prin jurămînt", aceștia erau lăsați în pace. Locuitorii din satele care nu voiau să jure trebuiau să plătească o sumă de bani echivalentă cu bunurile furate, precum și o amendă după „obicei" [107].

Am putea deci admite că „gonitorii de urmă" din Moldova erau slujbași ai statului care-i urmăreau pe furi. Gloaba nu se încasa de către ei de la locuitorii care nu voiau să urmărească pe hoți, ci de la cei care erau învinuiți pentru complicitate. Totodată, prin obligația de a „goni" pe urma tîlharilor trebuie să se înțeleagă datoria fiecărui locuitor de a sprijini autoritățile în acțiunea întreprinsă de prindere a vinovaților. Cînd însă „gonitorii de urmă" nu erau ajutați de săteni în îndeplinirea sarcinii lor, îi puteau amenda. Dacă o asemenea ipoteză este admisibilă, atunci am putea presupune că „gonitorii de urmă" îi judecau pe tîlhari și pe complicii lor.

6. *Tretina.* Melchisedec, Ion Bogdan, Ilie Minea, D. D. Mototolescu și Virgil Pîntea, care au scris despre tretină, au avut păreri oarecum asemănătoare. Primul dintre aceștia a susținut că tretina era „a treia parte din prețul sau valoarea obiectului în ceartă, care se lua de la partea rămasă vinovată" [108]. Ion Bogdan a afirmat că tretina reprezenta și a treia parte din amenzile județătorești care se cuveneau cnezilor sau juzilor [109]. D. D. Mototolescu, apreciind că țăranii români, coloni în Galiția, care trăiau după *Jus valachicum* plăteau cneazului a treia parte din impozite, presupune că și tretina moldovenească putea reprezenta aceeași cotă din impozite, cuvenită noului dregător local, care luase locul cneazului sau judelui [110]. Amintim, pentru comparație, că administrația de stat feudală din Ungaria „nu costa nimic" vistieria publică. Regele acorda sau conceda slujbașilor superiori a treia parte din vămi, din amenzi, din zecimi și din majoritatea taxelor percepute pentru el [111]. Cu timpul, cota de dări primită de cneaz a fost redusă la a șasea parte, dar nu și din amenzi din care a continuat să ia a treia parte [112].

În partea de nord a Transilvaniei, tretina era un impozit din oi, capre, porci și din vitele mari, dat de iobagi stăpînilor de moșii. Obișnuit se lua o oaie de turmă sau o vacă, un junc sau un bou din fiecare sat, de la două sau de la mai multe sate, dar uneori „trecînd în cealaltă extremă, chiar de familie iobăgească" [113]. Vitele care se luau pentru tretină trebuiau să fie de trei ani (trium annorum vacca, vacca triennales, bos triennalis) [114].

Virgil Pîntea credea că tretina a fost o dare [115], iar Ilie Minea că poate ea a fost forma de mai tîrziu [116]. Ion Bogdan credea că tretina este de origine slavă și vine din **ТРЕТИНА** (= tretină), a treia parte, dar și taxă județătorească [117]. D. Prodan [118] susține însă că „nu e imposibil... nici ca românescul tretină să aibă la bază o formă mai veche, derivată de-a dreptul din *tres*". „Nu este nefiresc — scrie același — să fi

---

[107] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, Editura Academiei, București, 1968, p. 3.

[108] Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 124.

[109] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în „Analele Academiei Române". Mem. sect. ist., seria a II-a, tom. XXVI (1903), p. 32.

[110] D. D. Mototolescu, *Jus valachicum in Polonia*, București, 1916, p. 18.

[111] G. N. Leon, *Istoria economiei publice la români*, București, 1924, p. 29.

[112] D. Prodan, *Ce era tretina în Transilvania?* în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 729 și nota 1. Vezi de același și *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, p. 246—249.

[113] *Ibidem.*

[114] Idem, *Ce era tretina în Transilvania?*, p. 740—741.

[115] Virgil Pîntea, *op. cit.*, p. 133.

[116] *Ibidem*, p. 135.

[117] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 604.

[118] D. Prodan, *op. cit.*, p. 741—742.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existat și un tretin, tretină dintr-un eventual *tretinus* sau altă formă existentă în latina vulgară și neatestată de texte"? [119].

În documentele moldovenești tretina este menționată, pentru prima oară, la 22 august 1447, cînd se preciza ca judecătorii „să nu ia gloabă" de la oamenii din satele mănăstirii Neamț, „nici globnicii, nici pripășarii" gloabă sau tretină, „chiar dacă între acești oameni va fi deșugubină", tîlhărie sau „orice fel de faptă mare sau mică" [120]. Presupunînd că tretina era o amendă, ar însemna, după pasajul citat, că gloabele se încasau pentru deșugubină, adică pentru omucidere, iar tretina pentru furturi. La 5 aprilie 1448 se poruncea judecătorilor din Iași și Hîrlău, globnicilor lor și pripășarilor ca să nu judece, să nu prade, să nu ia gloabă și „nici tretină... nici pentru osluh" de la locuitorii din trei sate ale mănăstirii Probota [121]. Din cuprinsul pasajului citat se înțelege că tretina se încasa pentru osluh, adică pentru omucidere. Evident însă că din acest punct de vedere pasajul nu este concludent, produce confuzii, deoarece osluhul era tot o amendă.

Mai tîrziu, în jurul datei de 8 iulie 1453, s-a interzis globnicilor, pripășarilor, osluharilor, pererubților și celorlalți dregători ca să judece sau să ia gloabă, tretină sau altceva, pentru vreo faptă, de la locuitorii satului Balasinouți. Deci, potrivit acestor instrucțiuni, tretina ca amendă se lua pentru infracțiunile grupate sub denumirea de „fapte mari sau mici" [122].

Alte dispoziții domnești date globnicilor, pripășarilor, ilișarilor și celorlalți prevedea ca ei să nu judece și să nu ia gloabă și tretină de la locuitorii din satele mănăstirii Neamț, „nici pentru deșugubină, nici pentru faptă mare, nici pentru faptă mică" [123]. De asemenea, s-a interzis ca „sudeții de la Suceava, sau vornicii, sau oricare dintre ureadnici, sau pripășari, sau osluhari" „să nu tulbure pe acești oameni.. pentru nimic", „nici să-i judece, nici să-i prade, nici gloabă, nici *tretină*, să nu ia de la ei, fie că s-ar întîmpla furt sau deșugubină sau răpire de fecioară" [124]. Este deci destul de clar că tretina se lua pentru una din cele trei infracțiuni amintite. Dar pentru care?

Ultimele documente interne, care mai menționează tretina, sînt din 12 aprilie 1458 [125] și 16 februarie 1459 [126]. Potrivit ultimului document, judecătorii, globnicii, pripășarii, osluharii și ceilalți dregători nu aveau să judece pe locuitorii din satele Leucușeni și Dragomirești și să nu ia de la ei gloabă și tretină „pentru faptă mare sau mică". La 16 februarie 1459, Ștefan cel Mare a hotărît ca în două sate ale mănăstirii Probota să nu intre judecători, globnici și pripășari ca să judece și nici să ia de la locuitorii lor „nici un groș" ca gloabă și tretină [127].

Într-un răspuns dat de cneazul Alexandru al Lituaniei, în 1496, unei solii a lui Ștefan cel Mare, se află și următorul pasaj: „Ne-ați mai vorbit despre afacerile de la granițe, ca să poruncim namesnicilor noștri, în ce privește hoțiile și tîlhăriile, să pedepsească pe oamenii răi pentru aceasta, iar din lucrurile furate să nu mai ia *a treia parte, ci să ia a zecea*, tot așa are să poruncească și el pîrcălabilor din țara sa ca să facă dreptate oamenilor noștri în același chip. Vom scrie și noi despre aceasta namesnicilor noștri de granițe, ca să pedepsească pe oamenii răi și să ia din lucrurile furate și găsite a zecea" [128].

---

[119] D. Prodan, *Ce era tretina în Transilvania?*, p. 741—742.
[120] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 266.
[121] *Ibidem*, nr. 270.
[122] *Ibidem*, nr. 318.
[123] *Ibidem*, nr. 329 (1454 decembrie 8).
[124] *Ibidem*, nr. 341 (1456 ianuarie 20).
[125] *Ibidem*, nr. 353.
[126] *Ibidem*, nr. 365.
[127] *Ibidem*.
[128] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 4 mai 1518, din bunurile furate, găsite și înapoiate păgubașului, după prinderea hoților, trebuia să se dea, la valoarea lor, „al zecilea groș". Celor care ar fi urmărit și ar fi descoperit pe furi, staroștii trebuiau să le înapoieze totul, dar să încaseze „din zece groși unul" [129]. Mai tîrziu (1 iunie 1540), s-au fixat și sumele care trebuiau plătite de către hoții de vite prinși [130].

În concluzie, tretina, legată de exercitarea atribuțiilor judecătorești ale dregătorilor amintiți, a fost o amendă sau o cotă, echivalentă, probabil cu a treia parte din valoarea bunului sau a bunurilor aflate în litigiu sau însușite ilegal. Totodată a putut fi și o cotă din amenda fixată, care revenea judecătorilor, dar poate și un adaos la gloabă, în valoare de o treime și care se încasa în bani. Tretina, dacă nu s-a desființat către sfîrșitul secolului al XV-lea, i s-a redus valoarea de la o treime la o zecime, cînd probabil i s-a schimbat și denumirea. S-ar mai putea ca să fi existat o perioadă de timp în care tretina a însemnat și un spor de o treime la valoarea impozitelor în natură sau în bani.

7. *Pripasul.* În literatura noastră istorică s-au dat diferite explicații asupra pripasului, care în general au avut cam același conținut. Astfel, Melchisedec a susținut că pripasul vine „de la verbul **припасити** în înțelesul de a surprinde, de a veni cineva fără veste, pe neștiute", și că pripășarii judecau neînțelegerile dintre locuitori „pentru vitele străine, pripășite prin sate", pe care le dădeau „reclamanților, sau în lipsa lor le luau în profitul domniei" [131].

Ion Bogdan a afirmat că **припасъ, припасни** (pl. — vite de pripas, rătăcite) [132], iar **припашар-арь** — pripășar), pl. **припашари -аре** (— pripășari), erau „dregătorii domnești care încasau gloabele pentru vitele de pripas, adică pentru vitele ce se găseau păscînd pe locuri asupra cărora stăpînii vitelor nu aveau nici un drept. Cf.v.b. a se pripăși" [133]. Mihai Costăchescu a afirmat doar că „pripășarii erau funcționarii ce încasau amenzile pentru vitele găsite de pripas" [134]. Aproape aceeași interpretare ca și Melchisedec a dat pripasului și Virgil Pîntea [135]. Damian P. Bogdan a emis o ipoteză întrucîtva deosebită de a celorlalți. După el **припасъ** (— m. pripas) era o „amendă ce se plătea pentru vitele ce treceau pe o proprietate străină, iar **припашаре** (m. pl. = pripășari) „erau funcționarii domnești care se îngrijeau de perceperea pripasului" [136].

Ultimul cercetător care s-a ocupat de pripas și de pripășari ajunge la concluzia că „padalișie și pripas este același lucru. Cuvîntul românesc este de origine slavă și e un substantiv derivat din verbul *padati*, cu prefix, *pripadati*, a cădea, deci pripas este aceea ce cade, adică vita care cade în hotarele satului, ca un bun care poate fi apucat, îți cade în mînă". Pripasul nu ar fi fost „o amendă pe vite, ci însăși vita sau oaia pierdută, care trecea în stăpînirea domnului sau a mănăstirii privilegiate. Pripășarii nu încasau amenzi, ci luau pur și simplu vitele nimănui pe seama domniei" [137].

Apreciem că nici una din explicațiile care s-au dat pripasului nu este mulțumitoare. Astfel, trebuie remarcat că în nici unul din documentele care menționează pripasul nu se amintesc vitele de pripas. Dintre slaviștii noștri doar Ion Bogdan

---

[129] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 522—523. Aceleași prevederi și în proiectul de tratat din 15 iulie 1537 (Hurmuzachi, *Documente*, vol. II$_1$, p, 1 417).

[130] Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. I, p. 139.

[131] Melchisedec, *op. cit.*, I, p. 123.

[132] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 602.

[133] *Ibidem*, p. 608.

[134] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 262.

[135] Virgil Pîntea, *op. cit.*, p. 156—157.

[136] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 65.

[137] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a tradus frecvent **припсниа** prin vite de pripas sau **припасни що сѣ знаидꙋт** vitele de pripas ce se vor găsi [138]. Traducerea dată pasajului amintit în noua colecţie de documente, este următoarea: „pentru pripasurile ce se vor găsi" [139], care este mai aproape de realitate şi nu poate provoca confuzii pînă nu se va lămuri adevăratul sens al pripasului.

Pripasul este menţionat pentru prima oară la 24 februarie 1452 sub forma de **..припасъı (а ни припасы** [140] = şi nici pripas), cînd domnul a dispus ca oricine „va stăpîni . . . . . să nu se amestece la nişte iezere, să nu ia vamă din hotarul lor şi nici pripas şi nici altceva nimic" [141]. A doua oară pripasul este menţionat la 20 ianuarie 1456 sub forma **ꙗкоже варе колико припас бꙋдет** (de asemenea oricît pripas va fi) [142]. Pasajul întreg în traducere are următorul cuprins: „De asemenea oricît pripas va fi în acele sate să fie al mănăstirii" [143]. A treia oară pripasul este consemnat la 20 mai 1459 sub forma: **такиж и припас що ꙋпадет** (de asemenea şi pripasul ce va cădea) [144]. La fel este menţionat în documentul cu data de 3 februarie 1467 [145], dar sub forma slavă **припасни** iar la 30 august 1479 sub forma: **и тиж з припас що сѣ знаидꙋт** („de asemenea pentru pripasurile ce se vor găsi") [146], şi, în sfîrşit, sub aceeaşi formă, la 23 august 1481 [147].

Potrivit informaţiilor date de primele două documente amintite se poate presupune doar că pripasul se lua din sate ca venit pentru curtea domnească sau pentru vistierie. Restul documentelor provoacă confuzii prin expresiile: „pripasul ce va cădea în hotarul lor", „pripasul ce va cădea în sat", „pripasurile ce se vor găsi", deoarece lasă să se înţeleagă că pripasul era un venit întîmplător. Dar din ce se realiza?

Dacă documentele citate nu lămuresc ce era pripasul, s-ar părea că celelalte, în care sînt consemnaţi pripăşarii, dau unele indicaţii. În actele interne pripăşarii sînt consemnaţi, pentru prima oară, la 18 august 1438 [148].

Într-un sat nou întemeiat — ca cel la care se referă documentul din 18 august 1438 — pe o fostă proprietate domnească, fără un regim de imunităţi, globnicii strîngeau gloabele (amenzile), dar nu se precizează ce misiune aveau pripăşarii amintiţi lîngă ei. Informaţiile ulterioare par a da unele lămuriri. Astfel, din cuprinsul următoarei dispoziţii domneşti cu data de 11 martie 1446 se pot surprinde în parte atribuţiile pripăşarilor: „Şi de asemenea, în aceste sate să nu aibă treabă nici globnicii, nici pripăşarii, nici ilişarii şi nici altul nimeni dintre dregătorii noştri şi pererubţii noştri şi de asemenea pe aceiaşi oameni din aceste sate, nimeni să nu îndrăznească a-i judeca întru nimic şi nici pentru orice faptă" [149].

Prin urmare, pripăşarii aveau şi atribuţii judecătoreşti. Mult mai edificatoare în această privinţă este următoarea poruncă domnească din 22 august 1447: „...nici globnicii, nici osluharii să nu îndrăznească să-i tulbure (domnitorul se referă la

---

[138] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 231; textul slav şi traducerea la p. 232. Documentul este din 30 august 1479.

[139] *D.I.R., A*, sec. XV, vol. II, nr. 16.

[140] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 407.

[141] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 300.

[142] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 27 şi 48.

[143] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 341.

[144] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 30.

[145] *D.I.R., A*, vol. cit., nr. 425.

[146] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 231.

[147] *Ibidem*, p. 257.

[148] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 187. „Şi de asemenea acel sat să nu ne dea nouă nici străjeri şi nici desetină din stupi, iar globnicii şi pripăşarii să nu îndrăznească a-i bîntui" pe acei locuitori.

[149] *Ibidem*, nr. 280. Document de imunitate acordat de Ştefan II pentru satele mănăstirii Neamţului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuitorii din satele mănăstirii Neamțului), nici judecătorii să nu ia gloabă de la acești oameni... nici globnicii lor, nici pripășarii să nu ia din aceste sate nici gloabă, nici tretină" [150]. S-ar înțelege deci că dacă globnicii încasau gloabele, atunci pripășarilor le revenea sarcina de a strînge tretina. O asemenea ipoteză ar putea fi valabilă pentru că în nici o dispoziție domnească nu se indică numele slujbașilor care percepeau tretina, amintită mereu în documentele de pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea [151]. De asemenea, la 5 aprilie 1448 s-a poruncit judecătorilor din Iași și Hîrlău, „globnicilor și pripășarilor", ca să nu judece pe oamenii din satele mănăstirii Probota, „nici să-i prade, nici să ia gloabă, nici tretină" [152]. Sînt și alte porunci domnești cu același cuprins [153].

Deosebit ni se pare următorul pasaj din documentul cu data de 16 februarie 1459: „Pentru aceasta nici un sudeț al nostru, nici globnici, nici pripășari să nu îndrăznească să judece" pe locuitorii din satele mănăstirii Probota, „nici să ia gloabă de la ei, nici tretină, nici un gros" [154]. Aici se arată clar locul pe care-l ocupau pripășarii în ierarhia agenților locali ai puterii centrale de stat, că aveau atribuții judecătorești și ca atare, puteau încasa tretina.

Locul ocupat de pripășari în ierarhia locală a aparatului de stat este indicat mai precis de Ștefan cel Mare, la 13 martie 1466, cînd a dat următoarea poruncă: „și de asemenea nici pîrcălabii de Neamț, nici staroștii din acel ținut, nici globnicii lor, nici pripășarii, nici osluharii, nici gonitorii de urmă, nimeni să nu îndrăznească să-i judece" [155]. Potrivit datelor din trei documente de la Ștefan cel Mare dregătorii locali ai puterii de stat sînt grupați în trei categorii și anume: ureadnicii, globnicii și pripășarii [156]. Informația cuprinsă în dispoziția domnească din 17 aprilie 1475 ar fi ultima din secolul al XV-lea în care sînt consemnați pripășarii cu o parte din atribuțiile lor. Din secolul al XVI-lea ni s-a mai păstrat doar o traducere a unui document de la Alexandru Lăpușneanu, din anul 1554, prin care se întărea privilegiul lui Ștefan cel Mare pentru mănăstirea Probota. În această traducere se preciza ca nici pripășarii „să nu umble prin satele mănăstirii" [157]. Pripășarii mai sînt menționați și la 3 septembrie 1585 [158], după care dată dispar.

Despre pripas găsim informații noi într-un act din 18 mai 1595, cînd călugării de la mănăstirea Tazlău au cerut lui Ștefan Răzvan ca să poruncească starostelui, scutarilor, deșugubinarilor și globnicilor din ținutul Tigheci să nu mai ia din satele mănăstirii pripasurile, deșugubinele și gloabele [159]. Am putea deci admite că în atribuțiile starostelui, dar mai ales ale scutarilor, intrau pripasurile, iar în ale deșugubinarilor și globnicilor încasarea deșugubinelor și a gloabelor.

Tîrziu de tot, către mijlocul secolului al XVIII-lea, mai avem alte informații despre pripas. La 5 aprilie 1730 domnitorul Grigore Ghica, referindu-se la plîngerea unor pîrcălabi care susțineau că serdarii le iau veniturile, a hotărît ca „pentru vite de pripas, afară de cai tătărăști sau turcești, cu alte bucate de pripas, ori a cui vor fi, să n-aibă treabă serdariul, ce să meargă toate la pîrcălabi" [160]. Potrivit unei dispoziții domnești dintre anii 1739—1740, vornicul de Bîrlad putea să încaseze

---

[150] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 266.
[151] *Ibidem*, nr. 365.
[152] *Ibidem*, nr. 270.
[153] *Ibidem*, nr. 318 (1453 iulie 8), nr. 329, 353 etc.
[154] *Ibidem*, nr. 365.
[155] *Ibidem*, nr. 413.
[156] *Ibidem*, nr. 464, 478.
[157] *Ibidem*, sec. XVI, vol. II, p. 52.
[158] *Ibidem*, vol. III, nr. 350. Aici pripășarii sînt consemnați alături de rabotnici, osluhari și dajnici.
[159] *Ibidem*, vol. IV, nr. 155.
[160] N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 427—428.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amenzi pentru „șugubini" și pentru pripasurile din vatra orașului [161]. Celelalte două mențiuni despre pripas sînt dintre anii 1740 și 1741. Prima se referă la „șugubinele", omorurile din branițe și la „pripasurile de țară sau tătărăști" [162], iar a doua (3 mai 1741), la „șugubină și tîlhășuguri și alte pricini și vite de pripas la căpitani și la călărași" [163].

Trebuie să recunoaștem că toate informațiile discutate nu lămuresc ce era pripasul și nici ansamblul atribuțiilor pripășarilor. Putem afirma sigur doar că pripășarii formau un corp de slujitori ai puterii centrale, cu un rol precis în ierarhia de stat, dar nicidecum că strîngeau o amendă pentru vitele de pripas, sau chiar că luau asemenea vite pe seama domniei.

Adevărata explicație a pripasului credem că este alta. După Tiktin, cuvîntul pripas a derivat din vechea slavă bisericească unde avea sensul de „fetus" [164] (rod, roadă, produs etc.). El însă n-a căutat să dea pripasului sensul pe care l-a avut în slava bisericească, limbă în care sînt scrise o parte din documentele secolului al XV-lea, ci sensul de vagabond, rătăcitor, „de pripas", vite fără stăpîn [165].

Pripasul este un cuvînt vechi slav și înseamnă rod, roadă, produs. Vechiul bulgar „pripas" înseamnă și provizie, muniție [166]. Poate că în acest din urmă sens ar trebui luat pripasul din vechile noastre documente. În Moldova pripasul a putut constitui sau fi o contribuție în natură, poate în animale, pentru anumite categorii de locuitori, ca și tretina, care, ca amendă, se putea lua în produse și animale, formînd o sursă de aprovizionare pentru curtea domnească. În cadrul nerespectării unei asemenea obligații ar putea fi plasată și atribuția judecătorească a pripășarilor. Este de-a dreptul inadmisibil ca un corp de slujbași, cu o ierarhie precisă în rîndul dregătorilor statului, să se fi ocupat cu vitele de pripas, sau mai bine zis „pripășite", o funcție minoră, care putea intra foarte ușor în atribuțiile dregătorilor de sat, cei mai în măsură s-o rezolve. După felul cum sînt consemnați pripășarii și pripasul în acte, ar fi însemnat că asemenea vite formau numeroase cirezi, ceea ce n-a fost nicidecum posibil.

Din secolul al XVIII-lea se pare însă că pripasul a obținut în parte sensul pe care-l are astăzi, referindu-se la vitele rătăcite, fără stăpîn și, împreună cu ale proprietarilor fugiți sau decedați fără urmași, lăsate ca venit pentru dregătorii locali.

8. *Zavesca.* Vechii noștri cercetători au încercat să dea zavescăi explicația contextului și a rostului pe care l-a avut în organizarea feudală de stat, dar trebuie recunoscut că, în majoritate, ei au mers pe un drum greșit. Astfel, A. D. Xenopol a numit zavescă legătura prin care se urmărea „îngreuierea rejudecării proceselor", susținînd greșit că din ea a derivat ferîia de mai tîrziu [167]. Ion Bogdan a considerat zavesca drept legătură = herîia, ferîia de mai tîrziu [168], socotind-o, în plus, o pedeapsă convențională, impusă celui care a pierdut un proces, pentru a nu cuteza să-l mai redeschidă [169]. D. Stoicescu a afirmat că zavesca a fost numele mai vechi al ferîiei și însemna legătură [170]. Aceeași greșeală a făcut și Gh. Ghibănescu [171].

[161] N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 440.
[162] *Ibidem*, vol. V, p. 443—444.
[163] *Ibidem*, p. 210—211.
[164] *Romänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1906, p. 1 259.
[165] *Ibidem*.
[166] August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1941, p. 1 052.
[167] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. IV, p. 119—121; J.-D. Condurachi, *Recherches sur l'ancienne organisation judiciaire des Roumains*, Paris, 1913, p. 115—118.
[168] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 567.
[169] Virgil Pîntea, *op. cit.*, p. 167.
[170] D. Stoicescu, *Despre ferîia*, în „Dreptul", an. XLV (1916), nr. 8, p. 1—8.
[171] *Opțiu urice slavone*, Iași, 1904, p. 7 și 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primul cercetător, care a stabilit deosebirea dintre zavescă şi feriie a fost Ion Tanoviceanu. El a susţinut că prin zavescă se urmărea menţinerea unei hotăriri judecătoreşti pronunţate şi că se plătea de cel care încerca să redeschidă un proces, deci de partea care pierduse [172]. Trebuie subliniat că zavesca a mai avut şi scopul de a menţine autoritatea domnilor, o hotărîrilor date în procesele judecate de ei şi de aceea nu se întîlneşte decît în documentele care se referă la judecăţi sau acte făcute şi întărite de ei, personal.

Ca amendă judecătorească zavesca nu se plătea numai de către partea care pierduse un proces, cînd l-ar fi redeschis, ci şi în alte situaţii. De exemplu, putea fi obligată să plătească zavescă persoana care vînduse o proprietate şi voia să anuleze vînzarea. Chiar urmaşii fostului vînzător, dacă ar fi încercat să anuleze actul erau puşi în situaţia de a plăti zavescă.

Alexandru cel Bun a întărit mănăstirii Humor, întemeiată de vornicul Ioan, cîteva sate şi o selişte care fuseseră cumpărate de ctitor. În actul de confirmare, domnitorul a făcut următoarea menţiune: „şi am pus zavescă 50 de ruble de argint curat acestora care au ţinut acest sat şi copiilor lor şi întregului neam al lor, cine ar începe cu sfada ori cu plîngerea, sau cu orice fel de răutate, în orice zile şi ceasuri... să plătească aceste 50 ruble de argint curat" [173].

Ca amendă plătită de partea care s-ar fi plîns că s-ar fi redeschis un proces, zavesca, însă cu menţiunea de „zavescă vecinică" este consemnată la 15 ianuarie 1418 [174].

Zavesca mai are şi alte aspecte interesante. Astfel, potrivit datelor cuprinse în documentul din 27 octombrie 1452. ea se plătea de către cei care-şi încălcaseră angajamentele şi chiar de către urmaşii lor, fără a mai fi fost nevoie să se introducă vreo acţiune în justiţie [175]. De asemenea, prin zavescă se urmărea împiedecarea folosirii dreptului de protimisis [176], a revocării donaţiilor [177], a preluării unei proprietăţi de către foştii stăpîni, cînd cumpărătorii şi-ar fi pierdut actele de proprietate [178]. Zavesca se plătea şi chiar numai dacă s-ar fi discutat litigiul, fără a se fi redeschis procesul în faţa vreunei instanţe [179].

Prin zavescă s-a urmărit, de asemenea, consolidarea şi extinderea proprietăţilor unor instituţii favorizate de domn, ca mănăstirile. Dar, prin fixarea şi aplicarea ei, la o sumă atît de ridicată, se urmărea ca cei care ar fi avut vreun drept să renunţe la orice revendicare, neavînd posibilitatea s-o plătească [180].

Datorită obligaţiei de a plăti o zavescă în sumă de 100 de ruble de argint au fost împiedicaţi locuitorii din Tg.-Neamţ să revendice o bucată de loc de lîngă oraş, acaparată de mănăstirea Neamţului. Zavesca nu privea numai colectivitatea acestui oraş, care la nevoie ar fi putut-o suporta mai uşor, dar chiar şi pe orice membru al ei, care ar fi voit să ceară revizuirea hotărîrii judecătoreşti [181].

Pe lîngă venitiurile pe care le aducea vistieriei, zavesca a avut şi un caracter social-economic, favorizînd, prin aplicarea ei, crearea unei proprietăţi prin acaparări sau alte metode, de către boieri şi mănăstiri. Zavesca dispare de la mijlocul secolului al XVI-lea numai ca denumire, locul ei fiind luat de gloabă. Se fixau de obicei gloabe, adică amenzi foarte ridicate, care urmau să fie plătite de cei care ar

---

[172] *Zavesca şi feriia*, în „Dreptul", an. XLV (1916), p. 81.

[173] *D.I.R., A*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 42. La 15 aprilie 1423 trebuia să se plătească de cel care ar fi redeschis procesul o zavescă de 100 zloţi ungureşti (*Ibidem*, nr. 55).

[174] *Ibidem*, nr. 45.

[175] *Ibidem*, nr. 304.

[176] *Ibidem*, nr. 311 (1453 februarie 8).

[177] *Ibidem*, nr. 206, 367.

[178] *Ibidem*, nr. 392. Zavescă de 100 ruble de argint (1462 decembrie 3).

[179] *Ibidem*, nr. 367 (1459 iunie 12). Zavesca de 60 ruble de argint.

[180] *Ibidem*, nr. 339 (1455 decembrie 12).

[181] *Ibidem*, nr. 330 (1455 februarie 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi redeschis un proces de proprietate, neținînd seama de hotărîrea domnească anterioară. Se menționează chiar gloabe de 50 de boi, mai ales în documentele din secolul al XVII-lea [182], de cînd nu mai este amintită zavesca.

În concluzie, zavesca a fost o amendă care se plătea nu numai de către cei care redeschideau procese sau ar fi cerut revizuirea unor hotărîri judecătorești, ci și pentru nerespectarea angajamentelor sau obligațiilor. Prin zavescă s-a urmărit menținerea și consolidarea marii proprietăți, fiind folosită și pentru împiedicarea revendicărilor juste și folosirea dreptului de protimisis.

9. *Ferîia* a fost taxa care se plătea judecătorului sau instanței, dacă procesul se judeca în complet, de partea care cîștigase [183]. Toate documentele, care se referă la procese menționează și depunerea ferîiei în vistieria domnească — dacă procesul fusese judecat de către domn — numai după ce se arată partea cîștigătoare.

Ferîia este amintită, pentru prima oară, la 25 aprilie 1565 [184]. Ferîia nu era o taxă fixă, cuantumul ei depindea probabil de valoarea obiectului în litigiu. Obișnuit, cînd procesul se judeca de domn, se plătea vistieriei suma de 12 sau 24 zloți [185]. Totuși, uneori se lua mai puțin, chiar trei ughi [186]. După pronunțarea hotărîrii în procesele de proprietate, partea cîștigătoare primea un așa-numit „ispisoc de ferîie", care indica pe cîștigător. Fiindcă taxa era ridicată, potrivit unei însemnări de pe un document din 21 august 1636, cel care a cîștigat procesul n-a voit să ia ispisocul de la logofăt, „pintru căci să nu-i fie a da ferîie" [187].

Dacă procesul se repeta și aceeași persoană cîștiga, de fiecare dată trebuia să depună ferîie. Se menționează, într-un document din 27 ianuarie 1639, că partea cîștigătoare fusese obligată să plătească ferîie de trei ori [188].

Marele număr de procese judecate de domni, cu indicația depunerii ferîiei arată ce venituri importante le reveneau prin exercitarea funcției judecătorești.

Ferîia a fost menținută pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [189]. Dispariția ei poate fi pusă în legătură cu reformele lui Constantin Mavrocordat, care a căutat să înlocuiască o taxă împovărătoare plătită injust de partea cîștigătoare. Dacă ținem seama de faptul că orice proces putea fi judecat de mai multe instanțe și chiar rejudecat în timpul a mai multe domnii, o asemenea taxă îl putea ruina pe cîștigător, partea care pierdea nefiind obligată să-l despăgubească.

După cum arată Dimitrie Cantemir, ferîia a fost nu numai o taxă, ci și o amendă. Orice locuitor care nu voia să se prezinte la judecată, în ziua fixată, trebuia „să plătească herîia adică amenda domnească: dacă era țăran, 25 galbeni, dacă era nobil. 100. dacă era boier, 600. Se scuteau de amendă doar cei care puteau dovedi că în ziua procesului fuseseră bolnavi sau în serviciu comandat de domn" [190]. Cifrele indicate de Dimitrie Cantemir că s-ar fi plătit ca ferîie de cei care nu se prezentau în zilele fixate la procesele judecate de domni, ni se par extrem de exagerate.

În concluzie, amenzile au format o sursă de venituri pentru vistieria domnească ca și pentru agenții aparatului de stat central și local. Amenzile fiind foarte

---

[182] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. II, nr. 168. „Și cine ar mai ridica o pîră mai mare, acela să fie dator la Poartă 50 de boi".

[183] I. Minea, *Despre ferîie în așezămîntul lui Miron Barnovschi*, în „Cercetări istorice", an. X—XII, nr. 2, p. 206—207; G. G. Longinescu, *Ferîia*, București, 1944, p. 38—40, repetă ce a scris I. Minea.

[184] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. II, nr. 168.

[185] *Ibidem*, vol. IV, nr. 105, 262; sec. XVII, vol. I, nr. 223; vol. III, nr. 174 etc.

[186] *Ibidem*, sec. XVII, vol. I, nr. 188.

[187] Bibl. Acad., DCXX/85.

[188] Arh. St. București, M-rea Dolești, XXIX/37.

[189] G. G. Longinescu, *op. cit.*, p. 78—79.

[190] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ridicate, de-a dreptul strivitoare, au afectat din greu starea materială a celor găsiți vinovați, și chiar a unor sate întregi.

De asemenea, nu s-a ținut seama de faptul că amenzile prea ridicate puteau distruge, desființa sau reduce la maximum resursele materiale ale justițiabililor. Deci și prin amenzile amintite justiția feudală a fost folosită de către membrii clasei exploatatoare ca un mijloc de îmbogățire, nu numai de reprimare a acțiunilor celor exploatați.

LES PRINCIPALES AMENDES EN MOLDAVIE SOUS LE RÉGIME FEODAL (XVe—XVIIIe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Les principales amendes connues en Moldavie jusqu'au milieu du XVIII-ème siècle ont été : *gloaba, osluhul, deșugubina, hatalmul, tretina, urma răufăcătorilor, zavesca* et *feriia.*

1. *Gloaba* était payée pour homicide, brigandage, vol, enlèvements de filles, coups, disputes, rixes, adultère, et elle etait touchée par les *globnici* mais aussi par les juges. Les documents nous indiquent plusieurs sortes de *gloabe. Gloabele* étaient touchées en nature, mais aussi en argent. Habituellement *gloabele* étaient dûes au Prince et hauts dignitaires de l'administration centrale et locale quand ils faisaient justice. Les Princes avaient la liberté de céder *gloabele* dûes par les villages appartenants aux monastères comme bénéfice pour les monastères, pour couvrir certaines dépenses requises par le culte.

2. *Osluhul* est notée comme amende le 1er Août 1444 et frappait ceux qui commetaient des crimes mais ne s'appliquait pas pour désobeissance ou insoumission au Prince ou aux maitres des grandes proprietés foncieres, comme il a été écrit jusqu'ici.

Les fonctionnaires qui encaissaient *osluhul* se nommaient *osluhari.*

3. *Deșugubina* était payée par ceux qui commettaient des assassinats, des actes de brigandages et pour adultère. Parfois, les Princes ou les juges recevaient comme *deșugubină* de grandes propriétes foncieres en entier ou un grand nombre de bétail ou même de très grosses sommes d'argent. En plus les coupables devaient dédommager la partie endômmagée ou la famille du mort, supporter des frais de jugement et payer a qui avaient effectué les enquêtes. Les fonctionnaires qui recevaient *deșugubina* se dénommaient *deșugubinari.*

4. *Hatalmul* comme amende frappait ceux qui detruisaient, changeaient ou violaient les confins marques des propriétés, ainsi que les témoins coupables de faux témoignages.

5. *Urma (urmărirea răufăcătorilor)* était l'amende payée par les habitants des villages qui n'aidaient pas les fonctionnaires du village à arreter les malfaiteurs, ou par ceux accusés de complicité.

6. *Tretina* a été une amende ou contribution équivalent probablement une tierce-quote de la valeurs du bien ou des biens soumis au litige ou illégalement appropries. En même temps elle a pu être aussi une quote de l'amende fixée, qui revenait aux juges, mais pouvait aussi former un supplément à *gloabă* peut-être, équivalent une tierre-part et qui était touchée en argent.

7. *Pripasul.* Par différence à ce qui a été publié jusque'ici l'auteur affirme qu'initialleiment *pripasul* a pu être une contribution ou une amende en nature, ou en bétail par certaines catégories d'habitants, mais il semble qu'a partir du XVIIIème siècle *pripasul* a obtenu en partie la signification qu'il posséde aujourd'hui.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8. *Zavesca* était payée par la partie qui aurait réouvert un procès perdu, qui avait vendu une propriété et voulait ulterieurement annuler la vente. Par *Zavescă* on a voulu aussi empêcher l'exercice du droit de *„protimisis"*, la révocation des donations et en général de toute revendication.

9. *Feriia* était la taxe payée au juge par la partie gagnante du procès. La somme à payer variait à la valeurs du bien en litige. Sous le nom de *ferie* on connaissait encore une amende payée par la partie manquante au procès au jour fixé. Etaient absous de la payer seulement ceux qui prouvaient qu'ils avaient été malades ou au service de Prince.

Les ammendes mentionnées ont formé une source de bénéfices pour la trésorerie princiere ainsi que pour les agents des rouages administratifs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELAȚIILE MOLDOVEI CU PUTERILE EUROPENE ÎNTRE ANII 1834—1849

DE

D. CIUREA

Adus „la marginea pieirii", cum scria Julius Edel, în 1835, și Helmuth von Moltke, în 1836, de acțiunile revoluționare ale populațiilor oprimate și de anarhia ienicerilor, Imperiul Otoman a intrat într-o fază de reforme și adaptări („Tanzimatul"), pentru supraviețuire. Mahmud II (1809—1839), numit de ulemale „sultan ghiaur", dispunea, în 1826, asasinarea ienicerilor rebeli (20 000), în Etmeidan, și organizarea unei noi armate de 70 000 oameni, care va fi instruită de Helmuth von Moltke, înlocuirea vechiului divan cu un consiliu de miniștri și publicarea organului de presă „Monitorul otoman" în limbile franceză și turcă (începînd din 1831, „Imprimerie d'A. Blacque"). Succesorul său Abdul-Medjid (1839—1861) continua această linie, prin publicarea hattișerifului de la Ghiulhané (1839), introducerea unui cod penal în anul următor, deschiderea unei universități și înființarea băncii „ottomane" [1]. Această situație a fost comentată unanim de Metternich, în 1833, de Moltke, în 1836, și de J. A. Vaillant, în 1853. Metternich scria: „Vastele regiuni asupra cărora numele sultanului domină încă, mai mult poate ca o formulă decît ca o putere efectivă..., vor deveni, în mod necesar, prin căderea tronului său, teatrul unei groaznice anarhii sau prada cuceririi străine". Metternich, preocupat de „pacea lumii", se pronunța pentru conservarea Imperiului Otoman. Moltke, care a pătruns în viscerele conducerii Imperiului Otoman, își manifesta scepticismul prin reflecția că „viitorul va arăta dacă un stat oprit la mijlocul prăbușirii se va putea regenera organic". Noua armată a Imperiului otoman era ca o construcție nouă pe o bază zdruncinată cu totul. Imperiul otoman era un „agregat" menținut de forța inerției. Membrele s-au paralizat și vitalitatea organismului s-a restrîns la inimă și o mișcare pe străzile capitalei ar putea aduce decesul monarhiei otomane. Imaginea roții în continuă mișcare, care prăbușește pe cei ridicați, a călătorilor francezi din secolul al XVIII-lea, a făcut loc abisului iminent și inevitabil. J. A. Vaillant scria, mai optimist, în 1853: „La Turkie dormait, depuis cent vingt ans enveloppée dans le manteau de l'orgueil

---

[1] J. Edel, *Schilderung des Fürstenthums Moldau* (în manuscris); H. von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*. III. Aufl., Berlin, 1877, p. 44; *Mémoires de Metternich*, tom. V, Paris, 1882, p. 492. Cf. și P. Imbert, *La rénovation de l'Empire Ottoman*, Paris, 1909.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et du fanatisme mais Mahmoud l'a reveillée de sa lethargie et son fils Abdul-Medjid la relève et la fait marcher avec autant de vitesse que de prudence, avec toutes les nations de l'Europe, dans la voie du progrès, a un meilleur avenir" [2].

Grecia, devenită independentă prin al doilea protocol de la Londra (1830), constituită din Morea şi Livadia, egală ca teritoriu cu Moldova, dar cu o populaţie mai redusă (sub un milion) a fost pusă sub conducerea nominală a regelui minor Otto de Bavaria. Pericolul trecut, începeau dificultăţile şi rivalitatea anglo-franceză, manifestată în relaţiile dintre consulii celor două puteri, avea să provoace lupte de partide şi alte complicaţii interne. „Grecia s-a făcut independentă, principatele Moldova, Valahia şi Serbia recunosc numai aparent dominaţia Porţii, şi turcii se văd izgoniţi din aceste provincii proprii", scria Moltke, în 1836 [3].

Situaţia politică a celor trei principate rămase vasale Porţii, Serbia, Ţara Românească şi Moldova, n-a cunoscut modificări spectaculoase. În ţările române au fost desfiinţate raialele, în Serbia o garnizoană turcească se mai menţinea încă la Belgrad (pînă în 1867). Liniştea se aşternea peste aceste locuri pustiite de flagelul constant al războaielor şi devastărilor, urmat de foamete şi pestă, scria Moltke. Influenţa şi amestecul puterilor occidentale au fost inegale în aceste principate. Principele Serbiei Miloş Obrenovici s-a pretat jocului englez, în lupta cu elementele progresiste, care acţionau contra despotismului şi cereau respectarea constituţiei. Cînd a intervenit Rusia, el a preferat să abdice, în 1839. Retras pe un domeniu din Ţara Românească, a luat contact cu consulul francez Billecocq în legătură cu o acţiune de eliberare a slavilor balcanici, dar acesta i-a răspuns evaziv (referitor la politica externă a lui Guizot) [4]. Unii vedeau în el un nou Ştefan Duşan.

Menţinerea vechii organizaţii politico-sociale, de-a lungul secolelor, în Principatele române, a făcut să se afirme în cercurile politice străine (franceze) că aceste ţări n-au făcut parte integrantă din Imperiul Otoman şi şi-au menţinut autonomia [5].

Cum se ştie, prevederile convenţiei de la Akerman (1826) şi tratatului de la Adrianopol (1829) nu mai considerau ţările române „cheler" al Porţii, ceea ce afecta grav aprovizionarea Constantinopolului, cu 800 000 de locuitori, cum arăta şi Moltke, în 1836, şi acestea îşi reobţineau dreptul practicării comerţului exterior prin suprimarea monopolului, instituit, asupra principalelor produse, spre sfîrşitul secolului al XVI-lea şi li se recunoaşte dreptul navigaţiei fluviale şi apoi şi maritime sub pavilion propriu. Singura obligaţie faţă de Poartă rămînea achitarea unui tribut fix, pentru Moldova de circa 700 000 piaştri anual, sumă mult mai redusă decît acelea la care erau impuse Ţara Românească şi Serbia, în raport cu teritoriul şi populaţia, faţă de un buget anual de 7 000 000 în 1834 şi 11 000 000 în 1848, plus diverse alte sume sub formă de cadouri sau cheltuite cu ocazia învestiturii domnilor sau vizitelor impuse de omagiere a sultanului. Lista civilă a lui Mihail Sturza era în 1834 de 300 000 piaştri (ulterior s-a dublat) [6]. După investitura din 1834, la Constantinopol,

---

[2] *Solution de la Question d'Orient... dans la vallée du Danube...*, Paris, 1853, p. 53.

[3] H. von Moltke, *Briefe...*, p. 44.

[4] I. F. Neigebaur, *Die Donau-Fürstenthümer*, Breslau, 1854, p. 116.

[5] Cf. şi *Traité Complet de Diplomatie*, tom. I, Paris, 1833 (par comte de Garden), p. 239—240. În categoria „Des états européens (tableau statistique)" erau trecute separat de Imperiul Otoman principatele Serbia, Valahia şi Moldova şi „Noul stat al Greciei" cu suprafaţa, populaţia şi veniturile (după Abrégé Balbi). Cf. şi Henry Mathieu, *La Turquie et ses différentes peuples*, Paris, II (1857), p. 375—376 (considera dezmembrarea Turciei „plus probable aujourd'hui qu'il ne l'a jamais été"): „La Moldavie et la Valachie n'ont jamais fait partie intégrante de l'empire ottoman".

[6] D. Ciurea, *Mihail Sturza şi Moldova între anii 1834—1849* (în manuscris); Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I$_6$, p. 176, 283—288, 341, 343; Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, II, op. 2 018 („Cniga pentru darea la Poartă"). Tributul era achitat direct prin „poşta rusească" sau prin intermediul băncii Rotschild din Viena, cu care avea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mihail Sturza a fost invitat de sultanul Mahmud II la Silistra în 1837 și la Rusciuc în 1846 de Abdul-Medjid. Moltke scria că era curios să vadă ce primire vor avea cei doi domni. Mai bine de două ore au așteptat acești „semisuverani" în bătaia soarelui, pînă ce a venit sultanul. I-a primit pe cei doi vasali sub un baldachin. Cu brațele încrucișate, în genunchi, i-au sărutat poala mantiei. Sultanul le-a oferit cadouri (blănuri, șaluri, tabachere) și ducați (recuperați dublu de anturajul sultanului)[7]. Prin astfel de contacte și impunerea ceremonialului otoman, prin cadouri, decorații și titluri onorifice, sultanul căuta să mențină legătura directă cu cei doi principi români „ochii Porții spre Europa". La Silistra sultanul a declarat lui Alexandru Ghica și lui Mihail Sturza că nu face distincție între „raiele" și musulmani. La curtea lui Mihail Sturza se afla doar hatmanul Ion Mavrodi („Argusul Porții"), trimis de sultan pentru corespondența turcă (1835—1849). Cum remarca și Julius Edel, în 1835, rar se vedeau turci veniți în Moldova la Galați sau la Piatra pentru comerț. În 1842 consulul francez Hubert scria lui Guizot că Moldova uită că depinde de Poartă și se consideră stat quasi independent și că Mihail Sturza crede în eficiența concursului diplomației marilor puteri. În 1840 și 1841 Mihail Sturza protesta în legătură cu taxele vamale fixate de Poartă, în tratatele comerciale cu Franța, Anglia și Sardinia (12% în loc de 3%), care vor avea drept rezultat scăderea exportului. „Moldova are un regim care o deosebește de alte provincii de sub dominația Porții", sublinia Mihail Sturza.

Rolul Rusiei în generarea situației mai favorabile dezvoltării economice și culturale a țărilor române a fost subliniat și de Kiselev, în dispozițiile sale în legătură cu elaborarea și adaptarea continuă a Regulamentului Organic. După plecarea lui Kiselev, consulii acestei puteri și-au asumat supravegherea respectării prevederilor Regulamentului și rolul de moderatori și mediatori în conflictul continuu dintre marea boierime și domn, care comiteau abuzuri, conducîndu-se după principiul enunțat de Siéyès (*Essai sur les privilèges*, 1822): „Quels sont les deux grands mobiles de la Société? L'argent et l'honneur". În 1835 Mihail Sturza desmința consulului rus Timkowski versiunea că va bate monetă, inserată în „Frankfurter Zeitung"[8]. În 1842, în absența lui Mihail Sturza, au venit la Iași generalul Duhamel și Șekib Efendi, comisari imperiali, pentru diminuarea tensiunii. Comisarii celor două puteri erau prezenți aici și în 1848 (Duhamel și Talaat Efendi).

Moldova a menținut contacte cu Imperiul Habsburgic prin cancelarul Metternich, care se considera „cosmopolit și prieten al bunei stări a corpului social"[9], cu care Mihail Sturza avea să devină intim după plecarea de la conducere în 1849. În 1837 Moldova a încheiat cu Imperiul Austriei o convenție de extrădare a dezertorilor.

---

relații bancherul Michel Daniel din Iași, trimestrial, în ducați, de Vogoridi, agentul lui Mihail Sturza, la cursul 31 piaștri ducatul, curs avantajos pentru turci. Peste 40 000 piaștri se cheltuiau pentru expedierea, „par le moyen de lettres de change", în 1835. Cf. și Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I_5, p. 159; *DAR* 1848, București, 1960, p. 176, 249—252, 279, 386—387, 393. Cf. și m-sul „L'argent importé en Moldavie pour ses denrées et productions vendues en pays étrangers en l'année 1826", Arh. St. Iași, 462/95 (publ. Bul. Neculce, 7/1928, p. 291—296).

[7] Cf. și H. v. Moltke, *Briefe...*, p. 131—132 (Reise des Grossherrn). Descrierea vizitei sultanului la Silistra menționată și în „Albina Românească", din 30 mai/11 iunie 1837. Sultanul a inspectat fortăreața însoțit de baronul Moltke, ofițer de geniu.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I_4 p. 114. În 1842 au fost introduși prin Galați 100 000 „beșlici turcești spre a se specularisi în cuprinsul țării și fiind în prepus de calpi, li s-a făcut aiar potrivit cu așezămîntul, după care dovedindu-se a unuia valora de 3 lei 20 par. numai, s-au pozvolit de sfat a se specularisi în țară după arătatul preț". „Memoar"-ul logofătului C. Sturza, Arh. St. Iași, nr. 2 218, tr. 1 772, op. 2 020.

[9] *Mémoires de Metternich*, tom. VI, Paris, 1883, p. 686—687, 709—710.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mihail Sturza cerea, în 1837, Porții restituirea celor circa 10 000 ha acaparate de Austria, prin deplasarea bornelor la frontiera spre Transilvania, și în 1838 delegații turci au venit la Iași pentru a proceda la o nouă delimitare. Din comisie făcea parte și vornicul Petrache Roset („Albina Românească", 49/1839). „Cordoanele se păzesc cu strictețe oprind toată întîmplarea de afară", s ria în „Memoarul" său, din 1842, logofătul internelor Costache Sturza. Imperiul Habsburgic avea în 1834 în Moldova circa 11 000 supuși (după datele lui Bois le Comte, 4 000 familii) și agenția austriacă de la Iași își avea sediul „un hôtel des plus beaux et des mieux situés". Consulul francez de la Iași se referea la importul masiv de fabricate austriace și obținerea de materii prime din Moldova la prețuri reduse și sublinia că Wallenburg are tot interesul să nu se facă întreprinderi industriale în Moldova [10]. Circulația pe Dunăre era quasi „monopolizată" de vasele austriace, cu diferite nume [11].

Influența franceză s-a manifestat în Moldova sub forme variate în economie, cultură și politică. Consulii francezi stimulau progresul social în sensul dezvoltării burgheziei și abolirii resturilor de feudalism în relațiile agrare. În 1834 baronul de Bois le Comte, care a călătorit de la Galați la Iași, sublinia în memoriul său „la force numérique de la nation roumaine ou valaque" [12]. Consulii francezi, bine informați, se refereau, în corespondența lor diplomatică, la speranțele pe care Românii le puneau în ajutorul Franței și la preocuparea continuă a unificării în anii 1835—1840. În ianuarie 1839, Mihail Sturza, neagreat de Cochelet, care vizitase anterior Moldova, a primit pe tînărul Colson, emisar al lui Cîmpineanu, susținut și de lordul Palmerston și au discutat problema unirii într-un regat (ca un fel de Belgie) „un territoire assez imposant pour former un rempart", cu un principe străin [13].

În broșura *Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chrétiennes en Turquie. Quelques mots sur le rapport de M. Joullroy* (Paris, 1839), favorabilă lui Mihail Sturza, contra căruia s-a organizat un complot, Colson stigmatiza atitudinea negativistă și oportunistă a marii boierimi și preconiza „cimentarea" alianței cu Poarta a Românilor, considerați „independenți", și sprijinul Franței și Angliei pentru înlăturarea Regulamentului Organic impus. Se arăta că din populația Turciei europene de 14 420 000 (din care 10 000 000 creștini), 3 700 000 erau moldo-valahii, considerați împreună cu sîrbii „creștinii cei mai avansați", care ar putea să constituie o confederație (de aici și „confederația" din memoriul lui Leonte Radu), cu sprijinul Franței și Angliei, aliații „naturali" ai Imperiului Otoman (cum scria Moltke). „S'il y a des peuples dans cette partie de la Turquie qu'on regarde comme indépendants moyennant un tribut au sultan, qu'on cimente leur alliance avec la Porte, qu'on réponde à leurs voeux...". Cum se știe, francezii (Hell, Barberot), și-au dat aportul substanțial și în materie de edilitate, alături de unii austriaci (Freiwald) și prusieni. „C'est ainsi que la Moldavie se met chaque jour davantage sous l'action intellectuelle et civilisatrice de notre nation", scria consulul Duclos lui Guizot în 1847 [14].

---

[10] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 419—420. Starosti austriaci existau în orașele mai importante. În Muntenia existau circa 5 000 sudiți austriaci (după relatările lui H. Moltke). Cf. și I. B. Hertz, *La Moldavie et la Valachie dans leurs relations diplomatiques et commerciales avec l'Autriche*, Wien, 1849.

[11] „Sieben Dampfböte kreuzen sich monatlich von Linz nach Galatz". Cf. *Ungarn und die Walachei in neuester Zeit vom Grafen von P...*, Leipzig, 1840, p. 22. În 1834 englezul Andrews a cedat companiei austriace privilegiul acordat de împăratul Francisc. Cf. și M. I. Quin, *Dampfbootfahrt auf der Donau...*, Leipzig, 1836, p. 103.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 383. (Cf. și Girardin, *Souvenirs de voyages* (1836), Paris, 1852, p. 230, 278—304).

[13] *Ibidem*, p. 724—739. Cf. și Anuarul Institutului de Istorie Cluj, vol. III, 1926, p. 78—80 (P. P. Panaitescu, *Tratativele lui Ion Cîmpineanu cu Mihail Sturza pentru Unirea Principatelor).*

[14] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVIII, p. 25. Pentru influența franceză cf. și Edel, *Schilderung* („haben französische Lehrer hier überwiegenden Einfluss und mit dem

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acestor intenții și tendințe spre unificare li s-a ridicat, după evenimentele din 1848, cum sublinia și J. A. Vaillant, ca un obstacol de netrecut, convenția de la Balta-Liman, din 19 aprilie — 1 mai 1849, semnată de Reșid Ali Pașa și Vladimir Titoff, ministrul plenipotențiar al Rusiei la Poartă, în care cei doi domni, numiți pe șapte ani, erau considerați „înalți funcționari", se prevedea menținerea trupelor de ocupație pentru prevenirea tulburărilor și paza frontierelor și se instituiau cîte un comisar extraordinar în calitate de consilieri al domnilor [15].

Cum s-a subliniat, Prusia, Anglia și Piemontul au contribuit prin agenții lor diplomatici și supușii lor, care exercitau ocupații lucrative, la progresul economic în Moldova. Influenței indirecte germane i s-a datorat instituirea uniunii vamale, prin convențiile încheiate între cele două principate în 1835 și 1846, care constituiau și aici o premisă necesară pentru unificarea efectivă, prevăzută formal și de un articol al Regulamentului Organic. Mihail Sturza l-a consultat pe I. F. Neigebaur, consul prusian la Iași din 1842, un admirator și sprijinitor al „bravei națiii a Românilor", pentru situația învățămîntului din Prusia, în scopul unor ameliorări [16].

În 1839 Mihail Sturza era vizitat, la Flămînzi, unul din domeniile sale preferate, de consulul englez Gardner, în trecere spre Varșovia, cu Arthur White, care dusese instrucțiunile cabinetului englez lordului Ponsomby la Constantinopol. Un rol activ l-a avut în afacerile comerciale (în exportul de cereale) viceconsulul britanic la Galați, Cunningham, falit în 1848, cu un pasiv de 600 000 franci [17].

Consulul piemontez B. Geymet sublinia, în 1840, rolul capital al italienilor în exportul de cereale („movimento d'esportazione che seppe dare ai prodotti di queste suolo"). Acest rol era subliniat și de conducerea Moldovei, care considera necesară sprijinirea italienilor piemontezi, activi în exportul de cereale [18].

II° Francisc I împăratul Austriei se referea, în 1820, la „nebunia" generală din Europa pentru „constituții noi". Alături de măsurile represive monarhii au recurs și la paleative, prin admiterea redactării de proiecte de constituții în sensul vederilor lor sau cu elemente de compromis. Astfel se știe că secretarul particular francez al comisarului țarist de la Varșovia, Deschamps, a schițat în 1819 un proiect de chartă constituțională pentru imperiul rus cu știrea țarului Alexandru. În 1831 au fost descoperite două exemplare, unul în rusă și altul în franceză ale acesteia [19]. De acesta difera net proiectul decembristului Nichita Muraviev, care prevedea eliberarea țăranilor din servaj, federalizarea în „derjave" și „oblastii", parlament bicameral

---

ihrer Nation eigene Arroganz, betrachten sie die richtige und geläufige Aussprache des französischen für den Gipfel aller Bildung"). Pentru codul comercial francez, în vigoare efectiv în Moldova în 1836, cf. *Adunare de obiceiuri*, 1841, p. 100. Cf. și *Reisebilder aus der Moldau* (Tollhausen), Brașov, 1841 (Satellit).

[15] Vaillant, *op. cit.*, p. 43 („...le pays est embastillé par la muraille du despotisme, muraille sans porte...").

[16] *Beschreibung der Moldau und Walachey*, Breslau, 1854, p. 225, 114.

[17] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I_6, p. 113.

[18] Arh. St. Iași, dosar nr. 1 296, tr. 1 764, op. 2 013, 1840 octombrie 12 (Marca logofeție către postelnicie): „Din zi în zi se sporesc acolo în Galați supușii acelei protecții. Apoi dacă în pricinile comerțiale ce ar avea cu pămîntenii s-ar urma niște așa urniri și împotriviri, vederat se poate cunoaște că din aceasta se va aduce pagubire nu numai negoțului dar și struncinare înpricinaților cu împiedecare și a trebunalurilor a da curs pricinilor după așezămînt". Pentru Galați în 1840 cf. și *Ungarn und die Walachei in neuester Zeit vom Grafen von P...*, Leipzig, 1840, p. 170—171, 173. Se distingeau „orașul nou", pe un loc înalt, cu case elegante din piatră, care dau acestui cartier un aspect „european", și „orașul vechi", expus inundațiilor Dunării, cu uliți strîmte, care vechi turcești, bazaruri și cafenele. Mihail Sturza este considerat aici „ein feinerer Politiker und klügerer Regent als der walachische Hospodar" (romanticul Alecu Ghica), care „kennt vortrefflich die Hilfsmittel seines Landes und wirft man ihm vielleicht mit Unrecht, einige Gewinnsucht vor...".

[19] A. Stern, *Geschichte Europas*, vol. III, Stuttgart, 1919, p. 41—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(vece populară). Țarului, căruia i se rezerva puterea executivă, i se acorda o listă civilă de 8 000 000 ruble anual. Se prevedea și instituirea republicii în cazul că țarul n-ar fi admis această constituție [20]. În Polonia a fost introdus, în februarie 1832, un „statut organic", inspirat din constituția din 1815, dar care nu prevedea parlament și ministere.

În Grecia, „statutul organic de la Epidaur", din 1822, n-a fost pus în aplicare. În urma revoltei din Atena, din septembrie 1843, o „catastrofă" pentru Metternich, regele Otto a acceptat în 1844 o constituție, care imita chartele Franței și Belgiei. Metternich își exprima teama că micul stat, „regatul helenic", va deveni un focar incandescent „dont le rayonnement se fera sentir à de grandes distances" (în primul rînd în „provinciile otomane"). Primele alegeri pentru parlament în Grecia s-au făcut sîngeros, datorită celor trei partide în frunte cu Maurokordatos (filoenglez), Kolettis (francofil), Metaxas (rusofil). Turcofilii erau alături de Musurus, trimisul Porții la Atena [21]. În 1835 a avut loc la Kragujevac (capitala de atunci a Serbiei) o mișcare sub impulsul căreia secretarul lui Miloș Obrenovici, Davidovici, cu studii la Viena, a redactat un proiect de constituție liberal. Miloș, în contact cu agentul englez colonelul Hodgis, revista, apoi Turcia și Rusia, în urma unor consultări, au impus „ustavul" întărit prin hattișeriful din 12/24 decembrie 1838. Se introduceau un minister, un senat cu 17 membri, desemnați de principe, căruia i se fixa o listă civilă, se introduceau tribunale districtuale (17), se înființau școli sătești. Corvezile erau abolite. În Serbia nu exista servaj și odată cu înlăturarea spahiilor și împărțirea domeniilor acestora li se asigura și țăranilor libertatea deplină [22].

Nici în Moldova n-au lipsit, cum se știe, proiecte anterioare de constituții, ca acela din 1822, atribuit lui Ioan Tăutu (studiat de Xenopol), constituție bazată pe „principii subversive", cum o numea Mihail Sturza într-o scrisoare către Minciaki, în 1823 [23], care indirect a contribuit la redactarea Regulamentului. În 1835 Mihail Sturza afirma, cu satisfacție, că Regulamentul lovea în „casta nobiliară". Redactarea Regulamentului Organic a fost prevăzută în textul convenției de la Akkerman (1826), ca un remediu al „tulburărilor", care au avut loc în Principate. „Regulamentul general" avea să fie elaborat de „divane" și pus „imediat" în aplicare. Tratatul de la Adrianopol prevedea confirmarea de Poartă a „Regulamentelor administrative", care nu vor afecta „drepturile de suveranitate ale Porții". Tratatul-convenție de la Petersburg din 29 ianuarie 1834, prevedea admiterea de Poartă a „regulamentelor", numite aici și „constituții". În linii mari Regulamentul a fost schițat din 1827, într-o condică de anaforale, sub titlul „Țidulă gospod pentru alcătuirea Reglementului", cu 10 „ponturi" ce aveau să fie puse în discuția Obștești Adunări, dar care nu apar ca embrionul viitorului Regulament [24]. Kiselev se referea, în noiembrie 1832, la necesitatea adaptării continui a noii legiuiri pentru satisfacerea „unui popor care va resimți, pentru prima dată, binefacerile unei conduceri chibzuite" [25].

---

[20] M. V. Necikina, *Dekabristi*, Moscova, 1949, p. 38—40.

[21] A. Stern, *Geschichte Europas*, vol. VI, Stuttgart, 1924, p. 335—339; J. A. Petropulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece (1833—1843)*, Princeton, 1968; H. Rall, *Griechenland zwischen Russland und dem übrigen Europa*. Die „Grosse Idee" der Griechen zwischen 1847 und 1859, *Saeculum*, 1967, p. 164—180.

[22] Cf. F. Bülau, *Allgemeine Geschichte der Jahre 1830 bis 1838*, Leipzig, 1839 (col. Weltgeschichte Pölitz), p. 330—331; Ed. Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie*, Paris, 1840, p. 325—340 (Pièces justificatives); H. Wendel, *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit*, Frankfurt a.M., 1925. „In Serbien giebt es weder Bojaren noch anderen Adel... sondern nur Volk und Fürst" (scria H. Moltke). „Die Servier sind ohne Aristokratie" (Neigebaur, *op. cit.*, p. 116).

[23] Cf. și „Studii și cercetări științifice, Istorie", Iași, an. VIII (1957), p. 94—95, 99—103.

[24] Arh. St. Iași, dosar nr. 1 270, tr. 1 352, op. 1 535.

[25] Arh. St. Iași, dosar nr. 595, tr. 1 764, op. 2 013; Analele Parlamentare, t. V, p. 798.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sînt cunoscute manuscrisul original din 1831, la care se referea Kiselev în 1832, textul revăzut și versiunea franceză din 1835 ale Regulamentului Organic, datorită lui Charles Tissot [26], secretarul lui Mihail Sturza, cu rang de spătar. Se știe că Regulamentul Organic al Moldovei n-a fost publicat integral în 1837, pentru motive arătate deja, ci numai în ediția ulterioară „New-York", fără dată, cu mențiunea „Imp. de Delevingne et Callewaert" și cu deviza lui M. Sturza parodiată „Utroque elabere pubchirum". Relatări în legătură cu alte încercări anterioare de a publica o ediție franceză a Regulamentului Organic se găsesc și într-o scriere a lui I. F. Neigebaur. Se arată aici că în 1844 materialul tipărit în Iași a fost confiscat la cererea consulilor austriac și țarist. O ediție tipărită la Leipzig (bei Michelsen) n-a fost pusă în circulație, originalul francez fiind considerat ca un secret de stat. În sfîrșit — scria Neigebaur — acest document, cu o soartă așa de tragică, a apărut la New-York [27]. Două mențiuni nerelevate, din 1857, arată că, în realitate, Regulamentul Organic, ediția franceză New-York, a fost imprimat la Bruxelles, unde se afla editura indicată, și că tot la Bruxelles a apărut și o nouă ediție (chez Meline, Cans et Co") [28], fără circulație, se pare, în Moldova.

Din această expunere comparativă rezultă condiția juridică internațională a Moldovei între anii 1834—1849, de teritoriu aparte cu o largă autonomie internă și cu posibilități de a întreține relații la nivel diplomatic de consuli și agenți consulari acreditați la Poartă, cu state europene, în afară de puterile suzerană și protectoare, cu celelalte cinci, sub a căror garanție va intra prin prevederile tratatului de pace de la Paris, din 30 martie 1856 [29]. J. A. Vaillant intuia acest curs al evenimentelor, cînd afirma, în 1853, că soluția de moment era: „un seul état souverain et autonome sous sa (i.e. de la Porte) suzeraineté et la garantie des cinq grandes puissances" [30]

LES RELATIONS DE LA MOLDAVIE ET DES PUISSANCES EUROPÉENNES DE 1834 À 1849

RÉSUMÉ

Ayant comme point de départ les résultats acquis à la suite des études publiées antérieurement (parmi lesquelles il convient de citer le livre que l'auteur du présent article a fait paraître en 1947 sous le titre *La Moldavie sous le règne du prince Michel Stourdza*), utilisant aussi de nouvelles sources, notamment des documents et des publications de l'époque, telles que les mémoires de Metternich, les souvenirs de Moltke, ceux du professeur français de Bucarest J. A. Vaillant etc., l'auteur met en évidence la situation politique de la principauté de Moldavie en égard à la

[26] Cf. Const. C. Angelescu, *Două manuscrise ale Regulamentului Organic moldovean*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie", Iași, an. VII (1956), fasc. 2, p. 111, 117, 123, 124, 127, 128—129.

[27] *Die Donau-Fürstenthümer*, Breslau, 1854, p. 6. V. și M. Kogălniceanu, *Dorințele Partidei Naționale din Moldova* (1848).

[28] I. M. Querand, *La Roumanie*, Paris, 1857, p. 29 (*Règlement organique de la Principauté de Moldavie*, New-York, tous les libr. Bruxelles, de l'impr. de Delevingne et Callewaert, s.a., gr. in 8 de 370 pages); Virgile Doze, *Un mois en Moldavie*, Bruxelles (Meline, Cans et C-nie), 1857, p. 21.

[29] Cf. *Le traité de Paris* (1856), par le correspondant diplomatique du Constitutionnel, Paris, 1856, p. 420, 537, 539. Se recunoștea independența națională a Principatelor Române *ab antiquo*. „Aucune protection exclusive ne sera éxercée sur elles par une des Puissances garantes". „Leurs réglements organiques... ne seront plus la loi fondamentale de ces deux pays". În 1857 M. Sturza scria: „l'avenir qui semblait leur être fermé s'ouvre enfin pour elles". Cf. Studii, 1/1966, p. 76.

[30] J. A. Vaillant, *Solution de la Question d'Orient..., dans la vallée du Danube...*, Paris, 1853, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Turquie (puissance suzeraine), à la Russie (puissance protectrice) et aux autres cinq puissances (Empire des Habsbourgs, France, Angleterre, Prusse et Piémont). Avec chacun des ces États la Moldavie entretint alors des relations suivies.

L'auteur compare la nouvelle position des Principautés roumaines à celles de la Grèce et de la Serbie. Il retrace les circonstances dans lesquelles la Moldavie a réussi à consolider son autonomie intérieure et à réaliser de grands progrès économiques, profitant de la décomposition de l'Empire ottoman et de l'appui de plus en plus efficace que la France lui accorda, notamment pour faciliter son union avec la Valachie et pour créer en Orient, un État semblable à la Belgique, sous le règne d'un prince étranger.

Dans la seconde partie de cet article, l'auteur discute comparativement l'élaboration et la mise en application des lois organiques ou constitutions en Serbie, en Grèce, en Pologne et dans les Principautés Roumaines. Ces lois ou constitutions ont contribué a affermir l'autonomie intérieure et à préparer la voie à l'indépendance complète.

L'auteur précise, en se basant sur des informations qui n'ont pas encore été utilisées, que l'édition, dite de „New-York", du Règlement Organique moldave traduit en français, a été imprimée à Bruxelles, la typographie mentionnée sur le revers de la page du titre ayant son siège a Bruxelles. Si New York a été indiqué sur la couverture comme étant la ville où cette édition a paru, ce fut par mesure de précaution afin d'éviter une nouvelle confiscation, après celles qui avaent déja eu lieu a Iassy et à Leipzig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SUPUȘII STRĂINI DIN ORAȘUL IAȘI DUPĂ CATAGRAFIA DIN ANUL 1838

DE

S. MĂRIEȘ-AGAPI

Recensămintele fiscale sau catagrafiile efectuate în prima jumătate a secolului al XIX-lea și statisticile întocmite pe baza lor constituie un material documentar de o valoare incontestabilă pentru cercetarea aprofundată a unor importante capitole din istoria economică și socială a țării noastre. Cu toate deficiențele lor, statisticile oficiale efectuate pînă la anul 1859, coroborate și cu alte materiale documentare, oferă informații în măsură să elucideze aspecte majore privind dezvoltarea vieții orășenești în Principatele Române, în condițiile destrămării feudalismului și ale ascensiunii capitalismului.

Valoroase studii și articole apărute în ultima vreme în istoriografia noastră dovedesc din plin utilitatea folosirii materialelor documentare de acest gen pentru desprinderea unor prețioase constatări cu privire la structura socială și proveniența populației tîrgurilor și orașelor moldovenești [1].

Dezvoltarea vieții orășenești a făcut obiectul unor remarcabile studii de sinteză sau al unor lucrări cu caracter special în istoriografia românească. Un aspect, însă, mai puțin cercetat sau care a prilejuit numai o tratare parțială și de suprafață îl constituie acela al poziției și rolului jucat de supușii străini în cadrul vieții orășenești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Prin supuși străini sau așa-ziși „sudiți" se înțelegeau cetățenii străini sau persoanele autohtone aflate sub protecția străină pe teritoriul român, beneficiari ai regimului juridic excepțional instituit în baza „capitulațiilor" încheiate între puterile europene și Poarta Otomană. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea unele puteri europene au obținut din partea Turciei dreptul de a înființa consulate în Principatele Române, pe baza stipulațiilor tratatului de la Kuciuc-Kainargi din anul 1774. De atunci, datează în Principate problema sudiților.

---

[1] L. Boicu, *Structura socială a orașului moldovenesc*, în „Studii", an. XVI (1963), nr. 2, p. 281—305; Gh. Platon, *Populația tîrgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza" din Iași, secția a III-a, istorie, tom. XI (1965), p. 43—68; idem, *Observații cu privire la populația tîrgului Bîrlad la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii și articole de istorie", vol. VIII (1966), p. 269—279.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sudiții constituiau, din punct de vedere fiscal, o categorie distinctă. Ei erau înscriși în recensămintele vremii separat de restul populației impozabile. Din acest motiv, pentru supușii străini din orașele și tîrgurile mai mari ale Moldovei s-au păstrat în arhive condici speciale de înregistrare, alcătuite cu ocazia recensămintelor fiscale, care se efectuau, conform dispozițiilor Regulamentului Organic, din 7 în 7 ani [2]. Între acestea este și condica sudiților din orașul Iași la 1838.

În lucrarea de față ne propunem ca, după o succintă prezentare a locului și însemnătății catagrafiei menționate [3], să trecem la analiza statisticii propriu-zise. Pe baza acestui material documentar ca și prin utilizarea altor informații documentare, vom încerca să desprindem unele constatări, în limitele datelor de care dispunem, cu privire la numărul, proveniența, protecția, ponderea economică și ocupațiile sudiților din orașul Iași, în anul 1838 [4].

Catagrafia din anul 1838 nu este prima statistică oficială a sudiților din Moldova și, respectiv, din orașul Iași. Informații statistice privitoare la sudiți există încă de la începutul veacului al XIX-lea. Primul recensămînt fiscal oficial, efectuat pe întreaga Moldovă, în care sînt incluși și sudiții este așa-numita „condică a liuzilor" din anul 1803. Ei vor apărea ca o categorie fiscală distinctă în toate catagrafiile cunoscute care au urmat: cele din anii 1808, 1820, 1824—1825 — cînd au fost efec-

---

[2] În istoriografia românească s-a scris puțin despre catagrafiile sudiților. Prima și, am spune, aproape singura lucrare consacrată în întregime analizei unei catagrafii a sudiților este *Observări asupra catagrafiei sudiților din Moldova pe anii 1824 și 1825*, publicată de C. Turcu în *Îndrumător în Arhivele Statului din Iași*, vol. II, București, 1956, p. 129—150. După o introducere cuprinzînd un scurt istoric al chestiunii supușilor străini în Principate, autorul a întocmit, pe baza prelucrării și centralizării datelor catagrafiei menționate, cîteva interesante tablouri statistice privind sudiții din întreaga Moldovă la acea dată. Gruparea în tabele a celor 2 282 sudiți s-a făcut pe protecții, după apartenență etnică și ocupație. Autorul a alcătuit, de asemenea, un indice de nume al sudiților din condica citată, extrem de util pentru o investigare mai amănunțită. Scopul lucrării fiind strict de prezentare a catagrafiei sudiților pentru a servi ca instrument de lucru, autorul n-a adîncit datele obținute din cercetarea condicii sudiților din 1824—1825, limitîndu-se doar la unele observații generale și unele semnalări onomastice și toponimice nelipsite de interes.

Demn de semnalat, pe linia încercărilor reușite de interpretare a datelor oferite de statisticile vremii, cu privire la populația tîrgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea — cu referire însă și la catagrafiile sudiților din anii 1831—1832 și 1851 — este studiul amintit mai sus, *Populația tîrgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, de Gh. Platon.

[3] Catagrafia sudiților din orașul Iași, din anul 1838, se află la Arhivele Statului din Iași, Tr. I 316, op. 1 488, condica nr. 1 295, are 58 file și este intitulată: „Tablă *pentru supușii puterilor străine. Anul 1838. Iași*". Catagrafia este alcătuită din formulare tipărite de către Vistierie, tip litera D, completate de către comisia de recensămînt a orașului Iași după principiul înregistrării supușilor străini pe cvartaluri. Condica citată este alcătuită din patru părți, corespunzătoare fiecare unuia din cele patru cvartaluri ale orașului Iași. Formularele condicii conțin următoarele rubrici, după indicațiile date comisiei de recensămînt prin „Instrucțiunile" Vistieriei: proveniența, apartenența etnică, protecția, ocupația, starea negustoriei sau treapta meșteșugului de care aparține și o ultimă rubrică, intitulată „osăbită luare aminte", conținînd observații privitoare la pașapoartele supușilor străini, data eliberării acestora și unele mențiuni referitoare la starea materială a sudiților.

[4] Statistica sudiților menționată n-a scăpat atenției istoricilor noștri care au cercetat perioada regulamentară în Moldova, fără însă a face obiectul unui studiu special din partea acestora. Vezi D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihail Sturza*, Iași, 1947, p. 147—148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luate recensăminte speciale pentru supușii străini din întreaga Moldovă —, 1831—1832, 1838, 1845, 1851 și 1859—1860.

În perioada anterioară aplicării Regulamentului Organic catagrafiile se întocmeau întîmplător, uneori la începutul fiecărei domnii. Lipsurile și erorile lor, caracterul sporadic al efectuării acestor lucrări, abuzurile practicate în cursul operațiilor de recensămînt prin neînregistrarea consecventă a tuturor contribuabililor fac ca aceste documente să fie privite astăzi cu îndreptățită rezervă. De abia o dată cu Regulamentul Organic care fixează reguli precise pentru „cea de obște înscriere de toți lăcuitorii dajnici ai Moldovei", stabilind totodată și principiul efectuării catagrafiilor din 7 în 7 ani[5], se poate vorbi, într-o oarecare măsură, de statistici metodice, sistematice, ale căror date pot fi luate în considerare de cercetători. Totuși și acestea mai conțin un procent însemnat de erori[6]. Nici statistica sudiților din anul 1838 nu este lipsită de deficiențe, ceea ce impune ca datele ce le furnizează să fie privite ca aproximative.

Regulamentul Organic al Moldovei, în capitolul III, secția a IV-a, consacră un articol special modului cum trebuia să se procedeze la recensămîntul sudiților, indicînd principalele referințe ce vor fi date de comisiile de recensămînt cu privire la aceștia[7]. Catagrafia sudiților din anul 1838 se înscrie pe linia recensămintelor fiscale efectuate conform dispozițiilor Regulamentului Organic. De aici însemnătatea ei deosebită comparativ cu recensămintele precedente. Prin bogăția și caracterul inedit al informațiilor pe care le oferă, catagrafia menționată constituie o sursă documentară de primă mînă în cunoașterea situației supușilor străini, la acea dată. Materialul statistic citat completează, totodată, informațiile ce le furnizează alte surse documentare cu privire la aceștia. Catagrafia la care ne referim este printre puținele recensăminte ale sudiților din Moldova, la 1838, care s-a mai păstrat în arhive. În afară de catagrafia sudiților din tîrgul Roman[7bis], n-am putut găsi situațiile statistice ale supușilor străini din celelalte orașe și tîrguri moldovenești.

Catagrafia de la 1838 face parte din acțiunea cu caracter prevalent fiscal a Vistieriei de înregistrare a populației impozabile și scutite de dări din întreaga Moldovă în vederea impunerii pe cea de-a doua perioadă fiscală septenală de după introducerea Regulamentului Organic, care începea la 1 ianuarie 1839. Cu această ocazie s-au întocmit în orașul Iași situații statistice pentru „acei supuși la dările ocîrmuirii", pentru cei sculiți de dări și pentru supușii străini. În Arhivele Statului din Iași s-au păstrat toate aceste catagrafii[8].

Pentru întocmirea catagrafiei din anul 1838, Vistieria a elaborat, pe baza dispozițiilor Regulamentului Organic și după exemplul catagrafiei precedente, așa-numitele „Instrucții pentru prescrierea locuitorilor", care conțin indicații speciale cu privire la modul efectuării recensămîntului supușilor străini[9].

În catagrafia la care se referă lucrarea de față sînt incluși 679 indivizi capi de familie. Nu sînt cuprinși în acest număr evreii supuși străini, care, din motive fiscale,

---

[5] *Regulamentul Organic al Moldovei din 1831*, cap. III, secția a IV-a, art. 84–89, după *Analele parlamentare ale României*, tom. I², p. 100.

[6] L. Boicu, *op. cit.*, p. 282.

[7] *Regulamentul Organic al Moldovei din 1831*, art. 92, în *loc. cit.*, p. 101.

[7bis] Bibl. Acad., Mss. rom. nr. 8, p. 262: *Tabla sudiților din tîrgul Romanului.*

[8] Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 1 293, 1 294, 1 295.

[9] *Idem*, dosar 225, f. 4 v. În „Instrucții" se prevedea înscrierea tuturor sudiților în formularele Vistieriei tip litera D, cu menționarea provenienței fiecăruia, după criterii anume stabilite în acest scop de către Vistierie. Instrucțiunile mai prevedeau instituirea unei comisii speciale de recensămînt pentru capitala Moldovei, distinctă de aceea a ținutului Iași. Lucrările comisiei de recensămînt a orașului Iași au început la 9 mai 1838 și au continuat pînă la sfîrșitul lunii ianuarie 1839.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost înregistrați aparte în catagrafiile vremii. În raport cu recensămîntul din anul 1832, care indica un total de 1345 supuși străini [10] în orașul Iași, statistica din anul 1838 arată o scădere simțitoare a numărului lor. Reducerea numărului sudiților în intervalul dintre cele două catagrafii își găsește, probabil, explicația în măsurile luate de guvernul moldovean pentru îngrădirea afluxului sudiților în Principate și pentru depistarea indigenilor trecuți fraudulos la protecții străine.

Regulamentul Organic, care constatase abuzul practicat de consulii străini prin acordarea de patente de protecție unor persoane născute în Principate sau în cuprinsul Imperiului Otoman, prevedea instituirea unei comisii speciale în fiecare Principat, care să verifice pe sudiți, procedînd la eliminarea tuturor acelora care nu-și puteau dovedi calitatea de supus străin prin acte autentice [11]. În majoritate, aceștia din urmă proveneau dintre autohtoni sau din rîndul unor persoane venite din Imperiul Otoman și stabilite în Principat, care se prevalau de calitatea de supus străin pentru a beneficia de privilegiile și imunitățile acordate sudiților prin tratatele încheiate între puterile europene și Poartă. Aceasta ordonase o verificare a supușilor străini care s-a și efectuat în 1824—1825 și al cărei rezultat este consemnat în catagrafia sudiților din anul 1825 [12].

Abuzurile cu „protejații" sau afacerile cu patentele de protecție au continuat și după această dată, luînd proporții îngrijorătoare pentru autoritățile moldovene. Procedeul acesta fusese denunțat și de domnitorul Ioniță Sandu Sturza în binecunoscuta sa reclamație către Poartă [13]. Poarta, sesizată din nou, emite în anul 1834, cu ocazia instalării domnitorilor Gr. Al. Ghica și Mihail Sturza în Principate, un firman în privința supușilor străini destinat să pună capăt protecțiilor abuzive [14]. Firmanul a fost remis domnitorului Țării Românești. Prin firman se prevedea că persoanele care se dovedeau că ar fi obținut prin fraudă sudiția erau obligate sau să renunțe la ea și să se supună pe viitor legilor țării sau să vîndă averea imobilă pe care o aveau în Principat.

În Moldova, domnitorul Mihail Sturza, în așteptarea remiterii unui firman similar, a procedat la o serie de măsuri restrictive cu privire la sudiți [15], acționînd „ca și cînd (firmanul în cauză — n.ns.) ar fi apărut deja" [16], după cum scrie consulul francez din Iași, Mimaut, către ministru afacerilor externe al Franței, contele de Rigny, în raportul său din 30 septembrie 1834.

Străduințele guvernului moldovean de a îngrădi privilegiile supușilor străini, precum și acțiunea de trecere a falșilor sudiți în rîndul contribuabililor locali au contribuit, probabil, la o limitare a afluxului sudiților în Moldova și la o diminuare temporară a numărului lor.

Pe baza datelor furnizate de principalele catagrafii din prima jumătate a secolului al XIX-lea, am alcătuit tabelul statistic de mai jos, care prezintă dinamica numărului sudiților din orașul Iași într-o perioadă de jumătate de veac:

---

[10] Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, nr. 524, f. 22; vezi Verax (Radu Rosetti), *La Roumanie et les juifs*, București, 1903, p. 14.

[11] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 92, în *loc. cit.*, p. 101.

[12] Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, condica nr. 23, f. 1—262.

[13] N. Iorga, *Plîngerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secț. Istorice, seria a II-a, tom. XXXV (1912—1913), p. 1—11.

[14] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 415—416.

[15] *Ibidem*, p. 416.

[16] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sudiții din orașul Iași[17] (capi de familie)	
Anul	Numărul lor
1803	334[18]
1808	322
1820	1145[19]
1830	1772
1832	1345
1838	679
1845	995
1859	1092

Din datele tabelului de mai sus se constată că, după ce în primul deceniu al secolului al XIX-lea cifra sudiților rămîne aproximativ staționară, în deceniile următoare se înregistrează o creștere simțitoare, culminînd cu anul 1830. După scăderea produsă în perioada 1830—1838, se constată o nouă creștere a numărului sudiților pînă în anul 1859; după această dată ca urmare a întăririi autonomiei țării și a măsurilor de îngrădire a privilegiilor supușilor străini, se va desfășura un proces invers, de trecere a sudiților la pămînteni și deci de micșorare a numărului acestora. Pentru evaluarea numărului total al sudiților din orașul Iași, la 1838, este necesar să adăugăm cifrei de 679, indicată de statistica din acel an, pe evreii sudiți (784 capi de familie)[20]. Numărul evreilor sudiți depășea deci pe acela al supușilor străini de rit creștin. Prin adăugarea sudiților evrei, totalul supușilor străini din orașul Iași era de 1 463 capi de familie ceea ce corespunde la 7 315 indivizi[21]. Față de totalul populației orașului Iași la acea dată[22], sudiții reprezentau un procent de 13,5%. Dacă avem în vedere că aceștia erau, în majoritate, meșteșugari și negustori, procentul de mai sus ne permite să constatăm ponderea economică însemnată a sudiților în viața social-economică a orașului Iași.

Semnalăm faptul că statistica sudiților din 1838 redă cifric o situație constatată pe teren de comisia de recensămînt a orașului Iași. Ulterior, în 1839, după încheierea acțiunii propriu-zise de recensămînt, s-a procedat de către Vistierie și Secretariatul de stat la revizuirea listei supușilor străini din capitala Moldovei[23], care a dus la o modificare a numărului acestora, prin eliminarea pămîntenilor înscriși în

---

[17] Tabelul a fost alcătuit pe baza următoarelor surse documentare: Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VIII, p. 368 — pentru recensămîntul din anul 1803; D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, lucrare în manuscris, p. 49—55 și 58, pentru anul 1820; Arh. St. Iași, Mss. 1 634, copie, pentru anul 1808; *idem*, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 1—262, pentru anul 1824; *idem*, dosar lit. V/65, f. 10—11 și Tr. 644, op. 708, dosar 588, f. 23—24, pentru anul 1830; *idem*, Tr. 644, op. 708, dosar 524, f. 22, pentru anul 1832; *idem*, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 1 295, f. 1—48, pentru anul 1838; *idem*, Tr. 1 423, op. 1 619, nr. 1 019, f. 1—59, pentru anul 1845; *Din lucrările statistice ale Moldovei, Cap. II, Populațiunea*, Iași, 1862, p. 115, pentru anul 1859. Evreii sudiți nu figurează în acest tabel.

[18] Numărul se referă și la ținutul Iași, neputîndu-se face o diferențiere netă, după datele furnizate de recensămîntul din 1803, între sudiții din orașul Iași și cei din ținutul Iași.

[19] Numărul familiilor sudiților din orașul Iași la 1820, după alte izvoare, era de 706. Vezi „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 3 (1923), p. 4—5.

[20] Verax (Radu Rosetti), *op. cit.*, tabloul VII, p. 20.

[21] Cifra totală am obținut-o prin înmulțirea cu 5 a totalului numărului de familii, procedeu unanim admis.

[22] Populația era de aproximativ 55 574 de locuitori; cifra a fost obținută prin calcularea mediei aritmetice folosind datele cunoscute ale populației orașului Iași, pe anii 1832 (48 148 locuitori; vezi Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, dosar 524, f. 22) și 1845 (cifra 63 000 locuitori; vezi L. Boicu, *op. cit.*, p. 286—287).

[23] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosarele 533, 538, 545.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mod fraudulos la protecții străine. La Arhivele Statului din Iași lipsește însă o statistică definitivă a sudiților din capitala Moldovei, efectuată ca urmare a lucrărilor de revizie amintite.

Datele furnizate de catagrafia menționată, pe care le-am prelucrat și centralizat într-un tabel statistic general (vezi anexa nr. 1), ne dau posibilitatea să cunoaștem proveniența, protecția, ocupația și situația fiscală a supușilor străini din Iași la acea dată.

O importanță deosebită prezintă cunoașterea provenienței supușilor străini. Statistica sudiților din 1838 indică, din acest punct de vedere, trei categorii, stabilite după „Instrucțiunile" Vistieriei:

a) pământeni trecuți sub protecții străine;

b) străini veniți din Turcia, care, după stabilirea lor în Moldova, au trecut sub protecția unei puteri străine;

c) persoanele venite din alte părți decît Imperiul Otoman avînd dovezi care atestă calitatea lor de sudiți [24].

Reținatenția, în primul rînd, cei trecuți în prima categorie, adică autohtonii deveniți sudiți în baza unor adeverințe sau patente eliberate de consulatele străine. În statistică sînt incluși în această categorie 47 sudiți. Din însuși faptul că acestor elemente de „sudiție" incertă le era destinată o rubrică specială reiese atenția deosebită ce le era acordată de către autoritățile moldovene. Îngrijorat de procesul, înaintat la acea epocă, al trecerii pământenilor la protecția străină, Departamentul de Finanțe era direct interesat în cunoașterea acestor cazuri, care aduceau prejudicii fiscului.

După cum rezultă din datele statisticii, sudiții din prima categorie erau în majoritate moldoveni de origine. Urmau apoi: armeni, sîrbi, bulgari și lipoveni, stabiliți de mai multă vreme în Moldova. Toți aceștia preferau condiția de supus străin celei de pământean pentru a se sustrage, în primul rînd, de la plata impozitelor care apăsau pe autohtoni [25]. Motivul fiscal, prevalent, nu era totuși singurul care îndemna pe indigeni, în special pe aceia care desfășurau activități lucrative, să obțină patente de supuși străini. Calitatea de sudit conferea o serie de privilegii și imunități, dobîndite în baza „capitulațiilor" încheiate între puterile europene și Poartă. În virtutea lor, supușii străini erau scutiți de impozitul personal. Printr-o interpretare abuzivă a dispozițiilor tratatelor dintre puterile europene și Poartă, consulii străini pretindeau și scutirea supușilor lor de impozitele relative la activitățile comerciale, pe care aceștia le desfășurau în Principate pe picior de egalitate cu autohtonii. Inviolabilitatea domiciliului unui sudit era una din principalele lui imunități. De asemenea, suditul nu putea fi arestat sau condamnat la amenzi, fără a fi înștiințat în prealabil consulatul de care depindea [26]. Cu alte cuvinte, un supus străin beneficia de avantaje ca: respectul domiciliului, garanția libertății individuale, siguranța averii, punerea la adăpost față de vexațiunile administrației locale într-o epocă caracterizată prin nesiguranță și lipsă de stabilitate. În plus, suditul se bucura de un regim preferențial în materie jurisdicțională, fiind asistat, în procesele pe care le avea cu pământenii, de dragomanul sau de delegatul consulatului respectiv. Evident că, în aceste condiții, un mare număr de autohtoni alergau la protecția străină, pentru ca, la adăpostul jurisdicției consulare, să-și desfășoare nestingheriți afacerile lor comerciale. În schimbul avantajelor de care beneficia, suditul avea numai obligația de a plăti consulatului anual o taxă, iar în cazul cînd avea un proces, el trebuia să suporte unele cheltuieli de cancelarie [27].

---

[24] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 225, f. 4, verso.

[25] Vezi în acest sens și *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, Iași, 1855, tom. II, p. 165.

[26] I. C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, București, 1915, p. 7—8.

[27] F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 249—250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În statistica privitoare la anul 1838, din totalul de 47 pământeni trecuți sub protecții străine, 37 se aflau sub protecția austriacă, 4 sub cea franceză, 4 sub cea prusiană, 1 sub protecția rusă și 1 sub cea britanică. Reiese clar că Austria avea cei mai mulți sudiți dintre pământeni. Motivul creșterii numărului patentelor de protecție acordate de consulatul austriac indigenilor ni-l indică baronul Bois le Comte în memoriul său din 10 mai 1834 adresat ministrului afacerilor externe al Franței, contele de Rigny: „Nu se vede în acest sistem decît un spirit meschin și interesat, care mărginește calculele sale la a socoti că fiecare nou protejat îi aduce o rentă de 2 pînă la 3 galbeni" [28].

Calitatea de sudit întrunea atîtea avantaje, încît chiar stările privilegiate, precum treapta „priviligheților" sau însăși boierii, tindeau spre o asemenea condiție [29].

Sudiții înscriși în prima categorie se îndeletniceau cu meșteșugurile (băibărăcari, blănari, ciubotari, tutungii etc.), cu negoțul (bacali, lipscani, rachieri etc.), sau cu diverse alte ocupații („muncitori de pământ", arnăut, cioban, dascăl bisericesc ș.a.).

Numeroși sudiți proveneau din rîndul celorlalte naționalități din Balcani: bulgari, sîrbi, greci, care se stabiliseră în Principate sau în alte părți ale Imperiului Otoman, unde-și desfășurau nestingheriți, la adăpostul jurisdicției consulare, negoțul, meșteșugul sau alte ocupații rentabile. Ei figurează în tabelul nostru statistic (vezi anexa nr. 1) printre sudiții categoriei a II-a. Numărul acestora este de 80 (capi de familie). În majoritate, ei aparțineau protecției austriece, urmînd, în ordine numerică, cei sub protecția grecească și britanică. Situația lor materială era prosperă, după cum ne permite să constatăm preponderența numărului negustorilor și meșteșugarilor de starea sau treapta I față de cei de starea sau treapta a III-a din aceeași categorie [30].

---

[28] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 332.

[29] Citățm, în acest sens, cazul negustorului Dimitrie Zamfirovici, moldovean de origine, înscris în catagrafia din 1838 între pământenii deveniți sudiți, aparținînd protecției austriece, în baza unei patente din anul 1837. Acesta avea un privilegiu de la domnitorul Ioniță Sandu Sturza, prin care obținuse scutirea de impozite, de „havalele" și alte foloase materiale. Comisia de recensămînt a orașului Iași îl înscrisese, pentru acest motiv, în categoria fiscală a „priviligheților", la care aparținuse și cu prilejul catagrafiei precedente. Negustorul Dimitrie Zamfirovici s-a considerat însă defavorizat prin includerea lui în categoria menționată. De aceea a solicitat agenției consulare austriece, la 1 decembrie 1838, o grabnică intervenție în favoarea sa. Agenția a intervenit pentru sudițul ei și nu fără urmări. Acesta a izbutit, indiferent de autenticitatea actelor sale, să se mențină, datorită sprijinului influent al puterii care-l proteja, în calitatea de supus străin și la adăpostul ei să desfășoare o prosperă activitate comercială, ca lipscan de starea I. Recensămîntul din anul 1845 îl înregistrează printre sudiții veritabili din orașul Iași, veniți de peste hotar", cu legiuite pașaporturi" (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 533, f. 13—17 și *idem*, Tr. 1 423, *op.* 1 619, *nr.* 1 019, f. 12).

[30] Conform Regulamentului Organic al Moldovei negustorii erau împărțiți în trei stări:

— starea I: negustorii care făceau comerț cu ridicata și cu amănuntul, atît în țară cît și în străinătate, care plăteau o patentă de 240 lei pe an;

— starea a II-a: acei care făceau comerț cu ridicata și amănuntul numai în țară, care plăteau o patentă de 120 lei pe an;

— starea a III-a: negustorii care făceau comerț cu amănuntul în țară și care plăteau o patentă de 60 lei pe an. Meșteșugarii erau și ei împărțiți în trei categorii, numite trepte: treapta I: meșteșugarii care aveau o întreprindere mare și care plăteau o patentă anuală de 120 lei pe an;

— treapta a II-a: acei care aveau o întreprindere mai mică și care plăteau o patentă de 80 lei pe an;

— treapta a III-a: meșteșugarii care lucrau și vindeau produsele muncii în „dughiana" lor. Aceștia plăteau o patentă de 50 lei pe an. Vezi *Regulamentul Organic din 1831*, în *loc. cit.*, p. 149—150, 151 (art. 11 și art. 24, anexa 1, litera Z).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca ocupație, aproape jumătate din sudiții aparținînd acestei categorii erau negustori: lipscani, brașoveni, negustori „cu marfă de Rusia", „cu marfă de Țarigrad", rachieri, precupeți etc.; restul erau meșteșugari, grădinari (proveniți în special dintre bulgari), arendași, „muncitori de pămînt" și cîțiva așa-zișii „scriitori", greci de origine, cu pașapoarte „de la Atica" sau „din Țarigrad" [31].

Reținatenția cîțiva sudiți din această categorie, care, în decursul unei perioade fiscale septenale, izbutiseră să se infiltreze în rîndul sudiților veniți în Principate din alte locuri de peste hotar decît Imperiul Otoman, înzestrați cu pașapoarte de autentici supuși străini. Această fraudă iese în evidență cu ocazia recensămîntului din anul 1845, cînd unii dintre sudiții înscriși în catagrafia din 1838 la catagrafia a II-a figurează acum printre sudiții veritabili, înregistrați la categoria a III-a [32]. În această ultimă categorie sînt incluși un număr de 553 supuși străini, avînd pașapoarte care le atestă calitatea de autentici sudiți.

O grupare a acestora pe protecții ne indică următoarea situație: 384 se aflau sub protecția austriacă, 107 sub cea prusiană, 34 sub cea franceză, 12 sub cea engleză, 11 sub cea rusă și 5 sub cea grecească.

Remarcăm în rîndul sudiților din categoria III-a prezența unui număr de pămînteni (26 moldoveni). Aceștia dobîndiseră cetățenia austriacă trecînd temporar în Imperiul Habsburgic, unde cumpăraseră pămînt și deveniseră astfel cetățeni ai Imperiului. După scurt timp ei se înapoiaseră în Principat ca supuși austrieci [33].

Majoritatea sudiților din categoria a III-a erau germani de origine, veniți din Imperiul Habsburgic sau din Confederația germană și atrași în Principate de posibilitățile de cîștig și de scutirile de dări de care beneficiau aici. Cei mai mulți se îndeletniceau cu meșteșugurile, evidențiindu-se ca buni lăcătuși, fierari, caretași, stoleri, pietrari, ceasornicari, argintari, croitori, cismari ș.a. Alții erau negustori destoinici, farmaciști, medici, arhitecți, profesori, în general elemente utile țării.

Din punctul de vedere al apartenenței etnice, sudiții din categoria a III-a erau în majoritate germani, urmînd apoi, în ordine numerică, armenii, grecii, rușii, francezii, italienii, cîțiva elvețieni și un singur englez.

O evidență a situației fiscale a acestora, grupați după indiciul stării sau treptei din care făceau parte, ne arată că majoritatea sudiților din categoria a III-a aparțineau stării sau treptei a III-a, ca urmare a situației lor materiale.

În ceea ce privește protecția supușilor străini din orașul Iași o clasificare a fost făcută chiar de către comisia de recensămînt a orașului Iași, în anul 1838 [34].

Din datele tabelului nostru statistic (anexa nr. 1) se observă că cei mai numeroși sudiți din orașul Iași erau cei austrieci. Nu trebuie să uităm că la numărul cunoscut de 453 sudiți austrieci, se adaugă acela, necunoscut, al evreilor sudiți. Aceștia, după cum se știe, erau, în majoritate, sub scutul protecției austriece.

Imediat după supușii austrieci se situează cei prusieni, cu un număr de 115 capi de familii; urmează apoi supușii francezi (43 capi de familie), englezi (29), elini (25) și rusi (14).

Preponderența numerică a supușilor austrieci, în orașul Iași ca și în restul Moldovei, nu este un fapt surprinzător, dacă avem în vedere că Austria fusese prima putere europeană care, în urma tratatului de comerț de la Passarowitz (1718), obți-

---

[31] Actele de care se foloseau unele persoane din categoria a II-a erau suspecte. Observațiile comisiei de recensămînt probează acest fapt: de exemplu un anume Constantin Pop, grec de origine, supus prusian, rachier ca ocupație, poseda un pașaport pe care comisia nota că era „fără iscălitura consulatului". Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 1 295, f. 8.

[32] *Idem*, Tr. 1 423, op. 1 619, nr. 1 019, f. 24, 25, 29, 43.

[33] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 332.

[34] Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 1 295, f. 48. Tabelul statistic întocmit de comisie prezintă însă o eroare în privința totalului supușilor austrieci, calculați cu unul mai puțin decît figurau în condică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nuse din partea Porții dreptul de a avea consuli în Principatele Române. În fapt, abia după ce Rusia, prin tratatul de la Kuciuc-Kainargi a dobîndit de la Poartă dreptul de a acredita consuli și viceconsuli ruși „în toate locurile unde va găsi cu cale să-i trimită" [35], și a numit în 1781 un consul general la București, Austria, care avea interese economice superioare de apărat în Principatele Române, a instalat în anul 1782, la Iași, primul agent consular austriac [36]. Începînd de la această dată, un număr mereu sporit de cetățeni ai Imperiului Habsburgic, mai ales negustori și meșteșugari, vin în Principate atrași de bogățiile țării, de posibilitatea unui trai mai îmbelșugat și de condițiile mai avantajoase pe care le găseau aici pentru a desfășura afacerile lor comerciale. Treptat, la sudiții austrieci propriu-ziși s-au adăugat „protejații", provenind din rîndurile moldovenilor, armenilor, grecilor și îndeosebi alc evreilor, care cumpărau cu bani protecția austriacă pentru a se pune la adăpost de vexațiunile administrației locale.

Pentru un număr de catolici, supuși străini, răspîndiți prin Moldova, consulatul austriac era un protector firesc și totodată necesar. În Iași, cele 25 de familii de unguri de religie catolică aparțineau exclusiv protecției austriece.

Supușii prusieni din capitala Moldovei (115 capi de familie), proveneau, în cea mai mare parte, dintre germanii veniți în Principat din statele Confederației germane, la care se adăugase un număr restrîns de elvețieni și chiar francezi. Nu lipseau însă nici printre supușii prusieni cei proveniți dintre autohtoni. Evident, opțiunea acestora pentru o protecție sau alta era în funcție numai de larghețea consulilor străini în a le acorda patente de protecție, în schimbul unor avantaje materiale.

Intrarea în Moldova a unui însemnat număr de germani, care au introdus în Principat unele meserii noi și folositoare, a constituit un factor de progres economic.

Supușii francezi, puțin numeroși în Iași la acea dată (43 capi de familie), erau numai o treime de origine franceză, restul provenind din rîndul indigenilor. Printre supușii francezi se află și un număr redus de italieni, lipsiți la acea dată de protecția reprezentanților țării lor de origine în capitala Moldovei. Francezii erau, în special, profesori de limbi străine și librari. Alții se îndeletniceau cu comerțul: erau bacali, lipscani, „marchand de modes" ș.a. sau cu meserii în legătură cu alimentația (franzelari, pitari, cofetari). De asemenea, printre supușii francezi se numărau și meșteșugari, în special croitori, cizmari, stoleri ș.a.

Supușii englezi, de asemenea puțini la număr (29 capi de familie), proveneau mai ales dintre grecii veniți din Regatul grec sau din Insulele Ionice. Demn de semnalat este faptul că numai despre o singură persoană din cei 29 supuși „britanicești" din Iași, la 1838, se menționează că era de origine engleză [37]. Supușii englezi se îndeletniceau mai mult cu comerțul (bacali, lipscani, cîrciumari, rachieri, hangii, precupeți ș.a.).

Supușii aparținînd protecției grecești erau în număr redus (25 capi de familii). Înființarea tîrzie a consulatului elen în Moldova [38] constituie una din explicațiile acestui fapt. Alta poate fi eficiența mai scăzută a protecției pe care o oferea consulatul elen supușilor săi din Moldova, în comparație cu aceea a viceconsulatului britanic sau a agenției consulare austriece. Anterior stabilirii consulatului elen la Iași grecii care veneau în Principat aveau posibilitatea să beneficieze de protecția uneia din cele trei puteri — Rusia, Franța, Anglia — semnatare ale convenției de la Londra [39]. Astfel se

---

[35] A. D. Sturza și C. Colescu Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, 1896, tom. I, p. 129—130.

[36] Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. XXXII—XXXIV.

[37] Catagrafia din 1838 indică pe un oarecare Gheorghe Caliargus, „englez de natie, supus britanicesc", care ținea în Iași o cafenea. După nume s-ar părea că și acesta era grec de origine.

[38] Abia la 25 februarie 1835 se instalează primul consulat general grecesc la Iași, avînd ca titular pe C. Sakelarios; vezi *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, Editura Politică, 1967, p. 325.

[39] *Manualul administrativ...*, tom. II, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

explică menţiunea de „fost supus rosienesc", sau „britanicesc" ori „franţuzesc", aflată în dreptul supușilor greci din catagrafie. Desigur, nu toți supușii greci erau cu adevărat greci. Și în rîndul acestora se infiltraseră mulți bulgari, sîrbi sau moldoveni, atrași de privilegiile calității de sudit. Supușii greci se ocupau cu comerțul și cu meșteșugurile sau erau arendași.

Supușii ruși, după statistica din 1838, erau cei mai puțini la număr la acea dată în capitala Moldovei [40]. Aceștia se îndeletniceau cu comerțul de băuturi, așa-numiții „cazacii", alții erau negustori „cu marfă de Rusia", cîrciumari, „neguțitori din picioare" (ambulanți) și meșteșugari, în special stoleri, zugravi, abageri. Menționăm printre supușii ruși și cîțiva dascăli bisericești, un pastor luteran, un „curier la poșta rusească" și un „spițer". Printre supușii ruși figurau, după apartenența etnică: ruși, polonezi, greci, sîrbi ș.a.

Prezintă interes analiza ocupației și a situației fiscale a sudiților, așa după cum rezultă din gruparea datelor ce ni le oferă catagrafia din anul 1838 în tabelul nostru statistic (vezi anexa nr. 1).

O primă constatare care se desprinde este aceea că majoritatea supușilor străini erau meșteșugari și negustori. Din totalul de 679 capi de familie, 377 erau meșteșugari și calfe ale acestora, și 177 erau negustori și calfe ale acestora. Restul, adică un număr de 115 capi de familie, erau liber profesioniști sau ocupau diferite servicii publice sau se îndeletniceau cu treburile gospodăriei lor. În sfîrșit, unui număr mic de sudiți nu li se menționează ocupația. Procentual situația este următoarea: 57% meșteșugari, 26% negustori și circa 17% liber profesioniști sau cu alte ocupații. Rezultă, din datele de mai sus, că meșteșugarii reprezentau mai bine de jumătate din totalul familiilor de sudiți, în timp ce negustorii constituiau numai o pătrime [41]. Caracterul majoritar al meșteșugarilor în rîndul populației sudite n-ar suferi modificări substanțiale nici dacă am avea posibilitatea să includem în calculele de mai sus date privind clasificarea pe ocupații a sudiților de rit mozaic.

Informațiile cu privire la numărul meșteșugarilor și negustorilor sudiți, completate cu cele pe care ni le procură catagrafia breslelor de meșteșugari și negustori autohtoni, din anul 1838 [42], duc la constatarea că orașul Iași era la acea dată un mare centru meșteșugăresc și negustoresc.

În cele ce urmează ne vom ocupa de fiecare din categoriile de sudiți indicate în tabelul din anexă, începînd cu meșteșugarii (vezi anexa nr. 1).

Sudiții practicau o mare diversitate de meserii (vezi anexa nr. 2). Cei mai mulți sudiți erau încadrați în corporația stolerilor, a ciubotarilor, a croitorilor, a caretașilor și a pietrarilor. Se observă, de asemenea, o amănunțită specializare chiar în sinul aceleeași ramuri de meșteșug [43].

În literatura istorică mai veche s-a susținut că numărul meșteșugarilor străini din tîrguri și orașe era mai mare decît al celor autohtoni. Cercetările mai noi însă

---

[40] Explicația trebuie căutată în faptul că Rusia, ca urmare a drepturilor ce le avea pe baza tratatelor încheiate cu Poarta, căuta să micșoreze atribuțiile consulilor străini în Principate. Vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1848*, București, 1915, p. 482. Evident, intenția Rusiei era de a restrînge în felul acesta influența politică și intervențiile în treburile țării din partea celorlalte puteri, în special din partea Austriei, care avea numeroși supuși străini în Principate.

[41] Menționăm că în calcularea acestor procente nu am avut în vedere pe evreii supuși străini. Materialul documentar cu privire la aceștia permite numai o evaluare a numărului lor total (vezi Verax (Radu Rosetti), *op. cit.*, p. 20).

[42] Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 1 293.

[43] În catagrafie unele meșteșuguri apar diferențiate astfel: hămurari—săhăidăcari; tutungii—țigărari; făinari—pitari—franzelari; ciubotari—cizmari—ciubotari ce lucrează „sehtieni" (pantofi de lux).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au pus în evidență netemeinicia acestei păreri [44], dovedind că, dimpotrivă, meșteșugarii pământeni alcătuiau mai bine de jumătate din numărul total al meșteșugarilor din târgurile și orașele Moldovei. Statistica orașului Iași din anul 1838 confirmă această constatare, după cum rezultă din tabelul de mai jos:

Treapta	Meșteșugari autohtoni[45] (capi de familie)	Meșteșugari sudiți (capi de familie)
I	2	11
II	32	78
III	477	193
Calfe	774	95
TOTAL	1285	377

Tabelul statistic de mai sus ne îngăduie să prezentăm unele observații cu privire la situația fiscală a meșteșugarilor sudiți, în general. De asemenea, se pot face unele comparații între starea materială a acestora din urmă și aceea a meșteșugarilor autohtoni.

Regulamentul Organic al Moldovei prevedea obligația supușilor străini, meșteșugari și negustori, de a se înscrie în bresle și imposibilitatea exercitării meseriei sau a negoțului fără a fi dobîndit în prealabil „hotărîta patentă" [46]. De aceea, în statistica sudiților din anul 1838 există o rubrică separată, în care se menționează starea negustoriei sau treapta meșteșugului pe care-l practica suditul. O subdiviziune a rubricii este consacrată calfelor.

Din datele tabelului statistic privind pe meșteșugarii sudiți se constată că cei mai numeroși erau patentarii de treapta a III-a și calfele. Disproporția dintre meșteșugari sudiți de treapta I și cei de treapta a III-a atestă existența unui proces de diferențiere și stratificare materială chiar în rîndul supușilor străini, în pofida situației lor privilegiate față de restul populației autohtone [47].

Totodată, examinarea comparativă a celor două coloane relevă că numărul meșteșugarilor sudiți de treapta I era net superior celor din aceeași treaptă din rîndul meșteșugarilor autohtoni și că numărul meșteșugarilor sudiți de treapta a II-a era dublu față de al celor autohtoni. De asemenea, se observă că, dacă majoritatea meșteșugarilor din orașul Iași erau autohtoni, în schimb majoritatea celor de treapta I și a II-a erau sudiți. Din totalul meșteșugarilor sudiți și autohtoni de treapta I și a II-a (123), 89 erau sudiți [48], adică un procent de 72%. Desprindem de aici concluzia că cei mai înstăriți meșteșugari erau sudiți.

---

[44] L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848—1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei (1848—1864)*, București, Editura Academiei, 1963, p. 193.

[45] Tabelul a fost alcătuit pe baza datelor catagrafiei breslelor de meșteșugari și negustori autohtoni din orașul Iași, din anul 1838 (Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 1 293) și a catagrafiei sudiților la care ne referim.

[46] *Regulamentul Organic din 1831*, art. 99, în *loc. cit.*, p. 102—103.

[47] Lipsa altor referințe, în condica de care se ocupăm, cu privire la situația materială a meșteșugarilor sudiți (venitul, dacă au „dughiană" sau nu și dacă aceasta este proprietatea suditului sau o închiriază, dacă lucrează singur sau în tovărășie cu alte persoane) ne obligă să avem în vedere, drept criteriu principal de diferențiere, numai treapta din care făceau parte.

[48] Fără evreii supuși străini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din cei 282 meșteșugari sudiți 43 aveau calfe dintre sudiți. Media acestora era de 2—3 la un meșter. În puține cazuri meșteșugarii sudiți lucrau cu un număr mai mare de calfe dintre sudiți [49]. Meșteșugarii sudiți puteau avea calfe dintre pămînteni, care însă nu apar în condica la care ne referim. Deși nu ne putem pronunța, în limita datelor de care dispunem, cît de mari erau atelierele meșteșugărești sudiți de treapta I și a II-a, totuși faptul că preponderența o aveau cei de treapta a III-a, care se încadrau în mica producție de mărfuri, confirmă aserțiunea, valabilă pentru perioada de la jumătatea secolului [50], că forma predominantă de producție în domeniul industriei în orașul moldovenesc era mica producție de mărfuri.

O importantă categorie în rîndul supușilor străini, cu un rol deosebit în viața economică și socială a orașului Iași, o constituiau negustorii. Aceștia reprezentau 1/4 din totalul familiilor de sudiți, fără a pune la socoteală pe evreii supuși străini. Observațiile anterioare referitoare la diversitatea ramurilor meșteșugurilor, cele relative la procesul de diferențiere materială și socială ce se constată pe baza statisticii din anul 1838 la sudiții meșteșugari privesc și pe negustori (vezi anexa nr. 3). De asemenea, ca și în cazul meșteșugarilor sudiți, se constată că în Iași, la 1838, cea mai mare parte din negustorii bogați erau supuși străini, după cum reiese din următorul tabel:

Starea	Negustori autohtoni [51] (capi de familie)	Negustori sudiți (capi de familie)
I	11	26
II	43	71
III	351	67
Calfe	380	13
TOTAL	728	177

Nu aflăm în catagrafia din 1838 informații despre capitalul de care dispuneau și amploarea comerțului pe care-l desfășurau negustorii sudiți. De asemenea, nu se menționează dacă ei practicau negoțul în dughene sau în alt mod. Singurul reper în aprecierea situației materiale a negustorilor sudiți rămîne, deci, ca și în cazul meșteșugarilor, starea din care făceau parte. Comparativ, numărul negustorilor sudiți de starea I era dublu față de al celor autohtoni de aceeași stare. În realitate, numărul negustorilor sudiți de starea I era mai mare decît ni-l indică statistica, dacă avem în vedere și pe negustorii sudiți de rit mozaic [52].

Cu privire la calfele negustorilor sudiți este valabilă observația anterioară referitoare la calfele meșteșugarilor sudiți și anume că în catagrafie nu sînt înscrise decît calfele care proveneau dintre sudiți.

---

[49] Citățm pe Oldias croitorul, german de origine, supus francez, înscris la treapta a II-a, care lucra cu cinci calfe, de asemenea de origine germană.

[50] L. Boicu, *Structura socială a orașului moldovenesc*, în *loc. cit.*, p. 292.

[51] Tabelul a fost alcătuit pe baza aceluiași material documentar ca și tabelul meșteșugarilor autohtoni (Arh. St. Iași, Tr. 1 316, op. 1 488, nr. 1 293).

[52] Dintre negustorii sudiți din Iași mai înstăriți, care apar în catagrafie, citățm cîteva nume: Dimitrie Constantin Cazasman, grec de origine, supus rus, se îndeletnicea cu comerțul „cu marfă de Rusia", înscris la starea I; Hagi Manuc Ciolac și Hagi Zahar Ciolac, armeni, supuși austrieci, lipscani, avînd și „binale și acareturi de veci", Ovanes Hudic, de asemenea armean de origine, supus austriac, bogasier de starea I; Hristodul Costea, grec, supus britanic, bacal, starea I ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Statistica supușilor străini din orașul Iași pe anul 1838

Proveniența			Protecția						Ocupația															Total general
									Meșteșugari			Negustori						Alte ocupații					Fără meserie	
									Treaptă					Starea										
Pământeni trecuți sub protecție străină	Persoane venite din Turcia în Moldova atîrnate de protecții străine	Persoane venite din alte locuri de peste hotare cu protecție străină	Rusă	Austriacă	Prusiană	Franceză	Engleză	Elină	I	II	III	Calfe	Total	I	II	III	Calfe	Total	I	II	III	Calfe	Total		
47	80	552	14	453	115	43	29	25	11	78	193	95	377	26	71	67	13	177	6	12	42	39	115[1]	10[2]	679 (capi de familie)

[1]) Observații: Diferența pînă la totalul de 115 sînt persoanele **scutite de dări** (16 la numar).
[2]) În acest număr sînt incluși:
— 9 supuși străini fără indicarea meseriei pe care o practicau.
— 1 „nevolnic".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O categorie mai puțin numeroasă în rîndul supușilor străini o constituiau liber profesioniștii (încadrați în statistică la rubrica „alte ocupații", vezi anexa nr. 1). Aceștia aparțineau, în special, categoriei a III-a, fiind deci veniți în Moldova cu pașapoarte din alte țări ale Europei. Ei erau: spițeri, arhitecți, profesori, avocați (cu privire la numărul și situația lor fiscală vezi anexa nr. 4). Citățm dintre sudiții menționați în catagrafia din 1838 numele cîtorva liber profesioniști: Anton Vincler, supus austriac, de profesie avocat; Johan Krauss, supus prusian, arhitect; Anton Abrahamfi, Ioan Lochman, Ignat Degre, Carl Vorel, toți germani de origine, supuși austrieci, farmaciști; Jean Jacques Bitrou, supus francez, și Franz Caudela, supus austriac, profesori; Samuil Verner, supus austriac, „dascăl de chitară", Iosip Adler, supus austriac, profesor de desen; Frederic Bell, supus francez, „bibliotecar" (librar)[53].

Semnalăm că un farmacist — se menționează că avea „diplomă de spițer" — și unii profesori, avocați, precum și pastorii, erau scutiți de dări.

Sudiții erau încadrați și în servicii publice, de exemplu: „curier la poșta rusească", „slujitori la teatru" etc. Cîțiva supuși străini se aflau în serviciul domestic al altor sudiți: rîndași, feciori în casă, slugi[54].

Din catagrafia supușilor străini din orașul Iași, întocmită la anul 1838, se constată că sudiții constituiau o categorie privilegiată, distinctă de restul populației, în ceea ce privește regimul juridic și fiscal; o masă compusă din elemente eterogene din punct de vedere etnic, supusă unui proces de fluctuație numerică. Ei alcătuiau o forță economică însemnată în viața social-economică a capitalei Moldovei, contribuind substanțial la dezvoltarea comerțului, a meseriilor și participînd, într-o oarecare măsură, la viața culturală a acelei epoci.

Prin informațiile pe care ni le procură, catagrafia din 1838 constituie o treaptă indispensabilă pentru valorificarea materialelor statistice furnizate de recensămintele fiscale ale sudiților efectuate în anii următori.

---

[53] Dintre numele citate, cîteva s-au impus în viața culturală a capitalei moldovene la acea epocă. Menționăm pe jurisconsultul Anton Vincler, care, ca membru al „Societății de medicină și istorie naturală din Iași", a desfășurat o intensă activitate. La adunarea generală a Societății din 1836 el a rostit o conferință despre „starea agriculturii și economiei pămîntului". Anton Vincler, împreună cu Gh. Asachi și doctorul Cihac, a luat inițiativa publicării ziarului „Oziris" (Albina Românească, VIII (1837), p. 9), și, de asemenea, a scris articole despre camătă în revista „Propășirea" la 1844. Amintim, de asemenea, pe naturalistul și ornitologul Frederic Bell, care figurează printre cei dintîi membri ai „Societății de medicină și istorie naturală din Iași", ocupînd un timp funcția de întîiul secretar al acesteia. A contribuit substanțial la dotarea Muzeului istorico-natural cu colecții de păsări indigene. În cursul anului 1834 a îndeplinit, alături de botanistul Iulius Edel, farmacistul Iosif Szabo și silviculturul D. Stănescu, unele însărcinări științifice date de „Societatea de medicină și istorie naturală". (N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă și muzeul istorico-natural din Iași, 1830—1919*, Iași, 1919, p. 31).

Farmacistul Anton Abrahamfi, menționat în catagrafie ca singurul care poseda „diplomă de spițer", membru al Societății mai sus amintite, a întreprins din inițiativa acesteia, împreună cu doctorul Zotta, cercetări privind izvoarele minerale de la Slănic, Șarul Dornei, Borca, Hangu, Strunga, Văiuța, care au fost în urmă descrise în limba germană, în 1839, în ziarul „Büchner's chemische Anallen" (N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 31).

[54] În tabelul nostru statistic am inclus într-o rubrică distinctă (vezi anexa nr. 1) un număr foarte restrîns de sudiți, cărora în catagrafie nu li se indică ocupația,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 2

Meșteșugarii sudiți din Iași la 1838 clasificați pe trepte

Nr. crt.	Ocupația	Treapta			Calfe	Total
		I	II	III		
1	abageri	—	1	—	—	1
2	alămari	—	1	—	1	2
3	argintari	—	1	3	—	4
4	băibărăcari	—	7	1	1	9
5	bărbieri	—	—	1	—	1
6	blănari	1	3	3	—	7
7	boingii	—	1	—	—	1
8	bucătari	—	—	3	—	3
9	butnari	—	1	1	1	3
10	căruceri	—	—	3	—	3
11	caretași	2	9	4	10	25
12	ceasornicari	—	5	—	2	7
13	cleieri	—	—	1	—	1
14	caingii	—	—	1	2	3
15	ciubotari și cizmari	—	2	35	5	42
16	ciubuccii	—	—	1	—	1
17	cofetari	1	3	1	2	7
18	croitori	2	3	12	14	31
19	cușcar	—	—	1	—	1
20	droșcari	—	2	1	—	6
21	făclieri	1	2	—	2	5
22	făinari	1	—	—	1	2
23	farfurieri	1	—	1	1	2
24	florari	—	—	1	—	1
25	fierari	—	1	5	1	7
26	franzelari	—	4	1	1	6
27	fringhieri	—	—	1	—	1
28	giuvaergii	—	—	2	—	2
29	grădinari		—	6	1	7
30	hămurari	—	1	—	2	3
31	iuftari	1	—	3	1	5
32	jambonari	—	1	1	—	2
33	lăcătuși	1	—	4	—	4
34	lăptari	—	—	5	—	5
35	lampist	—	—	1	—	1
36	legători de cărți		—	5	1	6
37	lemnari	—	1	9	6	16
38	livădari	—	—	1	—	1
39	mănușeri	—	5	—	7	12
40	marcher	—	—	—	1	1
41	mindirigii	—	1	—	—	1
42	morari	—	—	1	—	1
43	mumgii	—	1	—	—	1
44	pălărieri	—	1	4	5	10
45	pantofari	—	—	2	2	4
46	peruchieri	—	—	1	—	1
47	peștimangii	—	1	—	—	1
48	pieptănari	—	—	1	—	1
49	pietrari	—	1	17	1	19

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nr. crt.	Ocupația	Treapta			Calfe	Total
		I	II	III		
50	rotari	—	—	1	—	1
51	sâhăidăcari	—	1	4	2	7
52	salahori	—	—	—	1	1
53	„cu săftiene"	—	—	1	—	1
54	„săpător de lemn"	—	—	2	—	2
55	săpători în piatră	—	—	3	—	3
56	sticlari	—	—	1	1	2
57	stoleri	—	10	21	19	50
58	strungari	—	—	2	—	2
59	tăbăcari	—	1	—	—	1
60	tamburar	—	—	1	—	1
61	țigărar	—	—	1	—	1
62	tinichigii	—	—	1	1	2
63	tufecciu	—	—	1	—	1
64	tutungii	2	4	2	—	8
65	zugravi	—	3	5	—	8
	TOTAL GENERAL	11	78	193	95	377

1. Principiul adoptat pentru diferențierea meșteșugurilor de negustori este acela utilizat de catagrafiile acelei epoci, în care meșteșugarii erau înscriși pe trepte, iar negustorii pe stări. O delimitare riguroasă între ocupațiile meteșugărești și cele comerciale nu este posibilă, pentru că adeseori acestea se interferau. Meșteșugarii aveau, în același timp, și atelier și „dughiană" în care valorificau, prin vînzare, produsele muncii lor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 3

Negustori sudiți din Iași la 1838, clasificați pe stări

Nr. crt.	Ocupația	Starea			Calfe	Total
		I	II	III		
1	actîrlicari	—	—	3	—	3
2	bacali	3	17	5	1	26
3	brăhari	—	—	1	—	1
4	brașoveni	4	5	—	1	10
5	berari	—	2	2	—	4
6	bogasieri	1	5	1	—	7
7	casapi de mascuri	—	—	2	—	2
8	cazaclii	—	1	—	—	1
9	cherestegii	1	1	—	—	2
10	crîșmari	—	8	10	2	20
11	cu cafenea	—	—	6	—	6
12	„cu diamanticale"	—	—	—	1	1
13	„cu feluri de speculații"	—	—	2	1	3
14	cu marfă de Rusia	1	2	—	—	3
15	cu marfă de Țarigrad	—	1	—	—	1
16	hangii	1	1	1	—	3
17	lipscani	9	6	4	4	23
18	„locantcic"	—	—	4	—	4
19	„marchand de mode"	—	2	1	—	3
20	marchitani	1	2	1	3	7
21	„neguțitori din picioare"	1	5	4	—	10
22	pascari	2	1	2	—	5
23	precupeți	—	3	7	—	10
24	pitari	—	4	—	1	5
25	rachieri	2	3	7	—	12
26	tractircic	—	1	2	—	3
27	telal	—	—	1	—	1
28	vutcari	—	1	—	—	1
	TOTAL GENERAL	26	71	67	13	177

Vezi nota 1 de la pag. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 4

Sudiții liber profesioniști și alte ocupații din Iași la 1838

Nr. crt.	Ocupația	Starea sau treapta			Calfe	Scutiți de dări	Total
		I	II	III			
1	arhitecți	1	2	1	--		4
2	arnăuți	-	—	1	1		2
3	avocați	—	—	1	—	2	3
4	bibliotecar.	—	—	1	1		2
5	clavirar	—	—	1	—		1
6	chelar la un han	—	—	—	1		1
7	„contariu"	—	1	—	—		1
8	ciobani	—	—	2	1		3
9	curier la poșta rusească	—	--	1	1		2
10	muncitori, „muncitori de pământ", „cu agricultura"	—	1	19	4		24
11	muzicant	—	—	—	1		1
12	„mufelt"	—	—	1	—		1
13	pastori și dascăli bisericești	—	—	2	--	2	4
14	profesor de desen, dascăli de chitară	—	—	8	—	10	18
15	posesori	4	2	1	--		7
16	rîndași, feciori în casă	—	—	—	2		2
17	„ser.itori"	—		--	2		2
18	„cu slujba„	—	—	—	4		4
19	„le slujba agenției austriece"	1	—	—	--		1
20	slujitor la teatru	--	--	1	--		1
21	slugi	--	—	--	9		9
22	spițeri	--	6	—	9	1 Se arată că are „diplomăș de șp."	16
23	vătavi	—	--	—	1	1	2
24	vînători	—	—	1	1		2
25	vizitii	—	—	1	1		2
	TOTAL GENERAL	6	12	42	39	16	115

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES ÉTRANGERS DANS LA VILLE DE IASSY SELON LA STATISTIQUE DE 1838

RÉSUMÉ

L'auteur étudie la situation des étrangers domiciliés sur le territoire de la ville de Iassy (capitale de la Moldavie), lors de la statistique de 1838.

En majorité se trouvèrent dans cette catégorie „d'étrangers" les nationaux d'un Etat étranger bénéficiant du régime exceptionnel des „capitulations", conclues entre l'Etat respectif et l'Empire ottoman sous la suzeraineté duquel se trouvait la Moldavie. On constate cependant que parmi les sujets étrangers furent enregistrés de nombreux Moldaves qui avaient demandé et obtenu la protection d'un des consuls représentant à Iassy un gouvernement étranger. Grâce à une telle protection, ces Moldaves s'étaient mis à l'abri des exigences du fisc, particulièrement vexatoires pour les autochtones, et s'étaient soustraits aux abus des autorités administratives locales. Au même système ont eu recours aussi la plupart des Bulgares, des Serbes et des Grecs installés en Moldavie, qui s'étaient placés sous la protection d'un des consuls représentant à Iassy une des grandes puissance.

Parmi les étrangers résidant à Iassy, les Autrichiens étaient les plus nombreux. L'Agence consulaire autrichienne protégeait aussi la plupart des autochtones qui, pour les motifs que nous venons d'indiquer, avaient acquis le statut de „sujets étrangers".

Ce furent surtout les artisans et les commerçants autochtones qui sollicitèrent la protection des consuls étrangers. Les consuls se firent payer le service qu'ils rendirent ainsi aux autochtones. Quant à ceux-ci, ils réussirent de cette manière à bénéficier des privilèges accordés aux étrangers authentiques. L'auteur signale que les avantages obtenus furent tellement alléchants que même des boyards, donc des membres d'une classe moldave privilégiée, suivirent l'exemple des artisans et commerçants et demandèrent la protection des consuls.

L'auteur indique le nombre des sujets étrangers dépandant de chacun des consuls résidant à Iassy. Il indique ensuite les professions et les obligations de ces étrangers. Les artisans formaient la majorité. Venaient ensuite les commerçants (dont la proportion était de 25% du nombre total), enfin ceux qui exerçaient une profession libérale (médicins, pharmaciens, avocats, ingénieurs, etc.). Parmi les artisans sujets étrangers prédominaient ceux de 3e classe, c'est-à-dire ceux qui faisaient partie de la classe la plus humble.

Si l'on considère la population totale de la ville de Iassy en 1838, on constate que les artisans et les commerçants étrangers constituaient une force économique importante. Ils ont introduit en Moldavie de nouvelles méthodes de travail, des innovations heureuses qui ont contribué au progrès du commerce et de l'artisanat.

Quant à la situation numérique, les artisans autochtones ont été plus nombreux que ceux bénéficiant du statut des étrangers. Cependant, à Iassy, en 1838, les négociants et les artisans étrangers ont été bien plus riches que leurs confrères moldaves.

En conclusion, l'auteur souligne l'importance de la statistique de 1838 aux points de vue démographique et historique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MEMORIILE LUI MICHAL CZAJKOWSKI (SADÎK PAȘA) CA IZVOR DOCUMENTAR PENTRU ISTORIA ROMÂNIEI ÎN VREMEA RĂZBOIULUI CRIMEII

DE

L. BOIȚU

În cele ce urmează, ne propunem să atragem atenția asupra unui izvor documentar pentru istoria României în vremea războiului Crimeii nefolosit încă în istoriografia noastră. Este vorba de memoriile lui Michal Czajkowski [1] (Sadîk Pașa), emigrat polonez, adept și colaborator activ al lui Adam Czartoryski, timp de aproape două decenii, având relații intime cu mulți români, îndeosebi emigrați, trecut la mahomedanism în 1850, general turc, comandant al pieței București timp de 15 zile în 1854, unul dintre organizatorii și conducătorii legiunilor zise poloneze în vremea războiului Crimeii, cu care prilej a luat cunoștință în mod nemijlocit de situația din țările românești.

Spirit activ, în mare măsură de aventurier, implicat în politica și diplomația orientală de culise ale epocii, el ne-a lăsat memorii și o bogată corespondență care se găsesc astăzi răzlețite în diverse arhive, între care citățm, ca fiind mai importante, secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România și cea a Bibliotecii Czartoryski din Cracovia [2].

În urmă cu peste 30 de ani, Gh. Duzinchevici a descoperit la Lwow, în biblioteca Ossolineum, o copie după un manuscris al lui Sadîk Pașa intitulată: Michał Czajkowski (Sadik-Pașa), *Kampania nad Dunajem i w Multanach w czasie Krymskiej Wojny 1854—1855 (Campania de la Dunăre și din Moldova în vremea războiului Crimeii 1854—1855)* [3]. Gh. Duzinchevici nu a putut da amănuntele și precizá-

[1] Vezi amănunte la St. Lukasik, *Relațiunile lui Czajkowski—Sadyk Pașa cu românii*, în „Revista istorică română", II (1932). M. Handelsman, *Ukrainska polityka KS. Adam Czartoryskiego przed wojna Krymska*, Warszawa, 1937 (vezi capitolul IV al acestei cărți) și, îndeosebi, introducerea lui Jozef Fijalek la Michał Czajkowski, (Mehmed Sadyk-Pașa), *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*, Warszawa, 1962.

[2] Vezi cotele manuscriselor lui Sadîk Pașa din cele două biblioteci la St. Lukasik, *op. cit., loc. cit.*, p. 232, nota 2.

[3] Gh. Duzinchevici a publicat un rezumat al acelei copii în „Revista istorică română", vol. III (1933), p. 248 și urm. sub titlul: *Contribuții la istoria românilor în timpul războiului Crimeii.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile cuvenite despre acel manuscris. Or, manuscrisul a cărui copie se afla în biblioteca Ossolineum reprezintă memoriile lui Sadîk Paşa, pe care acesta din urmă a început să le scrie în 1872. Memoriile au fost publicate parţial sau integral în limbile poloneză, rusă şi franceză. O ediţie completă, ştiinţifică, a lor a fost tipărită la Varşovia în 1962 [4].

Interesant este şi faptul că la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, secţia manuscrise, se află însemnări în limba franceză care, comparate cu memoriile lui Sadîk Paşa, se dovedesc a fi traduceri fidele ale unor fragmente şi note din ele ce prezentau un interes mai mare pentru istoria ţării noastre [5]. Nu putem preciza cine este traducătorul acelor fragmente şi nici cum au ajuns ele în Biblioteca Academiei. Ştim că un serviciu asemănător a fost făcut bulgarilor de către fiica lui Sadîk Paşa, Karolina Suchodolska, care a tradus în limba franceză pasaje din opera lui Sadîk Paşa avînd legătură cu istoria Bulgariei [6]. Este de presupus că un gest similar al unui, deocamdată, anonim ne-a pus în posesia unui izvor documentar interesant, dar încă neutilizat în istoriografia noastră.

O prezentare [7] succintă a acelor părţi din memoriile lui Sadîk Paşa care cuprind informaţii despre evenimentele petrecute pe teritoriul patriei noastre în anii războiului Crimeii (1853—1856) a fost făcută, după cum am mai arătat, în urmă cu mai bine de trei decenii. Socotim însă că este util să adăugăm foarte pe scurt cîteva observaţii privitoare la valoarea documentară pentru istoria ţării noastre a *Memoriilor* lui Sadîk Paşa şi un şir de informaţii care au rămas încă nerelevate.

Memorialistica, rămînînd un izvor de mîna a doua pentru istorie, capătă un spor de însemnătate în măsura în care memorialistul ocupă un loc şi joacă un rol mai important în evenimentele pe care ni le înfăţişează, în măsura în care cunoştinţele lui despre ele sînt mai amănunţite şi mai temeinice. Or, Sadîk Paşa, la început prieten al românilor şi sprijinitor al cauzei lor vreme îndelungată, ajungînd în epoca de care ne ocupăm general turc prin favoarea sultanei Valide [8], supus credincios al sultanului şi adversar al aspiraţiilor româneşti [9], a rămas un comandant de unitate pe un front secundar. Aşa se şi explică de ce în *Memoriile* sale vom găsi puţine lucruri interesante privind „marea politică". *Memoriile* lui Sadîk Paşa sînt, înainte de toate, un izvor documentar interesant pentru cercetătorul campaniei de la Dunăre, pentru istoricul legiunilor zise poloneze, pentru situaţia armatei turceşti, pentru relaţiilor româno-turco-austriece pe teritoriul Principatelor în vremea ocupaţiei lor de către turci şi austrieci.

Faptul, foarte important de altfel, că Sadîk Paşa nu a fost totuşi un oarecare comandant de unitate, ci un om cu o îndelungată activitate politică, cu numeroase

---

[4] Michał Czajkowski (Mehmed Sadîk Paşa), *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku (Amintirile mele despre războiul din anul 1854)*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1962. Ediţia este îngrijită de Josef Fijalek. Ea cuprinde o introducere de 27 de pagini, o anexă la ediţie de 10 pagini, extrasă din „Russkaia Starina", t. IV, Petersburg, 1898 (revistă în care au fost publicate integral memoriile lui Sadîk Paşa), textul memoriilor (286 p.), note, indice de nume şi locuri.

[5] Compară, de pildă, Mss. 4906, f. 207 vo şi 208 cu notele 73, 74, 75 de la paginile 116—120 ale *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*, Warszawa, 1962 (Ediţia citată a lui Josef Fijalek).

[6] *Ibidem*, p. XI.

[7] Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, loc. cit.

[8] Alfons Wimpffen, *Erinnerungen aus der Walachei während der Besetzung durch die oesterreichischen truppen in den jahren 1854—1856*, Wien, 1878, p. 93; I. Nistor, *Die Polenlegion im Krimkriege*, în „Codrul Cosminului", IX (1935), p. 74.

[9] Vezi pentru poziţia lui Sadîk Paşa faţă de lupta românilor pentru Unire P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor române, Cuza Vodă şi Polonii*, în „Romanoslavica", Istorie, V, 1962, p. 75, 76 şi *Introducerea* Corneliei Bodea la *Documente privind Unirea Principatelor, vol. III. Corespondenţa politică (1855—1859)*, Bucureşti, 1963, p. XXXVIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relaţii, adaugă *Memoriilor* sale un spor de interes în ceea ce priveşte emigraţia poloneză şi intrigile turco-austriece la Constantinopol şi Bucureşti.

Exceptînd ştirile privind emigraţii români care-l urmau pe Omer Paşa, proiectele lui Wl. Zamoiski şi îndîrjirea cu care îşi apărau comandanţii austrieci armata de înrîurirea membrilor „partidului dezordinei", în *Memoriile* lui Sadîk Paşa se reflectă foarte puţin din planurile şi frămîntările emigraţiei europene pe teritoriul nostru. Sadîk Paşa nu menţionează, de pildă, activitatea lui Makk, a lui Berczenczey, arestarea lui Türr de către austrieci, pentru că funcţia lui oficială în armata turcească l-a rupt într-o oarecare măsură de un domeniu al vieţii politice care-i fusese familiar cu cîţiva ani în urmă.

Sadîk Paşa nu avea încredere în ridicarea maselor poloneze şi dacă a acordat atenţie proiectelor de răscoală a regiunilor de la graniţa de sud-vest a Imperiului ţarist (el întreţinea relaţii cu emisari din acele regiuni), a făcut-o numai în scopul declanşării unei diversiuni care să înlesnească proiectata ofensivă a armatei lui Omer Paşa. El n-a greşti atunci cînd a refuzat să pună prea mult temei pe sprijinul Angliei şi Franţei, căci guvernele ambelor ţări nu luau în serios planurile de „ridicare" a polonezilor [10], iar politica lui Napoleon al III-lea faţă de Polonia s-a dovedit duplicitară, nesinceră [11].

Deşi într-un raport din 6/25 septembrie 1854 către Omer Paşa dădea asigurări că „pledează pentru o alianţă cu Austria" [12], Sadîk Paşa, după cum o arată limpede *Memoriile* sale, s-a opus proiectelor de reconstituire a Poloniei cu ajutorul Austriei şi instalării în fruntea statului polonez a unui arhiduce austriac, văzînd în acea combinaţie o maşinaţiune a cercurilor catolice poloneze, a „aristopanski"-lor. Această atitudine politică, justificată din multe puncte de vedere, nu era însă urmarea unei convingeri întemeiată pe idei mai realiste sau mai avansate decît cele ale compatrioţilor săi. Dimpotrivă, lectura *Memoriilor* sale şi însăşi activitatea sa în vremea războiului Crimeii şi în anii următori vădesc un Sadîk Paşa cu idei politice anacronice, care se bizuie pe Turcia, un imperiu în dezagregare ce se menţinea prin jocul de interese al marilor puteri. Deziluziile sale au fost grave şi numeroase şi l-au condus la sinucidere (1886), după ce cu cîţiva ani în urmă ceruse şi fusese iertat de ţar.

Memoriile lui Sadik Paşa, mic nobil, şleahtic crescut de mic cu poveşti căzăceşti, „un romancier care se făcu general" — cum a spus Ladislas Mickiewicz [13] — trebuie folosite cu atenţie. E. Tarlé, de pildă, a cunoscut *Memoriile* lui Sadîk Paşa, pe care le-a şi citat în opera sa consacrată războiului Crimeii [14], dar nu le-a folosit ca izvor documentar pentru descrierea campaniei de la Dunăre. În această privinţă, *Memoriile* lui Sadîk Paşa sînt cu mult inferioare lucrării generalului Petrov [15]. Într-adevăr, Sadîk Paşa n-a urmărit atît operaţiunile militare cu ochii unui general, pe cît a urmărit oamenii din jurul său cu ochii unui om exersat în ale condeiului. Aşa se şi explică la el căutările de „efecte", „poante". Calamburul „autrichien" — „autres chiens", pe care îl găsim menţionat în memoriile lui Bruck ca circulînd în cancelariile diplomatice ale Constantinopolului, a fost pus [16] de Sadîk Paşa, pentru mai mult „efect", în gura unei fiice de boier care trăia retrasă în provincie, departe de Bucureşti.

---

[10] M. Handelsman, *La guerre de Crimée, la question polonaise et les origines du problème bulgare*, Paris, 1932, p. 4—5.

[11] Vezi Ernst Birke, *Frankreich und Ostmitteleuropa im 19 Jahrhundert*, Köln-Graz, 1960, p. 177 şi urm.

[12] Biblioteca Czartoryski, Cracovia, Mss. 5647, IV, p. 287.

[13] St. Lukasik, *op. cit.*, p. 234.

[14] E. Tarlé, *Războiul Crimeii*, vol. I, Buc., 1952, p. 45.

[15] Gen. Petrow, *Der russische Donaufeldzug im Jahre 1853—1854*, Berlin, 1891.

[16] Michal Czajkowski, *Moje wspomnienia o wojnie 1854 Roku*, Warszawa, 1962, p. 145 (vom cita în continuare M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Multe din informațiile pe care ni le oferă Sadik Pașa se cuvin a fi verificate înainte de a fi utilizate, deoarece ele sînt lipsite de temei documentar și pornesc de la aprecieri subiective. Exagerate ni se par, de pildă, cifrele reprezentînd populația Tulcei (40 000 de locuitori) și cea a Sulinei (20 000 familii, adică cca 100 000 de locuitori) [17].

Interesante sînt atitudinea și opiniile lui Sadîk Pașa relative la emigrații polonezi, la formarea legiunilor de „cazaci otomani", la relațiile turco-poloneze, la rolul unor emigrați români și al românilor angajați în armata sa [18] și îndeosebi cele referitoare la intrigile turco-austriece în Principatele Române.

Neînțelegerile turco-austriece în țările române au început chiar de la intrarea trupelor pe teritoriul Munteniei [19], generalul Coronini — după spusele lui Wł. Zamoiski — dorind (dar nereușind) să ajungă la București înaintea armatei turcești ca să evite obligația protocolară de a defila acolo înaintea „dezertorilor austrieci", adică a emigraților angajați în unitățile militare otomane [20]. Semnificativ pentru înțelegerea „colaborării" turco-austriece este și spiritul de adversitate în care a decurs întîlnirea lui Sadîk Pașa cu colonelul austriac Dumont [21].

Un motiv serios al neînțelegerilor turco-austriece, în jurul căruia s-au țesut numeroase intrigi, a fost cel al redactării și afișării în București a proclamațiilor armatelor turcești și austriece, prin care oficialitățile otomane urmăreau să scoată în evidență nu suzeranitatea, ci inexistența „suverantiate" a Porții. Austriecii pretindeau că proclamația turcească era jignitoare pentru ei, nesocotea spiritul convenției de la Boyadji Keuy (14 iunie 1854) și, după cum însuși Sadîk Pașa a recunoscut [22], ea a fost alcătuită „în mod intenționat pentru austrieci". S-a mers pînă acolo încît Sadîk Pașa, în calitate de comandant al pieții Bucureștiului, a interzis afișarea proclamației austriece, a ordonat soldaților săi să o smulgă de pe edificiile unde începuse să fie pusă [23], iar proprietarul unui hotel la care fusese găsită o proclamație a fost „fortement reprimandé" [24]. Subliniem că detaliile pe care ni le furnizează Sadîk Pașa în *Memoriile* și corespondența sa cu Omer Pașa în legătură cu acest obiect al discordiei între turci și austrieci merită încrederea cercetătorului, ele fiind confirmate și de corespondența generalului Coronini, publicată, sub acest titlu, în 1938, de I. Nistor.

E de semnalat și confirmarea pe care ne-o dă Sadîk Pașa a criticilor la care a fost supusă convenția turco-austriacă (privind dispunerea în Principatele Române a trupelor turcești și austriece) din partea ministrului de război turc Riza Pașa, a comisarului francez, colonelul Dieu, și chiar a comisarului italian, maiorul Giovone. Cunoașterea opiniilor acestor personalități este importantă pentru stabilirea cu mai multă precizie a șanselor de punere în aplicare a intențiilor cu care armata turcă avansa către granița cu Rusia.

Fricțiunile între turci și austrieci, departe de a se atenua, au sporit, în așa măsură, încît la o recepție oferită de Coronini în onoarea armatei turcești, din 60 de ofițeri otomani s-au prezentat doar 30, cei absenți solidarizîndu-se cu ofițerii de origină poloneză și ungară angajați în armata turcească și care fuseseră excluși din rîndul invitaților de către însuși Coronini [25]. Omer Pașa, la rîndul lui, încurajat, cum spune Bruck într-o scrisoare [26] din 30 noiembrie 1854 către Coronini, de „o mulțime

[17] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 184, 185.
[18] Vezi informațiile publicate de Gh. Duzinchevici, în *op. cit.*, loc cit.
[19] Vezi M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 104 și urm.
[20] *Ibidem*, p. 97.
[21] *Ibidem*, p. 105, 106.
[22] *Ibidem*, p. 102.
[23] *Ibidem*, p. 105—106.
[24] Biblioteca Czartoryski, Cracovia. Mss. 5647. IV, p. 217.
[25] Michal Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 117.
[26] I. Nistor, *Corespondența lui Coronini...*, Cernăuți, 1938, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de aventurieri", se străduia să creeze cît mai multe dificultăţi austriecilor. Bruck se plîngea că Omer Paşa a numit, în mod ostentativ, ca şef al pieţii Bucureşti un vechi ofiţer polonez emigrat, adică pe Sadik Paşa. Cînd acesta a fost constrîns să părăsească postul, în loc să fie urmat de „un brav ofiţer turc", a fost găsit ca înlocuitor un aventurier englez, Mashar Paşa (Lackeman). Totuşi, austriecii reuşeau de fiecare dată să dejoace maşinaţiunile lui Omer Paşa şi Derviş Paşa, să facă, prin intervenţii la Constantinopol, inaplicabile multe din proiectele lor, ceea ce se repercuta asupra atitudinii românilor faţă de turci. Aşa se şi explică amărăciunea cu care Sadîk Paşa a notat că „mănuşa neîncrederii a fost aruncată acelor români energici care din inimă şi cu bună credinţă s-au aruncat de partea noastră", dar că „toate greşelile au fost de partea turcilor, niciuna de partea românilor" [27].

Memoriile lui Sadîk Paşa confirmă faptul că prezenţa emigraţilor polonezi şi unguri în armata turcă şi relaţiile lor cu unii localnici şi compatrioţi stabiliţi în ţările române au constituit una din cauzele principale ale neînţelegerilor între turci şi austrieci. Ele ne oferă şi cîteva amănunte în această privinţă, numai că Sadîk Paşa este înclinat, după scurgerea atîtor ani de la acele evenimente, să minimalizeze activitatea emigraţilor şi să exagereze teama austriecilor. Cazurile Wlast şi Wincler (implicaţi în răspîndirea unor proclamaţii poloneze) sînt grăitoare sub acest aspect [28]. Introducerea dreptului marţial de către austrieci la începutul anului 1855, care se aplica şi ostaşilor armatelor străine aflate pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti [29], imposibilitatea în care a fost pus de către austrieci agentul prinţului Adam Czartoryski de a acţiona în Moldova [30], dovedesc nu numai energia cu care austriecii erau hotărîţi să se apere de „revoluţionari", ci şi activitatea vie şi amplă a acestora din urmă.

Informaţii interesante ne oferă Sadîk Paşa asupra relaţiilor sale cu românii. În *Memorii* sînt menţionaţi principalii săi colaboratori români, sînt confirmate legăturile dintre emigraţii români şi populaţia de pe malul stîng al Dunării [31], relaţiile lui Sadîk Paşa cu Grigore Ghica şi Barbu Ştirbey [32], încercările emigraţilor români de a forma legiuni proprii, organizîndu-se „asemănător cu polonezii", cu care prilej au şi început intrigile [33]. Bine apreciaţi de el sînt ofiţerii români, îndeosebi Grigore Sturdza (Muhlis Paşa) şi Dimitrie Creţulescu [34]. Cu cel dintîi se afla în foarte strînse legături, ceea ce explică şi rolul care i se rezerva în organizarea şi conducerea proiectatei legiuni române. Aceasta rezultă şi dintr-o scrisoare din 25 iunie 1855, prin care Sadîk Paşa îi comunica din Constantinopol lui Adam Czartoryski că „s-a înţeles" cu Grigore Sturdza în vederea pregătirii de către acesta din urmă a unui memoriu privind organizarea unui corp de armată moldo-valah de 25 000 oameni în solda Angliei, dar că, fapt nou pentru noi, şi neverosimil, Stratford Redcliffe era capabil să împiedice înfăptuirea proiectului din ură contra lui Gr. Sturdza, care nu s-a grăbit să-i ia în căsătorie fiica [35]. Proiectul lui Gr. Sturdza şi Sadîk Paşa a ajuns şi la cunoştinţa lui Napoleon al III-lea prin intermediul notei remisă de Adam Czartoryski aces

---

[27] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 125.

[28] Compară M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, notele 89 şi 90, p. 143, cu raportul generalului Augustin către Coronini, în I. Nistor, *op. cit.*, p. 701.

[29] Bibl. Acad., Corespondenţa Consulatului austriac din Iaşi, document din 10 mai 1855.

[30] Biblioteca Czartoryski, Cracovia, Mss. 5621/IV, f. 255. Aşa se şi explică de ce lipsesc din arhivă rapoartele agentului lui Adam Czartoryski din Moldova.

[31] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 40.

[32] *Ibidem*, p. 156.

[33] *Ibidem*, p. 40.

[34] *Ibidem*.

[35] Biblioteca Czartoryski, Cracovia, Mss. 5630. IV, p. 273–274.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luia din urmă cu prilejul audienței din 11 iulie 1855[36]. Contraacțiunea austriacă și neîncrederea turcilor au izbutit însă să înlăture pericolul pe care-l prezenta pentru cele două puteri înarmarea românilor.

Încercările de reorganizare a armatelor moldovene și muntene în acea epocă ne sînt cunoscute. Sadîk Pașa susține însă că ambii domnitori i-au cerut să-și alăture armatele corpului militar condus de el, în care scop Grigore Ghica i-a și trimis o scrisoare[37]. Aceeași cerere i-ar fi făcut-o Al. I. Cuza și Diamantescu[38]. Au fost întreprinse însă și acțiuni de o natură cu totul opusă. Amintind într-un raport[39] către Omer Pașa din septembrie 1854 despre proiectele militare ale „valahilor", Sadîk Pașa nota că un Catargi strîngea bani pentru organizarea de legiuni filo-ruse, după modelul celor greco-slave, pentru a „incendia" Imperiul Otoman și că „valahii" îi socot pe ruși țări în vreme ce turcii, „săracii turci, n-au nici forță, nici voință pronunțată". Toate aceste știri, avînd nevoie să fie confirmate cu dovezi mai concludente decît cele de care dispunem astăzi, sînt grăitoare pentru cunoașterea stării de spirit în țările noastre. Asupra lor acționau forțe cu tendințe diferite, adesea contrarii, provocînd frămîntări continui într-o societate aflată în plin proces de transformare social-politică. Presiunile erau atît de puternice, încît un domnitor sensibil cum era Grigore Ghica ajunsese să ceară unui general de brigadă austriac (Paar) îndurare: „menajați-mă un pic, vă rog; aveți milă de mine"[40].

Mult mai strînse erau relațiile lui Sadîk Pașa cu unii reprezentanți ai tendințelor înnoitoare, cum era C. Negri[41] ca și cu cei care, dîndu-și seama de evoluția evenimentelor, își pregăteau treptele ascensiunii politice. Generalul Augustin susținea chiar că C. Negri „merge mînă în mînă" cu Sadîk Pașa în „uneltirile și străduințele" acestuia din urmă și că mijlocitor între ei era Panait Balș, care transmitea personal lui Sadîk Pașa scrisorile lui C. Negri[42]. Legăturile între ei se întemeiau, din motive diferite, pe un interes comun: contracararea acțiunilor austriece.

Confirmări și informații prețioase ne oferă *Memoriile* lui Sadîk Pașa în privința organizării de către turci a manifestațiilor contra reîntoarcerii lui Știrbey din Austria pe tronul Țării Românești, a măsurilor stabilite de Omer Pașa, împreună cu Sadîk Pașa[43], menite să împiedice revenirea domnitorului, în privința veleităților lui Omer Pașa și ale generalului Coronini.

Sadîk Pașa notează[44] de repetate ori în memoriile sale intenția lui Omer Pașa de a dobîndi domnia în Moldova și Țara Românească, în care scop ar fi adunat chiar dovezi că e român, descendent dintr-un centurion al legiunilor romane: Latus[45]. Veleitățile îi erau stimulate de Ion Heliade Rădulescu, Rustem Bey (șeful cnacelariei sale) și chiar de Wl. Zamoiski, care urmărea să-l cîștige de partea sa pe ambițiosul

---

[36] Biblioteca Czartorysky, Cracovia, Mss. 5630. IV, p. 240 - 241. Nota confirmă știrea că *generalul Magheru a propus „de la început" formarea unui corp moldo-valah* și că lucii și-au dat consimțămîntul. Adam Czartoryski îl socotea pe Magheru ca omul cel mai potrivit pentru a fi pus în fruntea acelei armate ca urmare a „capacității sale și a popularității" de care se bucura în țară și că „prințul Sturdza nu va refuza probabil să servească" sub ordinele lui.

[37] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 156.

[38] *Ibidem.*

[39] Biblioteca Czartoryski, Cracovia, Mss. 5647. IV, p. 293.

[40] Bibl. Acad., Corespondența consulatului austriac din Iași, document din 10 mai 1855.

[41] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 157.

[42] I. Nistor, *op. cit.*, p. 647.

[43] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 127.

[44] *Ibidem*, p. 40, 112 (nota 70), 126, 137 (nota 85), 146.

[45] *Ibidem*, p. 112, nota 70, Latus din Latas — numele de croat al lui Omer Pașa înainte de a trece la turci.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

croat [46]. Fricţiunile între diferitele grupări boiereşti, străduinţele — spune Sadîk Paşa în Principatele Române s-a încheiat însă cu un *fiasco* total. El a fost nevoit l-au pregătit pe Omer Paşa să vadă un drum pentru sine către „tronul românesc" [47]. Sprijinindu-se pe aceeaşi grupare Heliade-Golescu, el se străduia să împiedice stabilirea unui regim al lui Cantacuzino, să facă ineficace „politica română" [48]. Este neîndoielnic că Omer Paşa a nutrit un asemenea vis de vreme ce alte numeroase izvoare documentare [49] confirmă învinuirile lui Sadîk Paşa. Activitatea lui Omer Paşa în Principatele Române s-a încheiat însă cu un *fiasco* total. El a fost nevoit să le părăsească pentru a lua comanda unei unităţi în Crimeia, dar acest lucru nu s-a întîmplat — cum crede Sadîk Paşa [50] — numai datorită intrigilor austriece şi proastelor sfaturi pe care le-a primit, ci în mare măsură, cum pe bună dreptate s-a observat [51], datorită inactivităţii sale militare la care puterile apusene, avînd mari pierderi în Crimeia, au reacţionat transferîndu-l pe el şi trupele sale unde se simţea nevoia lor.

Aceleaşi pretenţii — susţine Sadîk Paşa [52] — le-ar fi avut şi generalul Coronini, care şi-ar fi dezvăluit originea română cu intenţia de a deveni „conducător" al moldovenilor şi muntenilor, dacă nu ca prinţ, atunci ca împuternicit al monarhiei habsburgice. Evident că asemenea iluzii s-au putut naşte numai în condiţiile create de frămîntările diverselor fracţiuni politice care îşi întemeiau speranţele pe jocul diplomatic al marilor puteri aflate în plină cursă de instaurare a influenţei lor politice şi economice în ţările române. Ele vădesc cît de complexă era situaţia politică în ţările noastre în vremea războiului Crimeii şi cît de complicate au fost împrejurările prin care şi-au tăiat drum voinţa şi lupta poporului condus de patrioţi către unitate naţională.

În cuvinte foarte aspre caracterizează Sadîk Paşa comportarea militarilor austrieci faţă de localnici, ceea ce confirmă aprecierile, aproape unanime, ale celor care au cunoscut ţările române în vremea ocupaţiei austriece. Un boier moldovean, spune Sadîk Paşa, i-a vorbit despre austrieci ca despre „gorile îmbrăcate în mundire şi înarmate" [53]. Ofiţerii străini, turci, englezi — exceptîndu-i pe cei francezi care aveau o atitudine „nobilă şi cavalerească" — priveau Bucureştii („sprijinindu-se pe părerile comisarului englez") ca un loc cucerit [54]. Îndeosebi „banda neagră de englezi" s-a „ilustrat" prin tentativele de jefuire a obiectelor de preţ. Ea a încercat să pună mîna pe „uriaşa" şi „frumoasa colecţie de artă" a lui Mavros (fostul director al carantinii, fugit în Rusia), la care a renunţat numai atunci cînd s-a constatat „mica ei valoare" [55], după cum s-a străduit, fără să reuşească, să intre în posesia aurului şi a obiectelor preţioase aparţinînd însuşi şefului poliţiei capitalei, C. Rosetti [56].

Semnificativă pentru valoarea ştirilor transmise de unii corespondenţi de război englezi este şi observaţia lui Sadîk Paşa asupra acelor dintre ei care scriau pentru

---

[46] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 112, nota 70, p. 137, nota 85.
[47] *Ibidem*, p. 126.
[48] *Ibidem*, p. 146.
[49] Vezi, de pildă, N. Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştirbei-vodă (Ca urmare la Corespondenţa lui Ştirbei-vodă, I)*, Bucureşti, 1905, p. 239, 241.
[50] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 145, 146, 170.
[51] H. Friedjung, *Der Krimkrieg und die österreichische Politik*, Stuttgart und Berlin, 1911, p. 135.
[52] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 116, nota 73.
[53] *Ibidem*, p. 144.
[54] *Ibidem*, p. 109.
[55] *Ibidem*, p. 109, 110. Colecţia a ajuns în posesia lui Omer Paşa şi s-a pierdut o dată cu incendiul care i-a mistuit casa.
[56] *Ibidem*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Times" „fabricînd eroi și bătălii" [57]. Și numărul lor nu era mic, de vreme ce numai în București colonelul Simens, comisar englez, fusese „cu un întreg escadron de ofițeri englezi fără comandă", care se îndeletniceau cu specula și ziaristica [58].

Numeroase sînt și referirile lui Sadîk Pașa la atitudinea politică și moralitatea boierimii, la diversele fracțiuni politice, la dezertările dintr-o grupare în alta, la scăderea înrîuririi „partidei" turcești, toate confirmări ale unor intrigi și mașinațiuni politice cunoscute istoricilor noștri.

Războiul Crimeii a prilejuit în Principatele Române, printre altele, o sporire considerabilă a afacerilor comerciale, bancare ș.a. Sadîk Pașa ne oferă amănunte foarte interesante în legătură cu activitatea lui Hilel, cunoscutul și „bogatul bancher al Valahiei", protejat al consulilor și al comisarilor militari străini, în interesul cărora lucra, „îndeosebi al consulului Franței" [59]. Reușind să ia în antrepriză aprovizionarea armatei turcești cu hrană și furaje, lingușindu-se și speculînd „înfumurarea turcilor", Hilel a izbutit „să-și supună" însăși administrația militară turcă [60]. Relațiile sale cu Omer Pașa erau atît de strînse, poziția sa atît de puternică, încît Sadîk Pașa credea că ruptura între Hilel și Omer Pașa a însemnat începutul deziluziilor politice ale acestuia din urmă [61].

Una din părțile cele mai interesante ale *Memoriilor* lui Sadîk Pașa este cea consacrată relațiilor sale cu emigrația poloneză. Nu ne vom opri asupra ei decît în măsura în care interesează istoria țării noastre. Se știe că în vremea războiului Crimeii, relațiile între Sadîk Pașa și emigrația poloneză se reduceau în cea mai mare parte la chestiunile privind organizarea legiunilor de „cazaci otomani" și la operațiunile militare pe care urmau ele să le desfășoare. Sadîk Pașa devenise general turc și se afla în fruntea unei agenții „slaviano-turcă", „în care interesele Poloniei nu erau reprezentate" [62]. Această agenție funcționa la Constantinopol concomitent cu cea poloneză. Foarte curînd Sadîk Pașa a ajuns în conflict cu compatrioții săi, în special cu Wladislav Zamoiski, atașat pe lîngă cartierul general al lui Omer Pașa și însărcinat și el cu organizarea polcurilor poloneze. Sadîk Pașa dorea un război în sudul Rusiei, Zamoiski era împotrivă. Sadîk Pașa se sprijinea pe Turcia, Zamoiski pe Anglia [63]. Ocupația austriacă a Principatelor Române a lovit în planurile lui Sadîk Pașa [64], care a început să vadă în Wl. Zamoiski un aliat ascuns al acestui stat catolic. Or, gruparea pe care o reprezenta Zamoiski era condusă de aristocrații catolici polonezi, așa încît neîncrederea lui Sadîk Pașa a luat proporții. Este cunoscut faptul că Wl. Zamoiski a intrigat împotriva lui Sadîk Pașa, a intrat, după cum vom vedea, și în legături cu austriecii, dar aceștia n-au încetat să ceară îndepărtarea [65] lui din Principate, ea rămînînd pentru ei o „necesitate arzătoare" [66].

Sadîk Pașa a exagerat mult cînd a susținut cu îndîrjire că înlăturarea sa din postul de șef al poliției București s-a datorat stăruințelor [67] și instigațiilor [68] lui Zamoiski. Înlocuirea sa din acest post a fost cerută cu insistență de austrieci [69] și a

---

[57] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 53.
[58] *Ibidem*, p. 110.
[59] *Ibidem*, p. 123, 124.
[60] *Ibidem*, p. 123.
[61] *Ibidem*, p. 146.
[62] *Ibidem*, p. 13.
[63] Vezi introducerea lui Josef Fijalek la M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. XIX, XXV.
[64] *Ibidem*, p. XIX. Vezi și aprecierile sale, justificate, privind influența Austriei asupra operațiunilor militare și acțiunii polonezilor, p. 168, 169.
[65] I. Nistor, *op. cit.*, p. 80—83, 314.
[66] *Ibidem*, p. 250.
[67] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 107.
[68] *Ibidem*, p. 146 (nota 92).
[69] I. Nistor, *op. cit.*, p. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcut obiectul unor tratative turco-austriece [70]. Ceea ce a contribuit însă la sporirea neîncrederii nu numai a lui Sadîk Pașa, ci și a românilor, în emigrații polonezi din gruparea aristocratică a lui A. Czartoryski și în Wl. Zamoiski îndeosebi, a fost memoriul alcătuit de către acesta din urmă privind reconstituirea Poloniei cu ajutorul Austriei, instalarea unui arhiduce austriac pe tronul Poloniei, în schimbul anexării gurilor Dunării, Moldovei și Țării Românești la Imperiul Habsburgic. Memoriul a fost remis lui Coronini, care l-a expediat la Viena [71]. Panaite Balș a reușit însă să obțină o copie după el și să-l facă cunoscut românilor și turcilor [72]. Se pare că această combinație a avut o oarecare priză printre polonezi, de vreme ce la 21 ianuarie 1855, colonelul Schina raporta [73] ministrului de poliție austriac Kempan că polonezii din țările române și-au mai potolit ura lor împotriva Austriei, „avînd iluzia că Austria, după acest război, va reconstitui Polonia ca un zid între ea și Rusia".

În schimb, inițiativa lui Zamoiski a trezit indignare în rîndul patrioților români [74], contribuind mult la slăbirea simpatiei față de polonezi, mai ales că, nu după multă vreme, publicarea broșurii *Lettre a l'Empereur* a confirmat mașinațiunile partidei lui Adam Czartoryski [75]. Sadîk Pașa a crezut chiar că mutarea lui Wl. Zamoiski de la polcurile de cazaci la trupele engleze s-ar fi datorat „poate" și discreditării sale în fața turcilor ca urmare a dezvăluirii proiectelor menționate mai sus [76]. E de reținut și un alt fapt interesant: Sadîk Pașa a susținut [77] că Wl. Zamoiski cunoștea vederile lui Reșid Pașa în această chestiune, și anume că Turcia ar fi gata să renunțe la „vasalitatea" Moldovei și Munteniei cu condiția reconstituirii statului polonez în vechile granițe și a întronării lagellonilor, ceea ce i-ar fi asigurat un aliat de nădejde împotriva Rusiei. Firește că aceste proiecte, menite să aducă schimbări mari în harta Europei, rămîneau fără nici o valoare atîta vreme cît principalii beligeranți erau ignorați.

Memoriile lui Sadîk Pașa cuprind multe alte informații interesante privitoare la mersul războiului, la situația armatei turcești și a legiunilor poloneze etc. Toate însă trebuiesc folosite cu atenție, întrucît nu arareori întîlnim știri false, idei lipsite de orice temei, ca de pildă aceea potrivit căreia constituirea României și ruperea ei de Turcia a fost opera lui Ali Pașa [78] ș.a. Resentimentele, aprecierile subiective care nu se pot justifica, dorința de a demonstra în 1872 (data cînd scrie memoriile) că cele mai multe din acțiunile sale din 1854—1855 au fost fără cusur, lasă urme prea adînci în *Memorii*. Nu putem însă neglija numeroasele informații noi, interesante pentru istoria României în vremea războiului Crimeii, dar neutilizate încă în istoriografia noastră. Tocmai din dorința de a atrage atenția asupra lor, ne-am oprit foarte pe scurt asupra citorva dintre ele.

---

[70] A. Wimpffen, *op. cit*, p. 133.

[71] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 118. În acea vreme circula și zvonul că polonezii deciseseră pe români să intre în tratative cu austriecii în vederea aderării la planul prezentat de Maiorescu în 1848 adunării de la Frankfurt, plan care se asemăna, în linii generale, cu proiectul lui Zamoiski. Vezi Thomas Lengyel, *La question des nationalités et les exilés hongrois*, în „Affaires Danubiennes", nr. 8, 1940, p. 20.

[72] *Ibidem*, p. 118, nota 74.

[73] Mihail Popescu, *Documente inedite din timpul ocupațiunii Principatelor române de către austrieci intre 1854—1856*, București, 1935, p. 53.

[74] St. Lukasik, *Pologne et Roumanie*, Paris, 1938, p. 90.

[75] Vezi *Documente privind Unirea Principatelor vol. III. Corespondență politică (1855—1859)*, Buc., 1963, p. 36.

[76] M. Czajkowski, *Moje wspomnienia...*, p. 118, nota 74.

[77] *Ibidem*, p. 118.

[78] *Ibidem*, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES MÉMOIRES DE MICHAL CZAJKOWSKI (SADÎK PASCHA) COMME SOURCE DOCUMENTAIRE DE L'HISTOIRE ROUMAINE PENDANT LA GUERRE DE CRIMÉE

RÉSUMÉ

Michal Czajkowski (Sadîk Pacha) a été un émigré polonais, partisan et collaborateur actif d'Adam Czartoryski pendant près de vingt ans. Il a été en relations intimes avec de nombreux Roumains, surtout des émigrés. Converti à l'islamisme en 1850, il devint général dans l'armée turque et, portant le nom de Sadîk Pacha, il fut commandant de la place de Bucarest en 1854, pendant 15 jours.

Michal Czajkowski fut aussi un des organisateurs et des commandants des légions polonaises durant la guerre de Crimée. C'est alors qu'il a connu directement les Principautés Roumaines et qu'il a eu la possibilité de se rendre compte sur place de leur situation réelle.

En 1872 Sadîk Pacha commença à écrire ses mémoires qui furent publiées en russe et en français. Une édition complète a paru à Varsovie en 1962 (Michal Czajkowski, *Moje wspomnienia o woinje roku* 1854).

L'intérêt que présentent ces mémoires pour l'histoire de la Roumanie pendant la guerre de Crimée réside dans le fait que Sadîk Pacha a connu les coulisses de la politique et de la diplomatie orientales de l'époque et qu'il a été le commandant des avan-gardes de l'armée turque dans les Principautés Roumaines de 1854 à 1855, Omer Pascha étant le commandant en chef de cette armée.

Les souvenirs de Sadîk Pacha fournissent de nombreuses informations relatives à la campagne militaire danubienne (1853—1854), aux légions polonaises, à l'organisation de l'armée turque, aux relations des Turcs, des Autrichiens et des Roumains sur le territoire des Principautés Danubiennes sous l'occupation turque et autrichienne.

L'auteur de la présente communication vérifie dans quelle mesure les assertions faites par Sadîk Pacha dans ses mémoires correspondent à la réalité. Il constate que certaines informations concernant l'émigration polonaise sont empreintes de passion, qu'elles contiennent une dose d'exagération et parfois même des contrevérités. C'est pourquoi Michal Czajkowski a été sévèrement jugé par ses compatriotes et ses mémoires sont une source documentaire que l'historien roumain ne doit utiliser qu'avec prudence.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE PÂRVAN ŞI ITALIA. PERIOADA POSTBELICĂ (1922—1927) [1]

DE

AL. ZUB

După întîile contacte, marcate prin şederea de cîteva luni, în 1908, prin participarea la al treilea congres internaţional de arheologie de la Roma (9—16 oct. 1912), cînd a prezidat una din secţiunile acestei reuniuni ştiinţifice [2], şi prin călătoria făcută doi ani mai tîrziu împreună cu soţia sa, legăturile lui Vasile Pârvan cu Italia cunosc o nouă etapă, cea mai fructuoasă, după încheierea păcii. Ele sînt legate îndeosebi de întemeierea Şcolii Române din Roma, instituţie de cultură şi de ştiinţă pentru crearea căreia Pârvan făcuse demersuri încă înainte de izbucnirea războiului. Mai durabile şi mai fertile, aceste contacte au avut totodată, în noul climat politic, semnificaţia unor eforturi de normalizare a raporturilor dintre România şi Italia, tulburate în anii ce au urmat marii confragraţii. Colaborarea ştiinţifică şi culturală, dublînd iniţiativele de ordin economic, încă timide şi pregătindu-le într-un fel, era unul din mijloacele cele mai adecvate. In această privinţă, ca promotor al dezvoltării rela-

[1] Partea întîi, *Vasile Pârvan şi Italia. Primele contacte (1908—1914)*, a apărut în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, III (1966), p. 65—73.

[2] Cîteva date relative la această împrejurare ne-au parvenit ulterior. La 11 febr. 1912 se comunica, prin Ministerul Afacerilor Străine, invitaţia de participare la congres, iar la 7 martie V. Pârvan, titularul catedrei de istorie antică şi epigrafie la Universitatea din Bucureşti, propunea în Consiliul Facultăţii ca să fie delegat G. Murnu — profesor de arheologie — observînd că pînă acum au fost îndemnizaţi în asemenea ocazii doar nespecialişti. Observaţia era îndreptăţită, fiindcă la congresul de arheologie de la Atena (1905), de exemplu, România a fost reprezentată prin ministrul ei în Grecia (D. I. Ghica), iar la cel din Cairo (1909), prin agentul ei diplomatic în Egipt, M. Piclianu (Arh. St. Bucureşti, Fond. Min. Instr., dosar 2043/1912, f. 2). Insistînd pentru trimiterea unui profesor de specialitate, V. Pârvan observa şi dificultăţile legate de o reprezentare onorabilă: „E păcat că la noi nu există, ca în Germania, un fond destinat pentru cheltuielile de reprezentare ce ar trebui să se dea profesorilor universitari delegaţi la congresele internaţionale" (Arh. Fac. de Filologie, Bucureşti, dosar 113/1907—1912, p. 89). Urmarea acestei intervenţii a fost însărcinarea lui G. Murnu ca delegat la congresul menţionat. La 1 iunie 1912, Decanatul facultăţii comunica Ministerului de resort, sub semnătura lui I. Bogdan, hotărîrea luată (Arh. St. Bucureşti, Fond Min. Instr., dosar 2043/1912, f. 75).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țiilor culturale cu străinătatea, V. Pârvan a adus țării servicii remarcabile care ar merita o cercetare specială. Ne mărginim, în cele ce urmează, la consemnarea legăturilor sale cu Italia în etapa postbelică, încredințați că ele au avut urmări importante pentru dezvoltarea științei și culturii noastre, îndeosebi a studiului antichității, căruia autorul *Geticei* și al *Memorialelor* i-a consacrat o bună parte din energia sa creatoare.

Legături mai vechi cu Italia, cercetate pînă acum parțial și mai ales din perspectiva istoriei literare (Aron Densușianu, Ramiro Ortiz, Al. Marcu, Claudiu Isopescu, Mario Ruffini, Nina Façon, Al. Balaci, Titus Pârvulescu, Al. Duțu ș.a.), ofereau un teren prielnic noilor demersuri, stimulate și de inițiativa Italiei (1909) de a întreprinde schimburi de publicații cu celelalte state. Academia Română saluta gestul, la 14 octombrie 1910, dar se vedea nevoită să accepte doar în parte propunerile, invocînd sărăcia bibliotecilor noastre. „România — se spunea în adresa semnată de I. Negruzzi și D. A. Sturdza — este însă eșită foarte de curînd dintr-un trecut atît de frămîntat și lipsit de statornicie și de siguranță, încît nu a putut moșteni din seoclii trecuți biblioteci bogate, căci acelea cari se făcură au fost împrăștiate în timpul invaziilor și ale ocupațiilor oștirilor străine". Apreciind că „rămășițele scrise ale trecutului nostru, manuscripte, documente etc. au pentru noi, tocmai din pricina puținătății și rarității lor, o însemnătate cu deosebire mare", Academia hotăra ca publicațiile de preț să nu poată fi consultate decît în incinta ei [3]. În schimb, înalta instituție a sprijinit eforturile unora dintre învățații noștri (N. Iorga, V. Pârvan, I. Bianu, D. A. Sturdza ș.a.) de a dezvolta relații științifice cu forurile corespunzătoare din afara granițelor. Iar în această direcție energia neistovită a lui V. Pârvan, ales membru corespondent la 18 mai 1911 și membru activ peste doi ani, a găsit un larg cîmp de activitate.

Încă în 1912 C. Diamandi, ministru al României la Roma, trata cu guvernul italian, la sugestia lui V. Pârvan, fondarea unui *Institut de studii superioare* la Roma, în Valle Giulia [4]. În 1914 acest institut era pe cale de a fi înjghebat. V. Pârvan discuta chiar cu baronul Fasciotti, ministrul Italiei la București, modalitățile de organizare [5], fiind sprijinit în această inițiativă de Duiliu Zamfirescu și de I. Bianu. Războiul, izbucnit în același an, a împiedicat realizarea proiectului. Cu toate acestea, demersurile au continuat, stimulate de perseverența lui V. Pârvan, în ideea de a face din instituția plănuită un mijloc de inițiere a tinerilor arheologi, în vederea elucidării etnogenezei poporului român. Chiar în împrejurările dificile din 1917—1918, fruntașul transilvănean V. Lucaciu, aflat la Roma în serviciul cauzei naționale, încerca să obțină un local pentru școală și făcea, în 1919, prpouneri de cumpărare, în această direcție, guvernului român [6]. În 1920 N. Iorga propune un proiect de inițiativă parlamentară, însușit de Ministrul Instrucțiunii, P. P. Negulescu, pentru fondarea a două școli române de studii arheologice și istorico-filologice, avînd și secții de arte frumoase, una la Roma și alta la Paris [7]. Cele două școli aveau, în intenția legiuitorului, o dublă menire: pe de o parte ele trebuiau să contribuie la strîngerea legăturilor cu lumea apuseană *pe plan științific, prin cercetări de arhive și biblioteci, iar pe de* altă parte erau menite să înlesnească contacte fertile cu cultura și viața socială a Occidentului [8]. Tinerilor care absolveau studiile superioare în țară, cu aptitudini evi-

[3] Arh. St. București, Fond. Min. Instr., dosar 2095/1910, f. 2.

[4] Vico Mantegazza, *La Rumenia durante la guerra balcanica*, Roma, 1913, p. 133—134.

[5] V. Pârvan, *Proemio*, „Ephemeris Dacoromana", I (1923), p. V.

[6] *Ibidem*.

[7] Legea din 22 oct. 1920, „Monitorul oficial", 1920, nr. 167 (31 oct.).

[8] Cf. N. Iorga, *Școala românească de la Fontenay-aux-Roses*, „Cele Trei Crișuri", Oradea, IV (1923), nr. 7, p. 103. Vezi și scrisoarea aceluiași, cu rost polemic, din „Boabe de grîu", I (1930), nr. 5, p. 306, în care își asumă inițiativa înființării Școlii Române din Roma, ca și propunerea de numire a lui V. Pârvan ca director al noii instituții.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dente în domeniul cercetării științifice sau în acela al creației plastice, li se ofereau astfel mijloace de perfecționare.

Academia Română a propus, îndată după votarea legii, pe cei doi directori (N. Iorga la Fontenay-aux-Roses și V. Pârvan [9] la Roma), iar Ministerul de resort i-a confirmat. Ei au întocmit regulamentul de funcționare a școlilor [10], încercînd să le imprime de la început un statut de înalte instituții de cultură.

La 8 iulie 1921, comuna Roma concesiona României un teren pe Vale Giulia, la marginea parcului *Villa Borghese*, în vederea construirii unui local pentru „Accademia di Storia, Archeologia e Belle Arti" [11], iar pentru demersurile de rigoare V. Pârvan întreprinde, în primele zile ale anului următor, o călătorie în Italia. La 8 ianuarie 1922 împărtășea scriitoarei Marta Bibescu, aflată la Paris, primele impresii din a patra călătorie italiană. Impresiile de tinerețe aveau de înfruntat, după 14 ani, verificarea timpului și a propriei experiențe. În drum spre Roma, frumusețile artei toscane îi redau buna dispoziție pe care popasul din ajun, la Veneția, i-o tulburase, încît istoricul se simțise ispitit să-și împartă tristețea însingurării cu vechii săi prieteni, monumentele. „Oh, quelle triste histoire ai-je lue dans leurs immenses lignes antihumaines, dans la caresse infinie de la pierre ou de la morte surface polie, bien plus reconnaissante que la chair humaine (parce qu'elle garde tout ce dont on lui a fait don), dans le désespéré rappel du *souvien-toi que tu es mortel* et du *souvien-toi que tu seul*. Jamais ces hommes-là n'pont reconté à leur bien aimée les miracles d'amour qu'ils gardaient seulement pour leur rêve en pierre" [12]. Reflecțiile întristate ale gînditorului, sceptic în raporturile cu semenii săi, fac loc unei dispoziții de spirit euforice, pe măsură ce se lasă pătruns de copleșitoarea prezență a Italiei istorice, încheigîndu-se într-un imn majestos și profund: „O ,terre âpre et solenelle d'Italie, tu ne permets pas aux mortels les jeux simples de l'esprit. Tu es tout en pierre, en lave, en cendre, pays de grands volcans à peine apaisés. Tu es tourmentée comme les rêves, tu es aride, tu demandes beaucoup d'amour pour être féconde. Tes vallées sont étroites, tes montagnes sont larges. L'homme cultive la vallée et habite la montagne. Il apprend ainsi à vivre comme les aigles: il est rapace, majestueux et cruel. bâtit ses bourgs comme ses fermes, ses cimetières comme ses châteaux, ses granges comme ses villes, sur les rochers escarpés, en nids de vautour. Et ses cathédrales sont aussi là-haut, pour qu'il ait, avant de descendre en bas, le lieu de prière tout près, pour qu'il ait, quand il revient d'en bas, l'autel à combler de proies, le Dieu avec lequel justement partager et garder le fruit de la bataille. Comme tu m'est apparue aujourd'hui, o toi, résidence formidable des *capitaines d'Orvieto*, féroce et sublime, sur la montagne sans abords, sous la lumière contraire du soleil levant, qui te faisait auréole, sûre de toi-même, méprisante du temps et des passions humaines. Et quand Rome est apparue à l'oeil qui la guettait de loin, ce ne fut pas l'hymne, ce fut la prière qui chercha les pensées: par-dessus les batisses humaines, par-dessus les colines divines, la coupole de Saint-Pierre faisait par ses lignes conjointes le geste de l'élévation du ciboire: Michel-Ange priait, portant au ciel le saint Calice dans le quel brulait son coeur à jamais inassouvi" [13]. Alături de această evocare solemnă a Italiei, revelînd pe poetul și cugetătorul din *Memoriale* și *Idei și forme istorice*, stau observații critice privitoare la cealaltă față

---

[9] Numirea lui V. Pârvan s-a făcut la 24 oct. 1921, prin decretul nr. 4236, Cf. „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. 42 (1921—22), p. 24.

[10] Decretat la 23 iul. 1921, a fost tipărit în „Monitorul oficial", 1921, nr. 105 (13 aug.), p. 1150—1152.

[11] Contractul încheiat la 12 ian. 1922, a fost subscris din partea României de Al Em. Lahovary, ministrul ei la Roma. Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. VI.

[12] Scrisoarea din 7 ianuarie 1922 către Marta Bibescu, în „Revue archéologique", Paris, 1966, fasc. 2, p. 344—345.

[13] *Ibidem*, p. 345.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a Italiei: „foburgurile sordide", mulțimea săracilor zbătîndu-se pentru pîine, neistovita alergare pentru nevoile zilnice. Istoricul se arăta astfel atent deopotrivă la izbînzile artistice ale Italiei, ca și la înfățișările ei mizere. „Am două suflete — mărturisea Pârvan, explicîndu-se — acela al *Maestrului Erasmus* [14], filolog, epigrafist etc. etc., celălalt de simplu muritor" [15]. Un comentator observa judicios, fără să fi putut cunoaște această mărturisire, sinteza fericită de *apolinic* și *dionisiac* în personalitatea lui V. Pârvan. Arătîndu-și preferința, ca arheolog pentru „marea inscripție a lui Traian", iar ca gînditor pentru „relieful apolinian, atît de mutilat și totuși atît de frumos, cu femeia îngenunchiată și rugătoare lîngă altar" și, de asemenea, pentru inscripția lui Callicrates, aflată tot la Histria, cu relieful Dioscurilor, care i se părea, din punct de vedere uman, cel mai nobil vestigiu descoperit în incinta cetății, V. Pârvan exemplifica el însuși cele două ipostaze ale personalității sale. Inscripția din urmă merita în adevăr osteneala de a fi comunicată și în afara cercurilor de specialitate: „Callicrates și soldații săi au mers în sprijinul Apolloniei, colonie soră a Histriei, au luptat pentru ea și cu ajutorul celor doi Frați cerești care păzesc căile morții în război și ale mării în furtună, reveniți teferi în patria lor, dedică acest monument în amintirea celor doi salvatori" [16]. Pentru oricine îl cunoștea pe V. Pârvan, inscripția concretiza două din comandamentele majore ale vieții sale: cultul sacrificiului pentru colectivitate și cultul amintirii. Avea dreptate să declare, cîtexa zile mai tîrziu, că alături de preocupările sale privind săpăturile arheologice și organizarea administrativă a Școlii de la Roma, „le reveur mécontent qui vit en moi continue à être éveillé" [17]. Dar oricît de frecvente sînt manifestările sale poetice, preocupările științifice și organizatorice prevalează prin forța împrejurărilor. Școala Română din Roma îi răpește aproape totae disponibilitățile.

Chestiunea cea mai dificilă era deocamdată aceea a localului. Pînă la construirea unuia nou, pe terenul deja obținut, un sediu provizoriu era indispensabil pentru funcționarea efectivă a școlii, iar V. Pârvan a trebuit să facă demersuri stăruitoare spre a i se ceda în acest scop Mănăstirea Santa Susanna din localitate. A avut chiar promisiuni din partea papei Benedict XV, dar moartea neașteptată a acestuia avea să întîrzie decizia, mai ales că mînăstirea amintită — vecină cu Ambasada americană — era rîvnită și de aceasta. „De patru zile fumul care iese din sobița Capelei Sixtine — îi scria Martei Bibescu la 5 febr. 1922 — e negru" [18], semn că conclavul nu și-a încheiat lucrările. Aștepta alegerea noului papă pentru a putea relua, cu sprijinul cardinalului Pietro Gasparri [19], tratativele.

Între timp vizitează șantierele arheologice de la San-Sebastiano și Porta Maggiore, emițînd ipoteze asupra unor chestiuni controversate, ca — de pildă — aceea a basilicii păgîne de formă creștină de la Porta Maggiore. „Toute la sagesse archéologique des deux mondes n'a pas toutefois encore réussi a déterminer le culte auquel la basilique est consacrée" [20]. Îl preocupă, de asemenea, un relief misterios de la Via Salaria, descoperit cu ani în urmă și căruia specialiștii nu-i găsiseră o explicație plauzibilă. Împreună cu Roberto Paribeni, directorul Muzeului Național Roma, pleacă la Ostia, unde se făcuseră descoperiri importante [21]. Contac-

---

[14] Porecla cu care îl cinstise Marta Bibescu.

[15] Scrisoarea din 27 ian. 1922, către Marta Bibescu, *loc. cit.*, p. 346.

[16] Scrisoarea din 27 ian. 1922, către Marta Bibescu. *Ibidem.*

[17] Scrisoarea din 5 febr. 1922 către aceeași, *loc. cit.*, p. 348.

[18] *Ibidem*, p. 347.

[19] Pietro Gaspari era secretar de stat sub pontificatul lui Benedict XV. Cardinalul l-a primit în audiență pe V. Pârvan, la recomandarea nunțiului apostolic de la București, Marmaggi, chiar din primele zile ale ședерii sale în Italia (Cf. Raportul lui V. Pârvan către Ministrul Instrucțiunii Publice, Arh. St. București, Fond Min. Instr., dosar 447/1922, p. 17—19).

[20] *Ibidem*, p. 348.

[21] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tele nemijlocite cu diferite personalități izbutesc să încălzească „atmosfera destul de rece, atît în cercurile oficiale cît și în cele academice", care îl întîmpinase la început, căci la Roma „politica marchizului Della Toretta era încă în favoare" [22] Sprijinit de istoricul de artă și muzeologul Corrado Rici, atunci director al antichităților și artelor din Italia, de istoricul senator Ettore Pais, de Lucio Mariani, directorul Muzeului Capitolin și de alții, cîștigă multe simpatii. Școala proiectată i se părea, după primele contacte, absolut necesară „dacă vrem ca numele nostru aici să fie pomenit și în chip amical, iar nu numai rece sau dușmănos ca pînă acum" [23]. A trebuit să facă mari eforturi pentru a risipi neîncrederea cu care era privit în cercurile oficiale orice demers românesc. Invitat de Institutul Italian pentru Europa Orientală ține (20 febr.) o conferință la Universitate, *Sulle origini della civiltà romena* [24], pentru care a avut nevoie de o documentație cu totul specială. „Sînt înecat acum — nota la 18 februarie în una din acele scrisori ironice și amare pînă la desnădejde, pe care le trimitea Martei Bibescu — sub un potop de inscripții latine, ca răposatul erou al lui Anatole France sub volumele bibliotecii sale" [25]. Semnificativă, în această conferință, este definirea culturii autohtone ca o sinteză între Orient și Occident. Respingînd prejudecata antagonismului dintre cele două moduri de cultură, decurînd în fond dintr-un determinism geografic *sui generis*, V. Pârvan încerca să le abordeze într-o viziune sintetică, unificatoare, în osmoza lor neîntreruptă. „Se vorbește de Orient și de Occident, de Nord, și de Sud ca de realități istorice imutabile. Se uită prea adesea că nu din puncte geografice, ci din mari focare spirituale, venite indiferent dacă din Est sau din Vest, de la Nord sau de la Sud, s-au dezvoltat civilizațiile istorice cunoscute pînă la noi în jurul diverselor mări mediterane ale micului nostru glob terestru". Chiar dacă explicația nu era completă, ea reprezenta, evident, un progres față de interpretările curente care păstrau iluzia unui Orient plasat la antipodul culturii europene. Istoricul observa, ca altădată G. Vico, *mari ondulații spirituale* pe cele mai largi spații terestre. Din aceeași perspectivă încerca să lămurească problema continuității, atît de controversată. În vivacitatea spiritului, în stabilitatea caracterului, în concepția precisă și plastică a lumii și a vieții, căuta Pârvan explicația persistenței poporului român între vecinii săi de altă rasă [26]. Concluzia sa, născînd la o vastă sinteză culturală, era o pledoarie pentru tratarea mai nuanțată a Orientului european, înțeles adesea în mod primitiv și nediferențiat ca opus structural lumii occidentale. Era și o replică la exagerările latiniste, la care nu se renunțase încă definitiv. „Civilizația română în formele ei etnografice și culturale, conchidea istoricul, constituie un organism original și solitar la Est de Alpi, a cărui esență nu se poate lămuri pur și simplu prin termenul de *latin*, el însuși un simplu simbol" [27], care se cere substituit prin conceptul de *mediteranean*, susceptibil de o analiză mai aprofundată a elementelor componente și a potențelor sale. *Miracolul grec* n-a fost, în fond, decît sinteza unei civilizații mediteraneene mixte, fecundate de filozofiile și religiile asiate, iar arta bizantină a asimilat elemente de cultură dintre cele mai diverse [28].

La 4 martie 1922, invitat de „Asociația arheologică română", ține o nouă conferință: *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio* [29], pregătită cu aceeași

---

[22] V. Pârvan, [Raport către Ministrul Instrucțiunii Publice], Arh. St. București, Fond Min. Instr., dosar 447/1922, p. 17—19.

[23] *Ibidem.*

[24] Publicată în „Europa Orientale", 1922, nr. 4—5, p. 265—279. Și extras (Roma, 1922), din care citîm.

[25] „Revue archéologique", Paris 1966, fasc. 2, p. 348.

[26] *Ibidem*, p. 3.

[27] *Ibidem.*

[28] Vezi în această privință observațiile lui Constantin Florin Pavlovici, *Isarlik-comentarii...*, „Viața românească", București, 1968, nr. 7, p. 45—46.

[29] Publicată în „Ausonia", Roma, X (1921), p. 187—209. Volumul, cum se vede, a apărut cu întîrziere de un an.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

minuțiozitate. Este sîmburele din care Pârvan a dezvoltat, în 1923, sinteza popularizatoare: *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* [30] — o istorie, în fond, a răspîndirii romanismului între anii 50 și 160 e.n.

Între timp demersurile pentru obținerea localului necesar școlii se prelungesc, iar V. Pârvan se crede sabotat de însuși ministrul României pe lîngă Vatican, D. Pennescu [31]. Fără temei, desigur și Pârvan însuși îi va face dreptate cerînd Ministrului Instrucțiunii să-i adreseze mulțumiri pentru sprijinul acordat Școlii de la Roma [32]. În cele din urmă *Santa Susanna* a fost cedată României, dar nu pentru *Accademia* lui Pârvan, ci pentru Seminarul teologic al românilor uniți, urmînd ca pînă în toamnă să se procure un local corespunzător și Școlii române [33].

Obligații multiple îi reclamă întoarcerea în țară. La Veneția, constrîns din nou la un popas, îl întîlnește pe Take Ionescu, aflat în drum spre Roma — ultimul său drum, căci avea să moară acolo în chip cu totul neașteptat [34]. „Comme vous savez peut-être — se adresa Martei Bibescu, relatîndu-i această întîlnire din „Veneția cea cenușie" — nous ne sommes pas tout à fait de bons amis: mon expédition à Rome a été entreprise contre son avis et sans aucun concours de sa part; je lui disais aujourd'hui que ma *folie* menace de porter de fruits très sages" [35].

În cursul verii, V. Pârvan continuă săpăturile de la Histria și începe întocmirea unei hărți arheologice a României, lucrare care a avut darul să stîrnească interesul confraților săi de la Uniunea Academică Internațională. La 3 septembrie 1922 el se adresează, de la Histria, Ministerului de resort reclamînd inițierea măsurilor financiare pentru deschiderea Școlii Române din Roma [36]. Astfel noua instituție și-a putut începe activitatea la 1 noiembrie 1922, într-un local închiriat pe str. Emilio del Cavaliere 11, iar rezultatele ei au întrecut toate așteptările. Nu putem întreprinde aici o expunere sistematică a istoricului acestei școli (arhiva ei nefiind accesibilă), ci vom reține din informațiile risipite în publicații, în corespondența personală și în diverse depozite de manuscrise din țară, pe acelea care servesc unei restituiri biografice, pe linia contactelor lui V. Pârvan cu Italia [37].

---

[30] București, Cultura Națională, 1923, 247 p.

[31] „Excelența Sa... mă sabotează în acest moment cu tot talentul pe care îl posedă oamenii în această materie: amorul propriu rănit (scrisoarea din 6 martie către Marta Bibescu, *loc. cit.*, p. 349).

[32] La 14 aprilie 1922, Ministrul în funcțiune, Constantin Angelescu, dispunea în adevăr să se întocmească adresa cerută. Cf. Apostila de pe raportul lui V. Pârvan, Arh. St. București, dosar 447/1922, p. 17—19. Vezi și scrisoarea din 13 martie adresată Martei Bibescu, *loc. cit.*, p. 350.

[33] Cf. Scrisoarea din 13 martie 1922 către aceeași, *loc. cit.*, p. 350.

[34] La 22 iunie 1922.

[35] „Revue archéologique", Paris, 1966, fasc. 2, p. 350.

[36] Arh. St. București, Fond Min. Instr., dosar 447/1922, f. 23—24.

[37] Vezi, pentru istoricul instituției: M. A. Silvestri, *Per una Scuola Romena a Roma*, „Romania", rassegna quindicinale italiana — romena, Roma, 1922, nr. 2, p. 1—2; V. Pârvan, [Rapoarte academice asupra activității Școlii Române din Roma, 1922—1926], „Analele Academiei Române". Dezbateri, tom XLIII (1922—23), p. 111—113; tom. XLIV (1923—24), p. 131—136; tom. XLV (1924—25), p. 139—142; tom XLVI (1925—26), p. 104—105; Idem, *Proemio*, „Ephemeris Dacoromana", I (1923); III (1925); idem, *Introduzione*, „Diplomatarium Italicum", I (1925); I. Bianu, [Raport asupra Școlii Române din Roma, în urma inspecției efectuate la 5—27 sept. 1927], „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLVIII (1927—28), p. 21—29; *Institutul academic român în Italia*, „Viitorul", București, 29 ian. 1928; Alexandru Marcu, *Școala Română din Roma*, „Boabe de grîu", I (1930), nr. 3, p. 147—151; Em. Bucuța, *Academia Română de la Roma*, „Boabe de grîu" IV (1933), p. 111—115; Constantin Săndulescu-Godeni, *Școala Română din Roma*, „Ion Maiorescu". „Revista elevilor Liceului „Carol I", Craiova, III (1933), nr. 7—8, p. 131—133; N. Lascu, *O ctitorie a lui V. Pârvan*, „Tribuna", XI (1957), nr. 28 (13 iulie), p. 1, 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit regulamentului, Şcoala Română din Roma urma să fie administrată efectiv de un secretar permanent, avînd a locui în incinta instituţiei. Fondatorul a voit să-şi asocieze la această operă pe un alt moldovean de mare talent şi de mare energie, filologul Vasile Bogrea. La 31 martie 1922, el l-a propus, în plenul academic, ca secretar permanent al Şcolii, invocînd erudiţia cu totul excepţională, preocupările clasiciste — potrivite cu nevoile instituţiei — şi însuşirile lui camaraderești [38]. Propunerea, înaintată Ministerului de resort la 8 aprilie [39], n-a primit confirmarea de rigoare, invocîndu-se (în răspunsul de la 22 oct. 1922) faptul că Universitatea din Cluj — unde V. Bogrea funcţiona ca profesor — nu se putea dispensa de serviciile sale [40]. Această sarcină, dificilă şi delicată în acelaşi timp, i-a fost încredinţată tînărului arheolog italian Giuseppe Lugli, docent la Universitatea din Roma [41] şi inspector al săpăturilor şi monumentelor antice din localitate, care a devenit astfel un colaborator permanent al Şcolii. V. Pârvan i-a apreciat serviciile, iar în 1926 l-a propus ca membru corespondent al Academiei Române [42]. Era încă un mijloc de a-l lega de România, al cărei prieten activ şi statornic a rămas pînă la moartea sa, survenită în urmă cu cîţiva ani [43].

Iniţial Şcoala a funcţionat numai cu secţiile ştiinţifice: istorie, arheologie şi filologie, avînd în primul an (1922—1923) doar 4 membri, în al doilea 6, iar în al treilea 8. În anul următor (1925—26) se adaugă şi secţia de arte, cu 2 membri (arhitecţi), numărul total ajungînd la 10 [44]. „Candidaţii — insista Pârvan într-un raport către Ministerul tutelar — să fie persoane care au dat, prin lucrări şi activitate ştiinţifică, dovadă irecuzabilă de aptitudini ştiinţifice în specialităţile pe care le cultivă Şcoala din Roma" [45]. Anual, directorul a prezentat Academiei rapoarte asupra activităţii desfăşurate de instituţia pe care o conducea, împreună cu actele justificative [46]. „Nu sunt dator a le depune — declara Pârvan. Dar e bine ca ele să existe" [47].

Subvenţionată de Ministerul Instrucţiunii şi de acela al Artelor, patronată de Academie, Şcoala Română din Roma a avut de înfruntat mari greutăţi, mai ales în legătură cu lipsa unui local potrivit cu cerinţele ei legitime, lipsa unei biblioteci de specialitate, creşterea continuă a preţurilor etc. Cu toate acestea rezultatele au fost remarcabile, lucru observat în primul rînd de străini, iar meritul principal era al iniţiatorului. Neobosit, întocmeşte lucrări, ţine conferinţe, organizează excursii la şantiere şi monumente istorice, participă la diverse reuniuni ştiinţifice, întreţine relaţii apropiate cu o serie de personalităţi, utile pentru destinul şcolii pe care o conducea şi chiar pentru ameliorarea raporturilor italo-române. În jurul său se formează treptat un adevărat *Collegium archaeologicum Dacoromanum*, [48], cum i-a plăcut să-şi numească singur colaboratorii. Cunoştea bine geografia Italiei (o studiase la Berlin cu prof. Sieglin, într-un seminar special de geografie antică) [49], era un epigrafist reputat şi unul dintre cei mai buni topografi, înzestrat cu o intuiţie admirabilă, care l-a scutit de tatonări prelungi şi de eşecuri. Stabilind legături

[38] „Analele Academiei Române". Dezbateri, tom XLII (1921—22), p. 44.
[39] Arh. St. Bucureşti, Fond Min. Instr., dosar 447/1922, f. 16.
[40] *Ibidem*, verso.
[41] Preda un curs de topografia Romei antice.
[42] Vezi raportul, „Analele Academiei Române", Dezbateri, t. XLVII (1926—27), p. 12.
[43] Cf. Relaţia prof. N. Lascu.
[44] Cf. Raportul lui I. Bianu, *loc. cit.*, p. 24—26.
[45] Arh. St. Bucureşti, Fond Min. Instr., dosar 470/1924, nr. 1.
[46] Vezi, de exemplu, în Arh. St. Bucureşti, dosar 447/1922; 470/1924; 701/1925; 427/1926; 754/1927.
[47] „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLV (1925—1926), p. 104.
[48] „Analele Academiei Române", tom. XL (1925—1926), p. 9.
[49] Bibl. Acad., Arhiva V. Pârvan, Doc. pers., 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

strînse cu arheologii italieni, a obținut ca elevii săi să poată lucra pe șantierele acestora, dîndu-le astfel posibilitatea de a întocmi lucrări care s-au bucurat de aprecierea specialiștilor. La Roma, la Ostia, la Pompei, uneori pînă pe coastele Libiei și Tripolitaniei, la Leptis Magna și Sabratha [50], pretutindeni Pârvan și-a însoțit elevii, inițiindu-i în tainele antichității. Organizează reuniuni cu celelalte școli străine, așa numitele *Camerata degli Instituti di Roma*, cu comunicări și discuții [51]. „Școala noastră merge bine. Chiar aseară, prima zi a venirei mele — îi scria lui I. Bianu în decembrie 1923 — ne-am pomenit cu francezii în vizită la noi. Directorul cel nou [Emile] Mâle, a venit și vom relua relațiile oficiale așa de călduros susținute pe vremea predecesorului său Carcopino, care continuă a sta la Paris în raporturile cele mai amicale cu noi" [52]. Propriile preocupări legate de antichitatea clasică găseau aici mediul cel mai prielnic. „În ceea ce mă privește, zilele trec cu o repeziciune îngrozitoare, iar articolele și comunicările pe care le am de redactat aici înaintează încet, deși nu-mi pierd vremea și evit cît mai mult cu putință lumea. E un mediu ideal pentru lucru; din nefericire nu pot rămîne aici niciodată destul pentru a compune ceva de mari proporții. Văd de altfel apropiindu-se vremea cînd va trebui să aleg: sau Roma sau București" [53]. A fost constrîns însă pînă la sfîrșit să-și împartă activitatea între cele două metropole.

Preocupările sale depășesc marginile specialității, căci V. Pârvan e în același timp un scriitor cu alese însușiri chiar și atunci cînd folosește ca mijloc de exprimare o limbă străină. La Biblioteca Națională din Roma, avînd în vecinătatea sa pe istoricul rus Paul Vinogradov, citește *Mémoires d'outre tombe* [54], operă de larg răsunet în care Chateaubriand își evoca viața sa de scriitor, soldat, călător și om politic — o adevărată frescă a epocii. Poate că aceste memorii îl interesau în legătură cu propriul său proiect de a-și sistematiza notele zilnice într-o carte care s-ar fi intitulat *L'homme qui a perdu son ombre* [55]. În februarie 1925, ține un ciclu de șase conferințe despre *Originile artei italice*, în asistența membrilor celorlalte școli: italiană, franceză, engleză, americană, belgiană, germană și cehoslovacă [56]. În același an lua ființă la București *Institutul de Cultură Italiană*, condus de Ramiro Ortiz. Acceptînd să facă parte din comitetul de patronaj, alături de N. Iorga, S. Pușcariu, Dr. G. Marinescu, I. Bianu ș.a., V. Pârvan se adresa directorului, asigurîndu-l de tot sprijinul: era o „datorie absolută" pentru el care a manifestat o veche înclinare „pentru tot ce este civilizație italiană veche ori nouă" [57]. Lui i-a revenit de altfel cinstea de a deschide, vorbind despre *Spiritul italic* [58], ciclul de conferințe inaugurat de noul institut. Pârvan observa cu această ocazie că spontaneitatea și sinceritatea sînt elemente caracteristice spiritului italic, adversar decis al *canonului* și al formulei impuse din afară. Preocuparea de real și de amănuntul concret, spre deosebire de arta orientală și greacă, predilecte pentru abstractizări, distinge creația italiană. Fresca de la *Villa Item*, reprezentînd scena unei inițieri dionisiace, înfă-

---

[50] Cf. N. Lascu, *op. cit.*, Vezi și raportul lui V. Pârvan din „Analele Academiei Române". Dezbateri, tom. XLV/1924—1925, p. 139—142.

[51] Cf. N. Lascu, *op. cit.*

[52] Bibl. Acad., Corespondență, inv. 58.860. Vezi și scrisoarea din 19 dec. 1923, către Marta Bibescu, în care consemnează vizita făcută noului director al Școlii franceze („Revue arhéologique", 1966, fasc. 2, p. 352).

[53] „Revue archéologique", 1966, fasc. 2, p. 353.

[54] Cf. Scrisoarea din 27 ian. 1922 către Marta Bibescu, *loc. cit.*, p. 347.

[55] Cf. Scrisoarea din 5 febr. 1922 către aceeași, *loc. cit., p. 348.*

[56] „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLV (1924—1925), p. 139—142. Vezi și scrisoarea din 10 febr. 1925 către I. Bianu, Bibl. Acad., Coresp. inv. 58.869.

[57] „Roma". Revistă de cultură italiană, București, IV (1924), nr. 4, p. 7. Amintim că încă în 1912 el a conferențiat la cursurile de vară de la Vălenii de Munte despre *Civilizațiile italice* (Cf. „Neamul românesc", 1912, nr. 60—61, (5 iunie, p. 1097).

[58] Conferință rezumată în „Adevărul", 1926, nr. 12907, (13 iun.), p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lișează — exemplifica Pârvan — autentice capete de expresie. Aceeași tendință spre real și omenesc o descifra în religia profesată de locuitorii peninsulei, manifestă în substituirea zeului masculin, autoritar, prin zeița feminină *Magna Parens*. Caracteristic pentru Italia mai nouă este, apoi, cultul fecioarei ce-și plînge fiul sacrificat pentru binele umanității. În același sens interpreta istoricul poezia ei lirică, individualizantă.

Într-o altă conferință a evocat personalitatea lui Leonardo da Vinci, iar una din ultimele sale manifestări publice, în care un ascultător sesiza „încleștarea demonului cu formele limpezi ale Renașterii" [59], a fost consacrată geniului viforos al lui Michelangelo [60]. Registrul neobișnuit de larg al lecturilor sale îi îngăduia să abordeze cele mai variate subiecte. Cunoștea în chip intim clasicii italieni, de la Dante și Petrarca pînă la Carducci, Pascoli și d'Annunzio, fiind la curent cu întreaga mișcare culturală și politică din Italia. A colaborat la „Ausonia" (Roma), „l'Europa Orientale", „Rivista di filologia e di istruzione classica" din Torino și la alte publicații italiene.

V. Pârvan a fost, în afară de aceasta, unul din sprijinitorii activi ai fundației „Leonardo" pentru cultura italiană. La 24 martie 1922, el propunea Academiei Române modalități de asociere la opera acestei instituții [61], care îl va susține, la rîndul ei, în eforturile de înjghebare, la Școala din Roma, a unei biblioteci de specialitate consacrată romanismului oriental, după tipul cunoscutei Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome.

Dar prestigiul instituției pe care Pârvan o conducea cu o competență unanim recunoscută, a fost consolidat îndeosebi prin cele două publicații periodice de înaltă ținută științifică și grafică, primite pretutindeni cu elogii: „Ephemeris Dacoromana", și „Diplomatarium Italicum" [62], destinate — prima, cercetărilor arheologice și preistorice, cealaltă — publicării unor materiale din arhivele italiene interesînd istoria românească. „Tinerii mei prieteni de la Școala Română și cu mine — scria la 19 dec. 1923 — sîntem toți plini de zel pentru pregătirea primului volum de studii de istorie și arheologie, filologie și literatură, care va constitui recomandația științifică a Institutului nostru în fața lumii savante a diferitelor școli de la Roma, pe care, prin tradiție, le imităm și noi" [63]. El își antrenează colaboratorii, „bogați în entuziasmul pentru știință, dar tot atît de săraci în mijloace materiale", la elaborarea unor lucrări monografice, ca — de pildă — acea *Onomasticon Thracicum* întocmită de G. G. Mateescu [64].

Dar nu numai inițierea științifică a tinerilor săi colaboratori îl interesează pe Pârvan, ci și buna lor îndrumare în viață. Școala Română devenise o școală a muncii și a camaraderiei. „Știi, se adresa lui I. Bianu, noi suntem aici un fel de mănăstire; directorul și membrii iau masa împreună" [65]. Împreună mergeau la teatru, la operă sau la Muzeul zoologic de la Villa Borghese [66], participau la reuniunile științifice ale celorlalte școli.

În prefața primului volum din „Ephemeris Dacoromana", V. Pârvan a înșirat, în semn de gratitudine, numele personalităților care l-au sprijinit în opera întreprinsă în Italia. Senatorii Adolpho Venturi, Calisse și Ettore Pais, prof. R. Paribeni, G. Q. Giglioli, Guido Calza, Cesare de Lollis, Vittorio Rossi, Giulio Beloch, Mons. Mercati, Vincenzo Federici, Emilio Re, Goffredo Bendinelli, „bunul meu prieten

---

[59] Em. Bucuța, *Vasile Pârvan al amintirii*, „Gîndirea", VII (1927), nr. 9, p. 212.
[60] Cf. „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLII (1921—1922), p. 42.
[61] *Ibidem*, tom. XLII (1921—1922), p. 42.
[62] V. Pârvan a îngrijit doar trei volume din „Ephemeris Dacoromana", iar din a doua publicație — volumul I.
[63] „Ephemeris Dacoromana", III (1925), *Prefața*.
[64] Scrisoarea către Marta Bibescu, *loc. cit.*, p. 352—353.
[65] Scrisoarea din 18 februarie 1924 (Bibl. Acad., Coresp., inv. 58.864).
[66] Cf. „Universul literar", 24 iunie 1928, p. 415: *Adevărate*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Matteo Della Corte" ş.a.[67]. Redactarea anuarului în limba italiană era nu numai un mijloc de difuzare eficientă a cercetărilor întreprinse de membrii şcolii, ci şi un omagiu, mărturisit, adus naţiunii gazdă.

Activitatea desfăşurată aici, multiplă şi fecundă, i-a adus şi o recunoaştere oficială. La 13 sept. 1923, i se conferea ordinul *Corona d'Italia*[68], în gradul de mare ofiţer, iar la 10 iunie 1927 primea Marele Cordon al aceluiaşi ordin[69]. Această recunoaştere n-a însemnat de loc adeziunea istoricului la mişcarea fascistă din Italia, aflată în plină ascesiune. Dimpotrivă, dincolo de relaţiile protocolare, el a manifestat o antipatie certă faţă de Mussolini şi a încercat să-i ferească pe colaboratorii săi de adeziunea la o politică primejdioasă[70]. A făcut însă totul pentru a înlesni colaborarea pe plan cultural şi chiar economic, într-un moment în care guvernul român iniţia demersuri pentru un împrumut italian de două sute milioane lire[71]. Refacerea economică a ţării era concepută de mai toate partidele politice ca fiind posibilă doar pe calea unui împrumut extern. Se obiecta doar că posibilităţile Italiei erau, în această privinţă, mai mult decît limitate şi că un împrumut italian putea fi gîndit doar ca un mijloc de consolidare a datoriilor flotante şi de asigurare a furniturilor din această ţară[72]. Piaţa italiană manifesta un interes deosebit pentru produsele noastre petroliere, iar participarea României la tîrgul de la Milano (mai 1926) a ocazionat contacte în această direcţie. De altfel, fapt semnificativ, plata împrumutului amintit a fost efectuată de Agenţia Generală a Petrolului[73].

În această perspectivă, vizita din aprilie—mai 1926 a senatorului Ettore Pais, istoric de prestigiu cu care V. Pârvan se afla în relaţii amicale, prezintă un interes particular. La 29 martie Pârvan se adresa lui I. Bianu, rugîndu-l să se ocupe de primirea şi găzduirea senatorului. Îl prevenea cu această ocazie, că istoricul senator doreşte, între altele, să sondeze terenul în chestiunea aprovizionării cu petrol, sugerîndu-i să folosească în această direcţie, competenţa colegilor săi Gr. Antipa şi L. Mrazec[74]. Faţă de nedumerirea manifestată de I. Bianu în privinţa scopului acestei vizite, V. Pârvan preciza: „Chestia cu petrolul, grîul etc. nu e chiar aşa de ciudată: el e senator de mulţi ani[75] şi e *istoric*. Informaţia nu şi-o cere pentru a-i învăţa pe cei de la guvern, ci pentru a vorbi şi a scrie după bune informaţii despre relaţiile *economice* dintre Italia şi România, iar comunicările pe care i le va face lui Mussolini la întoarcere, chiar de vor fi de caracter pur teoretic, vor fi de mare folos"[76]. Pentru prezentarea oaspetelui în presă, trimitea o conferinţă a acestuia, relativă la România, din 1915[77], iar pentru a înlesni sarcinile de gazdă ale destinatarului, îl prevenea că Ettore Pais e un mare „galactofag" şi un iubitor de cafele[78]. Şi în timp ce, în drum spre Bruxelles — unde avea de lămurit cîteva chestiuni la *Institut de cooperation intellectuelle* — V. Pârvan poposea la Paris, spre

---

[67] Bibl. Acad., Arhiva V. Pârvan, Doc. pers., 20. Înştiinţarea oficială a Ministerului de Externe, din 13 apr. 1924, *Ibidem*, nr. 21.

[68] *Ibidem*, nr. 22.

[69] Unii dintre aceştia au fost aleşi, la propunerea lui Pârvan, membri de onoare sau corespondenţi ai Academiei Române. Este cazul lui R. Paribeni, G. Lugli, ş.a. (Vezi „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLVII (1926—1927), p. 7—8). De asemenea, au devenit membri ai înaltului corp: B. Croce (1921), a cărui operă, *Teoria e storia della storiografia*, era citată, cu ocazia recomandării sale, în primul rînd, E. Paternò (1925), Angelo Pernice (1926) ş.a.

[70] G. Călinescu, *Rememorări*, „Naţiunea", Bucureşti, 25 dec. 1947, p. 5.

[71] „Argus", Bucureşti, 14 mai 1926, p. 1: *Împrumutul în Italia*.

[72] *Ibidem*.

[73] „Argus", 17 iunie 1926 p. 1: *Acordurile financiare româno-italiene*.

[74] Bibl. Acad., Corespondenţă, inv. 58.866.

[75] Din 1922.

[76] Scrisoarea din 14 apr. 1926 (Bibl. Acad., Coresp., inv. 58.868).

[77] Scrisoarea din 6 aprilie 1926 către acelaşi, *Ibidem*, inv. 58.867.

[78] Scrisoarea din 14 aprilie 1926, *Ibidem*, nr. 58.868.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a face o comunicare la *Académie des Inscriptions*[79], Ettore Pais prezenta la Academia Română comunicarea *Noi portrete ale lui Pyrrhus și alți regi macedoneni și originea elină a manuscriselor de la Pompei*[80], iar la Institutul de studii sud-est europene, despre *Etnografia Italiei vechi* și despre *Iconografia împăraților romani de la Cezar pînă la Traian*[81].

V. Pârvan a profitat de intensificarea raporturilor economice româno-italiene pentru a rezolva chestiunea localului școlii. „Ar fi o mare mulțumire pentru noi toți, scria la un moment dat, să vedem în sfîrșit începîndu-se clădirea localului fără de care sîntem în cea mai oribilă primejdie de foc în fiecare clipă"[82]. Descumpănit de creșterea vertiginoasă a chiriilor și de veștile proaste din țară, interpretate ca mărturii ale unei confuzii politice deconcertante („Maniu + Iorga + Averescu + Mehedinți + Turnul Babilonului: acolo șezum și plînsem")[83], e în căutarea unui local — fie și provizoriu — pentru secția de arte.

Vizita directorului Băncii Naționale, N. Bălănescu, cu prilejul tîrgului de la Milano, a avut urmări importante pentru Școala Română. Cum se știe, Banca Națională s-a angajat să subvenționeze construcția noului local, după planurile arhitectului P. Antonescu. Călătoria acestuia din urmă la Roma, în toamna lui 1926, era legată de întocmirea proiectului, iar V. Pârvan ținea să sincronizeze această vizită cu aceea a generalului Averescu, pentru urgentarea lucrărilor. În acest sens se adresa colegului său G. Oprescu, care se afla în Elveția, îndeplinind funcțiunea de secretar al comisiei de cooperație intelectuală a Ligii Națiunilor[84]. Trecînd prin Geneva, noul premier[85] a sosit în adevăr în Italia la 15 sept. 1926, iar a doua zi semna tratatul de prietenie italo-română[85]. Construirea Școlii Române, pe care V. Pârvan spera să o grăbească, profitînd de îndulcirea climatului politic, a întîrziat însă peste așteptări. Piatra fundamentală a noului edificiu s-a pus abia la 27 ian. 1928, șase luni după moartea ctitorului. Evenimentul era legat, fără îndoială, și de tentativa lui N. Titulescu, prezent la festivitate, de a realiza o apropiere de Italia, punînd capăt neînțelegerilor din ultimii ani[87]. Inaugurarea nu s-a putut face decît în ianuarie 1933. Noul locaș al Școlii, avînd pe frontispiciu inscripția: *Accademia di Romania*, iar de o parte și de alta a coloanelor fațadei, în medalioane, chipurile lui Traian și Decebal, era demn de cel ce se ostenise ani de-a rîndul pentru construirea lui. S-a apreciat cu dreptate, în anii din urmă[88], că redeschiderea edificiului potrivit cu destinația inițială ar fi o datorie față de memoria ctitorului și un act de cultură major. Faptul că în cîțiva ani V. Pârvan a izbutit să echivaleze această instituție, ca prestigiu științific, cu altele mult mai vechi (Școala franceză de la Villa Medici data din vremea lui Napoleon, Institutul Arheologic

---

[79] *La Dacie à l'époque celtique*, în „Comptes rendus de séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres", Paris, 1926, p. 86—97.

[80] „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLVI (1925–1926), p. 58—59. Comunicarea a fost tipărită în „Bulletin de la Section Historique". O altă, *Gli scavi di Pompei ed il tesoro di Mehadia*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii istorice, Seria a III-a, tom. VI, 1927.

[81] Cf. N. A. Constantinescu, *Institutul Sud-Est European*, „Boabe de grîu", II (1931), nr. 12, p. 510.

[82] Scrisoarea din 18 febr. 1924 (Bibl. Acad., Coresp. inv. 58.864).

[83] Bibl. Acad., Coresp. inv. 58.869 (Scrisoarea din febr. 1925, către I. Bianu)

[84] Bibl. Acad., Coresp. inv. 26.355 (Scrisoarea din 5 sept. 1926).

[85] Generalul Al. Averescu era președinte al Consiliului de Miniștri de la 30 martie 1926 (Cf. D. Costescu, *Fazele ministeriale în România*... București, 1930, p. 154).

[86] „Argus", 17 și 18 sept. 1926: *Vizita d-lui General Averescu la Roma.*

[87] *Institutul academic român din Italia*, „Viitorul", București, 29 ian. 1928, p. 3.

[88] N. Lascu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

german — din 1829 etc.[89]), este o dovadă a marilor potențe creatoare ale poporului român. El se dovedea astfel credincios idealului care se cuvine să inspire întotdeauna eforturile intelectualității: „luminarea națiunii prin opera cunoașterii de noi înșine, înlăuntru; glorificarea României prin lucrările de interes mondial dincolo de hotarele patriei"[90]. Ultima sa voință e legată de asemenea de destinul instituției pe care o crease și o consolidase. În testamentul întocmit la Baden-Baden (25 mai 1927), prescria anume: „Las toată biblioteca mea Școlii Române din Roma"[91].

Moartea savantului, prematură și tragică, i-a îndurerat pe prietenii săi din Italia, care avuseseră bucuria să-i citească *Getica* și să aprecieze „la instancabile operosità di Vasile Pârvan"*. Ziarele italiene („Il Giornale d'Italia", „Il Messagero" etc.) i-au vestit moartea, iar Ettore Pais, Giuseppe Lugli, Roberto Parbeni ș.a. și-au mărturisit cu această ocazie durerea de a fi pierdut un mare savant și un prieten[92]. La 26 aprilie 1928, foștii săi elevi organizează, la Roma, o comemorare în care au fost evocate harurile și realizările excepționale ale marelui dispărut. Noul director al Școlii, G. G. Mateescu, promitea cu această ocazie să continuie opera începută atît de promițător de maestrul și predecesorul său[93]. Dintre italieni au rostit discursuri omagiale Ettore Pais[94] și A. Colini[95]. Alții (R. Paribeni, Manciani, Corrado Rici, G. Cardinali, Bartolomeo Nogara, Angelo Silvagni), au trimis telegrame în care exprimau regretul de a nu putea participa la festivitate.

În anii care au urmat, V. Pârvan a continuat să fie o prezență vie în lumea savantă de la Roma și din celelalte centre de cultură cu care a venit în contact: Paris, Oxford, Bruxelles, Berlin etc. Elevii și admiratorii săi au reafirmat-o stăruitor, pînă în vremea din urmă[96]. Octogenarul filolog Jerôme Carcopino, membru al Institutului Franței, reamintea nu demult admirația pentru istoricul și arheologul român, căruia, apreciindu-i „întinderea erudiției, amploarea spiritului și noblețea sufletului", îi aducea omagiul de a-l socoti ca maestru al său[97].

Legăturile lui V. Pârvan cu Italia în perioada postbelică, referitoare mai ales la crearea și consolidarea Școlii Române din Roma, constituie un capitol important din activitatea sa și, desigur, un episod care a contribuit la sporirea prestigiului său și implicit al țării în lume. Ele au avut darul să stimuleze interesul istoricului pentru antichitățile peninsulei, pentru arta etruscă și arta Renașterii, pentru cultura și civilizația italiană în genere, așa cum o dovedesc ciclurile de prelegeri și conferințe rostite la sediul Școlii Române, la Universitatea din Roma, sau în cadrul Institutului de cultură italiană din București, precum și numeroasele referințe din cuprinsul operei. Unele rezultate ale cercetărilor sale, menite să înfățișeze lumii savante problemele esențiale ale arheologiei și preistoriei noastre, au fost publi-

---

[89] I. Bianu, Raportul citat. „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLVIII (1927—1928), p. 26—28.

[90] V. Pârvan, în „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLVI (1925—1926), p. 198.

[91] *Ibidem*, tom. XLVIII (1927—1928), p. 39—40.

* Gaetano de Sanctis, în „Revista di Filogia e di Istruzione classica", 1927, p. 277—278.

[92] G. G. Mateescu, Vasile Pârvan... în vol. *[Discorsi commemorativi]*, Roma, 1928, p. 7—14.

[93] „Analele Academiei Române", Dezbateri, tom. XLVIII (1927—1928), p. 6, sqq.

[94] *Ibidem*, p. 14—15.

[95] *Ibidem*, p. 17—18.

[96] Vezi, de exemplu, N. I. Herescu, *Pârvan il solitario*, în Societas Accademica Dacoromana., *Acta philologica*, București, 1958, tom. I, p. 85—86.

[97] „Revue archéologique", Paris, 1966, fasc. 2, p. 356.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cate în revistele italiene [98], iar un fragment din volumul *Idei și forme istorice*, apărut în 1920, a fost tradus și pentru cititorii italieni sub titlul: *La concezione storica del mondo* [99]. Toate aceste manifestări i-au atras stima și afecțiunea confraților italieni. Prezentîndu-i lucrarea *Dacia. An outline of the early civilizations of the Carpatho-Danubian countries*, apărută postum, la Cambridge, prin grija arheologilor Ifor L. Evans și M. P. Charlesworth (1928), filologul italian Carlo Tagliavini ținea să aprecieze că V. Pârvan „n-a fost numai un mare arheolog, ci și un constant prieten al Italiei" [100], un cunoscător adînc și un exeget cu mari resurse al valorilor ei științifice și culturale.

VASILE PÂRVAN ET L'ITALIE (1922—1927)

RÉSUMÉ

Après avoir présenté dans un article antérieur (publié dans ce même „Annuaire", III, 1966, p. 65—73) les premiers contacts (1908—1914), l'auteur, utilisant des informations inédites, étudie les relations de l'historien et de l'archéologue Vasile Pârvan avec l'Italie après la première guerre mondiale.

Sa correspondance avec Marthe Bibesco, I. Bianu, G. Opresco, etc., ainsi que les rapports adressés à l'Académie Roumaine dont Pârvan fut vice-président et puis secrétaire général, ont permis à l'auteur de préciser les circonstances dans lesquelles a été fondée l'École Roumaine de Rome, et de mettre en évidence l'activité scientifique du grand historien roumain dans la capitale de l'Italie: leçons et conférences, excursions et réunions scientifiques, collaboration aux revues italiennes „Ausonia", „l'Europa Orientale", „Rivista di filologia e di istruzione classica", „Studi Rumeni".

Les études publiées dans ces revues constituent des contributions précieuses à la connaissance de notre préhistoire. Refusant d'admettre le préjugé de l'antagonisme *Orient-Occident*, Pârvan présente *(Sulle origini della civiltà romena)* la culture autochtone comme une synthèse de ces deux modalités de culture. Une de ses études *(I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio)* est une esquisse de l'histoire de la diffusion du romanisme dans les premiers deux siècles de notre ère.

L'auteur énumère les nombreuses relations établies entre l'École Roumaine et des institutions ou des personnalités italiennes, parmi lesquelles il cite les noms de Corrado Rici, R. Paribeni, Ettore Pais, G. Lugli, G. Boni, Matteo Della Corte, Bartolomeo Nogara, Lucio Mariani, Adolpho Venturi, Guido Calza, G. Q Giglioli, etc.

La personnalité de V. Pârvan est etudiée ainsi dans le cadre du mouvement scientifique et culturel d'une Europe avide de développer une coopération active et fructueuse entre les peuples. Vasile Pârvan a été un des promoteurs les plus fervents de ce mouvement, auquel il a apporté sa contribution en fondant l'École Roumaine de Rome (1921) qu'il a dirigée jusqu'à sa mort (1927). Le principal résultat a été la création d'un *Collegium archaeologicum Dacoromanum* qui a assuré, par les fouilles entreprises, la durabilité de l'oeuvre initiée par le maître. En outre,

---

[98] *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, „Ausonia", Roma, X (1921), p. 187—209; *Sulle origini della civiltà romena*, „L'Europa Orientale", Roma, II (1922), p. 265—279; *Note di geografia antica*, „Rivista di filologia e di istruzione classica", Torino, Nuova Seria, I (1923), nr. 3, p. 333—343; *Municipium Aurelium Durostorum*, Ibidem, II (1924), nr. 3, p. 307—340; *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, in „Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti", Roma, S. III, II (1924), p. 117—135.

[99] „Studi Rumeni", Roma, I (1927), vol. I, p. 14—19.

[100] „Studi Rumeni, IV (1929—1930), p. 208—209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. Pârvan a publié à Rome deux revues („Ephemeris Dacoromana" et „Diplomatarium Italicum") dans lesquelles ses élèves et collaborateurs ont comuniqué les résultats des recherches effectuées.

Quelques fragments des lettres de V. Pârvan nous font connaître ses préoccupations extra-professionelles. Il travaillait notamment à un volume de notes intimes qu'il désirait intituler *L'Homme qui a perdu son ombre.*

Les relations de V. Pârvan avec l'Italie ont accru son interêt pour les antiquités de la péninsule, pour l'art étrusque et l'art de la Renaissance, pour la culture et la civilisation italiennes en général, ainsi qu'il résulte du cycle de leçons données à l'École Roumaine de Rome, à l'Université de Rome et à l'Institut de culture italienne de Bucarest, et aussi des nombreuses reférences contenues dans son oeuvre.

En évoquant son souvenir à l'École Roumaine de Rome (le 26 avril 1928), Ettore Pais et A. Collini mentionnaient à juste tître que V. Pârvan a été un savant de notorieté mondiale, un ami fidèle de l'Italie et un excellent connaisseur de ses valeurs culturelles. C'est justement ce que l'auteur du présent article a tenté de mettre en évidence.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI INEDITE DIN VREMEA MOVILEȘTILOR

DE

I. CAPROȘU

Acțiunea de editare a corpusului documentelor medievale românești, inițiată de Academia Republicii Socialiste România, face ca depistarea și publicarea unor acte inedite să capete o importanță deosebită. Faptul e atestat de spațiul pe care publicațiile de specialitate îl acordă cu consecvență în ultima vreme tipăririi unor astfel de acte [1]. Pe această linie publicăm acum un mănunchi de opt documente inedite de la Arhivele Statului din Iași. Unele sînt achiziții recente, iar altele, deși mai vechi în aceste arhive, au scăpat editorilor de pînă acum. Ele aduc un spor de informații privind unele aspecte ale dezvoltării societății feudale moldovene din vremea Movileștilor. Toponimia și onomastica din Moldova feudală se îmbogățesc prin aceste acte, de asemenea, cu noi elemente.

Publicarea acestor documente se face după normele stabilite de Secția de științe istorice a Academiei pentru editarea colecției *Documenta Romaniae Historica* [2], cu deosebirea de a fi marcat întregirile și orice intervenție prin paranteze unghiulare (< >).

I

1603 (7111) iunie 5, Suceava. Ieremia Movilă voievod judecă pricina dintre Pătrașco ureadnic de Botoșani și Bosuiuc mare spătar pentru două case din satul Leucușești dînd „rămas" la judecată pe cel din urmă.

---

[1] Vezi „Studii", an. VI (1953), nr. 2, p. 215—216; an. VIII (1955), nr. 4, p. 103—113; an. X (1957), nr. 3, p. 207—211; an. XII (1959), nr. 3, p. 135—162 și nr. 6, p. 91—100; an. XIV (1961), nr. 1, p. 123—127 și nr. 6, p. 1 503—1 505; an. XV (1962), nr. 4, p. 897—917; an. XVII (1964), nr. 2, p. 335—362; an. XXI (1968), nr. 2, p. 243—257; „Studii și materiale de istorie medie", vol. V (1962), p. 583—639; „Romanoslavica", vol. IV (1960), p. 327—342; vol. V (1962), p. 151—155 și 157—162; vol. VIII (1963), p. 425—441; vol. X (1964), p. 447—456; vol. XI (1965), p. 333—335; „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", Iași, tom. IV (1967), p. 203—213; „Revista Arhivelor", an. X (1967), nr. 2, p. 345—354.

[2] Vezi *Introducerea* la colecție, în vol. I, B, Țara Românească.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Иѡ Єремїа Моґила воевода, Б<о>жїю М<и>л<о>стїю, ґ<о>с-п<о>д<а>ръ земли Молдавскои. Ѡж<е> прїиде прѣд нами и прѣд нашими болѣри слꙋґа наш вѣрнїи Пътрашко ꙋрѣдник ѡт Ботъшани и теґал на наш вѣрнїи Босюк великїи спътар радї двѣ домове что с<ѧ> изберет ꙋ ватрꙋ и ꙋ поле ѡт село Леꙋкꙋшещїи что било викꙋпленїе Босиюк спътарю ѡт Иѡнашко Пахꙋлчѣ за два десѣт и ѡсим ꙋґ<и> жолтих. Аж<е> Бъсиюк спътар пѣст емꙋ плѣмѣ и ани ѡт них але ест чюждїи.

Ино ґ<о>с<по>д<ст>во ми съ нашим съвѣтом съдихом их прабедном съдїем по законꙋ земскомꙋ и дад<охом>[1] ѕи нашемꙋ вѣрномꙋ Пътрашкови да имает кратити Босиюкꙋ спътар тоти виш<е> писаннїи нинѣз два десѣт и ѡс<и>ми ꙋґ<и> жолтих. Таж<е> Пътрашко кратил ꙋси исполна тоти виш<е> писанїи прѣд нами и прѣд наши болѣри.

Тѣм радї како да ест емꙋ и ѡт нас ѡтнина и викꙋпленїе съ въсем доходом. И ни да с<ѧ> не ꙋмишает.

Пис ꙋ Сꙋч<ав> лѧт<о>, +зраї юн<їе> е.

Єремїꙗ Моґила воевода <m. p.>

† Ґ<осподи>нъ реч<е>.

† Вел лѡґ<о>ф<е>т ꙋч<и>и исках Строич лѡґѡф<е>т<m.p.>

† Бъсѣнꙋл <писал>.

† Io Eremia Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri sluga noastră credincioasă Pătraşco ureadnic de Botoşani şi a pîrît pe credinciosul nostru Bosiuiuc mare spătar pentru două case ce i se vor alege din vatră şi din cîmp, din satul Leucuşeşti care au fost cumpărătură lui Bosiiuc spătar de la Ionaşco Pahulcea pentru douăzeci şi opt ughi galbeni. Iar Băsiiuc spătar nu-i este neam şi nici dintre dînşii, ci este străin.

Deci domnia mea cu sfatul nostru i-am judecat cu dreaptă judecată după legea ţării şi am dat zi credinciosului nostru Pătrascu să aibă a întoarce lui Bosiiuc spătar aceşti mai sus scrişi bani douăzeci şi opt ughi galbeni. Deci Pătraşco a întors toţi deplin aceşti mai sus scrişi bani înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri.

De aceea, să-i fie lui şi de la noi ocină şi cumpărătură cu tot venitul. Şi altul să nu se amestece.

Scris la Suceava, în anul 7111 <1603> iunie 5.

Eremia Moghila voievod < m.p. >

† Domnul a spus.

† Marele logofăt a învăţat şi a iscălit Stroici logofăt <m.p.>

† Băseanul <a scris>

Arh. St. Iaşi, DCLXXXV/7.

Orig. (31,5×20,5 cm), hîrtie, pecete aplicată cu legenda: Їо Єремїа Моґила воевода (Io Eremia Moghila voievod).

[1] Loc rupt în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II

1605 (7113) martie 14. Ieremia Movilă voievod întărește nepoților și strănepoților popii Blîndea a treia parte din satul Mihăești, pe Moldova.

Suret de la Ierimie v<oie>voda v<ă>l<e>t 7113 <1605>mart<ie> 14.

Dat-am și am întărit...[1] și surorii lui, Frăsinii și nepotu de sor<ă> a lor, Măricăi, cu frații ei, fata lui Ștefan, și Cornilie și surorile lui, feciorii lui Filip, toți nepoți și strănepoți popii lui Blîndea, a treia parte din sat din Vlăștinești, ce să numescu Mihăești, parte din mijloc, pe Moldova, și din ispisocu de cumpărătură de la Petră vodă ce au avut tatăl lor, popa Blîndea, care acea parte au cumpărat-o de la Mărica, fata lui Hamzi pivniceriu, drept o mie și trei suti zloți tătărăști din dires de cumpărătură ce au avut de la bătrînul Petru v<oie>v<o>d și din ispisoc de întăritură ce au avut de la Bogdanu voevod Alexandrovici.

Și iarăși am dat și am întărit tuturor celor de mai sus scris, feciorilor și nepoților popii Blîndea, din a patra parte...[1] a patra parte...[1] ce au cumpărat popa Blîndea de la rudenia sa Anisiia, fata Anghelinii, nepoata Armancăi, strănepoata Anichii drept...[1] taleri de argint și din ispisocul de împărțeală ce au avut de la Petru vodă și din dires de împărțeală ce au avut moșul ei de la bătrînul Petru v<oie>v<o>da.

Pentru acéia ca să li fie lor și de la noi ocină cu tot venitul. Și altul ca să nu s<e> mai amestece.

S-au tălmăcit de Evloghie dascăl.

Arh. St. Iași, DCLXXXV/8.
Traducere.

III

1606 (7114) martie 24, Iași. Ieremia Movilă voievod scrie lui Urzică aprod să strîngă oameni din Averești și Giurgeni și să-i întrebe cît s-a plătit pentru o moarte de om întrucît tot atît au dat și Ciomirtan și Scîntee din Averești, care au plătit pentru Ghidul și Aramă din Hociunci, iar acum ei cer mai mult.

† Єремїа Мѡгила воєвода, б<о>жїю м<и>л<о>стїю г<о>сп<о>д<а>ръ земли Молдаской. Пишем слꙋгѣм нашем Ꙋрзикъ ап<род>. Даємо ти знати аж<е> тегали с<ѧ> за лице Гидꙋл и Араме ѡт Хочꙋнчи съ Чомъртан и съ Скънтѣе ѡт Авереш<и> рад<ї> что сътворила сѧ една мъртвѣ мѣсто ем<ꙋ> и заплатил Скънтѣи и Чомъртан <част>[2] ем<ꙋ> и сѫда положила ман[3] мног<о> за ко<ли>[2]ко дал.

Протож<е>, яко оузриш сес лист г<о>сп<о>д<ства> ми, а ти спрѣчинті людї добри, Кирил ѡт Дракшан<и> и Титеч ѡт Цꙋрꙋѣн<и> и <Ѡ>нчꙋл ѡт Авереш<и> и Ларионѣс<ъ> ѡт там и Дръгин ѡт там что вет реч аж<е> дал по част ем<ꙋ>; так дал и они. А ви братїте ем<ꙋ> и дрꙋжила собї ѡтнинꙋ и дѣдове ѡт Авереш<и>. А комꙋ с<ѧ> мнит кривдꙋ, станет лицом прѣд нами.

Пис ꙋ Яс, в<ъ> л<ѣ>т<о> ҂зрдї март кд.
† Г<о>сп<о>д<и>нъ реч<е>.
† Стъниславъ ꙋч.
† Бодею <писал>.

---

[1] Loc gol în text.
[2] Loc rupt în original.
[1] Așa in orig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Eremia Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Scriem slugii noastre Urzică aprod. Îţi dăm ştire că s-au pîrît de faţă Ghidul şi Aramă din Hociunci cu Ciomîrtan şi cu Scîntee din Avereşti pentru că s-a făcut o moarte de om pe locul lor şi au plătit Scîntee şi Ciomîrtan partea lor şi acum au pus mai mult decît au dat.

Pentru aceea, dacă vei vedea această carte a domniei mele, tu să strîngi oameni buni, pe Chirilă din Drăgeşti şi Titeci din Giurgeni şi Onciul din Avereşti şi Larioniasă de acolo şi pe Drăghin de acolo cît vor spune că a dat pe partea lor, aşa au dat ei. Iar voi să-i intoarceţi lui banii şi să ţină singur ocina şi dedina din Avereşti. Iar cui i se va părea strîmb, să stea de faţă înaintea noastră.

Scris la Iaşi, în anul 7114 <1606> martie 24.

† Domnul a zis.

† Stanislav a învăţat.

† Bodeiu <a scris>.

Arh. St. Iaşi, DCLXXXV/11.
Orig., hîrtie (17×21,5 cm), pecete timbrată.

IV

1606 (7114) aprilie 2, Hălăşteeni. Anghelina cu fiul sau Nicoară şi cu nepotul ei Vicol vînd ocina lor din Onceşti lui Nicoară Prăjescul.

† Се оўбо аз Ѧнгелина, дъщиа Іwн немниш съ с<ы>нъ еи Некоар<ъ> внȣк Іон нiамниш и пиж<е>[1] Викол, с<ы>нȣ Лȣка, внȣк Ѧ<н>[2]гелина и прѣwнȣк Іwн нѣмеш знаменȣюм сим нашим записом како продахом некым непонȣждени ане присилокани нашȣ правȣю wтчинȣ и дѣдинȣ wт село Wнчеш<и> что именȣет Вжскани, ȣ волост Романскïи, wт половина села дѣ части что с<ѧ> извeрет их част wт катра села и wт полѣ и wт став и wт мани сж вжсѣм доходом еи, але что с<ѧ> разделѣет тъи половина села на три части wт тих три части двѣ части пр<ода>[3]л н<а>нȣ Некоар <П>[3]ръжескȣл...[3].

И били пр<и> сïа токмала пан Нжкр<жнжск>[2]ȣл вик житничар и Тома Врȣт вик старwстѣ и Гангорïе дïак wт....[3] и Бран дïак от.....[3] пан Костин wт Хжлжщеи<и> и Іwнашко Калотж wт Wкорочѣн<и> и Геwргïе Фȣрдȣи вист<ѣрничел> wт там и Некифор wт там и Гаврил wт Болдеш<и>, Ефрим wт там и Іwнашко Хжн<сар> wт Дрхготѣн<и> и Штефан wт там.

И мы на болшѣ вѣрж поставили соби и печати. Да сѧ знает.

Пис ȣ Хжлжщени, в<ъ> л<ѣ>то зрдï м<ѣ>с<еца> ап<рилïе> в д<ь>ни.

Искал Бран дïак <m.p.>

Гангорïе Шкеянȣл <m.p.>

[1] Greşit pentru тиж<е>

[2] Omis în orig.

[3] Loc rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Adică eu Anghelina, fiica lui Ion nemeş, cu fiul ei Nicoară, nepotul lui Ion nemeş şi de asemenea Vicol, fiul lui Luca, nepotul Anghelinei şi strănepotul lui Ion nemeş, facem cunoscut cu acest zapis al nostru cum am vindut, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, dreapta noastră ocină şi dedină din satul Onceşti, ce se numeşte Văscani, în ţinutul Roman, din jumătate de sat două părţi care se vor alege partea lor din vatra satului şi din cîmp şi din iaz şi din mori cu tot venitul lor, însă ce se va împărţi din acea jumătate de sat în trei părţi, din aceste trei părţi două părţi le-am vindut panului Nicoară Prăjescul . . . . . .[1].

Şi au fost la această tocmeală pan Năvrăpăscul fost jitnicer şi Toma Brut fost staroste şi Gligorie diac din . . . .[1] şi Bran diac din . . . .[1] pan Costin din Hăleşteeni şi Ionaşco Calotă din Oboroceni şi Gheorghe Furdui vistiernicel de acolo şi Nechifor de acolo şi Gavril din Boldeşti, Ifrim de acolo şi Ionaşco hînsar din Drăgoteni şi Ştefan de acolo.

Şi spre mai mare credinţă ne-am pus singuri peceţile. Să se ştie.

Scris la Hălăşteeni, în anul 7114 <1606> luna aprilie 2 zile.

Isac Bran diac <m.p.>

Gligorie Şcheianul <m.p.>

Arh. St. Iaşi, DCLXXV/12.

Orig., hîrtie (32,5×20,3 cm), patru peceţi aplicate.

V

1608 (7116) iunie 27, Iaşi. Ionaşco şi sora sa Todosia, fiii lui Condrea Boldescul, vînd lui Nicoară logofăt ocina lor din Boldeşti pentru şasezeci taleri de argint.

† Єто аз, Трифан постелник и Нѫврѫпѫскꙋл и Касилїе и Крадкїе[2] и Калин дворници ґлотнии и Бран комис и Серґїе кѫмѫраш и иншїи болѣри и слꙋґи ґ<о>сп<о>д<а>рѫскиХ. Пишем и даем знанїе сѫ сес наш запис єри прїиде прѣд нами Їѡнашко и сѫстра еґ<о>, Тодосїа, с<ы>н<о>ве Кондрѣ Болдескꙋл, ꙋнꙋци стараґ<о> Болдескꙋл<а>, по иХ доброе волю неким непонꙋждени ани присилокани и продали иХ правaа ѡтн<и>нꙋ и дѣднинꙋ ѡт третаа част ѡт петаа част ѡт село Болдещ<н> два части. Таа продали п<а>нꙋ Иекоар<ъ> лоґ<о>фет радї шест десѣт талер сребрѫниХ. И заплатиХ иХ пан Никоар<ъ> исплѫно тиХ пинѣз ѯ҃ талер сребрѫниХ пинѣзи ґотовиХ вѫ рꙋк више реченнХ Їѡнашко и сѫстри еґ<о> Тодосїе ѡт <прѣд>[3] нами.

Ино ми, видѣвши задоброю иХ токмеж и исплѫною платꙋ, а ми и ѡт нас сѫтворихом сес нашеґ<о> записа бити за свѣдетелство до колѣ сѫтварѣют и рѣденїе ѡт ґ<о>сп<о>д<и>нꙋ еґ<о> м<и>л<о>ст. Да сѣ знает.

Пис ꙋ Ꙗс, в<ъ> л<ѣ>т<о> + зрѕї юн<їе> кз.

ИскаХ Бран комис <m.p.>

Трифан пост<елник> искал <m.p.>

Ꙗз Касилїе дворник искал <m.p.>

Крабїе дворник ґлотнии <m.p.>

---

[1] Rupt în orig.

[2] Aşa în orig.

[3] Omis în orig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Iată eu, Trifan postelnic şi Năvrăpăscul şi Vasile şi Vradbie[1] şi Călin vornici de gloată şi Bran comis şi Serghie cămăraş şi alţi boieri şi slugi domneşti. Scriem şi dăm de ştire cu acest zapis al nostru că au venit înaintea noastră Ionaşco şi sora lui, Todosia, fiii lui Condrea Boldescul, nepoţii bătrînului Boldescul, de bună voia lor, nesiliţi de nimeni, nici asupriţi şi au vîndut dreapta lor ocină şi dedină două părţi din a treia parte din a cincea parte din satul Boldeşti. Acestea le-au vîndut panului Nicoară logofăt pentru şasezeci taleri de argint. Şi le-a plătit lor pan Nicoară deplin acei bani 60 taleri de argint gata în miinele mai sus spusului Ionaşco şi surorii ei, Todosia, <dinaintea>[2] noastră.

Deci noi, văzînd a lor tocmeală de bunăvoie şi plată deplină, noi şi de la noi am făcut zapis al nostru ca să fie de mărturie pînă cînd îşi vor face drese de la milostivirea sa domnul. Să se ştie.

Scris la Iaşi, în anul 7116 <1608> iunie 27.
A iscălit Bran comis <m.p.>
Trifan postelnic a iscălit <m.p.>
Eu Vasile vornic am iscălit <m.p.>
Vrabie vornic de gloată <m.p.>

Arh. St. Iaşi, DCLXXXV/13.
Orig., hîrtie (32×20,5 cm), două peceţi aplicate.

VI

1609 (7117) aprilie 14, Iaşi. Mărturia mai multor boieri privind vînzarea de către Grigorie şi sora sa Măriicuţa, fiii lui Drăgan Boldescul, a unei ocini din satul Boldeşti, ţinutul Suceava, lui Nicoară Prăjescul mare vistiernic.

† Се ѹбо мы Нъвръпъскѹл во<рн>[1]икѹ и Бран комис и Тома Брѹт вик старости Пѹтною и Банкѡ шетрар и Каланѡд ѡт Столничѣни и Григоріе Ш<кеѣ>[1]нѹл вик дворник ѹ Шкѣи и Балотъ столничел ѡт Кръпичѣни и Лѹпѹл ѡт Цѹрцещи и Късїанѹ ѡт Мерещи и инии мнѡги люди до<бри>[3] слѹги г<ос>п<о>д<а>рских. Пишем и дали знаніе ѡж<е> прїидѡш<ѣ> прѣд нами Гнигоріе и сестра ег<о> Марїинкѹца с<ы>н<о>ве Дръган Болдескѹл <внѹци Б>[1]олдескѹла стараг<о> никим же непонѹжденних ани присилованних але по их доброволною и продали сев права своа ѡтч<и>на и дѣд<инна ч>[3]то имали ѡни ѡт рѡдители их виш<е> писанаг<о> Драган Болдескѹл из третаа[2] чѣстї ѡт[3] пета части два частї ѡт село их ѡт Болдещ<и> ѹ <вол>[3]ѡ<с>[3]т Сѹчавскїи и ѡт поли и ѡт сѣножатї и ѡт *катра селов и ѡт все Хотар покова изворит сѧ им чѣстї по старомѹ Хотар* **по где <ѡж>[3]ївали из давно. Та продали ѡни волѣрнѹ и братѹ нашимѹ панѹ Никоар<ъ> Пръжескѹл великомѹ вистерникѹ ради сто тал<ер> сребр<ъ>них.**

И въстав<ш>[3]и Никоар<ъ> вел вистѣрникѹ и заплатил за испълн сїи готових п<и>н<ѣ>зи еж<е> виш<е> писаних ста талер въ ръках Гнигоріе и сестри его М<ъ>[1]рикѹци и потѡкмана<и> сѣ ѡт прѣд нами

---

1 Aşa în orig.
2 Omis în orig.
3 Loc rupt în orig.
4 Terminaţia таа ştearsă de diac.
5 ѡт şters de diac.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

съ м<а>тер иХ Лоґина ꙗко да имает им кꙋповати инде инша ѡтн<и>на на сїи п<и>н<ѣ>ѕи ґде ѡни себ възлюблѧли аще не мет кꙋповати им а ѡни да имает себ въспитает съ м<а>тер иХ Лоґина, а на сеґ<о> болѣрин да не имает никто валꙋвати или маи тѣґати радї сеґ<о> ѡтн<и>на.

Таж<е> и мы видѣвше сїа задоброеволѣ токмежна и за исплъное платъ ꙋчинижмо и ѡт нас сїа мартꙋрїе бїтї ґ<о>спод<ст>ва си непорꙋшено ѡтн<и>на и викꙋпленїе.

И наибѡлша крѣпѡст приложиХмо печат наш къ сеґ<о> запис.

И аз Сръґие къмъраш за слꙋжбꙋ написал есми. Тое даим знанїе.

Пис ꙋ Ѩс, в<ъ> л<ѣ>т<о> +зрзї ап<рилїе> дї.

† Adică noi, Năvrăpăscul vornic şi Bran comis şi Toma Brut fost staroste de Putna şi Baico şi Calapod din Stolniceni şi Grigorie Şcheianul fost vornic la Şcheia şi Balotă stolnicel din Crăniceni şi Lupul din Giurgeşti şi Văsiian din Mereşti şi alţi mulţi oameni buni slugi domneşti scriem şi dăm ştire că au venit înaintea noastră Grigorie şi sora lui, Mariicuţa, fiii lui Drăgan Boldescul, nepoţii bătrînului Boldescul, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, ci de bunăvoia lor şi-au vîndut dreapta lor ocină şi dedină ce au avut-o ei de la părintele lor mai sus scris, Drăgan Boldescul, din trei părţi din a cincea parte două părţi din satul lor, din Boldeşti, din ţinutul Sucevii şi din cîmp şi din fîneţe şi din vatra satului şi din tot hotarul cît se va alege partea lor după vechiul hotar pe unde au folosit din veac. Aceasta au vîndut-o ei boierului şi fratelui nostru pan Nicoară Prăjescul mare vistiernic pentru o sută taleri de argint.

Şi s-a sculat şi Nicoară mare vistiernic şi a plătit deplin aceşti bani gata care sînt mai sus scrişi, o sută de taleri, în mîinile lui Gligorie şi a surorii sale Măricuţa; şi s-au tocmit dinaintea noastră cu mama lor Loghina ca să aibă a le cumpăra pe acei bani alte ocini în altă parte unde le va plăcea. Dacă nu le va cumpăra lor, ei să aibă a se întreba cu mama lor, Loghina, iar pe acest boier să nu aibă nimeni a-l învălui sau să-l mai pirască pentru această ocină a lui.

De aceea şi noi, văzînd această tocmeală de bunăvoie şi plată deplină, am făcut şi de la noi această mărturie ca să fie domniei sale neclintită ocină şi cumpărătură.

Şi spre mai mare tărie am pus pecetea noastră la acest zapis.

Şi eu Sărghie cămăraş de sulgiu am scris. Aceasta dăm ştire.

Scris la Iaşi, în anul 7117 <1609> aprilie 14.

Arh. St. Iaşi, DCLXXXV/14.

Orig., hîrtie (32×21,5 cm), trei peceţi aplicate.

VII

1609 (7118) septembrie 22, Iaşi. Constantin Moghilă voievod întăreşte Nastei, soţia lui Macri armaş, a treia parte din satul Volovcinţi, în urma judecăţii cu Iuraşco Dracea.

† Иѡ Костантни Моґила воевод, Б<о>жїею м<и>лостїю ґ<о>с-п<о>д<а>ръ земли Молдавскои. Ѡж<е> прїиде прѣд нами и прѣд нашими болѣри слꙋґ<а> наш Юрашко Драчѣ, с<ы>нъ Єлинки и теґали с<ѧ> за лиц<е> сꙗ Настѣ, кнѣґинѣ покоинаґо Макри армаш,радї третаа част ѡт село Воловчинци, рекꙋчи Ю̃рашко Драчѣ аж<е> ест дѣднинꙋ и был част м<а>ти си Єленкꙋ и приХодили с<ѧ> емꙋ държати а Настѣ

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

кнѣґинѣ Макри рекꙋч аж<е> кꙋпил мъж еи Макри армаш тот село една част ѡт Мърїика, дъща Баински и двѣ части ѡт Мърїика Хъсънѣс<а>, але една част била племени еи Єлепки м<а>ти Юрашко Драчи за чтѡ имала измѣненїе съ Єлипка м<а>ти Юрашко и била дала еи радї тое третаа част ѡт село Баинци и поставили прѣд нас исписоаче и ꙋрик кꙋпежнои ѡт с<вѣ>топочившаґ<о> родїтеле ґ<о>с<по>дс<тва> ми Єремїꙗ Моґила воеводї.

Ино г<о>с<по>д<ст>в<о> ми съ вес съвѣт ґ<о>с<по>д<ст>в<а> ми съдиХом иХ по законꙋ земскомꙋ и съмотриХом аж<е> ест еи правaа викꙋленїе мъж своемꙋ виш<е> писан, покоинаґ<о> Макри армаш; и имаючи таковїи исписоаче и ꙋрик и издавное кꙋпежно ґ<о>с<по>д<ст>в<а> ми не въсХотѣХом сказити еи привїлїе и ꙋрик что имал ѡт родїтеле ґ<о>с<по>д<ст>в<а> ми вити въсꙋе и сътворен ѡт толика врѣмѣ, нъ съ въси съвѣта ґ<о>с<по>д<ст>в<а> ми ѡправдаХом на кнѣґинѣ Настѣ Макриѡае и възѣХом ѡт нїꙗ фїерїе к҃д златї. А Юрашко Драчѣ, ѡн ѡстал ѡт въсѣґо закона.

Тѣм радї, како да ест еи виш<е> писанѣи Насти Макриѡае тот село виш<е> писан Холовчинци и ѡт нас ѡти<и>нꙋ и поꙋтбръжденїе съ въсѣм доХодом. И от съда напрѣд да не имает Юрашко Драчѣ а ни племеници емꙋ маи теґати а ни вѣровати с въ нѣкое врѣмѣ съ нѣкиХ листи на кнѣґинѣ Настѣ радї сїꙗ тѣж ани добиватї еи николиж<е> на вѣки. Ин да с<ѧ> не ꙋмишает прѣд сим листом нашим.

Пис ꙋ Ꙗш, в<ъ> л<ѣ>т<о> з҃рнї сен<темврїе> к҃в.
† Ґ<о>с<по>д<и>нъ реч<е>.
† Строич вел лоґоф<е>т ꙋчил и искал Строичи лѡґ<о>ф<ет>.
† Василїе Динґа <писал>.

† Io Constantin Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Iată a venit inaintea noastră si inaintea boierilor noştri sluga noastră Iuraşco Dracea, fiul Elincăi, şi s-a părit de faţă cu Nastea, cneaghina răposatului Macri armaş, pentru a treia parte din satul Volovcinţi, zicînd Iuraşco Dracea că îi este dedină lui şi a fost partea mamei sale Elinca şi i s-a cuvenit lui să o ţină, iar Nastea, cneaghina lui Macri, a zis că a cumpărat bărbatul ei, Macri armaş, acel sat, o parte de la Mărica, fiica lui Bainschi şi două părţi de la Mărica Hăsăneasa, însă o parte a fost a nepoatei sale, Elinca, mama lui Iuraşco Dracea, pentru care a avut schimb cu Elinca, mama lui Iuraşco, şi i-a fost dat ei pentru aceasta a treia parte din satul Bainţi. Şi a pus înaintea noastră ispisoace şi uric de cumpărătură de la sfînt răposatul părintele domniei mele Eremia Moghila voievod.

Deci domnia mea cu tot sfatul domniei mele i-am judecat după legea ţării şi am văzut că îi este dreaptă cumpărătură a bărbatului ei mai sus scris, răposatul Macri armaş; şi avînd asemenea ispisoace şi uric şi cumpărătură de demult, domnia mea nu am putut să stric privilegiul şi uricul ei ce a avut de la părintele domniei mele să-i fie in zădar şi făcut de atita vreme, ci cu tot sfatul domniei mele am îndreptat pe cneaghina Nastea Macrioaia şi am luat de la dînsa ferie 24 de zloţi. Iar Iuraşco Dracea, el a rămas de toată legea.

De aceea, să-i fie mai sus scrisei Nastea Macrioaie acest sat de mai sus scris Holovcinţi şi de la noi ocină şi întăritură cu tot venitul. Şi de acum inainte să nu aibă Iurasco Dracea şi nici neamul lui a mai piri şi nici să se mai creadă vreodată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu nici un fel de cărţi împotriva cneaghinei Nastea pentru această pîră şi nici să dobîndească ei niciodată în veci. Altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

Scris la Iaşi, în anul 7118 <1609> septembrie 22.

† Domnul a zis.

† Stroici vel logofăt a învăţat şi a iscălit Stroici lofogăt <m.p.>.

† Vasile Dinga <a scris>.

Arh. St. Iaşi, DCLXXXV/15.

Orig., hîrtie (34×21,5 cm), pecete timbrată, cu legenda **Іѡ Костандин Моґила воевода** (Io Costandin Moghila voievod).

VIII

1610 (7118) martie 8, Iaşi. Mărturia unor boieri privind vînzarea de către nepoţii lui Averescul şi alţii a satului Movileni, ţinutul Suceava, lui Pătraşco mare vornic al Ţării de Sus.

† Се ѡукѡ аз Никоар<ъ> <великїи>[1] вистїıарник и Боѹл вистїıарник и Тѡадер <в>[1]ел армаш и Ґлиґорашко вел шетрар и Лѹпѹл Д<раґо>[1]тъ дворник ґлотнїи и Пъптелен комис и Бърѕар Хотноґ и многи люди добриХ свѧдѧтелствѹ<ıа>[1]м <ис си>[1]м <лис>[1]том нашимкако прїидоша прѣд <нами>[1] Никѡар<ъ> и съ братѡм своим Прекоп, с<ы>н<о>ве Кирил, <ѹ>[2]нѹкове МиХоѹл Аверескѹл и съ племенницѣми своими, Боѹска и сестра еи Лѹпа, дъщи Сави, <въси>[2] киѹци МиХоѹл Аверескоѹл и тиж<е> Кирил и съ брат еґо, Щефѹл и сестри иХ, Варвара и Ѡдокїıа и <Парас>[1]ка с<ы>н<о>ве Настасїеи и Дръґълинини и племен<ико>[1]ве иХ Крстѣ и съ брат еґо, Истратїе <и сес>[1]тра иХ Антонїıа с<ы>н<о>ве Долкъи и тиж<е> Кондр<е>[1].....[1]ае и ЗаХарїıа Борча къ....р....[1]си....[2]и Маѕин и Бълан...[2] аа дочка.....[1]стараґ<о> Петра <воеводї неким неронѹж>[1]дени аниприсилокани.....[1]<за нам>[1] дѡбрѡволи и продали своа права ѡтнина и дѣдинина село именим Мовилѣнїи что <ѹ волост>[1] Соучавскомѹ, подлѣ Къмързани, и продали <панѹ>[2] Пътрашкови великомѹ дворникѹ Кишиѧи Земли радї четири ста талери пинѣѕи ґотовиХ.

Ино ми ıако оукидѣХом междѹ ними доброволноую токмеж и исполнѹю платѹ, так<о>[1]ж<д>[2]ере и от нас сътвориХом емѹ запис како да имает сътворитї себѣ привїлїа.

И паи болша вѣрност, поставиХом наши печати к семѹ листѹ нашемѹ. Да с<ѧ> знает.

† Писоу Ꙗс, в<ъ> л<ѣ>то +зриї м<ѣ>с<е>ца март<їе> и҃.

Лѹпѹл Драґот<ъ> ворник am scris.

Инкѡаръ вист<ѣрник> <m.p.>

Боѹл вистиерник искаХ <m.p.>

Ґлиґорашко вел шетрар искал <m.p.>

Тоадер вел армаш искал <m.p.>

---

[1] Loc rupt în orig.

[2] Şters în orig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Adică eu Nicoară mare vistiernic și Boul vistiernic și Toader mare armaș și Cligorașco mare șetrar și Lupul Dragotă vornic de gloată și Pîntelei comis și Vărzar hotnog și mulți oameni buni mărturisim cu această carte a noastră cum au venit înaintea <noastră>[1] Nicoară și cu fratele său, Precop, fiii lui Chiril, nepoții lui Mihul Averescul și cu verele lor, Busca și sora ei, Lupa, fiicele lui Sava, <toți>[2] nepoții lui Mihul Averescul și iarăși Chiril și cu fratele său Ștefu și sororile lor, Varvara și Odochia și <Paras>[1]ca, fiii Nastasiei și nepoții lui Drăgutescul și Durnin și Drăgan și Drăgălina și verii lor, Cîrstea și cu fratele său, Istratie și sora lor, Antonia, fiii Dolcăi și iarăși Condr<e>[1]. . . . . .[1] și Zaharia Borcea . . . . . .[2] și Maxin și Bălan . . . . . .[2] fiica . . . . . .[1] Petru <voievod>[1] cel bătrîn, nesiliți <de nimeni>[1] și nici asupriți . . . . . .[1] de bunăvoia <lor>[1] și au vîndut dreapta lor ocină și dedină satul anume Movilenii, care este <în ținutul>[1] Sucevei, lîngă Cămîrzani. Și l-au vîndut <panului>[2] Pătrașcu mare vornic al Țării de Sus pentru patru sute de taleri bani gata.

Deci noi dacă am văzut între dînșii bună tocmeală și plată deplină de asemenea și de la noi le-am făcut lor zapis ca să aibă a-și face privilegiu.

Și spre mai mare credință, am pus pecețile noastre la această carte a noastră. Să se știe.

† Scris la Iași, în anul 7118 <1610> luna martie 8.

† Lupul Dragotă vornic am scris[1].

Nicoară vistiernic <m.p.>

Boul vistiernic am iscălit <m.p.>

Cligorașco mare șetrar am iscălit <m.p.>

Toader vel armaș am iscălit <m.p.>

Arh. St. Iași, DCLXXVI/1.

Orig., hîrtie (42X27 cm), deteriorat, șase peceți aplicate.

Cu o trad. din sec. al XIX-lea, *ibidem*, DCLXXVI/2.

[1] Loc rupt în orig.

[2] Șters în orig.

[i] „am scris", românește în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TREI DOCUMENTE INEDITE DESPRE MIRON COSTIN

DE

N. GRIGORAȘ

După cum se știe, Miron Costin, prin căsătoria cu Ileana, fiica lui Ion Movilă, a preluat, după procese îndelungate, toate fostele proprietăți funciare ale lui Isac Balica [1], decapitat de Ștefan Tomșa, pentru înaltă trădare, la 19 iulie 1612.

Primul din aceste trei documente, din 20 noiembrie 1662, se referă la părți din satul Dumeni, care i-au revenit lui Miron Costin prin schimbul făcut cu satul Borzești din ținutul Dorohoi pe care îl avea ca moștenire de la Isac Balica. Al doilea document, din 5 iulie 1665, se referă la satul Săpoteni, din același ținut, fost tot al lui Isac Balica și pe care domnitorul Eustratie Dabija l-a întărit în stăpînirea lui Miron Costin.

Ultimul document, cu data de 12 aprilie 1675, este o „mărturie" a lui Miron Costin, care, ca mare vornic al Țării de Jos, a fost însărcinat de domnitorul Dumitrașco Cantacuzino să delimiteze un loc de prisacă dintre satele Ruscani și Popișcani. Miron Costin în ancheta pe care a făcut-o precizează că a cercetat și „uricul Tîrgului Frumos".

Originalul „mărturiei" a fost scris chiar de Miron Costin.

Orice intervenție a noastră în textul documentelor este marcată prin paranteze unghiulare.

I

1662 (7171) noiembrie 20, Iași. Miron Costin pîrcălab de Hotin dă urmașilor lui Pătrașcu Ciogolea satul Borzești pe Jijia, moștenit de la Isac Balica hatman, pentru o a treia parte din satul Dumeni și 150 lei.

Adecă eu Miron Costin, pîrcălabul de Hotin, facem știre cu ceastă scrisoare a mea cum avîndu întrebare cu toati ruda Ciogolei lui Pătrașco, pentru sat, pentru Hudești și cu alte săliști și pentru sat, pentru Dumeani și alte săliști aproape. Deci, pentru tocmeala noastră, mi-au rămas ruda Ciogolii să-mi dea o sută și cincizăci de lei bătuți. Deci Dumitrașco ce-au fost vistiarnic, fiindu și dumnealui rudî Ciogolei, mi-au dat acei bani ce mai sus screim, o sută și cinzăci de lei și i-au dat rudeli Ciogolei a treia parte din sat din Dumeani, cu vecinii ce vor fi făcuți de Ciogolea,

[1] N. Grigoraș, *Știri noi despre viața și familia lui Miron Costin*, în „Studii și cercetări științifice". Istorie, an. VII (1956), fasc. 2, p. 171—181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care parte au fost cumpărătură Ciogolei, cu aceia parte ne-am tocmit cu dumnealui şi am dat dumisali pentru aceia parte din Dumeani, pre Ibăneasa, o sălişte intreagă anume Borzăştii, pre Jijiea, în ţinutul Dorohoiului, care sat ne-au venit mie de la unchiu-meu Balica hatmanul.

Şi mi-au dat dumnealui Dumitraşco ce-au fost vistiarnic 100 de lei, bani leşăşti, după acea parte din Dumeani, ca să-i fie dumisale direaptă ocină şi moşie şi giupîneasîi dumisale şi cuconilor dumisale.

Şi într-această tocmeală au fost dumnealui Solomon vistiarnicul şi dumnealui Bucioc vel stolnic şi Pascal biv vistiarnic şi mulţi alţi ficiori de boiari s-au tîmplat.

U Ias let 7171 (1662) noemv<rie> 20.

Şi pentru mare credinţă au iscălit toţi, ca să fie de credinţi.

<Adaos de mîna lui Miron Costin, înainte de iscălitura sa>.

„Şi doi cai îmblători tij mi-au dat Dumitraşco biv vistiar".

Miron Costin pîrcălab Hotin <m.p.>.

Az Solomon vistiarnic iscaal.

Bucioc vel stolnic iscaal.

Pascal biv vistiarnic iscaal

<Şi alte două semnături indescifrabile>.

A scris Pavîl.

Arh. St. Dorohoi, Fond. D. Furtună. Copie modernă.

II

1665 (7173) iunie 5. Eustratie Dabija voievod întăreşte lui Miron Costin mare comis satul Săpoteni din ţinutul Dorohoiului, moştenit de la Isac Balica hatman.

Їѡ Єѵстатїє Дабижа воєвода Божїо милостїю Ґосподаръ земли Молдавскої. Adecă domniia mia am dat şi am întărit boiarinului nostru cinstit şi credincios lui Miron Costin marelui comis, pre a lui direpte ocine şi moşii din satu din Săpoténi, ce sintu în ţinutul Dorohoiului, pre apa Iubăniasăi, şi cu locu de mori în Iubăneasa, din ispisoc de cumpărătură ce ni-au arătat de la Constantin Moghila vodă şi din cărţi de hotărît de la Vasilie vodă cîndu au mărsu de au hotărît Buroleanul uricariul şi cu Onciul ce-au fostu pîrcălab, din giumătate de sat a patra parte din giumatatia din sus, care parte au cumpărat Isac Balica hatmanul, de la Nastia Bodéasa, fămiaia lui Ionaşco Bodeiu, cu haleştiae şi cu loc de mori pre Iubăniasa, precum mai sus scriem, direptu o sută de taleri bătuţi.

Şi au făcut Balica hatmanul plată deplină de aeşti bani ce mai sus scrie 100 de taleri întru mînuli Nastei, fămiaia lui Ionaşco Bodeiu.

Şi iarăşi dăm şi întărim boiarinului nostru ce mai sus scriem, lui Miron Costin comisul, iarăşi dintr-acel sat ce mai sus scriem din Săpoténi, din giumătate de sat, a patra parte; iarăşi din giomătatia din sus, care parte au cumpărat iarăşi Balica hatmanul de la Ghiorghe şi de la Ostahie şi de la Nastasiia, ficiorii lui Ciolpan, direptu o sută de taleri bătuţi.

Şi s-au sculat Balica hatmanul şi au făcut plată deplină de aeşti bani ce mai sus scriem 100 de taleri, întru mînule lui Gheorghe şi lui Ostahie şi Nastasiei, ficiorii lui Ciolpan.

Şi iarăşi domniia mia dăm şi întărim boiarinului nostru ce mai sus scriem, lui Miron Costin mareli comis, din giumătate de satu a patra parte, din giumătatia din gios.

Şi iarăşi dintr-altă a patra parte giumătate, care părţi au cumpărat iarăşi Balica hatmanul de la Guţul ficiorul Danului, direptu o sută şi cinzeci de taleri. Şi s-au sculat Balica hatmanul şi au făcut plată deplină de aeşti bani, ce mai sus scrie 150 taleri bătuţi, întru mînule Guţului, ficiorul lui Dan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dici domniia mia deac-am pădzut ispisocu de cumpărătură de la Constantin Moghila vodă și cărți de hotărît de la Vasilie Vodă, de la domniia mia, încă i-am dat și i-am întărit boiarinului nostru, ce mai sus scriem, lui Miron Costin marelui comis, pre aciali părți de ocină, ce mai sus scriem d<in>[1] giumătate de sat, a patra parte din giumătatia din sus și cu hăleștiae și cu locuri de mori, și iarăși a patra parte din giumătatia <din>[1] sus, și apoi iarăși a patra parte din giumătate de sat din giumătatia din gios și dintr-altă a patra parte giumătate. Dici ca să-i fie și de la noi cu tot vinitul și uric și întăritură neclătită în véci. **И ни да сѣ не оумицјает прѣд сим истином листом нашим.**

Оу Ясоѵ, къ лѣто зроѓ мѣсяца ионии є дьни.
† Саам господинъ велѣл.
Йз Николаи Бѹхѹши вел логофет искал <m.p.>

Arh. St. București. M-rea Doljești, XXIX/58. Original rom.. hîrtie, pecete timbrată.

III

1675 (7183) aprilie 12. Miron Costin mare vornic al Țării de Jos dă mărturie pentru alegerea unui loc de prisacă dintre hotarele satelor Ruscani și Popișcani.

Suret di pi mărturie răposatului Miron Costin vel dvornic, din let 7183 <1675> apr<lie> 12.

Miron Costin vel dvornic Dolnii Zimli. Scriem și mărturisim cu aceasta scrisoari a noastră, cum au vinit la noi Anghelachi și Costanten de Popișcani, cu cinstita carti a mării sale lui vodă, scriind la noi să mergem să socotim cu oamini buni, pentru un loc de prisacă, căci au ei gîlceavă cu dumneei Tălmăceoae păhărniceasa, zicînd dumneei jupîneasa Talmăceoae că acel loc de prisacă esti pe locul în hotarul satului Ruscanilor. Iar Anghelache și Costantin au dat samă că acel locu de prisacă esti pe hotarul lor, a Popișcanilor.

Deci noi, dacă am vădzut cinstita carte <a>[1] mării sale lui vodă, scriind la noi, mers-am acolo la acel loc di prisacă. Strîns-am omini buni, bătrîni și tîrgoviți și dinpregiur megiași. Și s-au tîmplat acolo și dum<nealui> Manolachi comisul. Adus-au și uricul Tirgului Frumos, carile scrie în semni din movilă în movilă. Pentru care lucru arată că Ruscanii au fost di ocolul Tirgului Frumos.

Deci noi am socotit precum scrie uricul în semni și precum mărturisăscu oameni buni; și așa am ales cu suflitile noastre, că acel loc di prisacă esti pre hotarul satului Popișcanilor.

Deci noi pricum am socotit așa am ales acest lucru.

Făcut-am această mărturie di la noi și di la oameni buni, ca să-i fie lui Anghelachi și lui Constantin di credință.

Și pentru mai mare credința am iscălit și ni-am pus și pecețile la această mărturie, sà-să creză.

Slova cu mîna vornicului Miron Costin „precum am mirsu de am vădzut movilili céli di hotar. Esti prisaca acéia pri locul Popișcanilor, mai gios di movila ce esti di hotar"

Leat 7254 <1746> maiu 9.

Zaharie logofăt am scris.

Arh. St. București, M-rea Doljești, XII/3.
Copie din 1746 mai 9.

---

[1] Loc rupt în orig.
[1] Omis în copie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

Acad. D. PRODAN. *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea.* Vol. II. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 862 p.; vol. III, *Indice*, București, 1968, 135 p.

Volumul cuprinde un studiu analitic al raporturilor feudale de pe domeniile principale ale Transilvaniei din secolul al XVI-lea, întocmit pe baza urbariilor, inventarelor, registrelor de socoteli și a altor materiale în mare măsură inedite.

Urbariile dau cele mai prețioase știri despre localitățile fiecărui domeniu, cuprinzînd — cum subliniază autorul — numărul tuturor capilor de familie, uneori chiar pe toți locuitorii, cu numele lor, pe categorii (nobili, libertini, iobagi, coloni, jeleri) cu ocupația și meseria fiecăruia, cu bunurile de care dispuneau (vite mari, porci, oi, stupi etc.), precum și cu sarcinile pe care le aveau față de stăpînul domeniului. Deosebit de interesant pentru cei care studiază organizarea satelor fiecărui domeniu din Transilvania este și faptul că cele românești au fost grupate pe voievodate și pe crăinicii.

Pe baza informațiilor și a datelor cuprinse în urbarii se pot constata și reconstitui concret raporturile feudale, se pot explica sau lămuri cauzele pustiirii satelor, ale deplasării iobagilor, ale abuzurilor autorităților centrale și locale, ale proceselor care au dus la creșterea obligațiilor feudale, la creșterea sau scăderea veniturilor stăpînilor domeniilor, care se realizau din monopoluri, dijme, amenzi etc.

Pe lîngă urbarii, la redactarea lucrării s-au folosit și inventarele domeniilor în care sînt înregistrate în mod obișnuit cetățile, încăperile fiecăreia, mobilierul, casele de locuit, atelierele, grajdurile ș.a., precum și animalele și proviziile cu specificarea provenienței lor. Prin urmare, cum ni se atrage atenția de către autor, dintre cele două categorii de izvoare amintite — urbariile și inventarele cu registrele de socoteli — *prima ne dă imaginea clară a raporturilor feudale, iar cea de a doua, a bunurilor* acumulate de pe urma unor asemenea raporturi, o reală imagine a unei curți feudale din secolul al XVI-ea.

La redactarea volumului, acad. D. Prodan a folosit și registrele de socoteli și dijme păstrate în arhivele domeniilor, care dau indicații clare despre folosirea bunurilor acumulate, despre veniturile și cheltuielile domeniilor, precum și despre producția țărănească.

Întregul material documentar folosit de autor, pentru fiecare domeniu, a fost trecut sever prin sita criticii istorice. Astfel, autorul a ținut seama de faptul că la conscripții iobagii puteau declara situații mai vechi despre bunurile lor, deoarece o asemenea lucrare servea ca bază la impunere sau la asigurarea prestațiilor. Cunoscîndu-se scopul lucrărilor, evident că supușii domeniului aveau tot interesul să facă declarații inexacte, adică în minus, în special pentru animalele mici al căror număr se putea verifica mai greu. Alteori înscrierile inexacte, nu numai în minus

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar și în plus se puteau datora și condițiilor excepționale în care se efectuau lucrările, ca de pildă, după războaie, jafuri, invazii de trupe străine, epidemii etc. Nu este însă mai puțin adevărat că și stăpînii sau oamenii lor, cunoscînd atitudinea supușilor, uneori nu țineau seama de declarațiile lor și îi înscriau cu mai multe bunuri decît aveau. Totuși, datorită practicii urmărite chiar recenzorii făceau de multe ori înscrieri de bunuri în minus, urmărind prin aceasta să-și asigure un anumit cîștig sau venit.

Se obișnuia să se facă înscrieri în minus chiar și în inventare, pentru că nu se întocmeau de către stăpîni ci de către administratorii lor. De asemenea, în registrele de socoteli ale domeniilor s-au putut trece plusuri de cheltuieli și consumuri, minusuri la venituri etc. Asemenea practici s-au putut folosi și la întocmirea registrelor dijmelor țărănești.

Cu materialul avut la dispoziție și astfel privit, acad. D. Prodan a făcut prezentarea următoarelor domenii feudale aflate pe teritoriul Transilvaniei în secolul al XVI-lea, în ordinea cronologică a materialului documentar existent: Țara Făgărașului (1508—1570), domeniile cetăților Soimuș (1513—1514), Hunedoara (1516—1518), Șiria (1525), Gyula (1519—1566), Gherla (1553), Cetatea de Baltă, Cetatea Ciceiului (1553), Chioar, Șimleu și Oradea La acestea se mai adaugă domeniile Cehului-Silvaniei, Băii Mari, Abrudului, Tășnadului, Zalăului, Satului Mare, Cluj-Mănăștiurului, a salinelor din Maramureș ș.a.

Cercetarea atentă a materialelor de arhivă ale domeniilor cu majoritate de sate românești ne aduce informații noi despre obligațiile locuitorilor supuși, care sînt, în mare parte, similare cu ale țăranilor din Moldova și din Țara Românească. In acest sens dăm ca exemplu domeniile cetăților Hunedoara și Chioar. Ultimul domeniu a fost în stăpînirea familiei Dragfi timp de peste un secol și jumătate. Acest domeniu cuprindea la 1566 pe lîngă cetate, un tîrg și 66 de sate dintre care 65 erau românești, cu obligațiile lor specifice față de stăpîn. Deosebit de interesant ni se pare și faptul că toate satele românești de pe domeniul cetății Chioar erau împărțite în voievodate. Materialul referitor la ele ne dă informații foarte clare despre felul cum se administrau aceste sate, despre existența juzilor și a juraților, ca și despre veniturile și obligațiile lor.

Același material documentar ne informează, cu detalii ample, despre obligațiile feudale ale iobagilor din satele domeniului, ca și despre sistemul de percepere. Astfel, plata censului se făceea în două rate, prima la Sf. Gheorghe și a doua la Sf. Mihail. Ca și în Moldova, la sfîrșitul secolului al XVI-lea și supușii stăpînului domeniului cetății Chioar dădeau dijme din varză, din sămînță de cînepă etc. Ca țăranii din Moldova și cei de pe domeniul amintit dădeau anumite cantități de unt, de caș, ialovițe (vaci de sat) etc. Și în privința prestațiilor asemănările sînt izbitoare. O serie de obligații fiscale, mai noi în Moldova, ca morăritul și crîșmăritul, locuitorii domeniului amintit le suportau din plin în secolul al XVI-lea.

Subliniem deci, încă o dată, că informațiile documentare din Transilvania — privitoare la situația locuitorilor de pe domeniile feudale — mult mai bogate decît cele din Moldova și din Țara Românească, prezentate, discutate și clarificate de acad. *D. Prodan în acest volum, ne dau posibilitatea de a cuprinde, în evoluția lui,* întregul proces de exploatare feudală a persoanelor legate de pămînt de pe întreg tertioriul țării noastre în evul mediu.

Materialul din volumul al II-lea al lucrării *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea* ne dă o vedere clară și de ansamblu asupra organizării de stat locale, asupra procedeelor de impunere și percepere, asupra obligațiilor cu caracter fiscal ale iobagilor de pe domeniile amintite, asupra întregului mecanism local al administrației de stat, asupra reducerii veniturilor statului și ale proprietarilor domeniilor în perioadele de criză, ca: războaie, invazii, răscoale și epidemii, asupra regimului satelor colonizate, similar cu al slobozilor de la est de Carpați.

Prin publicarea acestui volum de materiale asupra iobăgiei din Transilvania în secolul al XVI-lea, prin analiza și clasificarea sa, acad. D. Prodan a făcut un real serviciu istoriografiei noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Observăm totuși că tuturor capitolelor lucrării le lipsesc concluziile lor, iar volumului concluzia generală.

În sfîrșit, ne întrebăm, de ce în lucrare nu s-a reprodus un material ilustrativ adecvat?

N. Grigoraș

MIRCEA TOMESCU, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, București, Editura Științifică, 1968, 215 [—216] p.

O *istorie a cărții românești* concepută în sens larg, ca istorie a scrisului, cărții și tiparului, precum și ca mijloc de difuziune a cunoștințelor, era o operă necesară. Realizînd-o, regretatul profesor Mircea Tomescu a împlinit un gol de mult resimțit. Ea înseamnă, desigur, mai puțin decît o istorie a culturii, căreia își subsumează sfera, dar ocupă, evident, în cadrul acesteia, un compartiment dintre cele mai importante. De la tăblițele de lut ars descoperite la Tărtăria (jud. Alba), conținînd o scriere pictografică, cea mai veche cunoscută la noi (mileniul al III-lea î.e.n), pînă la literele săpate vertical pe sanctuarele de piatră de la Sarmisegetuza, de la însemnările mnemotehnice ale strămoșilor și de la mesajele lor simbolice pînă la versurile poetului Ovidiu, scrise la Tomis în limba „neimblînziților geți" și de la acestea pînă la cartea științifică, beletristică și de artă din vremea noastră, scoasă în tiraje impresionante și beneficiind de progresive ameliorări tehnice, istoria însăși a poporului român se reconstituie în etapele ei fundamentale. Privită din această perspectivă, istoria cărții românești este un sondaj dintre cele mai utile și mai eficace, sub raportul concluziilor, în trecutul țării. Asumîndu-și această sarcină, Mircea Tomescu, ale cărui preocupări s-au fixat în domeniul bibliologiei de peste trei decenii, a întreprins o operă remarcabilă de investigație și de sinteză, necesară astăzi ca un bilanț și ca o îndreptățire a fervoarei tipografice din epoca noastră. Utilizat în proporții și cu mijloace variabile de la o epocă la alta, *scrisul* se vădește, din această cercetare, ca o probă peremptorie a vechimii și continuității poporului român în spațiul carpato-dunărean, concluzie preioasă, nu îndeajuns subliniată.

* *

Preocupări mai vechi, în mare parte sporadice, consemnate selectiv în bibliografia care încheie volumul (p. 167—181), au mai existat, marcate îndeosebi prin contribuțiile lui B. P. Hasdeu, Al. Odobescu, Nerva Hodoș, N. Iorga, P. P. Panaitescu, N. Cartojan, Dan Simonescu, A. Sacerdoțeanu, I. Crăciun, B. Theodorescu, D. C. Ionescu, Al. Rosetti, C. Turcu, C. A. Stoide, M. Berza, Șt. Bîrsănescu, Sigismund Jakó, Pavel Binder, G. Strempel, C. Dima-Drăgan, A. Ilieș, Eug. Stănescu ș.a., pentru a cita doar cîteva nume. Autorul însuși a ilustrat acest domeniu cu contribuții remarcabile*, întregite acum cu o amplă sinteză asupra cărții românești de-a lungul veacurilor.

O serie de lucrări apărute în ultimii ani fac dovada unor preocupări asidue în domeniul istoriei culturale. Astfel, istoria cărții, ca manifestare a spiritului uman în efortul continuu de afirmare a progresului, a beneficiat de lucrări importante.

---

* *Mihail Kogălniceanu ca editor*, „Convorbiri literare", 1941; *Drama de inspirație cronicărească. Repertoriu bibliografic*, „Hrisovul" 1946; *Manualul bibliotecarului sindical*, I, București, 1956; *Manualul bibliotecarului căminului cultural*, București, 1957; *Calendarele românești*. Studiu și bibliografie, București, 1957; *Ghidul bibliotecilor din R.P.R.*, București, 1958 (împreună cu alții); *Cartea și biblioteca în R.P.R.*, „Probleme de bibliologie", 1964; *Forma grafică a primelor tipărituri românești*, „Poligrafia", 1965, nr. 6—7; *Diaconul Coresi și tiparul în limba română*, „Revista bibliotecilor", 1966, nr. 9; *Forma grafică a cărții românești în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, „Poligrafia", 1966, nr. 2; *Arta tiparului românesc*, „Poligrafia", 1965, nr. 6—7; *Diaconul Coresi și tiparul în limba română, lui românesc în secolul al XVIII-lea*, „Poligrafia", 1966, nr. 3 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Horia Matei a publicat volumul *Cartea, un călător milenar* (Bucureşti, 1964), consacrînd un capitol *Tipografiei în ţările româneşti* (p. 229—264). Şerban Andronescu a întocmit, într-un cadru mai larg, *o scurtă istorie a scrisului*, intitulată — după legendarul creator al alfabetului în lumea veche — *Cadmos* (Bucureşti, 1966). Este prima sinteză românească asupra acestui capitol al istoriei universale. Alte lucrări au fost consacrate unor epoci de cultură sau unor personalităţi din trecutul nostru. O privire sintetică asupra culturii feudale din ţările române, în care preocupări mai vechi (prezente şi în volumul *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947) sînt reluate, cu un evident avantaj documentar şi de metodă, s-a făcut în volumul *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova* (sec. XIV—XVII), Bucureşti, 1957 (p. 501—545), în care P. P. Panaitescu tratează şi problema cărţii şi a şcolii slavone, a tipografiilor, a literaturii religioase, juridice, beletristice etc., preocupări adîncite ulterior în volumul *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română* (Bucureşti, 1965). Problemele culturii au fost tratate apoi în cadrul sintezei de *Istoria României*, vol. I—IV (1960—1964) prin colaborarea mai multor cercetători: D. M. Pippidi, Em. Condurachi, R. Vulpe ş.a. pentru epoca veche; B. Cîmpina, M. Berza, P. P. Panaitescu, S. Jako, G. Gündisch, Al. Elian ş.a. pentru evul mediu; P. Constantinescu-Iaşi şi Savin Bratu pentru epoca modernă. De asemenea, în cadrul volumului *Istoria medie a României*, I. Bucureşti, 1966, au fost consemnate sintetic, în redacţia lui Şt. Pascu, I. Ionaşcu, C. Cihodaru şi G. Georgescu-Buzău, preocupările cărturăreşti din epoca feudalismului dezvoltat. Epocii lui Ştefan cel Mare, cronicarilor moldoveni şi munteni, Şcolii ardelene, mişcării luministe, multiplelor aspecte legate de dezvoltarea culturii în secolul XIX le-au fost consacrate studii speciale. Amintim în această direcţie, cu titlu ilustrativ, culegerea de studii *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, îngrijită de M. Berza (Bucureşti, 1964), cea dintîi prezentare amplă a marelui avînt cultural şi artistic din Moldova celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea, în care Eug. Stănescu cercetează *Cultura scrisă moldovenească* a epocii, iar M. Berza şi Emil Lăzărescu diverse manuscrise. S-ar putea cita firesc încă multe lucrări care au adus, în anii din urmă, contribuţii notabile la cunoaşterea fenomenului cultural şi îndeosebi a problemelor cărţii. Am menţionat cîteva dintre cele mai importante pentru a situa noua apariţie editorială, pe care o prezentăm aici, în cadrul unor preocupări mai largi. O asemenea încadrare, utilă cercetătorului, lipseşte din introducerea la *Istoria cărţii româneşti*. Procedeul se justifică întrucîtva prin faptul că lucrarea se adresează unui cerc larg de cititori. Din acelaşi motiv au fost eliminate, spre regretul cercetătorului, datele socotite ca nesemnificative, precum şi referinţele bibliografice, indicîndu-se în subsolul textului doar lucrările din care au fost reproduse citate şi cele care conţin informaţii singulare.

Lucrarea se întemeiază îndeosebi pe cercetarea directă a izvoarelor, constituind „o primă privire de ansamblu asupra cărţii şi tiparului românesc" (p. 6). Simpla recapitulare a sumarului edifică asupra multitudinii de probleme abordate. *Introducerea* sintetizează începuturile scrisului pe teritoriul României (p. 9—12). Expunerea propriu-zisă a fost împărţită în două părţi: *Cartea românească veche* (p. 15—103) şi *Cartea românească modernă* (p. 107—166). În cea dintîi, urmînd principiul cronologic, autorul cercetează: I, *Cartea slavo-română*; II, *Începuturile cărţii în limba română*; III, *Cartea în anii 1600—1716* şi IV, *Cartea în anii 1716—1780*. În partea a doua expunerea priveşte: V, *Cartea în anii 1780—1830*; VI, *Cartea în anii 1830—1878* şi VII, *Cartea în anii 1878—1918*. E uşor de sesizat că în linii generale, etapele de dezvoltare a cărţii româneşti coincid cu periodizarea istoriei. „Prin specificul său, observă totuşi autorul, nuanţînd, cartea precede de cele mai multe ori şi anunţă noile etape ale istoriei". De unde necesitatea de a stabili, pentru evoluţia cărţii, limite cronologice proprii, care — în linii mari — se suprapun peste cele ale istoriei culturii. Concluziile la care se ajunge urmărind istoria scrisului şi a cărţii româneşti, atestînd vechimea şi permanenţa poporului român în spaţiul carpato-dunărean, ca şi izbînzile sale cărturăreşti de-a lungul veacurilor se cuvin a fi reţinute.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dezvăluindu-şi tainele prin zelul arheologilor şi al istoricilor, pămîntul României se recomandă ca un vechi focar al civilizaţiei scrise europene. Între formele rudimentare de scris cunoscute încă din mileniul al treilea şi uimitoarea producţie tipografică de astăzi există o continuitate sigură de viaţă spirituală.

În secolul al XIV-lea ţările române au devenit centrul culturii medievale în limba slavă. Manuscrise religioase, juridice, istorice etc., fastuos împodobite şi de o mare fineţe caligrafică, au fost copiate aici şi difuzate în ţările ortodoxe ale Imperiului otoman. În decoraţia lor, miniatura bizantină şi sud-slavă se întîlneşte cu cu elemente de artă populară românească. Să amintim, din atîtea, măcar *Evangheliarul* lui Gavril Uric (1429) şi *Evangheliarul de la Humor* (1473) — veritabile opere de artă. Caligrafia şi ornamentele manuscriselor noastre au servit de model caligrafilor ruşi. Editorul Schweipoldt Fiol din Cracovia a folosit pentru tipăriturile sale din 1490—1491 manuscrise slavo-române, iar primul tipograf rus, Ivan Fedorov, a călătorit în ţările române în căutarea de texte corecte pentru Biblia ce avea să o imprime la Ostrog (1580—1581). Unele opere concepute aici, de o originalitate frapantă, constituie cîştiguri notabile pentru cultura medievală. Este cazul *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*.

Sînt cercetate apoi tipografiile instalate la Mănăstirea Dealul (lîngă Tîrgovişte) de către Macarie, care deprinsese meşteşugul lui Gutenberg la Veneţia şi imprimase cărţi în Muntenegru. *Evangheliarul, Octoihul* şi *Liturghierul*, tipărite cu cheltuiala lui Radu cel Mare (1508—1512), sînt împodobite cu iniţiale şi frontispicii asemănătoare celor din vechile manuscrise. Cu o bogată documentaţie şi cu strîngentă logică autorul lămureşte vechi contraverse, ca aceea privitoare la locul unde a tipărit Macarie primele cărţi bisericeşti, în pragul secolului al XVI-lea, demonstrînd — faţă de ipoteza imprimării lor în tipografia veneţiană a lui Aldo Manuzio Torresani-autohtonia acestor tipărituri (p. 29—31).

Tipărirea cărţilor în limba română reprezintă o etapă nouă, de o importanţă deosebită pentru cultura naţională. Traducerea lor a fost impusă de cerinţele culturale ale clasei dominante şi ale tîrgoveţilor. Filip Moldoveanu tipăreşte, la Sibiu, un *Catehism* (1544), un *Tetraevanghеliar* (1546) şi un *Evanghеliar slavo-român* (1547—1554).

Un loc aparte se rezervă activităţii diaconului Coresi, editor priceput, însufleţit de elanuri umaniste, care a iniţiat în arta tipografică o serie de ucenici. Împreună cu aceştia a editat 36 cărţi, dintre care 9 în limba română.

Răspîndirea cărţii în limba naţională, intensificată în secolele următoare rămîne încă monopolul bisericii, mai persistent în Moldova decît în celelalte provincii. În afară de *Carte românească de învăţătură* (Iaşi, 1646) şi alte scrieri juridice, se tipăresc doar cărţi religioase — „izvoare de învăţătură limpede" — cele mai multe în limba slavă. În limba poporului au fost imprimate o serie de cărţi, din iniţiativa unor mitropoliţi de formaţie umanistă: Dosoftei în Moldova, Antim Ivireanu în Ţara Românească, Simion Ştefan în Transilvania. Numărul tipăriturilor a sporit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea datorită mai ales introducerii limbii române în biserică. Matei Basarab sprijină activitatea tipografică, la îndemnurile lui Udriste Năsturel, cu gîndul de a curma „răul" şi „zavistia" din ţară. Sub Constantin Brîncoveanu, Snagovul devine un important centru cultural-tipografic pentru sud-estul Europei şi pentru orientul apropiat. Se tipăresc cărţi în limbile greacă, arabă şi turcă. La Alep, în Siria, Brîncoveanu înzestrează o tipografie, iar meşterul Mihail Ştefan e trimis la Tbilisi, unde întemeiază prima tipografie georgiană.

Cartea manuscris, prin excelenţă laică, a cunoscut o largă răspîndire în secolul al XVII-lea. Astfel au circulat cărţile populare, precum şi scrierile istorice ale lui Grigore Ureche şi Miron Costin, iar mai tîrziu — în secolul al XVIII-lea scri-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erile lui Radu Popescu, Radu și Șerban Greceanu, Ioan Neculce. O mare popularitate au dobîndit operele unor eruditi cu faimă europeană: stolnicul Constantin Cantacuzino și D. Cantemir. Cartea laică domină acum producția tipografică.

Atenția autorului s-a îndreptat apoi către Școala ardeleană (S. Micu, G. Șincai, P. Maior), a cărei operă în domeniul tipăririi și difuzării cărții este remarcabilă. Istoria și filologia sînt la mare cinste, ca instrumente de luptă pentru cîștigarea drepturilor politice. Numărul întreprinderilor tipografice sporește considerabil. Un masiv proces de laicizare a acestora are loc la începutul secolului al XIX-lea și mai ales după 1830. Este „perioada cărturarilor-tipografi" (p. 143), cu o certă predilecție beletristică. I. Eliade-Rădulescu, Gh. Asachi, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, G. Barițiu, sînt în același timp și editori care fac din carte un instrument de educație civică și de promovare a culturii naționale.

Progresele tehnice ale tipografiei sînt încetățenite repede și la noi. În această privință activitatea lui G. Ioanid merită o mențiune aparte. În măsura în care sporește accesul la cultură, iau ființă noi tipografii: I. V. Socec, „Minerva", Carol Göbl, Frații Șaraga, Samitca, D. Sfetea ș.a. Prioritatea o dețin de aici înainte scrierile didactice și literare. Vin apoi cărțile de istorie, de științele naturale etc. Colecții de mare popularitate („Biblioteca pentru toți", „Minerva", „Căminul" ș.a.) sînt menite să răspîndească cunoștințe în diverse domenii. O dată cu specializarea tipografică, pe ramuri de activitate, execuția grafică și ilustrația cărții fac progrese substanțiale, fapt constatat, de exemplu, la expozițiile de artă grafică de la Liège (1894) și Paris (1900).

Ceea ce caracterizează, după autorul lucrării pe care o prezentăm, tipografia și cartea românească pînă la 1918 este „unitatea coerentă de acțiune", pentru triumful cauzei naționale. Tipografi și gravori formați într-o provincie activează în celelalte provincii istorice. Cărțile imprimate la Iași, Neamț, Brașov, Sibiu, Rîmnic sau București, circulă în toate ținuturile, contribuind la realizarea unității naționale.

În lucrare se dau indicații sumare asupra condițiilor de apariție a diferitelor tipărituri, precum și în privința conținutului, a tehnicii grafice, ornamentației etc. Istoria cărții devine astfel scheletul unei istorii a culturii, un caleidoscop cu imaginile convergente. Epocile de înflorire culturală pe plan intern, ca și influențele din afară se reliefează în cuprinsul lucrării.

O hartă indicînd centrele tipografice din țările române în secolele XVI—XVIII, cu anii de apariție a primelor tipărituri, edifică asupra repartizării și a vechimii lor (p. 119). Excelente ilustrații, parte din ele în culori, sporesc valoarea lucrării, prezentată într-o demnă ținută grafică (fiindcă „tiparul — spunea unul din marii iubitori de carte este un act solemn"), iar un indice general înlesnește utilizarea informațiilor extrem de abundente cuprinse în volum. Pentru cercetătorii străini un substanțial rezumat în limbile engleză, franceză și rusă (p. 183—194) avertizează asupra datelor esențiale.

Fără să facem din aceasta un reproș autorului, care a urmărit să dea o sinteză de largă accesibilitate, observăm lipsa unei retrospective critice asupra cercetărilor privitoare la istoria cărții, atît de utilă. Unele probleme tratate sumar în cadrul acestei sinteze vor putea fi adîncite ulterior. Autorul nu și-a propus, de pildă, să urmărească de aproape circulația cărții, studiu anevoios ce reclamă îndelungate cercetări de arhivă și o tratare specială, monografică. Ea va trebui să fie întreprinsă de aici înainte, ca și studiul atent al miniaturilor sau legăturile cărții românești cu spațiile de cultură învecinate, pentru care informațiile cuprinse în volumul de față sînt sumare.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. STREMPEL (redactor responsabil), FL. MOISIL, L. STOIANOVICI, *Catalogul manuscriselor românești*, Vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 700 p.

Mult așteptată de cercetătorii vechii culturi românești, reluarea publicării catalogului de manuscrise românești de la Biblioteca Academiei reprezintă nu numai îndeplinirea unei necesități științifice și culturale, de a pune la îndemîna specialistului un instrument de lucru și de a face cunoscut tezaurul de manuscrise al acestei mari biblioteci, ci ea marchează încă un moment în continuarea unei tradiții de laborioasă și generoasă activitate pusă în slujba culturii naționale cu care această instituție i-a obișnuit demult pe cercetători. Ținuta științifică a celui de al patrulea volum al *Catalogului* constituie de pe acum o garanție că, în sfîrșit, nu va mai trebui să așteptăm vreme îndelungată pînă la publicarea întregii serii a acestui catalog. Aceasta cu atît mai mult cu cît prin reorganizarea Cabinetului de manuscrise al bibliotecii, harnicul colectiv de specialiști de care dispune acum această secție va fi scutit de anevoioasa operație prealabilă, ce se impunea de atîta vreme, a delimitării stricte a fondului de manuscrise propriu-zis de cel al documentelor istorice și al arhivelor personale. Astfel selecționată și completată prin transferarea unor manuscrise existente la alte fonduri și prin achizițiile noi, această colecție se prezintă astăzi ca un fond omogen și bine sistematizat, caracteristici ce se transmit în chip firesc atît volumului de față al *Catalogului* cît și celor care vor urma. De altfel, în afară de unele modificări impuse de progresele înregistrate în ultimele decenii în codicologie, aceasta constituie și principala deosebire între acest volum și cele trei care l-au precedat. În tomul al IV-lea nu vom mai întîlni așadar imensul număr de acte medievale, scrisori sau documente din arhive personale din primele trei volume ci *numai* manuscrise propriu-zise, anume pe cele cuprinse între cotele 1062 și 1380. Cea mai mare parte din aceste manuscrise (200) provin din binecunoscutul fond Mozes Gaster.

Volumul cuprinde un material foarte bogat, îndeosebi manuscrise și copii de manuscrise din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, manuscrisele de cronici, pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cărțile populare, viețile de sfinți, miscelaneele hagiografice etc., prezente în volum în numeroase copii dau, toate, o imagine elocventă asupra bogăției și varietății tematice a acestuia, după cum numeroasele și prețioasele însemnări de pe manuscrise aduc noi date privitoare la cunoașterea mediului cultural, artistic și politic în care au luat naștere aceste manuscrise.

Față de volumele anterioare, în acest tom descrierea manuscriselor a fost întrucîtva simplificată; ea apare astfel mai sistematică, facilitînd, se înțelege, într-o măsură mai mare consultarea volumului. Ea cuprinde, în general, patru părți: a) data și caracteristicile arheografice; b) descrierea propriu-zisă a manuscrisului; c) însemnările, redate în ordinea importanței și d) particularitățile grafice și proveniența. La fiecare manuscris din volum al cărui text a mai fost reprodus, parțial sau integral, se indică în chip firesc și bibliografia. Credem că ar fi fost totuși mai potrivit să se dea indicațiile bibliografice și la fiecare manuscris Gaster în locul menționării o singură dată, în prefață, a celor două lucrări, *Literatura populară română* și *Crestomația română* în care renumitul filolog a folosit manuscrisele sale. Aceasta nu numai pentru unitatea criteriilor de editare cît mai ales din punctul de vedere al maximei utilități pe care trebuie să o prezinte pentru cercetător acest instrument de lucru. Indicarea precisă a operei, volumului și paginii la fiecare asemenea manuscris îl scutește pe acesta de un efort suplimentar, acela de a purcede însuși la o operație în plus.

Deși în privința tehnicii editării acest volum este în atîtea privințe superior celor apărute pînă în 1931, nu credem inutil să menționăm că unele amănunte mai sînt încă perfectibile pentru tomurile următoare. Avem în vedere, de pildă, deosebirea ce există între modul de editare al textelor românești și al celor, foarte puține, slavone. Primele sînt pretutindeni întregite, pe cînd cele din urmă sînt reproduse cu toate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prescurtările din original (vezi p. 124, 215, 604 etc.). Se impune deci un criteriu unitar de editare pentru ambele categorii de texte.

Este bine că, întocmai ca la volumele precedente, s-au evitat notele la subsol, neindicate, de altfel, pentru acest gen de lucrări. Totuși folosirea numai a parantezelor unghiulare pentru indicarea întregirilor, omisiunilor, ștersăturilor, adnotărilor ș.a., nu ni se pare suficientă. Credem că o diferențiere a fiecărui fel de intervenție al editorilor în text se impune, chiar dacă o astfel de operație implică o mai mare varietate grafică.

Deși acest volum, spre deosebire de cele ce îl preced, conține, cum am arătat, numai manuscrise propriu-zise, nu și documente, o cronologie a manuscriselor, alături de indice, ar fi fost totuși utilă pentru cel ce consultă *Catalogul*. Utilitatea ei va apare și mai pregnant atunci cînd va fi fost tipărită întreaga serie a *Catalogului*.

Aceste cîteva mărunte constatări nu diminuează cu nimic valoarea incontestabilă a volumului recenzat. Subliniind, cu satisfacția pe care o încearcă orice cercetător la apariția unei astfel de lucrări, valoarea științifică al celui de-al patrulea volum al *Catalogului*, nu putem să nu consemnăm, fie și ca un deziderat, necesitatea de a se asigura un ritm constant de editare acestei ce cît de importante pe atît de dificile lucrări. Alături de *Catalogul manuscriselor slave*, a cărui continuare nu mai trebuie amînată, și de tot atît de mult așteptatul inventar al documentelor istorice de la aceeași bibliotecă, *Catalogul manuscriselor românești* nu numai că va împlini astfel un gol în cultura noastră, dar va contribui, în proporțiile ce se cuvin, la cunoașterea neprețuitului tezaur al Bibliotecii Academiei.

I. Caproșu

EMIL CERNEA, *Figuri de juriști din trecut. Vasile Boerescu (1830—1883)*, în „Analele Universității din București", Seria științe sociale, științe juridice, XVI (1967), p. 117—121.

Emil Cernea, conferențiar la Facultatea de drept din București, publică, în revista acestei Facultăți, informații interesante despre viața și activitatea lui Vasile Boerescu.

Născut la 1 ianuarie 1830, Vasile Boerescu și-a făcut studiile la Sf. Sava în București și apoi la Universitatea din Paris, unde a obținut diplomele de licențiat (1855) și de doctor în drept (1857). Pe baza diplomelor sale, el a fost numit profesor de drept comercial la colegiul Sf. Sava din capitala Țării Românești, fiind încadrat, în 1959, ca titular al acestei catedre, la Facultatea juridică din București, la înființarea ei.

Încă din primii ani ai activității lui profesorale, Vasile Boerescu a tipărit cursul de drept comercial pe care l-a predat studenților. Această lucrare s-a bucurat de un meritat succes, fiind folosită, ca manual, nu numai de studenții colegiului Sf. Sava și ai Universității din București, dar și de studenții Universității din Iași.

Vasile Boerescu a fost și un mare avocat. Ales decan al baroului județului Ilfov în mai multe rînduri, el a pledat în procese celebre. Ni s-au păstrat în rezumat sau integral (după note stenografice) unele din pledoariile sale, care ne dau posibilitatea să-i apreciem talentul și agerimea spiritului juridic.

În viața politică, Vasile Boerescu s-a manifestat ca un „moderat". În această privință, este caracteristic că, în 1857, împreună cu G. Costaforu și C. Bozianu, el a constituit o grupare politică purtînd denumirea de „Centrul". Atitudinea sa centristă i-a îngăduit, după ce a făcut parte din cabinetul Nicolae Golescu (28 mai 1860 — 13 iulie 1860), în care predominau radicalii, să colaboreze cu conservatorul Manolache Costache Iepureanu. În ministerul alcătuit sub președinția acestuia în Țara Românească, Vasile Boerescu a fost titularul departamentului justiției de la 13 iulie 1860 la 11 aprilie 1861.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vicepreşedinte şi apoi preşedinte al Consiliului de Stat, Vasile Boerescu, după 2 mai 1864, a contribuit, în calitate de tehnician, la înfăptuirea reformelor puse în aplicare de noul regim. S-a despărţit de Cuza Vodă puţin timp înainte de abdicarea silită de la 11 februarie 1866. A dat apoi concursul său atît conservatorilor, cît şi liberalilor, cînd se aflau la putere, în schimbul unui portofoliu ministerial, dar fără a se înregimenta în vreunul din aceste partide. În asemenea condiţii, Vasile Boerescu a fost ministru de justiţie în cabinetul Dimitrie Ghica (1868—1870), ministru al afacerilor străine în cabinetul Lascar Catargi (1873—1875) şi, în sfîrşit, ministru al afacerilor străine în cabinetul Ion C. Brătianu (1879—1881). Deşi fluctuaţiile lui politice au făcut obiectul unor îndreptăţite critici, totuşi i s-a recunoscut meritul de a fi adus importante servicii statului român la departamentele ministeriale pe care le-a condus. Îndeosebi, el a apărat, fără şovăire, autonomia Principatelor Unite faţă de Imperiul Otoman, în ultima perioadă a dăinuirii suzeranităţii turceşti asupra ţării noastre; s-a străduit să obţină desfiinţarea jurisdicţiei consulare pe teritoriul României şi a contribuit la recunoaşterea independenţei statului român de către marile puteri, după ratificarea tratatului de la Berlin din 1878.

Studiile juridice, publicate de Vasile Boerescu, sînt analizate de Emil Cernea, care pune în evidenţă valoarea lor juridică, precum şi însemnătatea lor din punctul de vedere istoric. El însă omite să semnaleze că Vasile Boerescu a întemeiat unele din argumentele sale pe aşa-zisele capitulaţii pe care domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei le-ar fi încheiat în secolele XIV, XV şi XVI cu Imperiul Otoman. Or, astăzi este dovedită inexistenţa acelor pretinse capitulaţii. Buna credinţă a lui Vasile Boerescu nu poate fi pusă la îndoială, date fiind cunoştinţele istorice din epoca sa.

La informaţiile cuprinse în expunerea lui Emil Cernea, adăugăm următoarele completări:

1. — În tinereţe, Vasile Boerescu s-a îndeletnicit şi cu literatura. El a tradus din limba franceză o melodramă, *„Soldatul orfan"*, pe care a publicat-o în 1850, la Bucureşti [1].

2. — Teza de licenţă în drept a lui Vasile Boerescu a fost imprimată la Paris, în 1855. Ea cuprinde 59 pagini. Prima parte, consacrată dreptului roman, este intitulată: *De pecunia constituta* (p. 3—18). Partea a doua, consacrată dreptului francez, este intitulată: *Du cautionnement* (p. 19—59). Un exemplar din această lucrare, astăzi foarte rară, se află în biblioteca Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi.

3. — Teza de doctorat a lui Vasile Boerescu, cu titlul *Traité comparatif des délits et des peines au point de vue philosophique et juridique*, este o voluminoasă lucrare de 385 pagini, ceea ce era cu totul neobişnuit în 1857, cînd a fost tipărită. Pe atunci tezele de doctorat, susţinute la Facultatea juridică din Paris, rar de tot depăşeau 100 pagini [2].

Această lucrare a lui Vasile Boerescu, inspirată din opera lui Beccaria, a fost foarte favorabil primită de juriştii francezi. Ea a făcut obiectul unei elogioase recenzii, publicată de profesorul Demangeat în „Revue pratique du droit français", IV (1857), p. 191.

4. — Proiectul de lege pentru desfiinţarea pedepsei cu moarte, împreună cu expunerea de motive ce-l însoţea, proiect şi expunere de motive întocmite de Vasile Boerescu, în 1860, pe cînd era ministru de justiţie în Ţara Românească, a fost publicat, în limba franceză, în revista juridică de la Paris „Revue critique de législation et de jurisprudence", XVII (1860), p. 441.

---

[1] *Soldatul orfan*, melodramă militară în trei acte, tradusă de V. Boerescu, Bucureşti, Tip. Z. Carcalechi, 1850, 83 pagini. Nici pe copertă, nici în interiorul acestei broşuri nu este indicat numele autorului melodramei.

[2] H. Capitant, *Comment il faut faire sa thèse de doctorat en droit*, Paris, 1926, p. 14, nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe atunci pedeapsa cu moarte era în vigoare în mai toate statele de pe glob, așa încît proiectul lui Vasile Boerescu a avut răsunet în Franța, după cum rezultă din citarea lui în celebrul curs de drept penal al profesorului Ortolan de la Universitatea din Paris [3].

5. — Pentru istoricii români prezintă un real interes faptul că, în 1860, Vasile Boerescu, pe cînd era ministru *ad interim* al cultelor și instrucțiunii publice, a constituit o comisie pentru adunarea materialului și redactarea istoriei Țării Românești. Totodată el a intervenit pe lîngă guvernul de la Iași, rugîndu-l să ia o măsură similară pentru istoria Moldovei. Din comisia de la București au făcut parte A. T. Laurian, I. Maiorescu, I. C. Brătianu, Al. Odobescu, P. Cernătescu, Aron Florian și I. Eliade Rădulescu [4]. Scopul științific și cultural, urmărit de Vasile Boerescu, n-a putut însă fi realizat în împrejurările vitrege de atunci.

Lucrarea lui Emil Cernea, pe care o recenzăm, este bine scrisă și, în general, bine informată. Ar fi de dorit să fie publicate și alte lucrări de acest fel, în care să fie reconsiderați marii juriști români din trecut.

Constantin C. Angelescu

N. ADĂNILOAIE, DAN BERINDEI, *Reforma agrară din 1864*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 361 p.

Eveniment de mare însemnătate în procesul de făurire a României moderne, reforma agrară din 1864 a suscitat vreme îndelungată interesul specialiștilor din domeniul istoriei, economiei politice sau sociologiei. Numeroaselor lucrări consacrate — integral sau parțial — legiuiri rurale din 1864, li s-a adăugat, în ultima vreme, o nouă și valoroasă monografie datorată cunoscuților cercetători Nichita Adăniloaie și Dan Berindei. Lucrarea vine să umple un gol în literatura noastră istorică, resimțit nu atît sub aportul aprecierilor legate de reforma din 14/26 august 1864, cît mai ales sub acela al situării ei în lanțul transformărilor ce au dat un nou curs dezvoltării economice și social-politice a societății românești în a doua jumătate a secolului trecut. Evoluția problemei agrare în acea perioadă nu poate fi înțeleasă fără cunoașterea factorilor care au concurat la adoptarea legii rurale și, mai ales, fără studierea amănunțită a modului de aplicare a legislației, în a cărei elaborare principalul rol a revenit lui Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu. Abordarea acestor aspecte preocupă așadar pe autorii mai sus amintiți în cadrul monografiei de față.

După o introducere, relativ amplă, în care N. Adăniloaie face o analiză critică a principalelor opinii ale istoricilor sau economiștilor agrari în legătură cu legea din 1864, cu modul ei de aplicare și, mai ales, cu consecințele social-politice ale acesteia, sînt tratate, în prima parte a lucrării (p. 37—215), de către Dan Berindei, stadiul dezvoltării agriculturii și evoluția relațiilor agrare în Principatele Române în perioada care a premers reformei agrare din 1864, dezbaterea problemei agrare între 1857 și 1864 (în cadrul Adunărilor ad-hoc, a Comisiei de informare a puterilor garante, a Comisiei centrale de la Focșani etc.) și implicațiile ei politice, cum și elaborarea și decretarea legii rurale.

În partea a doua a lucrării (p. 219—347), N. Adăniloaie se ocupă de răspîndirea, explicarea și ecoul legii rurale în lumea satelor, de alcătuirea organelor însărcinate cu aplicarea legii, de atitudinea țărănimii față de modul de aplicare a legii rurale, improprietărirea însurăților (1878—1879) și, apoi, a altor categorii de țărani prin legea din 1889.

Spre deosebire de majoritatea lucrărilor anterioare consacrate acestei chestiuni, apărute în bună parte spre sfîrșitul veacului trecut sau în preajma răscoalei

[3] Ortolan, *Elements de droit pénal*, ediția a 5-a, tomul II, Paris, 1886, p. 27.
[4] B. Boerescu, *Discursuri politice (1859—1883)*, Vol. I, București, Socec, 1910, p. 55—58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 1907 și care tratau actul eliberării și împroprietăririi clăcașilor prin prisma consecințelor lui imediate și sub influența puternicelor și repetatelor răscoale țărănești din anii de la hotarul celor două secole, autorii prezentei monografii, beneficiind și de avantajul depărtării în timp față de evenimente, au avut la dispoziție un material documentar incomparabil mai bogat și valoros decît predecesorii lor. Publicarea unor valoroase culegeri de documente privind chestiunea agrară în România a înlesnit cunoașterea stadiului de dezvoltare a agriculturii, precum și a relațiilor agrare și a luptei țăranilor pentru pămînt în perioada premergătoare anului 1864. De asemenea, și îndeosebi, cercetarea numeroaselor fonduri arhivistice, centrale și locale, care conțin aproape integral evidența aplicării reformei agrare din 1864 ca și a legiuirilor ulterioare, a permis autorilor să corecteze cifrele globale date de către economistul G. D. Creangă (*Proprietatea rurală în România*, București, 1907), și luate ca temei în majoritatea lucrărilor consacrate acestei probleme, inclusiv în ultima sinteză (vezi *Istoria României*, vol. IV, București, Editura Academiei, 1964, p. 381).

Astfel, pe baza unei migăloase cercetări a matricolelor nominale județene a împroprietăriților, a confruntării cu cele din plăși, cu o parte din procesele verbale ale comisiilor de constatare și cu statisticile Ministerului de Finanțe, după care se făcea încasarea anuală a răscumpărării clăcii de la țărani, N. Adăniloaie ajunge la concluzia că, potrivit legii rurale, au fost împroprietăriți un număr de 406 429 clăcași (și nu 408 119, cum greșit stabilise G. D. Creangă) cu 1 654 969 ha din moșiile particulare și din cele ale statului. Au rămas fără pămînt de hrană peste 100 000 de țărani (insurățeii, cei excluși, plus cei trecuți în categoria „cu casă și grădină"), iar 133 546 (pălmașii) au primit loturi mici, insuficiente. Adăugînd la clăcașii din cele trei categorii — fruntași, mijlocași și pălmași — pe însurățeii împroprietăriți ulterior și pe cei care au primit locuri de casă, rezultă un total de 515 422 țărani împroprietăriți cu 1 894 922 ha, iar alți 106 714 țărani au putut cumpăra, prin legea din 1889, 546 593 ha.

Cu toate că prin legea rurală decretală de Cuza și legile de vînzare a bunurilor statului din anii următori, peste 2 440 000 ha au intrat în stăpînirea țăranilor, reforma — după cum, pe bună dreptate, subliniază autorii — n-a rezolvat decît parțial problema agrară în România. Este adevărat că sabotarea și tergiversarea împroprietăririi de către moșieri și arendași, analizate pe larg în lucrare, au agravat situația precară a țărănimii, dar cauza principală a nerezolvării problemei agrare rezidă în înseși criteriile care au stat la baza legii rurale. În loc să consacre dreptul istoric al țăranilor asupra întregii întinderi de pămînt de care se bucurau în vechime, drept uzurpat în decursul anilor, legea rurală se mărginea să acorde foștilor clăcași porțiuni reduse de pămînt, de cele mai multe ori de slabă calitate, în schimbul unor despăgubiri împovărătoare. Evident, conchide N. Adăniloaie, reforma agrară din 1864, cu toate limitele ei, izvorîte atît din concepția autorilor ei, cît și din condițiile concrete ale momentului istoric respectiv, a dat un puternic impuls dezvoltării capitalismului în agricultura României. După reformă, proprietatea feudală asupra pămîntului s-a transformat în proprietate de tip burghez, modul de producție capitalist devenind dominant.

Lucrarea se încheie cu un util indice de nume și locuri. Din lectura lucrării, se poate lesne deduce că autorii au fost călăuziți, în elaborarea ei, de ideea întocmirii unui studiu unitar, cuprinzător și riguros științific precum și de încadrarea sa într-o largă sinteză a istoriei României.

Fără a mai stărui asupra meritelor, de altfel incontestabile, ale lucrării, ne permitem, în încheiere, să facem cîteva observații, mai ales de ordin metodologic. În privința sistematizării materialului lucrarea, așa cum a fost concepută, prezintă unele mici deficiențe, vădind un oarecare didacticism. Poate că dacă autorii n-ar fi urmat în tratarea problemei calea analizei în ordinea strict succesivă a evenimentelor care au precedat sau urmat reforma agrară, pe de o parte, economia lucrării ar fi avut de cîștigat, iar pe de alta, latura teoretică a chestiunii — asupra căreia autorii au insistat mai puțin — căpăta mai multă consistență. Totodată, numărul prea mare de capitole în care a fost divizată lucrarea — se putea renunța

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu destulă ușurință la unele dintre ele în sensul concentrării lor — a avut repercusiuni asupra unității ei: analiza științifică în unele capitole alternează cu prezentarea descriptivă, pe un plan orizontal, în altele. Ne referim la capitolele privitoare la reformele agrare în țările din Europa centrală și răsăriteană (după spațiul acordat în economia lucrării — 7 pagini — primul capitol pare a fi mai curînd un paragraf ce-și avea locul în partea introductivă a lucrării) și la legiuirile din deceniile următoare reformei, menite să corecteze insuficiențele legii din 1864; împroprietărirea însurăților și vînzarea moșiilor statului în loturi la țărani, capitole ce ni se par mai puțin edificatoare decît celelalte.

De asemenea, sînt insuficient ilustrate frămîntările și răscoalele țărănești din anii precedenți reformei agrare din 1864, chiar dacă autorul primei părți a lucrării își rezervă o revenire ulterioară, într-un studiu separat, asupra acestor chestiuni. Volumele de documente alcătuite în ultimii ani de către colectivele de cercetători de la Institutul de istorie „N. Iorga" din București și Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, volume a căror tematică este axată tocmai pe aspectul amintit (aflate încă în manuscris), oferă exemple dintre cele mai sugestive pentru relațiile agrare din Principate, îndeosebi după 1851, cum și pentru frămîntările din lumea satelor pînă în preajma înfăptuirii reformei agrare. Utilizarea acestor izvoare, într-o măsură mai mare decît s-a făcut, era nu numai necesară dar și obligatorie pentru ilustrarea perioadei menționate. Și pentru a completa această observație, considerăm că au fost prea puțin folosite în lucrare informațiile arhivistice referitoare la lupta dusă de către sprijinitorii țărănimii împotriva forțelor conservatoare, potrivnice împroprietăririi sau la elementele de criză politică a regimului burghezo-moșieresc după detronarea lui Cuza.

În sfîrșit, se impune rectificarea că nu domnitorul Cuza a refuzat sancționarea legii rurale reacționare elaborată de conservatori în 1862 (p. 159) ci „înșiși miniștrii care au urmat ministeriul lui Barbu Catargiu" (vezi în acest sens M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, Editura politică, 1967, p. 393), adică tocmai susținătorii ei, care, de teama mișcărilor țărănești și cunoscînd punctul de vedere al lui Cuza, n-au îndrăznit să i-o prezinte spre sancționare.

Observațiile de mai sus nu umbresc calitatea lucrării, care, privită în ansamblu, se înscrie ca o nouă și remarcabilă realizare a istoriografiei noastre. Beneficiind de o documentare amplă și variată, bogată în idei și fapte noi redate într-o expunere sobră și logică, îngrijit scrisă, monografia *Reforma agrară din 1864* constituie o reușită nu numai pentru autori, dar și pentru colecția „Biblioteca istorică", colecție ce și-a obișnuit cititorii cu studii valoroase, cu tematici axate pe momente dintre cele mai semnificative din istoria poporului român.

D. Vitcu

CRISTIAN POPIȘTEANU, *România și Antanta Balcanică*, București, Editura Politică, 1968, 358 p.

Lucrarea constituie o încercare de a aborda problemele complexe ale politicii externe românești între cele două războaie mondiale, și îndeosebi a diplomației României în cadrul Înțelegerii Balcanice, subiect încă netratat integral în istoriografia noastră.

Propunîndu-și să descifreze sensurile participării țării noastre la această înțelegere regională, autorul utilizează, în primul rînd, documente existente în arhivele noastre și, apoi, studii și cărți apărute în țară și străinătate. Rezultatele acestei investigații sînt grupate în douăsprezece capitole, fiecare cuprinzînd mai multe subcapitole. Primele cinci capitole ar putea fi reunite sub titlul „Premizele Antantei Balcanice" și cuprind argumente în vederea demonstrării ideii autorului că formarea acestei alianțe constituie rezultatul unei îndelungi evoluții istorice, de-a lungul căreia s-a manifestat, adeseori, tendința de apropiere între statele balcanice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel de-al VI-lea capitol, intitulat „Antanta Balcanică", dovedește preocuparea autorului de a releva rolul diplomației românești în pregătirea Înțelegerii Balcanice, subliniindu-se activitatea neobosită a lui N. Titulescu — autorul propunerii privind încheierea unui pact balcanic.

Cristian Popișteanu insistă asupra împrejurărilor care au determinat încheierea pactului fără Bulgaria, arătînd că Grecia, Iugoslavia, România și Turcia nu puteau privi oferta bulgară pentru semnarea unor pacte bilaterale decît ca o completare a pactului de garanție a frontierelor și că un asemenea pact de neagresiune poate fi încheiat numai pe baza convențiilor de la Londra (p. 126).

Semnificativ intitulat „Ecouri", capitolul al VII-lea vădește preocuparea autorului de a releva cadrul internațional în care urma să activeze Antanta Balcanică. Astfel, este sesizată primirea deosebit de favorabilă la Paris, rezerva Angliei, neliniștită de întărirea influenței franceze în Balcani, ostilitatea Germaniei hitleriste și, mai ales, a Italiei — inițiatoarea protocoalelor de la Roma (1934), iar, în cazul U.R.S.S., autorul relevă fapte care probează „buna impresie" făcută la Moscova și caracterul „predominant constructiv" al relațiilor sovietice cu Antanta Balcanică (p. 136).

Poziția Înțelegerii Balcanice față de Pactul Oriental, Pactul Mediteranean, conferința de la Stressa, conferința de la Montreux face obiectul capitolului al VIII-lea, intitulat „Concordanțe între diplomația Înțelegerii Balcanice și securitatea colectivă". Urmărind corelațiile existente între activitatea Înțelegerii Balcanice și politica marilor puteri, Cristian Popișteanu constată că remilitarizarea zonei renane marchează începutul evoluției spre o nouă configurație a Antantei Balcanice (capitolul al IX-lea), divergențele franco-engleze contribuind la atitudinea prudentă a partenerilor României, atitudine în virtutea căreia aceste sate se desolidarizează de comunicatul lui Titulescu prin care situa Înțelegerea Balcanică alături de Franța. O fisură și mai gravă a intervenit cu ocazia tratatului de prietenie permanentă dintre Iugoslavia și Bulgaria (24 ianuarie 1937), pe care autorul îl apreciază ca o dovadă a accentuării tendințelor centrifuge ale premierului iugoslav Stoyadinovič (p. 212). Semnarea acordului dintre Înțelegerea Balcanică și Bulgaria (Salonic, 31 iulie 1938), apreciată drept un efort prin care statele balcanice „căutau să se acomodeze unui relief internațional în continuă mișcare" (p. 213) n-a însemnat decît o atenuare de scurtă durată a divergențelor existente în relațiile cu Bulgaria.

Capitolul al X-lea își propune elucidarea activității Înțelegerii Balcanice după München, subliniindu-se rolul lui Grigore Gafencu, ministrul de externe al României, în revitalizarea alianței. De o atenție specială se bucură eforturile pentru crearea „blocului balcanic al neutrilor" (capitolul al XI-lea), acțiune a diplomației românești care urmărea menținerea statelor balcanice în afara conflictului european, asigurarea integrității teritoriale și consacrarea relațiilor normale cu Italia, Bulgaria și Ungaria (p. 285).

Ultimul capitol (al XII-lea), intitulat „Agresiunea fascistă în Balcani", tratează sfîrșitul Înțelegerii Balcanice sub loviturile Axei și locul istoric al acestei alianțe.

Fără îndoială, lucrarea analizată contribuie într-o măsură însemnată la elucidarea unor probleme interesante privind relațiile internaționale ale României cu sud-estul european în epoca contemporană. Considerăm însă că pot fi formulate unele observații. Lectura cărții evidențiază o discordanță cu titlul, preocuparea principală fiind abordarea Înțelegerii Balcanice în ansamblul ei, și nu politica României în cadrul acestei alianțe. De asemenea, volumul ar fi cîștigat printr-o tratare mai pronunțată a relațiilor bilaterale existente între țările membre ale Antantei Balcanice, despre care chiar autorul afirmă că prezintă interesante concluzii de descifrat (p. 75).

Astfel, subcapitolul „Tentative balcanice spre un pact regional" oferă explicații prea generale pentru eșecul acestor încercări fără a se preciza că propunerea Ministrului de externe al Greciei, A. Rentis, pentru formarea unei alianțe greco-româno-iugoslavă (iulie 1925) era făcută într-o vreme cînd relațiile greco-iugoslave erau extrem de încordate datorită pretențiilor iugoslave asupra Salonicului și a căii ferate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ghevzeli - Salonic [1]. Guvernul român dorea o asemenea alirnță, dar cu condiția rezolvării litigiului greco-iugoslav, deoarece o alianță greco-română în aceste condiții ar fi înrăutățit relațiile României cu Iugoslavia.

De aceea, ministrul de externe al României, I. G. Duca, a oferit, în septembrie 1925, la Consiliul Ligii Națiunilor de la Geneva, ajutorul său diplomatic pentru normalizarea relațiilor eleno-iugoslave [2]. După puțin timp, la 19 octombrie 1925, intervine incidentul de graniță eleno-bulgar în punctul Demir-Kapu. Armata greacă înaintează pe teritoriul Bulgariei cîțiva kilometri bombardînd orașul Petrici [3]. Conflictul este lichidat numai în urma intervenției Ligii Națiunilor, un rol important revenind și ministrului român la Atena — Langa Rășcanu. Este cunoscut că, în urma acțiunii diplomatice a lui Langa Rășcanu, presa românească chiar de posibila intrare a Greciei în Mica Înțelegere, ca și de eventualitatea unei acțiuni comune a României, Iugoslaviei și Greciei contra Bulgariei [4]. Deoarece conflictul eleno-bulgar a avut loc imediat după conferința de la Locarno, marile puteri și, în special Anglia, s-au gîndit la o „pacificare a Balcanilor" printr-un tratat asemănător celui de la Locarno. Deși adeptă a acestui proiect, Grecia nu concepea și includerea Bulgariei (dat fiind conflictul dintre ele), pe cînd România considera că Bulgaria trebuie invitată în Locarno-ul balcanic, gîndindu-se că, prin aceasta, vecinul nostru de la sud ar fi fost silit să recunoască situația creată prin tratatul de pace de la Neuilly [5].

Așadar, credem că investigarea mai atentă a relațiilor bilaterale între statele balcanice — noi am ales un singur caz — ar fi contribuit la reliefarea politicii României în perioada interbelică.

În lucrare se întîlnesc unele idei insuficient elucidate. Astfel, punîndu-se problema raporturilor dintre Înțelegerea Balcanică și Pactul Oriental, se afirmă: „Crima de la Marsilia s-a tradus în politica europeană printr-o sporire a obstacolelor în calea Pactului Oriental, față de care succesorul lui Barthou, Pierre Laval, manifesta o cu totul altă atitudine" (p. 162). Explicarea poziției lui Laval, a politicii echivoce în raport cu aliații Franței din Europa centrală și de sud-est ar fi contribuit, credem, la clarificarea acestor raporturi.

Stilul lucrării caracterizat, în genere, prin concizie și pregnanță, este umbrit uneori de formulări insuficient cizelate (p. 34: revolta sîrbilor din 1804; p. 64; ideea Franței de a alătura Italia Micii Înțelegeri).

În ansamblu, lucrarea lui Cristian Popișteanu se impune atenției cititorului ca o contribuție meritorie pe linia studierii unui capitol semnificativ și deosebit de actual din diplomația sud-est europeană.

I. Ciupercă

ELIZA CAMPUS, *Mica Înțelegere*, București, Editura Științifică, 1968, 405 p.

Apariția unui volum care să trateze de-a lungul existenței sale raporturile stabilite între țările Micii Înțelegeri, cauzele care au dus la crearea alianței, scopurile urmărite și mijloace de acțiune, vine să umple un gol în istoriografia noastră. Prin problematica abordată, lucrarea depășește limitele istoriei patriei impunîndu-se atenției cercetătorilor din alte state ca o contribuție la cunoașterea relațiilor internaționale din perioada interbelică *. În numărul 2 al revistei „Historicky Casopis",

---

[1] R. Meitani, *Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856—1930*, București, 1943, p. 357.

[2] „Adevărul", 10 septembrie 1925.

[3] „Revue des deux mondes", Paris, an. XCVI, 15 februarie 1926, p. 916.

[4] „Adevărul", 15 august 1926.

[5] „Adevărul" din 5 noiembrie 1925.

* Vezi Е. Димитриев, *Некоторые проблемы предвоенной политики Румынии*, în „Новая и новейшая история", Москва, nr. 4, 1969, p. 141—145 și recenzia semnată de L. Deák și H. Kovačevičova, în „Historicky Casopis", an. XVII (1969), în 2, p. 285—295.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L. Deák și N. Kovačovičova apreciază într-o recenzie analitică volumul Elizei Campus ca un prim pas înainte în înțelegerea completă a rolului alianței (p. 295). Se știe că între cele două războaie mondiale au fost publicate cîteva volume privitoare la Mica Antantă. Fiind apărute înaintea dezmembrării alianței, ele n-au putut să îmbrățișeze întreaga activitate diplomatică a statelor componente ale Micii Înțelegeri. În plus, cei mai mulți dintre autori nu au dispus de o informație documentară completă care să le permită a aborda și rezolva toate chestiunile legate de activitatea ei.

Cartea Elizei Campus este rodul unor cercetări îndelungate, atente și exhaustive a materialelor din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe ale Republicii Socialiste România și a colecțiilor de documente străine. Într-o mai mică măsură ea a utilizat lucrările și articolele referitoare la Mica Înțelegere. Dacă în volum abundă trimiterile critice făcute la unii istorici francezi, englezi, italieni, americani, renumiți cercetători ai perioadei interbelice, nu același lucru se poate spune despre articolele și cărțile apărute în țara noastră, în Iugoslavia și Cehoslovacia, pe care le neglijează în mare parte. Surprinde pe cititor faptul că autoarea nu s-a folosit în studierea chestiunei de revistele și ziarele ce au apărut între cele două războaie mondiale, în Franța, România, Cehoslovacia și Iugoslavia. Atunci cînd se fac referiri la aceste surse ele sînt luate însă din arhive. Mai mult, n-au fost urmărite rezultatele ultimelor cercetări întreprinse după cel de-al doilea război mondial în Cehoslovacia și Iugoslavia, concretizate în cîteva volume și articole semnalate de semnatarii recenziei menționate ale căror concluzii nu diferă de cele ale autoarei (vezi L. Deák și H. Kovačovičova, op. cit.). O lucrare ca *Внешняя политика Чехословакий* apărută în 1956 la Praga sub redacția lui Vladimir Sojáka și în traducere în limba rusă în 1959, care schițează, pe baza cercetărilor din arhivele de la Praga, linia politicii externe a Cehoslovaciei nici nu este măcar amintită. O lisă a bibliografiei întocmită la sfîrșitul volumului ne-ar fi creat posibilitatea să constatăm o omitere a multora din materialele edite care i-ar fi putut întregi autoarei concluziile asupra problemei.

Se impune de la început observația că pentru o lucrare menită a studia istoricul unei aliante de tipul Micii Înțelegeri despre care s-a scris pînă în prezent o bogată literatură era necesară în prealabil o prezentare a stadiului cercetărilor de la care autoarea a plecat, a criticii istoriografiei problemei și chiar a surselor arhivistice. O prezentare critică a lucrărilor ce au abordat istoricul Micii Antante ar fi fost cu atît mai necesară cu cît ele aparțineau unor autori cu orientări și interese diferite. Prin luarea de poziție față de autorii care acreditau Micii Înțelegeri scopuri ce ea nu le-a avut niciodată s-ar fi restabilit chiar din primele pagini un adevăr istoric recunoscut, de altfel, de majoritatea cercetătorilor problemei.

Volumul este împărțit în patru părți: I. Întemeierea Micii Înțelegeri; II. Rolul Micii Înțelegeri în Europa centrală în anii crizei economice, 1929—1933; III. Rolul Micii Înțelegeri în acțiunea pentru realizarea securității colective în Europa; IV. Dezagregarea și sfîrșitul Micii Înțelegeri. Rezumatul redactat în limbile rusă, franceză și germană, completează lucrarea propriu-zisă, făcînd-o mai accesibilă cercetătorilor străini care se ocupă de relațiile internaționale dintre cele două războaie mondiale.

Partea I-a a lucrării urmărește cauzele care au dus la formarea Micii Înțelegeri, condițiile internaționale în care ea s-a creat, înfăptuirea alianței și activitatea desfășurată pînă la conferința de la Ioachimov din mai 1927. Partea a doua tratează poziția Micii Antante față de încercările de dominare manifestate de Germania în Europa centrală și reorganizarea alianței din februarie 1933. Cea de-a treia parte abordează politica de securitate a Micii Înțelegeri din anii 1933—1935 în complexul apariției ofensivei și pericolului fascist în Europa. În fine, în ultima parte urmărește activitatea Micii Înțelegeri din anii 1936—1938 și sfîrșitul ei.

Această împărțire a lucrării, ca și disproporția păstrată în tratarea unor chestiuni, ni se pare curioasă din cauză că insistîndu-se uneori asupra unor aspecte ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politicii Micii Înțelegeri sînt total sau în mare măsură neglijate celelalte. Amintim în acest sens problema reparațiilor de război, procesul optanților, afacerea Saint Gothard, chestiunea *Anschluss*-ului, despre care aproape că nici nu se amintește în volum. Perioadei de la crearea alianței pînă la 1929 i se rezervă un spațiu de numai 53 pagini, în timp ce perioadei 1929—1938, egală ca timp, i se consacră 248 pagini. Partea întîia se termină brusc cu conferința de la Ioachimov din 1927, capitolul următor fiind început cu anul 1929, ca și cum activitatea Micii Înțelegeri ar fi fost întreruptă în perioada 1927—1928. Trebuie precizat că în cei doi ani pe arena internațională s-au petrecut totuși cîteva evenimente de mare însemnătate în care rolul Micii Înțelegeri n-a fost deloc lipsit de importanță.

Din lectura volumului, cititorul rămîne cu impresia că Mica Antantă ar fi fost o alianță încheiată cu scopul de a păstra *statu quo* teritorial împotriva amenințărilor ce ar fi venit exclusiv din partea Germaniei, deși se menționează, atunci cînd se vorbește de crearea ei, în ansamblu scopurile urmărite de aceasta. Mai mult, la ultima conferință a Micii Înțelegeri de la Bled de la sfîrșitul lunii august 1938, cînd s-a pus problema acțiunii împotriva Germaniei care amenința integritatea teritorială a Cehoslovaciei, diplomații români și iugoslavi au subliniat textual că pactul Micii Înțelegeri prevedea acțiunea acestor țări numai împotriva Ungariei, în cazul cînd ea ar fi atacat Cehoslovacia (p. 308) [1].

Că Mica Antantă prin politica sa externă a înfăptuit o operă pozitivă pe linia menținerii păcii în Europa centrală este un fapt confirmat de majoritatea cercetătorilor. Interese comune obligau cele trei state la o asemenea activitate. Dar poziția lor geografică făcea ca în fiecare din ele să predomine aproape tot timpul grija față de a preîntîmpina pericolul principal pentru ele. Acesta nefiind comun tuturor aliaților n-a creat totdeauna o platformă cu adevărat unitară a celor trei state și uneori în această direcție unitatea de acțiune a fost determinată în întregime de necesitățile izvorîte din conservarea „sistemului de la Versailles".

Faptul că autoarea își bazează documentarea arhivistică pe materialele existente numai în arhivele menționate ne îndreptățește să considerăm că titlul lucrării: *Mica Înțelegere*, nu pare a fi cel mai adecvat. Materialele documentare folosite scot în evidență cu prisosință punctul de vedere al oamenilor politici români și într-o mai mică măsură pe ale guvernelor iugoslav și cehoslovac. De altfel, poziția guvernelor de la Belgrad și Praga este prezentată numai în măsura în care arhivele românești au reliefat-o. Este cunoscut faptul că Mica Înțelegere își ținea conferințele pe rînd în cîte un oraș sau capitală din cele trei țări. În prima parte a activității sale, cînd nu a existat un obicei de a se redacta procese verbale asupra discuțiilor purtate la ședințe, știrile despre dezbaterile acestora sînt cunoscute din comunicatele date presei care nu au întotdeauna o valoarea demnă de a se putea trage concluzii de pe urma lor, sau dintr-o serie de referiri și observații făcute de delegații statelor respective. Atunci cînd conferințele Micii Înțelegeri au avut loc pe teritoriul Cehoslovaciei sau a Regatului sîrbo-croato-sloven, autoarea nu s-a putut folosi decît tocmai de aceste comunicate sau de observațiile delegațiilor țării noastre, care erau făcute însă în special pe baza referirilor ce priveau România. Cercetarea arhivelor de stat din Iugoslavia și Cehoslovacia ar fi putut servi autoarei la elaborarea unei lucrări care să trateze în adevăr istoricul Micii Înțelegeri, Or, în forma de față ea abordează în fapt politica României în cadrul Micii Antante.

În ansamblul său, stilul folosit de autoare crează impresia, iar uneori convingerea, că ea înclină în a nu pune prea mare temei pe afirmațiile unor cercetători ai istoriei relațiilor internaționale și lasă pe cititori să tragă concluziile pe care le cred ca fiind celo reale. La pag. 42—43 se face afirmația că în anul 1920 ar fi

[1] Vezi și **В. Сожака**, *Внешняя политика Чехословакий 1918—1939*. Сборник статей *Издательство Иностраной Литературы*, *Москва*, 1959, p. 513.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existat o încercare de apropiere franco-maghiară cu scop vădit de a se sprijini unele revendicări de natură teritorială ale guvernului de la Budapesta. Citînd în acest sens pe Pietro Quaroni, Pierre Rain și Jacques Droz, autoarea scrie textual că „Unii istorici occidentali afirmă că ar fi existat chiar un început de înțelegere franco-ungară, cu caracter oarecum revizionist". Or, în realitate, chiar documentele maghiare confirmă negocierile purtate între reprezentanții guvernelor de la Paris și Budapesta. În volumul *Papers and Documents relating to the Foreign Relations of Hungary, 1919—1920*, publicat în 1940, este inserată o notă diplomatică schimbată între legația maghiară din Paris și Quai d'Orsay la sfîrșitul Conferinței de pace din care reieșea că guvernul francez se arăta dispus a sprijini Ungaria în revendicările sale, în schimbul încheierii unei înțelegeri franco-maghiare [2]. Pe de altă parte unele ziare ale timpului făceau afirmația că chiar înainte de a fi fost ratificat Tratatul de pace de la Trianon de către parlamentul francez, raportorul proiectului de lege, Danielou, ar fi efectuat o călătorie de documentare în Ungaria. Atenția de care începuse a se bucura Ungaria în unele cercuri politice franceze și promisiunile de ordin politic date de aceștia se explică prin faptul că grupul industrial francez Creusot începuse, sub auspiciile guvernului de la Paris, negocieri cu industriașii maghiari pentru executarea unor lucrări de construcție în Ungaria și pentru plasarea unui mare număr de acțiuni la Banca Generală de Credit Ungară [3].

Principalul exponent al politicii de apropiere franco-ungară a fost secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine francez, Maurice Paléologue. Ținînd cont de faptul că ministrul de externe maghiar, contele Teleki a inaugurat în politica externă o orientare filofranceză, pronunțîndu-se pentru o largă colaborare cu Franța, în martie 1920, șeful cabinetului francez, Alexandre Millerand și Paléologue au lăsat a se înțelege că guvernul de la Paris era dispus să sprijine unele revendicări teritoriale ale burgheziei maghiare pe seama statelor vecine, învingătoare în război. Paléologue a purtat tratative cu reprezentantul special al Ungariei la Conferința de pace de la Paris, contele Emerik Csaki, obținînd o serie de concesiuni în favoarea firmei Creusot pentru o parte a căilor ferate maghiare, dreptul de participare a unor instituții bancare franceze cu capital la Banca Generală de Credit Ungară și dreptul Franței de a-și crea un port liber în insula Csepel [4].

Scopul urmărit de guvernul de la Budapesta prin aceste tratative apare concludent din raportul înaintat de Csaki la 5 mai 1920 ministrului afacerilor străine maghiar, contelui Teleki; „După Paléologue — scria Csaki — apropierea franco-ungară ar trebui privită ca o chestiune de scadență care va duce totuși, mai devreme sau mai tîrziu, la rezultatele dorite de Ungaria. Dînsul a accentuat în mod repetat că Franța este ferm hotărîtă să-și bazeze politica sa în Europa răsăriteană pe Ungaria. Franța dorește să-și asigure un prieten permanent și puternic în Europa răsăriteană. Franța, propunîndu-și să-și bazeze politica sa în Europa răsăriteană pe Ungaria, urmează în mod firesc că ea dorește să vadă o Ungarie puternică, din dublu punct de vedere: politic și economic; va fi deci în interesul Franței ca, cu toate mijloacele ce-i sînt la îndemînă, să ajute ridicarea Ungariei într-o astfel de poziție" [5]. Așadar, surse multiple atestă tentativa Ungariei de a realiza o apropiere de Franța.

---

[2] Arh. Min. Af. Externe, R. S. România, Fond. Mica Înțelegere, dosar 14, fila 13; „Documents on British Foreign Policy, 1919—1939", First Series, vol. XII, London, Her Majesty's Stationery Office, 1962, Doc. 221.

[3] Radu Meitani, *Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856—1930*. București, 1943, p. 276 și urm.

[4] Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, tom. VII, Paris, 1957, p. 281; B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, III-é Editions, Librairie Dalloz, 1962, p. 29; „Țara noastră", Cluj, an. IV (1923), nr. 42, din 21 octombrie, p. 1 350.

[5] Arh. Min. Af. Externe, R. S. România, Fond. Mica Înțelegere, dosar 14, f. 13—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiar autoarea volumului recenzat comentează la pag. 43 poziția țărilor Micii Înțelegeri față de o asemenea încercare, confirmînd, pe de altă parte, adevărul recunoscut de cercetătorii relațiilor internaționale interbelice. Trebuie precizat însă că această tendință a unor oameni politici francezi nu a găsit mulți aderenți și ea a fost de scurtă durată. La sfîrșitul lui septembrie 1920 cînd Alexandre Millerand a devenit prezident al republicii, Paléologue a fost înlocuit la secretariatul general al Quai d'Orsay-ului cu Philippe Berthelot care nutrea puternice simpatii pentru Cehoslovacia și reprezenta punctul de vedere cel mai larg în diplomația și opinia publică franceză în politica externă și astfel negocierile cu Ungaria au fost abandonate[6]. Acest joc al diplomației franceze n-a umbrit în ansamblu însă raporturile cu țările componente ale Micii Înțelegeri, întrucît Franța s-a orientat după 1920 cu consecvență spre aceste state interesate în aceeași măsură ca și ea în apărarea „sistemului de la Versailles".

Alteori, concluziile autoarei se fondează pe o interpretare pur subiectivă a documentelor cercetate. „Regele a chemat pe Maniu și Mihalache. A vorbit de marșul bolșevicilor spre Varșovia" — scrie Eliza Campus — citîndu-l pe N. Iorga. De aici însă autoarea conchide „că regele era totuși preocupat de un eventual ajutor ce s-ar putea da Poloniei" (p. 46). Or, fraza în forma în care o redă Iorga nu atestă o asemenea idee, ci numai interesul pentru cunoașterea situației din țara vecină. Este un obicei bine fixat în diplomația tuturor statelor de a urmări evenimentele din țările limitrofe lor. Pe de altă parte, nesiguranța din Polonia acelei epoci putea crea într-adevăr o stare de îngrijorare și în rîndul conducătorilor politici din România. Că guvernul de la București a refuzat să se angajeze într-o acțiune militară de sprijinire a Poloniei este un fapt pe care nici autoarea nu-l contestă în paragrafele ce urmează.

O problemă care apare mai mult enunțată decît rezolvată este aceea privitoare la încercările de „pacificare" a centrului și sud-estului Europei. Se amintește destul de sumar despre tratativele duse pentru un Locarno balcanic, omițîndu-se faptul că paralel s-au făcut încercări pentru crearea unor pacte similare în sud-estul și centrul Europei care nu erau prea bine delimitate geografic. Dacă Cehoslovaciei i se rezerva, conform planurilor promotorilor ideii, locul numai în pactul central european, în schimb România era uneori încadrată atît în cel balcanic, cît și în cel central european, și mai rar chiar, și în pactul baltic. O soartă similară i se rezerva și Poloniei.

Problema creării unui climat de apropiere între învinșii și învingătorii din această parte a continentului s-a pus paralel cu discutarea situației Germaniei de după ocuparea Ruhrului și stabilirea planului Dawes. În primăvara lui 1924, au fost purtate discuții pentru realizarea unei înțelegeri româno-turce[7], iar în toamna aceluiași an a fost tratată încheierea unei aliante turco-polono-române[8]. Conferința Micii Înțelegeri de la București din 9—11 mai 1925 a luat în dezbatere chestiunea apropierii între statele balcanice în spiritul preconizat de marile puteri în legătură cu Germania. În această direcție au fost obținute cîteva rezultate pozitive prin *reglementarea unor chestiuni litigioase care împiedecau o apropiere practică între* state. Astfel, în iunie 1925 s-au normalizat raporturile turco-elene privitoare la schimbul de populație[9]. În octombrie același an a fost încheiat tratatul turco-iugoslav care se înscria pe linia încercărilor de crearo a unei apropieri între cele două țări[10].

Inițiativa creării unui Locarno balcanic a aparținut guvernului de la Atena. În timpul cînd se purtau discuții la Locarno, ministrul de externe grec Rentis a lansat o chemare către guvernele tuturor statelor balcanice de a-și uni eforturile

[6] Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 282.
[7] „Adevărul" din 3.V.1924.
[8] Idem, din 28.X.1924.
[9] „L'Est Européen", Varșovie", an. V (1925), nr. 4, august, p. 364; idem, an. VI (1926), nr. 4—5, iunie, p. 244.
[10] „Revue des Balkans", Paris, an. VIII (1926), nr. 5, mai, p. 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru încheierea unei alianțe similare [11]. Propunerea a fost reînnoită în vara anului 1925 la sesiunea Ligii Națiunilor de la Geneva cînd Rentis oferea României și Iugoslaviei o alianță cu guvernul său. Atît cabinetul de la București, cît și cel de la Belgrad, erau de acord cu realizarea unui astfel de pact, dar contradicțiile eleno-iugoslave generate de revendicările sîrbe asupra Salonicului și căii ferate Ghevzeli—Salonic, făceau imposibilă reglementarea raporturilor politice în general [12]. Delegatul român la Geneva a condiționat participarea țării sale la această alianță de rezolvarea litigiului și, în această direcție, în septembrie a aceluiași an la sesiunea Ligii Națiunilor de la Geneva, România a oferit ajutorul în medierea diferendului [13].

Aici țările Micii Antante au discutat într-o conferință comună problema pactului de siguranță, posibilitatea atragerii Bulgariei într-un asemenea pact și căile de realizarea lui. Deși în septembrie 1925 la Geneva s-au purtat discuții între delegații Bulgariei, Iugoslaviei și României, nu s-a putut ajunge la un acord din cauză că guvernul de la Sofia considera prea împovărătoare clauzele tratatului de pace de la Neuilly pentru a intra într-o alianță alături de statele învingătoare [14].

Dar contradicțiile de atunci existente între statele balcanice făceau imposibilă o apropiere a tuturor și crearea pe baza acordurilor a unui climat de prietenie. Incidentul eleno-bulgar survenit chiar la sfîrșitul Conferinței de la Locarno, la 19 octombrie 1925, la granița dintre cele două țări, la Demir-Kapu, și atacul armat al Greciei asupra Bulgariei a adus la ordinea de zi chestiunea stingerii lui și nu a apropierii dintre state [15]. Conflictul a servit într-o însemnată măsură marilor puteri care, exemplificîndu-l, încercau să convingă micile state de utilitatea unui pact pentru pacificarea Balcanilor.

Paralel, s-au făcut eforturi pentru atragerea Ungariei într-un pact central european. La 5 noiembrie 1925, ministrul României la Praga a avut o întrevedere cu ministrul de extrne cehoslovac Eduard Beneš privitoare la modalitatea de încheiere a unui pact de garanții cu Ungaria [16]. Acordul guvernului cehoslovac era deplin în această direcție, dar el apărea condiționat de neamestecul Italiei la convorbirile ce trebuiau să aibă loc [17].

Conferința Micii Înțelegeri de la Timișoara din 10 februarie 1926 a repus pe ordinea de zi — așa cum remarcă Eliza Campus — problema creării unor pacte în spiritul celui de la Locarno, în Balcani, centrul Europei și regiunea Baltică, dar a ridicat chestiunea rezolvării în prealabil a litigiilor sîrbo-elene [18]. Problema principală care s-a discutat la Timișoara a fost însă legată de falsificările de bancnote românești și iugoslave făcute de revizioniștii maghiari cu știrea și cu concursul unor membri din guvernul de la Budapesta [19]. De altfel, graba cu care a fost convocată această conferință și locul în care ea s-a ținut — la granița dintre statele Micii Înțelegeri — ne confirmă, ca de altfel și documentele, că la Timișoara delegații celor trei țări s-au întîlnit în special pentru a lua în discuție problema bancnotelor falsificate și că extinderea pactului de la Locarno în această regiune a fost pusă numai tangențial atunci cînd s-a discutat situația internațională.

Pe linia apropierii dintre statele balcanice, la începutul lui februarie 1926, ministrul Turciei la București, Hussein Raghib Bey comunica lui I. G. Duca, din împuternicirea ministrului de externe Tewfik Ruchdii Bey, dorința guvernului de la Ankara de a întreprinde acțiuni pentru crearea unui pact compus din România, Grecia, Albania, Bulgaria, Iugoslavia și Turcia din care „nu trebuia exclus nici un stat"

[11] Idem, nr. 2, februarie, p. 363.
[12] Radu Meitani, *op. cit.*, p. 356.
[13] Arh. Min. Af. Externe, R. S. România, Fond. Mica Înțelegere, dos. 4, f. 18.
[14] Idem, Fond. 71. Relații româno-bulgare, dos. 47/1920—1931; vezi și declarația din 15 aprilie 1926 a ministrului de extrne bulgar Burov; „Revue des Balkans", Paris, an. VIII (1926), nr. 2, februarie, p. 45.
[15] „Revue des deux mondes", Paris, an. XCVI (1926), din 15 februarie, p. 916—918
[16] Arh. Min. Af. Externe, R. S. România, Fond. Mica Înțelegere, dosar. 16,
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem*, fila 348.
[19] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Guvernul turc se arata un adept convins al pactului, dar — spunea Raghib-Bey — „întîi trebuie netezit terenul" și lichidate litigiile turco-eleno-bulgare [20].

La sesiunea din martie 1926 de la Geneva a Ligii Națiunilor delegațiile țărilor Micii Înțelegeri au luat din nou în discuție chestiunea unui Locarno central european [21]. În fine, la 4 mai 1926 s-a ținut la Sorbona o reuniune organizată de „Tribuna Internațională" cu tema *Este necesar pactul balcanic pentru organizarea păcii?*, cu participarea miniștrilor de externe ai Greciei, Iugoslaviei și Bulgariei [22], unde s-a subliniat din nou necesitatea apropierii dintre țările din această parte a continentului.

Noul conflict bulgaro-iugoslav survenit la 26 iulie 1926, cînd în urma unui atac la granița de sud a Iugoslaviei a fost omorît de către macedonenii revizioniști din Bulgaria la Scoplye, directorul ziarului „Steaua sudului" din Zagreb, Hadji Popovici, a creat o atmosferă atît de încordată în raporturile Iugoslaviei, susținută de țările aliate, cu Bulgaria încît posibilitatea oricărei apropieri devenea exclusă [23]. Pe de altă parte, modul cum guvernul de la Sofia a încercat să aplaneze acest incident de graniță venea să confirme o dată în plus hotărîrea lui de a nu se angaja la un acord pe baza menținerii stipulației tratatelor de pace. La 16 septembrie 1926 guvernele român și iugoslav au reluat la Geneva din nou tratativele cu guvernele grec și bulgar, fără a se realiza însă vreun progres în această direcție [24].

Poziția diferită a statelor balcanice față de acordul dezbătut atît de mult în cercurile diplomației europene, interesele lor multiple și uneori opuse făceau ca apropierea dintre învinșii și învingătorii din primul război mondial să rămînă în continuare în stadiul discuțiilor și practic imposibil de realizat.

Amestecul diplomației fasciste italiene în Balcani și Europa centrală, atragerea Albaniei în urma pactelor de amiciție semnate la 27 noiembrie 1926 și 22 noiembrie 1927 încheiate între Italia și Albania și a Ungariei prin pactul din 4 aprilie 1927 de partea sa și promisiunile de ordin politic date acestor țări împotriva statelor Micii Înțelegeri a exclus total de pe ordinea zilei problema „concilierii" în Balcani. Țările Micii Înțelegeri au întărit legăturile cu Franța prin tratatele bilaterale încheiate cu aceasta, fapt ce a marcat sfîrșitul încercărilor de creare a unui Locarno în această parte a continentului și biruința diplomației franceze împotriva celei britanice și italiene, inițiatoarele incontestabile ale unei apropieri între statele învinse și învingătoare ce trebuia înfăptuită chiar cu condiția revizuirii unor clauze ale tratatelor

Afirmație de la pag. 73 privitoare la începutul unei campanii maghiare de revizuire a tratatelor de pace plasată în perioada Locarno-ului nu corespunde adevărului, căci propaganda revizionistă își are o origine mai veche [25]. Se poate vorbi doar de o intensificare a mișcării revizioniste care a crescut în amploare o dată cu semnarea Tratatului de la Roma din 4 aprilie 1927. De asemenea, știrea inserată la pag. 76, conform căreia Italia ar fi anexat orașul și portul Fiume la 25 ianuarie 1925 este lipsită de un suport real și greșeala constă din aceea că autoarea confundă un act de natură juridică încheiat între Italia și Iugoslavia cu o stare de fapt a ocupării orașului Fiume petrecută cîțiva ani mai înainte. Trupele fasciste au atacat *Fiume la 3 martie 1922, în urma căreia acțiuni deputatul Giurati a luat conducerea* Comitetului apărării naționale. Urmare, orașul a rămas în stăpînirea Italiei. Acordul de la Roma din 27 ianuarie 1924 încheiat între Italia și Iugoslavia consacra anexarea orașului-port la Italia, iar în iulie 1925 Tratatul de la Nettuno reglementa definitiv

[20] Idem, dos. 17, fila 33—34.

[21] Idem, dos. 16, fila 361.

[22] „Revue des Balkans", Paris, an. VIII (1926), nr. 6, iunie, p. 241 și urm. fila 18.

[23] Arh. Min. Af. Externe, R. S. România. Fond. Mica Înțelegere, dos. 6, fila 538

[24] „Adevărul" din 25 și 29.IX.1926.

[25] Vezi Jean Aulneau, *Histoire de l'Europe Centrale*, Paris, Payot, 1926, p. 463; Dr. Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, București, Tip. „Universul", 1934, p. 27, 72; „Țara noastră", Cluj, an. IV (1923), nr. 43, din 28 octombrie, p. 1 335, 1 383, 1 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chestiunea Fiume și a teritoriilor adiacente[26]. Așadar, în 1925 a fost modificat tratatul de la Rapallo încheiat între cele două țări la 12 noiembrie 1920, care consacra acum în mod legal starea de fapt creată prin ocuparea acestui oraș, renunțîndu-se la autonomia lui și recunoscîndu-se anexarea la Italia.

În concluzie, cartea Elizei Campus rezolvă parțial problemele politicii externe a României în cadrul Micii Înțelegeri. Cu toate acestea, ea rămîne prima încercare de acest fel făcută în țara noastră și apariția ei ne permite să cunoaștem activitatea diplomației românești dintre cele două războaie mondiale. Completarea unor capitole și corijarea unor erori se impun însă pentru a nu crea cititorului o impresie deformată în această direcție.

D. Șandru

ISTORIE UNIVERSALĂ

ИВАН СНЕГАРОВ, *Георги Кастриота—Скандербег (1405—1468) и отношението на Дебър и Охрид към освободителната му борба (Gheorghi Castriota-Skanderbeg (1405—1468) și relațiile Debărului și Ohridei cu lupta lui eliberatoare)*, în Исторически Преглед, nr. 2, 1968, p. 60—68.

Studiul academicianului Ivan Snegarov este împărțit în trei capitole și urmat de adenda. În introducere se prezintă evoluția cuceririlor turcești în Peninsula Balcanică. Turcii, după ce au cucerit Asia Mică și și-au stabilit capitala în orașul Brusa, au trecut Dardanelele în 1354 și au ajuns cu stăpînirea pînă la Adrianopole, unde, în 1365, își strămută capitala. În urma luptei de la 26 septembrie 1371 dintre Ugliș, feudalul sîrb, și turci, stăpînirea turcească s-a întins asupra „slavilor din sud". După lupta de la Cosovo, din 1389, turcii au continuat cuceririle la apus, spre Albania și la nord și nord-est către Dunăre. Sub sultanul Baiazid I, la 1393, a căzut țaratul Tîrnovei. În anul următor, 1394, în lupta împotriva lui Mircea, voievodul Valahiei, a fost ucis craiul Marcu și teritoriile sale din Macedonia au fost anexate statului turcesc. Sultanul Mahomet I continuă lupta de cucerire a Peninsulei Balcanice. Turcii au invadat Albania și au cuprins partea de sud, iar sub Murad al II-lea s-a anexat și Albania centrală și s-au așezat garnizoane turcești, conducerea rămînînd feudalilor locali cu condiția să participe la toate expedițiile turcești.

Unul dintre acești feudali a fost Ioan Castriota care, în semn de credință față de Murad al II-lea, a dat ostateci pe cei trei fii ai săi. Cel mai mic, Gheorghe Castriota, și-a făcut educația militară în școala de la curtea din Adrianopole și a devenit mahomedan cu numele de Skander (forma turcească a numelui Alexandru), distingîndu-se prin agerimea, curajul și inteligența sa.

Pentru calitățile sale militare, Skanderbeg a căpătat încrederea sultanului, iar pentru vitejia arătată a fost cooptat în aristocrația militară turcă, căpătînd și *porecla de „beg". În 1438 Murad al II-lea l-a numit conducătorul cetății Kruia*, orașul cel mai important din sangiacul Albania, iar în 1440 a fost numit conducătorul regiunii Debăr. Începînd de atunci, Skanderbeg s-a legat tot mai mult de masele populare care se pregăteau pentru răscoala împotriva turcilor. La această orientare politică a sa a contribuit și tatăl său, deși continua să fie vasal turcilor. În 1443, armatele turcești s-au retras către sud și Skanderbeg a ocupat importanta cetate Kruia. În martie 1444, el a convocat pe feudalii din Albania și a încheiat alianța militară numită „Liga albaneză", cu scopul de a întemeia statul unitar Albania și de a lupta în comun împotriva turcilor. El a opus rezistență turcilor timp de 24 de ani și în această lungă încleștare populația bulgară a luat parte alături de albanezi. Prin bătălia din septembrie 1457 el se face cunoscut în întreaga

[26] G. M. Gathorne-Hardy, *Histoire des évènements internationaux de 1920 à 1939*, Paris, 1946, p. 164; Maxime Mourin, *Histoire des Grandes Puissances*, Troisième édition, Paris, Payot, 1958, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europă ca un viteaz conducător de oaste și apărător al populației creștine, asemănător renumitului voievod al Transilvaniei Ioan Huniade, care murise în 1456. Skanderbeg a murit la 17 ianuarie 1468, dar lupta poporului albanez a continuat pînă la războiul balcanic, în urma căruia s-a întemeiat statul albanez independent. Izvorul principal al biografiei lui Skanderbeg este scris în limba latină de către umanistul Marinus Barletius, la Roma, în anii 1508—1510.

În capitolul al treilea al studiului academicianul Ivan Snegarov analizează pe larg atitudinea sultanului Mohamed al II-lea față de populația bulgară de la lacul Ohrida, care îl considera pe Skanderbeg propriul ei erou și conducător. Se știe că în acea perioadă sultanul s-a stabilit pe un timp mai lung la Ohrida pentru a supraveghea acțiunile militare de la Debăr, Kruia și din Albania. Există informații sigure de la cărturarul Dumitru din Kratovo că la 1466 Mahomed al II-lea întorcîndu-se din Albania a poruncit arhiepiscopului Dorothei al Ohridei, de origină slavă, să părăsească Ohrida și să se mute la Țarigrad, unde se bănuiește că a fost închis. Au mai fost întemnițați odată cu el și boieri de seamă din Ohrida, precum și alte fețe bisericești. În locul lui Dorothei, la porunca sultanului, pe scaunul de la Ohrida a fost instalat fostul patriarh al Țarigradului Marcu Xilocarov, de origine grec. Aceste schimbări lasă posibilitatea să se presupună că Mohamed al II-lea avea intenția să grecizeze arhiepiscopia Ohridei, deoarece se îndoia de loialitatea păstoriților bulgari și a clerului bulgar. Mohamed al II-lea nu s-a hotărît să desființeze această arhiepiscopie bulgară, cum s-a întîmplat cu patriarhia Tîrnovei la 1393, cu patriarhia Ipecului în secolul al XV-lea și cum se va întîmpla la 1767 cu însăși arhiepiscopia Ohridei, deoarece în cercurile oficiale de atunci exista convingerea că arhiepiscopia Ohridei care se numea Justiniana Prima a fost înființată chiar de împăratul Justinian I (527—565).

Ce motive determinau pe sultanul Mohamed al II-lea să se îndoiască de loialitatea societății înalte din Ohrida? Cărturarul Dumitru din Kratovo nu dă un răspuns clar la aceasta, vorbind în genere despre neînțeelegerile de la Ohrida. Dar există o mărturie prețioasă în corespondența dintre voievodul Ștefan cel Mare și arhiepiscopul Dorothei. Aceeași corespondență prețioasă a fost descoperită de slavistul rus V. Grigorovici în 1845 în biblioteca mănăstirei Rila, dar autenticitatea acestor scrisori este mult discutată de unii istorici. Chiar presupunînd că aceste două scrisori sînt creația unui cărturar slav de la Ohrida sau de la mănăstirea Rila, autorul menționează știrea adevărată a îndepărtării arhiepiscopului Dorothei de la Ohrida, adăugînd și informația, pe care a aflat-o probabil la Kratovo sau Ohrida, că neînțelegerile dintre boierii Ohridei și clerul bisericesc în frunte cu arhiepiscopul Dorothei au atras această măsură de pedeapsă a sultanului.

Neînțelegerile dintre boieri și arhiepiscopul Dorothei purtau un caracter politic. Probabil că ambele părți nu aveau o atitudine unică față de lupta lui Skanderbeg. Ambele tabere erau suspectate de simpatie față de Skanderberg, deși se deosebeau prin felul cum înțelegeau să dea ajutor în lupta de eliberare, antrenînd la participare populația bulgară din Debăr și din împrejurimile Ohridei. În scopul de a desființa orice formă de ajutorare a lui Skanderberg sultanul instalează șef în Ohrida pe un grec.

Autorul constată că noul arhiepiscop al Ohridei, de origine greacă, a trezit neîncrederea păstoriților săi bulgari nu numai pentru că a fost instalat de o putere străină, dar și pentru că populația s-a temut că acela nu va ocroti cultura slavă. De aceea, diacul Dumitru, după ce a împlinit însărcinarea arhiepiscopului Dorothei de a transcrie Nomocanonul slavon pentru arhiepiscopia Ohridei, roagă, în însemnarea pe care o face la sfîrșitul cărții, pe noul arhiepiscop Marcu ca să primească lucrul său cărturăresc și să nu-l înstrăineze de arhiepiscopia Ohridei.

În adenda, autorul expune punctul său de vedere asupra corespondenței dintre Ștefan cel Mare și arhiepiscopul Dorothei al Ohridei. Slavistul rus Victor Grigorovici întorcîndu-se dintr-o călătorie de studii din Bulgaria se oprește la București, unde, la 8 noiembrie 1845, face o copie de pe scrisorile „oficiale" pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care le aducea din Bulgaria și care conținea această corespondență. Copia este certificată pentru exactitate cu semnătura sa. Recent, în „Revue des études Sud-Est Européennes", vol. IV, 1966, nr. 1—2, p. 239—246, a fost publicat acest text nou, copia din 1845, care aduce noi date în discuție. Față de textul adus din Bulgaria, V. Grigorovici în copia sa din 1845 a transcris greșit sau, mai degrabă, a corectat fără necesitate cuvintele „boierii cetății noastre" cu „bulgarii cetății noastre" și a scis expresia „și cu cîțiva boieri și clericii bisericii noastre", adăugînd în scrisoarea arhiepiscopului Dorothei data de 6964.

Academicianul Ivan Snegarov susține că înlocuirea cuvîntului „boieri" cu cuvîntul „bulgari" în copia din 1845 s-a putut întîmpla din două motive: sau Victor Grigorovici a descifrat greșit cuvîntul sau el a făcut-o intenționat, crezînd că în acel timp clerul arhiepiscopiei Ohridei era de origine greacă și se susținea cultura grecească. Or, situația relațiilor dintre locuitorii Ohridei în timpul lui Skanderbeg era cu totul alta, după cum reiese din analiza făcută de I. Snegarov. Arhiepiscopul Dorothei a activat pentru răspîndirea culturii slave și bulgarii din Ohrida nu aveau motive de răfuială cu el și cu clericii. Adevăratele neînțelegeri erau între boieri și clerul din Ohrida în legătură cu atitudinea unică a ambelor părți față de lupta lui Skanderbeg. Îndepărtarea arhiepiscopului Dorothei împreună cu cîțiva boieri și clerici a fost posibilă tocmai pentru că aceste două pături ale populației nu erau unitare în acțiunea de ajutorare a lui Skanderbeg.

Paul Mihail

ISMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI, *Osmanli Tarihi* (Istoria otomană), Vol. II, ediția II-a, Türk Tarih Kurumu Basîmevi, Ankara, 1964, XXVIII + 756 p. + 48 foto.

Incadrarea istoriei otomane în complexitatea celei universale constituie o preocupare majoră a istoriografiei actuale din Turcia. Urmărind acest obiectiv, cît și din dorința de a pune la dispoziția istoricilor turci o lucrare întocmită pe baza ultimelor cercetări, Societatea istorică turcă (Türk Tarih Kurumu) și-a propus elaborarea unei opere de mare anvergură: *Dünya Tarihi* (Istoria lumii), împărțită, după criteriul geografic, în 20 de părți și compusă din 40—45 de volume. *Osmanlî tarihi*, reprezentînd partea a XVI-a și cea mai extinsă (8 volume) a acestei colecții, este și prima care a fost publicată. În funcție de definitivarea lor — se anunță în nota ce prefațează fiecare volum — se vor tipări și celelalte părți.

Primele patru tomuri ale acestei lucrări de sinteză, apărute sub semnătura autorizată a cunoscutului medievist turc I. H. Uzunçarşîlî, tratează istoria osmanlîilor de la așezarea lor în Asia Mică și pînă la începutul epocii numită *Nizam-i cedid* (Noua reglementare), marcată de domnia sultanului Selim III (1789—1807) [1].

Volumul al II-lea, cuprinzînd perioada dintre cucerirea Constantinopolului (1453) și moartea sultanului Suleiman Magnificul (1566), reflectă epoca cea mai înfloritoare și de maximă expansiune teritorială din istoria turcilor. Așa se explică, de altfel, în parte, apariția și a ediției a doua a acestui tom, îmbunătățită și lărgită.

Primele constatări ce se impun, atît în privința volumului al II-lea, cît și a întregii părți scrise de I. H. Uzunçarşîlî, sînt de ordin metodologic.

Autorul, ca unul din cei mai buni cunoscători ai izvoarelor orientale, bazîndu-se pe ele, prezintă în primul rînd istoria politică și socială a Imperiului otoman, tratării din punct de vedere economic acordîndu-i o importanță secundară. Căutînd să ofere o imagine cît mai clară asupra istoriei otomane din perioada expusă, I. H. Uzunçarşîlî îmbină istoria propriu zisă a turcilor cu scurte incursiuni în trecutul popoarelor cu care osmanlîii au venit în contact direct sau indirect în epoca respectivă. În același scop, notele sînt ilustrate bogat cu izvoarele cele mai semnificative redate integral, parțial sau în rezumat.

[1] Următoarele patru volume sînt semnate de către prof. Enver Ziya Karal. Vezi și recenzia lui Aurel Decei în „Revista Arhivelor", nr. 2, 1966 (IX), p. 341—344.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Organizarea volumului prezent în 40 de capitole, împărțite în numeroase subcapitole și paragrafe, împreună cu anexarea separată a indicelui de persoane (p. 695—726) și de locuri (p. 727—756), înlesnește deosebit de mult utilizarea lui ca un prețios instrument de lucru.

Cu toate că autorul nu specifică, volumul acesta este compus din trei părți mari: 1) Istoria politică a osmanlîilor de la 1453 la 1566 (p. 1—421), 2) Scurtă istorie a popoarelor căzute sub dominația otomană și expunerea relațiilor întreținute de Poartă în această epocă cu o serie de state (p. 421—519), și, în sfîrșit, 3) Situația internă a Imperiului otoman în aceeași etapă (p. 519—695).

În prima parte — divizată și ea în domniile sultanilor Mehmed II (1451—1481), Baiazid II (1481—1512), Selim I (1512—1520) și Suleiman Magnificul (1520—1566) — se prezintă amănunțit campaniile din timpul acestor sultani purtate, atît pentru supunerea beilicurilor anatoliene, cît și pentru noi cuceriri în Europa, Asia și Africa.

În ciuda faptului că în tratarea chestiunilor majore, în general, nu se observă poziții deosebite față de cele cunoscute, totuși, avîndu-se în vedere abundența surselor orientale, unele inedite, ce stau la baza elaborării acestui volum, ca și faptul că el reprezintă poziția oficială a istoriografiei turcești, considerăm necesar să reliefăm cîteva aspecte mai interesante, îndeosebi pe cele legate de istoria țărilor române.

Referitor la expediția din 1462 a lui Mehmed II în Țara Românească, pentru numărul armatei otomane, autorul acceptă cifra de 150 000 dată de Ducas. În același timp, el menționează că Vlad Țepeș, pregătindu-se pentru rezistență, își împărțise armata în două: o parte, formată din 10 000 oameni, era îndreptată împotriva turcilor, iar cealaltă în contra lui Ștefan cel Mare, care încă de la anunțarea hotărîrii sultanului de a porni campania în Țara Românească își exprimase intenția de a sprijini armata otomană (p. 75—76). Din păcate, nu se specifică de unde provine această informație. Se pare că ea nu este prea departe de adevăr, căci și o serie de izvoare europene remarcă o rivalitate între Vlad și Ștefan încă înainte de 1462[2]. Concluzînd, autorul subliniază că după 1462 „Țara Românească a devenit un vilaet autonom al statului otoman".

Folosirea, cîteodată unilaterală, a izvoarelor otomane, fără a le corela cu informațiile furnizate și de alte surse, în primul rînd europene, a generat o serie de erori și confuzii, mai ales în capitolele și paragrafele dedicate istoriei altor popoare.

Astfel, după ce menționează faptul că pînă la jumătatea secolului al XV-lea, efectiv, între Poartă și Moldova nu au existat relații, autorul arată că Petru Aron a fost nevoit, în septembrie 1455, să accepte suzeranitatea otomană (p. 77—78). După cum se poate observa, I. H. Uzunçarşîlî confundă solia lui Mihu logofătul cu închinarea propriu-zisă de la Vaslui, care a avut loc în primăvara anului 1456[3].

Aceleași cauze au contribuit la strecurarea și în paginile lucrării a contradicțiilor observate în cronicile turco-osmane, referitoare la evenimentele dintre 1474—1478 din Crimeia. În acest fel, I. H. Uzunçarşîlî la p. 131 menționează că între 1469 și 1474, domnise „pentru a doua oară" Mengli Ghirai, ca la p. 422 să aflăm totuși că el revenise pe tron, tot „pentru a doua oară", în 1475, după eliberarea sa din temnițele Mangopului de către Ghedik Ahmed paşa. La p. 80 remarcăm că în timpul expediției turcești în Moldova (1476), hanul Crimeii era Nurdevlet, pentru ca la p. 422 să se relateze că acesta reluase tronul de abia în 1477. Cu toate că mai înainte, la p. 132, se menționase că Mengli Ghirai revenise pe scaunul hanatului în 1477, la p. 423, pentru acest fapt se specifică anul 1478. În sfîrșit, aceste neclarități sînt accentuate și de tabelul genealogic de la p. 425, unde Nurdevlet apare cu domniile: 1466—1469 și 1474—1477, iar fratele său Mengli Ghirai cu cele din anii 1468—1474; 1475—1477 și 1478—1515.

[2] Vezi *Istoria României*, Editura Academiei, vol. II, p. 493—494.

[3] *Documente privind istoria României*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 286—287.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-adevăr, perioada dintre 1469 și 1478 din istoria Crimeii nu a fost elucidată suficient [4]. Totuși, analiza critică și comparativă a tuturor izvoarelor ce conțin informații despre aceste evenimente dă posibilitatea notării unor anumite precizări.

Mengli Ghirai, cu sprijinul genovezilor din Caffa, a reușit să urce pe tronul crimeian, pentru prima dată, în 1468. Împrejurările răsturnării și întemnițării sale la Mangop rămîn încă neclarificate [5]. Informațiile redate de către I. H. Uzunçarşîlî se pare că sînt în măsură să arunce o oarecare lumină în acest sens. In 1474 el menționează un atac în Crimeia al lui Seid Ahmed, hanul Hoardei de Aur. Ca urmare, Mengli Ghirai a fost nevoit să fugă la Mangop, iar Seid Ahmed a numit guvernator al hanatului pe Djanibei Ghirai, care în 1475 a fost înlăturat de către Nurdevlet (p. 131). Referindu-se apoi la o scrisoare din *Münşeat es-Selatin* (Documentele sultanilor) a lui Ahmed Feridun, trimisă după ocuparea Caffei de către turci „hanului Crimeii Ahmed han", autorul explică aceasta prin ocuparea peninsulei, în perioada expediției sultanului în Moldova, de către Hoarda de Aur, ca urmare a unui atac nereușit al lui Mengli Ghirai asupra capitalei acestui stat, Saray (p. 422). Se pare că aceste două informații pe care, din păcate, autorul nu menționează de unde le deține, sînt confundate între ele. Scrisoarea din colecția lui A. Feridun trebuie să reflecte perioada în care Crimeia se afla sub dominația Hoardei de Aur, căci și o solie a lui Ivan III se adresase în 1477 lui *Zenebek* [6], care nu poate fi decît transcrierea greșită a numelui lui Djanibek. Prin urmare, înlocuirea lui Mengli Ghirai cu acest *oglan* (principe ginghisid) nu avusese loc în 1474, ci în 1476. Nu ar fi de loc exclusă posibilitatea ca în primăvara anului 1475 [7], Mengli Ghirai să fi încercat să scape de pericolul Hoardei de Aur, prin atacarea capitalei sale. Eșecul suferit să fi dat posibilitate lui Nurdevlet, de partea căruia trecuse și puternicul Eminek Mîrza, să reocupe tronul. În orice caz, în februarie 1475, Mengli Ghirai purta încă tratative cu genovezii, dar în martie același an solul lui Ivan III, Aleksei Starkov, nu-l mai găsise la domnie [8]. Indiferent de cauzele care au dus la detronarea sa în 1475, în 1476, în perioada în care sultanul îi trimisese porunci pentru pregătirea expediției în Moldova, Mengli Ghirai nu ar fi îndrăznit să atace Hoarda de Aur.

În ceea ce privește domnia lui Mengli Ghirai, două iarlîkuri ale sale [9], scrise cu siguranță după expediția lui Ghedik Ahmed pașa în Crimeia, dovedesc că el nu a fost trimis la Istanbul, așa cum menționează autorul la p. 128—129, ci a rămas pe tronul hanatului. Atacul Hoardei de Aur asupra Crimeii, la care se referă și Eminek în scrisoarea sa din octombrie 1476 [10], l-a determinat pe Mengli Ghirai să fugă la Istanbul. Așa cum rezultă dintr-o altă scrisoare a sa datată la 3 mai 1478 [11],

---

[4] Vezi K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, traducere, Editura Academiei, București, 1955, p. 97—103.

[5] Cf. *Ibidem*, p. 99.

[6] Cf. *Ibidem*, p. 101.

[7] Anul hegirei 879, dat de autor pentru înlocuirea lui Mengli Ghirai cu Djanibek, corespunde perioadei 18 V 1474 — 8 IV 1475.

[8] Cf. K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 98—99.

[9] Vezi *Islam Ansiklopedisi*, cilt 6, Istanbul, 1955, p. 746 și p. 785; F. Kurtoğlu, *Iik Kirim hanlarinin mektüpleri* (Primele scrisori ale hanilor crîmleni), în „Belleten", nr. 3—4, 1937. foto IX și X.

[10] Cf. F. Kurtoglu, *op. cit.*, foto IX.

[11] *Ibidem*, foto XIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el a reuşit să revină pe tron de-abia în acest an, la chemarea lui Eminek, nemulţumit de domnia lui Nurdevlet, care se instalase puţin mai înainte prin înlăturarea lui Djanibek [12].

În aceeaşi ordine de idei menţionăm că şi în capitolul dedicat istoriei ţării noastre (p. 427—434; 436—445) s-au strecurat cîteva mici inadvertenţe. Astfel, Radu de la Afumaţi este confundat cu Radu Bădica, ucis într-adevăr de către turci în ianuarie 1524. Domnitorul Ţării Româneşti Pătraşcu a fost fiul lui Radu Paisie [13], nu al lui Radu de la Afumaţi. Fiul şi urmaşul lui Mircea Ciobanul nu a fost Petru Şchiopul, ci Petru cel Tînăr [14].

După obiceiul cronicarilor turco-osmani şi I. H. Uzunçarşîlî expune la sfîrşitul domniei fiecărui sultan o serie de consideraţii legate de timpul şi personalitatea acestuia. În privinţa sultanatului lui Mehmed II se relevă importanţa apariţiei primului cod de legi otoman *Kanuname-i Al-i Osman* şi stabilirea în 1478 a obligativităţii eliberării actelor de posesiune deţinătorilor de timaruri (p. 144—147).

În ceea ce priveşte perioada lui Baiazid II, reţine atenţia explicaţia autorului că expediţia din 1484 a fost dictată de nerealizarea scopurilor propuse în campania din 1476 a lui Mehmed II de a cuceri Moldova, pentru a deschide în felul acesta drumul către Polonia. Însă, Moldova dovedindu-se deosebit de puternică, s-a hotărît ca ea să fie lovită în centrele vitale ale comerţului său, cetăţile de la Dunăre şi mare. Tot în legătură cu domnia lui Ştefan cel Mare, se menţionează şi amănuntul că în lupta de la Codrii Cosminului domnul moldovean a fost ajutat, la cererea sa, şi de către un detaşament de 600 turci. De asemenea, pentru sprijinul acordat de moldoveni lui Malkoci-oglu Bali bei, în timpul expediţiei acestuia din 1498 în Polonia, Ştefan cel Mare a fost răsplătit cu onoruri (p. 181—185).

Din capitolul destinat luptelor pentru tron dintre fiii lui Baiazid II se degajă rolul hotărîtor jucat de ieniceri în desemnarea lui Selim I ca moştenitor al tronului (p. 233—244). După cum se ştie, atenţia acestui sultan a fost îndreptată în primul rînd către Orient, unde, odată cu cucerirea Persiei (1514) şi Egiptului (1517) în mîinile padişahilor otomani a trecut şi „califatul", puterea religioasă asupra tuturor musulmanilor. Caracterizîndu-l, I. H. Uzunçarşîlî conchide că în ciuda cruzimii sale deosebite — de unde şi porecla sa de *Yavuz* (Sîngerosul) — Selim I a fost cel mai cult sultan al casei Osmane (p. 305).

În sfîrşit, trecînd la relatarea vremii lui Suleiman Magnificul, autorul opinează că multe din expediţiile europene ale acestuia nu au urmărit scopuri majore precise, ci au avut mai mult un caracter demonstrativ (p. 307).

Descriind detaliat lupta de la Mohács (1526), care a marcat prăbuşirea regatului maghiar, I. H. Uzunçarşîlî explică dezastrul suferit de armata ungară, în cele două ore cît a durat bătălia, numai prin superioritatea cantitativă şi calitativă a oastei otomane (p. 324—326). Este ştiut însă faptul că distrugerea regatului ungar la Mohács are cauze multiple şi complexe. Pe plan extern, Polonia, care încheiase pace cu turcii în 1525, fusese paralizată de atacul tătăresc din iulie 1526, iar puterile occidentale, din cauza războiului dintre Francisc I şi Carol Quintul, nu au dat nici ele sprijinul solicitat de către Ludovic II. Condiţiile erau deosebit de grele şi în interiorul ţării. Magnaţii erau preocupaţi în primul rînd de puternicele lupte ce se desfăşurau între diferitele lor grupări. În acelaşi timp, avînd încă proaspătă amintirea mîniei ţăranilor răsculaţi în 1514, nobilii s-au temut să le mai dea arme, iar

---

[12] K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 101, presupune intercalarea scurtei domnii a lui Nurdevlet.

[13] Nu Petru Paisie, cum îl numeşte I. H. Uzunçarşîlî.

[14] Petru Şchiopul a domnit în Moldova între 1574—1579; 1582—1591.

[15] *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ediţia a III-a, Editura Academiei, 1963, p. 174—175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țăranii, aserviți și sărăciți complet de Tripartitul lui Werböczi, nu au mai manifestat interesul dinainte față de soarta statului [15]. De asemenea, un rol însemnat în această înfrîngere l-a avut și trădarea lui Ioan Zápolya [16].

Referindu-se la expediția din 1538 a lui Suleiman I în Moldova, autorul, utilizînd informațiile furnizate de cronicarii Nișandji Djelalzade și Mustafa Ali, consemnează că Petru Rareș, avînd 80 000 de oameni, intenționase să reziste la Focșani (p. 343). Cronicarii Nasuh Matrakci și Rustem Pașa situează însă întăriturile construite de moldoveni în „jurul cunoscutului deal Budșan, din apropiere de Dîragșani" [17], care se pare că este „defileul" Dracșani, din județul Botoșani [18]. Nu ar fi exclus ca cele două toponime să fi derivat dintr-o confuzie de grafie. Este mai plauzibilă ultima dacă se are în vedere și faptul că Petru Rareș, după trădarea boierilor, încercase inițial să se refugieze în Hotin [19].

Sînt interesante în lucrare capitolele consacrate istoriei navigației și flotei militare otomane (p. 363—390). Cu toate că primele șantiere navale luaseră ființă încă din timpul lui Baiazid I, bazele ei, în adevăratul înțeles al cuvîntului, au fost puse de către Mehmed II. Cea mai glorioasă perioadă — menționează autorul — flota otomană a cunoscut-o în secolul al XVI-lea, cînd sub conducerea vestiților corsari, frații Oruç și Hîzîr reis (mai tîrziu cunoscut sub numele de Barbaros Hayreddin pașa), Piyale pașa, Turgut reis ș.a., a reușit să pună stăpînire pe toată coasta septentrională a Africii și să înlăture, pînă la lupta de la Lepanto (1571), dominația venețiană și spaniolă în Marea Mediterană. Caracterizînd domnia și personalitatea lui Suleiman Magnificul, autorul evidențiază, pe bună dreptate, că renumele acestui suveran nu se datorește numai succeselor sale militare, ci mai ales legilor și regulamentelor emise în timpul său (p. 418—421), fapt pentru care a fost supranumit *Kanunî* (Legislatorul). Tocmai din această cauză, considerăm că ar fi fost necesar să se fi insistat și asupra acestui aspect.

În partea a doua, dedicată istoriei statelor aflate sub dominația otomană, se prezintă succint trecutul Hanatului din Crimeia, al Sfîntului Emirat al Meccăi, Țării Românești, Moldovei, Raguzei și Ardealului.

În ceea ce privește istoria țărilor române, atrage atenția constatarea autorului că pînă la 1521 grația la Poartă a domnilor din Țara Românească era mai mare decît a celor din Moldova. Dar, răscoala antiotomană a boierilor munteni în frunte cu Radu de la Afumați și ajutorul acordat turcilor, în aceste împrejurări, de către Ștefan cel Tînăr al Moldovei, au determinat sultanul să emită, în 1521, un firman prin care în viitor preferința protocolară trebuia să se acorde domnilor moldoveni (p. 428). De asemenea, merită a fi relevat și faptul că I. H. Uzunçarşîlî redă în notă (p. 434, n. 1) conținutul unui document din 1512, publicat integral de către M. A. Mustafa [20], aflat în arhiva muzeului Topkapî Saray, care conține cuantumul haraciului plătit de Moldova și Țara Românească.

În același timp, autorul menționează și faptul că Moldova plătea tribut și hanului din Crimeia. Această plată se dubla în cazul în care Moldova, fiind atacată, cerea ajutorul tătarilor (p. 434).

Capitolul destinat relațiilor externe ale Porții, tratează legăturile sale cu statul Akkoyunlu, Safevid, al mamelucilor din Egipt, Imperiul Trapezuntului, Buhara și Samarkand, Statul papal, orașele italiene, Ungaria, Rusia, Polonia, Austria, Franța, Spania și Portugalia

---

[16] Carl Göllner, *Betrachtungen zur öffentlichen Meinung über die Schlacht von Mohács (1526)*, în „Revue roumaine d'histoire", tome VI, nr. 1, 1967, p. 71—73.

[17] Vezi M. Gubłogu și M. Mustafa, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, Editura Academiei, București, 1966, p. 225.

[18] Vezi *Marele dicționar geografic al României*, București, 1900, p. 216—217.

[19] Vezi I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1923, p. 51.

[20] Vezi Mustafa A. Mehmet, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XVe —XVIe siècles*, în „Revue des études sud-est européennes", tome V — 1967, nr. 1—2, p. 265—275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În partea a treia, după ce se descrie organizarea saraiului, domniile celor patru sultani și fiii lor *(șehzade)*, activitatea tuturor marilor viziri ai acestei perioade, se expune organizarea armatei centrale, provinciale și a flotei militare (p. 553—578).

Corpurilor militare centrale I. H. Uzunçarşîlî le-a consacrat o prețioasă monografie [21]. Merită a fi semnalate unele aspecte ale organizării oastei de provincie, cunoscută sub denumirea de *eyalet askeri* (p. 566—575). Baza ei era formată din *sipahii*, feudali deținători de fiefuri condiționate de servicii militare *(timar, zeamet)*. Creșterea importanței sistemului timariot — arată autorul — a determinat, în 1529, să se dea beilerbeilor provinciali dreptul acordării timarurilor cu venituri pînă la 5 999 de aspri. Printre altele, beilerbeiul mai avea obligația de a însemna, cu cea mai mare strictețe, orice schimbare survenită în registrele timarurilor provinciei sale. Regulamentele stabileau cu precizie numărul ostașilor călări *(djebeli)*, pe care trebuiau să-i echipeze timarioții ce dețineau un domeniu mai mare decît prevederile legislative. Cea mai bună organizare — subliniază I. H. Uzunçarşîlî — regimul timariot a căpătat-o la jumătatea secolului al XVI-lea. După cum se știe, la sfîrșitul aceluiași secol el a început să decadă.

În paragrafele următoare se prezintă date interesante în legătură cu regimul juridic al timarurilor și obligațiile sipahiilor în timpul expedițiilor. Alte subcapitole se ocupă de „corpurile militare de spate" *(yaya, yürük, müsellem, tătari)*, de avangardă *(akîndjii, deli)* și de pază a cetăților *(azapi, gönüllü* și *beșlii)*.

I. H. Uzunçarşîlî consemnează și faptul că și organizarea administrativă a imperiului a avut un caracter stabil tot la jumătatea secolului al XVI-lea (p. 579). El distinge două categorii de provincii *(eyalet* sau *vilaet)*: fără anuitate *(salyanesiz)* și cu anuitate *(salyaneli)*. Cele din prima categorie erau divizate în feudele convenționale *hass, timar* și *zeamet*, iar cele din a doua, formată din vilaeturile Abisinia, Bagdad, Basra și Yemen, erau administrate direct de către fiscul central, prin arendarea anuală a parcelelor (p. 579—582).

Din capitolul destinat culturii otomane în această perioadă se desprinde atît înaltul nivel atins de ea în această epocă, cît și nota sa originală, în ciuda diverselor influențe pe care le-a primit. Autorul crede că ea a atins maxima înflorire în a doua jumătate a secolului al XV-lea. O largă dezvoltare a căpătat literatura, în special cea în versuri. Matematica și astronomia au fost ridicate pe o treaptă superioară de către elevii renumitului matematician și astronom tătar, nepotul lui Timur-Lenk, hanul Ulug Mehmed. Studiul geografiei, de asemenea, a luat o amploare deosebită prin valoroasele scrieri ale navigatorilor Pirî reis și Seydi Ali reis. În privința istoriografiei, I. H. Uzunçarşîlî împărtășește părerea că ea începe, în adevăratul înțeles al cuvîntului, la sfîrșitul secolului al XV-lea, odată cu cronica lui Aşîk-paşa-zade (p. 601—602). Învățămîntul otoman, ramificat și multiplicat pe întreg cuprinsul imperiului, parcurgea trei trepte: primar, mediu și superior. Cea din urmă, denumită *Sahn-i seman* era reprezentată prin facultățile de drept musulman, teologie, literatură etc., înființate încă din timpul lui Mehmed II (p. 587).

În sfîrșit, ultimul capitol intitulat „O privire asupra situației economice în secolele XIV—XVI" (p. 681—693), cu toate că urmărește să prezinte istoria otomană și sub acest aspect, nu este în măsură să răspundă multiplelor probleme impuse de studiul economiei acestui imperiu atît de vast și complex, mai ales în această etapă, cînd s-au realizat cele mai ample cuceriri, și, în linii generale, la jumătatea secolului al XVI-lea s-a stabilizat și regimul otoman de conducere. De asemenea, spațiul restrîns în care se prezintă această latură, nu este proporțional nici cu restul volumului, cu atît mai mult, cu cît acest capitol lipsește din vol. I. De altfel, preocupările minore în privința cercetărilor economice constituie o carență generală a istoriografiei turcești, lucru ce se poate observa chiar și din titlul acestui capitol.

---

[21] *Osmanlî Devleti teşkilatindan Kapukulu ocaklari* (Ogeacurile robilor de Poartă în organizarea statului otoman), vol. I—II, Türk Tarih Kurumu Basîmevi, Ankara, 1943—1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Notăm cîteva din constatările autorului. Economia otomană, la începuturile sale, s-a dezvoltat pe baza lărgirii vieții economice moștenite de pe teritoriile cucerite de la selgiukizi și bizantini, iar mai tîrziu, și prin continuarea, desigur în interesul osmanlîilor, a activităților economice din beilicurile anatoliene supuse și din țările cotropite (p. 681). Se constată, mai ales în Anatolia, o industrie textilă înfloritoare și o intensă producție extractivă (alaun, fier, argint, aur etc.) și prelucrătoare. În ceea ce privește comerțul extern, I. H. Uzunçarşîlî arată că turcii au păstrat și legăturile comerciale ale țărilor cucerite de ei. Statul otoman acorda o mare importanță exportului. Existau numeroase legi și regulamente care stabileau cu strictețe normele de calitate, dimensiune, preț, în care trebuiau să se încadreze mărfurile produse de diferite bresle *(esnaf)*. Abaterile constatate cu prilejul numeroaselor controale erau pedepsite aspru. Legislația prevedea, de asemenea, lista de mărfuri interzise pentru export în timp de pace sau război. Indiferent însă de situația politică, cai, armamentul, proviziile, nu se puteau scoate, sub nici un motiv, în afara granițelor statului otoman. În acest sens, autorul se referă la un document de *Mühime defteri* (Registrele chestiunilor importante), în care sînt trecute poruncile stricte trimise, în 1558, cadiilor pentru ca animalele de transport luate la întoarcere de către o solie a soției principelui Transilvaniei, să nu fie cai de călărie *(at)*, ci numai cai de povară *(beyghir)* (p. 688). Principalul factor de care depindea politica comercială externă otomană îl constituia situația economică internă. Nu se puteau vinde în afara granițelor produsele ce erau necesare în imperiu, și nu era permisă cumpărarea din țări străine a mărfurilor care se produceau și în interior (p. 689).

Este interesant de notat faptul că la jumătatea secolului al XVI-lea evreul portughez Yasef Nasi și mătușa sa Dona Gracia Mendes au înființat o bancă comercială de credit, care, mai tîrziu, transformîndu-se într-o adevărată companie, avea în mîinile sale, printre altele, și monopolul vînzării vinului cretan în Țara Românească și Moldova (p. 690—691).

În sfîrșit, ultimele două paragrafe ale volumului se ocupă de circulația monetară și de devize (p. 691—693). Cu toate că politica financiară a Porții încuraja intrarea valutei în imperiu și împiedica evaziunea ei — arată I. H. Uzunçarşîlî —, asprul *(akçe)*, moneda principală otomană de schimb, s-a devalorizat continuu, ca urmare a numeroaselor expediții din secolul al XVI-lea [22]. Astfel, dacă la sfîrșitul secolului al XV-lea un ducat venețian era echivalent cu 40 de aspri, la începutul veacului următor — notează cronicarul Solak-zade — ducatul ajunsese la 60 de aspri, iar în 1534 din 100 dirhemi grame de argint s-au bătut 300 de aspri, cu toate că legislația lui Suleiman Kanunî prevedea echivalența 100 dirhemi = 500 aspri [23].

Și din această succintă prezentare a volumului al II-lea rezultă valoarea incontestabilă a acestei mari lucrări de sinteză, care redă într-o formă clară și într-un limbaj atrăgător, pe baza unei deosebit de ample documentări, istoria complexă a osmanlîilor. Meritul lucrării este cu atît mai mare, cu cît, ea este prima operă monumentală turcească despre propria lor istorie.

Tahsin Gemil

IRENA GIEYSZTOROWA, *Research into the demografic history of Poland. A provisional summing-up*, în „Acta Poloniae Historica", XVIII, Varșovia, 1968, p. 5—17.

Deși relativ nouă ca domeniu de cercetare științifică, demografia cunoaște în ultima vreme, mai ales prin cercetările efectuate în Franța și în Japonia, care din

[22] Vezi în acest sens și interesantul studiu al lui Nicoară Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVI-ème siècle et son influence sur les principautés roumaines*, în „Südost Forschungen", Band. XVI, 1 Halbband, R. Oldenbourg/München, 1957, p. 70—87.

[23] În I. H. Uzunçarşîlî, *Osmanli Devleti teşkilatindan Kapukulu ocaklari*, vol. I, Ankara, 1943, p. 464—477 există o scurtă istorie a asprului și a echivalențelor sale pînă la dispariția lui după anul 1818.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest punct de vedere se situează pe primul loc în lume, o considerabilă dezvoltare [1]. Interesul acordat în ultimii ani studiului populației este cît se poate de justificat dacă se are în vedere faptul că populația, „categorie istorică, cu legi proprii de dezvoltare în fiecare orînduire socială..., prin numărul și structura ei prezintă o deosebită importanță pentru înțelegerea multor aspecte ale istoriei economice, sociale și politice" [2].

În istoriografia poloneză, interesul pentru cercetările asupra demografiei istorice a Poloniei s-a manifestat încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd se fac încercări de a stabili populația Poloniei chiar pentru secolul al XVI-lea, considerat ca perioada de maximă înflorire a statului feudal polonez. Investigațiile în acest domeniu sînt reluate cu o mai mare amploare între cele două războaie mondiale, prin apariția unor lucrări în care se caută să se stabilească numărul populației de pe teritoriul statului feudal polonez al secolului al XIV-lea și chiar al anului 1 000, în scopul comparării lui cu cel al altor țări europene. În sfîrșit, lucrările apărute după al doilea război mondial au adus o serie de completări rezultatelor obținute în perioadele anterioare, autoarea articolului recenzat contribuind cu numeroase studii la cercetarea acestei probleme.

În articolul său, I. Gieysztorowa și-a propus să revadă rezultatele celor mai multe evaluări sintetice care se bazează pe principiul continuității evoluției demografice văzut pe fondul contextului social-economic dat.

O primă constatare ce se impune a fi făcută se referă la metoda de cercetare folosită de către școala demografică poloneză. Pornind de la constatarea că sursele fiscale, oricît de riguros ar fi interpretate, nu pot oferi date sigure, mai ales pentru perioada prestatistică a demografiei poloneze, această școală recurge la confruntarea registrelor de impozite cu cele de naștere care, în Polonia, se păstrează încă din secolul al XVI-lea. După I. Gieysztorowa, registrele de naștere, departe de a fi complete, sînt totuși superioare celor de impozite, cel puțin din două puncte de vedere: 1) registrelor de naștere le lipsește tendențiozitatea și 2) scopul lor social era mai larg, cuprinzînd și grupurile sărace ale populației. Aceste considerente o fac pe autoare să conchidă că „investigarea detaliată a acestor surse constituie marea speranță a demografiei prestatistice din țara noastră" (p. 6).

Metoda stabilirii numărului populației dintr-o anumită perioadă prin cercetarea datelor registrelor de naștere este utilizată și de către alte școli demografice. În acest sens putem aminti pe istoricul francez Le Roy care acordă o deosebită atenție natalității în analizarea efectivelor globale ale populației din zona Languedoc de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea [3].

Pentru verificarea veridicității datelor privind populația Poloniei înainte de împărțire, autoarea consideră că principala cale o constituie compararea aspectelor teritoriale cu cele cronologice. Acest procedeu însă nu poate fi aplicat întregului teritoriu al statului, care a suferit multe modificări în cursul secolelor, ci numai provinciilor cu o suprafață just stabilită, care constituiseră componente ale statului polonez (p. 7). Ca urmare, din punct de vedere teritorial, autoarea își limitează analiza la trei provincii principale ale Poloniei de dinainte de împărțire: Polonia Mare, Polonia Mică și Masovia. Din punct de vedere cronologic însă, se oprește la următoarele date: 1000, 1350, 1500, 1650, 1770, 1900, perioada primului război mondial, perioada interbelică și cea de după al doilea război mondial.

Anul 1 000 este data convențională la care se consideră că statul feudal polonez era deja constituit. În ce privește însă numărul locuitorilor corelat cu această dată — precizează autoarea — el constituie mai mult un punct al curbei de creștere deoarece

---

[1] Cf. Ștefan Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii", tomul 20 (1967), nr. 5, p. 394

[2] *Ibidem.*

[3] Vezi recenzia semnată de V. Cristian, *Annales historiques de la révolution française*, în „Studii", tomul 21 (1968), nr. 2, p. 393 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corelarea se potriveşte atît pentru secolul X cît şi pentru secolul XI (p. 7). Anul 1350 a fost luat în consideraţie pentru că marchează începutul dezvoltării paşnice a regatului polonez. Dar, se atrage atenţia că şi această dată este convenţională şi nesigură şi, prin urmare, evaluarea populaţiei făcută pentru anul 1350 trebuie, avînd în vedere sursele vagi pe care se bazează, raportată la tot secolul al XIV-lea, cu excepţia momentelor de prăbuşire (p. 7). Fixarea datelor 1500 şi 1650 sînt justificate prin faptul că 1500 marchează punctul de maximă expansiune teritorială a statului feudal polonez, iar 1650 prin aceea că arată situaţia demografică precedentă invaziei suedeze (p. 7). Anul 1770 a fost ales datorită evaluării populaţiei Poloniei chiar dinainte de împărţire, iar anul 1900 ajută la cunoaşterea efectelor exploziei demografice în cursul întregului secol al XIX-lea (p. 7).

Profunda cunoaştere a istoriei economice, politice şi sociale a Poloniei a permis Irenei Gieysztorowa să se folosească de elementele cele mai diverse pentru explicarea dinamicii demografice în limitele perioadelor cronologice fixate. Astfel, pentru a lua numai un exemplu, modificările produse în numărul populaţiei Poloniei în perioada 1350—1650 sînt explicate prin stagnarea economică — sesizată încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea — care a oprit extinderea oraşelor şi a intensificat fluxul populaţiei către regiunile mai puţin dense din Ruthenia şi Lituania. La aceasta se adaugă războaiele purtate de statul feudal polonez în secolul al XVII-lea şi epidemiile legate de ele, precum şi pierderile teritoriale suferite de Polonia în perioada respectivă, toate contribuind la scăderea populaţiei cu aproximativ 30% (p. 10—11). În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea însă, rata de creştere a populaţiei sporeşte. La această sporire au contribuit, pe lîngă refacerea economică, şi schimbările sociale, concretizate în începutul lichidării servajului, ridicarea standardului de viaţă al populaţiei datorită progreselor înregistrate în educaţie şi îmbunătăţirii situaţiei medico-sanitare (p. 11—12).

Deosebit de interesant este şi procedeul utilizat pentru calcularea numărului populaţiei statului feudal polonez la începutul existenţei sale. Astfel, pentru anul 1000, populaţia Poloniei a fost calculată prin împărţirea suprafeţei statului la cantitatea minimă de pămînt ce se cuvenea unei persoane, fără a se pierde din vedere caracterul tehnic extrem de primitiv al timpului şi sistemul rotaţiei culturilor. Pe baza acestui calcul s-a ajuns la concluzia că, în momentul naşterii sale, statul feudal polonez era, probabil, al şaptelea din Europa din punct de vedere al populaţiei (p. 9). Într-adevăr, rezultatele acestui procedeu nu pot fi decît foarte relative, însă el nu trebuie ignorat mai ales pentru perioadele în care lipsesc cu desăvîrşire alte elemente care ar putea fi luate în consideraţie.

Valoarea ştiinţifică a studiului reiese şi din faptul că I. Gieysztorowa a întocmit un număr de trei tabele sinoptice pe baza cărora se pot urmări în mod comparativ schimbările survenite în demografia Poloniei şi a altor state europene în anumite perioade.

Dar, dacă aceste tabele au o valoare reală pentru înţelegerea problemelor ridicate de autoare, în schimb harta de la pagina 8 intitulată „Teritoriul Poloniei între 1000–1965. Evoluţia teritoriului polonez potrivit datelor demografiei istorice", stîrneşte nedumerire. Conform hărţii, la 1500 statul feudal polonez includea în limitele sale şi Moldova. Sursele pe baza cărora s-au fixat aceste limite nu sînt menţionate în articol. S-ar părea însă că principalul argument ar consta în faptul că — după părerea autoarei — anul 1500 marchează „punctul maxim al expansiunii teritoriale a statului polonez" (p. 7).

O scurtă recapitulare a faptelor se impune.

După cum se ştie, în anul 1497, regele Ioan Albert al Poloniei, sub pretextul unei expediţii contra turcilor, a intrat în Moldova, ajungînd pînă sub zidurile cetăţii Suceava, cu scopul de a instala la conducerea statului feudal Moldova pe fratele său Sigismund[4]. Gestul regelui polon a stîrnit protestele regelui Ungariei, Vladislav

[4] A Boldur, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare într-o lumină nouă*, în „Studii şi cercetări istorice", vol. XVIII, 1943, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al II-lea, care a consimțit ca voevodul Transilvaniei Bartolomeu Drágfy să treacă în Moldova cu 12 000 de oameni pentru a-l ajuta pe Ștefan considerat de el ca vasal al său[5]. Expediția poloneză s-a terminat însă cu eșecul bine cunoscut, eșec a cărui amintire a durat mult timp în Polonia, prin expresia „În timpul craiului Olbrachta s-a prăbușit șleahta"[6]. Maria Bogucka care, în lucrarea citată, se referă la evenimentele de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea (p. 152 și urm.), nu amintește nimic despre o includere a statului feudal Moldova în limitele teritoriale ale monarhiei jagellone și nici hărțile Poloniei din anii 1370 și respectiv 1582 nu cuprind în limitele acestui stat Moldova (p. 92 și 191). Inadvertența rezultă și mai pregnant din prevederile tratatului moldo-polon încheiat la Hîrlău la 12 iulie 1499, care marca aplanarea conflictelor militare dintre cele două state. Tratativele care au precedat încheierea tratatului au durat peste două luni de zile (21 aprilie — 2 iulie 1499), dar la sfîrșitul lor Ștefan cel Mare a reușit să încheie un tratat ale cărui stipulații se deosebesc radical de cele stabilite la Cracovia la 15 și 16 aprilie 1499 de către împuterniciții poloni, unguri și moldoveni[7].

Prin acest tratat Ioan Albert recunoaște și se obligă să asigure lui Ștefan cel Mare și urmașilor săi stăpînirea Moldovei fără de nici o „supărare" din partea sa și a fraților săi. În caz de nevoie, atît Polonia cît și Ungaria lui Vladislav al II-lea se obligau să-i acorde loc de refugiu lui, familiei sale și anturajului său. Domnul Moldovei fixează itinerariul pe care trebuiau să-l urmeze armatele ungare și polone în cazul unei expediții împotriva turcilor și condiționează angajarea Moldovei într-un război antiotoman de participarea celor doi regi. Mai mult decît atît, Ștefan prelinde să nu fie considerat ca „necredincios tratatului dacă contra voinței sale puteri irezistibile ale sultanului sau ale sangiacilor săi l-ar sili să meargă cu dînșii"[8].

Sîntem de acord cu părerea autoarei că datele cercetărilor demografice trebuiesc raportate în permanență la contextul social-economic, însă socotim necesar ca această raportare să se facă și la cel politic.

Deși articolul în discuție reprezintă o „rezumare provizorie" a unor cercetări în domeniul demografiei istorice poloneze, problemele pe care le ridică Irena Gieysztorowa au o importanță majoră pentru înțelegerea multor aspecte ale istoriei Poloniei.

Ven. Ciobanu

ALAN W. FISHER (Michign), *Şahin Girey, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimea*, în „Jahrbücher für geschichte osteuropas", N.F., Band. 15, Heft 3, Wiesbaden, 1967, p. 341—361.

Lucrările apărute pînă în prezent cu privire la Hanatul din Crimeia nu au reușit să elucideze în suficientă măsură unele din principalele probleme ale existenței acestui stat. Așa, de pildă, rămîn încă neclarificate pe deplin perioadele care au precedat trecerea Crimeii sub dominația otomană, în 1475, și includerea ei în Imperiul țarist, în 1792.

Studiul cercetătorului american, în care se folosesc, pe lîngă o bogată bibliografie de specialitate, fondurile arhivistice tătaro-otomane neutilizate pînă acum în acest sens, își propune să analizeze activitatea ultimului han Șahin Ghirai (1777—1783). precum și relațiile ruso-tătaro-otomane dintre anii 1772 și 1783.

Pentru o mai bună înțelegere a celor expuse, A. W. Fisher și-a divizat articolul în patru capitole: Stabilirea independenței Crimeii (p 341—349), domnia lui Șahin Ghirai (p. 349—355), căderea lui (p. 355—361) și, în sfîrșit, includerea Crimeii în Imperiul țarist (p. 361—365).

---

[5] Ion Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare", Editura Academiei, 1956, p. 325.

[6] Cf. Maria Bogucka, *Dieje Polski do 1795 r.* (Istoria Poloniei pînă la anul 1795), Varsovia, 1964, p. 152—153.

[7] Cf. Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 427.

[8] *Idem*, p. 418.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ocupîndu-se de istoriografia problemei, autorul relevă faptul că nici unul din studiile de specialitate publicate nu a putut răspunde la întrebarea de ce Ecaterina a II-a a inclus Crimeia în 1783. Încercînd o soluționare a acestei chestiuni, de la început el afirmă că înainte de 1782, politica țarinei nu urmărise încorporarea Crimeii, ci menținerea la conducerea ei a unei guvernări dependente de Petersburg și independentă de Poartă (p. 342).

Căutînd să-și fundamenteze poziția, autorul prezintă, în prima parte, numeroase date care atestă faptul că de la 1772, cînd s-a încheiat acordul de la Karasu-Bazar de „prietenie veșnică" între Rusia și Crimeia, diplomația Ecaterinei a urmărit întronarea lui Șahin Ghirai, aservit țarinei. În același scop. A. W. Fisher respinge și afirmația unor istorici că includerea Crimeii în Imperiul țarist ar fi făcut parte din „proiectul grecesc", elaborat în 1779 (p. 363).

De asemenea, se relevă faptul că politica țarinei în Crimeia, cu toate că reușise să cîștige o parte din nobilimea și populația hanatului, a întîmpinat o puternică opoziție din partea feudalilor tătari emigrați la Istanbul și, mai ales, din cauza influenței religioase a Porții în peninsulă (p. 348).

Sînt interesante capitolele, bogate în amănunte, în care se descrie perioada domniei lui Șahin Ghirai, punctată de desele sale căderi și reveniri la tron.

Puternic influențat și admirator al sistemului rusesc de conducere — arată autorul — Șahin a crezut că, introducînd în Crimeia o serie de reforme, ar putea s-o transforme într-un stat modern. Însă, el a neglijat caracteristicile dezvoltării social-politice specifice hanatului; bazîndu-se în primul rînd pe sprijinul țarinei, a ignorat opoziția internă și externă a feudalilor și clerului tătar, care numai după șase luni de la înscăunarea sa au provocat o puternică mișcare îndreptată împotriva lui și a transformărilor pe care el le preconiza.

În genere, reformele lui Șahin au fost orientate în trei direcții principale: întărirea puterii hanului prin transformarea domniei în ereditară, crearea unei armate permanente *(beșlii)*, compusă și din creștini, instruită și echipată după modelul rusesc, măsuri administrative și financiare, care au avut ca urmare împărțirea domeniilor clerului musulman *(vakif)* și transformarea celor șase *beilicuri* existente în *caimacamlicuri*, conduse de reprezentanți ai hanului și, în sfîrșit, stabilirea unei taxe graduale asupra întregii populații. Lipsindu-i însă un aparat administrativ suficient de dezvoltat — arată în continuare A. W. Fisher — Șahin a fost nevoit să arendeze perceperea impozitelor unui creștin numit Mavroeni. Menționăm, în treacăt, că autorul îl desemnează pe acesta ca fiind cazac (p. 352). Dar numele, ca și luarea în considerație a faptului că tătarii chiar și astăzi îi denumesc pe creștini „kazak", așa cum osmanlîii le spuneau europenilor „frînci", ne determină să credem că este vorba de un negustor grec, probabil din rîndul „albanților", colonizați încă din 1776 în împrejurimile fortu-rilor Kerci și Yeni-Kale.

Cu toată prezentarea ordonată, pe baza a numeroase surse, unele inedite, a domniei lui Șahin Ghirai, era totuși de dorit ca autorul să fi încercat să-și exprime mai precis poziția față de reformele acestui han, atît de controversat.

În ceea ce privește atitudinea turcilor față de instalarea lui Șahin pe tronul Crimeii, din cele relatate de A. W. Fisher se desprinde faptul că în ciuda protestelor sale inițiale, Poarta a fost nevoită, pînă la urmă, să accepte acordul de la Aynali Kavak (1779), prin care turcii, în schimbul recunoașterii lui Șahin, primeau teritoriul dintre Bug și Nistru, aparținînd hanatului. Șahin s-a opus acestei cedări, cerînd chiar „Basarabia, Moldova și Valahia". Însă, așa cum subliniază și autorul, atît țarina, cît și sultanul, erau convinși de netemeinicia acestor pretenții ale hanului (p. 357)

Dependența lui Șahin față de Ecaterina a II-a și, mai ales, măsurile pe care voia să le aplice, au provocat nemulțumirea ulemalelor și feudalilor tătari. Folosindu-se de această situație, frații hanului, Behadîr, Gazi și Arslan, au declanșat o puternică revoltă împotriva lui. Înfrîngerea lor în 1782 de către Potemkin a însemnat — remarcă A. W. Fisher — și încheierea cuceririi întregii peninsule, iar proclamația Ecaterinei din 8 aprilie 1783 a constituit confirmarea formală a acestui fapt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul arată în concluzie că includerea Crimeii reprezenta singura soluție reală pentru rezolvarea problemei granitei sudice a Imperiului țarist. Este greu totuși să putem admite explicația autorului că atitudinea rezervată a Ecaterinei a II-a, pînă în 1782, față de chestiunea includerii Crimeii în Imperiul țarist, s-ar fi datorat sentimentelor nutrite de țarină față de tinărul și chipeșul Șahin Ghirai (p. 343—344). Considerăm că această problemă, legată strins de politica țaristă în chestiunea hotarului sudic, în special, și a celei orientale, în general, trebuie privită în complexitatea situației pclitice europene, accentuală și ca urmare a izbucnirii războiului de eliberare a coloniilor americane.

În perioada imediat următoare intrării în Crimeia a armatelor lui Dolgoruki (1771), probabil, pentru a nu periclita pozițiile avantajoase cîștigate de Rusia în problema orientală, în timpul războiului și apoi, mai ales, prin pacea de la Kuciuk Kaianargi, diplomația țaristă a căutat să respecte, cel puțin *de jure*, prevederile tratatului din 1774, care acordau independență Crimeii. Politicienii. Ecaterinei, așteptînd momentul favorabil pe plan internațional pentru realizarea acestei acțiuni, au acceptat „o stare de tranziție" [1], prin instalarea lui Șahin Ghirai. Această perioadă a însemnat, în același timp, și pregătirea internă a hanatului pentru includerea propriu-zisă.

Războiul de pe continentul american a dus la izolarea Imperiului otoman de principalii săi sprijinitori, Franța și Anglia, interesate fiecare în atragerea Rusiei [2], iar rivalitatea Austriei în cadrul chestiunii orientale a fost anihilată prin acordul de la Moghilev din 1780 [3].

Totodată, nu se pot neglija în tratarea acestei probleme nici influențele exercitate, în diferite etape, asupra țarinei de curentul „realiștilor" (Bezborodko, Rumiantev, Potemkin) din rîndurile diplomaților Ecaterinei a II-a sau ale celor cu o atitudine mai rezervată în privința includerii Crimeii în Imperiul țarist (N. Panin). Înlocuirea, în 1780, a lui N. Panin cu cneazul Bezborodko la conducerea politicii externe a țarinei, a marcat și începutul unei linii mai ferme în rezolvarea acestei probleme [4].

Deci nu sentimentele țarinei au fost acelea care au prevalat, ci calculele politice, care au arătat că de abia în anii 1782—1783 se creaseră condițiile pentru a se putea trece la realizarea acestei acțiuni.

În ciuda observațiile de mai sus și a faptului că terminologia utilizată de către autor nu este întotdeauna cea adecvată, studiul lui A. W. Fisher, care încearcă să lumineze o pagină neclară din istoria hanatului crimeian, merită atenția cercetătorilor care se ocupă cu problema orientală.

Tahsin Gemil

JACQUES DROZ, *Le romantisme allemand et l'Etat. Résistance et collaboration dans l'Allemagne napoléonienne*, Paris, Payot, 1966, 310 p.

Lucrarea cunoscutului istoric francez Jacques Droz este un bogat și interesant studiu asupra originii anumitor idei conservatoare din Germania. Pe o cale mai puțin obișnuită și cu mijloace care subliniază o vastă cultură filozofică, istorică, sociologică și literară, autorul încearcă — după propria sa expresie — să facă pe cititorul francez să înțeleagă diferitele aspecte ale vieții politice germane, care i se par „în general mai greu de explicat". Pentru ca această înțelegere să fie cît mai cuprinzătoare, J. Droz face o incursiune în istoria gîndirii politice, științifice, literare

[1] V. P. Potemkin ș.a., *Istoria diplomației*, traducere, vol. I, Editura Științifică, București, 1962, p. 317.

[2] Vezi I. H. Uzunçarşili, *Osmanli tarihi* (Istoria otomană), vol. IV, partea a I-a, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1956, p. 451.

[3] V. P. Potemkin ș.a., *op. cit.*, p. 318.

[4] *Ibidem*, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și religioase din Germania de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Fără îndoială, alegerea perioadei, de către autor, a fost mult influențată, între altele, și de faptul, deosebit de important, că reacțiunea împotriva ideilor și filozofiei revoluției franceze a luat în Germania o formă sistematică, concretizată în apariția unor teorii și doctrine, folosite de o parte a cercurilor conducătoare germane în lupta lor împotriva principiilor care au stat la baza marelui eveniment din Franța de la 1789.

Încă înainte de izbucnirea revoluției franceze a existat în unele state germane un puternic curent de opinie care, invocînd pericolul ideilor iluministe, s-a manifestat ca o gîndire politică net conservatoare. Grupați în jurul cîtorva publicații, o serie de personalități ale bisericii catolice și protestante, alături de un număr mare de profesori universitari, au desfășurat o intensă activitate în vederea stăvilirii influențelor iluministe și întoarcerea la valorile irațională. Lupta lor s-a axat pe trei planuri diferite: împotriva ideilor care preconizau emanciparea omului de sub tutela autorității bisericești și, cu oarecare timiditate, de sub tutela autorității politice, pentru restabilirea vechii ierarhii; pe planul reînvierii tradițiilor istorice a căror valoare era considerată ca superioară oricăror „elucubrații" ale rațiunii și deci pe planul reabilitării evului mediu și a valorilor „primitive" ale poporului german, în sfîrșit, împotriva introducerii legislației moderne care schimba fața vechii Germanii. Ideea progresivității dezvoltării sociale, existența unor legi generale a căror cunoaștere putea ajuta la prevederea și accelerarea dezvoltării ulterioare a societății, nelimitata capacitate de perfecționare a omului, constituiau tot atîtea pericole pentru orînduirea feudală din Germania. În lupta împotriva acestor „amenințări" a fost inventată chiar existența unui „complot revoluționar" împotriva căruia se impunea — după părerea cercurilor conservatoare — întărirea luptei pentru apărarea ierarhiei și supunerea față de stat și biserică, întărirea atașamentului față de tradițiile și obiceiurile germane, cultivarea idealurilor de unitate spirituală a poporului german.

O dată cu victoria revoluției franceze, pe măsură ce influența ideilor revoluționare a sporit simțitor în Germania, lupta elementelor conservatoare și contrarevoluționare a crescut. Vor lua ființă o serie de noi asociații, între care citîm cea intitulată „Patrioții eruditi", după părerea căreia nu se putea asigura fericirea Germaniei decît prin întoarcerea la vechile ei tradiții, în care fiecare stat și fiecare clasă avea un loc stabilit de Dumnezeu, prin stricta respectare de către poporul german a inegalității sociale, statornicită de puterea divină.

Întreaga activitate a asociațiilor contrarevoluționare, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, s-a îndreptat cu violență împotriva caracterului „dizolvant" al filozofiei iluminismului, învinuită printre altele, că urmărește ruina religiei și a tronurilor.

Reacțiunea împotriva revoluției franceze a îmbrăcat forma unui conservatorism care corespundea intereselor unei însemnate părți a cercurilor conducătoare germane, conștiente că trebuiau să facă unele concesii lumii moderne, dar hotărîte să păstreze și mai departe controlul vieții publice pe plan politic, social și economic. Principalul element al acestei ideologii a fost — după părerea lui Jacques Droz — romantismul politic care a apărut în Germania ca una din formele luptei contra iluminismului și a rationalismului. El s-a cristalizat în perioada pregătirii revoluției franceze și, o dată cu victoria ei, s-a integrat în mișcarea de protest pe care au dezlănțuit-o teoriile rationaliste și iluministe. Conservator și contrarevoluționar, romantismul politic a devenit doctrina celor care aspirau la restabilirea vechiului regim și a exprimat convingerea unei părți a claselor conducătoare în legătură cu pericolele generate de noua societate pentru existența lor.

Lupta angajată în Germania, încă înainte de izbucnirea revoluției franceze, contra oricărei încercări de a distruge vechiul edificiu social în numele rațiunii — arată Jacques Droz — a stat la baza conservatorismului german.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subtitlul lucrării istoricului francez „Resistance et collaboration dans l'Allemagne napoléonienne" folosește autorului nu pentru a studia diferitele aspecte ale luptei duse în Germania împotriva dominației lui Napoleon, ci pentru a înfățișa atitudinea diferitelor grupări sociale față de această dominație. Spre deosebire de alți istorici, Droz situează centrul rezistenței împotriva dominației napoleoniene nu în Prusia, ci în Austria, unde solidaritatea vechilor clase conducătoare era deosebit de puternică. Obligate să cheme masele la lupta împotriva opresiunii exercitate de dominația franceză, cercurile conducătoare au căutat să dea acestei lupte o direcție care avea în vedere restabilirea valorilor morale, în pericol — după părerea lor — de a fi înlăturate de ideile revoluției franceze. Astfel rezistența împotriva agresorilor a fost legată de preamărirea spiritului religios — considerat ca una din trăsăturile „reconfortate" ale spiritului popular german — în opoziție cu ateismul francez. Supunerea față de providență, fatalitatea inegalității sociale, încrederea oarbă în bunăvoința și autoritatea prinților au fost, de asemenea, cîteva din ideile care au stat la baza pregătirii ideologice a luptei pentru eliberarea națională. Compromisul intervenit între acea parte a cercurilor conducătoare germane, care înțelegeau că mișcarea națională și războaiele purtate împotriva Franței să contribuie la înlăturarea opresiunii absolutiste, cu reprezentanții feudalismului, a dovedit că lipsea o burghezie puternică în diferitele state germane. Una dintre cele mai importante consecințe ale acestei lipse, adică a unei burghezii maturizate din punct de vedere politic, a fost încurajarea unui naționalism șovin, a unei puternice uri împotriva Franței, iar premizele necesare dezvoltării unei ideologii liberale au fost mult stînjenite. Din scurta prezentare se impun cîteva sublinieri. De la început apare evident că, pentru Jacques Droz, istoria ideilor este unul din factorii fundamentali ai istoriei generale. Aceasta și explică de ce fără a subaprecia rolul altor factori, ca cel economic și social, el acordă cea mai mare atenție apariției difuzării și organizării ideilor în cadrul unor doctrine și se concentrează asupra a trei probleme: formarea doctrinei politice romantice, atitudinea față de naționalism și cea față de restaurație.

Una din cele mai importante teze ale istoricului francez este aceea prin care el caută să dovedească că centrul principal al rezistenței împotriva hegemoniei lui Napoleon a fost în Austria și nu în Prusia. Analiza făcută, cu competență, de către autor, dezvoltării romantismului politic în Prusia, nu reușește însă să schimbe imaginea asupra rolului important, cunoscut pînă azi, jucat de politica antinapoliониană din Prusia. În ceea ce privește „prioritatea centrului antinapolionian din Austria", fără îndoială că savantul o va mai relua, îmbogățind-o. În stadiul actual teza merită toată atenția, ea este nouă și interesantă.

În sfîrșit, J. Droz, consideră că opoziția cea mai radicală, împotriva revoluției, a liberalismului și a hegemoniei lui Napoleon, a fost reprezentată de către religie și, în special, de religia catolică.

Ne vom opri îndeosebi asupra contribuției științei istorice și a istoricilor la întărirea reacțiunii din Germania, așa cum o prezintă Jacques Droz. El are în vedere rolul jucat de o parte din istoricii care au făcut parte din școlile de la Heidelberg și Göttingen, unii istorici ai dreptului, precum și Savigny, Niebuhr, Luden, Armin, Möser, Bruke, și alții. La cei mai mulți dintre istoricii care au militat în scrierile lor împotriva ideilor revoluțiilor franceze se poate constata, ca o trăsătură aproape comună, încercarea de a da o nouă interpretare istorică trecutului. Astfel ei au pus în evidență o serie de vechi instituții, au preamărit solidaritatea spirituală care a existat între clase în trecut, între care — după părerea lor — nu au existat deosebiri de nici un fel. Evul mediu a fost, așa cum îl prezentau ei, o perioadă luminoasă, de caritate, de dragoste între oameni, unde sinceritatea și puritatea credinței religioase garantau în egală măsură fericirea personală a omului, precum și demnitatea operei de artă. Misiunea istoriei și a istoricului era deci de a se strădui pentru salvarea acestor „comori", de a le reînvia și de a le face cunoscute. După ei, lumea și instituțiile sociale erau o reflectare a ideii divine, iar dezvoltarea istoriei nu putea fi determinată decît de providență. Contradicțiile din sînul oricărei societăți, generate de mersul istoriei și care se deosebesc de la o etapă la alta, consti-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuiau pentru mulți din acești istorici simple deosebiri naturale. Fiecare epocă istorică trebuia considerată ca ceva individual, unic, și astfel orice fel de comparații trebuiau excluse. De aceea, ei se opuneau categoric considerării trecutului drept o treaptă necesară pregătirii prezentului. Istoria deci se compunea — după unii dintre ei — dintr-un șir de civilizații cu totul independente între ele. În ceea ce privește ideea progresului, ei o considerau ca subiectivă și fără temei. O parte a istoricilor adepți ai școlii de la Heidelberg au preamărit „Volksgeistul" geniul special al fiecărui popor, cu scopul de a sublinia în primul rînd genialitatea germană, deosebitele sale merite care au situat și situează poporul german printre cele mai dotate popoare. Asemenea teorii au deschis drumul unui naționalism stînjenitor și mult vătămător. Herder era convins că fiecare civilizație, fiecare popor și fiecare epocă au „o valoare în sine", care se modifică după caracterul ei propriu, purtînd în ea „armonia perfecției sale" și nu în comparație cu altele. El este, de asemenea, convins că nu se poate vorbi despre un „veritabil progres" ci numai despre o „continuitate" ceea ce înseamnă că civilizația poate înainta, fără să fie necesar să devină mai bună. Nici istoria — după părerea lui — nu se îndrepta spre un scop bine definit, pentru că popoarele nu au posibilitatea reînnoirii, ele fiind produse ale naturii, ca și speciile în zoologie. Ceea ce îl preocupa îndeosebi, cînd se ocupa de evul mediu, era reabilitarea evului mediu german, atunci cînd — cum arăta el — au avut loc marele invazii, și lumea germană a triumfat asupra Romei. Enumerînd virtuțiile lumii germane de atunci, el cita, în primul rînd, „caracterul primitiv și sănătos al unui popor viguros" care trăia într-o „dezordine creatoare". Herder elogia însușirile superioare ale omului și societății medievale germane și critica cu asprime ușurința cu care omul modern „abdica" de la personalitatea sa națională. Critica viza, în primul rînd, societatea franceză, pe care o considera coruptă de abuzul raționalismului, de o serie de idei cosmopolite.

În „Histoire d'Osnabrück" (1768—1780) ca și în „Fantesies patriotique" (1774—1786), Justul Möser pornea de la ideea că una din formele „cele mai seducătoare" de manifestare ale geniului german era legătura poporului cu tradiția, legătură serios amenințată de „mania legislației moderne care tinde să reglementeze și să uniformizeze totul". Captivat de viața fericită a comunităților populare care au existat în Germania de nord, Möser se oprea mai mult în unele din lucrările sale asupra acelei epoci pe care o numea „epoca de aur" din istoria Germaniei După el, a existat atunci o clasă liberă de proprietari de pămînt care a participat activ la guvernarea țării și care a contribuit, în conformitate cu legile onoarei colective, la apărarea ei. Toate aceste valori — considera Möser — trebuiau apărate în primul rînd de istorici.

Mai mult și mai deschis decît Möser, E. Burke, în ale sale „Considerations sur la Révolution Française" (1790), s-a ridicat împotriva „pasiunilor egalitare" preconizate în „Contractul social" al lui Rousseau. Exaltînd instituțiile medievale, în care *a existat „un nobil atașament față de rasă și sînge, o supunere mîndră și o ascultare* demnă, o bunătate care răspîndea suflul unei nobile libertăți chiar sclavilor", a glorificat relațiile de la om la om, opuse „egalității nivelatoare", propovăduită de revoluția franceză. După părerea sa, egalitatea între oameni nu putea să existe decît în fața lui Dumnezeu.

Gîndirea istorică a lui Niebuhr, autorul a două volume de istorie romană, apărute în 1811 și 1812, reflecta preocupările sale, determinate de evoluția lumii contemporane și îndeosebi de victoria Franței revoluționare. Fără multă greutate se poate constata că lui Niebuhr orice idee care milita pentru răsturnarea ordinii sociale sau orice idee despre suveranitatea poporului îi erau pur și simplu odioase. Poporul roman — scria el — a putut să se mențină mare și puternic numai atîta timp cît a fost un popor de țărani, care au păstrat cu sfințenie obiceiurile și au trăit sub imperiul unei morale riguroase. În momentul cînd statul agrar roman s-a transformat într-un stat comercial, atunci au apărut o mulțime de neajunsuri care, după părerea sa, au contribuit la slăbirea lumii romane. Simpatizant al republicii lipsită însă „de orice iacobinism egalitar", el credea că una din obligațiile republicii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar fi de a întări inegalitățile sociale prin legi. Apărător al ambițiilor prusace (popor puternic și viguros), el se declara partizan al anexiunilor teritoriale.

Pacea prelungită — credea Henrich Luden, profesor de istorie universală la universitatea din Jena, — era vătămătoare sănătății rasei umane. De aceea principala rațiune de existență a unui stat era aceea de a executa voința de putere și de stăpînire a poporului.

Ce este poporul în jurul căruia adepții iluminismului și ai raționalismului au făcut așa de mult zgomot? Această problemă a preocupat pe unii din istoricii reacționari germani. Armin, adept al școlii istorice de la Heidelberg consideră, de pildă, că poporul este „o clasă puțin instruită, dotat cu o inocență naivă și stăpînit de o forță misterioasă" care s-a exprimat în ceea ce el numește „geniul medieval". Brentano, adept al aceleiași școli ca și Armin, se ferea să definească noțiunea de popor. În schimb sublinia că poporul german a fost și a rămas purtătorul celei mai înalte culturi universale, cultură capabilă, ca și cea a vechii Grecii, să înnobileze umanitatea. Calitatea acestei înalte culturi a putut fi păstrată și neatinsă de „cultura savantă a lumii moderne", datorită faptului că poporul german a rămas și mai ales trebuie să rămînă atașat la ceea ce el numește „formele spontane ale civilizației". De aceea Brentano a luptat în mod sistematic împotriva modernismului.

Școala istorică de la Jena, concentrată în jurul revistei „Atenäum", a avut printre fruntașii ei, pe Frederich Schlegel. Salvarea lumii și în primul rînd a Germaniei de pericolele ideilor moderne — credea el — putea fi asigurată în cea mai mare măsură prin întoarcerea la valorile tradiționale, la un stat conservator, la o societate bazată pe o strictă ierarhie și pe patriotismul germanic. Unul din punctele de plecare ale gîndirii lui Schlegel era ideia *„Kulturnation"*, așa cum fusese definită în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea de Humbold și Schiller. Germaniei îi revenea, pe baza acestei idei, misiunea de a contribui la renașterea marelor secole ale culturii grecești, în care individul a putut să atingă cea mai înaltă dezvoltare umană. Contribuția originală a poporului german la cultura universală era, după părerea sa, germanitatea (Deutschheit). Fiind un popor viguros, puternic, poporul german era îndreptățit să revendice calitatea de moștenitor al Heladei. „Germani, — scria el, fiți asemănători cu grecii și atunci veți avea o patrie germană! În felul acesta Germania va deveni un templu, în care alte popoare vor veni să se roage". Admirator al evului mediu, Schlegel a repetat adesea că în acea perioadă Germania se afla în fruntea Europei și îndeplinea „o misiune universală", ceea ce sublinia incontestabila ei superioritate față de alte țări. El detesta națiunea franceză căreia, după părerea sa, îi lipsea „sensul universal" și care era incapabilă să creeze ceva nou pentru civilizația occidentală. Revoluția franceză, scria el, a accentuat laturile negative ale francezilor și a pus în evidență egoismul, utilitarismul și corupția acestei națiuni. El se declara fericit că germanii nu s-au lăsat seduși de epoca modernă și au rămas legați de ceea ce era tradițional în istoria lor, de ceea ce era aproape de natură, de virtuțile primitive ale rasei, într-un cuvînt, s-au arătat inaccesibili „atracțiilor factice ale civilizației". Fratele său, August Schelegel, va încerca chiar să dovedească mai tîrziu că unitatea Germaniei se va realiza numai cînd se va reconstitui Sfîntul Imperiu. Pentru ca Germania să poată domina Europa se impunea: reînvierea valorilor medievale, excluderea separării puterilor în stat, cultivarea unui respect profund față de puterile nelimitate ale monarhului, precum și întărirea catolicismului, „religie utilă societății, pentru că ea este o religie primitivă și tot ce-i primitiv este și adevărat și drept".

Ernst Moritz Arndt a îmbogățit arsenalul de argumente al reacțiunii germane în lupta împotriva ideilor revoluției franceze, susținînd că ostilitatea între Franța și Germania a fost creditară. De aceea distrugerea Franței trebuia să constituie o preocupare permanentă a Prusiei. Dezvoltînd teoria după care istoricii și oamenii politici trebuie să țină seama de „spiritul timpului" (Geist der Zeit), Arndt nu ascundea că avea în vedere, în primul rînd, datoria acestora de a sluji cu credință ordinea socială existentă și de a lupta împotriva acelor înnoiri care ar putea să o zdruncine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Am citat numai cîteva exemple despre contribuția unor istorici germani la dezvoltarea romantismului politic. În lucrarea sa, Jacques Droz urmărește cu atenție, mai ales în partea a doua, dezvoltarea romantimsului politic în Prusia și reacțiunea nobiliară prusacă, precum și reacțiunea antinapolioniană în Confederația Rinului, în Austria și în ducatul danez. În aceeași ordine de idei, el dă informații prețioase în legătură cu rolul și contribuția bisericii catolice. Prezentînd părțile negative, fără a neglija și unele din elementele pozitive ale romantismului politic german, autorul reușește în mare măsură să lămurească originile unor idei conservatoare și reacționare care s-au născut în Germania. El izbutește cu mult succes să arate contribuția științei în general și a celei istorice în special la formarea gîndirii conservatoare reacționare, pe planuri diferite. Chiar dacă unele din tezele și concluziile la care a ajuns Jacques Droz nu pot fi însușite în întregime, totuși cine citește această lucrare își poate da seama de interesul considerabil pe care o prezintă și are foarte multe de învățat.

J. Benditer

CLEMENS METTERNICH-WILHELMINE VON SAGAN, *Ein Briefwechsel 1813—1815*, Herausgegeben von Maria Ullrichová, Graz-Köln, 1966, 286 pag. + 16 pl.

Principatul ereditar de Sagan, actualmente Zegan pe Nysa, în Silezia inferioară, a avut în repetate rînduri legături strînse cu regatul Boemiei; în 1549, pe vremea lui Carol Quintul, a făcut parte chiar din acest regat, pe atunci supus coroanei habsburgice, în 1627 fu vîndut de Ferdinand II lui Wallenstein, trecînd, după moartea acestuia, în posesia altor familii cehe.

Din timpul lui Napoleon, Talleyrand, prinț de Bénévent, a întreținut relații politice și de familie cu principatul de Sagan, nepotul celebrului diplomat, Edmond de Talleyrand-Périgord, duce de Dino căsătorindu-se cu Dorothée de Sagan, din casa de Curlanda. Nepoată prin alianță și intrucîtva fiică adoptivă a prințului de Bénévent, ducesa de Dino a condus după 1807 salonul unchiului său, a contribuit la toată activitatea sa politică sub Imperiu, Restaurație și domnia lui Ludovic-Filip, lăsînd un volum de memorii, bogate în informații curioase. Această ducesă de Dino a avut o soră deopotrivă amestecată în afacerile diplomatice din epoca napoleoniană: Wilhelmine de Sagan, căsătorită Trubetzkoi; confidentă intimă a lui Metternich, ea a cunoscut îndeaproape acțiunile acestuia — decisive pentru destinele Europei între 1813—1815.

Fiice ale lui Peter von Kurland și ale Annei de Biren, din familia favoritului țarinei Anna Ivanovna, Dorothée de Dino, Wilhelmine de Sagan, Jeanne Pignatelli d'Acerenza și Pauline de Hohenzollern-Hechingen făceau parte din marea nobilime rusă. Wilhelmine de Sagan a fost în măsură să cunoască intențiile lui Alexandru I, pe care l-a găzduit în castelul ei, în momentul cînd se pregătea căderea lui Napoleon.

Savanta cehă Maria Ullrichová, care pînă în prezent a avut norocul să găsească și să publice scrisori și opere inedite ale doamnei de Staël, ale lui Chateaubriand, ale lui Alexandre Dumas-tatăl, a descoperit, în arhivele castelului Plasy de lîngă Plzen, o corespondență total necunoscută între Metternich și Wilhelmine de Sagan, care în anii 1813—1815 și-au împărtășit unul altuia atît sentimentele lor foarte romantice cît și informațiile cele mai detaliate despre evenimentele politice la care au participat direct. Această corespondență, publicată și comentată de Maria Ullrichová, prefațată de Arthur Breycha-Vauthier și editată de casa Hermann Böhlauè, merită să fie prezentată cititorilor ce vor să cunoască mai în amănunt substratul acelei tragedii, care a fost prăbușirea lui Napoleon. Atare amănunte sînt cu atît mai prețioase cu cît cei doi corespondenți au înregistrat numai lucruri trăite, le-au notat cu sinceritate, în scrisori intime, fără să se preocupe de a le prelucra în vederea opiniei posterității. Cel mai sincer dintre cei doi ne apare prințul de Metternich; acesta, în momentele de maximă tensiune, pe care le-a trăit cu începere de la campania din Rusia, găsea o destindere sufletească în mărturisirile făcute Wilhelminei de Sagan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceea ce e interesant de notat e că, după 15 iunie 1813, soarta regimului napoleonian a fost hotărîtă între țarul Alexandru, prințul de Metternich și contele Stadion, pe teritoriul ceh, căci aceste personaje s-au întîlnit și au discutat problemele majore ale acțiunii lor politice la Praga, Jičin și Ratiborice. Anumite hotărîri s-au luat la castelul Wilhelminei, Opočno, unde țarul Alexandru era oaspetele admirat și ascultat de Metternich și de secundantul său inseparabil, faimosul Gentz (vezi p. 26—28).

Din preziua bătăliei de la Leipzig avem scrisori ale lui Metternich cu detalii inedite despre participarea lui Bernadotte la întreaga operație militară.

Metternich, care supraveghea atent înaintarea armatelor coalizate, judecă fără indulgență — deși îl detesta pe Napoleon — atitudinea lipsită de eleganță a acestui fost mareșal napoleonian, devenit prin grația împăratului prinț moștenitor al Suediei și participant masiv la campania anti-napoleoniană. Corupția societății imperiale e de altfel sesizată cu multă ascuțime de ochiul critic al lui Metternich (vezi p. 67—68, scrisoarea în care e vorba de aventurile mareșalului Berthier). Nici societatea austriacă nu e judecată cu mai multă îngăduință de lucidul diplomat: cutare scrisoare de la începutul lui 1814, unde ni se zugrăvesc cu dulce ironie spaimele și lipsa de caracter ale bietului Gentz față de o posibilă redresare a împăratului, e revelatoare în acest sens. La rîndul ei, Wilhelmine descrie cu umor o ceartă epică între cîteva înalte doamne ale Imperiului habsburgic, cu ocazia unui dineu oferit de familia Zichy la Viena, dineu terminat cu anumite gesturi și cuvinte foarte puțin nobile și distinse. Aflăm printre altele, tot grație penei malițioase a Wilhelminei, că Fanny Kaunitz, purtătoare al unuia din numele cele mai ilustre ale imperiului, nu era insensibilă la farmecele lui Bernadotte, parvenitul fără scrupule, viitor rege al Suediei (p. 179).

Însă oricît de caracteristice și semnificative ar fi aceste notații, ceea ce e de un interes pasionant e pregătirea, declanșarea și rezultatele imediate ale bătăliei națiunilor, pe care Metternich o numește „la bataille du monde" (p. 74 și urm.). În lunile care preced marea ciocnire a popoarelor, prințul semnalează mereu dezertările masive din armata napoleoniană: „au trecut de partea noastră două regimente westfaliene...", „au părăsit pe Napoleon atîtea trupe saxone...", „sînt mari tulburări în Olanda și vei vedea ce va mai urma..." — ceea ce înseamnă că la Leipzig a operat mai puțin tactica lui Blücher și Schwarzenberg, cît desolidarizarea armatelor înrolate cu sila de Napoleon, a oamenilor adunați spre a lupta pentru scopuri străine și care în momentul hotărîtor au știut să se desprindă de tiran. Cît despre acesta, aflăm că în preziua victoriei popoarelor, l-a solicitat pe Metternich, prin intermediul lui Maximilian de Merveldt, „chargé par Napoléon de demander grâce" (p. 85). Temîndu-se de indignarea maselor, împăratul trecea pe la 30 octombrie prin Fulda, „entouré de 50 mille gardes et lui-même en habit bourgeois et chapeau rond pour ne pas être reconnu" (p. 94). Iată trăsături mai puțin cunoscute și care aruncă o lumină crudă *asupra declinului napoleonian*.

E vremea cînd Metternich joacă, poate fără să vrea, un rol pozitiv, de coordonator al întregii acțiuni contra despotismului imperial. Lui i se adresează elementele progresiste din toată Europa — și nu ne mirăm întîlnind printre ele și pe un Duca, general în armata rusă, solicitîndu-l pe ministrul austriac la Basel, în 14 ianuarie 1814 (p. 169). Era, desigur, un viitor eterist, care credea că acțiunea dușmanului neîmpăcat al despotismului bonapartist polarizează aspirațiile cele mai înalte ale Europei luptătoare pentru libertate.

Scrisorile lui Metternich de la finele lui 1813 și începutul anului următor infirmă teza lui Constantin de Grünwald (*La Vie de Metternich*, Paris, Calmann-Lévy, 1938, p. 116 și urm.), conform căreia ministrul lui Franz I, chiar după întrevederea de la palatul Marcolini, ar fi considerat posibil un acord cu împăratul, cu condiția renunțării la cuceririle din Tirol, Iliria, Italia și malul drept al Rinului. „Metternich sera fidèle à son idée initiale", scrie Grünwald (*op. cit.*, p. 128), „conclure la paix... et sauver Napoléon et sa dynastie tant que l'irréparable n'est pas encore accompli" Dar în scrisoarea din 25 decembrie 1813, Metternich scrie clar că el a luat hotărîrea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rupturii definitive — el însuși, cu toate riscurile — *„moi seul* (subl. în text) contre l'avis de mon Empereur... au risque de me brouiller avec lui, de brouiller l'Europe en cas de non réussite — et cependant *osant* tout prendre sur moi..." (apud *M. Ullrichová*, p. 144—145). De aici reiese clar că împăratul Austriei, fie din lipsă de curaj, fie dintr-o vagă afecțiune pentru Marie-Louise și fiul ei, ar fi acceptat un compromis cu Napoleon, dar că Metternich a avut tăria să ia singura atitudine posibilă spre a pune capăt teroarei războaielor napoleoniene. Paginile următoare confirmă cele expuse de Victor Tarlé (*Napoleon*, trad. rom., Editura de Stat, 1964, p. 338 și urm.), în pasajele unde reconstituie magistral campania din ianuarie 1814, cu pătrunderea armatelor coalizate dincolo de Rin, ocuparea Alsaciei și a regiunii Franche-Comté, concomitentă cu trecerea lui Wellington peste Pirinei.

Mergînd pe urmele armatelor europene, Metternich semnalează aspectele jalnice ale ținuturilor străbătute: în repetate rînduri scrie că se pășește peste mii de cadavre sau de trupuri muribunde, iar populația nu strigă decît cuvîntul „pace". E reversul sîngeros al așa-zisei epopei napoleoniene, revers notat de inamicul lui Napoleon în chip veridic. Metternich, mai tîrziu odiosul păzitor al principiilor Sfintei Alianțe, în precedenții ani de efort anti-despotic, ne apare cu trăsături umane, simpatice, fie că vorbește despre suferințele celor împilați de Napoleon, fie că-și exprimă în accente de-a dreptul pătimașe iubirea față de Wilhelmine (ea a fost aceea care l-a părăsit și în mod prea puțin loial, ceea ce îndrăgostitul înșelat a iertat cu înțelegătoare rezignație), fie că în plină criză politică și militară (septembrie 1813) citește *Le système du monde* al lui Laplace și dicționarul Academiei della Crusca, cerîndu-i prietenei să-i trimită *Dichtung und Wahreit* de Goethe „și indiferent orice altceva, numai să nu fie un roman" — și adaugă cu destulă judiciozitate: „cei care nu iubesc, adoră lectura romanelor; găsesc comod să vadă cum se iubește... cumpără dragostea făcută de-a gata și imprimată" (p. 59). Cu aceeași judiciozitate și finețe psihologică, Metternich observă și „le volte-face" al mareșalilor lui Napoleon, care, îndată după abdicarea de la Fontainebieau, și-au pus cocarda albă și au strigat cu entuziasm „Vive le roi!" — și observațiile lui se coroborează cu datele lui Marcel Dupont în lucrarea deja veche, dar foarte consultabilă, *Napoléon et la trahison des maréchaux* (Paris, Hachette, 1941). Iar dacă aprecierile despre Franz I și Marie-Louise par mai puțin sincere, extrem de interesantă e scrisoarea din 21 aprilie 1814 (p. 249) unde se înregistrează schimbarea de atitudine a lui Alexandru I față de familia lui Napoleon. Iată ce scrie în substanță Metternich despre această schimbare: „Știi tu pe cine iubește ei (Alexandru) mai mult la *ora actuală?* Pe Bonaparți! Dacă ar putea, le-ar da imposibilul!" Metternich găsește că țarul face paradă de sensibilitate; aici ministrul austriac n-a mai fost servit de pătrunderea sa psihologică. În realitate Alexandru s-a arătat generos față de familia celui învins dintr-un sentiment de echitate și de cavalerism care-i face onoare. Ceea ce îi datorăm lui Metternich e de a fi înregistrat și această notă a caracterului lui Alexandru, contrastînd cu servilitatea mareșalilor pe care ministrul austriac o constatase, cum am arătat mai sus.

În legătură cu exilul în insula Elba, Metternich s-a dovedit un adevărat profet: el a prevăzut încă din primăvara lui 1814 că acest exil al lui Napoleon nu e sigur pentru securitatea Europei.

Admirabil ilustrată, cu vederi din Praga, Opočno, Nachód, Plasy, Ratiborice, cu reproduceri după portretele personajelor despre care se vorbește în carte, lucrarea se prezintă sub un aspect grafic și artistic fără cusur. Intuim aici gustul și informația sigură a Mariei Ullrichova, care a izbutit să reconstituie atmosfera epocii și sub acest raport. În concluzie, contribuția savantei cehe se dovedește încă o dată extrem de prețioasă pentru cunoașterea Europei în primele două decenii ale secolului trecut, iar pentru portretul moral al lui Metternich, care ne apăruse destul de antipatic și în epoca aceasta de acțiune meritorie (vezi H. Montgomery Hyde, *La princese de Lièven*, Paris, 1940, p. 73 și urm., lucrările lui Frédéric Masson și altele), paginile descoperite de Maria Ullrichová constituie o punere la punct și o precizare incontestabil utile și interesante sub raport istoric și psihologic.

R. Ciocan-Ivănescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A bibliography of modern history edited by John Roach, Cambridge, University Press, 1968, 388 p.

Îm împrejurările de astăzi, vastitatea materialelor documentare, bogăția de publicații, necesitatea cunoașterii în timp util a informațiilor privind o anumită chestiune pe tot cuprinsul globului a determinat o creștere considerabilă a interesului pentru bibliografii, repertorii, dicționare, inventare tipărite etc.

Publicarea recentă a volumului editat de John Roach, *A bibliography of modern history*, la Cambridge, corespunde cerințelor actuale ale istoriografiei. Acest volum a fost proiectat inițial ca un supliment la cele 12 volume de istorie universală *New Cambridge Modern History*. Prima ediție a acestei vaste istorii moderne universale, *Cambridge Modern History*, cuprindea indicații bibliografice la fiecare volum. Editorii noii ediții *New Cambridge Modern History* au renunțat la publicarea listelor bibliografice, socotind că existau suficiente bibliografii istorice pentru cercetarea principalelor probleme tratate și că, în ritmul actual al publicațiilor, listele bibliografice tipărite în fiecare volum ar fi fost în scurt timp depășite.

Discuțiile ulterioare și criticile aduse de specialiști, după apariția primelor volume din seria *New Cambridge Modern History*, au pus în evidență necesitatea unor asemenea liste bibliografice, mai ales, pentru învățămîntul mediu și universitar De aceea, în 1959 s-a hotărît întocmirea unui supliment bibliografic la *New Cambridge Modern History*.

Volumul de față este opera mai multor istorici. În lista colaboratorilor sînt citate un număr de 167 persoane, printre care specialiști bine cunoscuți, majoritatea lor fiind și colaboratori la redactarea seriei *New Cambridge Modern History*.

Adunarea bibliografiilor alcătuite de un număr atît de mare de persoane, din țări diferite, și coordonarea lor a impus editorului o muncă uriașă. Nu s-a putut însă evita lipsa de uniformitate a prezentării cărților în cadrul subdiviziunilor stabilite. De asemenea, comentariile atît de utile, referitoare la importanța cărților citate, nu sînt date pentru toate lucrările care le meritau.

Editorul nu a avut intenția ca acest volum să cuprindă toate studiile privind problemele de istorie modernă universală. Inițial s-a stabilit alcătuirea unei bibliografii selective. Este neîndoielnic că criteriile de selectare a listelor de cărți cuprinse în volum sînt discutabile. S-a stabilit, în general, ca listele pe capitole să fie scurte, limitate la circa 30 titluri, comentariile fiind făcute numai acolo unde s-a considerat necesar.

Izvoarele manuscrise, articolele de ziare, citate în listele bibliografice ale primei serii din *Cambridge Modern History* au fost acum excluse. Chiar articolele publicate în revistele de specialitate au fost citate în mică măsură. De asemenea, au fost excluse lucrările privitoare la muzică și artele plastice, deși în *New Cambridge Modern History* sînt capitole care tratează și aceste aspecte ale dezvoltării societății moderne. Cele referitoare la literatură au fost admise într-o proporție foarte restrînsă

S-a adoptat, ca un criteriu general, indicarea, în special, a cărților de interes general și a lucrărilor fundamentale care sînt mai accesibile cititorilor. Ca atare, sînt citate mai cu seamă studiile în limbile engleză, franceză și germană. Lucrările referitoare la Europa răsăriteană sînt puțin numeroase, iar pentru cele din sud-estul european de-a dreptul sporadice. De pildă, pentru istoria românilor din această perioadă de peste patru secole și jumătate, nu sînt menționate decît trei titluri de lucrări și acelea depășite ca valoare documentară și interpretativă: N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Wolkes*, 2 vol., Gotha, 1905; Seton Watson R. W., *A history of the Roumanians*, Cambridge, 1934; Brunner O., *Österreich und die Wallachei während des Türkenkrieges von 1683—99*, Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, 44 (1930). Pentru istoria Transilvaniei este menționată o lucrare mai recentă, dar tendențioasă: Makkai, *L'historire de Transylvanie*, 1946. Or, există lucrări fundamentale și bine documentate, în limbi de circulație mondială privind istoria românilor care nu au fost menționate. De exemplu, studiile publicate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în limba franceză, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, de A. D. Xenopol *(Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautes en 1859*, vol. I—II, Paris, 1896; *Une énigme historique. Les roumains en moyen âge*, Paris, 1885, 238 p.; *Études historiques sur le peuple roumain*, Iassy, 1887, vol. I—II etc.), sau lucrările de dată mai recentă ale lui N. Iorga, dintre care citățm îndeosebi *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, în 10 volume, București, 1937—1940; fără să mai menționăm alte numeroase și valoroase lucrări privind istoria românilor, din această perioadă, scrise de istorici români mai puțin cunoscuți și chiar de străini ca, de pildă, East W. G., *The Union of Moldavia and Wallachia*, Cambridge, 1929; Riker T. W. *The Making of Roumania. A study of an international problem 1956—1866*, Oxford, 1931, 592 p., etc.

Editorul volumului recunoaște că nu a fost posibil să întocmească o bibliografie la zi. S-au înregistrat, în general, contribuții pînă aproximativ la 1961. Listele care au fost prezentate editorului după această dată conțin lucrări mai recente. La revizia listelor s-au făcut unele completări, dar nu pentru toate subdiviziunile. În ceea ce privește istoria românilor, cărțile citate sînt cu mult anterioare anului 1950 și ele nu sînt nici reprezentative și nici fundamentale.

Structura acestui volum de bibliografie are la bază planul general al sintezei *New Cambridge Modern History*. Problemele cărora li s-a dat mai mare importanță în noua istorie de la Cambridge se bucură de mai multă atenție și în acest volum consacrat bibliografiei.

Listele de cărți sînt grupate în trei secții, fiecare secție corespunzînd la patru volume din *New Cambridge Modern History*, urmînd, bineînțeles, periodizarea folosită în Occident pentru istoira modernă. Astfel, secția A cuprinde cărțile care se referă la perioada 1493—1648 (vol. I—IV din *New Cambridge Modern History)*; secția B — 1648—1793 (pentru volumele V—VIII) și secția C — 1793—1943 (volumele IX—XII). În cadrul secțiilor, listele de cărți sînt rînduite după subdiviziunile din *New Cambridge History* și poartă titlul capitolelor acestora. În majoritatea cazurilor, la fiecare subdiviziune lucrările au fost împărțite în generale și speciale, înregistrate fiind în ordinea alfabetică a numelor autorilor.

S-a urmărit cu atenție evitarea suprapunerilor și repetițiilor obositoare și neeconomice din punct de vedere al spațiului. Sistemul de înscriere, cu indicarea secției și a numărului de ordine al cărții, a făcut posibil ca același titlu să fie citat la mai multe capitole în mod prescurtat. Indicații asupra modului de folosire a listelor se dau în introducerea de la fiecare secție.

O deosebită atenție a fost acordată de editor lucrărilor de bibliografie. În partea introductivă a volumului este prezentată o listă cuprinzînd lucrările bibliografice cu caracter general și o selecție a bibliografiilor de istorie din Anglia, Franța, Germania, Italia, Spania și America Spaniolă, Statele Unite și Rusia.

La începutul fiecărei subdiviziuni, acolo unde a fost posibil, s-au indicat bibliografiile consacrate problemelor respective. De asemenea, s-a specificat cu grijă dacă lucrările înregistrate conțin liste bibliografice.

Astfel, acest volum poate servi și ca instrument de muncă pentru cel ce urmărește să înceapă studierea unui subiect de istorie modernă universală.

Volumul se încheie cu un indice de nume geografice și de persoane. Sînt excluse din indice numele autorilor cărților și studiilor înregistrate în bibliografie.

Acest volum de bibliografie a istoriei moderne, cu toate lipsurile inerente unei lucrări concepute în condițiile arătate, este totuși o lucrare utilă. Intenția inițială a editorului de a servi învățămîntului mediu și universitar a fost depășită, volumul oferind și cercetătorilor din domeniul istoriei evului mediu și moderne posibilitatea de informare prealabilă asupra unor noi subiecte de studiu.

Ecaterina Negruți-Munteanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PIERRE LALUMIÈRE et ANDRÉ DEMICHEL, *Les régimes parlementaires européens*, Presses Universitaires de France, Paris, 1960, 625 p.

Evoluția și semnificația actuală a parlamentarismului occidental continuă să rețină atenția cercetătorilor din domeniul științelor sociale, în special a acelora care se ocupă de studiul fenomenelor de organizare social-politică și juridică a statelor contemporane. Printre lucrările apărute în ultimul timp în acest domeniu semnalăm cartea *Les régimes parlementaires européens*, datorată profesorilor P. Lalumière și A. Demichel de la facultățile de drept și științe economice de la Bordeaux și, respectiv, Lyon.

Propunîndu-și inițial obiective modeste, de a prezenta o lucrare cu caracter informativ destinată publicului larg, autorii au oferit însă, în final, un studiu documentat și sintetic în care sînt examinate cu deosebită competență regimurile parlamentare ale unui număr de state europene.

În introducere sînt prezentate jaloanele teoretice ale noțiunii de regim parlamentar și se precizează că studiul instituțiilor parlamentare trebuie abordat, la fel ca studiul oricărui fenomen politic, în primul rînd, sub aspectul sociologic și numai în subsidiar, din punctul de vedere juridic. Noțiunea de regim parlamentar, afirmă autorii, include „principii juridice incontestabile", cum sînt: separația puterilor, principiul reprezentativ, principiul legalității. Pe lîngă semnificația lor juridică, aceste principii au și o valoare politică dar aceasta este, după opinia autorilor, cu totul insuficient. „Analiza comparată a diferitelor regimuri parlamentare — scriu ei în introducere — ne va permite, din contra, să constatăm că noțiunea de regim parlamentar corespunde unei realități conceptuale indiscutabile care este mai mult sociologică decît juridică". Definindu-se prin aceasta ca partizani ai orientării socio-politice, dominantă astăzi în doctrina politică și juridică apuseană, P. Lalumière și A. Demichel țin să precizeze, totodată, că trăsăturile sociologice specifice care deosebesc parlamentarismul european de alte democrații burgheze ca, spre exemplu, de democrațiile de tip american, rezidă în faptul că el este produsul unor anumite împrejurări istorice care i-au conferit un particularism specific, făcîndu-l greu de transpus în alte țări.

Pornind de la aceste considerente teoretice generale, autorii examinează cadrul instituțional al parlamentarismului european sub triplul aspect al împrejurărilor istorice care i-au dat naștere, al forțelor politice actuale (organizarea și „jocul" partidelor politice) și al modului în care instituțiile parlamentare existente astăzi exprimă teoriile („ideologia") liberalismului burghez.

Împărțită în două secțiuni, cuprinzînd fiecare cîte două capitole — divizate, la rîndul lor în secțiuni și paragrafe, — lucrarea se ocupă de țările europene, în organizarea cărora se întîlnesc elementele caracteristice regimului parlamentar propriu-zis: responsabilitatea guvernului față de parlament, recunoașterea parlamentului ca origine a tuturor puterilor în stat și șeful statului (monarh ereditar sau președinte de republică) ales de către un restrîns corp de electori și nu prin vot universal. Aceste elemente, pe care autorii le denumesc „regulile juridice fundamentale" ce caracterizează regimul parlamentar, completate cu elementele sale „sociologice", sînt identificate de ei în organizarea social-politică și de stat a Angliei, a monarhiilor parlamentare din nordul Europei, a Republicii Federale a Germaniei și Italiei.

În prima parte a lucrării sînt examinate instituțiile social-politice ale monarhiilor parlamentare tradiționale. O importanță deosebită este acordată Marii Britanii, ale cărei instituții parlamentare sînt examinate într-un capitol distinct, luînd în considerație faptul că Anglia constituie exemplul clasic de trecere pe cale evolutivă de la monarhia feudală la regimul monarhic parlamentar. Al doilea capitol al primei părți este consacrat studiului instituțiilor parlamentare ale monarhiilor nordice: Suedia, Norvegia, Danemarca, Olanda și Belgia. Regimurile parlamentare ale acestor țări sînt studiate într-un singur capitol, pornind de la considerentul că instituțiile lor politice au între ele o mare asemănare. În general, gruparea Angliei și a celorlalte monarhii în prima parte a lucrării se întemeiază pe rațiunea că ele prezintă elemente comune izvorîte din faptul că regimul parlamentar în aceste țări are tradiții mai îndelungate, fiind produsul unui îndelung proces istoric evolutiv.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A doua parte a lucrării este consacrată republicilor parlamentare, de dată mai recentă. În două capitole distincte sînt examinate, cu numeroase detalii, instituțiile parlamentare ale Republicii Federale a Germaniei și ale Republicii Italiene. Spre deosebire de monarhiile parlamentare „tradiționale" care sînt produsul unei îndelungate tradiții istorice, Germania și Italia nu au avut — așa cum arată autorii — veritabile instituții parlamentare. Instituțiile politice ale Germaniei dinaintea primului război mondial conțineau puține elemente care să fi putut favoriza instaurarea unui regim parlamentar iar Republica de la Weimar a avut o prea scurtă durată. În ceea ce privește Italia, instituțiile parlamentare dinainte de primul război mondial nu au putut exercita o influență prea mare asupra actualului regim, întrucît dictatura fascistă, avînd o durată îndelungată, generațiile politice ieșite din Rezistență și care au pus bazele regimului parlamentar actual, nu au putut fi influențate — după cum susțin autorii — de instituțiile liberale dinainte de instaurarea fascismului.

Lucrarea devine și mai interesantă prin faptul că autorii nu se limitează la relevarea caracterelor generale ale parlamentarismului european. Stabilind, spre exemplu, caracterele generale care deosebesc monarhiile parlamentare tradiționale de noile republici parlamentare, autorii insistă, totodată, asupra specificului instituțiilor parlamentare din fiecare din țările examinate. Astfel, în capitolul rezervat Angliei, după ce este prezentată formarea istorică a monarhiei parlamentare britanice, se insistă asupra lui „two-party-sistem" și asupra regulilor constituționale cu privire la funcționarea celor două camere ale parlamentului, precum și asupra situației Coroanei și a Cabinetului. Aceeași ordine de succesiune a problemelor este urmată și în capitolul cu privire la celelalte monarhii parlamentare din nordul Europei, menționîndu-se însă particularitățile specifice ale instituțiilor social-politice și juridice din aceste state, precum și deosebirile dintre parlamentarismul scandinav și acel al Țărilor de Jos.

În relevarea particularităților regimului parlamentar din Germania vestică se insistă asupra specificului instituțiilor parlamentare, determinat de structura federală a R. F. a Germaniei, asupra poziției dominante, în cadrul sistemului partidelor politice, a democrației creștine, asupra influențelor exercitate de unele grupări, printre care un rol de frunte îl deține biserica. În fine, în capitolul consacrat Italiei, sînt pe larg examinate instituțiile parlamentare, atît din punct de vedere al evoluției lor istorice cît și al modului lor de funcționare în prezent, insistîndu-se asupra unor particularități privind pluripartismul, autonomia locală, în special cea regională, asupra garanțiilor constituționale — în special a controlului constituționalității legilor.

Prin bogăția materialului documentar, istoric, statistic și faptic, lucrarea ne prezintă o imagine complexă privind organizarea și funcționarea principalelor instituții parlamentare din țările vest- și nord-europene. Desigur că, multe din interpretările date unor fenomene politice, însăși originii, cauzelor regimului parlamentar ridică serioase obiecții. În primul rînd, se impune a fi relevat faptul că autorii subapreciază importanța fundamentală a împrejurărilor specifice social-economice care au determinat apariția unui anumit tip de parlamentarism în statele vest europene. Afirmînd, în mod just, că, din punct de vedere istoric, democrațiile europene s-au format într-un cadru economic, social și ideologic cu foarte multe elemente comune, autorii lucrării nu evidențiază însă însemnătatea fundamentală a elementelor social-economice, a infrastructurii economice, ca factor determinant, în raport cu celelalte elemente, în formarea instituțiilor de suprastructură, printre care și instituțiile parlamentare.

Autorii identifică clasele cu partidele politice, substituind noțiunea de partid politic noțiunii de clasă socială (p. 74). În felul acesta este diminuat rolul important al claselor sociale, al raportului de forțe dintre ele, în determinarea caracterului specific al unor instituții politice și statale. Or, este cunoscut faptul că, tocmai raportul de forțe dintre clase este factorul care determină clasa dominantă să adopte, într-un anumit moment istoric dat, măsuri cu un caracter mai liberal, sau să restrîngă liber-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tățile cetățenești și, în primul rînd, libertățile politice, ceea ce are legătură directă și cu instituțiile parlamentare.

Minimalizînd rolul factorului economic și al claselor sociale, autorii supraapreciază, în același timp, importanța unor factori ideologici ca, spre exemplu, liberalismul. Într-adevăr, nimeni nu poate tăgădui faptul că ideile liberalismului burghez au influențat într-o importantă măsură structura, organizarea și funcționarea instituțiilor parlamentare burgheze, însăși rolul și poziția parlamentului în ansamblul instituțiilor politice și de stat burgheze. Trebuie luat în considerație însă faptul că ideologia liberală burgheză a fost și ea, la rîndul său, determinată de anumite împrejurări economice și sociale, care au făcut posibilă concretizarea ei în anumite forme ale organizării politice și de stat burgheze. A pune pe prim plan, înaintea factorului economic, rolul pe care ideile liberale l-au avut în determinarea caracterului instituțiilor parlamentare europene, înseamnă a ignora faptul de o importanță deosebită și anume că, instituțiile parlamentare, liberalismul burghez — ca și întreaga suprastructură capitalistă — sînt determinate, în primul rînd, de factorul economic, de baza economică a societății.

Prin bogăția informației însă, complexitatea problemelor și competența cu care ele sînt abordate, cartea profesorilor P. Lalumière și A. Demichel reprezintă o însemnată contribuție la cunoașterea organizării parlamentare a statelor Europei centrale.

Ichil Benditer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

GHEORGHE ŞINCAI, *Opere, I. Hronica Românilor*, Tom. I. Ediţie îngrijită şi studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefaţă şi note de Manole Neagoe, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, CCXXIX + 604 p.

Cu excepţia lui I. Budai-Deleanu, ale cărui lucrări literare au fost retipărite de mai multe ori în ultimele decenii, opera istorică şi filologică a celorlalţi reprezentanţi de seamă ai Şcolii Ardelene nu s-a bucurat pe măsura valorii ei de atenţia editorilor. Tipărirea, în 1964, a *Scurtei cunoştinţe a istoriei românilor* de Samuil Micu sau a *Învăţăturii firesti spre surparea superstiţiei norodului* de Gh. Şincai (studiu introductiv şi ediţie critică de Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor, Bucureşti, 1964) reprezintă doar un început într-un proces, ce n-ar putea să fie altfel decît sistematic, de valorificare integrală a unei opere ce a făcut educaţia şi cultura unei întregi generaţii de cărturari şi luptători români şi care stă la baza culturii noastre moderne. Din acest motiv, publicarea în întregime a operei lui Şincai constituie prin ea însăşi un act de cultură care se cuvine a nu rămîne multă vreme singular atita timp cît şi lucrările celorlalti reprezentanti ai Şcolii Ardelene şi în special *Istoria pentru inceputul românilor in Dachia* a lui Petru Maior îşi aşteaptă editorii.

Concepută într-o serie de şase volume, ediţia de *Opere* a lui Şincai va cuprinde în primele trei tomuri monumentala *Hronică a Românilor*, în al IV-lea versiunea latinească a primului volum al *Cronicii*, iar în ultimele două tomuri vor fi editate lucrările lingvistice, didactice, de popularizare ş.a. Ediţia se întocmeşte pe baza manuscriselor autografe, iar în lipsa acestora, după ediţiile apărute în timpul vieţii autorului. Deşi *Cronica* lui Şincai a mai fost editată parţial (Buda, 1808; Iaşi, 1843; Buda, 1844) sau integral (*Iaşi 1853—1854; Bucureşti, 1886*), *ediţia de faţă este prima* ce se tipăreşte după manuscrisul autograf integral (aflat în Biblioteca Filialei Cluj a Academiei). În tomul I este reprodus întocmai, aşa cum fusese pregătit pentru tipar de însuşi Şincai, textul pînă la anul 1439 al *Cronicii*. Editorul, Florea Fugariu, s-a străduit să pună „sub ochii cititorului ceea ce reprezenta o *realitate fonetică*, în vorbirea lui Şincai" (p. CCXXIII, subl. editorului) ceea ce judecînd după criteriile judicioase de transcriere a caracterelor chirilice adoptate (vezi p. CCXXIII—CCXXVIII), a reuşit pe deplin. Aceasta se datoreşte, bineînţeles, studierii complete a limbii operei lui Şincai, întreprinsă cu competenţă de Florea Fugariu. Căci studiul „Limba lui Şincai" (p. CIX—CCI), care precede textul cronicii, reprezintă o contribuţie fundamentală la cunoaşterea limbii lui Gh. Şincai.

Erorile de interpretare şi de cronologie din textul *Cronicii*, datorate insuficienţei izvoarelor cunoscute la data redactării ei, sînt corectate de Manole Neagoe în aparatul critic de la subsol. Acelaşi cercetător semnează şi o substanţială prefaţă (p. V—CVI) în care este analizată pe larg problematica operei istorice a lui Şincai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și locul pe care aceasta îl ocupă în istoriografia românească. Colaborarea dintre un lingvist și un istoric, atît de necesară în cazul operei lui Șincai, a dus, astfel, nu numai la întocmirea unei ediții științifice de care istoriografia noastră avea nevoie, dar și la cunoașterea la nivelul cerințelor actuale a acestui reprezentant de seamă al culturii românești.

I. Caproșu

DIMITRIE ONCIUL, *Scrieri istorice*. Vol. I și II. Ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, București, Editura Științifică, 1968, 720 p. + 560 p. și 38 planșe în afara textului.

Prof. Aurelian Sacerdoțeanu publică în întregime, însoțită de comentarii competente, opera istorică a lui O. Onciul, unul dintre istoricii care au contribuit cel mai temeinic la rezolvarea unor probleme fundamentale ale istoriei noastre și a cărui operă e prea puțin cunoscută, o bună parte din ea fiind publicată în reviste greu accesibile. Spre a se înțelege utilitatea publicării operei istorice a lui D. Onciul, prof. Aurelian Sacerdoțeanu atrage atenția, în mod special, asupra contribuțiilor originale, care rămîn valabile pînă astăzi.

Din datele biografice aflăm că O. Onciul și-a făcut studiile de specialitate la Viena, cu profesori celebri pe vremea aceea, ca Theodor von Sickel, Otto Hirschfeld, Fr. Miklosich, Johann Urban Jarnik, Ottokar Lorenz etc., și că teza lui de doctorat, trecută în anul 1895, s-a intitulat *Uber die Anfänge des romänischen Staatwesens* (Despre începuturile statelor românești). Admis la concursul pentru ocuparea catedrei de *Istoria românilor și a literaturii române* de la Facultatea de Litere a Universității din București, D. Onciul și-a început cursul în februarie 1896. Peste trei ani a fost ales membru corespondent al Academiei Române, în 1905 membru titular și în 1920, președinte. La 1 aprilie 1900, după pensionarea lui B. P. Hasdeu de la direcția Arhivelor Statului, D. Onciul i-a luat locul. Totodată, el a deținut și funcțiile de membru și președinte al Comisiei monumentelor istorice.

Se atrage atenția de către editor că în toate funcțiile pe care le-a deținut, D. Onciul nu a făcut o „figurație protocolară", ci a muncit cu spirit de abnegație, ruinîndu-și sănătatea precară. O murit la 20 martie 1923 în vîrstă de 67 ani.

Prezentarea studiilor lui D. Onciul este făcută în ordine cronologică, pentru ca cititorul să-și poată da seama de evoluția gîndirii lui. Se subliniază în mod special că D. Onciul a pus bazele școlii istorice critice în istoriografia noastră.

Referindu-se la opera lui D. Onciul, Aurelian Sacerdoțeanu remarcă just că a scris prea puțin față de funcțiile pe care le-a îndeplinit. Analizîndu-i opera, el atrage atenția asupra faptului că activitatea științifică a lui D. Onciul s-a concentrat în mod special asupra originii și dezvoltării poporului nostru ca și asupra formării statelor românești. În rezolvarea acestor chestiuni, D. Onciul a dat dovadă de o erudiție remarcabilă; de aceea, studiile lui își păstrează pînă astăzi valoarea, în special „prin metoda de cercetare, care, teoretic, este ireproșabilă și prin bogăția informației la care face apel, fiind „cea dintîi lecție practică de cercetare metodică apărută în istoriografia noastră". În comentariile de la p. 369—454 din vol. II, prof. Aurelian Sacerdoțeanu a subliniat părțile din lucrările lui D. Onciul care nu au putut fi depășite pînă acum.

D. Onciul — remarcă editorul operei lui — a fost un erudit care nu s-a ridicat însă „la o anumită gîndire filozofică..., nu a avut un sistem propriu după care să se călăuzească în interpretarea fenomenului istoric". Totuși, dacă unele din teoriile lui D. Onciul sînt greșite, faptele și raționamentele pe care se bazează rămîn valabile ca modele de analiză.

Prof. Aurelian Sacerdoțeanu ne prezintă activitatea lui D. Onciul și ca editor de izvoare, ca metodician, ca profesor și ca director de arhive, arătînd că în cei 27 de ani de activitate didactică, D. Onciul a reușit să creeze o școală la care s-au format istorici de prestigiu ca: Vasile Pârvan, Al. Lapedatu, Const. Giurescu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ion Ursu, Iulian Marinescu, Ilie Minea ş.a. Unii dintre ei, urmînd exemplul maestrului, şi-au creat şcoala lor istorică. Cursurile şi seminariile lui D. Onciul erau de cel mai ridicat nivel. Multe din lucrările seminariilor sale au fost publicate şi sînt şi astăzi încă foarte utile istoriografiei noastre.

Ca director al Arhivelor Statului, D. Onciul a asigurat depozitarea materialelor, a început inventarierea şi punerea lor la îndemîna cercetătorilor, a urmărit ca studenţii să se familiarizeze cu cercetările în atmosfera de arhivă.

Prof. A. Sacerdoţeanu arată că D. Onciul a avut şi marea calitate de a cunoaşte oamenii şi de a se înconjura de cei mai harnici şi mai pricepuţi.

Prin publicarea sistematică şi în condiţii tehnice superioare a întregii opere a lui D. Onciul, prin punerea în lumină a valorii ei, ca şi prin prezentarea întregii lui activităţi, A. Sacerdoţeanu ne dă prilejul să cunoaştem munca şi pregătirea acestui creator de şcoală în domeniul istoriei poporului nostru. Prin această lucrare prof. Aurelian Sacerdoţeanu a făcut un serviciu deosebit istoriografiei noastre, valorificînd totodată una din cele mai remarcabile realizări ale istoriografiei noastre.

N. Grigoraş

N. GRIGORAŞ, I. CAPROŞU, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova. Pînă la mijlocul secolului al XV-lea.* Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, 68 p. + 6 figuri în text şi 72 planşe.

Între preocupările istoricilor noştri se numără şi aceea de a pune în lumină valorile civilizaţiei poporului român. Recenta lucrare datorată cercetătorilor ieşeni N. Grigoraş şi I. Caproşu, urmăreşte acest scop.

Lucrarea cuprinde patru capitole (I. Vechile biserici şi mănăstiri păstrate; II. Biserici şi mănăstiri vechi în ruină, reconstruite sau înlocuite ulterior cu altele; III. Biserici şi mănăstiri vechi catolice din Moldova; IV. Biserici şi mănăstiri vechi dispărute menţionate documentar) de-a lungul cărora autorii demonstrează legătura organică dintre construcţiile bisericeşti de lemn şi cele din piatră, element ce caracterizează întreaga arhitectură religioasă moldovenească.

Subliniind existenţa unei vechi tradiţii a construcţiilor în lemn, autorii relevă totodată că însăşi condiţiile istorice de dezvoltare a Moldovei au favorizat perpetuarea acesteia. Astfel, lipsa mijloacelor economice, a răgazului îndelung în perioada feudalismului timpuriu au făcut ca bisericile şi, firesc, construcţiile laice să fie ridicate din pămînt şi lemn. Se înţelege de la sine că rezistenţa acestora era relativ scurtă. În atare situaţie, ştirile care ne oferă indicii cu privire la existenţa unor asemenea construcţii pentru secolul al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIV-lea sînt extrem de rare. Autorii, în urma unei riguroase analize şi coroborări a informaţiilor documentare, sesizează o serie de asemenea biserici şi mănăstiri din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi prima jumătate a secolului următor, azi dispărute, ale căror urme materiale şi dispoziţie planică pot fi puse în evidenţă doar prin săpături arheologice şi din acest punct de vedere lucrarea merită o deosebită atenţie pentru că indică arheologilor nenumărate şi certe puncte cu vestigii ale începuturilor arhitecturii religioase moldoveneşti.

Una dintre problemele discutate din evoluţia arhitecturii moldoveneşti o constituie aceea a ordinei domeniilor arhitecturii afectate de procesul înlocuirii lemnului cu piatra. Semnatarii lucrării susţin că înlocuirea lemnului în construcţie cu piatra a afectat mai întîi domeniul arhitecturii laice, al cetăţilor şi curţilor domneşti şi numai după aceea arhitectura religioasă[1] (p. 5—6). Tocmai asupra acestei arhitecturi în

[1] V. Vătăşianu susţine că procesul acesta a „afectat mai întîi arhitectura bisericească, apoi pe cea militară, extinzîndu-se pînă la urmă şi asupra arhitecturii civile din oraşe" Vezi *Istoria artei europene*, vol I, Epoca medie, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1968, p. 536.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

piatră insistă autorii oferindu-ne, în afară de informații privind istoricul monumentelor și interesante date referitoare la arhitectura și pictura lor. Bisericile Sf. Nicolae din Rădăuți și Sf. Treime din Siret reprezintă pentru începutul arhitecturii moldovenești în piatră, momentul decisiv al înfruntării diverselor tendințe și moduri de construcție. Autorii sesizează că, dat fiind condițiile materiale și spirituale ale moldovenilor, forma și sistemul decorativ al bisericii Sf. Treime din Siret va fi prelucrat și va sta la baza dezvoltării ulterioare a arhitecturii moldovenești. Aceeași atenție i se acordă bisericii din Lujeni (localitate din nordul Bucovinei) datînd de la mijlocul secolului al XV-lea, una dintre cele mai vechi ctitorii boierești păstrată. Importantă prin aceea că păstrează cea mai veche frescă religioasă din Moldova, biserica din Lujeni reprezintă totodată și cel mai vechi tip de biserică de sat ridicată din piatră și cărămidă, moment de seamă în arhitectura moldovenească.

Unitatea, valoarea artistică a fiecărui monument este pusă în evidență și prin bogatele informații și observații referitoare la pietrele funerare, la colecțiile de artă (argintărie, broderie, miniaturi sau manuscrise); astfel încît, N. Grigoraș și I. Caproșu reușesc să sugereze cititorului atmosfera creatoare, efervescența artistică ce domnea în centrele monahale moldovenești din acele timpuri.

Utilizînd o bogată bibliografie (una selectivă o găsim la sfîrșitul lucrării), dar bazîndu-se și pe observații proprii, autorii subscriu și îmbogățesc diverse teorii privitoare la datare, influențe și originea anumitor elemente arhitecturale și picturale.

Analiza în detaliu, prezentarea istorică și descriptivă a monumentelor și colecțiilor obiectelor de artă, bogatul material ilustrativ (din text sau anexat) constituie pentru cititor un prețios ghid al începuturilor arhitecturii religioase din Moldova. Tocmai de aceea lucrarea cercetătorilor ieșeni N. Grigoraș și I. Caproșu se înscrie ca o contribuție în contextul preocupărilor de a face cunoscut unui public cît mai larg valorile artei feudale moldovenești de pînă la jumătatea secolului al XV-lea.

I. Solcanu

Călători străini despre Țările Române, Vol. I. Volum îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968, 590 p.

Institutul de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Republicii Socialiste România a început publicarea, într-o colecție de zece volume, a însemnărilor și descrierilor călătorilor străini care au trecut sau au vizitat țările noastre pînă la începutul secolului al XIX-lea.

O parte din relatările călătorilor, diplomaților, savanților etc., care ne-au vizitat, au fost cunoscute istoricilor și cercetătorilor noștri încă din a doua jumătate a secolului trecut, fiind publicate de Al. Papiu-Ilarianu, B. P. Hasdeu, N. Iorga ș.a. Cele mai numeroase dintre aceste lucrări, fără a fi publicate, au fost cunoscute integral numai lui N. Iorga, care le-a folosit în lucrarea *Istoria Românilor prin călători*. Cercetătorii români, neavînd la dispoziție textele relatărilor, au trebuit, de cele mai multe ori, să utilizeze numai lucrarea lui N. Iorga, care, în expunerea sa, a lăsat deoparte anumite informații, considerate de el ca neavînd legătură cu subiectele tratate.

Noua colecție redă textele în traducere — de ce numai în traducere și nu și în original? — cu întreaga bibliografie. De asemenea, în note și comentarii autorii volumului au făcut eforturi și au reușit — cu anumite excepții — să identifice locurile și persoanele, să facă aprecieri asupra obiectivității sau subiectivității expunerilor, deci să încerce restabilirea adevărului istoric.

Valoarea relatărilor călătorilor străini despre țările noastre, din acest volum, care cuprinde o perioadă de timp dintre anii 1330 și 1550 sînt inegale ca valoare informativă. Unele dintre știrile de călătorie au în parte chiar caracter de basm, ca cele furnizate de Ibn Battuta; altele ne dau însă informații clare, precise, asupra unor evenimente politice, sociale, culturale etc. din țările noastre. Relatarea lui Ibn Battuta, care a trecut prin Dobrogea între anii 1330—1331, este cea mai veche și pînă acuma a fost cunoscută numai parțial istoriografiei noastre. Observăm aici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că imediat după p. 78 se reproduce ţărmul Dobrogei după portulanul lui Marino Sanudo din 1320, în loc să fie pus între paginile 4 şi 8, în care se redă relatarea lui Ibn Battuta despre Dobrogea. De asemenea, aceeaşi observaţie facem şi cu privire la reproducerea foii de titlu a cronicii lui Schiltberger, care este plasată la p. 78—97 şi nu între p. 26—31.

Aaşa-zisul *Itinerar grec*, de la sfîrşitul veacului al XIV-lea, publicat acum pentru prima oară la noi şi deci necunoscut cercetătorilor români, ca şi *Itinerarul din Bruges* (c. 1380—1390) ne dau informaţii cu ajutorul cărora se pot urmări popasurile şi drumurile principale din Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XIV-lea.

După biografiile autorilor relatărilor de călătorie şi ţinîndu-se seama de naţionalitatea, apartenenţa de clasă, concepţiile religioase, misiunile şi preocupările lor, se pot explica obiectivitatea şi subiectivitatea însemnărilor, digresiunile, comparaţiile şi aprecierile eronate asupra unor manifestări cu caracter public sau asupra întregii vieţi a poporului nostru. De un real şi variat interes pentru istoria noastră de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului următor sînt însemnările lui Iohan Schiltberger, participant la lupta de la Nicopole (28 septembrie 1396) şi care a trecut prin Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. În drum spre Polonia el a trecut prin Iaşi şi prin Suceava pe care o dunumeşte „Cetatea de scaun a Valahiei Mici".

Merită să fie reţinut şi faptul că începînd cu sfîrşitul secolului al XIV-lea majoritatea călătorilor străini menţionează şi subliniază chiar că românii vorbesc o limbă „aproape de cea latină", că se trag „din romani", că ei se laudă că „sînt romani" şi că „vorbesc ca romanii", că principalele oraşe din Transilvania au fost întemeiate de romani şi că „vorbirea romană mai dăinuia" la români.

Majoritatea călătorilor străini au subliniat în însemnările sau lucrările lor că Moldova era o ţară bogată, mănoasă, cu animale multe, cu sate numeroase, dar cu oraşe puţine, că avea de toate, fiind o „ţară binecuvîntată şi foarte îmbelşugată în roade" încît locuitorii ei nu puteau „dori nimic mai mult de la natură pentru nevoile vieţii"; ei vorbesc, de asemenea, de bogăţiile miniere ale Transilvaniei, virtuţile militare ale moldovenilor, care ar fi fost „îndemînateci în treburile ostăşeşti şi foarte ageri".

Relatările călătorilor străini dau un foarte bogat material informativ despre Moldova din timpul domniilor lui Petru Rareş (1527—1538 şi 1541—1546), care după ei era o ţară bogată „în văi, oraşe şi sate, fără întărituri", despre conflictele acestui domnitor cu polonii şi cu turcii, despre expediţiile lui din Transilvania, ca şi despre nivelul intelectual ridicat al lui şi al consilierilor săi. Astfel, Petru Rareş ar fi fost „un filozof şi un doctor înţelept", slujit de „mulţi oameni înţeleşi, filozofi şi doctori" (p. 462).

Primul volum al colecţiei are însă şi o serie de deficienţe dintre care vom semnala cîteva. Cea mai serioasă apreciem că este lipsa textelor originale. De asemenea, menţionăm că la p. 136, nota 30, cu referire la text, Moldova ar fi avut numai un singur drum comercial, pe care îi erau aşezate toate oraşele; la p. 137, rîndul 22, adaosul de *cetate* în paranteză unghiulară este greşit, fiindcă textul se referă la oraşul Suceava, părăsit de locuitori, şi înconjurat cu şanţuri şi palisade. Castelul (adică cetatea) Sucevei, după cum se arată în text (vezi rîndul ultim de pe aceeaşi pagină şi primul de pe pagina următoare) „era clădit din piatră şi tencuială (nu ştim ce cuvînt s-a tradus prin tencuială) pe coastă, în afara oraşului. Acesta rezista şi era bine înzestrat". La pagina 199, nota 79, considerăm greşită identificarea localităţii Bahloijazwar prin Cetatea Albă, deoarece localitatea nu poate fi decît Hîrlăul, numit în documentele din secolul al XV-lea Bahlovia sau Bahlowia (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 342 şi 408).

La pagina 479 nota 7, traducătorul textului pretinde greşit că Raffaelo Maffei zis Volterrano (1451—1522) ar fi confundat pe Bogdan (întemeietorul Moldovei) cu Dragoş. Confuzia se află însă în nota traducătorului textului.

La încheierea observaţiilor ne întrebăm de ce nu s-a dat şi textul din lucrarea lui Antonio Bonfini despre campania lui Matei Corvinul în Moldova din toamna anului 1467?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, pe lîngă editarea documentelor interne din timpul orînduirii feudale, ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei, și continuarea publicării colecției *Hurmuzaki*, noua colecție în zece volume, care va cuprinde relatările călătorilor străini despre țările noastre pînă la începutul secolului al XIX-lea, înseamnă o realizare extrem de valoroasă a cercetătorilor noștri. Editorii și traducătorii textelor au meritul de a fi scos în evidență că însemnările și lucrările călătorilor străini, completînd informațiile documentelor de cancelarie, ne dau o viziune inedită, mai clară asupra unor evenimente de istorie politică, economică, socială, culturală etc. din țările noastre. Spre deosebire de documentele interne de cancelarie, călătorii, în general, interpretează, confruntă, compară și judecă stările de lucruri văzute sau evenimentele la care au participat cu voia sau fără voia lor. S-a atras cum trebuie atenția cercetătorilor și s-a explicat just că varietatea, obiectivitatea sau subiectivitatea unor asemenea relatări sînt în strînsă legătură și cu educația, misiunile și scopurile urmărite de autori. Datorită, în special, nivelului intelectual al unor călători se constată că aceștia au făcut eforturi lăudabile pentru a se informa despre originea și trecutul poporului nostru, despre evenimentele politice, obiceiurile, religia, populația, bogățiile solului și subsolului întregului teritoriu locuit de români.

Subliniem ca un merit deosebit strădania autorilor volumului, care au confruntat și judecat tot materialul, determinîndu-i gradul de autenticitate, explicînd atitudinea fiecărui călător după caracterul relatărilor, tendențioase, obiective sau subiective. Totodată, ei au identificat și unele relații de călătorie fictive și luate de bune în trecut, ca, de exemplu, cea a căpitanului John Smith. Evident că autenticitatea sau neautenticitatea unor asemenea texte a putut fi dovedită numai după o atentă analiză. Notele textelor cuprind, de asemenea, emendări, identificări, care dau cititorului posibilitatea de a aprecia dacă relatarea este tendențioasă, obiectivă etc.

Volumul I din colecția *Călători străini despre țările române* oferă cercetătorilor noștri o variată bogăție de informații din evul mediu despre populația românească din sate și din orașe, despre originea și limba ei, despre organizarea de stat, despre luptele duse împotriva cotropitorilor străini etc. Ca atare, volumul este un instrument indispensabil pentru toți cei care studiază istoria poporului nostru dintre anii 1330—1550.

N. Grigoraș

N. STOICESCU, *Bibliografie privind monumentele feudale din Moldova*, în „*Mitropolia Olteniei*", anul XIX (1967), nr. 3—4, p. 328—356; nr. 9—10, p. 840—856 și 928—1 108; Anul XX (1968), nr. 1—2, p. 171—180; nr. 5—6, p. 495—512.

Continuă să se publice extrem de anevoios și într-un quasianonimat excelenta bibliografie a monumentelor medievale moldovenești întocmită de Nicolae Stoicescu. *După capitolul privind orașul Iași, tipărit în 1966 în „Mitropolia Olteniei", se reia* în 1967, în aceeași revistă, publicarea primei părți a lucrării (literele A—D), continuîndu-se apoi, în 1968, cu literele E—G. Ca și bibliografia orașului Iași, partea pe care o prezentăm acum se remarcă prin aceeași mare bogăție de informații ordonate de autor cu aceeași rigoare științifică pe care o subliniam cu doi ani în urmă în tomul al IV-lea (1967) al acestei publicații (vezi p. 225—227). Bacăul, Baia, Bîrladul, Botoșanii, Dorohoiul, Cotnarii, Focșanii sau Galații, toate orașe importante ale Moldovei medievale, dobîndesc un nou profil istoric prin bibliografia lui N. Stoicescu. Prin înregistrarea metodică de către autor a tot ceea ce s-a scris pînă în prezent despre monumentele dispărute sau cele în ființă în aceste orașe imaginea noastră despre viața economică, socială și cultural-artistică însăși a acestor vechi centre românești se întregește în chip hotărît și nu fără oarecare surprindere dacă avem în vedere că, cu unele mici excepții, istoria orașelor noastre este atît de puțin cunoscută datorită și lipsei monografiilor științifice necesare. Dezvoltarea urbanistică impetuoasă a unora dintre orașele menționate, deși constituie un atribut al prezentului, nu poate fi ruptă de trecutul lor istoric, fie și numai pentru prezența

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fenomenului de continuitate creatoare de care urbanistul e dator să țină seamă. În lipsa unor date mai ample, din motivul amintit mai sus, bibliografia lui N. Stoicescu constituie un ghid indispensabil. Căci ea nu se mărginește la o simplă înregistrare, chiar sistematică a lucrărilor, ci aduce date noi, toate ordonate cronologic, extrase și coroborate cu spirit critic din izvoare inedite. Recapitulînd și îmboqățind cu contribuții personale datele esențiale despre cutare monument, autorul bibliografiei oferă atît cititorului, cît și cercetătorului posibilitatea de a se orienta în linii mari asupra acestuia și a-și putea aprofunda apoi cunoștințele pe baza a tot ceea ce s-a scris despre el. Pe lîngă importanța științifică, pe care am subliniat-o în prezentarea amintită, *Bibliografia* lui N. Stoicescu se impune unei atenții mai largi și prin această, nu mai puțin însemnată, calitate, de ordin imediat practic.

Aceeași constatare se impune și în privința satelor înregistrate de N. Stoicescu, unde, în ciuda vicisitudinilor vremurilor, s-a construit foarte mult, și nu de puține ori și cu simț artistic deosebit. Exceptînd pe unele din monumentele binecunoscute precum cele de la Arbore, Bălinești, Botoșani, Bistrița, Borzești, Dobrovăț, Dolhești, Dorohoi sau Dragomirna, prezentate în această parte a bibliografiei, trebuie să remarcăm numărul imens al monumentelor din mediul rural înregistrat în *Bibliografia* de față. Despre foarte multe dintre acestea se știe, din păcate, încă foarte puțin. Investigațiile lui N. Stoicescu (informații privind datarea, restaurările sau istoricul lor, extrase din documente inedite), dincolo de faptul că înlesnesc o mai bună cunoaștere a acestor monumente, pe nedrept unele uitate și de istoricii de artă, vor fi de natură să stimuleze interesul specialiștilor sau cărturarilor localnici pentru studierea lor. Deocamdată însă rămîne deosebit de edificatoare imaginea de ansamblu, cu totul nouă, oferită de *Bibliografia* lui N. Stoicescu, despre amploarea extraordinară a activității constructive din Moldova medievală.

Intenționînd să alcătuiască o bibliografie completă a monumentelor istorice din epoca feudală, N. Stoicescu a realizat așadar o lucrare de un interes cu mult mai larg și de o utilitate ce depășește aria limitată de preocupări a specialistului. În consecință, *Bibliografia* de față reprezintă mai mult decît un simplu instrument de lucru cum s-a vrut inițial. Din nefericire, în pofida calităților ei, utilitatea acestei lucrări chiar ca instrument de lucru pentru specialiști va continua să fie redusă atîta timp cît publicarea ei va continua să se facă pe fascicole la asemenea intervale de timp, ca să nu mai vorbim de însăși greutatea de a intra în posesia lucrării. Sîntem nevoiți, prin urmare, să consemnăm din nou lipsa de receptivitate a instituțiilor noastre editoriale la sugestiile repetate din presa culturală și din publicațiile de specialitate cu privire la necesitatea tipăririi bibliografiilor și, în genere, a instrumentelor de lucru de care istoriografia noastră are atîta nevoie. Excelenta *Bibliografie* a lui N. Stoicescu trebuie să-și găsească, în sfîrșit, editorul pentru ca, tipărită în *întregime* ca o *lucrare unitară* pentru cele trei țări românești să poată deveni ceea ce a intenționat însuși autorul, un instrument de lucru *atît tuturor acelora care se preocupă de arta medievală românească*.

I. Caproșu

I. D. ȘTEFĂNESCU, *Arta veche a Maramureșului*, București, Editura Meridiane, 1968, 158 p. + 73 planșe.

Lucrări originale, între care amintim *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie* (text și album, Paris, 1928), *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches* (text și album, Paris, 1929), *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie* (Paris, 1932), *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie* (Paris, 1938), l-au consacrat definitiv pe prof. I. D. Ștefănescu ca cercetător de prestigiu al artei feudale românești. Consecvent vechilor sale preocupări, I. D. Ștefănescu, prin recenta lucrare, realizează o pătrunzătoare sinteză relativ la un nou capitol al artei noastre medievale.

După prefața în care readuce în discuție problema raportului dintre arheologie și istoria artei (domenii, metode de cercetare și problematică), autorul pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zintă Maramureşul din punct de vedere geografic, istoric şi etnografic. Prin însăşi aşezarea geografică, puternica vitalitate şi spiritualitate, Maramureşul a fost supus, mai puţin decît alte regiuni, contaminărilor, dar chiar şi atunci a asimilat organic, ceea ce face ca arta maramureşană să prezinte o constantă şi durabilitate multiseculară. Pentru exemplificare este suficient dacă ne referim numai la arhitectură. Astfel, încă din cele mai vechi începuturi şi pînă în zilele noastre, bisericile din Maramureş au fost construite din lemn. Acelaşi început l-a avut şi arhitectura religioasă din Moldova, regiune apropiată de Maramureş geografic, istoric şi structural, îndeosebi nordul Moldovei. Dar în vreme ce în această parte a Moldovei lemnul a fost înlocuit de mult în construcţiile religioase cu piatra, în Maramureş tradiţia construcţiei în lemn a rămas neatinsă. Maramureşul prezintă, astfel, o deosebit de mare importanţă pentru cercetătorul din domeniul istoriei artei, oferindu-i rara posibilitate să descifreze, după cum însuşi autorul remarcă, „o adevărată stratificare de vremi şi civilizaţii: aşezări străvechi şi case, lucrări de uz casnic şi obiceiuri din care nu lipsesc urmele străvechi, înfăptuirile feudale şi prefacerile moderne" (p. 138). Reprezintă acestea, de fapt, caracteristica predominantă, esenţială a Maramureşului şi explică totodată de ce I. D. Ştefănescu s-a oprit asupra vechei arte maramureşene. Căci, în ultimă analiză, acestea înseamnă posibilitatea examinării surselor şi izvoarelor, a punctelor de contact iniţiale ale artei româneşti cu altele şi măsura în care influenţele au fost sintetizate, posibilitate pe care autorul o fructifică cu un înalt simţ ştiinţific.

În celelalte trei capitole, I. D. Ştefănescu realizează o sinteză a artei vechi maramureşene. Căci, cercetări asupra locuinţelor şi bisericilor, picturii murale, icoanelor etc., din Maramureş au întreprins şi alţi istorici, precum N. Iorga şi Gh. Balş *(Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922), V. Brătulescu *(Biserici din Maramureş*, Bucureşti, 1941), P. Stahl şi P. Petrescu *(Arhitectura de lemn a Maramureşului*, în „Arhitectura R.P.R.", nr. 1—2, Bucureşti, 1958), dar o sinteză a vechii arte maramureşene în întreaga sa complexitate nu exista. Considerînd „arta populară", asemenea lui Gaston Paris, „tot ceea ce produce şi păstrează un popor departe de înrîurirea centrelor urbane", precum locuinţele, bisericile, sculptura în lemn (decoruri arhitectonice, obiecte de uz casnic), ceramica, autorul purcede la o amănunţită analiză a produselor acestor domenii dăruite cu însuşiri şi caractere de artă. Între locuinţele şi bisericile de lemn ale Maramureşului există o serie întreagă de analogii, de elemente de interferenţă, atît de natură structurală cît şi ornamentală (în special motive sculpturale), iar în boltirile interiorului şi turnului clopotniţă, I. D. Ştefănescu vede chiar ideea unei înrîuriri gotice. „Locuinţele şi bisericile maramureşene, scrie autorul, se încadrează în domeniul artei lemnului, întins în ţările româneşti şi pînă la mari depărtări la est, nord-est şi nord-vest" (p. 32). Astfel, nimic nu este privit izolat, ci totul este încadrat într-un ansamblu bine cunoscut şi definit, fapt ce uşurează cu mult reliefarea valorilor autohtone. *Sculptura în lemn, larg răspîndită ca mijloc de ornamentaţie a locuinţelor, bisericilor, obiectelor de uz casnic*, porţilor gospodăriilor, într-o variată gamă de motive (roata, steaua, crucea închisă în coroană sau cercuri, arborele vieţii etc.) şi pictura murală — subliniază autorul — „privite drept lucruri pitoreşti şi naive apar la analiză izvorîte dintr-o cugetare înaltă şi realizate în înţelesul unor tradiţii strălucite".

Urmărind să demonstreze unitatea de concepţie a artei populare, I. D. Ştefănescu surprinde şi cele mai mici inflexiuni ale fenomenului artistic, face adînci incursiuni în principalele domenii de manifestare ale acesteia, le stabileşte originile, modul de formare şi caracterele esenţiale, temele principale, originea lor, evoluţia şi aria de răspîndire. Dar autorul demonstrează nu numai unitatea de concepţie a artei populare maramureşene ci şi legătura structurală, organică a acesteia cu „lumea românească din părţile Bihorului, de la Sechişte, pînă la vechiul Zarand şi părţile Bradului şi mai departe în sud-estul Transilvaniei, de la Ghelinţa pînă în munţii Gurghiului... în nordul Moldovei şi în acela al Ţării Româneşti, în cuprinsul secolelor XIV şi XV" (p. 138).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un întreg capitol și ultimul este consacrat studierii picturii religioase din Evul Mediu maramureșan. Profund cunoscător al acestui domeniu, autorul conduce pe cititor, pagină de pagină, în urma unei amănunțite analize tematice și stilistice a icoanelor și picturii murale bisericești din Maramureș, la concluzia că zugravul maramureșan face dovada unei înalte selecții, selecție care „dovedește însă experiență, cugetare și știință, însușiri ce nu au nimic comun cu naivitatea și primitivitatea". Pictura murală din Maramureș a urmat evoluția arhitecturii religioase și, nu numai a ei, ci a întregii arte maramureșene, străină fiind atît concepției Renașterii cît și picturii bizantine deoarece — consideră autorul — „e vorba de o altă lume și de o concepție diferită de amîndouă".

Importanța prezentării și studierii artei vechi maramureșene, în întreaga sa complexitate, este reliefată de autor în chiar încheierea lucrării: „Creație românească și operă populară, arta Maramureșului formează o comoară. Luminează probleme de importanță primordială".

Îngemănarea dintre conciziunea stilului și claritatea expunerii dă acestei fundamentale sinteze a vechei arte din Maramureș o notă specifică, care apropie și mai mult pe cititor de spiritul lapidar maramureșan și de universul artistic al acestei regiuni.

I. Solcanu

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A U.R.S.S., INSTITUTUL DE ISTORIE — ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE. **Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в.** *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și Romînia în veacurile XV — începutul celui de-al XVIII-lea*, Vol. II (1633—1673), Editura „Știința", Moscova, 1968, 446 p.

La redactarea acestui volum au luat parte V. A. Costăchel, N. A. Mohov, L. A. Nichitina, N. S. Orlova, E. M. Podgradscaia, E. M. Russev (redactor responsabil), L. E. Semenova. Volumul cuprinde documente din anii 1633—1673, primul document fiind din 25 iunie 1633 și ultimul din 24 octombrie 1673. În total se publică 118 documente.

În prefață se subliniază faptul că, spre deosebire de primul volum, apărut la Moscova în 1965, în volumul de față majoritatea documentelor sînt publicate pentru întîia oară. Dintre cele publicate anterior au fost incluse numai acele documente fără de care ar fi fost imposibilă o prezentare cuprinzătoare și multilaterală a tematicii acestei colecții. Un mare interes îl prezintă documentele care provin de la oșteni moldoveni și munteni, precum și cererile de răscumpărare a robilor și de înapoiere a acestora în patrie.

Pe lîngă documentele referitoare la raporturile diplomtice și politice, numeroase acte din volumul de față privesc relațiile economice și culturale. Se publică, de asemenea, suficiente mărturii despre comerțul din secolul al XVII-lea dintre Țara Românească și Moldova, pe de o parte, și Rusia, pe de altă parte. Autorii menționează că în acest volum au fost incluse numai documentele cele mai caracteristice; cele rămase nepublicate au fost citate în note, care cuprind și o bogată bibliografie.

Documentele cuprinse în volum provin din fondurile ce se păstrează în Arhiva Centrală de Stat pentru documente vechi din Moscova, în Arhivele Statului din București și în Arhiva Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România. Toate documentele se publică în limba originalelor, slavonă, polonă, latină, greacă, maghiară, însoțite de traduceri în limbile rusă și română. Traducerea din limba rusă în limba română a documentelor a fost făcută de G. Bogaci. Textului îi premerge un regest în care sînt notate data și locul eliberării. Sînt indicate edițiile documentului în cazul în care acesta a mai fost tipărit. Volumul are un glosar de cuvinte rare și arhaice, o listă de abrevieri, un indice de nume (p. 405—419) și un indice geografic (p. 420—426), numai în limba rusă. Notele, extrem de numeroase (253 de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

note pe 53 de pagini), completează informația despre problemele cuprinse în fiecare document în parte. Tabla de materii este publicată în limbile rusă și română, cu titlurile tuturor documentelor, din care rezultă că 11 documente sînt din anii 1633—1639, 58 de documente din anii 1640—1649, 35 de documente din anii 1650—1659, 12 documente din anii 1660—1669 și 2 documente provin din anii 1671—1673.

Dintre notele care însoțesc fiecare document, prezintă interes știrile privitoare la evenimentele legate de voievodul moldovean Vasile Lupu și cele două fiice ale sale: Maria Radzwil și Ruxanda Timuș Hmelnițki (p. 384—392), cererea de ajutor pentru eliberarea din închisoare a lui Constantin Șerban voievod (p. 398—399), răscumpărarea prizonierilor ruși de la tătari de către voievodul moldovean Gheorghe Duca (p. 402—403) precum și de către locuitori din București, în 1669 (p. 403). Alte note cuprind adevărate micromonografii ale legăturilor comerciale cu Liovul, unde se vindeau vin, blănuri de vulpi, pește, miere, vite mari — toate produse moldovenești. Un mare interes prezintă informațiile despre prețuirea ce se acorda darurilor lui Vasile Lupu trimise în Rusia în 1641, precum și relatările starețului Arsenie Suhanov despre țările românești (p. 218—220).

După cum se știe, Suhanov a fost trimis de către țar și Patriarhul Nicon la Muntele Athos ca să aducă de acolo în Rusia manuscrise grecești vechi pentru îndreptarea cărților bisericești slavone din Rusia. Pentru miluirea călugărilor atoniți el ducea o milostenie în valoare de aproape 50 000 ruble. De la Athos, Suhanov a luat din bibliotecile a 18 mănăstiri un număr de 500 volume de manuscrise, din care cea mai veche evanghelie era cu o vechime de peste 1 050 de ani. Dintre aceste manuscrise, 58 aveau un conținut laic, ele cuprinzînd scrieri ale lui Aristotel, Homer, Sofocle etc. Documentul din 18 februarie 1654 se referă la ajutorul dat de voievodul Gheorghe Ștefan acestui staret în trecere prin țările române.

Documentele cuprinse în volumul al II-lea sînt editate cu multă grijă și după o metodă strict științifică. Datele inedite privind istoria relațiilor popoarelor român și rus sînt excepțional de prețioase. Așteptăm cu interes și apariția volumului al III-lea al acestei colecții.

Paul Mihail

LIDIA A. DEMÉNY, L. DEMÉNY, N. STOICESCU, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655, Țara Românească*, București, Editura Științifică, 1968, 325 p. + 2 hărți.

Răscoala din 1655 constituie, după cum se știe, cea mai puternică mișcare socială munteană din epoca feudală, cu ecouri largi în Moldova și Transilvania, și nu numai în acestea. Este firesc deci ca evenimentul să fie consemnat mai mult decît oricare altul în izvoarele vremii. Cronicile muntene, moldovene și transilvănene, documentele domnești și o întreagă *corespondență provenind de la voievozii celor* trei țări românești sau de la boieri alcătuiesc, toate, pentru istoric, o vastă sursă documentară, greu de cuprins în întregime nu atît datorită acestei bogății cît, mai ales, datorită răspîndirii ei în atîtea arhive, interne și externe, și faptului că ea, mai cu seamă actele, păstrează încă în cea mai mare parte un caracter inedit. Același interes deosebit l-a suscitat răscoala și în istoriografia noastră modernă și contemporană. F. Hurmuzaki, N. Iorga, N. C. Bejenaru, I. Minea, V. Motogna, dintre istoricii români, I. Kemény, Lajos Thallóczy, Sándor Szilagyi ș.a., dintre cei maghiari, s-au ocupat mai îndeaproape de această răscoală, unii, precum N. Iorga, V. Motogna sau Sándor Szilágyi, aducînd, reale contribuții la studiul acestei mișcări. Totuși, unele teze greșite ale vechii noastre istoriografii au persistat o vreme și în noua istoriografie românească, în care interesul pentru răscoala din 1655 a continuat să fie în aceeași măsură, prezent. Contribuțiile lui Paul I. Cernovodeanu, ale primilor doi autori ai cărții de față și cea a lui P.P. Panaitescu din volumul al III-lea al tratatului de *Istoria României* au fost de natură să situeze mișcarea din 1655 pe coordonate noi, caracterul ei social, antiotoman și popular fiind subliniat pen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru întîia oară. O analiză largă a întregii problematici a mișcării se întreprinde însă pentru prima dată în monografia de față. Autorii, toți trei binecunoscuți pentru preocupări ce se circumscriu temei abordate în această carte, au purces la cercetarea sistematică și cuprinzătoare a mișcării fără a ignora dificultățile pe care le ridică vastitatea materialului inedit din cercetarea exhaustivă a căruia vor rezulta, desigur, noi contribuții, parțiale sau chiar de o importanță mai mare, cu privire la acest eveniment. Conștienți de necesitatea, din acest motiv, a adîncirii ulterioare a unor aspecte ale mișcării, precum participarea orășenilor săraci la răscoală sau aria ei de răspîndire, de pildă, autorii nu și-au propus decît „reconstituirea liniilor esențiale ale mișcării, căutînd să întocmească o primă sinteză mai cuprinzătoare despre răscoală" cu scopul de a aduce „în circuitul științific aspectele importante ale răscoalei, care pot oferi apoi specialiștilor o bază de pornire în cercetarea mai departe și în amănunt a temei" (p. 7). Chiar în aceste condiții lucrarea celor trei cercetători bucureșteni prezintă o importanță deosebită. Căci dacă atîtea aspecte ale mișcării ne erau cunoscute, o imagine cuprinzătoare asupra amploarei, caracteristicilor și importanței ei o putem desprinde numai din această primă sinteză asupra evenimentului. Această imagine rezultă din analiza temeinică a situației social-economice a Țării Românești din epoca premergătoare răscoalei din 1655, din cercetarea răscoalelor din anii 1653—1654, din datele noi și concluziile autorilor privind cauzele, desfășurarea, ecoul, caracterul și forțele motrice ale mișcării precum și din încadrarea adecvată a acestei răscoale în contextul istoric european.

Concluziile autorilor converg, de fapt, toate, spre ceea ce ne sugerează însuși titlul interogativ al lucrării, adică: mișcarea din 1655 nu este, cum a fost numită atîta vreme, doar răscoală a semenilor ei o *răscoală populară* cu caracter antifeudal și antiotoman. Mai mult încă, în lucrare este subliniată trăsătura particulară a acestei mișcări care o singularizează în ansamblul răscoalelor medievale: „Avem în față un caz foarte interesant cînd o mișcare puternică antifeudală pornește nu din sate, ca marea majoritate a răscoalelor și războaielor țărănești medievale, ci din orașe" (p. 188).

Studiul asupra răscoalei din 1655 este urmat de foarte utile traduceri din maghiară ale unor importante piese documentare (fragmente de cronici, rapoarte și scrisori diplomatice și particulare) privind evenimentele din 1655. O bibliografie selectivă, rezumate în limbile engleză, rusă și germană, un indice de nume și două hărți privind desfășurarea răscoalei și, respectiv, intervenția militară împotriva răsculaților, constituie, toate, anexe prețioase ale acestei prime și deosebit de interesante sinteze privitoare la răscoala din 1655.

I. Caproșu

EMIL VÎRTOSU, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 346 p.

De mai bine de un deceniu, studiile din cele două volume de *Introducere* la *Documente privind istoria României*, constituie singurul îndreptar în domeniile, insuficient cercetate la noi, ale diplomaticii, paleografiei, sigilografiei și cronologiei. Într-o vreme în care numărul unităților arhivistice a sporit (fiecare județ și multe orașe își au arhiva sa cu fonduri de acte vechi), iar cercetarea lor nu numai de către specialiști ci și de către un număr din ce în ce mai mare de cărturari, mai ales localnici, a luat o amploare deosebită, importanța apariției unei cărți privind paleografia chirilică românească nu mai trebuie în chip special subliniată. Aceasta cu atît mai mult cu cît timp de mulți ani paleografia nu s-a numărat printre disciplinile universitare, așa încît unele serii de absolvenți ai Facultății de istorie au fost privați de posibilitatea unui contact direct, intim, cu izvoarele scrise în chirilică ale culturii românești. Din păcate, studenții în filologie și drept continuă să se afle încă într-o astfel de situație. În condițiile în care, înafara marilor biblioteci, înseși volumele de *Introducere* ale amintitei colecții de documente, foarte cău-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate de tineretul studios, au devenit o raritate, datorită și unei difuzări defectuoase, cartea lui Emil Vîrtosu are rostul de a răspunde unei necesități de mult resimțite în cultura noastră. Este și motivul pentru care subscriem întrutotul la judicioasele observații din prefața cărții: „... Constatările și enunțările cărții de față nu au numai sensul paseist, al unei cercetători strict istorice. Ele mai au încă un rost și o necesitate bine definite în contemporaneitate: de a făuri un climat favorabil și a servi ca îndreptar în cercetarea vechilor texte chirilice românești inedite păstrate în vastul aparat arhivistic și de bibliotecă al țării. Și aceasta se va înțelege mai bine dacă vom avea în vedere că există încă mult material chirilic nestudiat și nefolosit de către istoriografia noastră, mai ales materialul privind istoria locală Și că, pentru a-l descifra și transcrie, *paleograful și paleografia reprezintă, încă, o necesitate imperioasă a culturii noastre.* De aceea, constatările și enunțările au tocmai menirea să ajute trecerea de la practică la înțelegerea principială, de la descifrarea întîmplătoare la certitudine, de la empirism la metodă, la știință" (p. 8—9, subl. ns.). Din păcate, numai editura care a tipărit lucrarea nu a înțeles cele de mai sus și, acceptînd, probabil, empirismul atît de caracteristic modului de difuzare a cărții la noi, a editat-o într-un tiraj de numai 2 155 de exemplare (!) ceea ce nu satisface, după un calcul elementar, nici măcar rețeaua de biblioteci a țării.

Dat fiind numărul foarte redus al studiilor în acest domeniu, *Paleografia româno-chirilică* se întemeiază în primul rînd pe cercetări personale, prin care, de altfel, Emil Vîrtosu s-a făcut demult cunoscut în istoriografia noastră (vezi mai ales *Din paleografia chirilică românească* și *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești* în vol. I, p. 283—334 și respectiv, vol. II, p. 333—537, din menționata *Introducere*).

Scrierea româno-chirilică e prezentată în lucrare „în toată întinderea ei specifică, în timp și spațiu", începînd cu primul act românesc scris în chirilică (scrisoarea lui Neacșu) pînă la introducerea oficială a alfabetului latin, în 1859. Cercetarea scrierii actelor publice și particulare în primul rînd, dar și a manuscriselor și a particularităților grafice din tipăriturile româno-chirilică și compararea faptelor grafice a acestora cu cele din scrierea slavo-română și chiar greacă a permis autorului o abordare largă a fenomenului în contextul vieții culturale românești a unei întregi epoci; urmărind evoluția scrierii chirilice atît în timp cît și în spațiu (pe teritoriul unde s-a scris românește cu litere chirilice), Emil Vîrtosu este în măsură să definească particularitățile școlii românești de scriere chirilică.

Autorul acordă, de asemenea, o atenție deosebită înlocuirii alfabetului chirilic prin cel latin în țările române, analizînd, cu meticulozitatea cunoscută, atît încercările de înlocuire din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, cît și alfabetele de tranziție și reformele alfabetice oficiale. În sfîrșit, un capitol de o importanță aparte, dată fiind actualitatea permanentă a problemei, este cel consacrat transcrierii și editării textelor româno-chirilice (p. 251—288). Numeroase texte istorice, dintre care unele inedite, întregesc contribuția autorului la studierea problemei. Se cuvine a fi menționată, de asemenea, utila bibliografie a lucrărilor, albumelor, manuscriselor și documentelor privitoare la evoluția scrierii chirilice. Ilustrația cărții este îmbogățită față de cea care însoțește studiul publicat de autor în 1956 în *Introducerea* la *Documente privind istoria României* (observăm că planșele neclare din acel studiu au și aici aceeași neclaritate). O sporire a fotocopiilor de acte domnești și particulare ar fi fost, credem, în avantajul lucrării dacă, bineînțeles, ea nu va fi urmată, cum s-ar cuveni, de un album cuprinzător, de care, trebuie s-o spunem, tineretul studios și unii cărturari au atîta nevoie.

Însumînd cercetările de pînă acum cu substanțiala contribuție a autorului, cartea lui Emil Vîrtosu reprezintă, în același timp, și un punct de plecare pentru noi cercetări în domeniul paleografiei româno-chirilice. Apariția ei ne reamintește necesitatea stringentă a unor studii similarea supra paleografiei slavo-române, latine și grecești.

I. Caproșu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE STOICESCU, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, Editura Militară, 1968, 383 p.

Deși atît în vechea istoriografie cît și în cea nouă, organizarea armatei românești a preocupat intens pe cercetători, întocmindu-se chiar unele lucrări de sinteză privind, mai ales, armata în evul mediu, mai sînt necesare cercetări ample pentru a se ajunge la elaborarea unei istorii complete a armatei românești. Cartea lui N. Stoicescu constituie un pas important spre o astfel de sinteză. Aceasta pentru că față de istoria militară, problema organizării armatei românești a preocupat mult mai puțin pe cercetători. După contribuțiile parțiale sau din cadrul unor lucrări generale, lucrarea lui N. Stoicescu se înscrie în istoriografia noastră ca prima sinteză asupra unei importante probleme de organizare a armatei românești Cunoscut pentru preocupările sale mai vechi asupra acestui subiect (vezi p. 380 a acestei cărți), N. Stoicescu era îndreptățit să purceadă la alcătuirea unei astfel de lucrări.

Autorul și-a propus „să prezinte evoluția, organizarea, întreținerea și atribuțiile curtenilor, slujitorilor și lefegiilor (mercenarilor) în Țara Românească și Moldova pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea" (p. 13), termenul limită constituindu-l, în mod firesc, de altfel, reformele lui Constantin Mavrocordat care, după cum se știe, „au dus la schimbări fundamentale în ceea ce privește vechea organizare militară în țara noastră" (p. 14). Cartea se întemeiază pe un vast material documentar în cea mai mare parte inedit. Este și motivul pentru care față de contribuțiile anterioare ale istoriografiei noastre, lucrarea lui N. Stoicescu conține multe concluzii noi, corectînd și numeroasele erori de interpretare ale unor istorici din trecut. Este studiată pe larg originea și evoluția curtenilor și a slujitorilor stabilindu-se diferențierea netă între aceste două categorii militare. Unele din categoriile de slujitori mult discutate de istorici în trecut sînt definite precis de N. Stoicescu pe baza unei bogate informații documentare. Aceeași constatare se impune și în privința lefegiilor confundați altădată, unii dintre ei, cu slujitorii.

Un întreg capitol e consacrat importantei probleme a organizării curtenilor, slujitorilor și mercenarilor iar un altul mult discutatelor atribuții ale acestora. Sînt, astfel, analizate pe larg atribuțiile militare, fiscale și judecătorești, de asigurare a ordinii în interiorul țării etc. Toate aceste categorii au avut un rol de seamă în organizarea militară și administrativă a Moldovei și Țării Românești, lucru altfel știut, dar insuficient cercetat și precizat pînă acum. Îi revine meritul lui N. Stoicescu de a fi lămurit pentru prima dată multe din numeroasele probleme, uneori chiar de amănunt, pe care le ridică subiectul cărții. Desigur, cercetările viitoare, condiționate nemijlocit de existența unei baze documentare lărgite ca urmare a publicării corpusului de acte medievale, vor fi de natură să completeze unele din concluziile cărții de față. Autorul are însă meritul de a fi pus în discuție unele fenomene chiar în condițiile în care insuficiența materialului documentar presupune mai multă prudență decît e necesară pentru progresul cercetării. Ceea ce, trebuie să subliniem, nu e puțin lucru.

I. Caproșu

ACAD. D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediție nouă, refăcută, București, Editura Științifică, 1967, 536 p.

Istoria Transilvaniei în secolul al XVIII-lea a ocupat constant un loc de frunte în cercetările acad. David Prodan. Și totuși acestă predilecție a istoricului clujean pentru secolul al XVIII-lea transilvan nu constituie, cum s-ar părea la prima vedere, o limitare a cîmpului de investigație, fie și numai pentru motivul că acest interval este studiat mereu de acad. David Prodan în contextul unei viziuni de ansamblu asupra istoriei Transilvaniei. Dominanta cercetărilor reputatului profesor rămîne preocuparea sa de a coborî în permanență la originea fenomenului studiat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a-i putea urmări apoi evoluția în întreaga sa complexitate. Chiar și „Iobăgia în Transilvania", monumentala lucrare în două volume apărută imediat după *Supplex Libellus*, e o dovadă în acest sens. Apariția acestei lucrări nu înseamnă așadar decît în aparență o schimbare în preocupările autorului. Însăși mărturisirea acad. David Prodan din prefața volumului I este elocventă în această privință: „Iobăgia acută din secolul al XVIII-lea nu poate fi înțeleasă fără antecedentele ei constitutive, fără cunoașterea secolelor XVI—XVIII în care ea se formează" (p. 6) *Supplex Libellus Valachorum* se înscrie, în esență, pe aceeași linie de adîncire a unui fenomen istoric din secolul al XVIII-lea prin cercetarea antecedentelor sale începînd de la origini Căci față de eseul istoric din 1948 în care autorul se limita la analiza și justificarea istorică a memoriului din 1791, noua ediție este mult extinsă, amplificarea subiectului rezultînd mai ales din pătrunderea adîncă în geneza istorică a memoriului, ceea ce înseamnă în toate privințele, investigarea îndelungatului proces istoric de naștere și evoluție a conceptului de „națiune română" din Transilvania. Această incursiune necesară în trecut prin care memoriul însuși „se încadrează și mai firesc în îndelunga și atît de consecventa luptă istorică de îndoită emancipare națională și socială a poporului român" (p. 5) face ca lucrarea acad. David Prodan să nu fie doar un studiu asupra conținutului, particularităților și justificării istorice a actului din 1791, cum s-ar părea după titlu, ci ea să constituie o cercetare largă și completă cu totul nouă ca viziune, asupra istoriei „națiunii române „din Transilvania, de la începuturi pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Geneza memoriului, fiind însăși lupta pentru ridicarea politică a românilor din Transilvania, numai abordarea în acest cadru al temeiurilor sale istorice, oferă posibilitatea atît a unei juste interpretări a complexelor postulate ale documentului cît și, mai ales, a definirii caracterului său. Numai în acest mod pot fi explicate conținutul și soarta importantului act și tot numai astfel se poate răspunde la întrebarea capitală care a preocupat atîta vreme pe istoriografi și care constituie însăși esența cărții de față: a fost *Supplexul* un act progresist sau dimpotrivă?

Analiza temeinică a factorilor interni și externi duce la concluzia că *Supplex Libellus* nu e un produs al unor influențe străine, al unirii cu biserica Romei, al luminismului sau al Școlii ardelene ci „e rezultatul firesc, logic al unui întreg proces de dezvoltare a poporului român în Transilvania, a poporului român însuși. El constituie doar un moment esențial într-o lungă și surprinzător de consecventă luptă națională" (p. 443); memoriul reprezintă consecința directă a complexului și îndelungatului proces de formare a „națiunii române". El nu este un act revoluționar, dar, raportat la condițiile social-economice și politice locale, e un act progresist care marchează „drumul evoluției istorice a poporului român însuși, al formării națiunii române și a statului său național" (p. 471).

Sinteza de față nu e numai o ediție nouă, refăcută, ci am putea spune, o carte nouă, cu interpretarea memoriului „la nivelul cunoștințelor și concepției noastre istorice de azi" (p. 11). Pornind de la necesitatea de a pune studiul său din 1948 la curent cu cercetările istorice din ultimii douăzeci de ani și de „a adînci mereu subiectul tratat, menit a contribui la lămurirea acestei probleme, de a-l aduce la nivelul propriei evoluții a autorului însuși" (p. 5), acad. David Prodan a înzestrat istoriografia noastră cu o operă de prestigiu. Într-o vreme în care tendința de specializare strîmtă își face tot mai mult loc, cel puțin printre medieviști, privindu-i astfel de posibilitatea de a avea o viziune largă asupra unei întregi epoci și în acest fel, de putința de a adînci în măsura cuvenită fenomenele istorice, cartea acad. David Prodan constituie un exemplu demn de urmat pentru tinerii istorici.

I. Caproșu

GH. PLATON, *Izgonirea țăranilor răzvrătitori de pe moșii*, Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași, a, Istorie, Monografii, 1, 1966, 88 p. + 2 anexe.

În ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, în agricultura Principatelor române, ca de altfel în toate compartimentele vieții economice, au avut loc mari transformări. În această perioadă Principatele române

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt antrenate, din ce în ce mai mult, în schimbul internațional. Interesată, boierimea caută pe toate căile să obțină cantități din ce în ce mai mari de cereale-marfă. Firește, calea cea mai rentabilă ar fi fost introducerea pe scară largă a mașinilor agricole. Cum industria autohtonă nu putea asigura acest lucru, boierimea a recurs la extinderea suprafețelor cultivabile în detrimentul țăranilor, la mărirea obligațiilor acestora prin sporirea zilelor de clacă și a nartului etc.

Intensificarea exploatării a determinat, cum era și firesc, creșterea mișcărilor țărănimii, care nu s-a supus necondiționat noii stări de lucruri. Împotrivirea țărănimii a atras, în noile condiții, perfectarea formelor de constrîngere extraeconomică. Cea mai gravă dintre aceste forme a fost *izgonirea țăranilor de pe moșii*.

În lucrarea pe care o prezentăm, autorul, profund cunoscător al perioadei istorice menționate, urmărește evoluția acestei forme de constrîngere extraeconomică pe o perioadă de peste șase decenii.

În vechea noastră istoriografie această problemă a ocupat un loc secundar, fiind amintită doar în unele lucrări generale privitoare la situația țăranilor.

Importanța acestei forme de constrîngere este cu atît mai mare cu cît ea apare și se generalizează într-o perioadă cînd „în țările române procesul de acumulare primitivă a capitalului era în plină desfășurare". De aceea, subliniază autorul, trebuie precizat chiar de la început, lucru foarte important pentru înțelegerea fondului problemei, dacă *izgonirea* „... reprezintă unul din mijloacele practice de realizare a acumulării". Izgonirea de pe moșii este, înainte de toate, un mijloc de constrîngere, de apărare a proprietății împotriva tendințelor de nesupunere și răzvrătire a țăranilor. Dar, una din consecințele sale directe pentru moșier o constituie „... mărirea rezervei acestuia prin includerea loturilor țăranilor izgoniți". La început însă, această acaparare constituie „doar un rezultat indirect de importanță secundară și nicidecum mobilul principal al actului". În condițiile unei tehnici slab dezvoltate, lipsa brațelor de muncă făcea de fapt ca mărirea rezervei feudale să nu aducă nici un folos proprietarului. În schimbul țăranilor izgoniți pentru nesupunere, îndărătnicie, provocare, proprietarii trebuiau să atragă pe alții cărora li se dădeau în folosință suprafețele rămase libere. În perioada Regulamentului Organic, cînd suprafețele date în folosință țăranilor se reduc, iar numărul zilelor de clacă crește, izgonirea nu a servit ca mijloc principal pentru acapararea pămîntului țăranilor. Aceasta se realizase, arată autorul, „prin mijloace legale". Într-o altă fază, mai ales după 1851, se constată, subliniază autorul, că „izgonirea are drept obiect principal acapararea pămîntului". În această perioadă „din armă de apărare a proprietății, izgonirea devine... armă de atac".

Aceste considerații generale, pe care autorul le face la începutul lucrării, sînt absolut necesare pentru înțelegerea faptelor care decurg din analiza materialului documentar.

În perioada anterioară Regulamentului Organic, izgonirea țăranilor răzvrătiți nu a făcut „... obiectul unei dispoziții cu caracter de lege". Ea nu a figurat, de altfel, nici în redacția inițială a Regulamentului Organic, ci a fost introdusă prin art. 29 al proiectului din 20 ianuarie 1833 și păstrată în redacția definitivă a acestei legiuiri la art. 126. Așezămîntul din 1851 venea cu unele precizări în ce privește acest drept acordat proprietarilor.

Pentru tratarea acestei forme de constrîngere, autorul a analizat un vast material documentar ordonat în funcție de cauzele care au determinat izgonirea, astfel: locuitori izgoniți pentru neîndeplinirea îndatoririlor și îndemnarea la nesupunere a celorlalți țărani; locuitori izgoniți deoarece se fac purtătorii de cuvînt ai intereselor obștii; locuitori izgoniți deoarece provoacă răzvrătirea satelor, împrăștierea acestora sau amenință viața proprietarilor; răzeși izgoniți de către proprietari care le-au acaparat pămînturile; locuitori izgoniți din tîrgurile proprietate boierească; locuitori izgoniți pentru furt și tîlhărie.

Fiecare dintre aceste cauze este foarte bine ilustrată de materialul documentar selectat și prezentat de autor. Izgonirea, ca formă de constrîngere extraeconomică, arată autorul, s-a dovedit a fi foarte utilă pentru proprietari. Aceasta reiese din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptul că, cu mici excepții, țăranii „căutau pe orice cale să evite izgonirea" care însemna, de fapt, distrugerea gospodăriilor acestora. Izgonirea de pe moșie, precizează Gh. Platon, producea unele schimbări în situația socială a țăranilor. Odată eliberați de sarcinile feudale „... implicate de posesiunea lotului de pămînt, țăranii izgoniți deveneau, în mod virtual, oameni liberi". Puțini dintre ei însă se stabilesc în tîrguri deoarece acestea nu ofereau în această perioadă posibilități care să determine „afluxul mîinii de lucru din lumea satelor". Țăranii erau nevoiți să se stabilească, în condiții asemănătoare cu acelea de pe moșiile de unde plecaseră, pe alte moșii.

La noi, această formă de constrîngere, arată în concluzie autorul, nu a avut aceleași urmări ca în apusul Europei. În timp ce în Occident izgonirea țăranilor, prin consecințele ei „... a dus la o puternică dezvoltare a capitalismului, acapararea pămîntului constituind o importantă cale a acumulării primitive", în Principatele române „... izgonirea a servit drept armă de apărare împotriva tendințelor de nesupunere ale țăranilor". Acapararea pămînturilor țăranilor izgoniți, precizează autorul, „... a constituit doar un rezultat indirect și, dat fiind stadiul de dezvoltare a forțelor de producție, nu a putut servi acumulării primitive și deci dezvoltării capitalismului". Acest fenomen, subliniază autorul, ar fi putut facilita dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în cazul în care țăranii izgoniți ar fi devenit muncitori salariați. Stadiul de dezvoltare al industriei noastre nu a permis însă acest lucru.

Lucrarea elaborată de Gh. Platon este rodul unei cercetări minuțioase și îndelungate. Autorul, cunoscut în istoriografia noastră și prin alte studii privitoare la această perioadă, se dovedește a fi un fin observator al transformărilor survenite în agricultura românească din prima jumătate a sec. al XIX-lea. Concluziile la care ajunge vin să elucideze o serie de probleme mai puțin cunoscute, completînd astfel complexul tablou al perioadei de descompunere a feudalismului și de apariție a relațiilor capitaliste.

Însoțită de două anexe, în care este prezentată frecvența izgonirii țăranilor pe ținuturi și sate, lucrarea constituie o importantă realizare a istoriografiei actuale.

I. Todiraşcu

CORNELIA BODEA, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 390 p.

În drumul ascendent al luptei duse de poporul român pentru realizarea unității naționale, deceniile IV și V ale secolului al XIX-lea marchează o etapă nouă, prin începutul unor acțiuni, în care colaborarea întreită românească: transilvană, moldoveană și munteană, devine dominanta desfășurării întregii mișcări revoluționare și naționale. Cornelia Bodea, întemeindu-se pe o nouă și vastă documentare, analizează problemele esențiale ce s-au ivit în această perioadă de conlucrare dintre fruntașii mișcării revoluționare și naționale de pe ambele versante ale Carpaților.

În istoriografia românească de pînă acum au fost abordate unele chestiuni referitoare la evoluția și sensul luptei desfășurate de românii de pe întreg ținutul lor etnic în perioada istorică amintită dar fragmentar și separat. Lucrarea pe care o prezentăm nu se oprește asupra problemelor deja clarificate în cercetările precedente.

Ceea ce autoarea își propune este prezentarea într-un tot unitar a luptei comune duse în permanență și cu o deosebită intensitate către mijlocul veacului trecut de românii de pe întreg teritoriul locuit de ei pentru eliberarea socială și unitatea națională.

Monografia urmează cronologia desfășurării evenimentelor, analizîndu-se, pe etape ,drumul comun parcurs de mișcarea națională românească, în anii premergători revoluției de la 1848 și în timpul desfășurării ei. Caracteristica primei etape (1834—1840) constă în împletirea activității desfășurate în interiorul țărilor române

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu cea din afara granițelor lor. Sînt evidențiate, cu noi informații documentare, străduințele capilor mișcării de a găsi mijloacele și metodele adecvate, impuse de împrejurări, pentru atingerea țelului propus. Este relevată, de asemenea, diversitatea formelor de acțiune: societățile secrete, încercările de colaborare cu reprezentanții mișcării poloneze, activitatea politică conspirativă a revoluționarilor moldo-munteni de la Paris sub conducerea lui Ion Cîmpineanu care capătă, de altfel, noi dimensiuni în cuprinsul acestei lucrări.

Pentru perioada anilor 1840—1846, cînd lupta se axează îndeosebi pe acțiuni interne, sînt urmărite cu interes cîteva personalități al căror devotament și consecvență pentru cauza românilor fac obiectul unor interesante sublinieri.

După anul 1846, are loc dispersarea fruntașilor mișcării în apusul Europei, datorită mai ales măsurilor opresive ale oficialităților. Cu privire la Societatea studenților români de la Paris autoarea pune în evidență aspecte noi ale programului de pregătire multilaterală a întregului tineret român, adăugînd importante precizări cu privire la activitatea membrilor ei.

În cea de a doua parte a monografiei sînt puse în valoare, cu date noi, frămîntările românilor în timpul revoluției de la 1848, în atenția autoarei fiind cu deosebire două chestiuni fundamentale: împletirea revendicărilor sociale cu cele naționale și colaborarea mai strînsă a fruntașilor români revoluționari. Între acțiunile cu o rezonanță deosebită, Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 ocupă un loc însemnat, autoarea subliniind modul cum se reflectă influența Adunării în ideologia participanților din cele trei țări române și, firește, în desfășurarea ulterioară a revoluției.

Colaborarea pe plan intern, dublată de o susținută activitate pe tărîm diplomatic la Poartă, Viena și Pesta, s-a soldat cu rezultate nesatisfăcătoare, revendicările românilor nefiind ținute în seamă în cele trei capitale. Sînt interesante informațiile documentare relative la colaborarea lui Nesselrode cu Metternich cu privire la supravegherea mișcării pentru unitatea națională din cele trei țări române.

În încheiere, autoarea se referă la prevederile Constituției habsburgice din martie 1849 care n-au satisfăcut drepturile legitime ale românilor.

Fundamentîndu-și analiza pe o bogată bază documentară și utilizînd numeroase informații inedite, Cornelia Bodea realizează o valoroasă sinteză a luptei românilor pentru unitatea națională într-o importantă etapă a istoriei României. Autoarea pune în evidență unele conexiuni desprinse din desfășurarea evenimentelor care n-au fost semnalate de istoricii de pînă acum din lipsă de informații. Astfel, în privința legăturilor românilor cu revoluționarii polonezi, sînt indicați emisarii polonezi, sarcinile lor și scopul urmărit. Cornelia Bodea a omis însă să sublinieze faptul că, în timp ce după înfrîngerea insurecției din anul 1831, polonii au fost aceia care s-au străduit pentru înjghebarea unei Confederații ce nu s-a realizat din motivele cunoscute, după 1848 unii revoluționari unguri și români au propus constituirea unei confederații care însă, în condițiile ofensivei reacțiunii europene, a fost și mai irealizabilă.

Calitățile menționate mai sus răsplătesc pe deplin eforturile autoarei, situînd prezenta monografie printre cele mai de seamă realizări ale istoriografiei noastre din ultimii ani.

D. Agache

Prof. univ. MIRON CONSTANTINESCU, prof. univ. ȘTEFAN PASCU (sub redacția): *Desăvîrșirea unificării statului național Român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 515 p.

Sărbătorirea împlinirii unei jumătăți de veac de la desăvîrșirea unificării statului național român a prilejuit, alături de manifestările de amploare organizate pe întreg cuprinsul patriei, noi apariții editoriale consacrate acestui eveniment de o deosebită importanță și semnificație în istoria poporului nostru. Pe această

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

linie se înscrie și volumul de față, rezultat încununat de succes al unui colectiv de istorici, în urma unor minuțioase și laborioase investigații.

De la bun început, ca o remarcă generală, ținem să reliefăm, pe de o parte, bogăția materialului inedit atît din țară cît și din străinătate folosit de autorii celor unsprezece capitole, iar pe de alta, interpretarea justă, proprie numai istoriografiei marxiste, a noianului de fapte ce au convers, în ciuda piedicilor nu puține la număr, spre realizarea desăvîrșirii unității naționale a României. La acestea se mai adaugă și planul lucrării judicios alcătuit, fapt ce rezultă din însăși parcurgerea sumarului: *Ideea, tendințele și lupta pentru unitate a poporului român* (Șt. Pascu), *Mișcarea memorandistă și lupta pentru unitatea de stat* (Șt. Pascu), *Noul activism și lupta pentru unitatea de stat (1905—1918)* (C. Nuțu), *Acțiuni pentru unirea Transilvaniei înainte de intrarea României în primul război mondial* (I. Gheorghiu), *Activitatea românilor din Transilvania și din vechea Românie peste hotare* (I. Gheorghiu și C. Nuțu), *Condițiile internaționale în care se desfășoară mișcarea pentru unirea Transilvaniei cu România* (C. Nuțu), *Lupta țărănimii din Transilvania pentru unirea cu România* (V. Popeangă și I. Kovács), *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania pentru unire* (Al. Porțeanu), *Cultura în sprijinul unității de stat* (V. Curticăpeanu), *Actul unirii. 1 decembrie 1918* (Miron Constantinescu), *Poziția naționalităților față de unire* (L. Bányai și C. Göllner), *Epilog* (Ion Oprea).

La baza actului istoric al desăvîrșirii unificării statului național român a stat ideea luptei pentru unitate a poporului român, manifestată încă din evul mediu și generată, în primul rînd, de conștiința originii etnice și a limbii sale aparținînd aceleiași comunități umane. Tendința de unitate a țărilor române în decursul perioadei istorice amintite este subliniată în lucrare ca o permanență ce s-a conturat din ce în ce mai precis, în sprijinul ei folosindu-se atît argumentele de ordin istoric și filologic, cît și cele politice. În continuă evoluție, conștiința națională și ideea de unitate au căpătat în preajma revoluției de la 1848 noi valențe, determinate de maturizarea factorilor economici, sociali, politici și culturali. Nu întîmplător, atît în anii premergători revoluției de la 1848, dar mai ales în timpul desfășurării ei, lupta pentru unitate națională a stat mereu în atenția patrioților din cele trei țări române, prin preocupările lor permanente de a se realiza un program unitar și o sincronizare a acțiunilor revoluționare.

Mișcarea memorandistă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, căreia i s-a consacrat un întreg capitol în volum, a polarizat în jurul ei pe toți românii de pe cei doi versanți ai Carpaților în lupta pentru realizarea unității politice, constituind totodată o dovadă elocventă a solidarității și unității naționale a poporului român, fapt ce a impresionat, judecînd după ecoul extraordinar stîrnit în presă, întreaga Europă apuseană.

În perioada premergătoare izbucnirii primei conflagrații mondiale, Partidul Național Român din Transilvania, renunțînd la pasivism, s-a angajat în viața politică *pentru a lupta împotriva asupririi naționale*, urmărind totodată — așa cum ne este prezentat și în lucrare — ca prin acțiunile sale sprijinite atît de românii de peste Carpați, cît și de cei aflați în emigrație (Franța, S.U.A., Italia, Anglia), să obțină autodetrminarea Transilvaniei și despărțirea ei de Ungaria. Punctul culminant în această direcție avea să-l constituie declarația citită în parlamentul de la Budapesta la 18 octombrie 1918, prin care Comitetul Executiv al Partidului Național Român a refuzat să recunoască guvernului maghiar dreptul de a reprezenta interesele națiunii române la Congresul general de pace, care nu puteau fi încredințate decît unor factori desemnați de propria ei Adunare Națională. Însemnătatea acestui document politic — subliniată și în volum — a constituit baza pe care burghezia, intelectualitatea și social-democrația română, avînd concursul larg al maselor populare, au pregătit unirea Transilvaniei cu România.

În realizarea acestui deziderat național, al cărui fundament social l-a constituit, în primul rînd, țărănimea, un rol deosebit de important l-a avut Comitetul Central român al Partidului Social-Democrat din Ungaria. Prin activitatea desfășurată pentru coordonarea acțiunilor ce vizau unirea Transilvaniei cu România, mili-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tanții mișcării muncitorești române au luat însemnate inițiative între care amintim: crearea Consiliului Național Central Român, adoptarea notei ultimative a Consiliului Național Român către guvernul maghiar și Consiliul Național Maghiar, convocarea adunării de la Alba-Iulia, întocmirea programului politic și a rezoluției acesteia și, în sfîrșit, formularea conținutului actelor Adunării Naționale de la Alba-Iulia ce au consfințit caracterul revoluționar burghezo-democratic al întregii mișcări pentru unire.

Un aport deosebit în cultivarea și propagarea sentimentelor și ideilor de unitate l-a avut mișcarea cultural-națională a românilor, care, prin aria sa de răspîndire a antrenat, prin toți factorii săi toate păturile sociale ale societății românești. Autorul capitolului consacrat rolului culturii în realizarea unității de stat a evidențiat pe drept cuvînt că: „Edificiul unic al culturii românești înălțat pe temelia ideii naționale, al luptei pentru limbă și istorie, pentru individualitate politică a strîns într-un singur șuvoi energiile întregului popor român în scopul dobîndirii idealului unității politice" (p. 352).

Hotărîrea luată de Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia la 1 decembrie 1918, în prezența a peste 100 000 de participanți veniți din toate colțurile Transilvaniei, între care se aflau mulți maghiari și germani, a consfințit pentru totdeauna unirea cu România. Înfăptuirea ei în condiții de suveranitate deplină, dar în același timp într-un moment de grele încercări pentru țara noastră, a pus în evidență puternicile sentimente naționale ale poporului român.

Principiile generale democratice care au stat la baza rezoluției adoptate la 1 decembrie, după cum se evidențiază în lucrare, au avut un larg ecou în rîndul naționalităților conlocuitoare din Transilvania.

În capitolul consacrat pregătiri, și desfășurării Adunării Naționale de la Alba-Iulia sînt analizate minuțios activitatea Consiliului Național Român, scoțîndu-se în relief aportul maselor populare în realizarea acestui măreț act național, rezultat al luptelor duse de generații întregi, ce au văzut în unire calea spre dezvoltare și progres a națiunii române.

Volumul este însoțit de numeroase ilustrații și un util indice al numelor de locuri, persoane și, selectiv, pentru materii.

În încheiere, nu putem decît să apreciem această lucrare ca o remarcabilă realizare a istoriografiei noastre, în care meritul autorilor este legat de expunerea clară a materialului faptic foarte bogat, bine analizat și sintetizat în capitole reușit închegate.

A. Macovei

BARBU THEODORESCU, *Nicolae Iorga*, București, Editura Tineretului, Colecția „Oameni de seamă", 380 p.

Era de așteptat ca cea dintîi monografie închinată vieții și operei lui N. Iorga s-o datorăm prof. Barbu Theodorescu. Nimeni nu se îndoia de faptul că cel care a fost, pe rînd, excelentul bibliograf sau editor al operelor istoricului și cronicar al diferitelor aspecte din viața lui tumultuoasă, nu va întîrzia să fructifice imensul material de care dispunea rod al unei stăruitoare munci consacrată aproape exclusiv — vreme de mai bine de trei decenii — studierii multiplelor aspecte sub care s-a manifestat acela care ne apare, tuturor, drept un „colos" al culturii românești (p. 377).

Lucrarea de față vine să încoroneze eforturile îndelungate ale autorului. Căci — trebuie să spunem cu toată sinceritatea — ne aflăm în fața unei lucrări care se citește cu mare plăcere și interes, a unei lucrări care este destinată, negreșit, să nu rămînă la o singură ediție. Lucrarea impresionează deopotrivă prin seriozitatea documentației, justețea repartiției materiei tratate, obiectivitatea și competența analizei, stilul colorat și atrăgător. Ar mai fi de subliniat, și nu în ultimul rînd, căldura cu care autorul — fost colaborator al strălucitului istoric — vor-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

beşte despre N. Iorga, şi care iradiază din fiece pagină a voluminoasei monografii. În această privinţă, profesorul Barbu Theodorescu nu putea trece peste cuvintele istoricului, din 1905, care i se potrivesc atît de bine: „Sînt oameni la mormîntul cărora nu poţi vorbi decît de vieaţă, de vieaţa întrupată odată în ei, care n-a zburat de la dînşii decît în clipa din urmă, aruncînd în urmă trupul sdrobit al învinsului, şi care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge şi de acolo înainte ani şi zeci de ani încă, stăpînind minţile, încălzind inimile, îndrumînd şi poruncind". Este tocmai ceea ce şi-a propus şi a realizat autorul monografiei, care izbuteşte să ne familiarizeze îndeaproape cu epoca şi idealurile scumpe lui Iorga. Succesiv, în faţa noastră se desfăşoară imaginea aflată în continuă transformare şi împlinire a elevului timid de pe băncile „Liceului Naţional" din Iaşi, a tînărului excepţional care şi-a uimit profesorii din ţară sau străinătate, a creatorului de şcoală şi curent, a mentorului atîtor generaţii de studenţi, a savantului multilateral, a luptătorului pentru drepturile ţărănimii, păstrarea limbii româneşti şi luminarea maselor, în sfîrşit imaginea militantului neobosit pentru ceea ce au reprezentat ţelul şi sensul unei vieţi întregi: desăvîrşirea unităţii naţionale a poporului român şi consolidarea ei. Despre toate acestea, cititorul află bogate şi ample informaţii în lucrarea prof. Barbu Theodorescu, care rămîne o operă — dorim să subliniem, în încheiere — demnă de copleşitoarea personalitate căreia i-a fost consacrată, cu justificată pioşenie.

Gh. Buzatu

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAŞI, V. CHERESTEŞIU, L. IORDAKI, *Lucrări şi publicaţii din România despre Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie 1917—1944*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 184 p.

Definită de autori drept „bibliografie pentru specialişti şi pentru cei care doresc să-şi facă o imagine asupra literaturii apărute în România pe tema Revoluţiei din Octombrie şi a noii orînduiri inaugurată de ea în Rusia", lucrarea cu titlul de mai sus, realizată de un colectiv îndrumat de acad. P. Constantinescu-Iaşi şi colaboratorii, grupează în cele opt capitole materiele apărute în publicistica românească între 1917—1944.

Autorii au conceput lucrarea ca o bibliografie selectivă reţinînd doar materialele semnificative din presa socialistă şi comunistă, fără a neglija publicaţiile democratice progresiste.

Capitolul I, „Lucrări cu caracter general" (cărţi şi studii), menţionează lucrările originale în ordinea alfabetică a autorilor cu specificarea numelui recenzentului (în cazul cărţilor recenzate) şi a locului recenziei; acest capitol reuneşte şi traducerile din literatura străină privind Revoluţia din Octombrie ca şi recenziile unor lucrări apărute în străinătate. Materialele apărute în publicistica românească pe marginea evenimentelor petrecute între 1917 şi 1920 sînt incluse în capitolele II—IV ale lucrării.

Un capitol special (al IV-lea), intitulat „V. I. Lenin" include cărţi, articole, fragmente din lucrări, discursuri, cuvîntări, rapoarte, scrisori, recenzii despre lucrările lui Lenin precum şi articole privind activitatea acestuia apărute în întreaga perioadă.

Cel de al VI-lea capitol este consacrat atitudinii mişcării muncitoreşti şi a opiniei publice mondiale faţă de Revoluţia din Octombrie. Capitolul al VII-lea este destinat relaţiilor româno-sovietice între 1917 şi 1920, materialul bibliografic fiind grupat în vederea elucidării unor aspecte legate de participarea românilor la revoluţie şi la războiul civil, de acţiuni de solidaritate desfăşurate în România, de relaţiile guvernului român cu Rusia Sovietică şi de atitudinea partidelor politice faţă de aceste relaţii.

În sfîrşit, ultimul capitol înserează articole scrise cu ocazia aniversărilor şi cuprinde cele mai multe referiri la semnificaţia Revoluţiei din Octombrie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel întocmită, bibliografia oferă informații sistematizate despre Revoluția din Octombrie, folosirea ei fiind facilitată și de indicele de nume de persoane și pseodonime care însoțește lucrarea.

Competența autorilor și aportul consistent al colaboratorilor, printre care se numără și doi cercetători din cadrul Institutului de istorie și arheologie Iași (D. Șandru și Gh. Buzatu) fac din bibliografia de față un instrument util cercetărilor de istorie contemporană.

I. Ciupercă

NICOLAE TITULESCU, *Documente diplomatice*, București, Editura Politică, 1967, 893 p.

Publicarea celor 491 de documente diplomatice constituie încă o etapă în elucidarea activității ilustrului diplomat român N. Titulescu.

Selecționate din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhiva Istorică Centrală, Biblioteca Academiei (Secția manuscrise) și din publicațiile oficiale ale Societății Națiunilor, documentele reunite în volume, cuprinzînd: rapoarte, telegrame, circulări, note, cuvîntări interviuri și articole constituie o mărturie incontestabilă a intensei activități a diplomatului, ca ambasador, conducător al M.A.E. sau delegat la diverse conferințe. Dacă activitatea lui Titulescu va prezenta întotdeauna interes pentru istoric, aceasta se datorește faptului că ea se întemeia pe principii de o incontestabilă perenitate cum sînt: păstrarea statu-quo-ului teritorial, respectarea suveranității statului, egalitatea statelor în relațiile internaționale, lupta pentru crearea unui sistem de securitate colectivă și colaborarea internațională.

Acțiunile diplomatice conduse de Titulescu s-au desfășurat pe diverse planuri. Astfel, avînd a apăra interesele economice ale țării în problema reparațiilor, Titulescu a argumentat justețea punctului de vedere românesc declarînd: „Am cerut întotdeauna să nu se discute în absența noastră lucruri care ne interesează" (p. 81). Deși punea interesele țării pe primul plan, diplomatul român știa să negocieze suplu și să evite neînțelegerile cu aliații sau chiar să aplaneze divergențele franco-engleze cu atît mai mult cu cît el încadra și aceste divergențe între elementele purtătoare de germeni ai războiului.

Pledoariile în spinoasa problemă a optanților, eforturile depuse în vederea rezolvării dificultăților financiare ale țării în perioada crizei economice, propunerile eficiente privind vînzarea stocurilor disponibile din recolta anului 1930 și înființarea creditului agricol internațional făcute în Comisia de studii pentru Uniunea Europeană (p. 358), expectativa înțeleaptă în fața planurilor privind uniunea economică dunăreană, sînt tot atîtea momente care probează înțelegerea exactă a intereselor economice ale României.

Scopul major al activității lui Titulescu a fost pacea pe care o caracteriza drept „o stare de spirit ca scop, o organizare legală ca instrument și un strigăt al inimii, adică o expresie prin cuvînt, ca mijloc de a implînta în conștiința universală imperioasele ei comandamente" (p. 339) sau „unul din cele mai bune mijloace de a păstra unitatea noastră națională" (p. 800). Titulescu a fost un luptător activ pentru pace, străduindu-se să uzeze de toate elementele legale ce puteau constitui o garanție împotriva războiului, act ilegal; era convins că „atîta vreme cît popoarele vorbesc unele altora, ele nu recurg la arme" (p. 339). Mereu preocupat de prepararea condițiilor care să asigure pacea în Europa, Titulescu avea în centrul atenției interesele majore ale României, convins fiind că „în viața internațională nu ești stimat decît în măsura în care știi să-ți aperi drepturile". Un exemplu probant al aplicării acestui principiu îl constituie participarea sa la negocierile purtate pentru reducerea și limitarea armamentelor în perioada 1926—1934. Atunci a existat pericolul ca marele puteri să adopte hotărîri fără a lua în considerare interesele României. Titulescu a demonstrat că nivelul minim al dezarmării trebuie să fie compatibil cu apărarea securității naționale (p. 465). Eșecul conferinței dezarmării arăta diplomatului român că securitatea poate și trebuie sprijinită prin măsuri în afara conferinței; s-a procedat, astfel, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reorganizarea Micii Înțelegeri prin pactul din februarie 1933, în care Titulescu vedea un act de organizare a păcii în condițiile cînd aceasta este amenințată (p. 477). Nu era pierdută din vedere evoluția lucrărilor conferinței dezarmării ; intuiția sa politică, i-a arătat, cu prilejul discuției raportului lui Politis, că definiția agresiunii propusă de Litvinov cuprindea elemente care interesau România și partenerii ei. Așa s-a ajuns la semnarea convențiilor de definire a agresiunii la Londra care aduceau României un spor de securitate și însemnau încă un pas spre normalizarea relațiilor cu unul din vecini — U.R.S.S.

Urmărind atent evoluția evenimentelor internaționale, Titulescu a intuit cu rapiditate pericolele pentru pacea generală și securitatea României replicînd prompt începuturilor de constituire a unui directorat european din inițiativa Italiei. A luptat pentru formarea Înțelegerii Balcanice, gîndindu-se că „prin suprapunerea Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice pacea are de la Praga la Ankara șaptezeci de milioane de soldați" (p. 772).

Numeroase documente (321, 324, 328 ș.a.) probează că, diplomatul român a acordat tot sprijinul pactelor regionale, visînd la „ziua în care Europa va fi acoperită de o serie de pacte legîndu-se unele de altele și formînd sîrma ghimpată a păcii" (p. 643).

În a doua jumătate a deceniului al IV-lea forțele interne și externe care se opun aplicării principiilor diplomatului român devin tot mai numeroase. Forța își face tot mai mult loc în relațiile internaționale. Cînd Italia anexează Etiopia, Titulescu cere cu perseverență aplicarea sancțiunilor împotriva agresorului potrivit Pactului Societății Națiunilor (doc. 401—403). Răspunzînd atacurilor la adresa principiilor pactului Ligii Națiunilor Titulescu replica : „Nu pactul a dat greș ci oamenii" (p. 800). A susținut că reforma pactului societății națiunilor nu este de conceput decît în sensul măririi eficienții lui (p. 786). Adept al căii pașnice de rezolvarea problemelor internaționale, Titulescu va participa la conferința de la Montreux, semnînd convenția care punea de acord regimul strîmtorilor cu suveranitatea Turciei (doc. 472). N-a mai reușit să ducă la bun sfîrșit acțiunea diplomatică de suprimare a C.E.D. care leza suveranitatea statului român. După remanierea din august 1936 a guvernului, Tătărăscu s-a dispensat într-o manieră brutală de ministrul de externe ce făcuse din apărarea intereselor noastre crezul activității sale diplomatice.

Folosirea volumului este considerabil facilitată de amplul studiu introductiv semnat de George Macovescu și de indicele alfabetic care-l însoțește. Prin editarea acestor documente putem spune că activitatea ilustrului om de stat ne-a fost restituită în aspectele ei esențiale.

I. Ciupercă

P. CONSTANTINESCU-IAȘI, *Lupta pentru formarea Frontului popular în România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 157 p.

Prezentarea într-o lucrare unitară a acestui capitol important al istoriei contemporane se înscrie printre contribuțiile de seamă ale istoriografiei românești la cunoașterea *istoriei universale a Frontului popular*.

Constituit, așa cum subliniază autorul, ca o mare acțiune de masă prin concentrarea partidelor muncitorești, a unor partide burgheze democratice și a unor personalități cu vederi antifasciste, Frontul popular încerca să bareze drumul fascismului care amenința pacea și existența independentă a popoarelor din întreaga lume.

În lucrarea de față, după ce sînt analizate condițiile formării Frontului popular într-un mare număr de țări, se trece la analiza condițiilor specifice țării noastre, în cadrul cărora, Partidul Comunist Român încerca să pună bazele unui larg Front popular.

Acțiunea de înfăptuire a unității clasei muncitoare în vederea creșterii rolului proletariatului în lupta împotriva fascismului și războiului este strîns legată de cea de creare a unui puternic Front popular în România.

Autorul reliefează faptul că Frontul popular apare ca o necesitate istorică, obiectivă, legată de evoluția social-politică a realităților din țara noastră, unde exista o atmosferă favorabilă formării acestui front. Astfel, înființarea Comitetului Național

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Antifascist, a Ligii Muncii și, mai tîrziu, a Blocului Democratic, reprezintă doar cîteva etape distincte ale luptei pentru formarea Frontului popular în România.

Încă înainte de fixarea pe plan internațional a principiilor formării acestor fronturi populare, Partidul Comunist Român, avînd în vedere trăsăturile specifice ale situației interne, elaborează linia formării acestor fronturi, trecînd apoi la răspîndirea și explicarea ideii în rîndul maselor. Se ajunge, astfel, la sfîrșitul lunii septembrie 1935, la primul act de constituire a Frontului popular, prin acordul a două organizații de masă constituite și activînd legal: Frontul Plugarilor și Madoszul. Numeroasele acțiuni de formare a Frontului popular în diferite regiuni ale țării, ca și crearea unui front antifascist al tineretului universitar, dovedesc că ideea Frontului popular avea o largă răspîndire în rîndul maselor. Este posibilă acum (decembrie 1935) realizarea unui puternic „simbure" de Front popular în România, concretizat prin „pactul de la Țebea", semnat de Frontul Plugarilor, Blocul Democratic și Partidul Socialist.

Dar, așa cum observăm în prezenta lucrare, succesele obținute în direcția înfăptuirii unui larg Front popular opus fascizării țării, au îngrijorat partidele de dreapta și fasciste, ca și cercurile guvernamentale, ajungîndu-se în cele din urmă la imposibilitatea concentrării forțelor democratice într-un Front popular. Instaurarea dictaturii regale, precum și evoluția condițiilor interne și externe au zădărnicit eforturile Partidului Comunist Român de a se realiza în România un Front popular.

Această lucrare, scrisă cu competență (autorul însuși numărîndu-se printre personalitățile de seamă care au luptat pentru crearea Frontului popular în România), avînd la bază o documentare bogată, prezintă un capitol interesant al istoriei noastre contemporane, contribuind totodată la elucidarea unei probleme de istorie universală.

Gh. I. Florescu

ISTORIE UNIVERSALĂ

N. IORGA, *Materiale pentru o Istoriologie umană*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 374 p.

În istoriografia noastră din ultimul sfert de veac s-a vorbit adesea despre monumentala lucrare aflată pe masa de lucru a lui N. Iorga în clipa cînd a intervenit tragicul lui sfîrșit. Un timp, asupra acestei opere — intitulată *Istoriologia umană* și rămasă neterminată în manuscris — s-au făcut cele mai diverse presupuneri. Pornindu-se de la titlu s-a afirmat că ar fi vorba, cu siguranță, de o „filozofie a istoriei". Apariția în 1944, prin grija lui Gh. Brătianu, a „Prefeței" lucrării [1] a avut darul să înlăture multe nedumeriri și să facă cunoscute, în măsura în care acest lucru era posibil în cele cîteva pagini ale unei „prefețe", planurile lui Iorga. Dar au trecut încă două decenii fără ca textul integral al *Istoriologiei* să fi văzut lumina tiparului. Acest comandament a fost realizat, recent, datorită eforturilor lui Liliana N. Iorga și D. M. Pippidi. Parcurgerea materialelor adunate de către N. Iorga, în vederea întocmirii tomului I din vasta lucrare ce pregătea la sfîrșitul vieții, ne permite să aflăm care erau sensul și rostul *Istoriologiei*.

Termenul de „istoriologie" nu a fost împrumutat, ci aparține lui Iorga. El a fost folosit prima dată de către istoric în 1937 [2], în cuvîntul de deschidere a „Institutului de Istorie Universală" din București. Expunînd cu acel prilej punctul său de vedere

[1] Vezi N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția III-a, București, 1944, p. 343—348.

[2] *Ibidem*, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra istoriei universale, domeniu în care se remarcase pînă atunci cu contribuții de prestigiu, Iorga a adăugat că „am ajuns, în această concepție de unitate absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp, la ceva care mi se pare nou și pe care l-am intitulat cu un cuvînt care n-a fost întrebuințat pînă acum și care poate multă vreme după moartea mea ar putea să se înscrie în vocabularul curent al cercetărilor: «istoriologie»". Istoricul a specificat că „istoriologia" nu trebuie confundată cu „metaistoria", al cărei partizan a fost Lamprecht, și nici cu „seriile istorice" ale lui Xenopol [3]. „Istoriologia" admitea, în schimb, „similitudini..., paralelisme..., repetiții istorice" [4]. În 1938, în comunicarea *Permanențele istoriei* prezentată la Congresul internațional de istorie de la Zürich, Iorga revine la noțiunea de „istoriologie" cu noi precizări. Astfel a opinat că „ultima țintă a unei istoriografii" trebuie să fie opera de sinteză, care, „în forma-i cea mai nobilă și cea mai grea, se poate numi «istoriologie»" [5]. Pentru întocmirea ei, servește „tot ceea ce privește ființa omenească în toate multiplele ei manifestări". Relevă că a ajuns la identificarea unor *„permanențe"* [6] — pămînt, rasă, idee —, factori esențiali ce au influențat dezvoltarea omenirii și care constituiau, după părerea lui, „statornice puncte de sprijin" în elaborarea unei *Istoriologii*.

Așa cum era și natural, precizări detaliate privind sistemul istoriologic la care a ajuns întîlnim în chiar primul volum din *Istoriologia umană*. Ele sînt cuprinse în amintita „Prefață" (p. 1—5), în „Introducere" (p. 7—13) și în „Alte deslușiri metodologie" (p. 15—16). Aici aflăm și definiția „istoriologiei".

N. Iorga arată că, prin întreaga sa activitate anterioară în domeniile istoriei naționale și universale, s-a pregătit pentru elaborarea *Istoriologiei*. În acest fel, istoricul sublinia că nu a ajuns la concepția istoriologică dintr-o dată, accidental, ea fiind rodul unei stăruitoare muncî pentru deslușirea trecutului zbuciumat al umanității. Dintre toate lucrările lui mai vechi, cel mai mult se apropia de noua concepție cunoscuta *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 vol., Paris, Gamber, 1926—1928). Totuși Iorga constata că această lucrare ca și în genere vechile metode de cercetare și concepțiile tradiționale dominante în alcătuirea sintezelor de istorie universală nu mai satisfac. Era nevoie de sinteze întocmite pe baze complet noi, care să conducă la aflarea pe cît posibil mai deplină a „adevărului" — țelul suprem al operei istorice (p. 5). După părerea lui Iorga, „istoriologia" oferea acest avantaj. Îmbrățișînd întreaga istorie a omenirii, în care „sînt sparte săltărașele geografice și cronologice comode" (p. 5), „istoriologia" presupune prezentarea evenimentelor *„altfel decît prin succesiunea lor cronologică sau prin anumite considerații particulare, și anume prin felul cum ele colaborează și concurg la acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e viața omenească însăși"* (p. 1, subl. noastră). În alt loc, aflăm că există o deosebire fundamentală între *„istoria care spune tot ce știe, pentru a-l spune, și istoriologia care nu se oprește decît la faptul caracteristic, expresiv, pentru a-l comenta"* (p. 16, subl. noastră).

Iorga apreciază că istorie universală, în sens „istoriologic", s-a scris cu „mult înainte" ca el să propună acest termen. Între istoricii celebri, amintește printre alții pe Herodot, Polibiu, Plutarh, Diodor din Sicilia, Michelet, Mommsen, Ranke, H. Gelzer și Ed. Meyer. În operele acestora se întîlnesc numeroase elemente componente ale unei concepții istoriologice: *„a vedea universal"*, înlăturarea oricăror *„margini de loc și de timp"* (p. 7), dezvoltat *spirit de sinteză*, cercetarea integrală a trecutului umanității *(„totul interesează")*, surprinderea *„nelimitatului progres uman"* (p. 11), a *„perfectei unități"* a dezvoltării omenirii (p. 9) și a *paralelismelor geografice și istorice*, care „ajută așa de mult lămuririle" și integrarea capitolelor culturale ca *elemente vii* în „fiziologia dezvoltării istorice" (p. 15).

---

[3] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 216—217.
[4] *Ibidem*, p. 217.
[5] *Ibidem*, p. 239.
[6] *Ibidem*, p. 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Credincios *permanențelor istorice*, Iorga a încercat să stabilească analogii și deosebiri, a urmărit idei a căror influență poate fi constatată peste veacuri, înregistrînd surprinzătoare faze de flux sau reflux. Mai departe, Iorga notează că — procedînd la scrierea *Istoriologiei umane*, proiectată în mai multe tomuri — „m-am oprit asupra oricărui eveniment, oricărei situații, oricărei psihologii, ca și cum întîia oară ar fi fost vorba de dînsele. Am căutat *a convorbi* cu ele și cu ei *fără interpret* și astfel socot că nu o dată le-am smuls măcar o parte dintr-o taină pe care, întreagă, n-o vor destăinui nimănui. Chiar dacă m-am oprit la părerea obișnuită, ea s-a înnoit prin aceea că am căutat să aflu ceva nou într-însa" (p. 4).

Istoricul a fost preocupat și de *forma literară* a operei sale. El a remarcat cu justețe că, după Ranke și Michelet, toate marile opere istorice se impun și prin „poezia simțirii și poezia stilului". E convins că felul de înfățișare a rezultatelor cercetării trebuie să constituie o preocupare pentru istoric. Căci „adevărurile istorice sînt *de discernămînt*, nu de simplă constatare și reproducere. Pentru a le prinde se cere tot ce cunoștința adîncă a limbii, tot ce fantasia creatoare de definiții poate găsi mai fin și mai delicat. A vorbi despre oamenii și despre lucrurile trecutului în vocabularul curent e a greși de la un capăt la altul. Aș fi vrut, din partea mea, — încheie, atît de sugestiv, Iorga „Prefața" — să am mai mult talent «poetic», pentru a fi mai aproape de adevăr" (p. 5).

Acestea au fost principiile după care urma să se conducă Iorga la întocmirea *Istoriologiei*. Din nefericire, el nu a reușit să termine această operă, care avea să fie unică în felul ei în întreaga istoriografie mondială. Însemnările care ne-au rămas reprezintă mai degrabă „materiale" adunate în vederea elaborării lucrării și nicidecum textul final redactat. Totuși, aceste „materiale" prezintă un interes aparte pentru cercetător: ele se prezintă într-o formă oarecum finită, conțin numeroase considerații și aprecieri ale istoricului; multe dintre ele, neîndoielnic, ar fi intrat neschimbate în *Istoriologie*. Locul lor nu-l poate preciza însă nimeni.

Așa cum au fost editate, „Materialele" acoperă nouă capitole mari: I. Preistoria; II. Egiptul; III. Mesopotamia; IV. Civilizațiile Asiei anterioare; V. Siria, Fenicia și Palestina; V. Popoarele arice; VII. Bazinul egeean (Creta și Cipru); VIII. Grecia; IX. China. În timp, istoricul a cuprins o perioadă extrem de întinsă, începînd cu apariția omului pe pămînt și terminînd cu sfîrșitul mileniului II î.e.n.

Deși rămas doar în stadiul de „Materiale", primul volum din *Istoriologie* impresionează prin seriozitatea cu care autorul a pregătit această operă, lungile liste bibliografice la zi, cunoașterea în amănunt a izvoarelor fundamentale, intuiția extraordinară a istoricului, sesizarea unor similitudini și paralelisme surprinzătoare, expunerea unor noi puncte de vedere în majoritatea problemelor atinse, mînuirea cu dibăcie a metodelor istoriei comparate, în fine stilul de o aleasă vioiciune. Dacă ar fi să reproducem tot ceea ce ne-a impresionat parcurgînd aceste „Materiale", ar trebui să acoperim *pagini întregi cu citate. Cum acest lucru nu este posibil, ne vom limita a cita cîteva* exemple.

Așa, de pildă, pentru a ne referi la similitudini, amintim că Iorga constată și urmărește dezvoltarea „ideii imperiale" din Egiptul antic (p. 99) și Persia (p. 120) pînă în timpurile moderne. Despre Amenhotep al IV-lea, Iorga spune că a fost autorul unei „revoluții în religie, artă și moravuri", că a fost un „protestant" (p. 111). El e introdus cultul unui singur zeu (Aton) și, dacă reforma lui n-ar fi eșuat, efectul ei ar fi fost imens pentru dezvoltarea ulterioară a omenirii (p. 158). Alte referiri îl privesc pe Ramses al II-lea (1292—1225), care pentru victoriile lui din Asia Mică e asemănat cu „mărețul moldovean" de peste alte cîteva milenii: Ștefan cel Mare (p. 116). Descrierea campaniilor lui Ramses al II-lea o găsim în celebrul poem al lui Pentaur, iar autorul lui e considerat de Iorga drept primul istoric din lume (p. 115). De asemenea, Iorga a subliniat rolul factorilor economici în evoluția istorică a omenirii. Astfel, despre primele ofensive ale Egiptului în Sinai afirmă că trebuie puse în legătură cu „căutarea materiilor prime" de construcție (p. 103). Apoi, în cazul fiecărei civilizații vechi, autorul se oprește asupra aspectelor economice: munca cîmpului, exploatarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

minelor, schimburile comerciale etc. Fenicienii, de pildă, aveau „nesfîrșirea mării în fața lor și exploatarea negoțului maritim ca singur izvor de cîștig" (p. 273).

În lucrare se subliniază rolul factorilor geografici. Autorul e de părere că Egiptul a fost un produs al Nilului (p. 134). El afirmă, de asemenea, că așezarea geografică a influențat considerabil asupra evoluției fenicienilor și grecilor. În alt loc, istoricul susține cu fermitate că „viața țărilor e hotărît legată nu de pămîntul pe care stau, ci de marea spre care privesc" (p. 347).

Iorga apreciază într-o înaltă măsură civilizația din Mesopotamia. Este convins că, pe plan spiritual, grecii și evreii au fost „moștenitori săraci ai marilor bogății lăsate de acești înaintași" (p. 185). Tot în Mesopotamia istoricul descoperă originea legendei Sintezei, care și-a găsit mai tîrziu loc în *Biblia* ebraică (p. 226—228). Un lung studiu comparativ este consacrat filiației religia mesopotamiamă — cultul creștin. Un studiu întins despre *Biblie* și religia creștină întîlnim la sfîrșitul lucrării (p. 286 și urm.).

S-a subliniat că N. Iorga a acordat mare atenție stilului lucrării. În „Materiale" intuiția remarcabilă a istoricului ne apare în aceeași plenitudine, pe care o cunoaștem din excelentele sinteze care au precedat *Istoriologia*. Cu titlu de exemplu, amintim paginile în care este reconstituită istoria antică a Chinei pe o îndelungă perioadă (circa 3000—500 î.e.n.) asupra căreia lipsesc izvoare precise (p. 341 și urm.). În nenumărate cazuri autorul propune puncte de vedere noi, sugerează interpretări noi (poemele homerice etc.), demne de toată atenția cercetătorului contemporan.

Negreșit, faptul că N. Iorga nu a terminat primul volum din *Istoriologie* nu împiedică pe cititor să-și formeze o idee de ansamblu asupra operei. Chiar și în forma în care a fost editată — de „Materiale" —, *Istoriologia* se înscrie ca o operă remarcabilă a istoriografiei naționale și universale contemporane, impunîndu-se îndeosebi prin noutatea concepției și îndrăzneala interpretării.

Nu putem încheia aceste rînduri fără a remarca, încă o dată, eforturile susținute ale celor doi editori care au pregătit pentru tipar ultima operă a strălucitului istoric. De asemenea, reține atenția „Cuvîntul înainte" datorat prof. D. M. Pippidi, care face o pătrunzătoare analiză a concepției „istoriologice" a lui N. Iorga.

Gh. Buzatu

VIRGIL VĂTĂȘIANU, *Istoria artei europene. Epoca medie*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, 680 p. + 822 figuri.

Reputat istoric al artei medievale românești, prof. Virgil Vătășianu se impune din nou atenției cititorilor, de această dată și ca un profund cunoscător al artei medievale europene.

Cu toate că manualul este adresat, așa după cum cu binecunoscuta-i modestie anunță autorul, „unui corc larg de cititori", aceasta nu împiedică cu nimic pe specialiști să-i acorde cuvenita atenție, ba chiar, aspectele controversate, tratarea unor probleme de amănunt și metodologia de mare probitate științifică a lucrării obligă la aceasta.

După prefață și introducerea în care prof. Virgil Vătășianu precizează momentul apariției istoriei artei ca disciplină științifică, materialul lucrării este ordonat în patru părți: I. *Premisele artei feudale*; II. *Arta din perioada trecerii spre feudalism (secolele VII—IX)*; III. *Arta din perioada de organizare și dezvoltare a feudalismului timpuriu*; IV. *Arta din perioada de apogeu a feudalismului.*

Autorul face o amănunțită analiză a premiselor artei medievale, evidențiind importanța acestora și remarcînd că „fără cunoașterea acestor premise teoretice și istorice, calea nouă pe care se îndreaptă arta ar fi de neînțeles" (p. 15). Prezentarea acestor premise teoretice și istorice este esențială pentru înțelegerea apariției și evoluției artei medievale europene cu atît mai mult cu cît este urmărită pe o atît de vastă întindere în timp și spațiu — din secolul al II-lea pînă la începutul secolului al XVI-lea — și pe întreg cuprinsul Europei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cadrul celorlalte capitole prof. Virgil Vătășianu urmărește evoluția artei paleocreștine și bizantine, a artei Europei centrale și apusene din secolele al VII-lea — al IX-lea, a artei romanice și gotice, rusești, arabe și turcești.

Într-un asemenea capitol, cititorul face cunoștință cu realizările reprezentative ale principalelor domenii din arta medievală europeană (arhitectură, religioasă și laică, obiecte de cult, pictură religioasă și laică etc.) și are posibilitatea să urmărească geneza, apogeul și sfîrșitul diverselor stiluri, tendințele, punctele de contact și caracteristicile esențiale ale acestora. Toate sînt tratate de prof. Virgil Vătășianu cu egală măsură și competență, acordînd fiecărui element artistic importanța meritată. Unghiul de vedere personal al expunerii permite evidențierea condiționării reciproce a fenomenelor de artă, pe de o parte, și dintre acestea și complexitatea condițiilor social-economice, politice și culturale, pe de altă parte.

În economia lucrării capitole speciale sînt rezervate prezentării artei medievale din țările române de pînă la începutul secolului al XVI-lea *(Arta țărilor române, secolele al X-lea — al XIII-lea; Arta țărilor române, secolul al XIV-lea — începutul secolului al XVI-lea)*, prin care autorul răspunde unei vechi preocupări de integrare critică a artei medievale românești, sub multiplele sale aspecte, în istoria artei europene

Exactitatea și claritatea informațiilor, densitatea conținutului, viziunea și metodologia personală a lucrării la care amintim și impresionantul aparat științific-alcătuit dintr-o bibliografie selectivă urmată de un indice topografic al monumentelor, un repertoriu al numelor de artiști și meșteri, un indice de termeni tehnici și iconografici, instrumente de neînlocuit pentru o lucrare de asemenea proporții — sînt numai cîteva atribute care-i conferă, o dată mai mult, acestei noi sinteze a artei medievale europene un pronunțat caracter științific. Toate acestea ne îndreptățesc să așteptăm apariția celui de-al doilea volum al acestei sinteze.

I. Solcanu

A. GARCIA Y BELLIDO, *La latinizacion de Hispania*, în „Archivo Espanol de Arqueologia", 40, 1967, p. 3—29.

Problema latinizării Spaniei se pune — cum arată autorul — sub aspectul istoric, nu și cel lingvistic, pentru care nu posedă competența necesară, folosindu-se de documentarea istorică și arheologică. Autorul previne pe cititor că „fenomenul nu se prezintă clar, chiar în liniile generale".

Studiul este sistematic, divizat în capitole de sinteză, edificate pe o amplă informație curentă.

Limba latină s-a impus asupra idiomelor locale celtibere, ca „vehicu' universal". Nu se cunoaște în Occident vreun document oficial cu text bilingv. „Mașina birocratică romană" nu avea interpreți sau traducători. Dar elementele cutumiare de organizație locală n-au fost distruse de romani. De la Augustus înainte toate documentele cu caracter privat au fost redactate în latină în întreaga Spanie. Propagarea latinei în Spania n-a fost uniformă la „popoarele hispane", ci în funcție de mediul geografic, varietatea de limbi și dialecte. Se urmărește, în continuare, separat, procesul de latinizare în Hispania Ulterior și Hispania Citerior. Rolul important în forțarea latinizării l-au avut coloniile și municipiile, unele cu nume roman în locul celui indigen. Corduba în monede este Colonia Patricia, Quart-Hadashat devine Carthago Nova (azi Cartagena). Coloniile noi înființate și-au păstrat numele roman pînă azi (Emerita Augusta — Merida, Caesar Augusta — Zaragossa, Valentia — Valencia, Palma-Palma, Pollentia — Pollensa). Betica s-a pretat mai facil latinizării. Cultura hispano-romană s-a individualizat și manifestat puternic, dînd figuri ilustre ca Moderatus Columela, Acilius Lucanus, Seneca, Cornelius Hispanus și alții.

La romanizare a contribuit și armata staționată aici. Veteranii obțineau cetățenia romană deplină. După 10—20 ani de serviciu vorbeau numai latina și li se acordau funcții politice și administrative. Legiunile VII Gemina, IV Macedonica, VI Victrix,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

X Gemina, staționate în Hispania Citerior, au influențat puternic latinizarea în Tarraconensis (și prin cannaba).

„Limbile indigene" din peninsulă și-au putut prelungi existența (ca și în Gallia) pînă la începutul Evului Mediu și difuzarea creștinismului a contribuit la acceptarea limbii latine de „păgîni".

Procesul de latinizare a continuat și sub dominația monarhiei vizigote. Nu se poate încă preciza cînd s-au stins limbile vorbite de lusitani, callaici, asturi și cantabri. Este o preocupare de viitor a autorului. Expunerea este ilustrată de hărți, care redau ariile lingvistice anterioare fenomenului romanizării (iberică, indoeuropeană, punică).

D. Ciurea

ЗДРАВКО СТ. ПЛЯКОВ, За демографския облик на Българския град през XV-средата наXVII в (Aspectul demografic al orașului bulgar între secolul al XV-lea și jumătatea secolului al XVII-lea), în Исторически преглед, 2, XXIV, k. 5, 1968, p. 29—48.

Utilizînd critic datele cuprinse în registrele de *gizie* (dare „per capita") și relatările călătorilor străini, autorul evidențiază rolul predominant al populației creștine, în primul rînd bulgare, în viața urbană de la sud de Dunăre, între secolele XV și XVII. În acest fel, el respinge aserțiunile istoriografiei turcești și ale unor istorici bulgari privind caracterul islamic căpătat de așezările urbane de pe teritoriul Bulgariei, după cucerirea otomană.

Între 1520 și 1530 — consemnează Zdr. Pliakov — numărul total al gospodăriilor înregistrate în vilaetul Rumelia era de 1.040.457, dintre care 824.613 creștine, 211.783 musulmane și 4.061 evreiești. În linii generale, acest raport a fost valabil și pentru marea majoritate a sangeacurilor și orașelor bulgărești, luate individual. Silistra și Cirmen au fost singurele sangeacuri — subliniază autorul — unde populația musulmană a deținut preponderența, iar dintre așezările urbane cuprinse în acest studiu, o relativă majoritate islamică l-au prezentat doar cîteva dintre orașele mai mari, ca Sofia, Sclun, Seres, unde condițiile de centre administrative și militare favorizează concentrarea unei numeroase populații musulmane. În tîrguri însă, raportul dintre gospodăriile musulmane și cele creștine a fost de cîteva zeci de ori și chiar de peste o sută de ori mai mare în favoarea celor din urmă.

Variațiile cifrelor din condicile de „gizie" indică o creștere permanentă a populației urbane, atît pe cale naturală, cît și prin afluxul de locuitori din satele înconjurătoare. Totodată — remarcă autorul — autoritățile otomane au practicat adesecri și transferările forțate ale unor mase de oameni dintr-un oraș în altul sau dintr-o regiune în alta. În cea mai mare parte a cazurilor, creștinii din Balcani au fost îndreptați către Istanbul, iar în locul lor au fost colonizați turci anatolieni și tătari [1]. Asimilarea populației creștine de către cea musulmană a fost un alt proces care a afectat, încă din secolul al XV-lea, viața urbană de la sud de Dunăre. În acest sens, autorul se oprește asupra numelor de „fiii lui Abdulah", întîlnit adesecri în registre, și pe care el îi consideră creștini convertiți, în scopul evaziunii, de la grelele sarcini fiscale la care erau supuși nemusulmanii din Imperiul otoman.

Deși, în general, orașele din Rumelia au cunoscut o continuă dezvoltare, totuși, schimbarea unor vechi căi comerciale au dus — ca și în alte țări europene, de altfel — la decăderea unor importante centre urbane, ca Tîrnovo și Nikopole, menționate în secolul al XVII-lea doar ca tîrguri *(kasaba)*.

În partea a doua a lucrării, Zdr. Pliakov își asumă dificila încercare de a stabili, în primul rînd pe baza însemnărilor călătorilor străini, grupările etnice din fiecare oraș și, pe cît posibil, numărul și situația lor social-economică. Datele fur-

[1] Vezi M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad'i Fâtihan* (Yürük, tătari și Evlad'i Fatihan-ii din Rumelia), Osman Yalçin Matbaasi, Istanbul, 1957, p. 9—30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nizate duc la constatarea că populația orășenească sud-dunăreană era deosebit de eterogenă. Ea se ocupa cu comerțul, meșteșugurile și agricultura. Totuși, conchide autorul, bulgarii, constituind majoritatea, au îndeplinit rolul principal în viața economică urbană.

Izvoarele utilizate de către autor cuprind date interesante și în legătură cu populația românească de la sud de Dunăre. Astfel, dintr-un „defter" al sangeacului Vidin, întocmit în 1542, aflăm că darea „gizie" fusese cauza „împrăștierii" a mulți români, ceea ce se pare că determinase autoritățile otomane să scutească, prin *Kanunname*-ul (Cod de legi) lui Suleiman Magnificul, populația românească din Vidin și din alte orașe de haraci, deseatină, ispendje, avariz (dări extraordinare) și de taxa de nuntă *(resm-i gherdek)* (p. 38). Totodată, sursele documentare menționează că populația românească era relativ numeroasă în orașele din Bulgaria, mai ales în cele de pe malul Dunării. Așa de pildă, arhiepiscopul Petru Bogdan scria în 1640 de „mulți români" în Nikopole și Rusciuk (p. 35—36).

Lucrarea cercetătorului bulgar înscriindu-se pe linia intenselor preocupări demografice din istoriografia multor țări, aduce o însemnată contribuție, mai ales prin vastul material documentar utilizat, la elucidarea unor aspecte, încă necercetate deajuns, ale vieții orășenești din Balcani, în timpul stăpînirii turcești.

Tahsin Gemil

ELISABETH GECK, *Johannes Gutenberg. Vom Bleibuchstaben zum Computer*, Bad Godesberg, „Inter Nationes", 1968, 129 p.

Volumul, cu un caracter festiv, este o nouă monografie, a cărei autoare este cercetătoare în Cadrul Muzeului Gutenberg din Mainz. Nota originală a volumului consistă și în plasarea lui Gutenberg în cadrul evolutiv al artei tipografice pînă la contemporaneitate.

Se prezintă, sub formă de aforisme, opiniile lui Luther, Goethe, Hugo și alții, cu privire la colosala importanță a acestei invenții.

La curent cu literatura, inclusiv excelenta monografie a lui Aloys Ruppel, (ed. a III-a. 1967), prezintă ambianța culturală a secolului XV, Mainz-ul, patria lui Johannes Gensfleisch zum Gutenberg, anii de formație în Strasbourg, revenirea în Mainz și materializarea invenției. Biblia în limba latină, imprimată în circa 200 exemplare, pe pergament și hîrtie, în anii 1452—1455, era primul incunabul cu caracter monumental. Arta imprimării („ars impressoria") s-a difuzat rapid în Europa Occidentală. În 1470 apărea o tipografie în Venezia, a lui Pamfilo Castaldi, și, ulterior, numărul centrelor tipografice a crescut continuu. Familia Gensfleisch s-a stins în Mainz și casa a fost distrusă în al doilea război mondial (ca și aceea a lui A. Dürer în Nürnberg). În afară de cunoscuta incizie în cupru, din 1584, există multe redări dar nu și un *tablou fidel al inventatorului*. Reproduceri, cronologia și cartarea difuzării tiparului în Europa însoțesc expunerea, clară, sistematică, informată.

D. Ciurea

HAUPT WALTHER, *Kleine sächsische Münzkunde*, Berlin, 1968, 184 p. + 142 planșe.

Fără pretenția de a prezenta o nouă istorie a numismaticei în Saxa, pe baza cercetărilor din acest domeniu „în ultimii 250 ani", autorul examinează emisiunile monetare din acest teritoriu statal, în funcție de legislația epocii și de cadrul politic al Imperiului german. S-a utilizat exhaustiv informația documentară, materialul numismatic descoperit și conservat și abundența literatură a problemei. Moneda este „o valoaroasă cronică" în istoria economică, pentru cei care știu s-o citească, subliniază W.H. în prefața volumului său.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Materialul numismatic (în funcție de emisiuni și nomenclatură) este prezentat cronologic pînă în secolul al XIX-lea. Se începe cu denarul de Mainz al lui Ludovic Germanicul, se continuă cu „bracteatele", „pfennigul" de Freiberg, „grosii" de Meissen (Grossus Marchionatus Misnensis). Argintul abundent din minele din Saxa a contribuit la emisiuni simultane, în Anaberg, Buchholz, Freiberg, Leipzig, Schneeberg și Zwickau, de „Guldengroschen", și alte monede de argint în valoarea unui „Goldgulden" (p. 80), cu bustul electorului de Saxa (sec. XV—XVI). Principii luterani, în frunte cu electorul de Saxa, confederați la Schmalkalden, au emis, între 1542—1547, taleri. Carol Quintul a căutat să-și impună, prin hotărîrea Reichstagului din Augsburg din 14 februarie 1551, guldenul (talerul) său imperial, cu vulturul bicefal și legenda „Caroli V. Imp. p.f. decreta" (imitat la noi de Despot).

Studiul constituie o valorificare, la nivel maxim, a materialului numismatic din Saxa și prezintă o utilitate deosebită pentru specialiști.

D. Ciurea

Pour le bi-centenaire de la naissance de Saint-Just (1767—1794), în „Annales Historiques de la Révolution Française", Quarantième année, Janvier-Mars, 1968, p. 1—144.

Inițiativa societății „des études robespierristes" de la Paris de a marca bicentenarul nașterii lui Saint-Just (1767—1794) a constituit încă un prilej de îmbogățire a istoriografiei revoluției franceze. Literatura istorică legată de acest eveniment, secondată de cea elaborată de sociologi, filozofi, juriști și literații secolului al XIX-lea, pare astăzi unor eminenți specialiști — concentrați fie în jurul revistei „Annales historiques de la Revolution française" fie în cadrul unor societăți academice sau universitare — că trebuie nu numai îmbogățită ci și „recitită cu alți ochi". În acest sens, în cadrul colocviului ținut la 25 iunie 1967, la Sorbona, au fost prezentate o serie de comunicări cu privire la originea socială, formația intelectuală și politică, activitatea și, în sfîrșit, mitul creat în jurul cunoscutului revoluționar Saint-Just.

Lucrările colocviului subliniază, între altele, cîteva puncte de vedere care, fără să fie noi, sînt aplicate la studiul complexei personalități a lui Saint-Just cu mare folos. Trebuie subliniată, în primul rînd, obligația istoricilor de a citi și reciti tot ceea ce s-a scris despre Saint—Just „cu alți ochi", ca un rezultat al convingerii că cercetarea istorică descoperă prin munca migăloasă și de durată a istoricilor, puțin cîte puțin, din ce în ce mai mulți factori ca și o interacțiune din ce în ce mai complexă a acestora. De aceea, în studierea unei personalități și a gîndirii sale — subliniază Albert Saboul — în comunicarea sa intitulată „Pour relire et comprendre Saint-Simon" „on ne peut s'engager sans considérer ses rapports non seulement avec le cours des événements ou elle s'intégre, mais aussi avec le champ idéologique general, avec les structures et les problèmes sociaux qui le soutiennent et s'y réfléchissent".

Printre rezultatele imediate ale aplicării unei asemenea metode în studierea unor personalități și a gîndirii lor se înscrie încă o posibilitate de a sublinia inconsistența unei păreri mai vechi, uneori reluată și azi, că istoricul „nu aparține timpului și nici unei țări". Hotărîrea de a privi viața și activitatea lui Saint-Just „cu alți ochi" a condus și la necesitatea „demitizării", a înlăturării mitului creat în jurul lui Saint-Just. Ni se par deosebit de interesante și utile contribuțiile aduse în această privință de toți acei care au prezentat comunicări în cadrul colocviului și care au reușit să pună în evidență faptul că aureola de care a fost încununat Saint-Just trebuie să fie considerată ca făcînd parte integrantă din acțiunea sa politică, economică și socială.

Lupta împotriva miturilor a fost și a rămas încă o problemă în știința istorică. Cu atît mai mult cu cît trebuie să constatăm și să recunoaștem că contribuția isto-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricilor la „construirea" lor nu a fost chiar atît de lipsită de însemnătate. Subordonați unor pasiuni politice, cedînd în fața unor interpretări paradoxale sau încercînd „să înfrumusețeze" sau să „urîțească" istoria, unii istorici au contribuit la crearea unor mituri mai mult chiar decît unii poeți sau unii romancieri. Lupta împotriva miturilor capătă astăzi și mai multă însemnătate dacă ținem seama că studiul mentalității unei epoci constituie un domeniu al științei istorice, domeniul în care nu este totdeauna ușor de realizat o analiză metodologică. Convingerea că mitul pornește de fapt de la o realitate asupra căreia exercită influență imaginația și interesul celor care trăiesc în epoca respectivă, ajută pe istorici să înlăture influența exercitată de poezie, literatură sau memorialistică, pentru găsirea adevărului obiectiv.

Saint-Just a fost pentru literatura secolului al XIX-lea cînd „un erou romantic" așa cum l-a prezentat Michelet, cînd un trimis „al lui Dumnezeu", pentru Louis Blanc, sau un „geniu al revoluției".

Calomniat de istoricii contrarevoluționari, mutat de unii istorici cînd la dreapta cînd la stînga, din punct de vedere al apartenenței sale politice, considerat de cunoscutul scriitor francez Camus „un profet", Saint-Just a continuat chiar în zilele noastre să fie un mit complex și plin de elemente contradictorii.

Studiul prezentat de Jean-Pierre Gross, în cadrul colocviului, aduce o remarcabilă contribuție la înlăturarea „desfigurării" — cum scrie el — a lui Saint-Just și constituie o bază de plecare pentru noi și interesante cercetări în vederea stabilirii locului și a rolului pe care l-a ocupat Saint-Just în istoria frămîntatei revoluții franceze. Realizînd o adevărată anatomie a mitului, J.-P. Gross combate rînd pe rînd încercările acelora care de-a lungul timpului au prezentat pe Saint-Just ca un temperament romantic dotat cu gustul aventurii, ca un ambițios politic. Autorul prezintă pe marele revoluționar francez, în primul rînd, ca un om politic cu remarcabile aptitudini de conducător, om de acțiune în stare să obțină însemnate rezultate în munca sa, disciplinat și apropiat de oameni, de sufletul și nevoile lor. Departe de a fi mînat de un „instinct militar", așa cum scria despre el Lamartine, Saint-Just a cîștigat un mare renume în cadrul armatei, în primul rînd, datorită calității sale de reprezentant al revoluției. El s-a remarcat în mod deosebit nu pe cîmpul de luptă, ci datorită capacității sale de a ști să mobilizeze patriotismul și dorința de a învinge din inima soldatului francez. Apropiat de soldatul și ofițerul devotat revoluției, Saint-Just a fost totdeauna gata să sublinieze și să recunoască meritul celor care săvîrșeau acte de bravură și să le răsplătească din plin. Pe cît era de larg și plin de dragoste față de soldatul și ofițerul merituos și devotat, pe atît de nemilos era atunci cînd trebuiau pedepsite elementele nedisciplinate din armată. Plin de încredere în oameni, nu o dată el a dezvoltat ideea că reprezentantul „Comitetului Salvării Publice" pe front sau în alte domenii, nu trebuia să împiedece cu nimic dezvoltarea inițiativei organelor respective de conducere.

Sarcina lui trebuia să fie aceea de a seconda pe conducătorul efectiv. Devotament pentru bunul public, austeritate în comportare, sacrificii personale, iată ce cerea Saint-Just de la reprezentanții guvernului nu în calitate „de apostol al virtuții", ci ca un om politic care înțelegea pericolele și greutățile prin care treceau cuceririle revoluției. Omul care dorea să se facă ascultat de mase, considera Saint-Just, trebuie să prezinte probitate și auteritate, să aibă o conduită ireproșabilă și să aibă un stil de muncă de la care să poată învăța și alții.

Istoria misiunilor încredințate de guvernul revoluționar lui Saint-Just, în cadrul armatei, a fost înainte de toate istoria aprovizionării acesteia cu cele necesare frontului propriu-zis, a sănătății și vieții soldatului. Aceste misiuni au însemnat uriașe eforturi pentru mobilizarea economică, reglementarea pieței, rechiziționarea produselor agricole, într-un cuvînt aplicarea unui program de austeritate impus prin forță. Realizarea acestui program a adus lui Saint-Just o mare autoritate și un bine meritat renume. El s-a dovedit a fi un om politic, un bun administrator și un exigent conducător. În toate ocaziile Saint-Just ținea să sublinieze rolul exemplului pentru cîștigarea maselor, pentru menținerea unui moral ridicat al luptătorilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o scrisoare adresată lui Robesspierre, el făcea următoarea observație: „se fac prea multe legi și se dau prea puține exemple. Nu se pedepsesc decît crimele sîngeroase, cele ipocrite rămîn nepedepsite. Pedepsiți un abuz mai ușor, va fi un mijloc de a speria pe cei răi și de a face să se vadă că guvernul este prezent peste tot".

Întreaga sa activitate avea în vedere să convingă oamenii despre necesitatea de a lupta pentru succesul revoluției și al ideilor ei. El era convins chiar că succesul sau eșecul eforturilor sale de a realiza obiectivele revoluției depindea, în ultimă instanță, de puterea sa ca și a altor conducători de a convinge masele.

Faptul că Saint-Just s-a concentrat asupra unor probleme de economie, îndeosebi asupra fenomenului inflației, că studierea cauzelor și remediilor inflației au format conținutul mai multor discursuri, subliniază calitatea sa de economist. Despre aceste aspecte din activitatea sa, Ch. A. Michalet a prezentat, în cadrul colocviului, comunicarea intitulată „Economie et politique chez Saint-Just, l'exemple de l'inflation", care pun în evidență mai mult pe Saint-Just teoreticianul.

În ale sale „Fragments sur les institutions républicaines", Saint-Just, a formulat — ce-i drept pe scurt — vederile sale în legătură cu unele probleme ale educației. Ni se par firești aceste preocupări, dat fiind faptul că problemele de educație au constituit o preocupare foarte serioasă în perioada revoluției. Pe drept cuvînt sublinia Théry în cartea sa „Histoire de l'éducation en France" că „nici o epocă din istoria noastră nu a fost atît de bogată și fecundă în planuri, principii, proiecte, discuții și dezbateri despre educație și instrucțiunea publică ca perioada marii revoluții". Punctele de vedere în acest domeniu ale lui Saint-Just, prezentate de M. Dommanget în comunicarea „Saint-Just et l'éducation", au mai mult o valoare documentară, ele necontribuind în mod substanțial la îmbogățirea sau îmbunătățirea unora din cunoscutele planuri elaborate în epoca revoluției.

Este cunoscut că una din sarcinile principale pe care și-au propus-o unii dintre cei mai mari revoluționari din 1793 a fost aceea a formării omului nou care trebuia să se desobească cu totul „de individul egoist și pervertit din secolul al XVIII-lea de către monarhie". În vederea realizării acestui obiectiv o bună parte din conducătorii revoluției au văzut necesar să desfășoare o intensă propagandă pentru a face educația spiritului public care, după părerea lor, putea să asigure o rezistență reală în fața influenței nefaste exercitate de rămășițele aristocrației și marii burghezii asupra societății franceze.

Necesitatea grabnică de a se realiza educația spiritului public, găsirea căilor celor mai bune în acest scop, explică frecventele discuții, dezbateri și intervenții care au avut loc în Convenție, ca și atenția deosebită acordată de Robesspiere acestor preocupări. Saint-Just, arată Fr. Theuriot în comunicarea „Saint-Just, esprit et conscience publique", spre deosebire de ceilalți conducători, considera spiritul public ca un factor negativ, un obstacol pentru realizarea proiectului său care preconiza „o reapropiere a omului de natură". După părerea lui, educația trebuia să aibă în vedere conștiința ca existînd în fiecare om, în întregul popor. „Nu-mi plac cuvintele noi" — scria el în cartea sa — nu cunosc decît ceea ce este drept și nedrept, aceste cuvinte fiind înțelese de toate conștiințele". Totul trebuia făcut pentru educarea conștiinței și nu a spiritului, care, după părerea sa putea oricînd să exercite influențe proaste și chiar să pervertească conștiințele.

În scrierile sale, el a încercat să-și spună părerea și despre ceea ce înțelegea el prin noțiunea de popor. În definirea poporului se poate constata că Saint-Just, într-o anumită măsură, a avut intuiția existenței claselor, a unor interese divergente și chiar a antagonismelor dintre sărac și bogat.

În fiecare din comunicările prezentate la colocviu se poate constata că cei mai mulți dintre autori s-au arătat convinși că inteligența critică și exigența științifică nu exclud căldura și sensibilitatea, uneori chiar entuziasmul. Niciuna din ele nu a împiedecat cu nimic pe autori să prezinte pe Saint-Just cu scăderile și meritele sale.

J. Benditer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

KLAUS ZERNACK (Frankfurt a.M.), *Stanislaus August Poniatowski.* Probleme einer politischen Biographie, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Heft 3, 1967, p. 371—392.

Autorul își propune să realizeze o biografie politică a regelui polon Stanislav August Poniatowski. La curent cu literatura problemei, Klaus Zernack utilizează un număr impresionant de studii mai vechi și mai noi ale unor istorici polonezi și străini.

Studiul este divizat în șase capitole. În capitolul I (p. 374—378), autorul trece în revistă literatura problemei, începînd cu J. Lelewel, care, în lucrarea sa *Domnia lui Stanislav August Poniatowski...*, Varșovia, 1818 (tradusă și în germană și reeditată la Varșovia în 1961), fără să nege rolul cultural al regelui, îl consideră ca pe un instrument al Rusiei și un trădător al nației, net opus lui Kosciuszko, considerat de el un erou al națiunii (p. 374). Tablouri diferite ale regelui au schițat, în operele lor, și Walerian Kalinka și Tadeusz Korzon. Primul l-a privit favorabil; cel de al doilea îi neagă însă orice merit în ameliorarea vieții politice poloneze a celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Un alt istoric polon, W. Konopczynski, a ajuns, în această problemă, la o concluzie mediană (p. 375—376). Pentru „reabilitarea" lui Stanislav August Poniatowski s-a pronunțat și Anton Skolkowski, într-o lucrare intitulată „Rehabilitacja Stanislawa Augusta" (Reabilitarea lui Stanislav August), apărută în 1947.

În ceea ce-l privește pe autor, el îl consideră ca pe „ultimul șef încoronat al corporației nobiliare a republicii poloneze", cu un profil asemănător cu cel al contemporanilor săi (Ecaterina a II-a, Maria Tereza, Gustav al III-lea). În comparație cu puternicii săi adversari — Ecaterina și regele Prusiei —, el apare ca un „rege de operetă", o unealtă fără forță a puterilor străine, ca un sprijinitor al artei și al fastului (p. 372).

În capitolele II—VI (p. 379—392), autorul reconstituie liniile directoare ale politicii lui Poniatowski, a cărui domnie a început la 7 septembrie 1764, după un interregn, prin alegerea sa sub presiunea Rusiei și Prusiei (p. 384). Se accentuează, îndeosebi, asupra activității economice din timpul acestei domnii, care a cunoscut o anumită dezvoltare (înființarea de manufacturi). Însă, remarcă autorul, activitatea sa nu s-a putut concretiza în rezultate deosebite, la aceasta contribuind o serie de factori. Unul dintre aceștia a fost lipsa de omogenitate a națiunii poloneze, „afectată vital de grupările de opoziție din cadrul națiunii" (p. 389). O grupare favorabilă reformării statului, după model englez, o constituiau „patrioții sarmați conservativi" care, timp de patru ani, s-au străduit, în dieta poloneză, să dea o nouă orientare organizării și politicii externe a statului. La această acțiune a participat, cu energie, și Stanislav August Poniatowski, „care voia să transforme vechea republică nobiliară într-un stat constituțional independent, în spiritul iluminismului. El manifesta aversiune față de Prusia și Rusia, deopotrivă de ostile existenței unui stat polonez liber și puternic" (p. 390). Dar, „faima regelui cetățean, cunoscută pînă la Paris, s-a prăbușit", datorită politicii Ecaterinei a II-a, care „combătea manifestările iacobinismului la Vistula" și l-a silit să renunțe la activitatea sa reformatoare. De fapt, activitatea de om de stat a lui Poniatowski se încheia în 1793, o dată cu cea de a doua împărțire a Poloniei, contemporanii prezentîndu-l la această dată ca pe un om prăbușit. Doi ani mai tîrziu el abdică, iar în 1798 își termina existența. În schimb, aderenții săi, în frunte cu Kosciusko, vor trece la revolta armată (p. 391).

Studiul lui Klaus Zernack constituie o contribuție importantă la cunoașterea situației interne a Poloniei din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și, implicit, a relațiilor internaționale în centrul și sud-estul Europei în această epocă.

Ven. Ciobanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. J. ANTHONY MORRIS, *Parliamentary Democracy in the Nineteenth Century*, Oxford, Pergamon Press, 1967, 188 p.

„Democrația parlamentară în secoul al XIX-lea" constituie un eseu istoric asupra dreptului englez. Cu vădită admirație pentru instituțiile țării sale, A. J. Anthony Morris este preocupat să sesizeze modificările suferite de aceste instituții de-a lungul secolului al XIX-lea, secol în care, după părerea autorului, are loc o lărgire a democrației și un început al procesului de dezvoltare a Parlamentului spre forma sa actuală. Lucrarea cuprinde nouă capitole intitulate după cum urmează: *Partidele și viața politică, Camera Comunelor, Camera Lorzilor, Coroana, Cabinetul, Primul Ministru, Serviciile publice, Autoritățile locale, Suveranitatea politică*. Propunîndu-și să explice schimbările politice și constituționale din această perioadă, autorul consideră că în societate, ca și în natură, are loc un proces continuu de evoluție (fără a fi adeptul luptei de clasă și al legilor proprii de dezvoltare ale societății), proces în care „tendințe contrarii coexistă și domină succesiv" (p. XI).

După A. J. Anthony Morris schimbările constituie forma de concretizare și rezultatul evoluției. Pornind de la ideea că legea ar trebui să cunoască un proces continuu de adaptare la realitățile mereu schimbătoare, ceea ce s-a și întîmplat în Anglia secolului al XIX-lea, autorul concentrează substanța fiecărui capitol mai ales în jurul celor trei reforme parlamentare (1832, 1867, 1885), al legilor grîului, legii săracilor (1834), legii privind introducerea votului secret (Ballot Act — 1872), și al luptei pentru independența Irlandei, în special după 1870.

Autorul apreciază modificările constituționale ce au avut loc în Anglia și în urma cărora a crescut rolul Camerei Comunelor „ca o consecință a schimbărilor economice fundamentale ce au avut loc în Anglia" (p. 28) fără a neglija influența „holocaustului revoluționar francez mai ales asupra radicalilor care cereau reforme parlamentare în imense adunări populare" (p. 1).

În privința concepției care a stat la baza acestei lucrări, considerăm edificator capitolul al IX-lea intitulat „The Political Sovereign", capitol în care autorul își dezvăluie ideile proprii și ideile la care aderă, citindu-le. Discutînd termenii utilizați pentru caracterizarea unei situații social-politice, autorul consideră că pentru secolul al XIX-lea nu este simplu a defini termenul „popor" citînd autori care au subliniat extrema ambiguitate a acestei noțiuni (p. 150). Detașîndu-se totuși de izvoare, ajunge la concluzia că, de unde la începutul secolului al XIX-lea circula teoria că societatea este divizată mai mult în interese diferite (p. 151) decît în clase diferite, revoluția industrială a operat profunde schimbări în această direcție în sensul creșterii conflictului între clase și, concomitent, în cel al creșterii conștiinței de clasă (p. 151). (Termenul „popor" devine acum un termen politic.) Dacă totuși în Anglia n-au fost mișcări sociale violente faptul se datorește, după autor, conservatorismului specific al straturilor de jos ale societății (p. 151), trăsătură care a permis apariția lentă a noului în condițiile conservării elementelor vechi. A. J. Anthony Morris discută noțiunea de „opinie publică", demonstrînd că lărgirea dreptului de vot, extinderea educației de masă și perfecționarea mijloacelor de comunicație au mărit eficiența influenței opiniei publice asupra acțiunilor guvernamentale (p. 155).

Întreaga lucrare dovedește efortul autorului de a demonstra utilitatea și temeinicia sistemului politic englez, în bună măsură rezultat al evoluției lente, pașnice, din secolul al XIX-lea. Afirmația potrivit căreia „istoria Angliei secolului al XIX-lea a reprezentat îndeplinirea idealului de libertate individuală și, concomitent, începutul procesului de subminare a acestei libertăți de către stat" (p. 160—161), este edificatoare.

Scrisă într-un stil viu și expresiv, această lucrare se înscrie ca o contribuție la cunoașterea istoriei parlamentare a Angliei din secolul al XIX-lea.

I. Ciupercă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SALVADOR DE MADARIAGA (Oxford), *Portrait of Europe*, Alabama University Press, 1967, 204 p.

Autorul acestui eseu istorico-etnografic tratează sumar aspectele caracteristice ale „celui mai mic continent", în funcție de evoluția sa multimilenară și pune problema „integrării". Europa este mai mult calitate decît cantitate. Orașele sînt tezaurul cel mai de preț.

Distinge 3—4 tipuri antropologice (nordic, eurasiatic, mediteranean și dinaric), cu sublinierea că nu există nație de rasă „pură". Amestecul etnic este mai pronunțat la populația urbană. Se referă la „cele trei surori latine" (Franța, Italia, Spania) și insistă asupra relațiilor și divergențelor, în trecut și actuale, între statele europene.

Se scoate în relief rolul scandinavilor și dezvoltarea istorică inegală, a celor trei state. Contribuția la cultura europeană (de la Linnaeus la Kirkegaard) este considerată „of the highest order". Este însă o exagerare afirmația că „Polonia a fost, cel puțin pentru un anumit timp, un stat satelit suedez" (p. 182). Cele trei state scandinave, „republici încoronate", oferă un model de „viață colectivă pentru întreaga Europă" și „paradoxul unor state bine conduse de regi". Turcii pot fi considerați europeni de la Atatürk, iar grecii sînt europeni „supraevoluați".

Importante considerații prezintă Salvador de Madariaga în legătură cu Dunărea (p. 174—178). Predominarea țărănimii o face cea mai pitorească regiune a Europei și „paradisul" folcloristului. Dar exagerează cînd intuiește Viena drept capitala naturală a regiunii danubiene, mai mult decît Parisul pentru restul Europei. Austria este vieneză pentru că țara este mai mică decît un hinterland pentru un oraș. Spiritul vienez nu este german, este pasiv, „feminin", și pare să o predestineze pentru rolul de capitală a Europei. Viena este pentru autor un microcosmos european, centrul natural al continentului.

Minus aceste exagerări, lucrarea conține importante generalizări și constituie o nouă sinteză, alături de cele anterioare ale lui Ferrero, Siegfried, Sforza, în același gen.

În legătură cu aceste asertiuni facem aici mențiunea apariției în periodicul „Der Donauraum", din 1968, a unei serii de articole referitoare la Viena, sub forma unor monografii (Viena — cadru geografic, Viena — demografia, Viena — centru politic, economic, cultural-artistic). Și aici se insistă asupra poziției favorabile și asupra perspectivelor de viitor. (Viena își va crea un viitor fericit, ca centru al unui stat neutru și sediu al unor instituții internaționale).

D. Ciurea

MAX GALLO, *L'Affaide d'Ethiopie aux origines de la guerre mondiale*, Paris, Editions du Centurion, 1967, 290 p.

Profesor de istorie contemporană la Facultatea de litere din Nisa și autor al unei lucrări apreciate în cercurile specialiștilor despre *L'Italie, de Mussolini, vingt ans d'ere fasciste*, precum și a unei culegeri de texte și documente despre „Le fascisme italien", Max Gallo este considerat drept unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei Italiei fasciste. Lucrarea sa, recent apărută la Paris *L'Affaire d'Ethiope aux origines de la guerre mondiale*, vădește nu numai competența sa ci și un deosebit dar al expunerii, atractiv și viguros care înlesnește în mare măsură sarcina autorului de a prezenta cu multă claritate principalele evenimente ale „războiului de 7 luni" și consecințele sale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre războiul din Etiopia s-a scris de-ajuns de mult. Ne referim la unele lucrări care s-au ocupat numai cu această temă [1]. De asemenea cele mai multe din lucrările care au apărut în legătură cu istoria celui de-al doilea război mondial și pregătirea lui, au acordat atenție războiului italo-etiopian. Max Gallo, însă încearcă să readucă acest subiect în centrul preocupărilor istoricilor pentru că el consideră că problema nu a fost încă în suficientă măsură studiată. El crede de asemenea că adesea se omite de către unii istorici a se socoti războiul italo-etiopian ca una din cauzele importante ale crizei care a dus la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Este adevărat că în multe din lucrările de istorie cu privire la cel de-al doilea război mondial, războiul italo-etiopian este folosit mai mult pentru a sublinia întărirea relațiilor dintre Italia fascistă și Germania hitleristă sau pentru a arăta îndepărtarea Italiei de politica puterilor occidentale mai ales după aplicarea sancțiunilor economice de către Liga Națiunilor. Cu toate că mulți dintre istorici sînt gata să recunoască și cu această ocazie, roadele politicii de concesii și compromis a puterilor occidentale, ei nu insistă prea mult asupra lui ca una din cauzele care alături de altele au stat la originea celui de-al doilea război mondial. Ne îngăduim să credem că autorul își exprimă pe această cale părerea îndreptățită că în literatura istorică al celui de-al doilea război mondial, cercetarea mai largă a cauzelor care au contribuit la izbucnirea lui este încă deajuns de deficitară. Fără îndoială că ceea ce s-a scris pînă azi despre contribuția Germaniei hitleriste, a politicii de concesii a puterilor occidentale, are o deosebită importanță, se impune însă din ce în ce mai multă lărgirea cercetărilor în vederea unei cunoașteri mai amănunțite a intereselor și a politicii altor state care au creat ambianța propice pentru desăvîrșirea planurilor agresive ale Germaniei hitleriste și a aliaților ei. Max Gallo este călăuzit de convingerea că acceptarea de către țările occidentale a dispariției Etiopiei a deschis drumul spre abandonarea Renaniei, spre anexarea Austriei, spre München și Praga, Tirana, Guernica și Madrid. Este convins că războiul din Etiopia a pus față în față pe viitorii beligeranți ai celui de-al doilea război mondial. Fără a pierde din vedere problema caracterului acestui război, cea a pregătirilor militare, politice și diplomatice în vederea atacării Etiopiei de către Italia fascistă, autorul, se ocupă îndeosebi cu studierea poziției Franței și Angliei, a poziției bisericii catolice și a Societății Națiunilor. Folosind o serie le documente, din care o bună parte publicate, presa angajată și neangajată ca și dezbaterile care au avut loc în cadrul Ligii Națiunilor cu ocazia discutării sancțiunilor aplicate Italiei, Max Gallo scoate în evidență politica și poziția cercurilor guvernante din Franța. Un interes deosebit prezintă acea parte a lucrării care se ocupă cu problema sancțiunilor și contribuția guvernului Laval la zădărnicirea aplicării lor. Este cunoscut că atacul de la 3 octombrie a trupelor italiene conduse de generalul De Bono prin trecerea frontierei care separa Erytreea de Etiopia a fost considerat la Geneva ca o violare deliberată a pactului Societății Națiunilor. Pentru toate statele era atunci clar că Italia săvîrșise o agresiune. Comitetul celor șase, format în urma hotărîrii Ligii, a condamnat agresiunea și la cererea Etiopiei a examinat posibilitatea aplicării prevederilor art. 16 al Statutului cu privire la aplicarea de sancțiuni împotriva statului agresor. Aceasta însemna între altele și ruperea relațiilor comerciale, financiare, diplomatice. În urma supunerii la vot a propunerii de sancționare, 50 de state au votat pentru, un stat a votat contra și trei (Austria, Albania și Ungaria) s-au

[1] A. del Boca, *La guerra d'Abissinia*, Milano, 1965; C. Firaci, *Etiopia, guerra e pace*, Turin, 1966; L. Pignatelli, *La guerra di sette mesi*, Milano, 1965; Badoglio, *La guerra d'Etiopia*, Milano, 1965; L. Mosley, Hailé Selassie, *The conquering leon*, London, 1964; P. Gentizon, *La conquête de l'Ethiopie*, Paris, 1936; H. Cohen, *La guerre italo-ethiopienne devant le S.D.N.*, Paris, 1936; Ch. Rousseau, *Le conflict italo-ethiopieenne devant le droit international*, Paris, 1938; J. Simon, *La Campagne d'Ethiopie et la pensée politique francaise*, Paris, 1936; P. Vaucher et P. H. Siriex, *L'opinion britanique, la Societé des nations et la guerre italo-ethiopienne*, Paris, 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

abținut. După părerea lui Max Gallo, care cunoaște bine situația internă a Italiei de atunci, viitorul politicii lui Mussolini depindea în mare măsură de aplicarea sau neaplicarea riguroasă a sancțiunilor. P. Aloisi, ambasadorul Italiei la Paris, nota în jurnalul său, că numai amenințarea sancțiunilor „a fost suficientă pentru a fi acceptată la 12 octombrie de către Mussolini ideea unei mediațiuni franceze". Atît de mare era îngrijorarea ducelui după hotărîrea sancțiunilor — scrie Aloisi — încît „se pare că ducele în imposibilitatea de a continua războiul, ar avea intenția ca după luarea localității Makalé să suspende operațiile militare". Ideea unei eventuale mediații a fost susținută și de unii din diplomații și oamenii politici ai regimului fascist. Ei erau conștienți că aplicarea riguroasă a sancțiunilor trebuia să însemne embargoul asupra livrării de arme către Italia, încetarea sau în cel mai bun caz limitarea operațiunilor financiare de împrumut, interzicerea importului de mărfuri de către Italia și, în sfîrșit, embargoul asupra petrolului, cărbunelui, fierului, fontei, oțelului.

Problema cea mai importantă era cea a petrolului. Întreruperea alimentării cu petrol sau micșorarea livrării cantităților necesare puteau crea mari dificultăți armatei Italiei. Cîteva zile după hotărîrea Ligii Națiunilor de a aplica Italiei sancțiuni — arată Max Gallo — guvernul italian a primit un substanțial ajutor de la Laval care — după propria sa declarație — „dorea să rămînă credincios în același timp Pactului, cît și acordurilor de la Roma". Laval avea sprijinul unei părți a guvernului englez care nu dorea „nici sancțiuni militare, nici închiderea canalului de Suez și nici blocusul economic". În urma unor tratative al căror inițiator a fost Laval, cu guvernul englez s-a renunțat la închiderea canalului de Suez pentru vasele care transportau cele necesare Italiei pentru a putea duce războiul și s-a obținut amînarea aplicării embargoului. S-a hotărît ca un comitet de experți, ce s-a întrunit la Geneva, să studieze din nou chestiunea embargoului în general. Lucrările acestui comitet au luat sfîrșit în martie 1936, adică cînd se terminase și războiul italo-etiopian. Statele Unite care au aprobat aplicarea sancțiunilor, nu au prevăzut aplicarea blocusului economic și nici dreptul de control al vaselor destinate Italiei, control absolut necesar pentru eficacitatea aplicării riguroase a sancțiunilor. În ceea ce privește petrolul guvernul american a anunțat la 27 noiembrie 1935 că nu va aplica embargoul asupra lui. Valoarea petrolului livrat de Statele Unite Italiei în luna noiembrie 1935 depășea suma de 451.000 de dolari. Și astfel, Canalul de Suez rămînînd deschis, livrarea de petrol către Italia fiind liberă, neexercitîndu-se nici un fel de control a vaselor sancțiunile economice împotriva Italiei și-au pierdut orice eficacitate. Hotărîrile forului de la Geneva — arată Max Gallo — au fost paralizate de activitatea lui Laval, care pe drept cuvînt a fost apreciat atunci de anumite cercuri politice drept unul din salvatorii Italiei. Analizînd efectele acestei politici în interiorul Franței, Max Gallo ține să sublinieze că s-au creat condițiile necesare ca cercurile fasciste din Italia și Germania să-și recruteze partizani, ziare, să-și extindă în general influența pregătindu-se și în acest fel ceea ce se va numi mai tîrziu coloana cincea fascistă.

Max Gallo se ocupă și de poziția Vaticanului, a clerului superior catolic din Italia față de război. Cu toate că Papa, o serie de cardinali și alți prelați au condamnat metoda folosită de guvernul italian — războiul — în practică însă presa catolică și cea de sub influența ei, o parte din preoți au manifestat multă simpatie și bună voință față de agresiunea guvernului italian. Fără îndoială că atitudinea binevoitoare a bisericii catolice a fost determinată de relațiile de colaborare cu regimul lui Mussolini, de elemente ale moștenirii tradiției misionare și coloniale, de absența unui curent liberal în rîndurile bisericii catolice. Vaticanul — arată autorul — nu a condamnat agresiunea contra Etiopiei, ceea ce i-a atras critica din partea unor catolici din Franța și Anglia.

Interesantă, obiectivă și folositoare nu numai pentru istorici, lucrarea lui Max Gallo îmbogățește literatura închinată unei probleme de mare însemnătate internațională.

J. Benditer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș. a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135
București
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate

La revue „*Anuarul Institutului de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol*" paraît 1 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de Dollars 2, FF 10, — DM 8.

Toute commande à l'étranger sera adressée à

CARTIMEX

Boîte postale 134-135
Bucarest, Roumanie
ou à ses représentants à l'étranger

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol",
tom. VI, p. 1—323, Iași, 1969

40559

Lei 40

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro